

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ
ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ**

Γαλατσίδας Β. Γεώργιος

Ευχαριστίες

Η συνεισφορά κάποιων ανθρώπων στην ολοκλήρωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής υπήρξε καθοριστική και θα ήταν από μέρους μου μεγάλη παράλειψη να μην τους αναφέρω και με τον τρόπο αυτό να τους δείξω την εκτίμηση και τις ευχαριστίες μου για την συνεισφορά τους.

Πρώτ' απ' όλα θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Παντελή Σκλιά, Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, για την ορθή καθοδήγηση και τη συνεχή ενασχόλησή του, τόσο με τη δομή της έρευνας, όσο και με τη μελέτη και διόρθωση των κειμένων της διατριβής. Η επιστημονική του κατάρτιση και το ακαδημαϊκό του ήθος αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση για την ακαδημαϊκή κοινότητα. Η καθοδήγηση τού κ. Σκλιά και η συνεισφορά του στην πορεία των σπουδών μου, από το προπτυχιακό επίπεδο μέχρι τώρα, υπήρξε ανεκτίμητη για μένα και διαφωτιστική.

Θέλω, επίσης, να ευχαριστήσω τον Καθηγητή κ. Μωυσή Σιδηρόπουλο, ο οποίος με τις επισημάνσεις του συνέβαλλε στη δημιουργία νέων οπτικών στην αντίληψη τού υπό ανάλυση θέματος. Η επιστημονική κατάρτιση που τον διακρίνει, καθώς και το ακαδημαϊκό του ήθος, αποτελεί φωτεινό παράδειγμα για τα νεότερα της ακαδημαϊκής κοινότητας.

Ακόμη, ευχαριστώ τον Καθηγητή κ. Πύρο Παπαδημητρίου για τη συνεισφορά του στην ανάδειξη πλευρών της έρευνας, οι οποίες υπήρξαν ιδιαίτερα χρήσιμες και αναγκαίες για μια πιο εμπειριστατωμένη θεώρηση του ζητήματος.

Θα ήθελα να αφιερώσω αυτό το πόνημα στους γονείς μου, Βασίλη και Σταυρούλα, και στην αδερφή μου Στέλλα, οι οποίοι προσανατόλισαν τη ζωή μου και τους πρέπει κάθε ευχαριστία. Χωρίς τη δική τους συνεισφορά η παρούσα μελέτη δεν θα είχε ποτέ ολοκληρωθεί.

Τέλος, επιθυμώ να ευχαριστήσω τη σύντροφο της ζωής μου, Μάρθα, για την ηθική της συμπαράσταση, τη στήριξη και κατανόησή της, καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας επιστημονικής εργασίας..

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες	1
Πίνακας Περιεχομένων	2
Ευρετήριο Πινάκων	5
Ευρετήριο διαγραμμάτων	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή	
1.1 Σκοποί και Κεντρικό ερώτημα της μελέτης	7
1.2 Η αναγκαιότητα μελέτης της θεωρίας των οικονομικών κρίσεων	7
1.3 Η συμβολή των Οικονομικών κρίσεων στην εξέλιξη της μακροοικονομικής επιστήμης	9
1.4 Γιατί είναι Διδακτορική Διατριβή	12
1.5 Η διάρθρωση της διατριβής	13
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Προσέγγιση των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης	17
2.1 Εισαγωγή	17
2.2 Οι Κλασικές θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης	19
2.3 Η συμβολή του John Maynard Keynes στην οικονομική ανάπτυξη και στον καθορισμό της κρατικής παρέμβασης	27
2.4 Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της Ανάπτυξης και του ρόλου του κράτους στην οικονομία	28

2.5 Αναπτυξιακό κράτος	33
2.6 Το πεδίο μελέτης της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας υπό την οπτική του Ρεαλισμού	37
2.7 Συμπεράσματα	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Η εξέταση των σύγχρονων θεωριών των οικονομικών κρίσεων	58
3.1 Εισαγωγή	58
3.2 Η κρίση δημοσίου χρέους	69
3.3 Διαρθρωτικές κρίσεις στις αγορές αγαθών	83
3.4 Οι πληθωριστικές κρίσεις	96
3.5 Οι Συναλλαγματικές Κρίσεις	111
3.6 Χρηματοπιστωτικές κρίσεις	123
3.6α Τραπεζικές κρίσεις	131
3.6β Χρηματιστηριακές κρίσεις	136
3.7 Συμπεράσματα	148
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Συγκριτική ανάλυση περιπτώσεων Διεθνών Οικονομικών Κρίσεων	156
4.1 Εισαγωγή	156
4.2 Η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 στις ΗΠΑ και η Μεγάλη Ύφεση	157
4.3 Η συναλλαγματική κρίση της Αργεντινής και η επακόλουθη κρίση	

Δημόσιου χρέους	172
4.4 Η συναλλαγματική κρίση στη Νότιο-Ανατολική Ασία	184
4.5 Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ 2007/8	195
4.6 Συμπεράσματα	228
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ – Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ – ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΝΕΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ	232
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Το μοντέλο κρίσης της ελληνικής οικονομίας	232
5.1 Εισαγωγή	232
5.2 Η ελληνική κρίση χρέους, πιθανές ενδογενείς αιτίες και ο μηχανισμός πρόκλησής της	234
5.3 Το Αναλυτικό πλαίσιο Λειτουργίας του αναπτυξιακού κράτους - Το Θεωρητικό Υπόδειγμα του «Αναπτυξιακού Ρεαλισμού»	289
5.4 Σχεδιάζοντας το μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας	307
5.5 Συμπεράσματα κεφαλαίου	337
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ	340
Βιβλιογραφία	351

Ευρετήριο Πινάκων	
Πίνακας	σελ.
Πίνακας 2.1: Οικονομική μεγέθυνση των χωρών	34
Πίνακας 2.2: Θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης και ο ρόλος του κράτους στην επίτευξή της	51
Πίνακας 3.1: Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν το επίπεδο χρέους μιας χώρας;	80
Πίνακας 3.2: Συνοπτική παρουσίαση οικονομικών κρίσεων, των αιτιών τους και των επιπτώσεών τους στον οικονομικό κύκλο	153
Πίνακας 4.2: Συγκριτική παρουσίαση των διεθνών οικονομικών κρίσεων	231
Πίνακας 5.1: Ποιοι Παράγοντες επηρεάζουν το επίπεδο χρέους μιας χώρας	235
Πίνακας 5.2: Συνολικά έσοδα, έξοδα και δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ	238
Πίνακας 5.3 Ελληνικό χρέος ως ποσοστό ΑΕΠ	239
Πίνακας 5.4: Αποκλίσεις μεταξύ προϋπολογισθέντων και καταβληθέντων δαπανών	241
Πίνακας 5.5: Ετήσιο Επιτόκιο Μακροπρόθεσμου Δανεισμού %	246
Πίνακας 5.6: Ποσοστό μείωσης της απόκλισης μεταξύ των Γερμανικών επιτοκίων και των υπολοίπων χωρών σε σχέση με το προηγούμενο έτος και σε σχέση με το έτος βάσης 1995	248
Πίνακας 5.7: Παγκόσμια χρηματοοικονομική εμβάθυνση	254
Πίνακας 5.8: Μέση ποσοστιαία ετήσια μεταβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης στην Ελλάδα	261
Πίνακας 5.9: Ετήσια μεταβολή ΑΕΠ	261
Πίνακας 5.10: Ποσοστό δημόσιων δαπανών ως προς ΑΕΠ	264
Πίνακας 5.11: Η δομή των δανείων μέχρι τον 09/2012	267
Πίνακας 5.12: Εξαγωγές Ελλάδας σε Ε.Ε.(27) και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)	271
Πίνακας 5.13: Εισαγωγές Ελλάδας από Ε.Ε.(27) και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)	272
Πίνακας 5.14: Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδας με Ε.Ε.(27), Ευρωζώνη και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)	273
Πίνακας 5.15: Πληθωρισμός Ελλάδας - Ευρωζώνης (εναρμονισμένος ΔΤΚ) 2001-2008	276
Πίνακας 5.16: Οι Όροι Εμπορίου (X/M) της Ελλάδας με τις χώρες της Ε.Ε. και τις τρίτες χώρες 2000, 2008	277
Πίνακας 5.17: Κατάταξη χωρών με βάση την ανταγωνιστικότητα και το ΑΕΠ κατά κεφαλήν	281
Πίνακας 5.18: Αιτίες Κρίσης της Ελληνικής Οικονομίας	286
Πίνακας 5.19: Παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης εις βάρος του κράτους	287

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα	σελ.
Διάγραμμα 1.1 Μέση διάρκεια των επεισοδίων αθέτησης παγκοσμίως	9
Διάγραμμα 3.1: Η σύνθεση του συνολικού χρέους μιας οικονομίας	73
Διάγραμμα 3.2 Ετήσια νομισματική υποτίμηση	106
Διάγραμμα 4.1: Χρέος γενικής κυβέρνησης	212
Διάγραμμα 5.1 Διαχρονική εξέλιξη ελληνικού χρέους	236
Διάγραμμα 5.2. Απόδοση 10ετούς κυβερνητικού ομολόγου Χωρών της Ευρωζώνης	245
Διάγραμμα 5.3: Το spread της απόδοσης του δεκαετούς κυβερνητικού ομολόγου σε σχέση με το Γερμανικό (μηνιαία πρόβλεψη)	258
Διάγραμμα 5.4 Κατανάλωση ως ποσοστό στο ΑΕΠ στις χώρες της Ε.Ε.	260
Διάγραμμα 5.5 Απόκλιση ελληνικού spread σε σχέση με το Γερμανικό	263
Διάγραμμα 5.6: Συνεισφορά των διαφόρων τομέων της οικονομίας στην ανάπτυξη του πραγματικού ΑΕΠ	265
Διάγραμμα 5.7: Έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και εμπορικό ισοζύγιο 1990-2007 (εκτός 1998)	270
Διάγραμμα 5.8: Οι συνιστώσες του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας (%ΑΕΠ)	274
Διάγραμμα 5.9: Αριθμός Επιχειρήσεων κατά Τάξη Μεγέθους 2005	319
Διάγραμμα 5.10: Αριθμός Απασχολούμενων κατά Τάξη Μεγέθους 2005	319
Διάγραμμα 5.11: Προστιθέμενη Αξία κατά Τάξη Μεγέθους ^{1,2} 2005 3	320
Διάγραμμα 5.12: Εξαγωγική Επίδοση: Συνολικές Εξαγωγές κατά Τάξη Μεγέθους ^{1,2} 2003 (ως ποσοστό της συνολικής αξίας)	322
Διάγραμμα 5.13: Επιχειρηματικότητα και Ρυθμός Οικονομικής Μεγέθυνσης	325
Διάγραμμα 5.14: Επιχειρηματικότητα και Απασχόληση	326
Διάγραμμα 5.15: Επιχειρηματικότητα και Οικονομική Μεγέθυνση	327

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

1.1.Σκοποί και Κεντρικό ερώτημα της μελέτης

Ο κύριος στόχος της διατριβής είναι να αναλυθεί το μοντέλο της κρίσης της ελληνικής οικονομίας με απώτερο στόχο να προταθούν λύσεις για την υπέρβασή της. Βασική προϋπόθεση για την ανάλυση είναι η αποτύπωση και κριτική προσέγγιση της ιστορικής εξέλιξης της οικονομικής θεωρίας των κρίσεων και του επιχειρηματικού κύκλου. Θα αναλυθούν κριτικά οι τύποι οικονομικών κρίσεων, όπως έχουν διαμορφωθεί στη θεωρία, με βάση τις καταγραφές που έχουν γίνει διαχρονικά από την οικονομική επιστήμη. Επίσης, θα επιχειρηθεί η ανάλυση των υποδειγμάτων των εξής Οικονομικών Κρίσεων:

- i. της Μεγάλης Κρίσης του 1929,
- ii. της Κρίσης Χρέους της Λατινικής Αμερικής κατά τη δεκαετία του 1980
- iii. της Κρίσης της Αργεντινής κατά τη δεκαετία του 2000,
- iv. της Κρίσης στη Νοτιοανατολική Ασία και
- v. της Παγκόσμιας Χρηματοπιστωτικής Κρίσης του 2007/08.

Βασική επιδίωξη είναι η δημιουργία ενός επιστημονικά επαρκούς υπόβαθρου για την κατανόηση του θεωρητικού υποδείγματος για την προσέγγιση της κρίσης.

1.2.Αναγκαιότητα μελέτης της θεωρίας των οικονομικών κρίσεων

Η πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και η επακόλουθη κρίση στην πραγματική οικονομία έχει οδηγήσει στην αναθεώρηση κάθε προηγούμενης αντίληψης για τη συγκράτηση του φαινομένου του επιχειρηματικού κύκλου στις σύγχρονες οικονομίες. Παράλληλα έχει δημιουργήσει την αναγκαιότητα για μελέτη του φαινομένου υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων που επιβάλλουν οι δομές των σύγχρονων οικονομιών και της επακόλουθης μετάλλαξης των οικονομικών κρίσεων.

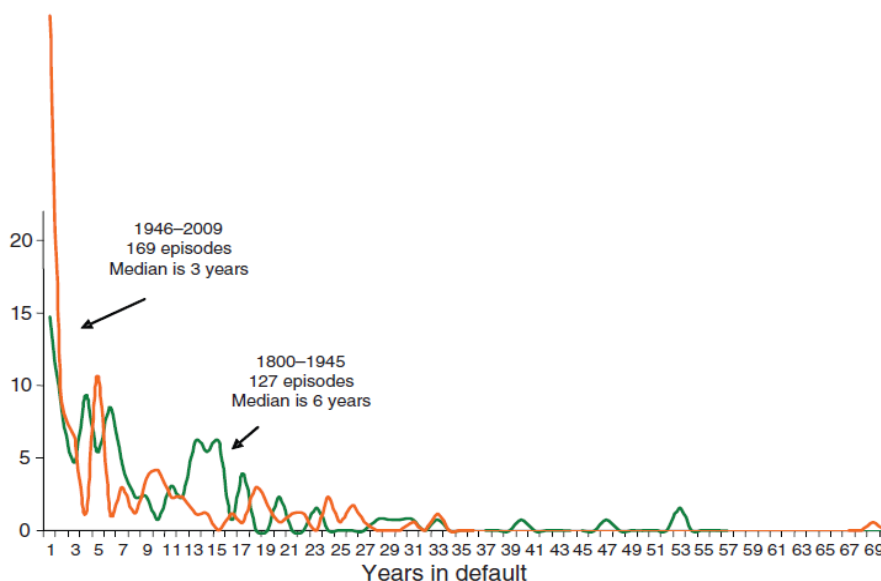
Πράγματι, ο Krugman αναφερόμενος στην εσφαλμένη εντύπωση που επικράτησε μεταξύ επιφανών οικονομολόγων για το ζήτημα των επιχειρηματικών κύκλων πριν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, σημειώνει ότι κεντρική αντίληψη

αυτών των οικονομολόγων ήταν ότι η μακροοικονομική, ως επιστημονικός κλάδος, έχει αμβλύνει το πρόβλημα του οικονομικού (επιχειρηματικού) κύκλου, επιλύοντας ταυτόχρονα το κεντρικό πρόβλημα της αποτροπής μιας βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, σε τέτοιο βαθμό, ώστε το πρόβλημα του κύκλου να μην καταλαμβάνει εξέχουσα θέση στην ιεραρχία των προβλημάτων, με τα οποία ασχολείται η μακροοικονομία. Αυτό δε σημαίνει ότι έχει εξαλειφτεί το πρόβλημα του επιχειρηματικού κύκλου και της εναλλαγής μεταξύ υφέσεων και οικονομικής επέκτασης, καθώς η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει να εμφανίζει περιστασιακά καθυστερήσεις, αλλά ο κύκλος έχει δαμαστεί σε μεγάλο βαθμό, ώστε να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι περαιτέρω τιθάσευσή του θα προσφέρει ελάχιστα οφέλη για τη δημόσια ευημερία (Krugman, 2009).

Άρα, λοιπόν, σύμφωνα με τους συγγραφείς που επικαλείται ο Krugman, σε επίπεδο μακροοικονομικό, η δεδομένη χρονική στιγμή είναι κατάλληλη για να εστιάσουμε τις προσπάθειες σε ζητήματα μακροχρόνιας οικονομικής μεγέθυνσης (Krugman, 2009: 39).

Πράγματι, απόδειξη της μείωσης των επιπτώσεων των οικονομικών κρίσεων ως αποτέλεσμα μελέτης των κρίσεων, αποτελεί το γεγονός ότι παγκοσμίως η μέση διάρκεια των επεισοδίων αθέτησης κατά τη μεταπολεμική περίοδο είναι 3 χρόνια, η μισή σε σχέση με την αντίστοιχη διάρκεια πριν τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, μεταξύ 1800-1945, 6 χρόνια. Μια εξήγηση γι' αυτή την εξέλιξη είναι η βελτίωση των μηχανισμών και μέσων αντιμετώπισης του φαινομένου, από την εποχή που η διπλωματία των κανονιοφόρων πλοίων κυριαρχούσε στην επίλυση της κρίσης (Reinhart and Rogoff, 2010).

Διάγραμμα 1.1 Μέση διάρκεια των επεισοδίων αθέτησης παγκοσμίως.

Πηγή: Reinhart and Rogoff, 2010:17.

Ωστόσο, το μέγεθος και οι συνέπειες της πρόσφατης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, έχουν κονιορτοποιήσει την παραπάνω αισιοδοξία όσον αφορά την τιθάσευση του οικονομικού κύκλου και ελαχιστοποίηση των συνεπειών του, καθώς και τον ισχυρισμό, ότι περαιτέρω τιθάσευση του κύκλου δε θα προσφέρει επιπρόσθετα οφέλη, ενώ παράλληλα έχουν δημιουργήσει προϋποθέσεις για εκ νέου μελέτη του φαινομένου, με ιδιαίτερη έμφαση στις οικονομικές κρίσεις, ως βασική αιτία μεταβολής του οικονομικού (επιχειρηματικού) κύκλου και υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων και χαρακτηριστικών που έχει εκλάβει το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης με βάση τις πρόσφατες εκδηλώσεις.

1.3. Η συμβολή των Οικονομικών κρίσεων στην εξέλιξη της μακροοικονομικής επιστήμης

Ένας άλλος σημαντικός λόγος για την αναγκαιότητα μελέτης του φαινομένου των οικονομικών κρίσεων τη δεδομένη χρονική στιγμή είναι ότι η περίοδος της οικονομικής κρίσης παρέχει στην οικονομική επιστήμη τη δυνατότητα για ριζικές αλλαγές στη γνώση της μακροοικονομικής (Knoop, 2004: 3-5). Είναι κοινός τόπος ότι η οικονομική επιστήμη – ως κοινωνική επιστήμη –, δεν παρέχει τη δυνατότητα

στους μελετητές της, να δοκιμάσουν την ορθότητα των προτεινόμενων λύσεων για οικονομικά προβλήματα και ζητήματα ανάπτυξης, όπως συμβαίνει στις φυσικές επιστήμες και σε άλλες επιστήμες που χρησιμοποιούν τα εργαστήρια και τα πειράματα για την επαλήθευση της ορθότητας των επιστημονικών τους προτάσεων. Επίσης, οι αποφάσεις της οικονομικής επιστήμης έχουν άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνία και σε ατομικό επίπεδο. Η αδυναμία επαλήθευσης και δοκιμής των οικονομικών προτάσεων είναι δυνατόν να συνεπάγεται τον πειραματισμό της επιστήμης πάνω στην κοινωνία και σε ατομικό επίπεδο, με κάθε κίνδυνο που απορρέει. Ο πειραματισμός - με όλους τους κινδύνους που εσωκλείει - είναι δυσκολότερο να πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια ευνοϊκών οικονομικών συνθηκών, καθώς δεν υφίσταται κάποιο κίνητρο, αλλά ούτε είναι εύκολο να αναλάβει κάποιος τέτοιο κίνδυνο (Howard, 1991). Συνεπώς, για την οικονομική επιστήμη, η προώθηση της γνώσης δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί, όχι μόνο επειδή ο πειραματισμός είναι ριψοκίνδυνη υπόθεση, αλλά και επειδή είναι δύσκολο να υλοποιηθεί σε συνθήκες ευνοϊκές για την οικονομική ανάπτυξη.

Τίποτε δε μπορεί να βελτιώσει περισσότερο τη γνώση και την κατανόηση των οικονομολόγων σχετικά με το πώς λειτουργούν οι αγορές από την οικονομική ύφεση. Με άλλα λόγια, η ύφεση αποτελεί για τους οικονομολόγους το υποκατάστατο του πειράματος. Καθώς ο πειραματισμός για τους οικονομολόγους, όχι μόνο είναι δύσκολη υπόθεση, αλλά κυρίως δεν είναι δυνατόν οι οικονομολόγοι να πειραματιστούν με την οικονομία σε περίοδο οικονομικής άνθησης, όπου διακυβεύονται περισσότερο, οι αγορές λειτουργούν ομαλά και δεν υφίσταται κίνητρο πειραματισμού. Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο μηχανικός αυτοκίνητου μαθαίνει και εξασκεί τις δεξιότητές του, όχι δουλεύοντας σε αυτοκίνητο, το οποίο τρέχει και παράλληλα είναι σε καλή τεχνική κατάσταση, αλλά μπαίνοντας κάτω από το καπό, όταν το αυτοκίνητο είναι χαλασμένο. Το ίδιο μπορεί να ισχύει και για τους οικονομολόγους: η κατάσταση της ύφεσης, όπου οι αγορές δυσλειτουργούν, είναι η καλύτερη ευκαιρία να επέμβουν, εφαρμόζοντας νέες πολιτικές και στρατηγικές και επιδιορθώνοντας τις αδυναμίες της αγοράς. Στην πράξη, αυτό πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της μεγάλης ύφεσης, η οποία υπήρξε αφορμή για ν' αλλάξει εξολοκλήρου ο τομέας της οικονομικής-μακροοικονομικής (Knoor, 2004: 3-5).

Πράγματι, με αφορμή τη Μεγάλη Κρίση του 1929, δημοσιεύτηκε η Γενική Θεωρία του Κένυς, σε μια προσπάθεια υπέρβασης της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, ο Κένυς, αναπτύσσει μια γενικότερη αντίληψη για την οικονομία, εστιάζοντας την προσοχή του σε συνολικά μακροοικονομικά μεγέθη, αλλάζοντας την έμφαση από τη μικροοικονομική ανάλυση που ίσχυε μέχρι τότε. Δίκαια θεωρείται ως θεμελιωτής της μακροοικονομικής επιστήμης (Τσουλφίδης, 2004:377-378). Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια και κατ' επέκταση η εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης δεν είναι βέβαιο αν θα είχε πραγματοποιηθεί στον ίδιο βαθμό και το ίδιο καταλυτικά, εάν η οικονομία λειτουργούσε σε ομαλές συνθήκες.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η προσπάθεια ανάλυσης και μελέτης των αιτίων της οικονομικής κρίσης δεν έχει μόνο γνωσιακή αξία, ούτε αποτελεί μια όψιμη διαπίστωση γεγονότων. Αντίθετα, εμπλουτίζει και αποτυπώνει στην οικονομική θεωρία, την εμφάνιση νέων οικονομικών δεδομένων που προκύπτουν από τις μεταλλασμένες οικονομικές κρίσεις, στη βάση τεκμηριωμένων διαπιστώσεων και της εμπειρικής παρατήρησης. Παράλληλα, μέσω των διαπιστώσεων κυοφορούνται για την οικονομική επιστήμη μεθοδολογικά εργαλεία μελλοντικής έγκαιρης προειδοποίησης και αποτελεσματικής καταστολής του φαινομένου. Δικαιολογημένα, λοιπόν, θεωρείται ότι οι οικονομικές κρίσεις και η οικονομική θεωρία βρίσκονται σε σχέση ανατροφοδότησης. Άλλωστε, αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι οι οικονομικές κρίσεις αποτέλεσαν κομβικά σημεία της εναλλαγής των κυρίαρχων θεωρητικών και οικονομικοπολιτικών δογμάτων κατά τη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης της οικονομικής επιστήμης (Κνοορ, 2004: 3).

Η οικονομική επιστήμη (οικονομική πραγματικότητα) δεν αποτελεί ένα συγκεκριμένο σύνολο σχέσεων κι ακόμη λιγότερο ένα σύμπτυγμα πραγμάτων. Είναι μια διαδικασία αλλαγής που ενυπάρχει σε ένα συγκεκριμένο σύνολο σχέσεων. Με άλλα λόγια, η οικονομική πραγματικότητα είναι η ίδια η ιστορική διαδικασία, μια διαδικασία χωρίς σταματημό και τέρμα (Sweezy, 2004:40). Συνεπώς, η οικονομική επιστήμη, και ειδικότερα η μακροοικονομική και η εξέλιξή της, συμβαδίζει με την μελέτη τού φαινομένου του επιχειρηματικού κύκλου. Οι εξελίξεις στην πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση αποτελούν ευκαιρία για βελτίωση της μακροοικονομικής επιστήμης. Σ' αυτό το πλαίσιο της προαγωγής τής γνώσης τής επιστήμης, θα προσπαθήσουμε να εντάξουμε και την προσπάθεια της παρούσας

μελέτης για τις οικονομικές κρίσεις (τη συμπεριφορά και τις αιτίες που την προκαλούν) και ειδικότερα για τη διερεύνηση των αιτιών της ελληνικής κρίσης χρέους.

1.4 Γιατί είναι Διδακτορική Διατριβή

Η διάψευση της άποψης ότι η μακροοικονομική, ως επιστημονικός κλάδος, έχει δαμάσει τον οικονομικό κύκλο, αμβλύνοντας τις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων σε μεγάλο βαθμό, επιλύοντας ταυτόχρονα το κεντρικό πρόβλημα της αποτροπής μιας βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, προήλθε και από την περίπτωση της οικονομικής κρίσης της ελληνικής οικονομίας. Αυτή η διάψευση δημιούργησε την αναγκαιότητα να μελετηθεί εκ νέου το φαινόμενο του κύκλου και των οικονομικών κρίσεων. Η ελληνική βιβλιογραφία δεν έχει δώσει έμφαση στο φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις και κυρίως πρόσφατες, εμφανίζοντας έτσι έλλειψη επιστημονικών εργασιών. Σ' αυτό το πλαίσιο επιχειρείται η ανάλυση του φαινομένου.

Οι παραπάνω λόγοι που ώθησαν στην ανάληψη της διατριβής, δεν εξασφαλίζουν την πρωτοτυπία της. Οι λόγοι που αναδεικνύουν την πρωτοτυπία της διατριβής, είναι το γεγονός ότι επιχειρείται η ανάδειξη τού μοντέλου της ελληνικής οικονομικής κρίσης, από την σκοπιά του αναπτυξιακού προτύπου της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, διαφωτίζονται πτυχές σχετικά με την ποιότητα τού αναπτυξιακού μοντέλου και της μεγέθυνσης που επικράτησαν τις τελευταίες δεκαετίες στην ελληνική οικονομία, όπως επίσης, και ο αντιαναπτυξιακός ρόλος των κρατικών παρεμβάσεων στην ελληνική οικονομία. Η συλλογή των παραπάνω στοιχείων και οικονομικών πολιτικών, όπως επίσης, και του ρόλου των κρατικών παρεμβάσεων, δεν αποτελεί απλά ένα συμπέρασμα σε πολλά άλλα που έχουν ειπωθεί μέχρι σήμερα για τις αιτίες της κρίσης, αλλά ένα συμπέρασμα που μας καθοδηγεί στην ανάληψη δράσης για την ανατροπή της λανθασμένης πορείας της οικονομίας, σε επίπεδο αναπτυξιακού μοντέλου και αναπτυξιακής πολιτικής, όπως επίσης, και κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία.

Η αναγκαιότητα που προέκυψε, οδήγησε στην ανάλυση του αναλυτικού πλαισίου λειτουργίας του κράτους στην οικονομική ανάπτυξη. Το συγκεκριμένο αναλυτικό πλαίσιο αποκαλέσαμε αναπτυξιακό ρεαλισμό.

Προκειμένου να οριστούν τα όρια λειτουργίας του νέου αναπτυξιακού κράτους και του αναλυτικού πλαισίου του **αναπτυξιακού ρεαλισμού**, θα αξιοποιήσουμε τα θεωρητικά εργαλεία της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και συγκεκριμένα την άποψη της ρεαλιστικής προσέγγισης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση θα εμπλουτιστεί με την αντίληψη και τις αναγκαιότητες της διαδικασίας του οικονομικού μετασχηματισμού μιας χώρας, με βάση τη φιλελεύθερη αντίληψη υπέρ του πολίτη, και όχι την ανάπτυξη βασισμένη στη Μερκαντιλιστική προσέγγιση.

Με άλλα λόγια, η ρεαλιστική προσέγγιση εμπλουτίζεται με την προσέγγιση του αναπτυξιακού κράτους «Developmental State». Το συγκεκριμένο θεωρητικό υπόδειγμα δύναται να χρησιμοποιηθεί σε κάθε οικονομία για την επίτευξη του οικονομικού μετασχηματισμού της και της βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης. Με βάση αυτό το υπόδειγμα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε οικονομίας καθορίζονται οι παράμετροι και οι πολιτικές για την εγκαθίδρυση ενός βιώσιμου αναπτυξιακού μοντέλου. Στην περίπτωση της διατριβής, αξιοποιούμε το συγκεκριμένο υπόδειγμα για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας και με βάση τα χαρακτηριστικά της, για τον καθορισμό των παραμέτρων και πολιτικών που μπορεί να οδηγήσουν σε ένα βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης.

1.5 Η διάρθρωση της διατριβής

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της συσχέτισης μεταξύ της οικονομικής κρίσης χρέους στην Ελλάδα και της βιώσιμης ανάπτυξης που μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα ενός υγιούς αναπτυξιακού μοντέλου ανάπτυξης. Σ' αυτό το πλαίσιο, κρίνεται σκόπιμο στη θεωρητική επισκόπηση, ν' αναλύσουμε κριτικά τις θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης, όχι μόνο για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε αναλυτικά την οικονομική κρίση από την σκοπιά του αναπτυξιακού μοντέλου, αλλά και για να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο ανάλυσης ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η θεωρητική επισκόπηση θα ξεκινήσει με την κριτική ανάλυση των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης, όπως διαμορφώθηκαν μέχρι σήμερα. Εξίσου σημαντικό τμήμα της θεωρητικής επισκόπησης θα αποτελέσει και η ανάλυση των θεωριών οικονομικών κρίσεων. Θα επιχειρηθεί η ανάλυση, με κριτική στάση,

των θεωριών των οικονομικών κρίσεων, όπως αποτυπώνονται από την οικονομική επιστήμη στη βάση της εμπειρικής ανάλυσης και παρατήρησης. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα αξιολογηθούν οι αιτίες που εμφανίζονται ως επικρατέστερες, για κάθε τύπο οικονομικής κρίσης. Στόχος είναι να αποκτήσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια θα σταχυολογηθούν και θα αναλυθούν οι βασικές κρίσεις που έχουν εμφανιστεί στη σύγχρονη ιστορία της οικονομικής επιστήμης. Πιο συγκεκριμένα, η Μεγάλη Κρίση του 1929, η Κρίση χρέους της Λατινικής Αμερικής την δεκαετία του 1980 και η Κρίση της Αργεντινής τη δεκαετία 2000, η Κρίση στην Νοτιοανατολική Ασία και η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση 2007/08. Επιχειρείται να αναλυθεί το θεωρητικό υπόδειγμα της κάθε κρίσης, με έμφαση στη μελέτη των γενεσιουργών αιτιών της. Απώτερος στόχος είναι να αποκτηθούν τα εργαλεία για τη μελέτη της ελληνικής οικονομικής κρίσης, αλλά και να καταγραφεί η συγκριτική μελέτη (ομοιότητες - διαφορές) μεταξύ των τεσσάρων (4) θεωρητικών υποδειγμάτων και της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Επιπρόσθετα, αναζητούνται τυχόν αλληλεπιδράσεις μεταξύ της ελληνικής κρίσης χρέους και της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης 2007/08.

Μετά την ανάλυση των παραπάνω κεφαλαίων, εύκολα προκύπτει η αναγκαιότητα να αφιερωθεί ένα κεφάλαιο στην ανάλυση των αιτιών της κρίσης της ελληνικής οικονομίας και να σκιαγραφηθεί το μοντέλο της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Από τη σκοπιά της δικής μου ανάλυσης, δίνεται έμφαση στο μοντέλο ανάπτυξης της οικονομίας που επικράτησε τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, χωρίς να αγνοείται η σοβαρότητα των υπολοίπων αιτιών της κρίσης, οι οποίες αναλύονται μεν, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό. Θα εστιάσουμε, λοιπόν, σημαντικά στο στρεβλό αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας που επικράτησε τις τελευταίες δεκαετίες και θα αναπτυχθούν τα επιχειρήματα που οδήγησαν στη δημιουργία αυτού του προτύπου.

Μέχρι πρόσφατα η Ελλάδα ήταν μια οικονομία πρωταθλητής στην ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα, ξεπέρασε σε ρυθμούς ανάπτυξης τα περισσότερα ευρωπαϊκά έθνη. Ωστόσο, η συγκεκριμένη ανάπτυξη ήταν αποτέλεσμα δημόσιας και ιδιωτικής κατανάλωσης, η οποία τροφοδοτήθηκε με δημόσιο δανεισμό έμμεσα και άμεσα. Η υπερκατανάλωση στηριζόμενη σε δανεικά συντηρεί τον ιδιωτικό τομέα και τις επιχειρήσεις. Έτσι, ένα μέρος των επιχειρήσεων στηρίζεται στον δημόσιο τομέα.

Αυτό σημαίνει ότι δε δημιουργείται επιχειρηματικότητα με εξωστρεφή και ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά, αλλά σε μεγάλο βαθμό επιχειρηματικότητα συντηρούμενη από το κράτος. Έτσι, λοιπόν, το 97% της αύξησης του ΑΕΠ συντηρείται από την κατανάλωση του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα. Αυτή η εξέλιξη σημαίνει επιδείνωση του εμπορικού ελλείμματος, καθώς η αυξημένη ζήτηση δε μπορεί να ικανοποιηθεί με την εγχώρια παραγωγή. Ωστόσο, ο συγκεκριμένος τύπος ανάπτυξης δεν ήταν βιώσιμος. Μόλις διακόπηκε η ροή χρήματος, με αφορμή το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, η ανάπτυξη διακόπηκε. Το συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης αποκαλείται παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης σε βάρος του κράτους.

Η ανάλυση των αιτιών εντάσσεται στην προσπάθεια προώθησης λύσεων και όχι απλά για να θεωρητικολογούμε. Με βάση τα συμπεράσματα αυτής της ανάλυσης, προκύπτει η αναγκαιότητα καθορισμού ενός νέου εθνικού αναπτυξιακού προτύπου. Για τον καθορισμό του νέου αναπτυξιακού προτύπου σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει το κράτος. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να αναλύσουμε το πεδίο δράσης του κράτους γενικότερα για την ανάγκη μετασχηματισμού των οικονομιών. Για την ανάλυση του νέου πεδίου δράσης του κράτους θα αξιοποιήσουμε το εργαλείο της Ρεαλιστικής προσέγγισης της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και θα προσπαθήσουμε να εμπλουτίσουμε την προσέγγιση με οικονομικές έννοιες, αναφορικά με την ανάπτυξη και την διαδικασία επίτευξης, και ότι μπορεί να συμβάλλει το κράτος σ' αυτή τη διαδικασία. Το πεδίο δράσης του αναπτυξιακού κράτους θα ονομάσουμε «αναπτυξιακό ρεαλισμό».

Προς αυτή την κατεύθυνση, σημαντικός κρίνεται ο καθορισμός των πρωτοβουλιών και προτεραιοτήτων του ελληνικού κράτους για τη διάχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Σ' αυτό το πλαίσιο, προτάσσουμε δυο ξεχωριστούς πυλώνες πολιτικής. Πρώτον, ορίζουμε συγκεκριμένους τομείς στους οποίους μπορεί να βασιστεί η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, ορίζοντας δε τον τρόπο προσέγγισης της παραγωγικής διαδικασίας στους συγκεκριμένους τομείς. Η προσέγγιση της παραγωγικής διαδικασίας θα πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της ανταγωνιστικότητας και της εξωστρέφειας και θα πρέπει να επικεντρωθεί σε στάδια της παραγωγικής διαδικασίας, τα οποία παρέχουν υψηλή προστιθέμενη αξία στη διεθνή αλυσίδα παραγωγής. Ο δεύτερος πυλώνας δράσης του κράτους είναι η καλλιέργεια και

προώθηση της επιχειρηματικότητας. Προκειμένου να οριστούν τα μέσα προώθησης της επιχειρηματικότητας, πρέπει να αποσαφηνιστεί η εννοιολογική ερμηνεία της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας και να αναλυθούν οι παράγοντες που τις προσδιορίζουν. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται στοιχεία για το μοντέλο επιχειρηματικότητας που επικρατεί παγκοσμίως και προτείνονται συγκεκριμένες δράσεις για το ελληνικό κράτος, οι οποίες θα οδηγήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Κεφάλαιο 2: Προσέγγιση των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης

2.1.Εισαγωγή

Η μελέτη της οικονομικής θεωρίας από τη σκοπιά των οικονομικών κρίσεων είναι χρήσιμο να συμβαδίζει με τη μελέτη των θεωριών της οικονομικής ανάπτυξης. Πράγματι, η οικονομική ανάπτυξη ως βιώσιμο εργαλείο πρόληψης και καταστολής της κρίσης αποτελεί το ζητούμενο σε κάθε περίοδο δυσλειτουργίας της οικονομίας. Η παραπάνω αναγκαιότητα προτάσσει περισσότερο έντονα στην παρούσα μελέτη. Πράγματι, η μελέτη της ελληνικής οικονομικής κρίσης και των αιτιών που την προκάλεσαν, καθώς και των συμπερασμάτων που πρόέκυψαν, έχουν απώτερο στόχο την ανάδειξη του κατάλληλου μίγματος της αναπτυξιακής πολιτικής, ως μια λύση στο πρόβλημα του στρεβλού αναπτυξιακού προτύπου που έχει επικρατήσει στη χώρα και οδήγησε εν μέρει στην οικονομική κρίση.

Ο στόχος είναι να αναλύσουμε το μοντέλο κρίσης της ελληνικής οικονομίας και να εστιάσουμε στις αιτίες που το προκάλεσαν. Ανάμεσα στις αιτίες θα επικεντρωθούμε σ' αυτές που αφορούν ζητήματα ανάπτυξης και ειδικότερα της βιωσιμότητας του αναπτυξιακού μοντέλου που επικράτησε. Με βάση τα συμπεράσματα αυτά και τις αδυναμίες και χαρακτηριστικά του αναπτυξιακού μοντέλου της χώρας, αλλά και με τη βοήθεια των θεωριών ανάπτυξης ως θεωρητικό εργαλείο, απώτερος στόχος είναι να προταθούν στρατηγικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο λειτουργίας του κράτους, ιδωμένο μέσα από την οπτική ενός «αναπτυξιακού ρεαλισμού», αποτελώντας έτσι το μέσο δράσης του κράτους για την προώθηση της ανάπτυξης και την εγκαθίδρυση ενός υγιούς μοντέλου ανάπτυξης.

Σ' αυτό το πλαίσιο, πριν μελετήσουμε τις θεωρίες των οικονομικών κρίσεων και εντυπώσουμε σε υποδείγματα πρόσφατων κρίσεων, τα οποία θα μας βοηθήσουν να μελετήσουμε την ελληνική οικονομική κρίση και τις ιδιαιτερότητές της, κρίνεται σκόπιμο να μελετηθούν προηγουμένως οι θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης.

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο, οι δυο κύριοι στόχοι, τόσο της ανάλυσης των αιτιών της ελληνικής κρίσης – από τη σκοπιά του προτύπου ανάπτυξης της οικονομίας, όσο

και της πρότασης λύσεων σε επίπεδο ανάπτυξης, προϋποθέτουν την ανάλυση των θεωριών κρίσεων και την ανάλυση των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης, διότι αποτελούν δυο εργαλεία που κατέχουν το ίδιο μερίδιο σπουδαιότητας στην παρούσα ανάλυση. Μ' αυτή τη λογική, θα ξεκινήσει η ανάλυση των θεωριών της οικονομικής ανάπτυξης προχωρώντας στη συνέχεια, σ' αυτήν των θεωριών της οικονομικής κρίσης.

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι η παρουσίαση της διαχρονικής εξέλιξης των θεωριών της οικονομικής ανάπτυξης. Έμφαση θα δοθεί στη σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση των ζητημάτων ανάπτυξης, όπως διαμορφωθήκαν μετά το 1945, ωστόσο, είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι αυτές οι ιδέες δεν εμφανιστήκαν σ' ένα πνευματικό κενό αντίθετα, οφείλουν την ύπαρξή τους στην οικονομική και πολιτική θεώρηση που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα (Martinussen, 1997).

Είναι γεγονός ότι η οικονομική θεωρία αποτελεί κατά βάση θεωρία ανάπτυξης των οικονομιών και εργαλείο επίτευξής της. Η χρήση του όρου *ανάπτυξη* δεν περιορίζεται μόνο στο θεωρητικό πεδίο, αλλά αποτελεί εργαλείο για την καλύτερη και ικανοποιητικότερη κάλυψη των ολοένα αυξανόμενων υλικών αναγκών του ανθρώπου σε έναν κόσμο σπανιότητας (Ρουκανάς, 2008).

Η καταγραφή των διαφόρων ρευμάτων σκέψης θα μας βοηθήσει να αντιληφθούμε κάτω από ποιες συνθήκες οδηγηθήκαμε στη διαστρέβλωση του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης στην Ελλάδα. Θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις παραπάνω θεωρίες ανάπτυξης και από την σκοπιά του ρόλου που αναθέτει η κάθε μία στο κράτος για την επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης, στα πλαίσια πάντα της οικονομίας της αγοράς.

Η παρούσα θεωρητική προσέγγιση και κριτική, αποσκοπεί, επίσης, στη διευκόλυνση της δημιουργίας του πλαισίου στο οποίο καλείται να λειτουργήσει το σύγχρονο κράτος για την προώθηση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, και υπό το βάρος της πίεσης των συνθηκών που έχει δημιουργήσει η πρόσφατη οικονομική κρίση.

Η ανάλυση των θεωριών ανάπτυξης θα ξεκινήσει από την εποχή της εμποροκρατίας (μερκαντιλισμός).

2.2 Οι Κλασικές θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης

Η παρουσίαση των απόψεων που επικρατούσε μεταξύ των κλασικών της οικονομικής επιστήμης στο ζήτημα της ανάπτυξης, θα μας βοηθήσει να εντοπίσουμε την πηγή και το πλαίσιο αναφοράς των μετέπειτα θεωρητικών εξελίξεων στην αντίληψη της οικονομικής μεγέθυνσης. Όπως θα διαπιστώσουμε, ακόμη και οι πιο σύγχρονες προσεγγίσεις έχουν ως βάση το θεωρητικό υπόδειγμα που δημιουργήθηκε από τους κλασικούς, με κύριους εκπροσώπους της κάθε εκδοχής τον A. Smith, D. Ricardo, K. Marx.

Η κριτική αξιολόγηση και παρουσίαση που επιχειρείται, καλύπτει τα γενικά πλαίσια αναφοράς των κλασικών θεωριών.

Adam Smith: Η φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών

Ο Σμιθ ήταν αντίθετος στην παραπάνω θεώρηση των φυσιοκρατών, τους οποίους χαρακτηρίζει ως μερκαντιλιστές. Θεώρησε την παρέμβαση του κράτους ως επιβλαβή για την οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση του πλούτου, ατομικού και συνολικού. Επίσης, υποστήριξε ότι η παραγωγή, και όχι το εμπόριο, είναι από τα βασικά συστατικά επίτευξης της ανάπτυξης, ενώ έδωσε έμφαση στην ατομική οικονομική ελευθερία, και όχι μόνο στην ανάπτυξη του κράτους, με κύριο στόχο την στρατιωτική του ενδυνάμωση.

Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της ευημερίας και του πλούτου μιας κοινωνίας είναι το πλήρες ανταγωνιστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο κάθε άτομο μπορεί να διαπραγματεύεται με ελευθερία και ασφάλεια. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον μπορεί να ανθήσει η φυσική ροπή κάθε ατόμου να καταβάλλει συνεχώς προσπάθεια να βρει την πιο προσοδοφόρα απασχόληση για οποιοδήποτε κεφάλαιο διαθέτει. Αυτό που έχει υπόψη του είναι το δικό του όφελος, και όχι αυτό της κοινωνίας, αλλά μέσω της επιδίωξης του δικού του οφέλους, οδηγείται φυσικά, ή μάλλον αναγκαστικά, να προτιμά εκείνη την απασχόληση που είναι περισσότερο επωφελής και για την κοινωνία (Ρέππας, 1991:119-126). Αυτή η βασική αρχή πρέπει να προστατεύεται από το κράτος, το οποίο πρέπει να περιορίσει την παρέμβασή του στα τελείως απαραίτητα (βλ. παρακάτω για τις απόψεις του στον ρόλο του κράτους).

Το ενδιαφέρον του A. Smith επικεντρώνεται στη διερεύνηση των συνθηκών και των μεγεθών που λειτουργούν ως προαπαιτούμενα ή αιτίες για την επέκταση του πλούτου ενός έθνους και των ορίων μεγέθυσής του.

Μεγέθη που συμβάλλουν στην αναπτυξιακή διαδικασία

Έννοιες που συνδέονται στενά με την ανάλυση του Smith είναι η συσχέτιση της επένδυσης, δηλαδή του ρυθμού συσσώρευσης κεφαλαίου με το συνολικά παραγόμενο προϊόν και το βιοτικό επίπεδο. Η επένδυση με την σειρά της εξαρτάται από τους αποταμιευτικούς πόρους που διαθέτει ο βιομηχανικός και αγροτικός τομέας, καθώς και από τον βαθμό εξειδίκευσης της εργασίας (Cohn, 2009).

Μια από τις σπουδαιότερες συνεισφορές του Smith στην οικονομική θεωρία υπήρξε η εισαγωγή στην ανάλυσή του, της έννοιας των αυξουσών αποδόσεων, οι οποίες βασίζονται στον καταμερισμό της εργασίας. Ο ίδιος αντιλαμβανόταν τον καταμερισμό της εργασίας ως τον ακρογωνιαίο λίθο της κοινωνικής οικονομίας. Χωρίς καταμερισμό ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να παράγει όσα ακριβώς χρειάζεται και προτιμά να καταναλώνει. Η έννοια των αυξουσών αποδόσεων και τα περιθώρια επέκτασης του καταμερισμού αποτελούν παράγοντες που τροφοδοτούν την αισιοδοξία του Smith για τα όρια μεγέθυνσης μιας οικονομίας (Smith, 1999:45-52).

Η εξειδίκευση της εργασίας προσδιορίζει το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας. Πράγματι, η αύξηση της ποσότητας του έργου, το οποίο ο ίδιος αριθμός ανθρώπων είναι δυνατόν να πετύχει, οφείλεται στην αύξηση της επιδεξιότητάς του, λόγω της εκμάθησης μέσω της εμπειρίας (και επανάληψης). Επίσης, στην εξοικονόμηση χρόνου από απώλειες που υφίστανται κατά την μετακίνηση του εργαζομένου από την μια μορφή εργασίας σε άλλη, σε καθεστώς ανυπαρξίας εξειδίκευσης. Τέλος, στην επινόηση μεγάλου αριθμού μηχανών, που διευκολύνουν την εργασία και καθιστούν έναν εργαζόμενο ικανό να υλοποιεί την εργασία πολλών εργατών. Με άλλα λόγια, η εξειδίκευση της εργασίας διευρύνει τα περιθώρια συσσώρευσης κεφαλαίου (Thirlwall, 2001).

Οι δυνατότητες της εξειδίκευσης και ο καταμερισμός της εργασίας περιορίζονται από το μέγεθος της αγοράς. Όταν η αγορά είναι μικρή, κανένα άτομο δεν έχει την

πρόθεση να αφιερώσει τον εαυτό του αποκλειστικά σε μια απασχόληση λόγω έλλειψης της δυνατότητας να ανταλλάξει μέρος του προϊόντος με αντίστοιχα προϊόντα άλλων παραγωγών. Η αναγκαιότητα ύπαρξης μεγάλης αγοράς, άρα και καταμερισμού της εργασίας και αυξημένης παραγωγικότητάς της, και συνεπώς και συσσώρευσης-ανάπτυξης, επιβάλλει την απομάκρυνση των περιορισμών από το εμπόριο με στόχο την εξασφάλιση μεγάλου μεγέθους αγοράς. Αυτός ο στόχος θα επιτευχθεί με την απελευθέρωση του εμπορίου. Αυτή η άποψη δημιούργησε την υπερασπιστική γραμμή του *laissez-faire* του Smith, τόσο στο εσωτερικό μέσω της εξάσκησης της φυσικής ροπής του ανθρώπου για ανταλλαγές (Ρέππας, 1991:119-126) όσο και στις συναλλαγές της χώρας με το εξωτερικό, αναγνωρίζοντας έτσι τον ρόλο των εξαγωγών στην αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας. Ενώ, παράλληλα, εισάγει και την έννοια του απόλυτου πλεονεκτήματος στην παραγωγή, υποστηρίζοντας ότι κάθε χώρα πρέπει να εξειδικεύεται στην παραγωγή εκείνων των προϊόντων για τα οποία διαθέτει απόλυτο πλεονέκτημα στην παράγωγή τους (Μακεδόνας, 2002).

Η αποταμίευση αποτελεί, επίσης, σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα της συσσώρευσης. Η αποταμίευση είναι αποτέλεσμα της φειδούς διαχείρισης και δεν πρέπει να διατίθεται για αποθησαύριση αλλά για τη συντήρηση επιπρόσθετου αριθμού παραγωγικών εργατών. Κινητήρια δύναμη της συσσώρευσης αποτελεί το κέρδος, δηλαδή η αμοιβή που θα εισπράξει κάποιος αν διαθέσει μέρος του εισοδήματός του για επένδυση (Thirlwall, 2001).

Το θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη

Η ανάλυση για το θεσμικό πλαίσιο της ανάπτυξης επικεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό και στο ρόλο που παίζει το κράτος στην οικονομία. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, βασική προϋπόθεση για την επίτευξη της ευημερίας και του πλούτου είναι το πλήρες ανταγωνιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο το άτομο μπορεί να διαπραγματεύεται με ελευθερία και ασφάλεια. Η θεμελιώδης αυτή αρχή πρέπει να προστατεύεται από το κράτος. Μ' αυτό τον τρόπο τίθενται και τα όρια λειτουργίας του (Smith, 1999:22-34).

Ο Goldsmith τεκμηριώνει τη λανθασμένη εντύπωση που δημιουργήθηκε σχετικά με την υποτιθέμενη άποψη του Smith περί ανυπαρξίας κράτους. Αντίθετα, ο Smith υποστήριζε ότι το κράτος πρέπει να παίζει ρόλο στη δημιουργία των κατάλληλων

συνθηκών επικράτησης του καπιταλισμού, διαπλάθοντας ένα βιώσιμο περιβάλλον για ιδιωτικές επενδύσεις. Η κρατική παρέμβαση πρέπει να περιορίζεται στα τελειώς απαραίτητα και ικανά να προστατεύουν τους πολίτες από αδικία και καταπίεση, εξασφαλίζοντας την ελευθερία των συναλλαγών σ' ένα περιβάλλον πλήρους ανταγωνισμού. Επιπλέον, το κράτος πρέπει να μεριμνά για την κατασκευή των δημοσίων έργων τα οποία αποφεύγει να αναλάβει η ιδιωτική πρωτοβουλία λόγω χαμηλής αποδοτικότητάς τους. Επίσης, πρέπει να προστατεύει την περιουσία και να εξασφαλίζει την επιβολή των συμβολαίων για την προστασία των συναλλαγών. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να επενδύει στην εκπαίδευση και κατάρτιση για την διάπλαση αποδοτικού ανθρωπίνου δυναμικού, να προστατεύει την προώθηση των καινοτόμων τεχνολογιών και να διασφαλίζει το εξωτερικό εμπόριο. Ο Smith θεωρούσε ότι υφίσταται πρόβλημα με τις κρατικές παρεμβάσεις και την ενεργό οικονομική δραστηριότητα του κράτους. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι υποστήριζε την ιδέα περί ενός κράτους παραγωγού, αλλά ούτε και ότι έδινε έναν περιθωριοποιημένο ρόλο στο κράτος. αντίθετα, τόνιζε ότι ο ενεργός ρόλος πρέπει να αφορά και να περιορίζεται στην προστασία και προώθηση του καπιταλισμού. Ο ίδιος πρέσβευε στην απουσία του κράτους από την οικονομία με την έννοια του κράτους ρυθμιστή της οικονομίας, και επίσης, με την έννοια της απουσίας επεμβάσεων στη λειτουργία του ανταγωνισμού. Πέραν τούτου, ο ίδιος ήταν υπέρμαχος του ενεργού ρόλου του κράτους μόνο ως διευκόλυντη της αγοράς και του ελεύθερου ανταγωνισμού¹ (Goldsmith, 1995: 633-650).

Ο Smith αποτέλεσε πρόδρομος και θεμελιωτής της οικονομικής θεωρίας. Πολλές οικονομικές έννοιες που μας φαίνονται δεδομένες στην εποχή μας, για εκείνη την εποχή δεν είχαν αποτυπωθεί και αποκρυσταλλωθεί. Η έννοια των αυξουσών αποδόσεων κλίμακας τροφοδοτούσε την αισιοδοξία του για την οικονομική πρόοδο. Σ' αντίθεση με τους μεταγενέστερους (Ricardo, Marx, Malthus), οι οποίοι καταλήγουν στην απαισιόδοξη αντίληψη για τη συνεχή πρόοδο της οικονομίας, πρεσβεύοντας την επικράτηση στάσιμης κατάστασης λόγω των φθινουσών αποδόσεων κλίμακας.

¹ Για λεπτομέρειες βλ. Goldsmith, 1999.

David Ricardo: Οι φθίνουσες αποδόσεις και η διανομή του εισοδήματος

Η θεωρία του Ricardo για την ανάπτυξη της οικονομίας καταλήγει σε δυσοίωνες προβλέψεις λόγω της επικράτησης φθινουσών αποδόσεων κλίμακας στη γεωργία (Ρέππας, 1991:126-140). Διότι, οι φθίνουσες αποδόσεις αποτελούν κύριο προσδιοριστικό παράγοντα του ρυθμού μεγέθυνσης μιας χώρας.

Σημαντική είναι η συνεισφορά του στη διατύπωση της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Υποστήριξε συγκεκριμένα ότι μια χώρα πρέπει να εξειδικεύεται στην παραγωγή εκείνων των προϊόντων για τα οποία, όχι μόνο διαθέτει απόλυτο πλεονέκτημα στον παραγωγικό συντελεστή (όπως υποστήριζε ο Άνταμ Σμιθ), αλλά και όταν έχει σχετικό ή συγκριτικό πλεονέκτημα. Με την εφαρμογή της αρχής του συγκριτικού πλεονεκτήματος, κάτω από συνθήκες ελεύθερου εμπορίου, κάθε χώρα πρέπει να εξειδικεύεται στην παραγωγή των αγαθών που έχει τη δυνατότητα να παράγει σχετικά φθηνά και πρέπει να εισάγει τα προϊόντα, για την παραγωγή των οποίων οι άλλες χώρες έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα. Αυτό σημαίνει ότι υποστηρίζει μια παγκόσμια εξειδίκευση εργασίας. Η παραπάνω εξειδίκευση των χωρών σε συγκεκριμένα προϊόντα, αντί της παραγωγής όλων των προϊόντων που καταναλώνει η οικονομία, προσφέρει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα στη διαχείριση των σπάνιων πόρων και κατά συνέπεια, στην αύξηση του παγκόσμιου πλούτου. Επίσης, παρέχει μεγαλύτερη ποικιλία και επιλογές στην κατανάλωση αγαθών (Willis, 2005).

Σημαντική η συμβολή του Ricardo στην εισαγωγή της έννοιας του συγκριτικού πλεονεκτήματος και στην σπουδαιότητα του διεθνούς εμπορίου. Στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από τον Άνταμ Σμιθ που υποστήριζε την έννοια του απόλυτου πλεονεκτήματος για τη συμμετοχή μιας χώρας στο διεθνές εμπόριο. Επίσης, ο Ρικάρντο είναι απαισιόδοξος όσον αφορά τη συνεχή ανάπτυξη των οικονομιών, συγκαταλέγεται στους απαισιόδοξους. Χωρίς όμως να προοιωνίζει την κατάρρευση του συστήματος, όπως θα φανεί παρακάτω στην ανάλυση του Μαρξ.

Karl Marx: Η διαδικασία ανάπτυξης και κατάρρευσης του καπιταλιστικού συστήματος

Οι αναλύσεις του Marx είχαν ως στόχο να αποδείξουν την αναπόφευκτη κατάρρευση του καπιταλισμού και τη μονόδρομη οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Ο Marx

συμφωνούσε ότι οι κοινωνίες δεν είναι δυνατόν να μεγεθύνονται για πάντα. Πίστευε ότι, το τέλος της πορείας μεγέθυνσης δεν έρχεται με την είσοδο σε κάποιο στάδιο στασιμότητας, όπως ο Ricardo, αλλά με την εκδήλωση σοβαρών κρίσεων που οφείλονται στην υπερπαραγωγή και στην κοινωνική αναταραχή. Εκτός απ' αυτό, το υπόδειγμά του κατά τη διάρκεια της ανάλυσής του, χρησιμοποιεί κάποια κοινά στοιχεία από τα υποδείγματα των κλασικών οικονομολόγων (Sweezy, 2004:157-170).

Η θεωρία του Μαρξ για τη διαδικασία της ανάπτυξης γίνεται εμφανής από την εισαγωγή του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου», όπου υπογραμμίζει πως η χώρα που είναι περισσότερο αναπτυγμένη βιομηχανικά βιομηχανικά δείχνει στις υπόλοιπες λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες βιομηχανικά την εικόνα του δικού της μέλλοντος. Η κεντρική ανάλυση της μερικής θεωρίας βασίζεται στα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Σύμφωνα με το υπόδειγμα του Μαρξ, το Ακαθάριστο συνολικό προϊόν συνίσταται σε τρία στοιχεία:

- Μεταβλητό κεφάλαιο (εργατικοί μισθοί)
- Σταθερό κεφάλαιο (μηχανολογικός εξοπλισμός, πρώτες ύλες)
- Αξία πλεονάσματος (κέρδος).

Κεντρικό σημείο της ανάλυσής του είναι η θεωρία της αξίας και υπεραξίας. Υποδηλώνοντας την αξία των προϊόντων ενσωματώνει τον χρόνο εργασίας του εργάτη για την παράγωγή τους. Ωστόσο, ο κεφαλαιοκράτης που διαθέτει τα μέσα παραγωγής είναι σε θέση να οικειοποιείται την υπεραξία που προκύπτει από την εργασία των εργαζομένων.

Οι εργατικοί μισθοί προσδιορίζονται από το ελάχιστο επίπεδο στοιχειώδους συντήρησης και αναπαραγωγής της εργατικής τάξης. Η αξία πλεονάσματος δημιουργείται μόνο από την εργατική τάξη και είναι η διαφορά ανάμεσα στο μέσο προϊόν ανά εργάτη και στο ελάχιστο μισθό ανά εργάτη. Το ποσοστό της αξίας πλεονάσματος, δηλαδή αυτό που ονόμαζε ο Μαρξ «βαθμό εκμετάλλευσης» βιομηχανικά προκύπτει από το λόγο της αξίας πλεονάσματος προς το μεταβλητό κεφάλαιο (εργατικοί μισθοί). Το ποσοστό κέρδους δίνεται από τον λόγο της αξίας πλεονάσματος προς το συνολικό κεφάλαιο.

Ο λόγος του σταθερού κεφαλαίου προς το μεταβλητό κεφάλαιο ορίζεται ως η οργανική σύνθεση κεφαλαίου. Η οργανική σύνθεση κεφαλαίου αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου, καθώς οι τεχνικές παραγωγής γίνονται ολοένα και μεγαλύτερης έντασης κεφαλαίου. Το ποσοστό κέρδους μειώνεται βιομηχανικά καθώς αυξάνεται η οργανική σύνθεση κεφαλαίου, εκτός αν αυξάνεται ταυτόχρονα η αξία πλεονάσματος. Σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν υφίσταται όριο στην αύξηση του ποσοστού κέρδους, ενώ υπάρχει όριο στην αύξηση του ποσοστού της αξίας πλεονάσματος (Rima, 2002:305-338).

Ο Μαρξ δεν προβλέπει τη δημιουργία σοβαρού προβλήματος και κρίσης για όσο χρονικό διάστημα υπάρχει πλεόνασμα εργασίας, ικανό να περιορίζει τους μισθούς σε χαμηλά επίπεδα. Ωστόσο, προβλέπει ότι καθώς θα προχωρεί η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου, ο εφεδρικός στρατός της εργασίας θα εξαφανιστεί, οδηγώντας τους μισθούς σε άνοδο και τα κέρδη σε πτώση (Thirwall, 2001).

Σε τέτοια περίπτωση οι καπιταλιστές θα αντιδράσουν, προκειμένου να προστατεύσουν το ποσοστό των κερδών τους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με δυο τρόπους. Πρώτον, να μειώσουν τους μισθούς, ενέργεια που θα προκαλέσει εξαθλίωση των εργατών και αντίδραση, δηλαδή κοινωνική έκρηξη. Η δεύτερη ενέργεια των καπιταλιστών είναι να αυξάνεται ακόμη περισσότερο ο λόγος του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, να υποκαθίσταται η εργασία με σταθερό κεφάλαιο. Ωστόσο, αυτή η αντίδραση των καπιταλιστών θα επιδεινώσει την κατάσταση, διότι διατηρώντας μειωμένη την αγοραστική δύναμη των εργατών και αυξάνοντας την παραγωγή μέσω της αύξησης του σταθερού κεφαλαίου, οι εργάτες δεν μπορούν να απορροφήσουν την ποσότητα των προϊόντων που παράγουν. Αυτό σημαίνει ότι η αγοραστική δύναμη των εργατών δεν επαρκεί για να δημιουργήσει την αντίστοιχη ζήτηση για την απορρόφηση των παραγόμενων αγαθών που προσφέρονται. Η αποτυχία εξασφάλισης της ενεργού ζήτησης προκαλεί την κρίση και τελικά ο καπιταλισμός καταρρέει κάτω από την πίεση των δικών του εσωτερικών αντιφάσεων. Ο καπιταλισμός αντικαθιστάται από τον σοσιαλισμό, στο πλαίσιο του οποίου η εργατική τάξη κατέχει τα μέσα παραγωγής. Άρα, λοιπόν, εκλαμβάνει τον καπιταλισμό ως ένα ενδιάμεσο στάδιο τής προόδου και ανάπτυξης, απαραίτητο ώστε στη συνέχεια οι κοινωνίες να μεταβούν στον σοσιαλισμό, τον οποίο θεωρεί ακόμη καλύτερο για την κοινωνική ευημερία. Αυτό θα

είναι το τελικό στάδιο όπου θα επικρατήσουν σοσιαλιστικές μέθοδοι οργάνωσης της οικονομίας και της παραγωγικής διαδικασίας, σ' ένα σύστημα που διαπνέεται από την κοινοκτημοσύνη των παραγωγής και όχι την ιδιωτική ιδιοκτησία (Roemer, 1988).

Παρόμοια αντικατάσταση κοινωνικής οργάνωσης συντελέστηκε κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Η εφαρμογή του μαρξιστικού μοντέλου επιχειρήθηκε, όχι ολοκληρωμένα και ορθά, στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Η στρατηγική της ανάπτυξης που ακλούθησε το συγκεκριμένο μοντέλο ήταν η βιομηχανοποίηση της οικονομίας που βασιζόταν στην αγροτική παραγωγή μέχρι την Οκτωβριανή επανάσταση. Η βιομηχανοποίηση επιτεύχθηκε με έναν κεντρικό σχεδιασμό, όπου το κράτος είχε άμεσο ρόλο και λόγο στις αποφάσεις για το είδος και την ποσότητα παραγωγής. Το παραπάνω σύστημα δε βασιζόταν σε κριτήρια, τα οποία υποδεικνυόταν από την αγορά. Οι επενδύσεις του κράτους, τόσο σε υποδομές, όπως για παράδειγμα εκπαίδευση, υγεία, αλλά και στην παραγωγική διαδικασία (βιομηχανικές μονάδες παραγωγής), βελτίωσε, όχι μόνο τους οικονομικούς δείκτες ανάπτυξης, αλλά και αυτούς της κοινωνικής ανάπτυξης, το επίπεδο αγραμματοσύνης, της φτώχειας κτλ. (Willis, 2005). Ωστόσο, το σύστημα λειτουργίας της οικονομίας δεν ήταν βιώσιμο και άρχισε να φθίνει η αναπτυξιακή δυναμική, αν και κατάφερε αρχικά να σημειώσει καλύτερους δείκτες σε σχέση με άλλες χώρες, όπως π.χ. της Αφρικής. Η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία δημιούργησε αναποτελεσματικότητες. Κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία υπήρξε επίσης και η Κίνα. Ωστόσο, εξελίχθηκε σε εξωστρεφή κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, ενσωματώνοντας σε μεγάλο βαθμό στοιχεία της οικονομίας της αγοράς, γεγονός που της παρείχε στοιχεία βιωσιμότητας του οικονομικού συστήματος (Gilpin, 2000).

Η ανάλυση του Μαρξ περιλαμβάνει ιδέες χρήσιμες για την κατανόηση του καπιταλιστικού συστήματος, ακόμη και αν κάποιος δε συμφωνεί με το υπόδειγμα συνολικά και παρόλη την αποτυχία των προβλέψεών του. Παρατηρούμε, επίσης, ότι ο Μαρξ αναφέρεται στην έννοια της αγοραστικής δύναμης της εργατικής τάξης, ζήτημα που μας απασχολεί ακόμη και σήμερα. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η άποψή του όσον αφορά την επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τη μεγέθυνση των παραγωγικών δυνάμεων που φέρουν το σπέρμα και την αναγκαιότητα των κρίσεων μέχρι την τελική πτώση του συστήματος. Πράγματι, η κρίση είναι σύμφυτη με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ωστόσο δεν επιβεβαιώθηκε όσον αφορά την

οριστική πτώση του συστήματος. Ο Μαρξ, ως επιστήμονας της ανάπτυξης, προσπάθησε να δει την ιστορία πριν τον καπιταλισμό και τις συνθήκες που ευνόησαν την επικράτησή του στο μεταβατικό στάδιο της φεουδαρχίας. Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους κλασικούς, συμπεριλαμβανόμενου και του Άνταμ Σμιθ, οι οποίοι δεν έδειξαν το αντίστοιχο ενδιαφέρον για την ιστορία πριν τον καπιταλισμό. Έτσι, λοιπόν, προσπαθεί να τοποθετήσει τον καπιταλισμό σε ένα γενικότερο ιστορικό πλαίσιο.

2.3 Η συμβολή του John Maynard Keynes στην οικονομική ανάπτυξη και στον καθορισμό της κρατικής παρέμβασης

Η παραπάνω θεώρηση της αυτόνομης δυνατότητας της αγοράς να φθάσει σε σημείο ισορροπίας αμφισβητήθηκε έντονα στις αρχές του 20ού αιώνα, με αφορμή τη Μεγάλη Κρίση του 1929. Αυτή η αποτυχία της ελεύθερης αγοράς αποτέλεσε αφορμή για ν' αναζητηθούν νέες θεωρήσεις σχετικά με τον ρόλο του έθνους-κράτους στην οικονομία. Το έργο του Κένυς «*Η γενική θεωρία της εργασίας, του επιτοκίου και του χρήματος*» προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στις παραπάνω αναζητήσεις της εποχής, με βάση τις ανάγκες που υπήρχαν. Πράγματι, η παρατεταμένη ύφεση λόγω της κρίσης του 1929, απαιτούσε επευσμένα μέτρα ανακοπής της. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο Κένυς, υποστήριξε ως βασικό επιχείρημα ότι η ελεύθερη αγορά δεν ήταν απαραίτητα η μοναδική θετική δύναμη, όπως υποστήριζαν οι προηγούμενοι συγγραφείς (κλασικοί). Ο Κένυς υποστηρίζει ότι κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη διαδραματίζουν οι δημόσιες επενδύσεις, για παράδειγμα σε νέα έργα υποδομής. Τέτοιες επενδύσεις θα είχαν θετική επίδραση στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και διαμέσου του πολλαπλασιαστική της επένδυσης θα επηρέαζαν και την ανάπτυξη, δημιουργώντας έτσι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Έτσι, για παράδειγμα, η κυβερνητική χρηματοδότηση νέων έργων κοινής ωφέλειας, θα δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας όχι μόνο για τους κατασκευαστές των έργων αλλά και για τους προμηθευτές υλικών των κατασκευαστών έργων. Οι υπάλληλοι θα ξοδέψουν τα χρήματα στην αγορά και θα ενισχύσουν τη ζήτηση, άρα και την παραγωγική διαδικασία, προκειμένου να καλυφθεί τεχνητά η προκληθείσα ζήτηση (Willis, 2005). Ωστόσο, ένα ζήτημα που προκύπτει είναι το ενδεχόμενο αντικατάστασης και παραγκώνισης των ιδιωτικών επενδύσεων και πρωτοβουλιών. Σ' αυτό το σημείο, ο

Κέυνς, τονίζει το κατάλληλο μέγεθος των κρατικών επενδύσεων, ώστε να αποφευχθεί ο παραγκωνισμός της ιδιωτικής επένδυσης (Δουράκη, 2010).

Η κυβερνητική παρέμβαση συνεπώς εκλαμβάνεται ως μέσο για τον κατευνασμό της κρίσης που κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η στασιμότητα της ανάπτυξης και της παραγωγικής διαδικασίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Δηλαδή, μια κρίση που ξεκίνησε από τον ιδιωτικό και χρηματοπιστωτικό τομέα (όχι από την υπερχρέωση κρατών) με συνέπεια τη διακοπή της χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα. Ο ιδιωτικός τομέας της εποχής, και κυρίως ο χρηματοπιστωτικός, κατέρρευσε, χωρίς την ανάληψη ενεργών πρωτοβουλιών από το κράτος για τη διάσωσή του, άρα χωρίς μεγάλη επιβάρυνση του κρατικού τομέα λόγω της άμεσης διάσωσης του ιδιωτικού τομέα (βλ. ενότητα Μεγάλη κρίση 1929). Συνεπώς, ανάπτυξη με υψηλές δημόσιες δαπάνες είναι χρήσιμη ως ένα μέσο εκκίνησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, και όχι ως ένα μόνιμο μέσο προώθησης της ανάπτυξης, σε περιπτώσεις κρίσεων που ο δημόσιος τομέας μπορεί να ανταποκριθεί.

Στις μέρες μας το ζητούμενο δεν είναι να ξεκινήσει η ανάπτυξη μέσω της κρατικής παρέμβασης, διότι δεν υπάρχει αυτή η δυνατότητα από πλευράς κράτους. Επίσης, τέτοια ανάπτυξη επικράτησε επί δεκαετίες και οδήγησε σε αδιέξοδο.

Η προηγούμενη εκδοχή της οικονομικής ανάπτυξης επικράτησε στη μεταπολεμική περίοδο ως το ενδεδειγμένο μοντέλο προώθησης της μεγέθυνσης. Η προσέγγιση βασιζόταν στην κρατική παρέμβαση σε εθνικό επίπεδο, με ενεργό ρόλο του κράτους, όχι μόνο σε επίπεδο αναγκαίων υποδομών για την διευκόλυνση της οικονομίας της αγοράς, αλλά και με τη μορφή του κράτους παραγωγού στα πλαίσια της οικονομίας της αγοράς. Συνεπώς, ο Κέυνς παραμένει στην ομάδα οικονομολόγων που αποκαλούνται φιλελεύθεροι, ωστόσο, με αποδοχή της κρατικής παρέμβασης σε επίπεδο υψηλών δαπανών για ολοκλήρωση δημόσιων έργων.

2.4 Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της ανάπτυξης και του ρόλου του κράτους στην οικονομία

Η παραπάνω τάση άρχισε να αλλάζει κατά τη δεκαετία του 1970, όταν αμφισβητήθηκε έντονα ο ρόλος του κράτους. Πράγματι, κατά τη δεκαετία του 1970, η κρίση χρέους ορισμένων χώρων αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην

αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Κατά τη δεκαετία του 1970, πολλές χώρες του Νότου είχαν δανειστεί από χώρες και τράπεζες του Βορά μεγάλα χρηματικά ποσά για την κατασκευή έργων υποδομής και την προώθηση αναπτυξιακών προγραμμάτων, καθώς και για άσκοπες ψηφοθηρικές δαπάνες. Αυτή η διαδικασία είναι μέρος της ονομαζόμενης ανακύκλωσης των πετροδολαρίων (Woodward, 1992).

Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, οι εμπορικές τράπεζες του Βορρά προχώρησαν σε υπερδανεισμό στη δεκαετία του 1970, προσπαθώντας επιθετικά ν' αυξήσουν την δανειοδοτική δραστηριότητα στο Νότο σε μια προσπάθειά τους να ανακυκλώσουν τις καταθέσεις των ονομαζόμενων καταθέσεων πετροδολαρίων, η ύπαρξη των οποίων δημιουργεί κόστος σε μια τράπεζα, αν δεν διοχετευτούν άμεσα σε δανεισμό. Αυτό οδήγησε τις δανειοδοτικές τράπεζες σε χαμηλές χρεώσεις επιτοκίων. Ωστόσο, η αύξηση των επιτοκίων αρχές της δεκαετίας του 1980, κατέστησε τις υπερχρεωμένες αναπτυσσόμενες χώρες υπερβολικά εξαρτημένες από τις εμπορικές τράπεζες, εντείνοντας την σφοδρότητα της κρίσης² (Cohn, 2009: 261-262). Εκτός από την απερίσκεπτη συμπεριφορά των δανειστών ευθύνη φέρουν και οι εγχώριες πολιτικές των δανειζόμενων χωρών. Έτσι, κάποιες ανεπτυγμένες χώρες χρησιμοποίησαν με σύνεση τα δάνεια για να πραγματοποιήσουν παραγωγικές επενδύσεις και να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη, ενώ άλλες χώρες πραγματοποίησαν ανεπαρκείς επενδύσεις, αύξησαν τις δημόσιες δαπάνες για να εισάγουν αγαθά πολυτελείας και για να εξαγοράσουν διεφθαρμένους πολιτικούς (Cohn, 2009:263-264). Παράλληλα, η πτώση των τιμών των προϊόντων του πρωτογενή τομέα, την ίδια χρονική περίοδο, επιδείνωσε τους όρους του εμπορίου των χωρών του Νότου και συνολικά την οικονομική και δανειακή τους κατάσταση.

Αποτέλεσμα ήταν μεγάλος αριθμός χωρών στη Λ. Αμερική και στη Νότιο Αφρική να ανακοινώσουν αδυναμία ν' ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις. Υπό την ασφυκτική πίεση των παραπάνω εξελίξεων και των δανειστών (χώρες Βορά και τράπεζες και πολυμερείς οργανισμοί), οι υπερχρεωμένες χώρες άρχισαν να εφαρμόζουν τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές με κεντρικό τους περιεχόμενο τις θεωρίες

² Ένας αριθμός ερευνητών υποστηρίζει ότι το μερίδιο του πλεονάσματος των πετρελαιοπαραγωγών χωρών (πετροδολάρια) ήταν μικρό και ότι τα χαμηλά επιτόκια ήταν στην πραγματικότητα ο κύριος λόγος της αύξησης των τραπεζικών δανείων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

ανάπτυξης, βασισμένες στις αρρυθμιστες αγορές με ελάχιστη κρατική παρέμβαση(Milward, 2000).

Υπό το πρίσμα των παραπάνω εξελίξεων, κάποιοι θεωρητικοί άρχισαν να συμφωνούν ότι η διαδεδομένη άποψη της έντονης κρατικής ανάμειξης στη σφαίρα της οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί τελικά σε οικονομική αναποτελεσματικότητα και χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης απ' ότι θα είχε επιτευχτεί εάν η αγορά λειτουργούσε με τους δικούς της μηχανισμούς. Τέτοιοι θεωρητικοί, όπως ο Deepak Lal και Bela Balassa κινούνται στις κλασικές οικονομικές θεωρίες του Άνταμ Σμιθ με κύριο σημείο αναφοράς το «αόρατο χέρι της αγοράς», αλλά στην πιο ακραία μορφή και εκδοχή αυτής της άποψης. Για τους νεοφιλελευθέρους η πορεία για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη διαπερνά από τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης αφήνοντας την αγορά να λειτουργήσει αυτόνομα (Cohn, 2009:134-142).

Ο Toye περιγράφει την μεταστροφή στη θεωρητική άποψη για την ανάπτυξη ως μια αντεπανάσταση. Περιγράφει τις τρεις βασικές πολιτικές προσεγγίσεις που επιθυμεί ν' αντιμετωπίσει η αντεπανάσταση:

- την υπερβολική επέκταση του δημόσιου τομέα
- την υπερβολική έμφαση της οικονομικής πολιτικής στην επένδυση στο φυσικό κεφάλαιο (όπως για παράδειγμα υποδομές) αντί τη στροφή σε ανθρώπινο κεφάλαιο (όπως για παράδειγμα εκπαίδευση και υγεία)
- τη δημοφιλή χρήση του οικονομικού έλεγχου (όπως για παράδειγμα δασμολογικές πολιτικές, επιχορηγήσεις, ποσοστώσεις), οι οποίες διαστρεβλώνουν τις τιμές.

Οι παραπάνω παράγοντες είναι ενδογενείς σε μια χώρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη εξωτερικών παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν την οικονομική επιτυχία (Toye, 1993).

Για παράδειγμα, η εργασία του Balassa επικεντρώθηκε στην απελευθέρωση του εμπορίου. Χρησιμοποιώντας την περίπτωση τεσσάρων (4) χωρών της Λατινικής Αμερικής και πέντε ασιατικών χωρών, εξέτασε το ρόλο του κράτους στην προαγωγή της οικονομικής ανάπτυξης, διαμέσου της βιομηχανοποίησης με την προστασία των εμπορικών δασμών. Για την περίοδο 1950-1969 ισχυρίζεται ότι οι ρυθμοί ανάπτυξης στην Νότιο Κορέα και την Ταϊβάν ήταν πολύ υψηλότεροι απ' ό,τι σε άλλες χώρες,

κυρίως επειδή οι πρώτες χώρες υιοθέτησαν εξωστρεφής πολιτικές στον βιομηχανικό τομέα. Δηλαδή, απέφυγαν τις προστατευτικές πολιτικές συγχρονισμένοι με τους ισχυρισμούς του Άνταμ Σμιθ τον 18^ο αιώνα (Toye, 1993) (ωστόσο, αυτή η αντίληψη του Balassa αντικρούεται σχετικά με τις Χώρες της νοτιανατολικής Ασίας, όπως θα διαπιστωθεί στην επόμενη ενότητα).

Η παγκόσμια τράπεζα υιοθετούσε αυτή την πολιτική. Στην έκδοση της αναφοράς το 1983, υπογράμμισε έντονα τη σχέση μεταξύ του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης και του βαθμού κρατικής παρέμβασης στη διαμόρφωση των τιμών. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι χώρες με τις λιγότερες παρεμβάσεις και στρεβλώσεις στην αγορά, επιτυγχάνουν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης. Ο Toye, ο οποίος υπογραμμίζει ότι μόνο 34% της οικονομικής απόδοσης αυτών των χωρών εξηγείται με τις πολιτικές στρέβλωσης των τιμών. Τα δυο τρίτα της οικονομικής ανάπτυξης προέρχεται από άλλους παράγοντες. Δεν υπάρχει αμφιβολία για τον ρόλο της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης και των θεσμών σ' αυτές τις χώρες, η γραφειοκρατία, η κουλτούρα, παράγοντες οι οποίοι μπορεί να έχουν επηρεάσει την οικονομική ανάπτυξη (Toye, 1993).

Επίσης, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αποτελεί τον μεγαλύτερο υπερασπιστή αυτής της πολιτικής, ενώ διαθέτοντας την ισχύ του έσχατου δανειστή, μπορεί να επιβάλλει τις πολιτικές ως όρους εκταμίευσης των δανείων σε χώρες που έχουν αποκλειστεί από τις αγορές κεφαλαίων. Σ' αυτή τη λογική έχουν υιοθετηθεί τα γνωστά «structural adjustment programmes» (SAP) με τη γνωστή πολιτική, όπως εκφράστηκε με την «Washington consensus», που αποτελούν την εφαρμογή δηλαδή των νεοφιλελευθέρων πολιτικών από μέρος των υπερχρεωμένων χωρών, ως προϋπόθεση για τη λήψη της οικονομικής βοήθειας. Ο όρος που χρησιμοποιούταν ήταν «conditionalities». Οι πολιτικές αφορούσαν την απότομη απομάκρυνση του κράτους από την οικονομία και το απότομο άνοιγμα του εξωτερικού εμπορίου από ένα καθεστώς προστατευτισμού και προστασίας της νηπιακής βιομηχανίας, με απώτερο στόχο αυτής της οικονομικής πολιτικής την προσέλκυση ξένων επενδύσεων (Williamson, 2000).

Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα των παραπάνω οικονομικών πολιτικών αμφισβητείται λόγω προβλημάτων που έχουν δημιουργηθεί στην κοινωνική ανάπτυξη των υπερχρεωμένων χωρών και στις συνθήκες διαβίωσης των κατώτερων κοινωνικών

τάξεων (ανεργία, αύξηση των τιμών από τις ιδιωτικοποιήσεις μονοπωλιακών επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας και μείωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και της πρόσβασης κατωτέρων εισοδηματικά ατόμων, αύξηση φτώχειας, ανεργίας) (Storey, 2000. Nyamugasira and Rowden, 2002. Wade, 2003).

Από την άλλη μεριά, οι υποστηρικτές των SAP τονίζουν ότι οι αρνητικές επιδράσεις των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής μεγεθύνουν τις συνέπειες της προσαρμογής της οικονομίας με βάση τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Διότι, τα μέτρα αυξάνουν την ανταγωνιστικότητα, τόσο των δημοσίων επιχειρήσεων μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, όσο και της οικονομίας με άλλα νεοφιλελεύθερα μέτρα και άρα μακροχρόνια μετά την περίοδο προσαρμογής της οικονομίας και αφού θα έχει εκσυγχρονιστεί δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας, αφού η οικονομία θα έχει εισέλθει σε τροχιά βιώσιμης ανάπτυξης. Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται ότι η μακροχρόνια εφαρμογή προγραμμάτων προσαρμογής παρέχει μακροχρόνια αποτελέσματα στην ανάπτυξη. Για κάποιο χρονικό διάστημα η επίδραση των προγραμμάτων στη φτώχεια και την ανισότητα θα είναι αρνητική. Ωστόσο, ξεπερνώντας αυτό το στάδιο της προσαρμογής για τις υπερχρεωμένες χώρες, στην επόμενη φάση η προσαρμογή της οικονομίας θα μπορεί να αποδώσει και να συμβάλλει στην πρόοδο των χωρών και στην ανόρθωση των δεικτών κοινωνικής ανάπτυξης (Killick, 1995). Ωστόσο, με βάση την εμπειρία, εδώ και τρεις δεκαετίες, χρονικό διάστημα ικανό για την πάροδο της περιόδου προσαρμογής των οικονομιών που εφάρμοσαν τα μέτρα, από την εξέλιξη των δεικτών οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης των χωρών δε διαφαίνονται τα οφέλη της πολιτικής (Crisp & Kelly, 1999).

Η πανηγυρική επικράτηση των ασύδοτων αγορών δεν ήταν μόνο η οικονομική πολιτική που υιοθετήθηκε από τις αναπτυσσόμενες χώρες και από τις χώρες σε μετάβαση της ανατολικής Ευρώπης αλλά υιοθετήθηκε και από τις βιομηχανικές προηγμένες χώρες του βορρά. Οι ΗΠΑ, υπό την ηγεμονία του Ρήγκαν το 1981, και η Μεγάλη Βρετανία, υπό την Θάτσερ, αποτελούν δυο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτής της οικονομικής φιλοσοφίας. Η ίδια φιλοσοφία συνεχίζεται και με τις χώρες που βιώνουν την πρόσφατη κρίση χρέους κυρίως στην Ευρώπη (Willis, 2005). Ωστόσο, δε θα μας απασχολήσει η αποτελεσματικότητα των πολιτικών αλλά η προσέγγιση της θεώρησης από την σκοπιά του ρόλου που αναθέτει το κράτος στην οικονομική ζωή.

2.5 Αναπτυξιακό κράτος

Από την άλλη, υπάρχει πλήθος μελετών και ερευνών που υποστηρίζουν την ανάθεση ρόλου στο κράτος στην οικονομική ζωή, καθώς παραμένει σημαντικός παράγων στην οικονομία και την ανάπτυξη. Αυτή η άποψη και ο ρόλος που ανατίθεται στο κράτος, δεν αντιτίθεται στις αρχές της καπιταλιστικής οικονομίας. αντίθετα, αποτελεί προσπάθεια προόδου της (Chang, 2008). Οι θεωρητικές καταβολές αυτής της οικονομικής πολιτικής αναφέρονται στο Γερμανό Οικονομολόγο Friedrich List. Ο συγγραφέας διαπραγματεύεται το ζήτημα της προστασίας της νηπιακής βιομηχανίας των ΗΠΑ κατά τον 18^ο αιώνα προβάλλοντας την αναγκαιότητα σκόπιμων παρεμβάσεων του κράτους σε επίπεδο προστατευτισμού της εγχώριας βιομηχανίας από τα προϊόντα της Αγγλίας, ισχυριζόμενος ότι και οι ήδη αναπτυγμένες χώρες εφάρμοζαν παρόμοιες στρατηγικές στα αρχικά βήματα εξέλιξης της παραγωγικής τους δυναμικότητας (Shaffaedin, 2005). Επίσης, ο Gerschenkron (1962), στο έργο του *Economic Backwardness in Historical Perspective*, ανέλυσε την ιστορική διαδικασία με την οποία οι προηγμένες χώρες της τότε εποχής, πέτυχαν την βιομηχανοποίησή τους. Καταλήγει ότι οι οπισθοδρομικά βιομηχανικές χώρες πρέπει να ακολουθήσουν τις ίδιες κρατικές παρεμβατικές πολιτικές που αναλύει ότι ακολούθησαν οι τότε προηγμένες, ξεφεύγοντας ξεχωριστά την περίπτωση της κάθε χώρας (Chandrasekhar, 2005). Τέλος, ανάμεσα στους συγχρόνους υποστηρικτές τού αναπτυξιακού κράτους συγκαταλέγεται ο Chang, Ha-Joon (2003), ο οποίος σε μελέτη στο έργο του *Kicking away the ladders* υποστηρίζει ότι οι παρεμβατικές πολιτικές του αναπτυξιακού κράτους που ακλούθησαν οι σύγχρονες βιομηχανικές χώρες, είναι οι ίδιες πολιτικές που αποτρέπουν τώρα τις υπό ανάπτυξη χώρες να τις εφαρμόσουν. Αναλύοντας για κάθε χώρα ξεχωριστά τις πολιτικές του κρατικού παρεμβατισμού που εφάρμοσαν.

Επιτυχημένο παράδειγμα στη Νότιο -Ανατολική Ασία

Η επιτυχημένη περίπτωση του αναπτυξιακού κράτους στην Νοτιοανατολική Ασία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικών και παρεμβάσεων σε μια υποανάπτυκτη χώρα, όπως η περίπτωση της Ν. Κορέας, η οποία μέχρι το 1960 τα οικονομικά της δεδομένα συγκρινόταν με άλλες χώρες της Αφρικής, έκτοτε όμως

σημειώνει μια αξιοσημείωτη απογείωση του ΑΕΠ της και κατέληξε να συγκαταλέγεται στην ομάδα των πιο αναπτυγμένων οικονομιών σε παγκόσμιο επίπεδο

Πίνακας 2.1: Οικονομική μεγέθυνση των χωρών

ΧΩΡΑ	Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ, 1960-1985 \$	Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ, 1985-1989 \$	Κατά Κεφαλήν 1960-89 (%)
ΝΟΤΙΑ ΚΟΡΕΑ	883	6206	6.82
ΤΑΙΒΑΝ	1359	8207	6.17
ΓΚΑΝΑ	873	815	-0.54
ΣΕΝΕΓΑΛΗ	1017	1082	0.16
ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ	1128	756	-2.29
ΒΡΑΖΙΛΙΑ	1745	4138	3.58
ΜΕΞΙΚΟ	2798	5163	2.36
ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ	3294	3608	0.63

Πηγή: Penn World Table 5.5 cited in Rodrik, 1994

Οι παραπάνω υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης συνοδεύτηκαν με βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και της κοινωνικής και οικονομικής ισότητας (Willis, 2005).

Η οικονομική ανάπτυξη στην περιοχή, έχει παρουσιαστεί ως μια σειρά κυμάτων. Ακολουθώντας το επιτυχημένο παράδειγμα της ιαπωνικής οικονομίας στη μεταπολεμική περίοδο, οι νέες βιομηχανοποιημένες χώρες Χονγκ Κονγκ, Σιγκαπούρη, Ταϊβάν και Νότιος Κορέα, βίωσαν γοργή ανάπτυξη βασιζόμενες αρχικά κατά κύριο λόγο στην ανάπτυξη της βιομηχανίας με χαρακτηριστικά έντασης εργασίας. Η

παραπάνω τάση άρχισε να παρατηρείται στη δεκαετία του 1980 στην Ινδονησία, Ταϊλάνδη, Μαλαισία, Κίνα και Βιετνάμ (Amsden, 1989).

Ο ρόλος του κράτους σ' αυτές τις χώρες ήταν έντονα παρεμβατικός στην οικονομία, κυρίως σ' ένα αρχικό στάδιο για την εκκίνηση της ανάπτυξης. Η παρέμβαση συναντάται στον τραπεζικό τομέα και στην πιστοληπτική πολιτική για την κατανομή των πόρων σύμφωνα με τις αναπτυξιακές προτεραιότητες της οικονομίας. Επίσης, το κράτος κατείχε επιχειρήσεις, οι οποίες ήταν στρατηγικής σημασίας για τη βιομηχανοποίηση της χώρας, όπως βιομηχανίες μετάλλων, χημικών, οι οποίες παρείχαν εισροές για ιδιωτικές επιχειρήσεις μικρότερου μεγέθους κατασκευαστικές εταιρίες. Επίσης, προώθησε πολιτικές υποκατάστασης εισαγωγών στα πρώτα χρόνια για την ενδυνάμωση της νηπιακής βιομηχανίας (Luedde-Neurath, 1986), μια πρακτική που έλκει την καταγωγή στην αντίληψη του List για την ανόρθωση της νηπιακής βιομηχανίας (Shafaeddin, 2005). Ωστόσο, οι παραπάνω βιομηχανίες, αφού στηρίχτηκαν στη δημιουργία οικονομιών κλίμακας μέσω της αύξησης της παραγωγής και δόθηκαν τα εφόδια για την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς τους, στη συνέχεια αφέθηκαν στον ανταγωνισμό της διεθνούς αγοράς και δε συνέχισαν να λειτουργούν σε βάρος του κράτους και υπό την προστασία του, έτσι ώστε υπό την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού να υποχρεωθούν σε συνεχή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω ανάπτυξης νέων τεχνολογιών και καινοτομιών και άρα και της μακροχρόνιας βιωσιμότητας (Kohli, 2004).

Επίσης, υπήρξε αγαστή συνεργασία μεταξύ ιδιωτικού και κρατικού τομέα για την επίτευξη κοινών στόχων των δυο. Επιπρόσθετα, σημαντικές ήταν και οι παρεμβάσεις στην παιδεία και στην έρευνα. Ωστόσο, να σημειωθεί ότι στο αρχικό στάδιο εξέλιξης, το καθεστώς δεν ήταν πλήρως εκδημοκρατισμένο. Εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η γραφειοκρατία των χωρών, διότι δεν είναι επαρκής μόνο η πολιτική βούληση σε ανώτερο κρατικό επίπεδο. Τέλος, πολλοί ερευνητές υπογραμμίζουν και την κουλτούρα των παραπάνω λαών όσον αφορά την έννοια της εργατικότητας και της ομαδικότητας, που αποτελούν παράγοντες που συντελούν στο παραπάνω επίτευγμα (Wade, 1990).

Το 1993 η Παγκόσμια Τράπεζα δημοσιεύει την έρευνα «*Το Θαύμα στην Νότιο-Ανατολική Ασία*», όπου αναζητούνται οι αιτίες των οικονομικών επιτευγμάτων στην περιοχή. Μεταξύ άλλων τονίζεται ότι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές συνέβαλλαν στο

παραπάνω επίτευγμα: το άνοιγμα στην παγκόσμια αγορά, καθώς και ο περιορισμένος ρόλος του κράτους στην εθνική οικονομία, καθώς και οι επενδύσεις του στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Ωστόσο, σε σχέση με την παραπάνω δημοσίευση γράφτηκε ένας αριθμός δημοσιεύσεων αναφορικά με την εγκυρότητα των ισχυρισμών της, κριτικάροντας έτσι τμήμα από τις εξηγήσεις που παρείχε η Παγκόσμια Τράπεζα σχετικά με την μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη της Νοτιοανατολικής Ασίας.

Από την παραπάνω άποψη πρόεκυψαν τέσσερις κριτικές σε διαφορετικά επίπεδα. Πολλοί συγγραφείς υποστήριζαν ότι το επίτευγμα οφείλεται στις κρατικές παρεμβάσεις, αναλύοντας στα συγγράμματά τους τις συγκεκριμένες πολιτικές. Πράγματι, οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας είχαν μια εξωστρεφή πολιτική, ανοίγοντας τα σύνορά τους στον διεθνή ανταγωνισμό, όμως πολύ αργότερα, αφού ακολούθησαν αρχικά έντονη προστατευτική πολιτική μέχρι την ενδυνάμωση των νέων βιομηχανιών στην εγχώρια αγορά. Επίσης, αμφισβητήθηκε η χρήση της λέξης «θαύμα» διότι η έννοια που φέρει η λέξη, παραπέμπει σε κάτι ανεξήγητο, ωστόσο η πολιτική που ακολουθήθηκε έχει αναλυθεί διεξοδικά. Επίσης, ο Garnet τονίζει ότι δεν υπήρξε ποτέ θαύμα στην Νοτιοανατολική Ασία. υπήρξε ένα φαινόμενο βιώσιμης και γρήγορης ανάπτυξης, καθώς οι οικονομίες, η μια μετά την άλλη, κατάφεραν να συσσωρεύσουν κεφάλαιο και βελτιωμένες τεχνολογίες και να χρησιμοποιήσουν τους ανθρωπίνους πόρους πιο αποτελεσματικά για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης (Garnaut, 1998). Μεγάλο μέρος του φαινομένου αποδίδεται στη λειτουργία του αναπτυξιακού κράτους.

Το αναπτυξιακό κράτος επιστρατεύτηκε και σε άλλες οικονομίες, όπως για παράδειγμα στην Λατινική Αμερική, ωστόσο τα αποτελέσματα δεν ήταν το ίδιο επιτυχημένα. Σ' αυτή την περίπτωση το κράτος ανέλαβε σκόπιμη δράση προώθησης της ανάπτυξης αλλά σε μεγάλο βαθμό οι παρεμβάσεις διέθεταν χαρακτήρα ιδιοτέλειας υπέρ πολιτικών και προσωπικών οικονομικών συμφερόντων, δημιουργώντας μη προσοδοφόρες κρατικές επιχειρήσεις και συνθήκες αδιαφάνειας, γραφειοκρατίας και διαφθοράς, καθώς και διατήρηση οικονομικών κατεστημένων, σε βάρος της συνολικής ανάπτυξης και υγιούς εκβιομηχάνισης της οικονομίας (Amsden, 1989).

2.6 Το πεδίο μελέτης της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας υπό την οπτική του Ρεαλισμού

Εισαγωγικές έννοιες

Μετά την ανάλυση των προσεγγίσεων της ανάπτυξης, θα αναλύσουμε τις επιμέρους θεωρητικές κατευθύνσεις που αποτελούν τον κορμό του πεδίου μελέτης της ΔΠΟ δίνοντας έμφαση στην ανάλυση της θεωρητικής κατεύθυνσης του Ρεαλισμού.

Η ΔΠΟ είναι ένα εργαλείο κατανόησης του σύγχρονου πολύπλοκου κόσμου. Αποτελεί μια ανοιχτή-δεκτική επιστημονική προσέγγιση στην οποία μπορούν να προστεθούν νέα στοιχεία που μας βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα και το περιβάλλον της οικονομίας. Η καινοτομία της ΔΠΟ βασίζεται στη διαφορετικότητα της από τις κλειστές επιστημονικές θεωρήσεις που δεν επιδέχονται νέα στοιχεία, τα οποία ενδεχομένως να επιφέρουν αλλαγές και στην αρχική τους κατεύθυνση.

Ο ρεαλισμός αποτελεί την παλαιότερη προσέγγιση της ΔΠΟ. Η Ρεαλιστική προσέγγιση έχει ως κύρια υπόθεσή της ότι στο διεθνές περιβάλλον είναι έμφυτη η διαμάχη και η αναρχία ενώ είναι ιδιαίτερα δύσκολη η επίτευξη της σταθερότητας. Βασικό στοιχείο της ρεαλιστικής προσέγγισης είναι η μελέτη της πολιτικής ως ξεχωριστής σφαίρας ανάλυσης (Oye, 1986).

Η ισχύς είναι το κύριο μέσο πολιτικής και τα κράτη βρίσκονται σ' ένα διαρκή αγώνα για τη διατήρηση των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων. Η αναρχία προκαλείται από την απουσία μιας παγκόσμιας αρχής που να μπορεί να επιβάλλει τάξη στα έθνη κράτη. Το κράτος εκφράζει το σύνολο των επιδιώξεων των πολιτικών. Συστατικό στοιχείο αυτής της προσέγγισης είναι ότι ο άνθρωπος διακατέχεται από το ένστικτο της επιβίωσης και γι' αυτό οδηγείται σε συγκέντρωση ισχύος προκειμένου να νιώθει ασφαλής (Gill and Law, 1988). Για παράδειγμα, η στρατιωτική ενδυνάμωση ενός κράτους μπορεί να βρίσκεται σε αντίθεση με τα συμφέροντα ενός γειτονικού κράτους. Η στρατιωτική ενίσχυση ενός κράτους έχει ως σκοπό την εξασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας. Αυτή η ενίσχυση μπορεί να οδηγήσει σ' έναν πόλεμο εξοπλισμών με το γειτονικό κράτος, στοιχείο που θα δημιουργήσει ένα περιβάλλον αβεβαιότητας και θα ακυρώσει τον αρχικό σκοπό του κράτους που το οδήγησε στην στρατιωτική ενίσχυση.

Η φιλελεύθερη προσέγγιση θεωρεί ότι η αγορά μπορεί να επιλύσει τα προβλήματα που δημιουργεί η πολιτική εξουσία. Σε αντίθεση με τη ρεαλιστική προσέγγιση που θεωρεί ότι υφίσταται αναρχία στο διεθνές περιβάλλον, η φιλελεύθερη προσέγγιση θεωρεί ότι η αγορά δημιουργεί ισορροπία αρχικά στην παγκόσμια οικονομία και συνεπακόλουθα και στο διεθνές πολιτικό περιβάλλον. Πρωταρχική σημασία για την φιλελεύθερη αντίληψη έχει η οικονομία και όχι η πολιτική.

Τρίτον, έχουμε την ιστορική στρουκτουραλιστική προσέγγιση της ΔΠΟ, που αποδέχεται την ύπαρξη εξαρτήσεων ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία. Ενώ οι δυο πρώτες προσεγγίσεις αποδέχονται το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης ως το πιο αποτελεσματικό, οι υποστηρικτές της στρουκτουραλιστικής προσέγγισης θεωρούν ότι ο καπιταλισμός δημιουργεί στρεβλώσεις και οδηγεί σε άνιση κατανομή του πλούτου. Κεντρικού ενδιαφέροντος της στρουκτουραλιστικής προσέγγισης είναι η ανάλυση των σχέσεων εκμετάλλευσης που υφίστανται ανάμεσα στην καπιταλιστική και την εργατική τάξη. Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε αναλυτικά στην ρεαλιστική προσέγγιση, στο πλαίσιο των περιορισμένων δυνατοτήτων της εργασίας για την επέκταση της ανάλυσης. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ανάλυσης θα γίνονται οι απαραίτητες συγκρίσεις με τις υπόλοιπες σχολές σκέψης για την σφαιρική κατανόηση και αντίληψη των διαφορών μεταξύ των εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η επικέντρωση στην ανάλυση της ρεαλιστικής σχολής σκέψης αποσκοπεί στην χρησιμοποίησή της ως εργαλείο για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων. Επίσης, τα πραγματικά γεγονότα και εξελίξεις κυρίως στην Ε.Ε. επιβεβαιώνουν την χρησιμοποίηση του παραπάνω εργαλείου από τα κράτη μέλη.

Στη συνέχεια της ανάλυσης θα δοθεί έμφαση στην Ρεαλιστική άποψη όσον αφορά την προσέγγιση της ΔΠΟ και της Οικονομικής Ανάπτυξης σε σχέση με τον ρόλο του κράτους. Η εκτενής ανάλυση του Ρεαλισμού αποσκοπεί στη χρησιμοποίησή του ως αναλυτικό εργαλείο για τον ρόλο του κράτους στην οικονομία και κυρίως στην οικονομική ανάπτυξη, ειδικότερα σε περίοδο οικονομικής κρίσης.

Η προσέγγιση του Ρεαλισμού

Βασικά χαρακτηριστικά της Ρεαλιστικής Προσέγγισης

Ο ρεαλισμός αποτελεί την παλαιότερη προσέγγιση στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Ο Θουκυδίδης αναφέρεται ως ο πρώτος συγγραφέας της ρεαλιστικής σχολής σκέψης. Το έργο του «*Η ιστορία του πελοποννησιακού πολέμου*» τον καθιέρωσε ως τον πρώτο διανοητή της ρεαλιστικής σχολής σκέψης. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο ρεαλισμός υπήρξε η πηγή έμπνευσης για την χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο (Cohn, 2009:103).

Η ρεαλιστική προσέγγιση δεν έχει διαδραματίσει τόσο σημαντικό ρόλο στο πεδίο της ΔΠΟ όσο στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Η βασική αιτία είναι ότι οι ρεαλιστές επικέντρωσαν το ενδιαφέρον στην πολιτική και στην ιστορία παρά στην οικονομική σκοπιά ανάλυσης. Δεύτερον, η έμφαση που έδωσαν οι ρεαλιστές στην ισχύ επικεντρώθηκε περισσότερο σε ζητήματα ασφάλειας παρά σε οικονομικά. Παρόλο που η έμφαση που δίνει η ρεαλιστική προσέγγιση στο ρόλο του κράτους και της ισχύος είναι ζητήματα που απασχολούν ιδιαίτερα τη μελέτη της ΔΠΟ. Επίσης, τα παραπάνω ζητήματα στις συνθήκες της σύγχρονης οικονομίας άπτονται με το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης.

Η ρεαλιστική σχολή σκέψης έχει δυο κύριες διαφοροποιήσεις. Η πρώτη διαφοροποίηση εκφράζεται μέσα από το έργο «*Ηγεμόνας*» του Ιταλού φιλοσόφου Niccolò Machiavelli. Στο συγκεκριμένο έργο ο συγγραφέας στην προσπάθειά του να δώσει συμβουλές στους ηγεμόνες να διατηρήσουν την εξουσία, τονίζει την ανυπαρξία στενής σχέσης ανάμεσα στην οικονομία και την πολιτική, υποστηρίζοντας ότι η στρατιωτική δύναμη είναι πολύ σημαντικότερη από τον πλούτο στην διεξαγωγή ενός πολέμου (Machiavelli, 1984).

Η δεύτερη διαφοροποίηση προερχόταν από το έργο του Θουκυδίδη αλλά και από τον Μερκαντιλισμό. Οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης έδιναν έμφαση στις έννοιες ισχύς και ασφάλεια και στις οικονομικές σχέσεις. Στην ιστορία του πελοποννησιακού πολέμου ο Θουκυδίδης παρουσιάζει παραδείγματα που καταδεικνύουν τη σημασία της ισχύος στις οικονομικές σχέσεις. Αναφέρει για παράδειγμα ότι ο πόλεμος που ξέσπασε ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς οικονομικών αλλαγών που δημιουργήθηκαν, όπως η ανάδυση νέων εμπορικών δυνάμεων, η

ενδυνάμωση του εμπορίου αλλά και η χρήση του χρήματος σε αγροτικές περιοχές. Αντίθετα από τον Μακιαβέλι, ο Θουκυδίδης, πίστευε ότι ο πλούτος παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην ενδυνάμωση της στρατιωτικής δύναμης. Οι μερκαντιλιστές ήταν αυτοί που ουσιαστικά ασχολήθηκαν συστηματικά με την θεωρητική οικοδόμηση της ΔΠΟ από την ρεαλιστική σκοπιά. Οι μερκαντιλιστές έδωσαν έμφαση στους δεσμούς ανάμεσα στην ισχύ και τον πλούτο και υπό αυτό το πρίσμα ανέδειξαν την ρεαλιστική προσέγγιση στην ΔΠΟ (Ρουκανάς, 2008).

Οι κύριοι δρώντες στην ρεαλιστική προσέγγιση

Οι ρεαλιστές ισχυρίζονται ότι το διεθνές σύστημα είναι αναρχικό και ότι πάνω από τα έθνη κράτη δεν υφίσταται καμιά κεντρική εξουσία. Το κάθε κράτος είναι υπεύθυνο για την ικανοποίηση των στόχων του στο διεθνές σύστημα, χωρίς τη δυνατότητα βοήθειας από άλλο κράτος. Το κράτος είναι ο κύριος δρών στο διεθνές σύστημα και έχει ως σκοπό τη διαφύλαξη της εθνικής κυριαρχίας του. Η διατήρηση της κυριαρχίας ενός κράτους επιτυγχάνεται όταν έχει ικανοποιητική δύναμη για να προστατεύει τα συμφέροντά του. Οι ρεαλιστές δίνουν έμφαση στην επιβίωση και στην επιδίωξη των συμφερόντων ενός κράτους (Cohn, 2009:104-106). Τα κράτη σύμφωνα με τους ρεαλιστές είναι ορθολογικοί δρώντες με επιδίωξη την μεγιστοποίηση των οφελών τους και ελαχιστοποίηση του κόστους. Οι άνθρωποι που υλοποιούν τις πολιτικές ενός κράτους μπορεί να επηρεαστούν από ελλιπή πληροφόρηση ή λάθος κρίσεις. παρόλ' αυτά σύμφωνα με τους ρεαλιστές λαμβάνουν αποφάσεις με γνώμονα την επιδίωξη των στόχων ενός κράτους. Παρόλο που οι ρεαλιστές αναγνωρίζουν και άλλους υπερεθνικούς δρώντες στη διαμόρφωση των πολιτικών που ακολουθεί ένα κράτος, ωστόσο θεωρούν ότι οι μη κρατικοί δρώντες λειτουργούν μέσα στα πλαίσια των κρατικών πολιτικών, αναδεικνύοντας την προσέγγιση των ρεαλιστών όσον αφορά τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του κράτους.

Τα κράτη, σύμφωνα με τους ρεαλιστές, διαχωρίζονται σε αμυντικά και επιθετικά και αυτός ο διαχωρισμός σχετίζεται με τη δυνατότητα επιβολής που έχει ένα κράτος στο διεθνές σύστημα. Ως επιθετικά κράτη θεωρούνται αυτά που χρησιμοποιούν τη θέση τους στη διεθνή οικονομία με στόχο την ιμπεριαλιστική τους επέκταση. Αντίθετα, αμυντικά κράτη θεωρούνται αυτά που επιδιώκουν τη διατήρηση της θέσης τους στο διεθνές σύστημα. Οι ρεαλιστές θεωρούν ότι το κράτος με ηγεμονική θέση έχει

διαφορετικές επιδιώξεις από αυτές που έχει ένα λιγότερο ισχυρό κράτος (Keohane, 1986).

Η πολιτική και τα οικονομικά υπό το πρίσμα της ρεαλιστικής προσέγγισης

Οι ρεαλιστές δίνουν προτεραιότητα στη μελέτη τους περισσότερο στην πολιτική και λιγότερο στα οικονομικά και θεωρούν ότι τα ισχυρά κράτη μπορούν να διαμορφώσουν οικονομικές σχέσεις σε διεθνές επίπεδο. Διαφωνούν σ' αυτό το θέμα με τους φιλελευθέρους, οι οποίοι τονίζουν ότι η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα κράτη σταδιακά διαβρώνει τον έλεγχο του κράτους. Ορισμένοι ρεαλιστές αναρωτιούνται εάν και σε ποιο βαθμό αυξάνεται η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα κράτη. Μια άλλη μερίδα των ρεαλιστών αποδέχεται την αυξανόμενη τάση της αλληλεξάρτησης ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης αλλά εκφράζουν διαφωνίες με τους φιλελεύθερους όσον αφορά στις συνέπειες του φαινομένου στο ρόλο του κράτους (Keohane, 1986). Ενώ οι φιλελεύθεροι θεωρούν ότι η τεχνολογική εξέλιξη στις τηλεπικοινωνίες και στις μεταφορές ως παράγοντες της παγκοσμιοποίησης μετασχηματίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι τα κράτη καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό την ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης. Οποιαδήποτε άποψη και αν έχει περισσότερη δόση αλήθειας αυξάνεται είναι γεγονός ότι υπάρχει τάση αλληλεξάρτησης. Επίσης, δεν μπορεί να δοθεί αρνητική ή θετική απάντηση επίπεδη όσον αφορά τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στον ρόλο του κράτους αλλά και την συμβολή του στην επικράτηση της παγκοσμιοποίησης. Θα δοθούν απαντήσεις στη διάρκεια της ανάλυσης.

Προεκτείνοντας την παραπάνω σκέψη, οι ρεαλιστές θεωρούν ότι τα ισχυρά κράτη χρησιμοποιούν την παγκοσμιοποίηση μέσα από το άνοιγμα ή το κλείσιμο των παγκόσμιων αγορών με στόχο την ενδυνάμωση της θέσης τους στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Οι ρεαλιστές, επίσης, τονίζουν τον ηγεμονικό ρόλο ενός κράτους στην επιβολή ορισμένης οικονομικής τάξης πραγμάτων η οποία ενδυναμώνει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και ευνοεί το ισχυρό κράτος που επιβάλλει και τις απόψεις του (Cohn, 2009:106-107).

Ο ρεαλισμός κατά την βιομηχανική επανάσταση

Η κριτική η οποία ασκήθηκε στον μερκαντιλισμό από την πλευρά των υποστηρικτών της φιλελεύθερης προσέγγισης ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη. Παρόλ' αυτά, οι συνθήκες οι οποίες επικράτησαν κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για τον μερκαντιλισμό, του οποίου οι ρίζες ήταν πριν την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης. Από μια ρεαλιστική οπτική, η βιομηχανοποίηση ήταν το μέσο για τα κράτη να αποκτήσουν εθνική ασφάλεια, οικονομική αυτοτέλεια και στρατιωτική δύναμη. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της ρεαλιστικής σχολής αυτήν την περίοδο, ήταν ο Alexander Hamilton (1755-1804), υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ, και ο Friedrich List, Γερμανός Καθηγητής. Οι δυο παραπάνω μελετητές επιχείρησαν τη συστηματική θεωρητικοποίηση της ρεαλιστικής σχολής σκέψης (Shafaeddin, 2005:42-58).

Ο Hamilton στο έργο του *Report on the Subject of Manufacturers* (1791) θέτει τις θεωρητικές βάσεις της έννοιας του οικονομικού προστατευτισμού και του σύγχρονου οικονομικού εθνικισμού. Ο συγγραφέας θεωρούσε ότι για να καταφέρουν οι ΗΠΑ να διατηρήσουν την εθνική τους ανεξαρτησία και την ασφάλεια θα πρέπει να ενδυναμώσουν την οικονομία τους και να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στην οικονομική ανάπτυξη. Οι πολιτικές για να επιτευχτεί η απαιτούμενη οικονομική μεγέθυνση είναι η οικονομική αυτοτέλεια, η επικέντρωση περισσότερο στη βιομηχανία και λιγότερο στη γεωργία, ο εμπορικός προστατευτισμός και η κυβερνητική παρέμβαση. Έτσι, θα καταφέρει να διαφοροποιηθεί η αμερικανική οικονομία και να γίνει λιγότερο ευάλωτη σε εξωτερικές δυνάμεις (Shafaeddin, 2005:42-58).

Την περίοδο εκείνη η Βρετανική κυβέρνηση αποθάρρυνε τη βιομηχανοποίηση των αμερικανικών πολιτειών. Ο Hamilton πίστευε ότι οι ΗΠΑ θα πρέπει να διαμορφώσουν μια βιομηχανική βάση. Για να μπορέσει όμως η Αμερικανική βιομηχανία να αντισταθμίσει τα μειονεκτήματά της σε σχέση με τη Βρετανική βιομηχανία, ο Hamilton εισηγήθηκε την εισαγωγή εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, ξένης τεχνολογίας και κεφαλαίου. Επίσης, η κυβέρνηση, σύμφωνα με τον ίδιο, έπρεπε να υιοθετήσει προστατευτικές πολιτικές, όπως ποσοστώσεις, δασμούς επί των εισαγόμενων προϊόντων και επιδοτήσεις επί των εγχώριων αγαθών, για να ενισχύσει τη «βρεφική» βιομηχανία των ΗΠΑ. Παρόλ' αυτά, ο προστατευτισμός

είναι διαφορετικός από την προσέγγιση της έννοιας από τους μερκαντιλιστές, καθώς ο Hamilton δεν θεωρούσε ότι ένα θετικό εμπορικό ισοζύγιο και η συσσώρευση χρυσού είναι οι κύριες επιδιώξεις ενός κράτους. Αντίθετα, πίστευε ότι μια ισχυρή βιομηχανική οικονομία είναι το μέσο για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης (Shafaeddin, 2005:42-58).

Ο List ήταν επηρεασμένος από τον Hamilton και πίστευε στον σπουδαίο ρόλο της βιομηχανίας στην ανάπτυξη σε σχέση με τον ρόλο της αγροτικής οικονομίας. Για την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης υπεράσπιζε τον ρόλο του κράτους. Ο συγγραφέας πρότεινε συγκεκριμένα μέτρα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, όπως η ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, η προώθηση της εθνικής ενότητας, η επιβολή εμπορικών φραγμών για την ανάπτυξη της νηπιακής βιομηχανίας (Shafaeddin, 2000).

Η επιβολή εμπορικής προστασίας ήταν απαραίτητη για την ανάπτυξη των βιομηχανιών των ΗΠΑ, και της Γερμανίας εκείνη την περίοδο, κατά την οποία μόνο η Βρετανία είχε εξασφαλίσει βιομηχανική υπεροχή. Η Βρετανία εξασφάλισε την υπεροχή της έχοντας εφαρμόσει μέτρα εμπορικού προστατευτισμού, τα οποία κατάργησε μετά αφού απέκτησε τον ηγετικό της ρόλο στην βιομηχανία και την τεχνολογία (Shafaeddin, 2005:42-58). Ως γνήσιος εκφραστής της ρεαλιστικής σχολής σκέψης άσκησε κριτική στις απόψεις του νεοφιλελεύθερου Άνταμ Σμιθ, ο οποίος υπεράσπιζε τη δυνατότητα ταυτόχρονης εφαρμογής του καταμερισμού της εργασίας και της πολιτικής του ελεύθερου εμπορίου. Σε μια εποχή η οποία ήταν προς όφελος προς την Μεγάλη Βρετανία η επικράτηση του ελεύθερου εμπορίου ως χώρα με ηγεμονική βιομηχανική παραγωγή και εξαγωγέας των παραγόμενων βιομηχανικών προϊόντων. Ο List δεν απέκλειε την συνύπαρξη καταμερισμού της εργασίας και ελεύθερου εμπορίου σε μακροχρόνια περίοδο. Ωστόσο, σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο η προστασία των νηπιακών βιομηχανιών των υπό εκβιομηχάνιση χωρών είναι απαραίτητη με κυβερνητικά μέτρα ώστε να μπορέσουν οι νέες βιομηχανίες να ανταπεξέλθουν στον άνισο ανταγωνισμό των ήδη αναπτυγμένων βιομηχανιών. Μόλις οι «νέες» βιομηχανίες αποκτήσουν ένα επίπεδο υπεροχής, λόγω της απόκτησης οικονομικών κλίμακας από την αυξημένη παραγωγή, της απόκτησης σύγχρονης τεχνολογίας κτλ, τότε θα μπορέσει να λειτουργήσει το ελεύθερο εμπόριο φυσικά. Η κριτική του List, εστιάστηκε στην έμφαση την οποία έδιναν οι φιλελεύθεροι στην

φυσική αρμονία και ειρήνη και στην υποεκτίμηση από την άλλη πλευρά των εθνικών ανταγωνισμών σε επίπεδο βιομηχανικής παραγωγής και ανάπτυξης (Levi-Faurer, 1997).

Επίσης, θεωρούσε ότι η εθνική ενότητα είναι συστατικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης. Ένα ισχυρό ενωμένο κράτος με συνέχεια και συνέπεια είναι το μέσο για να μπορέσουν να υλοποιηθούν όλες οι μακροπρόθεσμες πολιτικές και στρατηγικές που έχει θέσει ως στόχο (Levi-Faurer, 1997).

Ωστόσο, στις μέρες μας είναι δύσκολη η εφαρμογή μέτρων δασμολογικής πολιτικής ειδικά σε χώρα όπως η Ελλάδα λόγω της συμμετοχής της σε περιφερειακές ενώσεις και λόγω παγκόσμιων υποχρεώσεων, οι οποίες προκύπτουν από την συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς. Ωστόσο, υπάρχουν άλλα πεδία στα οποία μπορεί η κρατική παρέμβαση να επιφέρει θετικές συνέπειες στην ανάπτυξη της οικονομίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το κράτος θα υποκαταστήσει την ιδιωτική πρωτοβουλία ή θα την στηρίζει με μέτρα διανεμητικού χαρακτήρα (με δανεικά). Αντίθετα, θα υποστηρίζει και θα ενθαρρύνει την ιδιωτική πρωτοβουλία με βάση ένα μακροπρόθεσμο στρατηγικό σχέδιο σε προεπιλεγμένους τομείς.

Η Κατάσταση του ρεαλισμού σήμερα

Πριν αναφερθούμε στην επίδραση του ρεαλισμού στην οικονομία στις μέρες μας, θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε την ιστορική εξέλιξη και διαμόρφωσή του, καθώς και την επιρροή του στη σφαίρα της οικονομίας και πολιτικής στις διάφορες χρονικές ιστορικές περιόδους.

Το 1846 η Βρετανία άνοιξε τις αγορές της στα αγροτικά προϊόντα και εισήχθη, μ' αυτόν τον τρόπο στην εποχή του ελεύθερου εμπορίου. Η παραπάνω κατάσταση συνεχίστηκε μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, υπό την πίεση των γεγονότων, όπως οικονομική κρίση στον μεσοπόλεμο και εξελίξεις στον Α' παγκόσμιο πόλεμο, είχε ως αποτέλεσμα οι απόψεις των φιλελευθέρων να αρχίζουν να χάνουν την σημαντικότητά τους και να μην γίνονται δημοφιλείς, απόψεις αναφορικά με την συνεργασία μεταξύ των κρατών, συρρικνώνοντας έτσι το μέγεθος των εμπορικών συναλλαγών που επιτεύχθηκε στη φάση της παγκοσμιοποίησης και

φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου μέχρι και τις απαρχές του Α΄ παγκοσμίου πολέμου.

Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι απόψεις των ρεαλιστών επανέκτησαν τη δημοφιλία τους, καθώς τα κράτη άρχισαν να υιοθετούν πολιτικές προστατευτισμού, ελέγχου των συναλλαγματικών ισοτιμιών και ανταγωνιστικών υποτιμήσεων των νομισμάτων τους, με στόχο την ενδυνάμωση των εθνικών συμφερόντων (Kennedy, 1987), οδηγώντας σε συνθήκες ακραίου εθνικισμού, που απέχουν από αυτές του υγιούς ρεαλισμού στην οικονομία.

Η εμπειρία του παρελθόντος ώθησε ορισμένους ηγέτες δυτικών κρατών να δημιουργήσουν ένα φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα το οποίο επικυρώθηκε από τη διάσκεψη του Bretton Woods. Στο μεταπολεμικό διεθνές οικονομικό σύστημα η φιλελεύθερη αντίληψη κατείχε κυρίαρχο ρόλο ενώ η ρεαλιστική προσέγγιση περιορίστηκε. Αντίθετα, στο επίπεδο του διεθνούς πολιτικού συστήματος η ρεαλιστική προσέγγιση παρέμεινε κυρίαρχη. Η διαφοροποίηση όμως την οποία είχαν υιοθετήσει οι μελετητές της ρεαλιστικής προσέγγισης μεταπολεμικά δεν έδινε μεγάλη βαρύτητα στην οικονομία ως πεδίο έρευνας, καθώς την θεωρούσε ελάχιστονο σημασίας (Baldwin, 1985).

Ρεαλισμός μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Παρόλο που οι εκπρόσωποι του ρεαλισμού όπως ο Θουκυδίδης, οι μερκαντιλιστές, ο Χάμιλτον και ο Λιστ, είχαν προσδώσει μεγάλη βαρύτητα στον ρόλο των οικονομικών ζητημάτων, οι ρεαλιστές μελετητές των ΗΠΑ μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο επικεντρώθηκαν σε ζητήματα ασφάλειας. Προς αυτή την κατεύθυνση ευνόησε και ο ψυχρός πόλεμος που εκείνη την περίοδο διαμόρφωνε τις διεθνείς πολιτικές συνθήκες. Σε οικονομικό επίπεδο η συμφωνία του Bretton Woods διαμόρφωνε τις συνθήκες οικονομικής σταθερότητας και προοπτικών ανάπτυξης (Hoffmann, 1970).

Στη συγκεκριμένη συμφωνία δόθηκε μικρή σημασία στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Επίσης, οι χώρες του Σοβιετικού Μπλοκ, ως αποτέλεσμα του Ψυχρού Πολέμου, βρισκόταν εκτός του μεταπολεμικού «Δυτικού» οικονομικού συστήματος. Έτσι, δε συμμετείχαν στους διεθνείς οργανισμούς (Π.Ο.Ε, Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ, κτλ). Η μικρή συμμετοχή αυτών των χωρών στους διεθνείς οικονομικούς

οργανισμούς δεν επηρέασε την λειτουργία των οργανισμών, διότι οι χώρες αυτές συμμετείχαν με μικρό ποσοστό στις διεθνείς οικονομικές διαδράσεις. Έτσι, λοιπόν, οι κύριοι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί κυριαρχούνταν από τις δυτικές αναπτυγμένες χώρες και είχαν φιλελεύθερες αρχές προσέγγισης του διεθνούς οικονομικού συστήματος (Hoffmann, 1970).

Οι ρεαλιστές της μεταπολεμικής περιόδου ήταν επηρεασμένοι από τη φιλελεύθερη προσέγγιση περί διαφοροποίησης ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία. Σ' αυτή τη χρονική περίοδο, οι φιλελεύθεροι υποστήριζαν με περισσότερο σθένος, ενισχυμένοι από το οικονομικό τοπίο που έχει διαμορφωθεί μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, ότι η αγορά θα πρέπει να λειτουργεί ελεύθερα απαλλαγμένη από πολιτικές παρεμβάσεις. Από την άλλη πλευρά, οι ρεαλιστές πίστευαν ότι η πολιτική μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως ξεχωριστό πεδίο έρευνας από την οικονομία. Μάλιστα, στις ΗΠΑ είχαν αναπτυχθεί αντιλήψεις που ζητούσαν τον πλήρη διαχωρισμό ανάμεσα στο κράτος και την οικονομία. Η κυβερνητική ανάμειξη σε ζητήματα άμυνας και στρατιωτικών δαπανών ήταν αποδεκτή στις ΗΠΑ. Από την άλλη, η παρέμβαση της κυβέρνησης στην οικονομία θεωρούνταν ότι δημιουργούσε στρεβλώσεις (Grieco, 1987).

Η πραγματικότητα που διαμόρφωσαν οι ΗΠΑ ως υπερδύναμη οδήγησε τους ρεαλιστές να επικεντρώσουν την έρευνά τους σε ζητήματα διαμάχης ισχύος ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τις ΗΠΑ. Αυτή η στροφή του ενδιαφέροντος της ρεαλιστικής σχολής σκέψης οδήγησε στην αποδυνάμωσή της σε σχέση κυρίως με την φιλελεύθερη σχολή σκέψης αλλά και την ιστορική στρουκτουραλιστική προσέγγιση της ΔΠΟ στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 (Ruggie, 1983).

Η Περίοδος επανεμφάνισης του ρεαλισμού και οι λόγοι της ενισχυμένης επιρροής του

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην πολιτική και σε οικονομικά ζητήματα. Ορισμένα οικονομικά ζητήματα δεν μπορούν να κατανοηθούν πλήρως με απόλυτα οικονομικούς όρους και παραμέτρους λόγω της πολιτικής παρέμβασης. Στην δεκαετία του 1970-1980 άρχισε να επανέρχεται στο προσκήνιο η μελέτη της παραπάνω σχέσης από μια ρεαλιστική σκοπιά. Για παράδειγμα, ο Robert Gilpin ως πρωτοπόρος της επιστροφής της ρεαλιστικής σκέψης στο επίκεντρο του

ενδιαφέροντος, έγραψε ένα βιβλίο το 1975, όπου μελετούσε τη σχέση ανάμεσα στην ισχύ των ΗΠΑ και των πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Οι κύριες αιτίες που οδήγησαν στην επιστροφή του ρεαλισμού στο επίκεντρο του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος ήταν οι εξής: Πρώτον, το νέο οικονομικό περιβάλλον που είχε δημιουργηθεί εκείνη την περίοδο, το οποίο έμοιαζε να μην εξηγείται αποτελεσματικά μόνο με οικονομικά εργαλεία σκέψης, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση άλλων εργαλείων κατανόησης τα οποία συνέτειναν προς τη ρεαλιστική εξήγηση. Δεύτερον, η αποδυνάμωση των συνθηκών του ψυχρού πολέμου, και τρίτον, οι κριτικές προσεγγίσεις των ρεαλιστών στις σχόλες σκέψης των ιστορικών δομιστών και φιλελευθέρων (Ρουκανάς, 2008:139-141).

Οι νομισματικές εμπορικές σχέσεις της Δύσης κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, όπως είχαν λειτουργήσει υπό την καθοδήγηση των ΗΠΑ, άλλαξαν, διαμορφώνοντας ένα νέο οικονομικό περιβάλλον. Κύριες αιτίες αυτών των αλλαγών ήταν η αποδυνάμωση της οικονομικής ηγεμονίας των ΗΠΑ, η εμφάνιση οικονομικών κρίσεων σε αρκετές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με αποτέλεσμα την αύξηση του χρέους των οικονομιών τους, η ανάδυση του ΟΠΕΚ ως νέου δρώντος στην παγκόσμια οικονομική σφαίρα και η ενδυνάμωση των οικονομικών προστριβών ανάμεσα σε Ε.Ε., ΗΠΑ και Ιαπωνία. Ήταν πλέον ξεκάθαρο για τους ρεαλιστές ότι τα οικονομικά θέματα δεν μπορούν να περιορίζονται σε ζητήματα ήσσονος σημασίας και έπρεπε να αναλυθούν από τη ρεαλιστική οπτική γωνία. Απ' την άλλη μεριά, η αλληλεξάρτηση των οικονομικών θεμάτων με την πολιτική, υποδεικνύει τη λήψη πολιτικών αποφάσεων υπό το πρίσμα της οικονομίας. Πράγματι, οι αγορές και οι πολυεθνικές αναδεικνύονται σε σημαντικό παράγοντα επηρεασμού των εθνικών αποφάσεων (Ρουκανάς, 2008:139-141). Αυτή η εξέλιξη επιβάλλει την ανάλυση των πολιτικών δρώντων υπό το πρίσμα της οικονομίας.

Παράλληλα, οι ρεαλιστές άσκησαν κριτική στους ιστορικούς στρουκτουραλιστές και φιλελεύθερους μελετητές για την ιδιαίτερη βαρύτητα που έδιναν στις οικονομικές συνθήκες και στην υποβάθμιση του ρόλου της πολιτικής και τους χαρακτήρισαν οικονομικιστές (Waltz, 1979).

Επιπρόσθετα γεγονότα που αναπτύχθηκαν μεταπολεμικά σταδιακά δημιούργησαν την ανάγκη επανόδου του ρεαλισμού ως αξιόλογου εργαλείου και πεδίου ανάλυσης με επίκεντρο της μελέτης του τον ρόλο του κράτους και των πολιτικών ζητημάτων. Η

επανάσταση του 1930-1950 για παράδειγμα, η οποία επέβαλε το κράτος στη θέση του πρωταγωνιστή στη διαμόρφωση κανόνων της οικονομίας μέσω της πολιτικής δημόσιων δαπανών και μακροοικονομικής διαχείρισης. Ο αυξανόμενος διεθνής ανταγωνισμός του αντιμετώπισαν οι ΗΠΑ στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την έκφραση απόψεων, οι οποίες ζητούσαν προστατευτικά μέτρα για την προώθηση της αμερικανικής βιομηχανίας (Waltz, 1979).

2.7 Συμπεράσματα

Στην εποχή του μερκαντισμού παρατηρείται μια σύμπτωση των συμφερόντων της τάξης των εμπόρων και του ηγεμόνα. Οι έμποροι μέσω των εξαγωγών επιτυγχάνουν την αύξηση των αποθεμάτων πολύτιμων μετάλλων.

Παρατηρούμε ότι η θεώρηση διακατέχεται από την κρατική παρέμβαση στην οικονομία με στόχο την ισχύ του κράτους και όχι τη βελτίωση της προσωπικής κατάστασης των πολιτών, οι οποίοι ήταν ταυτισμένοι με την πολιτεία. Η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της πολιτείας έχει ως στόχο τη στρατιωτική της υπεροχή και όχι την προώθηση της ατομικής ευημερίας, με την έννοια όπως προσδιορίστηκε από τους φιλελευθέρους. Στο παραπάνω σύστημα ασκήθηκε κριτική, ο Adam Smith από τους βασικούς επικριτές και με τα έργα του σηματοδοτείται η απαρχή της φιλελευθεροποίησης του οικονομικού συστήματος.

Γενικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το ερώτημα το οποίο θέτουν οι κλασικοί είναι η ανεύρεση των ορίων μεγέθυνσης του καπιταλιστικού συστήματος και για ορισμένους η μετέπειτα εξέλιξή του. Στη συνέχεια προσπαθούν να διαγνώσουν τη λειτουργία του με σκοπό να εντοπίσουν τους παράγοντες, οι οποίοι προσδιορίζουν την εξέλιξή του. Οι παραπάνω τρεις συγγραφείς είναι οι καλύτεροι εκπρόσωποι των διαφορετικών σχολών σκέψης οι οποίες επικράτησαν κατά τη διάρκεια της αντίληψης της οικονομίας, σύμφωνα με την κλασική προσέγγιση. Στην ανάλυση του καθενός υφίστανται στοιχεία τα οποία χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα, ειδικά δε για τον Άνταμ Σμιθ, ο οποίος αποτέλεσε τον ιδρυτή της οικονομικής επιστήμης και μεγάλο μέρος της ανάλυσής του αντιπροσωπεύει τον σημερινό τρόπο λειτουργίας του οικονομικού συστήματος.

Κοινό χαρακτηριστικό των κλασικών θεωρήσεων που τις διαχωρίζει από τις σύγχρονες θεωρίες ανάπτυξης είναι ο χρονικός ορίζοντας μέσα στον οποίο εντάσσονται και ο οποίος ενσωματώνει εκατονταετίες οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης. Αντίθετα, οι σύγχρονες θεωρίες και στρατηγικές αναζητούν ανεύρεση βραχυχρόνιων ή μεσοβραχυχρόνιων στρατηγικών για τη βελτίωση των όρων ανάπτυξης μέσα σε συγκεκριμένα, και λίγο ή πολύ σταθερά, κοινωνικό-πολιτικά πλαίσια ανάπτυξης αν όχι και οικονομικά.

Τέλος, βασικό χαρακτηριστικό των Κλασικών (εκτός από τον Μαρξ) είναι η πεποίθησή τους για την επικράτηση της αγοράς ως μηχανισμού μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητας των παραγωγικών συντελεστών, για την αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης και του πλούτου. Η παραπάνω αντίληψη προήλθε από την αντίθεσή τους στο μέχρι τότε σύστημα του προστατευτισμού και του μεγάλου ρόλου του κράτους στην οικονομία εις βάρος της ελεύθερης αγοράς (για την προστασία συγκεκριμένων ιδιωτικών συμφερόντων και της δύναμης του κράτους και όχι για την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών). Αυτό δε σημαίνει ότι οι κλασικοί, και κυρίως ο Σμιθ, ως βασικός εκπρόσωπος της σχολής σκέψης, απαρνούνται πλήρως τον ρόλο του κράτους. Αντίθετα, πρέπει να διαδραματίζει ρόλο με παρεμβάσεις, οι οποίες εγγυώνται την καλή λειτουργία της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς και διευκολύνουν την παραγωγική διαδικασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μέσω υποδομών και ενός ευνοϊκού θεσμικού πλαισίου και άρα και της ανάπτυξης. Αντίθετα, αντιτίθενται σε παρεμβάσεις, οι οποίες στοχεύουν στην υιοθέτηση από το κράτος ρόλου, ο οποίος ταιριάζει στην ιδιωτική πρωτοβουλία, ή και στην παρεμπόδιση της ελεύθερης αγοράς για την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων.

Η θεώρηση των κλασικών για την αυτόνομη δυνατότητα της αγοράς να φθάσει σε σημείο ισορροπίας αμφισβητήθηκε έντονα στις αρχές του εικοστού αιώνα, με αφορμή την μεγάλη κρίση του 1929. Αυτή η αποτυχία της ελεύθερης αγοράς αποτέλεσε αφορμή για να αναζητηθούν νέες θεωρήσεις σχετικά με τον ρόλο του έθνους κράτους στην οικονομία. Το έργο του Κένυς *«Η γενική θεωρία της εργασίας, του επιτοκίου και του χρήματος»* προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στις παραπάνω αναζητήσεις της εποχής, με βάση τις ανάγκες οι οποίες υπήρχαν. Πράγματι, η παρατεταμένη ύφεση λόγω της κρίσης του 1929 απαιτούσε εσπευσμένα μέτρα ανακοπής της. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Κένυς υποστήριξε, ως βασικό επιχείρημα, ότι η ελεύθερη αγορά δεν ήταν

απαραίτητα η μοναδική θετική δύναμη, όπως υποστήριζαν οι προηγούμενοι συγγραφείς (κλασικοί). Ο Κένυς υποστηρίζει ότι κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη διαδραματίζουν οι δημόσιες επενδύσεις, για παράδειγμα σε νέα έργα υποδομής. Τέτοιες επενδύσεις θα είχαν θετική επίδραση στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και διαμέσου του πολλαπλασιαστή της επένδυσης θα επηρέαζαν και την ανάπτυξη, δημιουργώντας έτσι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Την δεκαετία του 1970 η κρίση χρέους ορισμένων χωρών αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες στην αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Η διαδεδομένη άποψη της έντονης κρατικής ανάμειξης στη σφαίρα της οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί τελικά σε οικονομική αναποτελεσματικότητα και χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης απ' ό,τι θα είχε επιτευχτεί εάν η αγορά λειτουργούσε με τους δικούς της μηχανισμούς. Για τους νεοφιλελευθέρους η πορεία για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη διαπερνά από τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης αφήνοντας την αγορά να λειτουργήσει αυτόνομα.

Από την άλλη, υπάρχει πλήθος μελετών και ερευνών, οι οποίες υποστηρίζουν την ανάθεση ρόλου κράτους στην οικονομική ζωή, καθώς παραμένει σημαντικός παράγων στην οικονομία και την ανάπτυξη. Αυτή η άποψη και ο ρόλος ο οποίος ανατίθεται στο κράτος δεν αντιτίθεται στις αρχές της καπιταλιστικής οικονομίας, αντίθετα αποτελεί προσπάθεια προόδου της (Chang, 2008).

Η επιτυχημένη περίπτωση του αναπτυξιακού κράτους στην Νοτιοανατολική Ασία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικών και παρεμβάσεων σε μια υποανάπτυκτη χώρα, όπως η περίπτωση της Ν. Κορέας, η οποία μέχρι το 1960 τα οικονομικά της δεδομένα συγκρινόταν με άλλες χώρες της Αφρικής, έκτοτε όμως σημειώνει μια αξιοσημείωτη απογείωση του ΑΕΠ της και κατέληξε να συγκαταλέγεται στην ομάδα των πιο αναπτυγμένων οικονομιών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Το αναπτυξιακό κράτος επιστρατεύτηκε και σε άλλες οικονομίες, όπως για παράδειγμα στην Λατινική Αμερική, ωστόσο, τα αποτελέσματα δεν ήταν το ίδιο επιτυχημένα. Σ' αυτή την περίπτωση, το κράτος ανέλαβε σκόπιμη δράση προώθησης της ανάπτυξης, αλλά σε μεγάλο βαθμό οι παρεμβάσεις διέθεταν χαρακτήρα ιδιοτέλειας υπέρ πολιτικών και προσωπικών οικονομικών συμφερόντων,

δημιουργώντας μη προσοδοφόρες κρατικές επιχειρήσεις και συνθήκες αδιαφάνειας, γραφειοκρατίας και διαφθοράς και διατήρηση οικονομικών κατεστημένων, σε βάρος της συνολικής ανάπτυξης και υγιούς εκβιομηχάνισης της οικονομίας (Amsden, 1989).

Έχοντας αναλύσει και περιγράψει και την ρεαλιστική προσέγγιση, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι έχει συμβάλει ουσιαστικά στην κατανόηση του πεδίου της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας που αφορά στο ρόλο του κράτους στο οικονομικό σύστημα και στη λειτουργία της αγοράς. Η ανάδειξη του ρόλου του κράτους είναι βασικός παράγοντας για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τις σωστές διαστάσεις και τις αλλαγές, οι οποίες συντελούνται στο οικονομικό σύστημα και στην αγορά. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι το κράτος είναι βασικός «παίχτης» στο πεδίο της οικονομίας της αγοράς και η ανάλυση των διεθνών οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων, χωρίς να περιλαμβάνει τον ρόλο του κράτους θα οδηγήσει σε εσφαλμένα αποτελέσματα (Baldwin, 1993). Όπως αναδείχθηκε και από την ανάλυση, το κράτος αρκετές φορές διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των διεθνών οικονομικών και πολιτικών υποθέσεων (Acharya, 1998).

Έχοντας αναλύσει τις θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης, διαθέτουμε ένα το ένα θεωρητικό εργαλείο για την εξέλιξη της παρούσας μελέτης. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμη η ανάλυση των θεωριών των οικονομικών κρίσεων, που αποτελεί το δεύτερο εργαλείο για την εξέλιξη της παρούσας διατριβής και κατ' επέκταση την περιπτωσιολογική μελέτη της ελληνικής οικονομίας.

Πίνακας 2.2: Θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης και ο ρόλος του κράτους στην επίτευξή της.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	
Η προσέγγιση των ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΤΩΝ για την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την οικονομική ανάπτυξη	Η κρατική παρέμβαση στην οικονομία με στόχο την ισχύς του κράτους - στρατιωτική της υπεροχή και όχι την βελτίωση της προσωπικής κατάστασης των πολιτών και της ατομικής ευημερίας τους με την έννοια, όπως προσδιορίστηκε από τους φιλελευθέρους αργότερα.
Οι ΚΛΑΣΙΚΟΙ για την οικονομική	Οι κλασικοί επιδίδονται στην ανεύρεση

<p>μεγέθυνση και τον ρόλο του κράτους</p>	<p>των ορίων μεγέθυνσης του καπιταλιστικού συστήματος και για ορισμένους η μετέπειτα εξέλιξή του. Ο Smith αποτέλεσε πρόδρομος και θεμελιωτής της οικονομικής θεωρίας, βασικός επικριτής των Μερκαντιλιστών και της κρατικής παρέμβασης. Υποστηρικτής της ελεύθερης αγοράς αλλά με ενεργό παρουσία του κράτους. Οι αναλύσεις του Marx είχαν ως στόχο να αποδείξουν την αναπόφευκτη κατάρρευση του καπιταλισμού και την μονόπλευρη οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Ο Ricardo εισάγει την έννοια του συγκριτικού πλεονεκτήματος και στην σπουδαιότητα του διεθνούς εμπορίου.</p>
<p>Η συμβολή του KEYNS για την Οικονομική Ανάπτυξη και του ρόλου του κράτους στην οικονομία</p>	<p>Ο Κένυς υποστηρίζει ότι κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη διαδραματίζουν οι δημόσιες επενδύσεις, για παράδειγμα σε νέα έργα υποδομής. Τέτοιες επενδύσεις θα είχαν θετική επίδραση στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και διαμέσου του πολλαπλασιαστή της επένδυσης θα επηρέαζαν και την ανάπτυξη, δημιουργώντας έτσι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ιδιωτική πρωτοβουλία.</p>

<p>Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της Ανάπτυξης και του ρόλου του κράτους στην οικονομία</p>	<p>Την δεκαετία του 1970 η κρίση χρέους ορισμένων χωρών αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες στην αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Η διαδεδομένη άποψη της έντονης κρατικής ανάμειξης στην σφαίρα της οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί τελικά σε οικονομική αναποτελεσματικότητα και χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης απ' ότι θα είχε επιτευχτεί εάν η αγορά λειτουργούσε με τους δικούς της μηχανισμούς. Για τους νεοφιλελεύθερους η πορεία για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη διαπερνά από τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης αφήνοντας την αγορά να λειτουργήσει αυτόνομα.</p> <p>Βασικές πολιτικές προσεγγίσεις που επιθυμεί να αντιμετωπίσει η αντεπανάσταση:</p> <ul style="list-style-type: none"> • την υπερβολική επέκταση του δημόσιου τομέα • η δημοφιλής χρήση του οικονομικού ελέγχου, όπως για παράδειγμα δασμολογικές πολιτικές, επιχορηγήσεις, ποσοστώσεις, οι οποίες διαστρεβλώνουν τις τιμές. <p>Η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αποτελεί τον μεγαλύτερο υπερασπιστή αυτής της</p>
--	--

	<p>πολιτικής, ενώ διαθέτοντας την ισχύς του εσχάτου δανειστή μπορεί να επιβάλλει τις πολιτικές ως όρους εκταμίευσης των δανείων σε χώρες οι οποίες έχουν αποκλειστεί από τις αγορές κεφαλαίων.</p> <p>Η πανηγυρική επικράτηση των ασύδοτων αγορών δεν ήταν μόνο οικονομική πολιτική, η οποία υιοθετήθηκε από τις αναπτυσσόμενες χώρες και από τις χώρες σε μετάβαση της ανατολικής Ευρώπης, αλλά υιοθετήθηκε και από τις βιομηχανικές προηγμένες χώρες του βορρά.</p> <p>Η αποτελεσματικότητα των παραπάνω οικονομικών πολιτικών αμφισβητείται, λόγω προβλημάτων, τα οποία έχουν δημιουργηθεί στην κοινωνική ανάπτυξη των υπερχρεωμένων χωρών και στις συνθήκες διαβίωσης των κατώτερων κοινωνικών τάξεων.</p>
<p>Αναπτυξιακό κράτος – Developmental State</p>	<p>Από την άλλη, υπάρχει πλήθος μελετών και ερευνών οι οποίες υποστηρίζουν την ανάθεση ρόλου κράτους στην οικονομική ζωή, καθώς παραμένει σημαντικός παράγων στην οικονομία και την ανάπτυξη. Αυτή η άποψη και ο ρόλος που ανατίθεται στο κράτος δεν αντιτίθεται στις αρχές της καπιταλιστικής οικονομίας, αντίθετα αποτελεί προσπάθεια προόδου της (Chang, 2008).</p> <p>Οι θεωρητικές καταβολές αυτής της</p>

	<p>οικονομικής πολιτικής αναφέρονται στο Γερμανό Οικονομολόγο Friedrich List. Ο συγγραφέας διαπραγματεύεται το ζήτημα της προστασίας της νηπιακής βιομηχανίας των ΗΠΑ κατά τον 18^ο αιώνα προβάλλοντας την αναγκαιότητα σκόπιμων παρεμβάσεων του κράτους σε επίπεδο προστατευτισμού της εγχώριας βιομηχανίας από τα προϊόντα της Αγγλίας, ισχυριζόμενος ότι και οι ήδη αναπτυγμένες χώρες εφάρμοζαν παρόμοιες στρατηγικές στα αρχικά τους βήματα εξέλιξης της παραγωγικής τους δυναμικότητας.</p> <p>Η επιτυχημένη περίπτωση του αναπτυξιακού κράτους στην Νοτιοανατολική Ασία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικών και παρεμβάσεων σε μια υποανάπτυκτη χώρα, όπως η περίπτωση της Ν. Κορέας, η οποία μέχρι το 1960 τα οικονομικά της δεδομένα συγκρινόταν με άλλες χώρες της Αφρικής, έκτοτε όμως σημειώνει μια αξιοσημείωτη απογείωση του ΑΕΠ της και κατέληξε να συγκαταλέγεται στην ομάδα των πιο αναπτυγμένων οικονομιών σε παγκόσμιο επίπεδο.</p> <p>Το αναπτυξιακό κράτος επιστρατεύτηκε και σε άλλες οικονομίες, όπως για παράδειγμα στην Λατινική Αμερική, ωστόσο, τα αποτελέσματα δεν ήταν το ίδιο επιτυχημένα. Σ' αυτή την περίπτωση</p>
--	---

	<p>το κράτος ανέλαβε σκόπιμη δράση προώθησης της ανάπτυξης, αλλά σε μεγάλο βαθμό οι παρεμβάσεις διέθεταν χαρακτήρα ιδιοτέλειας υπέρ πολιτικών και προσωπικών οικονομικών συμφερόντων, δημιουργώντας μη προσοδοφόρες κρατικές επιχειρήσεις και συνθήκες αδιαφάνειας, γραφειοκρατίας και διαφθοράς και διατήρηση οικονομικών κατεστημένων, σε βάρος της συνολικής ανάπτυξης και υγιούς εκβιομηχάνισης της οικονομίας (Amsden, 1989).</p>
<p>Η προσέγγιση της Δ.Π.Ο υπό το Πρίσμα του ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ</p>	<p>Η ρεαλιστική προσέγγιση, καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι έχει συμβάλει ουσιαστικά στην κατανόηση του πεδίου της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας που αφορά στο ρόλο του κράτους στο οικονομικό σύστημα και στην λειτουργία της αγοράς. Η ανάδειξη του ρόλου του κράτους είναι βασικός παράγοντας για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τις σωστές διαστάσεις και τις αλλαγές οι οποίες συντελούνται στο οικονομικό σύστημα και στην αγορά. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι το κράτος είναι βασικός «παίχτης» στο πεδίο της οικονομίας της αγοράς και η ανάλυση των διεθνών οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων, χωρίς να περιλαμβάνει τον ρόλο του κράτους, θα οδηγήσει σε εσφαλμένα αποτελέσματα</p>

	<p>(Baldwin, 1993). Όπως αναδείχθηκε και από την ανάλυση, το κράτος αρκετές φορές διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των διεθνών οικονομικών και πολιτικών υποθέσεων (Acharya, 1998).</p>
--	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η εξέταση των θεωριών των οικονομικών κρίσεων

3.1.Εισαγωγή

Εννοιολογικά Εργαλεία - Διάκριση οικονομικού κύκλου-οικονομικών κρίσεων

Η διπλή αναγκαιότητα μελέτης του φαινομένου των οικονομικών κρίσεων μάς καθοδηγεί στην επισκόπηση και μελέτη της εξέλιξης των θεωριών, ώστε να μπορέσουμε να διερευνήσουμε συνολικά το φαινόμενο και να διαπιστώσουμε τυχόν μεταλλάξη με βάση τις πρόσφατες εκδηλώσεις του φαινομένου. Πριν εμβαθύνουμε στην έννοια και στις θεωρίες των κρίσεων, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στην έννοια του οικονομικού κύκλου και να την διακρίνουμε από την έννοια των οικονομικών κρίσεων.

Οι θεωρίες του οικονομικού κύκλου αποσκοπούν στην ανάδειξη των διαφόρων φάσεων από τις οποίες διέρχεται το οικονομικό σύστημα και των αιτιών που προκαλούν τις διάφορες φάσεις του οικονομικού κύκλου (ανοδική-κρίση-καθοδική-ανάκαμψη). Αντίθετα, οι θεωρίες των οικονομικών κρίσεων αναδεικνύουν τους παράγοντες που διαταράσσουν μια συγκεκριμένη φάση του οικονομικού κύκλου. Στην παρούσα ανάλυση θα ασχοληθούμε με την έννοια των οικονομικών κρίσεων. Ωστόσο, μέσα από τις πρώιμες θεωρίες του οικονομικού κύκλου που επικράτησαν πριν από την εποχή του Keynes, και πολλοί απ' αυτούς τους παράγοντες που αναλύονται από τα πρώιμα μοντέλα των κρίσεων, παρέχουν κάποια διορατικότητα και αρχικές εξηγήσεις οι οποίες αναλύθηκαν πλήρως στο μέλλον, με αναλυτικότερο τρόπο, δημιουργώντας σύγχρονα μοντέλα οικονομικών κρίσεων (Knoor, 2004:27). Οι συγκεκριμένες αιτίες αποτελούν πρόδρομο των αιτιών των οικονομικών κρίσεων και των θεωρητικών υποδειγμάτων που αναπτύχθηκαν.

Παράλληλα, η κατανόηση του κύκλου και της κυκλικής συμπεριφοράς της οικονομίας, όπως προκύπτει από αυτές τις θεωρίες είναι απαραίτητη για την διερεύνηση των επιπτώσεων που έχουν οι νέου τύπου κρίσεις στην οικονομία και την πρόταση λύσεων γι' αυτές.

Ορισμός του Οικονομικού κύκλου

Απώτερος στόχος είναι η ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών κρίσεων και αιτιών τους, όπως διαμορφώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες και πώς αυτές οι κρίσεις επηρεάζουν την πραγματική οικονομία και τον οικονομικό κύκλο. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος πρέπει να δούμε πώς λειτουργεί ο οικονομικός κύκλος.

Θεωρείται σκόπιμο να περιγράψουμε την έννοια του επιχειρηματικού κύκλου (ορισμό, χαρακτηριστικά, σχέση κύκλου με μακροοικονομικές μεταβλητές), και να αναφερθούμε σε μερικούς παράγοντες απαραίτητους για την κατανόηση του φαινομένου των οικονομικών κύκλων, καθώς οι έννοιες οικονομικού κύκλου και κρίσεων είναι συνυφασμένες.

Είναι φανερό πως το συνολικό προϊόν και η παραγωγικότητα δεν ακολουθούν μια ομαλή εξέλιξη, αλλά για κάποιο χρονικό διάστημα αυξάνονται με ταχείς ρυθμούς και κάποια άλλα μειώνονται. Η τάση που ακολουθεί το προϊόν είναι η ομαλή πορεία που ακολουθεί μακροχρόνια μετά την εξομάλυνση των βραχυχρόνιων διακυμάνσεων.

Ένας άλλος χρήσιμος ορισμός παρουσιάζεται από τον Mitchell:

Επιχειρηματικοί κύκλοι είναι το είδος των διακυμάνσεων που συναντούμε στην συνολική οικονομική δραστηριότητα των εθνών, τα οποία οργανώνουν την εργασία τους, κυρίως σε επιχειρηματικές εταιρίες. Ένας κύκλος αποτελείται από τη φάση επέκτασης που συμβαίνει περίπου την ίδια χρονική περίοδο σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, και ακολουθείται με παρόμοια γενική ύφεση, συστολή και ανάκαμψη, η οποία θα συγχωνευτεί στην φάση επέκτασης του επόμενου κύκλου. Αυτή η σειρά των αλλαγών είναι επαναλαμβανόμενη, αλλά όχι χωρίς την ύπαρξη περιοδικότητας...

(Burns and Mitchell, όπ. αν. στο Howard, 1991: 7)

Ο Mitchell αποκαλεί την ανερχόμενη περίοδο του επιχειρηματικού κύκλου που οριοθετείται από το κατώτατο σημείο του κύκλου μέχρι το ανώτερο, ως περίοδο επέκτασης (expansion period). Ενώ την καθοδική περίοδο του επιχειρηματικού κύκλου από το αποκορύφωμα του κύκλου μέχρι το κατώτατο σημείο, περίοδο συστολής (contraction period).

Στον επιχειρηματικό κύκλο, όπως ορίζεται από τον Mitchell, υπάρχουν τέσσερις φάσεις, δυο κατά τη διάρκεια της περιόδου της οικονομικής επέκτασης και άλλες δυο αντίστοιχα στην περίοδο της συστολής. Ξεκινώντας από το κατώτατο σημείο του κύκλου-στασιμότητα, παρατηρείται μια γρήγορη βελτίωση που αποκαλείται ανάκαμψη (recovery). Στη συνέχεια υπάρχει μια επιπρόσθετη επέκταση που αποκαλείται ευημερία (prosperity). Αυτή η φάση ακολουθείται με μια καθοδική τάση που ονομάζεται κρίση (crisis). Τελικά, η κρίση μετατρέπεται σε συστολή που ονομάζεται ύφεση (depression) (Cited in Howard, 1991: 11).

Προκειμένου να οριοθετηθεί η έναρξη και η λήξη της οικονομικής επέκτασης και συστολής στον οικονομικό κύκλο, απαιτείται η περιγραφή των δυο γεγονότων και η ανάλυση των χαρακτηριστικών τους. Σύμφωνα με το Business Cycle Dating Committee of the National Bureau of Economic Research (NBER), η έννοια της *ύφεσης* ορίζεται από τους οικονομολόγους ως δυο ή περισσότερα συνεχόμενα τρίμηνα αρνητικής ανάπτυξης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόν. Ενώ *επέκταση* θεωρείται η περίοδος που αποτελείται από δυο ή περισσότερα συνεχόμενα τρίμηνα θετικής αύξησης του ΑΕΠ. Το αποκορύφωμα της επέκτασης αποτελεί το σημείο όπου το επίπεδο του ΑΕΠ βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο, από το οποίο αρχίζει η πτώση. Αυτό σημαίνει ότι το αποκορύφωμα της οικονομικής επέκτασης αποτελεί το αρχικό σημείο εκκίνησης της ύφεσης. Παρομοίως, το κατώτατο σημείο της ύφεσης προσδιοριζόμενο από το χαμηλότερο επίπεδο του ΑΕΠ αποτελεί το σημείο έναρξης της ανάκαμψής του, άρα το κατώτατο σημείο σηματοδοτεί την οικονομική ανάταση (Knoop, 2008: 60).

Ωστόσο, όπως και κάθε ορισμός δύσκολων εννοιών, έτσι και οι παραπάνω ορισμοί του NBER's σχετικά με την έννοια της ύφεσης, έχει δεχθεί κριτική. Αρχικά ένα πρόβλημα που αναδεικνύεται είναι η χρονική υστέρηση μεταξύ της λήψης οικονομικών δεδομένων και τη λήψη αποφάσεων καταστολής της κρίσης. Πράγματι, προκειμένου μια οικονομία να θεωρηθεί επίσημα ότι βρίσκεται σε ύφεση από το NBER πρέπει να έχει ήδη διανύσει έξι μήνες μείωσης του συνολικού προϊόντος της. Ωστόσο το χρονικό διάστημα των έξι μηνών που απαιτείται για την επίσημη αναγνώριση της κρίσης δε βοηθά στην πολιτική της άμεσης ανταπόκρισης στην κρίση (με προληπτικά μέτρα), κάτι που ίσως είναι καθοριστικό να καταστήσει τα όποια μέτρα εκ των υστέρων λιγότερο αποτελεσματικά (Krugman, 2009).

Μια άλλη κριτική που ασκείται στον ορισμό είναι ότι αγνοεί περιόδους θετικής, αλλά κάτω από τον μέσο όρο ανάπτυξη, χαρακτηρίζοντάς την ως ύφεση. Πιο συγκεκριμένα, το πρόβλημα αφορά το γεγονός ότι μια περίοδος ανάπτυξης κάτω από τον μέσο όρο ή την μακροχρόνια αύξηση του ΑΕΠ, θεωρείται οικονομική ύφεση από τις δημόσιες αρχές, αλλά τεχνικά από τους οικονομολόγους δε θεωρείται ως υφεσιακή κατάσταση (Knoor, 2008:60).

Τέλος, ένα ακόμη πρόβλημα με τον παραπάνω ορισμό είναι ότι καθορίζει την ύφεση με τριμηνιαίο μέσο όρο, ωστόσο, επειδή ο τρόπος υπολογισμού του μέσου όρου περιλαμβάνει διαφορετικές μηνιαίες κινήσεις, η συγκεκριμένη μέθοδος ενέχει τον κίνδυνο να εξάγει παραπλανητικά συμπεράσματα για κάθε μήνα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συναινεί στις ΗΠΑ το Σεπτέμβριο του 2011, όπου η τρομοκρατική επίθεση προκάλεσε οικονομική αναταραχή και αρνητική αύξηση του ΑΕΠ για τον συγκεκριμένο μήνα, με συνέπεια το τρίτο τρίμηνο η αύξηση της παραγωγής να είναι αρνητική, κάτι που δεν ίσχυε για τους υπόλοιπους δυο μήνες. Επίσης, την ίδια χρονιά, το δεύτερο τρίμηνο το ΑΕΠ ήταν, επίσης, αρνητικό, με συνέπεια να ανακηρυχτεί επίσημα η ύφεση από το NBER, ωστόσο το τέταρτο τρίμηνο σημειώθηκαν θετικοί ρυθμοί αύξησης της παραγωγής (λόγω της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία αναβλήθηκε τον Σεπτέμβριο) με αποτέλεσμα να λήξει η ύφεση αμέσως μετά την ανακοίνωσή της. Αλλά η κριτική είναι ότι δεν είναι βέβαιο ότι η μείωση του προϊόντος πραγματοποιήθηκε για έξι συνεχόμενους μήνες, αλλά μόνο για δυο συνεχόμενα εξάμηνα. Επίσης, είναι δυνατόν η οικονομία να είναι σε ύφεση για έξι συνεχόμενους μήνες, χωρίς όμως να ανακηρυχτεί επίσημα, διότι οι έξι μήνες να ανήκουν σε τρία διαφορετικά εξάμηνα, όπου η μέτρηση του ΑΕΠ μπορεί να είναι αρνητική μόνο σε ένα από τα τρία εξάμηνα εάν η ανάπτυξη της παραγωγής είναι αρκετά ισχυρή στους μήνες πριν και μετά από το εξεταζόμενο εξάμηνο (Knoor, 2008:60).

Η έννοια της κρίσης

Ως κρίση ορίζεται η χρονική περίοδος κατά την οποία διαταράσσεται η ομαλή λειτουργία ενός συστήματος και αλλοιώνονται οι αρχικές του ιδιότητες. Αυτή η αλλαγή εκδηλώνεται με ένα τρόπο απότομο και απρόσμενο, που μεταβάλλει τη συνήθη εξέλιξη του συστήματος. Σύμφωνα μ' αυτό τον ορισμό μπορεί να περιγράψει

πολλές κατηγορίες καταστάσεων και γεγονότων στην ανθρώπινη ιστορία και δραστηριότητα, όπως φυσικές καταστροφές, η εξάπλωση επιδημιών, οι ένοπλες συγκρούσεις, η κατάρρευση καθεστώτων, η οικονομική κατάρρευση, έτσι, λοιπόν, αναδύεται και η αντίστοιχη πολιτική, κοινωνική, οικονομική, οικολογική κρίση.

Η οικονομική ζωή και ο οικονομικός κύκλος ως περίπλοκο σύνολο σχέσεων, φορέων, κανόνων και συμφερόντων είναι ιδιαίτερα ευάλωτος σε κρίσεις. οι οικονομικές κρίσεις διαταράσσουν την ομαλή λειτουργία του οικονομικού κύκλου και έχουν δυσμενείς, έως και καταστροφικές συνέπειες για τους πληθυσμούς. θέτουν σε δοκιμασία θεσμούς, δομές και ισορροπίες συμφερόντων, αλλάζοντας το τοπίο οικονομικό – κοινωνικό και πολιτικό και αναδεικνύουν νέους παίχτες και συσχετισμούς δυνάμεων.

Ωστόσο, υπάρχει και η θεώρηση ότι οι κρίσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως η βίαιη αλλά και αναπόφευκτη αντίδραση του συστήματος σε στρεβλώσεις που προϋπάρχουν και αποτελούν τα πραγματικά αίτια ενός προβλήματος, εφόσον δεν υπήρχε η πρόνοια της πρόληψης. Σύμφωνα μ' αυτήν την θεώρηση, αυτό που εμφανίζεται ως ξέσπασμα της κρίσης, είναι η ορατή εκδήλωση / απόληξη της πραγματικής κρίσης που υπέβασκε. Για παράδειγμα, το σκάσιμο μιας φούσκας εκλαμβάνεται ως κρίση, πρόκειται ουσιαστικά για διόρθωση μιας προϋπάρχουσας παράλογης κατάστασης, μιας παράλογης αύξησης των τιμών, που κάποια στιγμή θα προσαρμοστεί απότομα στην οικονομική πραγματικότητα μέσω της διαδικασίας της κρίσης, εφόσον δεν υπήρξε προληπτική αντιμετώπιση του προβλήματος εν τη γενέσει του. Για τις θεωρίες και υποδείγματα των κρίσεων θα αναφερθούμε αναλυτικά σε επόμενα κεφάλαια. Στο σημείο αυτό παρέχουμε κάποια χαρακτηριστικά του οικονομικού κύκλου.

Χαρακτηριστικά του οικονομικού κύκλου

Η μελέτη του οικονομικού κύκλου και η συλλογή στοιχείων και πληροφοριών αναφορικά με την οικονομική επέκταση και ύφεση, έχει αναδείξει τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του κύκλου, η αναφορά των οποίων είναι υψίστης σημασίας για την κατανόηση των επιχειρηματικών κύκλων.

Πρώτον, οι επιχειρηματικοί κύκλοι δεν είναι κυκλικοί: πράγματι, δεν ακολουθούν μια τακτική συμπεριφορά και ένα προβλεπόμενο υπόδειγμα στις διάφορες εκδηλώσεις τους, και διαφέρουν ως προς το μέγεθος, τη διάρκεια. Επίσης, το μέγεθος ενός επιχειρηματικού κύκλου, δεν αποτελεί αξιόπιστο δείκτη για το μέγεθος του επόμενου επιχειρηματικού κύκλου. Συνεπώς, ο όρος επιχειρηματικός κύκλος αποτελεί μια ονομασία που δεν αποδίδει την πραγματική διάσταση και χαρακτηριστικά του φαινομένου. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ η συντομότερη ύφεση διήρκησε έξι μήνες μεταξύ 1980-1981 και ακολούθησε μια σύντομη ανάκαμψη με διάρκεια 12 μηνών. Η μεγαλύτερη σύγχρονη ύφεση με εξαίρεση την πρόσφατη είχε διάρκεια 43 μηνών, μεταξύ 1933-1937. Ενώ η μεγαλύτερη οικονομική επέκταση διήρκησε 121 μήνες, περισσότερο από 10 χρόνια και ολοκληρώθηκε το 2001 (Knoor, 2004:15; Howard, 1991: 15-16).

Δεύτερον, οι επιχειρηματικοί κύκλοι δεν είναι συμμετρικοί. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν ασυμμετρίες μεταξύ οικονομικής επέκτασης και συστολής όσον αφορά τη χρονική τους διάρκεια. Δηλαδή, η διάρκεια της ανάπτυξης δεν προκαθορίζει τη διάρκεια της ακολουθουμένης ύφεσης και αντίστροφα, όπως προκύπτει από τα δεδομένα της προηγούμενης παραγράφου. Ωστόσο, η κατάσταση αντιστρέφεται όσον αφορά τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στο συνολικό προϊόν στην περίοδο της οικονομικής άνθησης όσο και συστολής, το μέγεθος των αλλαγών στο συνολικό προϊόν τείνει να είναι μεγαλύτερο κατά τη διάρκεια της ύφεσης απ' ό,τι στη διάρκεια της οικονομικής άνθησης. Ως γενικό χαρακτηριστικό θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε ότι η οικονομική ύφεση είναι πάντα μικρότερη σε χρονική διάρκεια αλλά επιφέρει μεγαλύτερη αλλαγή στο συνολικό προϊόν, ενώ η οικονομική άνθηση διαρκεί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αλλά χαρακτηρίζεται από πιο μετριασμένες αλλαγές στο ΑΕΠ (Knoor, 2004:15-16).

Τρίτον, τα συστατικά στοιχεία του ΑΕΠ εμφανίζουν μεγαλύτερη διακύμανση στη συμπεριφορά σε σχέση με το ίδιο το ΑΕΠ. Τα συστατικά του ΑΕΠ είναι η κατανάλωση, οι επενδύσεις, οι κυβερνητικές δαπάνες και οι καθαρές εξαγωγές. Οι επενδύσεις και τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά χαρακτηρίζονται από υψηλή διακύμανση σε σχέση με τις αλλαγές στο προϊόν κατά τη διάρκεια του κύκλου, ενώ τα μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά, οι κυβερνητικές δαπάνες και οι καθαρές

εξαγωγές διακρίνονται από μεγαλύτερη σταθερότητα και μεταβάλλονται λιγότερο σε σχέση με το ΑΕΠ κατά τη διάρκεια του επιχειρηματικού κύκλου (Howard, 1991: 16).

Τέταρτον, οι επιχειρηματικοί κύκλοι συνδέονται στενά με μεγάλες αλλαγές στην αγορά εργασίας. Η ανεργία είναι αντικυκλική μεταβλητή, ενώ παράλληλα οι αλλαγές που υφίσταται η απασχόληση κατά τη διάρκεια της ύφεσης είναι πολύ μεγαλύτερες σε σχέση με οποιοδήποτε συντελεστή της παραγωγής. Στη διάρκεια μιας μακροχρόνιας περιόδου, η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ αποδίδεται κατά ένα τρίτον στην αύξηση του υποθέματος κεφαλαίου, ενώ τα δυο τρίτα αποδίδονται στην αύξηση της παραγωγικότητας, οι αλλαγές στην απασχόληση δεν εξηγούν καμία τάση για αύξηση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το οποίο φανερώνει και την επίδραση μιας ίσης αύξησης του πληθυσμού και της απασχόλησης στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ωστόσο, τα συμπεράσματα διαφοροποιούνται σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση επικεντρώνοντας την εξέταση των δεδομένων στη διάρκεια του κύκλου, όπου το συνολικό προϊόν αυξάνεται με ρυθμούς διαφορετικούς απ' ότι η επικρατέστερη τάση. Πιο συγκεκριμένα, το συνολικό προϊόν μεταβάλλεται ελάχιστα κατά τη διάρκεια του επιχειρηματικού κύκλου, επειδή είναι καθορισμένη η τιμή του στην βραχυχρόνια περίοδο, κάτι που προσδιορίζει και την μικρή του συμβολή στις αλλαγές του συνολικού προϊόντος. Όσον αφορά την επίδραση των αλλαγών στην απασχόληση, συνεισφέρουν κατά δυο τρίτα στην ενεργοποίηση των κυκλικών αλλαγών του κατά κεφαλήν εισοδήματος, ενώ οι αλλαγές στην παραγωγικότητα εξηγούν το ένα τρίτον. Άρα, λοιπόν, συμπερασματικά, κατά τη διάρκεια την οικονομικής επέκτασης και ύφεσης, ο παράγων εργασία (είτε ως απόλυτο μέγεθος είτε με την έννοια της παραγωγικότητάς του) προσδιορίζει ένα σημαντικό ποσοστό των αλλαγών στο συνολικό προϊόν (Howard, 1991: 16-17).

Συμπεριφορά των μακροοικονομικών μεταβλητών στη διάρκεια του κύκλου

Ένας βοηθητικός παράγοντας για να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε την έννοια και τη λειτουργία του κύκλου είναι η εξέταση των εμπειρικών δεδομένων των βασικών μακροοικονομικών μεταβλητών, οι οποίοι διακυμαίνονται συγχρόνως με τις εναλλαγές που υφίσταται η οικονομία μεταξύ οικονομικής άνθησης και δυσπραγίας. Ωστόσο, πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των μεταβλητών, είναι χρήσιμο να κατηγοριοποιήσουμε αυτές τις μεταβλητές με βάση την ποιοτική σχέση μεταξύ των

μακροοικονομικών μεταβλητών και του (αναφορικά με τον επιχειρηματικό κύκλο) επιχειρηματικού κύκλου, δίνοντας τους ορισμούς που χαρακτηρίζουν αυτή την σχέση.

Ο Όρος *προκυκλική μεταβλητή* αναφέρεται σε συνεχή θετική σχέση του μεταβλητή με το ΑΕΠ, που σημαίνει ότι το μέγεθος της μεταβλητής αυξάνει ή μειώνει όταν ανέρχεται ή μειώνεται το ΑΕΠ αντίστοιχα. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων μεταβλητών είναι η κατανάλωση, οι επενδύσεις και η απασχόληση. Αντίθετα, *αντικυκλική* μεταβλητή χαρακτηρίζεται αυτή που έχει αντίθετη σταθερή συσχέτιση με το ΑΕΠ, όπως για παράδειγμα, η ανεργία που αυξάνει όταν το ΑΕΠ μειώνεται. Η *ακυκλική* μεταβλητή δεν εμφανίζει σταθερή συσχέτιση με το ΑΕΠ (Knoor, 2004: 15).

Επίσης, υπάρχει μια κατηγορία μακροοικονομικών μεταβλητών, οι οποίες προμηνύουν ανώτατα και κατώτατα σημεία (άρα και επακόλουθες μεταβολές) στον οικονομικό κύκλο. Ο **ηγετικός δείκτης** είναι μια μεταβλητή που φθίνει στο ανώτατο σημείο ή κατώτατο πριν το ΑΕΠ κορυφωθεί ή μειωθεί στο κατώτερο επίπεδο. Οι συγκεκριμένες μεταβλητές είναι χρήσιμες για την πρόβλεψη του κύκλου, καθώς η συμπεριφορά τους αποτελεί για τους οικονομολόγους ένδειξη για την ανάλογη διαμόρφωση και εκδήλωση του επιχειρηματικού κύκλου. Οι μεταβλητές που **υστερούν** αγγίζουν το ανώτατο και κατώτατο επίπεδο μετά την κορύφωση ή την καταρράκωση του ΑΕΠ. Τέλος, ο **συμπίπτων δείκτης** αγγίζει τις ακραίες θετικές και αρνητικές τιμές, την ίδια στιγμή, όπως και το ΑΕΠ (Howard, 1991: 17).

Η σημασία της αναφοράς των βασικών μακροοικονομικών μεταβλητών που σχετίζονται με τον κύκλο έχει να κάνει με το γεγονός ότι κάποιοι απ' αυτούς, χρησιμοποιούνται από τους οικονομολόγους για την κατά προσέγγιση πρόβλεψη του κύκλου καθώς και για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του επιχειρηματικού κύκλου κατά συνέπεια και των γενεσιουργών αιτιών τόσο του κύκλου όσο και των κρίσεων. Ενώ παράλληλα, αξιολογούνται οι συνέπειες των κρίσεων.

Ανεργία. Η συνολική ανεργία είναι ανακυκλική και είναι ένας υστερούν δείκτης τόσο για το υψηλότερο όσο και για το χαμηλότερο σημείο του κύκλου. Έτσι, η συνολική ανεργία ακολουθεί το αποκορύφωμα του κύκλου, καθώς όταν η οικονομία αρχίζει και επιβραδύνεται ακόμη κάποιοι εργαζόμενοι βρίσκουν απασχόληση, έστω και αν νέοι εργαζόμενοι αρχίζουν να απολύονται. Ενώ όταν η οικονομία βρίσκεται στο κατώτερο σημείο και αρχίζει να δείχνει κάποια σημάδια ανάκαμψης, τότε οι επιχειρήσεις θα αρχίσουν να αυξάνουν τους παραγωγικούς συντελεστές εκτός της εργασίας, η οποία

είναι ο τελευταίος συντελεστής που θα αυξηθεί, άρα, λοιπόν, η ανεργία ακολουθεί και όταν η οικονομία βρίσκεται στο κατώτατο σημείο (Howard, 1991: 16).

Επίσης, υπάρχουν ακόμη δυο δείκτες που σχετίζονται με την ανεργία. Η διάρκεια της ανεργίας, η οποία είναι αντικυκλική μεταβλητή και παράλληλα υστερούν δείκτης τόσο στο απόγειο όσο και στο κατώτατο σημείο του κύκλου. Η δεύτερη μεταβλητή είναι οι αρχικές απαιτήσεις για την ανεργία, που αποτελούν τις απαιτήσεις για επιδόματα ανεργίας. Σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τη συνολική ανεργία, οι αρχικές απαιτήσεις ανεργίας είναι μια μεταβλητή ευαίσθητη στις αλλαγές του κύκλου, είναι ένας καθοδηγητικός δείκτης, καθώς οι επιχειρήσεις με βάση τις προβλέψεις τους αναμένουν αλλαγές στην οικονομική κατάσταση και αυξάνουν τις απολύσεις πριν η παραγωγή μειωθεί, ενώ μειώνουν τις απολύσεις όταν υπάρχουν σημάδια ανάκαμψης χωρίς η ίδια να έχει επέλθει (Knoor, 2004: 19-22).

Ο Πληθωρισμός. Υπάρχουν συνήθως δυο τρόποι υπολογισμού του πληθωρισμού. Πρώτον, ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ, ο οποίος μετρά τις αλλαγές στις τιμές όλων των νέο-παραγομένων τελικών προϊόντων και υπηρεσιών που παράγονται εντός των συνόρων μιας χώρας και φυσικά συμπεριλαμβάνονται στο ΑΕΠ. Είναι αδύναμη προκυκλική μεταβλητή, ενώ ως δείκτης ακολουθεί το ανώτατο και κατώτατο σημείο της οικονομίας, κυρίως επειδή συμπεριλαμβάνει επενδυτικά αγαθά και κυβερνητικές δαπάνες οι τιμές των οποίων ανταποκρίνονται αργά στις αλλαγές των οικονομικών συνθηκών (Knoor, 2004: 19-22).

Η δεύτερη μέθοδος υπολογισμού του πληθωρισμού είναι ο δείκτης τιμών καταναλωτή, ο οποίος μετρά τις αλλαγές στις τιμές των καταναλωτικών αγαθών. Ως μεταβλητή εμφανίζεται μεσαία προκυκλική κατά τις τελευταίες 6 έως 10 υφέσεις. Ενώ ως δείκτης εμφανίζεται ως συμπίπτων με τα καθοριστικά σημεία αλλαγής του επιχειρηματικού κύκλου, επειδή οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών είναι περισσότερο ευαίσθητες στις αλλαγές των συνθηκών της αγοράς (Knoor, 2004: 19-22).

Οι πραγματικοί μισθοί. Οι πραγματικοί μισθοί δεν έχουν σταθερή και συνεπή συμπεριφορά σε σχέση με τον οικονομικό κύκλο· έχουν παρατηρηθεί σε μεμονωμένες περιπτώσεις κρίσεων προκυκλική συμπεριφορά και αντικυκλική. Ενώ μετρήσεις στις συνολικές διαθέσιμες βάσεις μακροοικονομικών δεδομένων των ΗΠΑ, οι πραγματικοί μισθοί είναι είτε ανακυκλικοί είτε ακυκλικοί (Knoor, 2004: 19-22).

Το επιτόκιο. Το μακροχρόνιο και βραχυχρόνιο επιτόκιο είναι προκυκλικό. Υπάρχουν διάφορες κατηγορίες επιτοκίων, κάποιες από τις οποίες είναι αξιόπιστοι δείκτες πρόβλεψης των επιχειρηματικών κύκλων. Έτσι, σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το βραχυχρόνιο επιτόκιο αποτελεί πιο αξιόπιστο δείκτη του επιχειρηματικού κύκλου, ενώ το μακροχρόνιο επιτόκιο έχει πιο άμεσα και καθοριστικά αποτελέσματα στις επενδυτικές αποφάσεις και κατά συνέπεια στην οικονομική δραστηριότητα. Ως δείκτες του επιχειρηματικού κύκλου εμφανίζουν ίδια συμπεριφορά και οι δυο προαναφερόμενες κατηγορίες επιτοκίων, είναι υστερούν δείκτες των σημείων καμψής του κύκλου, επειδή ο πληθωρισμός - ο οποίος αποτελεί καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης του επιτοκίου - τείνει να έπεται των διακυμάνσεων του επιχειρηματικού κύκλου (Rima, 2002).

Χρησιμοποίηση του κεφαλαίου. Αναφέρεται στο βαθμό αξιοποίησης του κεφαλαίου, ως μεταβλητή είναι προκυκλική, ενώ αποτελεί έναν καθοδηγητικό δείκτη για το αποκορύφωμα της οικονομικής άνθησης, καθώς η μείωσή του καθοδηγεί το αποκορύφωμα του κύκλου, επειδή οι επιχειρήσεις συνηθίζουν να δανείζονται μεγάλα κεφάλαια κατά τη διάρκεια της οικονομικής επέκτασης και αυτά τα κεφάλαια αξιοποιούνται πριν την οικονομική πτώση μειώνοντας έτσι τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου. Η παραπάνω μεταβλητή ακολουθεί την ύφεση, καθώς οι επιχειρήσεις αρχικά μειώνουν το απόθεμα προϊόντων τους, καθυστερούν έτσι τις νέες επενδύσεις για όσο χρονικό διάστημα είναι εφικτό κατά τη διάρκεια της κρίσης (Rima, 2002).

Παραγωγικότητα (Προϊόν ανά ώρα). Η παραγωγικότητα αποτελεί έναν αποτελεσματικό τρόπο αύξησης της παραγωγής και του βιοτικού επιπέδου των ατόμων μακροχρόνια, ωστόσο στην μακροχρόνια περίοδο, η σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και ΑΕΠ δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Ως μεταβλητή είναι προκυκλική, και χωρίς να έχει πλήρως αποσαφηνιστεί, δεν πρωτοστατεί στην οικονομική αποκορύφωση ή στην χαμηλότερη πτώση. Με άλλα λόγια υπάρχει το δίλλημα εάν η παραγωγικότητα μέσω νέων τεχνολογιών προκαλεί την οικονομική άνθηση και η ασυνέχεια της παραγωγικότητας προκαλεί την οικονομική πτώση (Rima, 2002).

Εμπιστοσύνη των καταναλωτών. Η πιο δημοφιλής μέθοδος μέτρησης της εμπιστοσύνης καταναλωτών είναι ο δείκτης που εφεύρε το ερευνητικό κέντρο του πανεπιστημίου του Michigan. Ο συγκεκριμένος δείκτης βασίζεται στην ανταπόκριση των καταναλωτών σε συγκεκριμένες ερωτήσεις που αναφέρονται στην οικογενειακή

οικονομική προοπτική κατά τους επόμενους δώδεκα μήνες, η οικονομική προοπτική της χώρας, τους επόμενους δώδεκα μήνες, καθώς και τα επόμενα 5 χρόνια. Επίσης, θεωρείται προκυκλική μεταβλητή, ενώ αποτελεί καθοδηγητικό οικονομικό δείκτη. Επίσης, είναι περισσότερο ασταθής δείκτης σε σχέση με το ΑΕΠ, που σημαίνει ότι οι μεταβολές του δεν θα δίνουν πάντα την πραγματική εικόνα σχετικά με τα σημεία καμπής του επιχειρηματικού κύκλου. Εξετάζοντας γενικότερα τη σχέση του επιχειρηματικού κύκλου με τις προσδοκίες, είναι φανερό ότι υπάρχει μεταξύ τους διάδραση, λόγω του γεγονότος ότι οι προσδοκίες επηρεάζουν την πορεία των επενδύσεων και την κατανάλωση (Rima, 2002).

Οι τιμές των μετοχών. Πρόκειται για έναν ορατό οικονομικό δείκτη με προκυκλική τάση και πρωτοπορία όσον αφορά το υψηλότερο και χαμηλότερο σημείο του κύκλου. Ωστόσο, δεν αποτελεί πλήρως αξιόπιστο δείκτη για την διεξαγωγή προβλέψεων αναφορικά με τον κύκλο, λόγω της μεγάλης μεταβλητότητας σε σχέση με το ΑΕΠ και τον κίνδυνο που ελλοχεύει εξαιτίας αυτής για τη διεξαγωγή λανθασμένων εκτιμήσεων (Rima, 2002).

Η προσφορά - διαθέσιμη ποσότητα χρήματος. Είναι προκυκλική μεταβλητή και ηγετικός δείκτης του ανώτατου και κατώτατου σημείου του κύκλου. Το δίλλημα που προκύπτει είναι εάν οι αλλαγές στην ποσότητα χρήματος προκαλούν αλλαγές στο συνολικό προϊόν ή εάν οι αλλαγές στο συνολικό προϊόν προκαλούν αλλαγές στην ποσότητα χρήματος, οι οποίες δεν είναι ελεγχόμενες στη συνέχεια από την κεντρική τράπεζα (Knoor, 2004: 19-22).

Αντικείμενο αυτής της έρευνας αποτελεί η μελέτη του φαινομένου των οικονομικών κρίσεων και των θεωρητικών υποδειγμάτων με βάση τις εκδηλώσεις που εμφανίστηκαν στην πρόσφατη οικονομική ιστορία, με έμφαση σε ζητήματα κρίσεων και ανάπτυξης. Ανάμεσα, βέβαια, στους στόχους της επιστημονικής έρευνας εντάσσεται και η διατύπωση προτάσεων για την επίλυση ενός προβλήματος. Δηλαδή, η διατύπωση αποτελεσματικών εργαλείων για την πρόληψη και τη διαχείριση του προβλήματος.

Σ' αυτή την ενότητα θα μελετήσουμε τις οικονομικές κρίσεις, όπως διαμορφώθηκαν τις τελευταίες τέσσερις και πλέον δεκαετίες. Με βάση αυτή την ανάλυση και τις αιτίες θα προσπαθήσουμε να κατηγοριοποιήσουμε τις κρίσεις σε βασικές κατηγορίες με στόχο την καλύτερη προσέγγιση, κατανόηση και ανάλυση του φαινομένου.

Από θεματικής άποψης οι οικονομικές κρίσεις διακρίνονται στις παρακάτω βασικές κατηγορίες: 1) οι συγκυριακές και αναπτυξιακές κρίσεις, 2) οι πληθωριστικές κρίσεις, 3) οι διαρθρωτικές κρίσεις, 4) κρίσεις δημόσιου χρέους (πρόσφατη περίπτωση της Ελλάδας), 5) συναλλαγματικές κρίσεις (περίπτωση της Ρωσίας και Νοτιοανατολικής Ασίας), 6) χρηματοπιστωτικές κρίσεις, οι οποίες διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες: α) τραπεζικές κρίσεις (η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ 2007/8, β) χρηματιστηριακές κρίσεις, 7) φούσκες στις τιμές αγαθών (φούσκα ακινήτων 2008, κρίση τουλίπας τον 17^ο αιώνα). Ωστόσο, είναι σύνηθες το φαινόμενο οι κρίσεις να διαθέτουν μικτό χαρακτήρα συνδυάζοντας χαρακτηριστικά περισσότερων από μιας κατηγορίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:21).

Για κάθε μια κατηγορία αναλύονται οι αιτίες που τις προκαλούν και οι συνέπειες που έχουν στην πρόκληση του οικονομικού κύκλου και κατ' επέκταση στην πραγματική οικονομία. Επίσης, παρατίθενται εκτός από την θεωρητική ανάλυση, εμπειρικά δεδομένα από περιπτώσεις κρίσεων που εκδηλώθηκαν στο παρελθόν και εμπίπτουν στις κατηγορίες που αναπτύσσονται. Στόχος είναι να μελετήσουμε την περίπτωση της ελληνικής κρίσης με βάση τις παραπάνω κατηγορίες και την θεωρητική εξήγηση που παρέχει η κατηγορία της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Με απώτερο στόχο την μελέτη των αιτιών της με βάση τις προτάσεις που προτείνει η θεωρία, καθώς και τα εμπειρικά δεδομένα παρόμοιων κρίσεων στο παρελθόν και τη δημιουργία του συνολικού μοντέλου κρίσης της ελληνικής οικονομίας.

Η κατηγοριοποίηση των κρίσεων δεν πραγματοποιείται μόνο για διδακτικούς και γνωστικούς σκοπούς, αλλά και για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων και τη διαμόρφωση προτάσεων για την ταχύτερη πρόληψη και καταστολή του φαινομένου.

3.2 Οι κρίσεις δημοσίου χρέους

Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Στην παρούσα ενότητα εξετάζεται η κρίση του δημοσίου χρέους ή κατά κοινή ομολογία κρατική πτώχευση. Η παρουσίαση των βασικών παραμέτρων της υπερχρέωσης είναι επιβεβλημένη και χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης, καθώς το φαινόμενο έχει έντονη παρουσία στις αναπτυγμένες χώρες του βορρά με αφορμή την

εκδήλωση της πρόσφατης παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, λαμβάνοντας ανησυχητικές διαστάσεις.

Το δημόσιο χρέος αποτελεί την κεντρική έννοια των κρίσεων δημόσιου χρέους και κατά συνέπεια και της παρούσης ανάλυσης. Η έννοια αυτή αναφέρεται στο σύνολο των οικονομικών οφειλών του κράτους, οι οποίες εκφράζονται συνήθως ως ποσοστό επί του ΑΕΠ και προκύπτουν από την σύναψη δανείων, τόσο από τον ίδιο όσο και από φορείς που υπάγονται στον έλεγχό του (επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, δημόσιες επιχειρήσεις), με σαφή κρατική εγγύηση. Ενώ δανειστές συνήθως είναι οι ξένες κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμοί, (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, Περιφερειακές Αναπτυξιακές Τράπεζες), ιδιώτες (Πιστωτικά Ιδρύματα, τράπεζες, αμοιβαία κεφάλαια, Οργανισμοί Εναλλακτικών Επενδύσεων, Θεσμικοί Επενδυτές, φυσικά πρόσωπα), Ασφαλιστικοί Οργανισμοί (Κότιος και Παυλίδης, 2012:53).

Προβλήματα χρέους προκύπτουν επειδή οι υπερχρεωμένες χώρες με τη συναίνεση των πιστωτών έχουν δανειστεί υπερβολικά περισσότερο απ' ότι μπορούσαν να αντέξουν για την αποπληρωμή των δανείων, με συνέπεια την υπερχρέωσή τους. Η υπερχρέωση είναι δυνατόν να οδηγήσει στη μη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους και κατ' επέκταση στην κρίση δημόσιου χρέους. Ωστόσο, είναι δυνατόν να προκύψει αυξημένο δημόσιο χρέος χωρίς την άμεση σύναψη δανειακών συμβάσεων, λόγω μακροοικονομικών ανισορροπιών, περιπτώσεις που αναλύονται παρακάτω στη δυναμική του χρέους (Cohn, 2009:257-266).

Η κρίση δημόσιου χρέους, συμπεριλαμβάνει τη μονομερή αθέτηση - απάρνηση των δανειακών υποχρεώσεων εκ μέρους του δανειζομένου, τη διμερή αθέτηση δανειακών υποχρεώσεων ή αναδιάρθρωση του χρέους με όρους λιγότερο ευνοϊκούς για τον δανειστή, σε σχέση με τους αρχικούς (Reinhart and Roggof, 2010). Ήδη από την εποχή του Adam Smith το φαινόμενο απασχόλησε τους οικονομολόγους, έτσι ο ίδιος στον Πλούτο των Εθνών ορίζει ότι έχουμε κρατική χρεοκοπία εφόσον το κράτος κατά οποιοδήποτε τρόπο υπεκφεύγει από την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του (Smith, 1776/1999:230).

Η έναρξη της κρίσης θεωρείται η χρονιά της αθέτησης των υποχρεώσεων. Η ατέρμονη επίλυση του προβλήματος, όπως αποδεικνύουν οι διάφορες περιπτώσεις - η κρίση χρέους της Ελλάδας το 1826 έχει αποτέλεσμα την απομάκρυνση της

οικονομίας από τις χρηματοπιστωτικές αγορές κατά 53 χρόνια - δεν επιτρέπει το χαρακτηρισμό όλης της περιόδου ως κρίση.

Η σύνθεση του συνολικού και δημόσιου χρέους μιας οικονομίας

Το δημόσιο χρέος αποτελεί τμήμα του συνολικού χρέους μιας χώρας ενώ το υπόλοιπο διακρίνεται από τον ιδιωτικό τομέα, στην συγκεκριμένη ανάλυση θα μας απασχολήσει το πρώτο. Το ιδιωτικό χρέος είναι δυνατόν να επηρεάσει έμμεσα το δημόσιο χρέος, όπως θα δούμε παρακάτω. Το δημόσιο χρέος διακρίνεται σε εσωτερικό και εξωτερικό. Τα βασικά κριτήρια για τη διάκριση είναι ο τόπος μόνιμης διαμονής του δανειστή, το νόμισμα στο οποίο συνάπτεται η δανειακή σύμβαση ή το εφαρμοστέο δίκαιο.

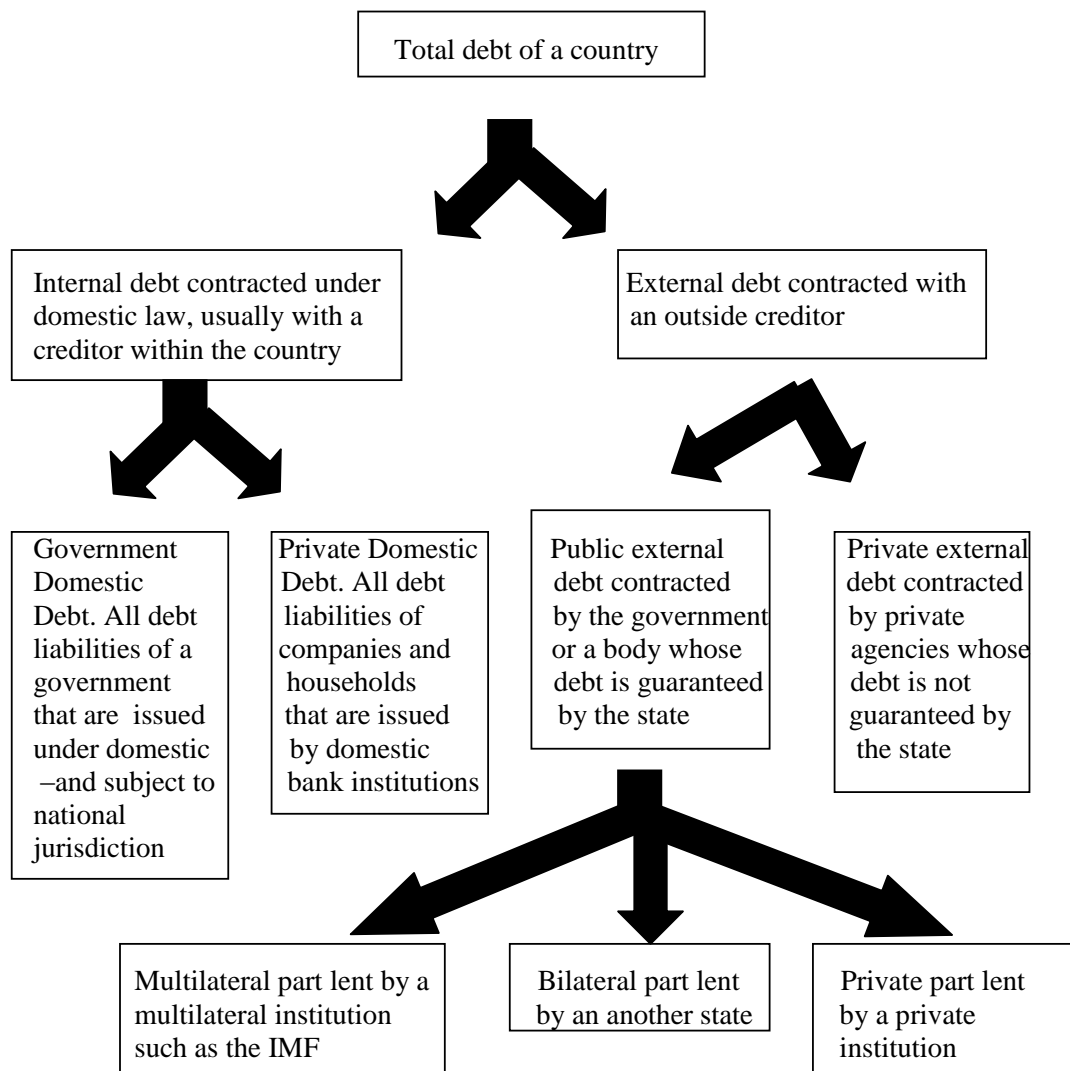
Το εσωτερικό χρέος συνήθως προέρχεται από εσωτερικούς πιστωτές και υπόκειται στην εγχώρια νομοθεσία (Reinhart and Roggof, 2010; Millet and Toussaint, 2004:12). Το χρέος διακρίνεται σε κυβερνητικό εγχώριο χρέος και ιδιωτικό χρέος. Το πρώτο, αποτελεί τις δανειακές υποχρεώσεις μιας κυβέρνησης που κύριο χαρακτηριστικό έχουν ότι εκδίδονται και υπόκεινται κάτω από την εθνική δικαιοδοσία, ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης των πιστωτών και ανεξαρτήτως της ονομαστικής αξίας του νομίσματος (σύναψης) του χρέους (Reinhart and Roggof, 2010:45). Η αντιμετώπιση του εσωτερικού χρέους είναι καθαρά εσωτερικό ζήτημα, διότι διαθέτοντας τον πολιτικό έλεγχο της νομισματικής πολιτικής αντιμετωπίζουν το χρέος με έκδοση χρήματος και κατά συνέπεια πληθωρισμό ή αναγκαστικά εσωτερικά δάνεια, μετακυλώντας το κόστος της υπερχρέωσης στην κοινωνία και οικονομία έμμεσα (Millet and Toussaint, 2004:12). Το δεύτερο αποτελείται από το χρέος των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα (Reinhart and Roggof, 2010). Ωστόσο, δεν παραβλέπεται η βαρύτητά του και οι συνέπειες στο δημόσιο χρέος, καθώς η υπερβολική συσσώρευση του πρώτου, συνεπάγεται έκθεση σε κίνδυνο του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η επιτακτική ανάγκη διάσωσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος από το κράτος για τη διάσωση του οικονομικού συστήματος μετακυλύει το χρέος από τον ιδιωτικό τομέα στο δημόσιο.

Το εξωτερικό χρέος προέρχεται από πιστωτές του εξωτερικού, οι οποίοι καθορίζουν τους όρους του δανειακού συμβολαίου, οι όροι υπόκεινται στη δικαιοδοσία του

δικαίου της χώρας των πιστωτών ή του διεθνούς δικαίου (Reinhart and Roggof, 2010; Millet and Toussaint, 2004:12). Το εξωτερικό χρέος, ως πιο σύνθετος μηχανισμός, διακρίνεται σε δημόσιο εξωτερικό χρέος και το ιδιωτικό εξωτερικό χρέος. Το τελευταίο συνάπτεται από ιδιώτες και το χρέος δεν εγγυάται από το κράτος (Millet and Toussaint, 2004:13)

Το εξωτερικό δημόσιο χρέος μπορεί να αναλυθεί σε τρία διαφορετικά τμήματα με κριτήριο το είδος του πιστωτή. Το πολυμερές μέρος του δημόσιου εξωτερικού δανεισμού, το οποίο αποτελεί αποτέλεσμα συμφωνίας μιας χώρας με πολυμερείς οργανισμούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα ή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το διμερές μέρος που πραγματοποιείται με μια άλλη χώρα και τέλος, το ιδιωτικό μέρος, το οποίο προέρχεται από ιδιωτικούς φορείς, όπως τράπεζες ή από την χρηματοοικονομική αγορά. Ενώ η μορφή των δανείων από ιδιώτες συνήθως είναι με έκδοση ομολόγων, δηλαδή χρεογράφων που αποτυπώνουν την οφειλή, διαθέτοντας την ιδιότητα του μεταβιβάσιμου τίτλου. Αυτή η κατηγορία δανείων αποτελεί ένα σημαντικό μερίδιο του συνολικού δημόσιου χρέους διεθνώς (Κότιος και Παυλίδης, 2012).

Διάγραμμα 3.1: Η σύνθεση του συνολικού χρέους μιας οικονομίας.

Πηγή: Millet and Toussaint, 2004.

Χρέος και ανάπτυξη

Το δημόσιο χρέος δεν πρέπει πάντα να ενοχοποιείται ως αιτία δεινών ούτε αυτοσκοπός της οικονομικής πολιτικής πρέπει να είναι η πλήρης αποπληρωμή των χρεών. Η ελεγχόμενη διατήρηση μετρίων επιπέδων χρέους είναι απαραίτητη για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης και την εξομάλυνση της κατανάλωσης, σύμφωνα με την Νεοκλασική θεωρία (Gelos et al, 2004 p.4), για την ανάπτυξη των ελλειμματικών σε κεφάλαια αναπτυσσομένων χωρών, σύμφωνα με την “two gap theory of

development” (Pinto and Prasad, 2009p.185) και γενικότερα για την επέκταση του επιχειρηματικού κύκλου και την αποτελεσματική λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος (Wolfson, 1994:221). Ωστόσο, πρόβλημα με την βλαπτικότητα του χρέους στην ανάπτυξη αρχίζει να εμφανίζεται με το υψηλό επίπεδο χρέους καθώς και από τη χρήση των δανειακών κεφαλαίων. Σύμφωνα με έρευνα σε βάση δεδομένων, η οποία περιλαμβάνει και το κυβερνητικό χρέος 18 χωρών του ΟΟΣΑ κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, συνάγεται το συμπέρασμα ότι επίπεδο του χρέους πάνω από 85% ως προς το ΑΕΠ γίνεται εμπόδιο στην ανάπτυξη (Cecchetti et. al, 2011).

Όσον αφορά τη χρήση των δανειακών κεφαλαίων, το είδος των κρατικών δαπανών καθορίζει τη χρησιμότητα ή μη του χρέους στην ανάπτυξη. Κάθε κρατική δαπάνη διενεργουμένη από το κράτος μέσω δανεισμού επηρεάζει την κατανομή των πόρων και τη διανομή του εισοδήματος. Ωστόσο, η επίδραση διαφοροποιείται όταν οι δαπάνες διοχετεύονται μεταξύ καταναλωτικών ή επενδυτικών σκοπών. Όταν τα δάνεια προορίζονται για κρατικές επενδυτικές δαπάνες, για την ενίσχυση των συντελεστών της οικονομικής ανάπτυξης, όπως για σύγχρονες υποδομές, έρευνα, εκπαίδευση, ενίσχυση των επενδύσεων, τότε λειτουργούν παραγωγικά και συμβάλλουν στη μελλοντική ανάπτυξη και στα εισοδήματα των επόμενων γενεών, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να αποπληρώσουν τα δάνεια. Όταν όμως οι κρατικές δαπάνες είναι καταναλωτικές, αυξάνουν τα εισοδήματα και τις καταναλωτικές δαπάνες (π.χ. αυξήσεις στους μισθούς πάνω από την παραγωγικότητα, υπερβολικές κοινωνικές παροχές ενίοτε αναποτελεσματικές, επιχορηγήσεις σε μη ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, γενικότερα διόγκωση του κρατικού τομέα), τότε έχουν χαμηλή πολλαπλασιαστική επίδραση, ενισχύουν την κατανάλωση πάνω από τις εισοδηματικές δυνατότητες δημιουργώντας μη βιώσιμη ανάπτυξη (Κότιος και Παυλίδης, 2011:54). Παράλληλα, οι αναποτελεσματικές δαπάνες του προϋπολογισμού, εκτός των προαναφερθέντων, προκαλούν ανεπάρκεια εγχώριων αποταμιεύσεων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν επενδυτικά στη στήριξη της βιώσιμης ανάπτυξης (Krugman, 2008:74). Το γεγονός αυτό δεν δημιουργεί προϋποθέσεις αποπληρωμής των δανείων, επιβαρύνοντας έτσι τις επόμενες γενεές (Κότιος και Παυλίδης, 2011:54). Αποτέλεσμα, εκτός των άλλων δυο προϋποθέσεων χρήσης των δανείων, ήταν η κρίση χρέους που αντιμετώπισαν πολλές αναπτυσσόμενες χώρες κατά τη δεκαετία του 1980 (Cohn, 2009:262-266). Έτσι, λοιπόν, η σοφή χρήση και ελεγχόμενη ποσότητά του μπορούν να οδηγήσουν σε

ευμάρεια, ενώ αντίθετα η υπερβολική ασύνητη χρήση μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφή.

Αίτια της υπερχρέωσης και της κρίσης δημόσιου χρέους

Το μέγεθος του δημοσίου χρέους μιας χώρας εκφρασμένο ως ποσοστό του ΑΕΠ, επηρεάζεται από τους συντελεστές της παρακάτω εξίσωσης:

$$Dt - dt-1 = pdt - ndfst + \frac{rt-gt}{1+gt} dt - 1$$

Όπου dt είναι το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ στο τέλος μιας χρονικής περιόδου, pd είναι το πρωτογενές έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ, $ndfs$ (nondebt financing sources to GDP ratio) πηγές χρηματοδότησης εκτός από δάνεια ως ποσοστό του ΑΕΠ, gt ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ (ανάπτυξη), rt ποσοστό επιτοκίου. Σύμφωνα με την παραπάνω συνάρτηση, οι αλλαγές στο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ εξηγούνται με το πρωτογενές έλλειμμα, το πραγματικό επιτόκιο και τον πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης, τις συναλλαγματικές ανισορροπίες, τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις, επίσης, άλλοι παράγοντες χρηματοδότησης του δημοσίου εκτός δανείων. Επιπρόσθετα, άλλοι παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου και της στρατηγικής των ιδιωτικοποιήσεων ως πηγή χρηματοδότησης εκτός δανείων, μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο (μόνο προς την κατεύθυνση περιορισμού της δυναμικής του χρέους).

a) Η υιοθέτηση αλόγιστων πολιτικών αναφορικά με το δημόσιο δανεισμό και η συνεπαγόμενη αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος αποτελεί το βασικότερο παράγοντα της υπερχρέωσης. Είναι γεγονός ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα αποτελεί από τις βασικότερες παραμέτρους αύξησης του δημόσιου χρέους. Το δημοσιονομικό έλλειμμα προσδιορίζεται από το πρωτογενές έλλειμμα (pd) του κρατικού προϋπολογισμού μιας οικονομίας (έσοδα μείον έξοδα της κεντρικής κυβέρνησης) και από το κόστος εξυπηρέτησης των δανείων (επίδραση του μεγέθους του χρέους και του επιτοκίου, αποτελώντας μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους της ελληνικής κρίσης. Σ' αυτό το σημείο θα επικεντρωθούμε μόνο στο μερίδιο ευθύνης του πρωτογενούς ελλείμματος στην αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, μια κυβέρνηση επιλέγει να αντλεί μέσω δανεισμού μεγαλύτερα ποσά από αυτά που χρειάζεται η πραγματική οικονομία. Έτσι, λοιπόν, διατηρεί υψηλά πλεονάσματα στο ισοζύγιο

κίνησης των κεφαλαίων του προϋπολογισμού, γεγονός που συνεπικουρείται από τον φθηνό δανεισμό. Η συσσώρευση δημοσίων δανείων αποτελεί σοβαρό πρόβλημα όταν χρηματοδοτεί την εκτέλεση αναποτελεσματικών ελλειμματικών κρατικών προϋπολογισμών (μη ορθή αξιοποίηση της ευρεθείσας ρευστότητας), διατηρώντας έτσι υψηλά ελλείμματα χαμηλής αναπτυξιακής πολλαπλασιαστικότητας στην οικονομία. Η περίπτωση της Ελλάδας ανήκει σ' αυτή την κατηγορία (Κότιος και Παυλίδης, 2012:54). Θα πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχει ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην αύξηση του μεγέθους του χρέους και τα περιστατικά αθέτησης υποχρεώσεων. Επίσης, και η συγκεκριμένη κατηγορία χρέους είναι συνδεδεμένη με διόγκωση της εισροής κεφαλαίων στη χώρα δημιουργώντας την οικονομική ευφορία πριν την κρίση (Reinhart and Rogoff, 2010). Ενώ το μοντέλο των Calvo, Izquierdo and Loo-Kung (2006) αναλύει την ξαφνική διακοπή της ροής κεφαλαίων πριν την κρίση ή κατά τη διάρκεια αυτής λόγω της απροθυμίας των πιστωτών προς τον συγκεκριμένο δανειστή, δημιουργεί την επιδείνωση της τραπεζικής ή κρατικής κρίσης χρέους, επιβεβαιώνοντας εμπειρικά το παραπάνω σ' έναν αριθμό κρατικών χρεοκοπιών ή τραπεζικών κρίσεων (in Reinhart and Rogoff, 2010).

- b) Το μέγεθος του ΑΕΠ επηρεάζει το ποσοστό χρέος προς ΑΕΠ, ανεξαρτήτως της επίδρασης του μεγέθους του χρέους. Εύλογα, ο ρυθμός ανάπτυξης μπορεί να επηρεάσει το ποσοστό χρέους προς ΑΕΠ. Σε περιόδους ύφεσης που οφείλεται σε παράγοντες ξένους προς την κρίση δημόσιου χρέους, η αισθητή μείωση του ΑΕΠ ως απόλυτο μέγεθος τείνει να οδηγεί σε αυτόματη αύξηση του δημόσιου χρέους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της ύφεσης συρρικνώνονται τα έσοδα του κράτους από φόρους λόγω της κάμψης της ζήτησης, της απασχόλησης και των κερδών. Επιπροσθέτως, οι κυβερνήσεις μειώνουν τους φόρους για την τόνωση της ζήτησης και την προσέλκυση επενδύσεων. Ενώ παράλληλα αυξάνονται οι ανάγκες για κρατικές δαπάνες για την αντιμετώπιση της κρίσης, όπως για παράδειγμα επιδόματα, κοινωνικές παροχές, δημόσιες επενδύσεις για εκκίνηση της οικονομικής μεγέθυνσης, κρατικές δαπάνες. Για παράδειγμα, η πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και η συνεπαγόμενη ύφεση σε πολλές χώρες είχε συνέπεια σε πολλές χώρες του ΟΟΣΑ την αύξηση του μέσου όρου των δημοσιονομικών ελλειμμάτων από 2-3% σε 9%, ενώ παγκοσμίως η αύξηση ανήλθε σε 6% (Κότιος και Παυλίδης, 2012:54-55). Δημιουργώντας έτσι ένα

φαύλο κύκλο όπου τα ετήσια ελλείμματα αυξάνουν το χρέος και η αύξηση του χρέους δημιουργεί την αναγκαιότητα αύξησης των ελλειμμάτων. Αντιθέτως, όσο γρηγορότερα αναπτύσσεται μια οικονομία, μειώνεται το κλάσμα χρέος προς ΑΕΠ.

- c) Επίσης, η κρίση χρέους μπορεί να προκαλείται ή να επιδεινώνεται εξαιτίας της αύξησης του επιτοκίου δανεισμού μιας χώρας. Στην περίπτωση που το χρέος έχει συναφθεί με μεταβλητό επιτόκιο, η οικονομία καθίσταται ευάλωτη σε ενδεχόμενες απότομες μεταβολές του επιτοκίου στην χρηματοπιστωτική αγορά, καθώς η αύξησή του εκτινάσσει το κόστος εξυπηρέτησης των δανείων, μεγεθύνοντας το δημοσιονομικό έλλειμμα. Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσουμε και τον παράγοντα της κερδοσκοπίας των αγορών, στην πρόκληση της κρίσης χρέους. Με κίνητρα κερδοσκοπικά μπορούν να υποβαθμίσουν την πιστοληπτική ικανότητα μιας οικονομίας και να αυξήσουν το κόστος δανεισμού (spread των επιτοκίων δανεισμού). Η συμβολή του παράγοντα του επιτοκίου προϋποθέτει τον συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως αυξημένο όγκο χρέους. Σύμφωνα με τους Aguiar and Gopinath (2006), το υψηλό επιτόκιο για τον κυβερνητικό δανεισμό αποτελεί έναν κεντρικό παράγοντα σε κάθε πειστική εξήγηση του δανεισμού και της αθέτησης πληρωμών. Επίσης, στην περίπτωση της υπερχρέωσης των χωρών της Λ. Αμερικής διαδραμάτισε και αυτό σημαντικό ρόλο, όπως θα δούμε παρακάτω στη μελέτη περίπτωσης
- d) Η υπερχρέωση μπορεί να οφείλεται σε συναλλαγματικές ανισορροπίες (βλέπε σχετική ενότητα περί συναλλαγματικών κρίσεων). Για παράδειγμα, μια οικονομία αντιμετωπίζει σοβαρό συναλλαγματικό κίνδυνο όταν ένα μεγάλο μέρος του δημόσιου χρέους είναι σε ξένο νόμισμα. Σ' αυτή την περίπτωση μια απότομη υποτίμηση του νομίσματος της ενδιαφερόμενης χώρας, αυξάνει απότομα το ποσό του δημόσιου χρέους της και τον κίνδυνο να διαμορφωθεί σε επίπεδα μη διατηρήσιμα.
- e) Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις και κατά βάση οι τραπεζικές κρίσεις συνδέονται άμεσα με την κρίση χρέους, είτε συμπίπτουν είτε προηγούνται της δεύτερης (σχετικά με τις αιτίες των χρηματοπιστωτικών και τραπεζικών κρίσεων βλέπε σχετική ενότητα) (Reinhart and Rogoff, 2010). Πριν την τραπεζική κρίση, το ιδιωτικό χρέος διαδραματίζει έναν επαναλαμβανόμενο κύκλο διακυμάνσεων, η περίοδος έκρηξης του ιδιωτικού χρέους επιταχύνεται όταν η κρίση πλησιάζει

(Reinhart and Rogoff, 2010). Η αναγκαιότητα αποτροπής της υπερχρέωσης των τραπεζών και του ιδιωτικού τομέα, λόγω των καταστρεπτικών συνεπειών και του κινδύνου ολικής κατάρρευσης που εγκυμονεί αυτή η εξέλιξη επιβάλλει στο κράτος να αναλάβει την διάσωσή τους. Το κόστος της μεγάλης κλίμακας διάσωσης του ιδιωτικού τομέα επιβαρύνει το δημοσιονομικό έλλειμμα και κατ' επέκταση το χρέος της χώρας (Diaz, 1985). Ωστόσο, ακόμη και αν δεν προκύψει μεγάλη κλίμακας διάσωση, η υπερχρέωση του ιδιωτικού τομέα και η συνεπαγόμενη κατάρρευση των κυβερνητικών εσόδων περίπου 86% κατά τη διάρκεια της συστημικής χρηματοοικονομικής κρίσης, δημιουργούν προϋποθέσεις για μείωση της πιστοληπτικής αξιολόγησης της χώρας, που προσεγγίζουν επίπεδα χώρας που βρίσκεται σε φάση αθέτησης (Reinhart and Rogoff, 2009b). Ωστόσο, χρηματοπιστωτική κρίση είναι δυνατόν να συμβεί και με την αντίστροφη σειρά. Για παράδειγμα, ο ιδιωτικός τομέας και κυρίως οι τράπεζες να είναι υγιείς, αλλά λόγω της μεγάλης έκθεσής τους σε ομόλογα χωρών που έχουν αθετήσει τις πληρωμές τους, να κινδυνεύει το εν λόγω χρηματοπιστωτικό σύστημα (Reinhart and Rogoff, 2010). Είναι γεγονός ότι η ύπαρξη του χρέους είναι απαραίτητη προϋπόθεση για χρεοκοπία. Ωστόσο, η συσσώρευση δανείων δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για κρατική χρεοκοπία. Αλλά η διόγκωση εισροής κεφαλαίων σε οποιοδήποτε είδος χρέους (εγχώριο ή εξωτερικό).

- f) Επίσης, εναλλακτικοί παράγοντες χρηματοδότησης του δημοσίου εκτός δανεισμού, συμπεριλαμβάνει την στρατηγική των ιδιωτικοποιήσεων. Η παραπάνω στρατηγική λειτουργεί προς την κατεύθυνση της μείωσης του χρέους, συνεπώς δεν αποτελεί άμεσα παράγοντα κρίσης δημόσιου χρέους. Οι παραπάνω συντελεστές δρώντας μεμονωμένα ή συνδυαστικά μπορούν να επηρεάσουν το επίπεδο χρέους ως προς το ΑΕΠ, αποτελώντας εν δυνάμει αιτίες της υπερχρέωσης και κατ' επέκταση της κρίσης δημόσιου χρέους.
- g) Επίσης, εκτός από τους παράγοντες πρόκλησης της κρίσης χρέους που αναφέρονται με βάση την εξίσωση θα πρέπει να σημειώσουμε και κάποιους επιπρόσθετους που τονίζει η ανάλυση της πολιτικής οικονομίας. Έτσι, λοιπόν, η περίπτωση του «κρυμμένου χρέους και υποχρεώσεων» αποτελεί παράγοντα που απαιτείται να δοθεί προσοχή στην ανάλυση της κρίσης χρέους. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση η επιβάρυνση του χρέους είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί από

παραμέτρους για τις οποίες το κοινό είναι απληροφόρητο ή αγνοεί. Ένα παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση εγγυάται το χρέος κυβερνητικών φορέων, αναλαμβάνοντας ένα μεγάλο κίνδυνο. Αυτή ήταν η περίπτωση της τράπεζας των ΗΠΑ Fannie Mae and Freddie Mac. Πράγματι, σε πολλές οικονομίες οι κυβερνητικές εγγυήσεις δημιουργούν επίφοβες καταστάσεις. Επίσης, υπάρχει και η περίπτωση μέρους του ελληνικού χρέους που μπορεί να χαρακτηριστεί ως κρυφό χρέος, κάτι που προώθησε η Goldman Sachs, δημιουργώντας μ' αυτό τον τρόπο την αίσθηση ότι η οικονομία έχει περιθώριο επιπλέον δανεισμού. Αυτή η ψευδαίσθηση δεν ενεργοποιεί τις αγορές για αύξηση του επιτοκίου το οποίο μπορεί να λειτουργήσει προληπτικά για την λήψη εγκαίρως προληπτικών μέτρων. Αντίθετα, η χώρα συνεχίζει να δανείζεται με την ίδια ευκολία, συσσωρεύοντας χρέος (Κότιος και Παυλίδης, 2012).

- h) Η κρίση μπορεί εν μέρει να ερμηνευτεί με μοντέλα που βασίζονται στην οικονομική συμπεριφορά (behavioural economics). Η θεωρία αυτή βασίζεται στην αλαζονεία και στην αγνόηση, ως έμφυτες ανθρώπινες συμπεριφορές. Η ερμηνεία στηρίζεται στο γεγονός πως εκτός από ένα μικρό αριθμό ειδικών, οι περισσότεροι ειδικοί και μη, μπορούν να αξιολογήσουν την διεθνοποίηση των κρίσεων και την μεταδοτικότητά τους. Επίσης, αλαζονικά σκεπτόμενοι, θεωρούν ότι έχουν ρυθμίσει τα πράγματα με τέτοιο τρόπο ώστε η περίοδος ευημερίας και άνθησης να διαρκέσει επ' αόριστον, χωρίς τη διακοπή από την κρίση. Επίσης, η υπερεμπιστοσύνη στην υποεκτίμηση των μελλοντικών σοκ και κρίσεων, οδηγεί τους υπεύθυνους στη μη λήψη προληπτικών μέτρων, συνεχίζοντας να διακρατούν μεγάλο ποσό χρέους χωρίς τη λήψη εγκαίρως ηπίων μέτρων προσαρμογής, τα οποία θα είναι αποτελεσματικότερα και χωρίς έντονες συνέπειες. Επίσης, διατηρώντας ανεπαρκές απόθεμα περιουσιακών στοιχείων (Reinhart and Rogoff, 2010). Επίσης, και οι δανειστές εμφανίζονται να λειτουργούν προς αυτήν την κατεύθυνση, με τάσεις υπερεμπιστοσύνης (Camerer and Lovo, 1999)

Οι επιπτώσεις της κρίσης δημόσιου χρέους στον οικονομικό κύκλο

Η υπερχρέωση δεν οδηγεί αυτόματα και πάντοτε σε κρατική πτώχευση. Η κατάσταση μπορεί να είναι ελεγχόμενη και η χώρα να μην οδηγηθεί σε άτακτη ή ελεγχόμενη στάση πληρωμών. Συνήθως η υπερχρέωση καταλήγει σε κρίση υπό την μορφή ολικής

ή μερικής αδυναμίας εξόφλησης των χρεών. Ωστόσο, ανεξαρτήτως της έντασης και κατ' επέκταση της κατάληξης της κρίσης χρέους αναφορικά με την αδυναμία εξόφλησης των χρεών, (ελεγχόμενη ή μονομερής πτώχευση) είναι γεγονός έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην πρόκληση του οικονομικού κύκλου. Αρχικά, μετά την αθέτηση των πληρωμών το χρέος συνεχίζει να αυξάνεται καθώς οι καθυστερούμενες πληρωμές συσσωρεύονται και το ΑΕΠ φθίνει (Reinhart and Rogoff, 2010).

Πίνακας 3.1: Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν το επίπεδο χρέους μιας χώρας;

Δημοσιονομικό έλλειμμα = πρωτογενές έλλειμμα + πληρωμές τόκων
Αλλαγή στο ονομαστικό χρέος = πρωτογενές έλλειμμα + πληρωμές τόκων – (κυριαρχικά δικαιώματα + διαδικασία ιδιωτικοποίησης)
Πληρωμές τόκων = ονομαστικό επιτόκιο * ονομαστικό χρέος
Όσο γρηγορότερα η οικονομία αναπτύσσεται τόσο χαμηλότερο παραμένει το ποσοστό χρέους στο ΑΕΠ.
Εάν μέρος του χρέους έχει συναφθεί σε δολάρια, τότε μια ονομαστική ανατίμηση (υποτίμηση) θα αυξήσει (μειώσει) το επίπεδο χρέους σε τοπικό νόμισμα.
Επίσης, το χρέος αυξάνεται εάν η κυβέρνηση διασώζει τράπεζες.

Πηγή: Brian Pinto and Mona Prasad, 2009

Είναι γεγονός ότι η κρίση δημόσιου χρέους προκαλεί τον τερματισμό της περιόδου οικονομικής ευημερίας. Αφετηρία της διαδικασίας είναι η διατάραξη των σχέσεων της χώρας με τους πιστωτές της και ενδεχόμενο αποκλεισμό του αφερέγγυου οφειλέτη από νέα δάνεια. Έτσι, λοιπόν, η χώρα στερείται απαραίτητων κεφαλαίων ακόμη και στο πλαίσιο του επιτρεπτού ορίου για την σταθεροποίηση της κατανάλωσης και την χρηματοδότηση της ανάπτυξης (Κότιος και Παυλίδης, 2012:56).

Επίσης, η υπερχρεωμένη χώρα εισέρχεται σε φάση λιτότητας για την εξισορρόπηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, γεγονός που αφαιρεί καταναλωτική δύναμη και ζήτηση από την οικονομία, με τις αντίστοιχες συνέπειες στην παραγωγή και ανάπτυξη. Οι επιπτώσεις είναι αλυσιδωτές, η μείωση της παραγωγής και της

ανάπτυξης αυξάνουν την ανεργία επιβαρύνοντας το δημόσιο με δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας, ενώ παράλληλα επιδεινώνεται η ακόμη περισσότερο πτώση της καταναλωτικής δύναμης και δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος (Κότιος και Παυλίδης, 2012:56).

Επιπροσθέτως, η αδυναμία πληρωμής θέτει σε κίνδυνο τους εγχώριους πιστωτές της χώρας, ιδίως τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Παράλληλα, η αβεβαιότητα προκαλεί φυγή καταθέσεων επιδεινώνοντας την κατάσταση του πιστωτικού συστήματος, το οποίο αδυνατεί να στηρίξει χρηματοδοτικά τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:56).

Η ανασφάλεια των επενδυτών μειώνει τις άμεσες ξένες επενδύσεις στη χώρα. Παράλληλα, συρρικνώνεται και η ροή τουριστών στη χώρα. Όλες οι παραπάνω επιπτώσεις επιδρούν αρνητικά στην παραγωγική διαδικασία και προκαλούν πτώση της ανάπτυξης και ενδεχομένως ύφεση (Κότιος και Παυλίδης, 2012:56).

Αντιμετώπισης της κρίσης χρέους

Ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στη διαχείριση της κρίσης χρέους

Η συζήτηση για την αντιμετώπιση της κρίσης θα ήταν ελλιπής αν δεν συμπεριελάμβανε τον ρόλο του ΔΝΤ στην αντιμετώπιση της υπερχρέωσης χωρών και της αδυναμίας εξυπηρέτησης των δανείων τους. Το ΔΝΤ είναι ένας οργανισμός που ιδρύθηκε το 1944 στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods στο πλαίσιο του σχεδιασμού του παγκοσμίου χρηματοπιστωτικού και συναλλαγματικού καθεστώτος. Ο ρόλος του ταμείου είναι η προώθηση την διεθνούς νομισματικής ισορροπίας και συνεργασίας και πρωτίστως η αντιμετώπιση της κρίσης δημόσιου χρέους που αντιμετωπίζουν οι χώρες. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Οργανισμός παρέχει τεχνική βοήθεια σε κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών. Επίσης, παρέχει σημαντική οικονομική βοήθεια (με τη μορφή χαμηλότοκων δανείων που εξασφαλίζει από τις συνδρομές των μελών του) σε χώρες που αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις δανεικές τους υποχρεώσεις. Έτσι, λοιπόν, το Ταμείο αποτρέπει την μονομερή αθέτηση των δανειακών υποχρεώσεων υπερχρεωμένων χωρών, χωρίς να αποκλείεται αθέτηση ελεγχόμενη με διμερής απόφαση σε περιπτώσεις χωρών υπερβολικού χρέους (Gilpin, 2002; Babb, 2005).

Η βοήθεια που παρέχει το ΔΝΤ προϋποθέτει για την χρεωμένη χώρα τη λήψη μέτρων (conditionalities) δημοσιονομικής εξυγίανσης. Για την αποτελεσματική συμμόρφωση των χωρών, η χορήγηση των δανεικών από το ΔΝΤ γίνεται κατόπιν επίβλεψης και αξιολόγησης από τα στελέχη του της εκπλήρωσης των αναληφθέντων υποχρεώσεων (Gilpin, 2002). Άρα, λοιπόν, η παροχή δανεικών συνοδεύεται και από ένα πρόγραμμα του ΔΝΤ ορθής αξιοποίησης των δανεικών.

Τα μέτρα (conditionalities) που προτείνει (απαιτεί) το ΔΝΤ αντανακλούν τη Νέοφιλελεύθερη θεώρηση της οικονομικής σκέψης που χαρακτηρίζονται ως «Συναίνεση της Ουάσιγκτον» (Washington Consensus) (Cohn, 2009:298· Bird, 2004). Ανάμεσα στα μέτρα συμπεριλαμβάνεται ο περιορισμός των δημοσιονομικών ελλειμμάτων πολλές φορές μεταβάλλοντας την ιεράρχηση των δημοσιονομικών δαπανών σε βάρος των επιδοματικών πολιτικών, ενώ πολλές φορές οι οριζόντιες περικοπές υποκαθιστούν τις περικοπές σπαταλών και εξορθολογισμού των δημοσίων πόρων. Επίσης, υποτίμηση του νομίσματος καθορίζοντας ανταγωνιστική ισοτιμία στο διεθνές εμπόριο, φορολογική μεταρρύθμιση με διεύρυνση της φορολογικής βάσης και παροχή κινήτρων στις επιχειρήσεις, απελευθέρωση των επιτοκίων. Η απελευθέρωση του εμπορίου, μπορεί να θεωρείται ευεργετική αλλά σε μερικές περιπτώσεις δεν έχει πάντα θετικά αποτελέσματα στην παραγωγική βάση μη ανταγωνιστικών χωρών (Crisp and Kelly, 1999). Ιδιωτικοποιήσεις, οι οποίες ενίοτε πραγματοποιούνται γενικευμένα ακόμη και σε παροχές πρώτης ανάγκης, ενώ πολλές φορές πραγματοποιούνται χωρίς ρυθμιστικό και ελεγκτικό πλαίσιο με συνέπεια την έκθεση των καταναλωτών σε επικίνδυνες ιδιωτικές μονοπωλιακές καταστάσεις για τις κατώτερες εισοδηματικές τάξεις (Warren Nyamugasira, Rick Rowden, 2002:27· Babb 2005:204· Oxfam, 2002).

Ο συνδυασμός των οικονομικών πολιτικών που προτείνει το ΔΝΤ έχει δεχθεί επανειλημμένως επικρίσεις, όχι μόνο επειδή οδηγεί σε συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και επειδή καταλήγει και σε κοινωνική υπανάπτυξη παραβιάζοντας κοινωνικά δικαιώματα και κεκτημένα (Bird, 2004). Επίσης, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις που τα μέτρα κρίνονται συνταγματικώς εσφαλμένα, όπως στην περίπτωση της Ρουμανίας (2010) και Λετονίας (2009), όπου ακυρώθηκαν ως αντισυνταγματικές οι μαζικές περικοπές συντάξεων. Ωστόσο, η δυνατότητα του ΔΝΤ να αναστείλει την εκταμίευση των δόσεων μέχρι τη συμμόρφωση της χώρας με τις

οδηγίες του ταμείου, αποτελεί ισχυρή διαπραγματευτική δύναμη και μέσο πίεσης (Κότιος και Παυλίδης, 2012:63).

Η πρώτη στρατηγική είναι να καθοριστεί το κατάλληλο μίγμα οικονομικής πολιτικής για κάθε κράτος που αντιμετωπίζει το φάσμα της υπερχρέωσης και της πτώχευσης, χωρίς να χρησιμοποιούνται οι ίδιες πολιτικές με την μορφή συνταγογράφησης. Αυτό προϋποθέτει επανεξέταση των προτεινόμενων μέτρων του ΔΝΤ, τα οποία δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στις περισσότερες χώρες που εφαρμόστηκαν τα μέτρα.

Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναλύσουμε το θεωρητικό υπόδειγμα της κρίσης χρέους της Αργεντινής. Η ανάλυση θα έχει ως σκοπό την σύνδεση της θεωρίας με την πράξη για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Άλλωστε η θεωρία αποτελεί το απόσταγμα των εμπειρικών δεδομένων και παραγόντων.

3.3 Διαρθρωτικές κρίσεις στις αγορές αγαθών

Εισαγωγικές έννοιες

Η μεθοδολογική προσέγγιση ανάλυσης της θεωρίας της δομικής αλλαγής υποθέτει ότι η απεριόριστη πολλαπλότητα της πραγματικότητας μπορεί να μελετηθεί εάν επικεντρωθούμε σε ένα σχετικά μικρό αριθμό ομάδων ή δραστηριοτήτων που συνθέτουν το οικονομικό σύστημα, και σχηματίζουν την οικονομική δομή, διαιρώντας έτσι το οικονομικό σύστημα σε διάφορα υποσυστήματα. Υπό αυτή την έννοια, η προσέγγιση της δομικής αλλαγής προβάλλει μια επιλεκτική περιγραφή του οικονομικού συστήματος η οποία επιτυγχάνεται αντικαθιστώντας την παρατηρούμενη ομοιογένεια με μια σειρά από κατηγοριοποιήσεις ομογενοποιημένων ομάδων δράσης ή τομέων της οικονομικής δραστηριότητας (Κοτιος και Παυλίδης, 2012:43). Αυτό το πλαίσιο ανάλυσης αναδεικνύει τις μεταβολές στα διάφορα υποσυστήματα ως καθοδηγητές των συνολικών εξελίξεων της οικονομίας, στην περίπτωση που τα υποσυστήματα αποτελούν σημαντικό τμήμα της οικονομίας και συνδέονται άμεσα με την εξέλιξη βασικών κλάδων.

Ως διαρθρωτική κρίση στην αγορά αγαθών εκλαμβάνονται οι απότομες και ισχυρές μεταβολές στην τομεακή ή/και χωρική σύνθεση της οικονομικής δομής – παραγωγής. Αυτό σημαίνει διαφορετική διεύθυνση της παραγωγικής δραστηριότητας της οικονομίας και διαφορετική διανομή των παραγωγικών συντελεστών της, μεταξύ

διαφόρων τομέων της οικονομίας, ενασχολήσεων, γεωγραφικών περιοχών, ειδών προϊόντων κτλ (Machlup, 1991 in Silva and Teixeira, 2008:3). Συνήθως, η έννοια υπονοεί μόνιμες μεταβολές στην τομεακή σύνθεση του οικονομικού συστήματος (Syrquin, 2007). Οι μεταβολές θέτουν σε δοκιμασία συγκεκριμένους κλάδους παραγωγής, σε όφελος άλλων κλάδων παραγωγής. Μετρώνται με το μερίδιό της στην συνολική απασχόληση, ενώ μπορούν να μελετηθούν αν επικεντρωθούμε σε ένα μικρό αριθμό ομάδων ή δραστηριοτήτων οι οποίες συνθέτουν την οικονομική δομή.

Ωστόσο, η έννοια της δομικής αλλαγής δεν εφαρμόζεται μόνο στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά υπάρχουν εννέα διαφορετικές σημασίες με τις οποίες η δομή και η δομική αλλαγή μπορούν να συσχετιστούν³. Για παράδειγμα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως συνώνυμο της σύνθεσης (Machlup in Silva and Teixeira, 2008:3-4) και να αναφερθούμε στις αλλαγές της σύνθεσης των μακροοικονομικών μεγεθών, το εθνικό εισόδημα, επενδύσεις, απασχόληση, εισαγωγές ή εξαγωγές. Σ' αυτή την περίπτωση η έννοια της δομικής αλλαγής εκλαμβάνεται ως αλλαγή στην σχετική βαρύτητα σημαντικών συστατικών των συνολικών δεικτών της οικονομίας, για παράδειγμα το εθνικό προϊόν και έξοδα, εξαγωγές και εισαγωγές, πληθυσμός και εργατική δύναμη. Επίσης, ο μετασχηματισμός του θεσμικού πλαισίου, συγκαταλέγεται στις δομικές αλλαγές που επηρεάζουν την πορεία του οικονομικού κύκλου (Ishikawa in Silva and Teixeira, 2008:4)⁴.

Η συγκεκριμένη κατηγορία οικονομικής κρίσης είναι συχνή στην ιστορική εξέλιξη της καπιταλιστικής οικονομίας και ως ένα βαθμό νομοτελειακή. Παράλληλα, πολλές φορές η οικονομική θεωρία υπογραμμίζει την αναγκαιότητά της για την οικονομική ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, ο Adam Smith τόνιζε ότι τα δομικά χαρακτηριστικά ήταν στενά συνδεδεμένα με το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης. Ενώ ο Ricardo σημειώνει ότι η αλλαγή στην σύνθεση του παραγωγικού συστήματος ήταν προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης (UNIDO, 2009).

Οι Νεοκλασικοί, της οικονομικής σκέψης αποδίδουν κεντρικό ρόλο τις δομικές αλλαγές για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά την θεωρούν δευτερεύουσας σημασίας. Πιο συγκεκριμένα, θεωρούν ότι η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού από τον παραδοσιακό τομέα της γεωργίας στο μοντέρνο τομέα

³ Δες Muchlup, 1991

⁴ Δες στο New Palgrave Dictionary of economics, 1978

της βιομηχανίας είναι το «κλειδί» για την ώθηση της οικονομικής ανάπτυξης. Η δομική αλλαγή που θα συμβεί με την παραπάνω διαδικασία είναι μια αυτόματη διαδικασία που λαμβάνει χώρα αμέσως με τη δημιουργία των συνθηκών της ελεύθερης αγοράς. Άρα, λοιπόν, η πίστη στην κατανομητική αποτελεσματικότητα των αγορών είναι η απαραίτητη συνθήκη και αρχική κινητήριος δύναμη για την οικονομική ανάπτυξη και εκ των υστέρων ακολουθεί η δομική αλλαγή (Rodrick, 2006).

Ωστόσο, στην οικονομική βιβλιογραφία υπάρχουν θεωρίες που όχι μόνο τονίζουν την αναγκαιότητα της έννοιας της δομικής αλλαγής για την οικονομική ανάπτυξη, αλλά βασίζουν την ύπαρξή τους εξολοκλήρου στην έννοια της δομικής αλλαγής, η οποία διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξη και ροή των συγκεκριμένων θεωριών. Πιο συγκεκριμένα, ο Schumpeter αναπτύσσοντας τη θεωρία της δημιουργικής καταστροφής, υποστηρίζει ότι η καινοτομία και οι δημιουργικοί επιχειρηματίες αποτελούν φορείς της διαθρωτικής αλλαγής, διότι προωθούν νέα προϊόντα και οργανωτικές μεθόδους στην αγορά και στην παραγωγική διαδικασία, προκαλώντας την απαξίωση των παλαιών και ξεπερασμένων κλάδων. Μέσω αυτής της διαδικασίας διαταράσσεται η στασιμότητα και υποκινείται η ανάπτυξη. Η διαδικασία αυτή αποτελεί όχημα της οικονομικής ανάπτυξης.

Επίσης, και ο Bassinette υποστηρίζει ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι εξαρτημένη με τον συνεχή δομικό μετασχηματισμό και αλλαγή (Passinetti in UNIDO, 2009) χωρίς την οποία η μοντέρνα οικονομική ανάπτυξη θα ήταν αδιανόητη (Kuznet in UNIDO, 2009). Ο Rostow υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη των χωρών επιτυγχάνεται μέσα από μεγάλους κύκλους διαρθρωτικού μετασχηματισμού (in UNIDO, 2009).

Ωστόσο, η παραπάνω αλλαγή δεν είναι ανώδυνη και χωρίς οικονομικό και κοινωνικό κόστος. Αλλά η διαδικασία συνοδεύεται με απαξίωση ή εξαφάνιση ολόκληρων κλάδων. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να αναπτυχτεί είτε τοπικά στα πλαίσια μιας οικονομίας είτε σε διεθνές επίπεδο. Πολλά προϊόντα και πολλοί κλάδοι που ήταν κυρίαρχοι στο παρελθόν κινδυνεύουν να εξαφανιστούν, διότι υφίσταται μετάθεση. Αξίζει να τονιστεί ότι η θεωρία του μετασχηματισμού έχει τις ρίζες της στη θεωρία του Σούμπετερ, που αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα όπως έχει μετεξελιχτεί από τους μεταγενέστερους οπαδούς του.

Αιτία των κρίσεων στις αγορές αγαθών

- a) Οι διαρθρωτικές κρίσεις οφείλονται στην τεχνολογική πρόοδο και στην καινοτομία. Η έννοια της καινοτομίας συμπεριλαμβάνει την παραγωγή εξολοκλήρου νέων αγαθών και υπηρεσιών ή βελτιωμένες παραλλαγές υφιστάμενων προϊόντων, νέες μεθόδους παραγωγής, διάθεσης και οργάνωσης προϊόντων, επίσης, την ανακάλυψη νέων αγορών προώθησης των προϊόντων ή προμήθειας πρώτων υλών και ενδιάμεσων προϊόντων. Βασικός εκφραστής της προσέγγισης υπήρξε ο Schumpeter.

Αναλυτικότερα, ο Schumpeter θεώρησε τόσο διεισδυτική την επίδραση των καινοτομιών στο καπιταλιστικό σύστημα, ώστε απέδωσε τη δυναμική οικονομική ανάπτυξη που γνωρίζουν οι μεγάλες οικονομίες και οι συνεπαγόμενες κυκλικές διακυμάνσεις αυτής στους παραπάνω παράγοντες. Σύμφωνα με τον η επικράτηση των καινοτομιών μπορούν να υποβάλλουν αποτελεσματικά να υποκινήσουν το οικονομικό σύστημα να ανταποκρίνεται, όπως και στην περίπτωση του κύκλου (Rima, 2002).

Για την κατανόηση της Σουμπετεριανής σκέψης είναι αναγκαίο να αναφερθούμε στη θεμελιώδη διάκριση που πραγματοποιεί ο Schumpeter ανάμεσα στις ανακαλύψεις ή εφευρέσεις και στις καινοτομίες. Οι *ανακαλύψεις* αναφέρονται σε ανακάλυψη νέων τεχνικών, διαδικασιών παραγωγής νέων κεφαλαιουχικών προϊόντων, νέων καταναλωτικών προϊόντων, ανακαλύψεις νέων αγορών και νέων πηγών πρώτων υλών. Οι ενδιαφερόμενοι ιδιώτες και οργανισμοί αναμιγνύονται σε ερευνητικές διαδικασίες για ανακαλύψεις και εφευρέσεις σε συνεχή βάση, ωστόσο, το αποτέλεσμα και η πραγματοποίηση των ανακαλύψεων δεν συμβαίνει τακτικά με βάση κάποιο χρονικό μοντέλο, αλλά σποραδικά. Οι *Καινοτομίες* από την άλλη, εκλαμβάνονται σύμφωνα με τον Schumpeter ως η διαδικασία που θα αξιοποιήσει τις ανακαλύψεις που έχουν πραγματοποιηθεί στην οικονομία (Haberler, 1960:82). Η έννοια διάχυση των καινοτομιών αναφέρεται στη διείσδυση - διασκορπισμό των καινοτομιών σε ολόκληρη την οικονομία. Η εφεύρεση αποτελεί προϋπόθεση των καινοτομιών. Μια εφεύρεση είναι δυνατόν να υφίσταται για χρόνια, χωρίς να χρησιμοποιείται, ενώ η καινοτομία αναφέρεται στην εφαρμογή και αξιοποίηση των εφευρέσεων στην παραγωγική διαδικασία και

στην εμπορευματοποίησή της γενικότερα. Ο Σούμπετερ διακρίνει με σαφήνεια τις τρεις έννοιες, εφεύρεση-καινοτομία-διάχυση.

Ο φορέας αυτής της διαδικασίας είναι ο πρωτοπóρος επιχειρηματίας. Η εισαγωγή των καινοτομιών στην οικονομία επιτυγχάνεται αρχικά, μεταξύ των άλλων, και με την προβλεπτικότητα και διορατικότητα των ηγετικών επιχειρηματιών κάθε κλάδου (Dauten and Valentine, 1968). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι επιχειρηματίες που κυριαρχούν στον κλάδο τους και η επιθυμία τους να επιβληθούν αποκτώντας ή διατηρώντας την ηγετική θέση αλλά και η ανάγκη άλλων επιχειρηματιών να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό τους ωθεί να επιχειρούν καινοτομικές αλλαγές (Rima, 2002). Οι καινοτομίες δεν εισάγονται συνεχώς αλλά με την μεσολάβηση μεγάλων χρονικών διαστημάτων. Η θεωρία του Σούμπετερ αποδέχεται ως βάση την θεωρία του Καλντόρ «Μακρά Κύματα» (Τσουλφίδης, 2009).

Ο Schumpeter αρχίζει την ανάλυσή του για τον κύκλο περιγράφοντας την κατάσταση ισορροπίας της οικονομίας και εναλλακτικά χρησιμοποιεί τον όρο «σταθερή κατάσταση». Αυτή η κατάσταση χαρακτηρίζεται από έλλειψη αβεβαιότητας καθώς δεν υπάρχουν αλλαγές λόγω έλλειψης καινοτομιών. Οι κεφαλαιουχικές επενδύσεις που πραγματοποιούνται αποσκοπούν κυρίως στην αντικατάσταση του φθαρμένου εξοπλισμού, δεν υπάρχει λόγος για άλλες επενδύσεις, συνεπώς δεν υφίστανται αποταμιεύσεις. Επίσης, το συνολικό προϊόν και οι συνολικές δαπάνες είναι στην κατανάλωση. Η έλλειψη αβεβαιότητας δεν δημιουργεί προϋποθέσεις κερδών. Έτσι, ο δανεισμός ανάμεσα σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις δεν υφίσταται, επειδή το κεφάλαιο δεν πραγματοποιεί κέρδη. Όλοι οι παράγοντες παραμένουν σταθεροί, μεταξύ των οποίων η προσφορά χρήματος, η ταχύτητα κυκλοφορίας του, οι τιμές, το προϊόν και η κατάσταση της πλήρους απασχόλησης (Rima, 2002).

Τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή σ' αυτό το περιβάλλον ευφορίας αναδύονται διορατικοί επιχειρηματίες που επιθυμούν να εξελιχτούν σε ηγέτες του κλάδου και εισάγουν τις καινοτομίες, οι οποίες έχουν ανακαλυφθεί σε τυχαία χρονικά διαστήματα κατά το παρελθόν. Έτσι, οι επιχειρηματίες στην προσπάθειά τους να διευρύνουν τις επιχειρηματικές τους προσδοκίες, δημιουργούν ζήτηση για παραγωγικό εξοπλισμό ώστε να επωφεληθούν από τις δυνατότητες των

καινοτομιών. Η εμφάνιση των επιχειρηματιών σ' αυτή την χρονική στιγμή ισορροπίας, όπου όλοι οι παράγοντες απασχολούνται και οι επιχειρηματίες δημιουργούν μηδενικά κέρδη, θα οδηγήσει σε διακοπή της παραπάνω ισορροπίας. Πράγματι, η εισαγωγή των καινοτομιών διακόπτει την κυκλική ροή (Rima, 2002).

Ωστόσο, στη φάση αυτή η εισαγωγή νέων τεχνολογιών δεν είναι απερίφραστα καλή εξέλιξη για την οικονομική ανάπτυξη. Καθώς οι νέες τεχνολογίες αντικαθιστούν τις παλιές, οι οποίες έχουν ήδη ενσωματωθεί στην οικονομία. Κατά τη διάρκεια της φάσης της υιοθέτησης των νέων τεχνολογιών πηγές παραγωγικές αποσπώνται από αποδεδειγμένες αξιόπιστες αποτελεσματικές παραγωγικές διαδικασίες σε διαδικασίες που δεν έχει αποδειχθεί η αξιόπιστη αποτελεσματικότητά τους. Επίσης, οι εργαζόμενοι δεν έχουν εκπαιδευτεί στις νέες παραγωγικές διαδικασίες, με συνέπεια στην αρχική φάση να μειώνεται η παραγωγικότητά τους. Επίσης, οι νέες τεχνολογίες μετατρέπουν το ήδη υπάρχον κεφάλαιο σε απαρχαιωμένο, με συνέπεια να μειώνεται το συνολικό απόθεμα κεφαλαίου. Αυτή η ανάλυση αποτελεί την βάση της Σουμπετεριανής θεωρίας της «δημιουργικής αποδόμησης», με πρωταγωνιστή την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, οι οποίες αρχικά θα οδηγήσουν σε μειωμένη οικονομική ανάπτυξη και συστολή (Knoor, 2004: 34).

Ωστόσο, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, οι επιχειρήσεις εξοικειώνονται με τις νέες τεχνολογίες και οι καινοτομίες γίνονται αποδοτικότερες και παραγωγικότερες. Επιπρόσθετα, νέο κεφάλαιο αρχίζει και δημιουργείται, καθώς οι νέες τεχνολογίες αποδεικνύονται αποδοτικότερες. Ωστόσο, η παραπάνω φάση της αφομοίωσης των νέων τεχνολογιών διαρκεί μεγάλο χρονικό διάστημα, συνήθως υπολογίζεται με όρους δεκαετιών (Knoor, 2004: 34).

Για το χρονικό διάστημα που οι πιστώσεις είναι διαθέσιμες από τις τράπεζες, το παραπάνω σύστημα της επενδυτικής δραστηριότητας θα επεκτείνεται και διευρύνεται σε ολόκληρη την οικονομία, καθώς η πραγματοποίηση κερδών από ένα σύνολο επιχειρηματιών θα προσελκύσει μιμητές που οι επενδύσεις τους οδηγούν την οικονομία στο αποκορύφωμα (Rima, 2002). Αφού ολοκληρωθεί η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών στη οικονομία, η ανάπτυξη που θα επιτευχτεί θα είναι αξιοσημείωτη (Knoor, 2004: 34).

Ωστόσο, η αναπτυξιακή έκρηξη που προκύπτει από τις νέες τεχνολογίες δεν διαρκεί για πάντα. Το ανώτερο σημείο καμψής σ' αυτή τη διαδικασία επέρχεται όταν η επιχειρηματική δραστηριότητα στην εισαγωγή νέων καινοτομιών διακόπτεται. Τα οφέλη της παραγωγικότητας από τις νέες τεχνολογίες αρχίζουν και εξασθενούν. Χωρίς νέα τεχνολογική πρόοδο η ανάπτυξη της παραγωγικότητας και του συνολικού προϊόντος μειώνεται στο μηδέν και η οικονομία βιώνει μια παρατεταμένη ύφεση. Η ύφεση διαρκεί μέχρι να εμφανιστεί μια νέα ανακάλυψη και να επαναληφτεί πάλι η διαδικασία της «δημιουργικής αποδόμησης» (Knorr, 2004: 34).

Επίσης, στη διαδικασία της οικονομικής κάμψης συμβάλλει και το γεγονός ότι οι μιμητές που ακολουθούν τα βήματα των ηγετών του κλάδου δεν χαρακτηρίζονται από την ίδια ικανότητα με συνέπεια να καταλήγουν σε λιγότερο ευνοϊκή στιγμή. Οι κακοί υπολογισμοί τους και ο περιορισμός των πιστώσεων από τις τράπεζες που ακολουθεί πάντα μετά από κάθε επέκταση των τραπεζικών χορηγήσεων, αναγκάζουν πολλές οριακές επιχειρήσεις σε χρεοκοπία. Οι αποτυχίες είναι προάγγελος της ύφεσης (Rima, 2002). Στην πραγματικότητα αυτές οι αποτυχίες αναδύονται από την υπαρκτή ανάγκη να διορθωθούν τα σφάλματα που έχουν πραγματοποιηθεί κατά την φάση της οικονομικής επέκτασης. Η διόρθωση των σφαλμάτων ισοδυναμεί με εξαφάνιση των μη αποδοτικών επιχειρήσεων.

Ωστόσο, παρόλο την οδυνηρή καταστροφικότητα που χαρακτηρίζει την κρίση, είναι ταυτόχρονα και δημιουργική. Πράγματι πολλά από τα οφέλη των καινοτομιών αφομοιώνονται από την οικονομία μόνο στη διάρκεια της ύφεσης. Επιπλέον, η προσπάθεια για επιβίωση που επικρατεί κατά την περίοδο της ύφεσης δημιουργεί τις προϋποθέσεις για το επόμενο κύμα καινοτομιών, τοποθετώντας έτσι την οικονομία στην επόμενη βαθμίδα οικονομικών επιτευγμάτων. Ανάγοντας έτσι την ύφεση σε μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας. Επίσης, η ύφεση γίνεται η αιτία για μια πιο αποφασιστική αναζήτηση μεθόδων παραγωγής χαμηλότερου κόστους, ωθώντας έτσι για νέες καινοτομίες. Παράλληλα, το χαμηλό επιτόκιο που επικρατεί κατά την ύφεση επιτρέπει την αξιοποίηση νέων εφευρέσεων, εγκαινιάζοντας νέο κύκλο ανάπτυξης (Rima, 2002).

Σύμφωνα μ' αυτή την εξήγηση, οι οικονομικοί κύκλοι αντιπροσωπεύουν τη διαδικασία προσαρμογής του οικονομικού συστήματος σε διαταραχές που

προέρχονται από της καινοτομίες μεγάλης κλίμακας, θέτοντας την οικονομία εκτός ισορροπίας για μεγάλα χρονικά διαστήματα⁵. Το σύστημα τείνει στην ισορροπία, μόνο που οι καινοτομίες διακόπτουν αυτή την εξισοποποιητική τάση, δημιουργούν κυκλικές διακυμάνσεις αλλά και ταυτόχρονα μεγέθυνση (Τσουλφίδης, 2009).

Ένα παράδειγμα αποτελεί η ανακάλυψη της ατμομηχανής και του σιδηροδρόμου. Η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου της ΗΠΑ και αλλού τροφοδότησε την οικονομική άνθηση, καθώς υπήρξε αυξημένη ζήτηση για ξυλεία, σίδηρο, εργατικό δυναμικό. Μετά την ολοκλήρωση ακολούθησε περίοδος στασιμότητας που εξελίχθηκε στην κρίση του 1873-1896. Το επόμενο κύμα οικονομικής ανάπτυξης αποδίδεται στην ανακάλυψη του ηλεκτρισμού και τις ηλεκτρικές συσκευές οδήγησαν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας αυτοκίνητου. Ο κορεσμός και το τέλος της προηγούμενης περιόδου επήλθε με την μεγάλη κρίση 1930 (Δουράκη, 2010).

Στην παραπάνω διαδικασία ανακάλυψης της νέου προϊόντος, το οποίο υποκινεί την ανάπτυξη, παράλληλα τίθεται σε λειτουργία μια διαδικασία εξαφάνισης ή καταστροφική συρρίκνωση της παραγωγής του αντίστοιχου παλαιού υποκατάστατού του. Για παράδειγμα, οι ατμομηχανές αντικαταστάθηκαν από τις ηλεκτρικές μηχανές. Η αντικατάσταση των ατμομηχανών απαξιώνει τα επενδυθέντα κεφάλαια στον κλάδο, χρεοκοπούν επιχειρήσεις και αυξάνεται η ανεργία στον παραδοσιακό κλάδο (Κότιος και Παυλίδης, 2012:43).

Επίσης, σύμφωνα με τον Hahn, η παραπάνω διαδικασία της διαρθρωτικής αλλαγής, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε διαρθρωτική κρίση διότι η μετάβαση από ένα τεχνολογικό καθεστώς σε άλλο, αυξάνει την αστάθεια της επενδυτικής συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, οι πρωτοπόροι κλάδοι του νέου παραδείγματος αυξάνονται τόσο γρήγορα που τείνουν σταθερά να ξεπερνούν την προσφορά ειδικευμένης εργασίας. Ωστόσο, η απερισκεπτη ορμή για αύξηση της δυναμικότητας καθώς οι καινοτομίες αρχίζουν να διαχέονται, οδηγεί σε περιοδικές κρίσεις αεροδυναμικότητας, καθώς δεν υπάρχει τρόπος να προβλεφθεί

⁵ Η έννοια της ισορροπίας στην συμπεριεριστική θεώρηση δεν ταυτίζεται με το αναλυτικό πλαίσιο της νεοκλασικής οικονομικής.

ακριβώς η προσφορά και να προσαρμοστεί ομαλά στην αύξηση της ζήτησης της αγοράς (Freeman and Perez, 1991:38-66).

Στην περίπτωση που η διαρθρωτική αλλαγή αφορά την εφαρμογή νέας μεθόδου εργασίας, αυτό συνεπάγεται απαξίωση των παραδοσιακών υφιστάμενων εγκαταστάσεων και μεγάλο μέρος του ανθρώπινου δυναμικού που την συνοδεύει, λόγω αδυναμίας προσαρμοστικότητας των νέων παραγωγικών μεθόδων. Η τεχνολογική βελτίωση και αυτοματοποίηση που χαρακτηρίζει τις νέες μεθόδους επιδρά στη μείωση του απασχολούμενου προσωπικού. Η παραπάνω εξέλιξη έχει επιπτώσεις και σε διεπιχειρησιακό επίπεδο. Η επιχείρηση που ανακτά το ανταγωνιστικό προβάδισμα ενδέχεται να επικρατήσει στον ανταγωνισμό έναντι των υπολοίπων και να τις εκτοπίσει οριστικά. Σε επίπεδο διακρατικό, η τεχνολογική πρόοδος σε μια χώρα ενδέχεται να προκαλέσει κρίσεις σε μια άλλη λόγω της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών της πρώτης και της εκτόπισης της παραγωγής της δεύτερης (Freeman and Perez, 1991:38-66).

Συμπερασματικά, ο Schumpeter υποστηρίζει ότι η πραγματική αιτία των κυκλικών διακυμάνσεων είναι η αναζήτηση νέων μεθόδων μείωσης του κόστους στα πλαίσια της ανταγωνιστικής καπιταλιστικής οικονομίας, που δεν είναι άλλες από τις καινοτομίες και τις νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις. Η μαζική εισαγωγή καινοτομιών δίνει τον ρυθμό της οικονομικής μεγέθυνσης και τον χαρακτήρα μιας εποχής. Οι καινοτομίες μετά από κάποιο χρονικό διάστημα φτάνουν στα όριά τους και αρχίζει μια περίοδος στασιμότητας μέχρι να δημιουργηθούν εκ νέου οι συνθήκες για εισαγωγή νέων καινοτομιών (Τσουλφίδης, 2009). Παράλληλα, οι καινοτομίες συνεπικουρούμενες από τα χαμηλά επιτόκια ως αποτέλεσμα της προηγούμενης περιόδου ύφεσης, αξιοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία και ωθούν επιπρόσθετες καινοτομίες στην οικονομία, εγκαινιάζοντας έτσι ένα νέο κύκλο επέκτασης.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι καινοτομίες αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα στην κυκλική διαδικασία. Αυτό είναι προφανές από την ανακάλυψη νέων μεθόδων μεταφοράς, κανάλια, ατμόπλοια, σιδηρόδρομος, αυτοκίνητα, καθώς και την εισαγωγή τους στην παραγωγή και την συμβολή τους στην οικονομία.. Ωστόσο, οι καινοτομίες δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας της παραπάνω κυκλικής συμπεριφοράς, αλλά ένα σημαντικό τμήμα αυτής της συμπεριφοράς

(Dauten and Valentine, 1968). Επίσης, ασκείται κριτική σχετικά με το πώς μπορούμε να διακρίνουμε μια προσωρινή τάση μείωσης της ανάπτυξης και μια μείωση λόγω ενός νέου κύματος καινοτομιών. Επίσης, πώς μπορούμε να διαχωρίσουμε μια ύφεση που οφείλεται στις νέες τεχνολογίες-θεωρία για κύματα τεχνολογιών και στις κρίσεις που συμβαίνουν σε τακτά χρονικά διαστήματα κατά τη διάρκεια ενός κύματος.

- b) Επίσης, οι μεταβολές στις καταναλωτικές προτιμήσεις των ατόμων και κατ' επέκταση στη ζήτηση για ορισμένα αγαθά σε βάρος άλλων, ενεργοποιούν την αναδιάρθρωση της παραγωγής. Οι μεταβολές μπορεί να προέρχονται από διάφορες αιτίες, από το διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών, τις τιμές των προϊόντων, την επιστημονική πρόοδο, την διαφήμιση, την μιμητική συμπεριφορά, την θρησκεία κ.α. Οι παραπάνω κρίσεις μπορεί να ενεργοποιηθούν σε τοπικό επίπεδο ή σε διεθνοποιημένο περιβάλλον (Κότιος και Παυλίδης, 2012:43-45).
- c) Η εμφάνιση νέων ανταγωνιστικών χωρών. Στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας είναι δυνατόν να εμφανιστούν χώρες που κατέχουν συγκεκριμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα και να εξειδικευτούν σε συγκεκριμένους τομείς καταλαμβάνοντας μια θέση στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι διαθέτουν τη δυνατότητα να αυξήσουν τα μερίδιά τους στο διεθνές εμπόριο στους παραπάνω κλάδους, εκτοπίζοντας τους παλαιούς παραγωγούς των υπολοίπων χωρών που στερούνται το συγκριτικό πλεονέκτημα (Kiely, 2007). Έτσι για παράδειγμα, ορισμένοι κλάδοι παραγωγής, όπως η κλωστοϋφαντουργία, έχουν μεταφερθεί από την ελληνική επικράτεια και κυρίως την Β. Ελλάδα στις βαλκανικές χώρες, όπου υφίσταται το συγκριτικό πλεονέκτημα του χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού. Επίσης, σε διεθνές επίπεδο η ναυπήγηση εμπορικών πλοίων, η κατασκευή παιχνιδιών, η παραγωγή ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών ειδών έχουν μεταφερθεί σε δυναμικά αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:44),
- d) Επίσης, η θεωρία των κοινωνικών δομών αναπτύσσεται στα πλαίσια της θεωρίας των μακρών κυμάτων που διαφοροποιείται από την Σουμπετεριανή προσέγγιση ως προς το ότι εστιάζει στον ρόλο των θεσμών παρά στην τεχνολογία. Μ' άλλα λόγια χρησιμοποιεί ως κεντρική έννοια τις αλλαγές σε επίπεδο θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές δομές συσσώρευσης που

υπαγορεύουν τις σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων και κράτους, μεταξύ κυβερνήσεων σε θέματα διεθνούς εμπορίου, είναι υπεύθυνες για το επίπεδο παραγωγικότητας και κερδοφορίας και ευνοϊκές για την άνθηση του κύκλου. Ωστόσο, οι κοινωνικές δομές δεν έχουν μόνιμο χαρακτήρα, η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου δημιουργεί νέες δομές που έρχονται σε αντίθεση με την φάση συσσώρευσης κεφαλαίου (Τσουλφίδης, 2009). Οι αλλαγές σε επίπεδο θεσμών μεταξύ κρατών στην πολιτική του διεθνούς εμπορίου είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε συγκεκριμένα μέτρα οικονομικής πολιτικής της κρατικής εξουσίας, όπως το απότομο άνοιγμα μιας εθνικής αγοράς. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να προκαλέσει αθρόα εισαγωγή φθηνότερων αγαθών και υπηρεσιών και να οδηγήσει σε κρίση κλάδους που λειτουργούσαν σε προστατευτικό εμπορικό περιβάλλον, στο πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής της υποκατάστασης των εισαγωγών (Κότιος και Παυλίδης). Πράγματι, πολλές χώρες της Αφρικής, μετά την πρόωρη κατάργηση των προστατευτικών πολιτικών (κατόπιν πιέσεων του ΠΟΕ ή του ΔΝΤ)- που στόχευαν στην ενδυνάμωση της νηπιακής βιομηχανίας στα αρχικά στάδια ανάπτυξής της, έως ότου είναι ικανή να ανταπεξέλθει στον διεθνή ανταγωνισμό- οδηγήθηκαν στην πλήρη αποβιομηχάνιση των οικονομιών τους. Η εγχώρια βιομηχανία δεν μπόρεσε να ανταπεξέλθει στον εξωτερικό ανταγωνισμό (Chang, 2008).

Οι επιπτώσεις των διαρθρωτικών κρίσεων στον κύκλο

Οι διαρθρωτικές κρίσεις απειλούν με κίνδυνο εξαφάνισης πολλών προϊόντων και κλάδων παραγωγής που ήταν κυρίαρχοι στο παρελθόν. Άμεση συνέπεια είναι η αποδυνάμωση του παραγωγικού ιστού της χώρας, διότι κλείνουν μονάδες παραγωγής και απαξιώνονται παραγωγικές εγκαταστάσεις. Μειωμένη παραγωγή σε περίπτωση που δεν αντικατασταθεί με νέα προϊόντα υψηλότερης προστιθεμένης αξίας, σύμφωνα με το υπόδειγμα του Σούμπετερ, θα οδηγήσει σε επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου. Επίσης, η μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας θα οδηγήσει απώλειες θέσεων εργασίας, αύξηση ανεργίας. Η ένταση της κρίσης εξαρτάται από την διασύνδεση και

εξάρτηση της τοπικής οικονομίας και επιχειρήσεων με τον συγκεκριμένο κλάδο. Επίσης, από τη συμβολή του κλάδου στο συνολικό τοπικό παραγόμενο προϊόν (Κότιος και Παυλίδης, 2012:45-46).

Περιπτωσιολογική μελέτη 3.1 Εμπειρική θεωρία για τις διαρθρωτικές κρίσεις

Ο κλάδος της Ελληνικής Κλωστοϋφαντουργίας

Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία αποτελεί σημαντικό κλάδο της ελληνικής μεταποιητικής βιομηχανίας, ο οποίος περιλαμβάνει πολλούς επιμέρους υποκλάδους, όπως της νηματουργίας, της υφαντουργίας, της πλεκτικής, της ένδυσης και άλλους τομείς που συνδέονται στενά μεταξύ τους. Ο κλάδος έχει ιστορική συνέχεια πάνω από έναν αιώνα στην ελληνική επικράτεια, ενώ η μεγάλη άνθηση ξεκίνησε μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, με την εισαγωγή σύγχρονων αυτοματοποιημένων μηχανών στην παραγωγική διαδικασία, γεγονός που συνέβαλλε στη διάχυση σε όλη την ελληνική επικράτεια παραγωγικών μονάδων. Στη δεκαετία του '50, η εγχώρια κλωστοϋφαντουργία κάλυπτε το 70% της συνολικής κατανάλωσης με μικρές εξαγωγές νημάτων. Η δεκαετία του '70-'80 ήταν περίοδος κατά την οποία ο κλάδος έφτασε στο αποκορύφωμα της ακμής του και παράλληλα διατηρούσε ισχυρή παρουσία και μερίδιο στην εγχώρια μεταποίηση (Κλωστοϋφαντουργία Ναυπάκτου, 2010).

Έκτοτε ο κλάδος εισήλθε σε περίοδο ύφεσης με σημαντική μείωση της εγχώριας παραγωγής και των επενδυτικών δραστηριοτήτων. Η παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, παρόλη την χρήση τεχνολογίας στην παραγωγική του διαδικασία, παραμένει ένας ισχυρός παραγωγικός κλάδος έντασης εργασίας. Έτσι, νέοι ανταγωνιστές από τις αναπτυσσόμενες χώρες μπορούν να παράγουν λόγω των χαμηλών ημερομισθίων πολύ φθηνότερα τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα. Άρχισε να παρατηρείται έντονο το φαινόμενο πολλές ελληνικές επιχειρήσεις να εγκαταλείπουν την ελληνική οικονομία και να μεταναστεύουν στις γειτονικές βαλκανικές χώρες, για να επωφεληθούν από το χαμηλό εργατικό κόστος παραγωγής, το οποίο κατέχει σημαντικό μερίδιο στο συνολικό κόστος του προϊόντος. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην σταδιακή απώλεια της ανταγωνιστικότητας της εγχώριας κλωστοϋφαντουργίας την τελευταία 20-ετία, οδηγώντας πολλές από τις

εναπομείναντες επιχειρήσεις στην ελληνική επικράτεια σε έξοδο από τον κλάδο. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε σε συρρίκνωση της συνολικής παραγωγής και ολοκληρωτική κατάρρευση του κλάδου. Αυτό είχε σημαντικές συνέπειες σε επίπεδο απώλειας θέσεων εργασίας, απαξίωσης μηχανολογικού εξοπλισμού, καθώς και συρρίκνωση επαγγελμάτων που συνδεόταν στενά με την κλωστοϋφαντουργική δραστηριότητα. Ενδεικτικό το γεγονός ότι πόλεις της βορείου Ελλάδος που βάσιζαν την οικονομία τους στην κλωστοϋφαντουργία, βιώνουν τις συνέπειες εντονότερα (ICAP, 2005)*.

Παρόμοια εξέλιξη δρομολογήθηκε σε επίπεδο ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών (ηπειρωτικό), δηλαδή παρατηρείται μεταφορά των δραστηριοτήτων των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων παραγωγής από τις αναπτυγμένες χώρες του βορά, βόρεια Αμερική και Ευρώπη στις αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:50-51).

*Ανάμεσα στις αιτίες κατάρρευσης του κλάδου εντοπίζονται και άλλοι παράγοντες, όπως η υιοθέτηση από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου μιας νέας «Συμφωνίας για την κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση» που απελευθερώνει πλήρως τις εισαγωγές και απαγορεύει φραγμούς. Συμφωνία που επέτρεψε την διηπειρωτική μεταφορά της παραγωγικής δραστηριότητας. Επίσης, η έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού και πολιτικής για το βαμβάκι (Πλουμίδου, 2010)

3.4 Οι πληθωριστικές κρίσεις

Εισαγωγικά στοιχεία

Εάν οι διαδοχικές αθετήσεις δανειακών υποχρεώσεων θεωρούνται κανόνας για μια χώρα που βρίσκεται σε φάση ανάπτυξης της οικονομίας της αγοράς, η τάση να ολισθαίνει η χώρα σε περιόδους υψηλού και υπερβολικού πληθωρισμού θεωρείται ακόμη περισσότερο πρόβλημα με κοινό παρονομαστή. Καμιά χώρα στη διάρκεια της ιστορικής της εξέλιξης και ανάπτυξης της οικονομίας της αγοράς (συμπεριλαμβανόμενων και των ΗΠΑ, όπου ο ρυθμός πληθωρισμού άγγιξε το 200% το 1799) δεν μπόρεσε να αποφύγει πληθωριστικές εκρήξεις και την συνεπαγόμενη κρίση στην οικονομία. Το φαινόμενο του πληθωρισμού είναι στενά συνδεδεμένο με το δημόσιο χρέος και το πρόβλημα της αθέτησης των δανειακών υποχρεώσεων. Παράλληλα, η πληθωριστική κρίση και ο υπερπληθωρισμός μπορούν εξίσου να επηρεάσουν τον επιχειρηματικό κύκλο (Reinhart and Roggof, 2010). Υπό αυτή την έννοια, η μελέτη του φαινομένου της πληθωριστικής κρίσης, αποτελώντας ξεχωριστή κατηγορία των οικονομικών κρίσεων, χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης με έμφαση στις επιπτώσεις του φαινομένου στον οικονομικό κύκλο. Στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε κάποιες έννοιες αναφορικά με τον πληθωρισμό πριν αναλύσουμε την επίδραση και τον ρόλο στις οικονομικές κρίσεις.

Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Η έννοια του πληθωρισμού αναφέρεται στην διαρκή ποσοστιαία μεταβολή του γενικού επίπεδου των τιμών των αγαθών των υπηρεσιών και των συντελεστών της παραγωγής σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Begg et. al, 1998p317). Μεθοδολογικά, ο προσδιορισμός της μεταβολής του επιπέδου των τιμών περιλαμβάνει επιλογή συγκεκριμένων αγαθών και υπηρεσιών και πραγματοποιείται η στάθμισή τους σύμφωνα με την βαρύτητά τους στο μέσο οικογενειακό προϋπολογισμό των νοικοκυριών (Κότιος και Παυλίδης, 2012:32).

Σε μια προσπάθεια ποσοτικής οριοθέτησης της πληθωριστικής κρίσης οι Reinhart and Rogoff, μελετούν την τάση του πληθωρισμού σ' έναν αριθμό χωρών παγκοσμίως σε μια περίοδο που καλύπτει από τον 16^ο αιώνα μέχρι το 2009. Αρχικά παρατηρούν ότι υφίσταται πληθωριστική προκατάληψη στη διάρκεια της ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα,

ο μέσος ρυθμός πληθωρισμού πριν το 1913 ήταν πολύ κατώτερος από τους αντίστοιχους της σύγχρονης οικονομικής περιόδου. Μεταξύ των ετών 1500-1799 ο πληθωρισμός κυμαίνεται 0,5%, ενώ μεταξύ 1800-1913 ήταν 0,7%, σε αντίθεση με την περίοδο 1914-2009 κατά την οποία φτάνει το 5%. Επίσης, σε βάση δεδομένων χωρών από όλες τις ηπείρους, παρατηρείται ότι όλες οι χώρες έχουν βιώσει διαχρονικά, για ένα σημαντικό αριθμό ετών, περιόδους πληθωρισμού 20% ετησίως. Ενώ οι περισσότερες, για έναν αριθμό ετών έχουν βιώσει πληθωρισμό με ετήσιο ποσοστό 40%. Με βάση τα καταληκτικά αποτελέσματα της έρευνας ορίζεται κρίση πληθωρισμού το κατώτατο όριο του 20% πληθωρισμού ετησίως (Reinhart and Rogoff, 2010: 4).

Η έντονη εκδήλωση του φαινομένου είναι δυνατόν να οδηγήσει στον υπερπληθωρισμό, που χαρακτηρίζεται από υπερβολική συνεχή αύξηση του επιπέδου των τιμών (Κότιος και Παυλίδης, 2012:32-34). Παρόλη την δυσκολία οριοθέτησης του υπερπληθωρισμού σε σχέση με τον πληθωρισμό, έχει προταθεί από τον Cagan, το όριο της μηνιαίας αύξησης τιμών του 50%. Ωστόσο, ένας δεύτερος ορισμός προσδιορίζει τον υπερπληθωρισμό ως επεισόδιο κατά το οποίο ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού ξεπερνά το 500%. Ο δεύτερος ορισμός είναι απαλλαγμένος από την ανάγκη μηνιαίας μέτρησης του πληθωρισμού, η οποία ήταν σπάνια στην περίοδο πριν τον 20ό αιώνα (Reinhart and Rogoff, 2010).

Για την καλύτερη κατανόηση των διεθνών πληθωριστικών κρίσεων γίνεται μια σύντομη αναφορά στα βασικά αίτια και επιπτώσεις του πληθωριστικού φαινομένου.

Αιτία του πληθωρισμού

Οι αιτίες της αύξησης του πληθωρισμού περιλαμβάνουν όλους τους παράγοντες που είναι δυνατόν να προκαλέσουν αρχική αύξηση των τιμών.

Εσωτερικές αιτίες έξαρσης του πληθωρισμού

Το γενικό επίπεδο των τιμών καθορίζεται από την ποσότητα του χρήματος σε σχέση με την ποσότητα των αγαθών. Ο Πληθωρισμός είναι δυνατόν να προκληθεί από αλλαγές στην ποσότητα του χρήματος διατηρώντας σταθερή την ποσότητα αγαθών. Η αυξημένη ποσότητα χρήματος οδηγεί σε αύξηση της ενεργού ζήτησης. Με

δεδομένο ότι επικρατεί πλήρης απασχόληση των συντελεστών παραγωγής και ανελαστικότητα στην προσφορά αγαθών όταν η αύξηση της ζήτησης δεν συνδυάζεται με αντίστοιχη αύξηση της παραγωγής, αποτέλεσμα είναι η αύξηση των τιμών των αγαθών (Shiller, 2003).

Η αλλαγή της ποσότητας χρήματος μπορεί να προκύψει είτε από αύξηση της προσφοράς χρήματος, σε σχέση με την διαθέσιμη ποσότητα αγαθών που κυκλοφορούν είτε από αλλαγή στις προτιμήσεις που επηρεάζουν την διακράτηση χρήματος.

Η πρώτη περίπτωση αύξησης της ποσότητας χρήματος, οδηγεί αναπόφευκτα τις τιμές των αγαθών σε ανοδική πορεία. Μεθοδολογικά η νομισματική επέκταση μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα μέσω της αύξησης της ποσότητας του χρήματος που εκδίδεται από τις αρμόδιες κρατικές αρχές (κεντρική τράπεζα). Επίσης, έμμεσα μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της έκδοσης κρατικών ομολόγων ή άλλων χρεογράφων και της πώλησής τους στις τράπεζες, οι οποίες χρησιμοποιούν τους εν λόγω τίτλους για την άντληση χρήματος από την κεντρική τράπεζα. Επίσης, δύναται να προκληθεί από την πολλαπλασιαστική λειτουργία του τραπεζικού συστήματος. Αιτίες αύξησης της προσφοράς χρήματος, ενδέχεται να είναι και η αναγκαιότητα της κυβέρνησης για χρηματοδότηση των υψηλών ελλειμμάτων του προϋπολογισμού (χωρίς να υφίσταται αναγκαστική σχέση μεταξύ των δυο). Ειδικότερα, σε κατάσταση υπερπληθωρισμού, μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα χρηματοδοτούνται με έκδοση μεγάλων ποσοτήτων χρήματος (Κότιος και Παυλίδης, 2012:32-34).

Η δεύτερη περίπτωση περιλαμβάνει αλλαγή της ποσότητας χρήματος, η οποία προέρχεται από αλλαγή στις προτιμήσεις του κοινού και στην διακράτηση ρευστού. Έχοντας αυτό ως δεδομένο, η ζήτηση για χρήμα εξαρτάται από την χρηματική αξία των συναλλαγών που οι άνθρωποι προσδοκούν να αναληφθούν, το κόστος διακράτησης χρήματος αντί της διακράτησης μη χρηματικών περιουσιακών στοιχείων, και την ευκολία με την οποία τα μη χρηματικά περιουσιακά στοιχεία μετατρέπονται σε χρηματικά (Κότιος και Παυλίδης, 2012:32-34).

Πληθωρισμός είναι δυνατόν να δημιουργηθεί και στην περίπτωση που παρατηρείται αύξηση των στοιχείων του κόστους παραγωγής. Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που προκαλεί αύξηση του κόστους παραγωγής είναι η αύξηση των τιμών των πρώτων υλών. Οι επιχειρήσεις με την σειρά τους μεταφέρουν την αύξηση του

κόστους παραγωγής στις τιμές πώλησης των προϊόντων (Κότιος και Παυλίδης, 2012:32-34). (Ένα παράδειγμα είναι η περίπτωση της πετρελαϊκής κρίσης τη δεκαετία του 1970 που συνοδεύτηκε με αύξηση των τιμών του πετρελαίου που επέβαλλαν οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες του ΟΠΕΚ (Kapstein, 1994; Gowan, 1999).

Πληθωρισμός είναι δυνατόν να προκληθεί από το κράτος με μέτρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, τα οποία προκαλούν αύξηση της ζήτησης (χωρίς να παρατηρείται αύξηση της προσφοράς). Επίσης, η άμεση φορολογία μπορεί να προκαλέσει ανοδική κίνηση των τιμών. Ανεξαρτήτως των πρωτογενών αιτιών της αρχικής αύξησης των τιμών, η διατήρηση του πληθωρισμού ως δυναμικού φαινομένου δεν μπορεί να συνεχιστεί χωρίς τη συνεχή αύξηση της προσφοράς χρήματος (Shiller, 2008).

Εισαγόμενος πληθωρισμός

Ο πληθωρισμός είναι δυνατόν να είναι εισαγόμενος. Σ' αυτή την περίπτωση, ο πληθωρισμός προκαλείται από την αύξηση της τιμής των εισαγόμενων προϊόντων, επίσης, από την αύξηση της εξωτερικής ζήτησης για τα προϊόντα της υπό μελέτη χώρας και από την εισροή ρευστότητας, η οποία προκαλεί νομισματική επέκταση. Οι συνέπειες και η επίδραση των παραπάνω παραγόντων διαφοροποιούνται ανάλογα με το καθεστώς σταθερών ή ελεύθερων συναλλαγματικών ισοτιμιών, στο οποίο υπάγεται η κάθε χώρα.

A) Εισαγόμενος πληθωρισμός σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών

Στα παραδείγματα που ακολουθούν αναλύονται οι παράγοντες που συμβάλλουν στην εισαγωγή του πληθωρισμού από τη χώρα Α στην αλλοδαπή χώρα Β σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών.

a) Μηχανισμός του εξωτερικού εμπορίου και της αύξησης της εξωτερικής ζήτησης (κενσιανός μηχανισμός Branson 1977, Branson/Myhrman 1976).

Οι πληθωριστικές πιέσεις που βιώνει η χώρα Α έχει ως συνέπεια την αύξηση των τιμών των προϊόντων της, ενώ για την χώρα Β συνεπάγεται την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των τιμών της διότι βιώνει σταθερότητα τιμών. Αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση της ζήτησης των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών στη χώρα Β για δυο λόγους: Πρώτον, αυξάνονται οι εξαγωγές της Β προς την Α, διότι οι

τιμές της B είναι ελκυστικότερες. Δεύτερον, συντελείται μεταστροφή της ζήτησης στη χώρα B από τα διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά στα εγχώρια, καθώς είναι συγκριτικά φθηνότερα. Έτσι, η χώρα B βιώνοντας αυξημένη ζήτηση για τα διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα θα δεχθεί αύξηση του επίπεδου των τιμών της σε περίπτωση που η προσφορά των συγκεκριμένων αγαθών είναι ανελαστική. Το μέγεθος της αύξησης των τιμών θα εξαρτηθεί από το μέγεθος του τομέα των διεθνών εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, από το μέγεθος της ελαστικότητας της προσφοράς της εγχώριας παραγωγής, και όσο πιο συνδεδεμένος είναι ο τομέας των διεθνώς μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών με τον τομέα των διεθνώς εμπορεύσιμων (Κότιος και Παυλίδης, 2012: 33-38).

Παράλληλα, άμεση συνέπεια της αύξησης των εξαγωγών της χώρας B είναι η δημιουργία πλεονασμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία θα κατακλύσουν την εγχώρια αγορά με συνάλλαγμα. Η αυξημένη ποσότητα συναλλάγματος απειλεί την συναλλαγματική ισοτιμία, η οποία πρέπει να παραμείνει σταθερή. Έτσι, η κεντρική τράπεζα της χώρας B, προκειμένου να διατηρήσει σταθερή την επίσημη συναλλαγματική της ισοτιμία, θα προβεί στην αγορά του συναλλάγματος πουλώντας εγχώριο νόμισμα, γεγονός που θα αυξήσει την ποσότητα χρήματος στο εσωτερικό, πυροδοτώντας έτσι τον πληθωρισμό (Shiller, 2003).

- b) Αύξηση της ποσότητας χρήματος λόγω κερδοσκοπικής εισαγωγής κεφαλαίων από εξωτερικό.

Όπως τονίσαμε παραπάνω, σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών μια χώρα είναι υποχρεωμένη να παρέμβει στην αγορά σε περίπτωση υπερβάλλουσας προσφοράς ξένου νομίσματος. Η εισροή ξένου συναλλάγματος μπορεί να προκύψει λόγω εμπορικών πλεονασμάτων, όπως είδαμε στην περίπτωση (a), ένα τέτοιο γεγονός είναι δυνατόν να συμπληρωθεί από κερδοσκοπική κίνηση κεφαλαίων στην χώρα B από την A επειδή οι αγορές αναμένουν επίσημη υποτίμηση στην χώρα A για την σταθεροποίηση του ελλειμματικού ισοζυγίου πληρωμών της (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-38).

- c) Μέσω άμεσης διασύνδεσης των τιμών.

Σύμφωνα με τον μηχανισμό αυτό, οι τιμές των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών δεν μπορούν να αποκλίνουν λόγω του arbitrage αλλά και λόγω της τιμολογιακής πολιτικής των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Στην περίπτωση που παρατηρηθεί αύξηση των τιμών κυρίως σε μια μεγάλη χώρα Α τότε με δεδομένο ότι οι μικρές χώρες θεωρούνται λήπτες τιμών θα σημειωθεί αύξηση των τιμών και σε μια μικρή χώρα Β με την οποία συναλλάσσεται. Ο μηχανισμός μέσω του οποίου συμβαίνει αυτό είναι ο εξής: οι αυξημένες τιμές των εισαγόμενων αγαθών στη Β αυξάνουν το κόστος παραγωγής αγαθών στην χώρα Α (όταν πρόκειται για εισαγόμενες πρώτες ύλες ή ενδιάμεσα προϊόντα), ενώ όταν οι εισαγωγές αφορούν τελικά αγαθά τότε αυξάνονται οι τιμές του καταναλωτή. Ο δεύτερος μηχανισμός περιλαμβάνει αύξηση των τιμών των εξαγωγίμων αγαθών της χώρας Β, λόγω της αύξησης της ζήτησης από την χώρα Α αλλά και λόγω του περιθωρίου που έχουν οι εξαγωγείς να επιτύχουν αύξηση τιμών στην πληθωριστική αγορά της Β, απαλλαγμένες από τον κίνδυνο απώλειας μεριδίου πελατείας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-38).

d) Συνεχής αύξηση της παγκόσμιας προσφοράς χρήματος.

Σε ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών η αύξηση της διεθνούς προσφοράς χρήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αύξηση της προσφοράς χρήματος στη χώρα με το κυρίαρχο νόμισμα και δευτερευόντως στις επιμέρους χώρες. Έτσι, για παράδειγμα, στο σύστημα του Bretton Woods, το αμερικανικό δολάριο αποτελούσε το κυρίαρχο νόμισμα του συστήματος το οποίο ήταν συνδεδεμένο με τον χρυσό. Η συνεχής επεκτατική νομισματική πολιτική των ΗΠΑ όχι μόνο αυξάνει την παγκόσμια προσφορά χρήματος μονομερώς, αλλά αν συνδυαστεί με απροθυμία των πλεονασματικών χωρών να ανατιμήσουν το νόμισμά τους, τότε παρατηρείται και σ' αυτές τις χώρες αύξηση της προσφοράς χρήματος. Η συνδυασμένη αύξηση της προσφοράς χρήματος σε περίπτωση που υπερβαίνει την παγκόσμια παραγωγή θα οδηγήσει αύξηση στα εθνικά επίπεδα τιμών. Αυτός είναι ο μηχανισμός εξάπλωσης του πληθωρισμού σ' όλες τις χώρες. Ένα μέρος της επιστημονικής κοινότητας αποδίδει σημαντικές ευθύνες σ' αυτό το μηχανισμό για την αύξηση των τιμών στο σύστημα του Bretton Woods κατά τα τελευταία έτη του βίου του (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-38).

Συμπερασματικά σε ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών η πλήρης μόνωση μιας χώρας από τις πληθωριστικές πιέσεις του εξωτερικού είναι αδύνατη, λόγω της απώλειας νομισματικής πολιτικής που υφίσταται στα πλαίσια του παραπάνω συστήματος. Πράγματι, οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν μόνο δυο από τους τρεις στόχους οικονομικής πολιτικής την ίδια χρονική στιγμή, σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, εθνική νομισματική πολιτική και ελευθερία διακίνησης κεφαλαίων. Έτσι, σε ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν μεταξύ της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων ή της αυτόνομης νομισματικής πολιτικής. Είναι αδύνατο η διατήρηση και των τριών στόχων την ίδια χρονική περίοδο. Διότι μια ανεξάρτητη νομισματική πολιτική σε καθεστώς ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων θα προκαλέσει έξοδο κεφαλαίων και πίεση στο εθνικό νόμισμα, καθώς τα επιτόκια πέφτουν. Σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να διατηρήσει την σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία μόνο εγκαταλείποντας την εθνική νομισματική πολιτική. Ενώ αν επιθυμεί την διατήρηση της νομισματικής πολιτικής πρέπει να οδηγηθεί είτε σε έλεγχο κίνησης κεφαλαίων είτε σε κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες. Ιστορικά, στη διάρκεια του Bretton Woods (σύστημα σταθερών ισοτιμιών), οι κυβερνήσεις διατηρούν την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων. Στις αρχές του 1970 οι κυβερνήσεις θυσίασαν το σύστημα σταθερών ισοτιμιών για να διατηρήσουν την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και την ανεξάρτητη νομισματική πολιτική (Helleiner, 2005:163).

Ο βαθμός που θα επηρεάσει το σύστημα ο πληθωρισμός μιας χώρας, εξαρτάται και από δευτερογενής παράγοντες, όπως τον βαθμό ολοκλήρωσης των αγορών, της ελαστικότητας της ζήτησης και της προσφοράς, τη σχέση μεταξύ του τομέα των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και του τομέα των διεθνώς μη εμπορεύσιμων αγαθών, την ελαστικότητα των κερδών και αμοιβών της εργασίας, την οικονομική πολιτική κ.α. (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-38).

B) Εισαγόμενος πληθωρισμός σε καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών

Σε καθεστώς ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών, ο μηχανισμός διεθνούς μετάδοσης πληθωρισμού τροποποιείται. Η ελεύθερη διακύμανση των ισοτιμιών απαλλάσσει τις κεντρικές τράπεζες από παρεμβάσεις, παρέχοντας τη δυνατότητα ν' ασκήσουν αυτόνομα εθνική οικονομική πολιτική με βάση τις προτεραιότητές τους. Έτσι, λοιπόν,

οι μηχανισμοί β και δ δεν υφίστανται. Οι άλλοι δυο μηχανισμοί α και γ δύναται υπό προϋπόθεσες να προκαλέσουν εισαγωγή πληθωριστικών πιέσεων, ωστόσο η οικονομική πολιτική είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τον εγχώριο πληθωρισμό αν το επιθυμεί (Shiller, 2009).

Επιπτώσεις του πληθωρισμού

Ο πληθωρισμός γενικά αποτελεί βασικό παράγοντα οικονομικής αβεβαιότητας και αστάθειας. Παρακάτω αναλύονται οι τομείς της οικονομίας που δέχονται τις αρνητικές επιδράσεις του.

Αρχικά οι επιδράσεις εντοπίζονται στην παραγωγή και στην απασχόληση. Τα συμπτώματα του πληθωρισμού που προκαλούν μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης είναι η μείωση της αγοραστικής αξίας του χρήματος, η οποία προκαλεί φυγή αποταμιεύσεων σε ασφαλής και σταθερούς προορισμούς, προκαλώντας έτσι εγχώρια έλλειψη επενδυτικών κεφαλαίων. Οι επενδύσεις δεν πλήττονται μόνο από την έλλειψη επενδυτικών κεφαλαίων αλλά πρωτίστως από την αβεβαιότητα και την αστάθεια που περικλείει ο πληθωρισμός, λόγω της περιορισμένης δυνατότητας ασφαλών προβλέψεων και του συνεπαγομένου υψηλού επιχειρηματικού ρίσκου. Η ύπαρξη του ρίσκου δεν αποτελεί σύμμαχο των μακροπρόθεσμων επενδυτικών προγραμματισμών και σχεδίων. Δεν πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι η διατάραξη του μηχανισμού των τιμών που επιφέρει ο πληθωρισμός μπορεί να προκαλέσει λανθασμένες κατανομές πόρων, σε βάρος της ανάπτυξης (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-38).

Επίσης, η αναδιανομή του εισοδήματος, αποτελεί μια σημαντική αρνητική κοινωνική συνιστώσα του πληθωρισμού σε περίπτωση που δεν είναι προβλέψιμος⁶. Για παράδειγμα, σε περίπτωση έκδοσης δανείου με επιτόκιο καθορισμένο βάσει του τρέχοντος πληθωρισμού, η απειλητική εμφάνιση μη προσδοκώμενου πληθωρισμού, αυξάνει τα επιτόκια σε βάρος των δανειστών, οι δανειστές μπορεί να είναι οι τραπεζικοί οργανισμοί ή οι ιδιώτες κάτοχοι τίτλων. Επίσης, ο υπερπληθωρισμός διαβρώνει την αξία των εισοδημάτων των μισθωτών και των συνταξιούχων. Οι δυο παραπάνω επιπτώσεις έχουν αρνητικές κοινωνικές συνέπειες αλλά και οικονομικές,

⁶ Γενικότερα για τις επιπτώσεις του πληθωρισμού στην αναδιανομή του εισοδήματος δεξ David Riachaud, 1979.

λόγω της μείωσης της αγοραστικής δύναμης και των εισοδημάτων της μεσαίας τάξης, άρα και της καταναλωτικής τους τάσης, η οποία θεωρείται εξισορροπητικός παράγων της ανάπτυξης. Επιπτώσεις παρατηρούνται στις αλλαγές των κερδών διαφόρων επενδυτικών κατηγοριών. Γενικότερα, στους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης (Mankiw, 2000).

Πληθωρισμός και επιχειρηματικός κύκλος

Ο πληθωρισμός αποτελεί ένα όπλο στις επιλογές αποφυγής της αθέτησης πληρωμών και καταπολέμησης του εγχώριου χρέους, στις περιπτώσεις του εξωτερικού χρέους που επιτρέπεται (Reinhart and Rogoff, 2010:175). Πράγματι, η ιδιοποίηση (σε επίπεδο δημόσιου χρέους) λαμβάνει διάφορες μορφές, εκτός από την κρατική χρεοκοπία, την άμεση αθέτηση των δανειακών υποχρεώσεων, την αποκήρυξη ή την αναδιάρθρωση του εγχώριου η εξωτερικού χρέους. Υφίστανται έμμεσοι τρόποι για την επίτευξη του ίδιου αποτελέσματος, όπως ο πληθωρισμός (και οι συναλλαγματικές κρίσεις, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα), ο οποίος διαβρώνει την αξία κάποιων μορφών του υπάρχοντος εσωτερικού-εξωτερικού χρέους (Reinhart and Rogoff, 2010:4). Οι κυβερνήσεις έχοντας το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης χρήματος εμπλέκονται έμμεσα στη διαδικασία, μπορούν να τυπώνουν μαζικά χρήμα, έτσι ώστε να εξαλείψουν ή να μειώσουν την πραγματική αξία του χρέους που εκκρεμεί. Ωστόσο, αυτή η λογική των προσποιητών πληρωμών, οδηγεί σε υψηλό πληθωρισμό ή υπερπληθωρισμό και κατά συνέπεια στην εμφάνιση της κρίσης με άλλη μορφή (Reinhart and Rogoff, 2010:).

Οι Bottke P. And Coyne C. σε μια προσπάθεια να αναλύσουν την αλλαγή του κύκλου που προκαλεί ο πληθωρισμός, υπογραμμίζουν ότι, η σπάταλη οικονομική πολιτική δεκαετιών που οδηγεί στη δημοσιονομική ανισορροπία και οι προσποιητές πληρωμές και τα ταχυδακτυλουργικά της νομισματικής πολιτικής, είχε ως αποτέλεσμα να κρύβουν το υποβόσκων χρέος και τις βαθύτερες πραγματικότητες για δεκαετίες, ωστόσο ο λογαριασμός του χρέους λαμβάνεται ληξιπρόθεσμα.

Οι κυβερνητικές σπατάλες που προτίθενται να διατηρήσουν την οικονομική ισορροπία, αποφεύγοντας αποπληθωρισμό και τονώνοντας την οικονομία αυξάνουν το δημόσιο χρέος. Επίσης, η αναγκαιότητα αύξησης των κυβερνητικών εσόδων

οδηγεί στη δημοφιλέστερη λύση για το πολιτικό κατεστημένο, την αύξηση του δανεισμού και την συσσώρευση ελλειμμάτων, τα οποία αποπληρώνονται μετά με υποτιμημένο νόμισμα. Το δημόσιο χρέος παραμένει βιώσιμο και εξυπηρετείται για κάποιο χρονικό διάστημα μέσω των προσποιούμενων πληρωμών, δηλαδή των διαδοχικών δανεισμών ή της εκτύπωσης χρήματος. Ωστόσο, όταν ο επιπρόσθετος δανεισμός δεν αποτελεί διαθέσιμη επιλογή, λόγω της απώλειας της αξιοπιστίας της χώρας, σ' αυτή την περίπτωση, τίθεται σε κίνηση ο μηχανισμός της νομισματοκοποίησης του χρέους, ώστε να αποφευχθεί η χρεοκοπία. Ωστόσο, αυτή η πολιτική είναι μη βιώσιμη λόγω του υπερπληθωρισμού και των αφανιστικών συνεπειών που εμφανίζει στις περιπτώσεις χωρών που εκδηλώθηκε (Bottke and Coyne, 2011)

Το πρόβλημα των υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων και της εξωτερικής και εγχώριας αθέτησης πληρωμών χρησιμοποιώντας το εργαλείο του πληθωρισμού είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένο. Η δημιουργία χρήματος και το κόστος των τόκων για τα δάνεια, ενισχύουν τις πιέσεις που δέχεται ο κυβερνητικός προϋπολογισμός (Reinhart and Rogoff, 2010).

Επίσης, οι αρνητικές επιδράσεις του πληθωρισμού στο δημοσιονομικό έλλειμμα και χρέος εντοπίζονται μέσω των εξωτερικών οικονομικών της χώρας. Αναλυτικότερα, στην περίπτωση επικράτησης καθεστώτος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, η εμφάνιση του πληθωρισμού μειώνει την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων διότι αυξάνονται συνεχώς οι τιμές τους σε σχέση με τους ανταγωνιστές του εξωτερικού, επιβαρύνοντας έτσι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της οικονομίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:33-34). Με δεδομένη την αδυναμία χρησιμοποίησης του εργαλείου της υποτίμησης σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών για την προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (Helleiner, 2005:163), η συνέχιση των πληθωριστικών πιέσεων και η διαχρονικά σωρευτική επιβάρυνση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αποδυναμώνει τον παραγωγικό ιστό της χώρας, επιβαρύνει το δημοσιονομικό έλλειμμα και δημιουργεί προϋποθέσεις επικράτησης κρίσης δημόσιου χρέους και αναπτυξιακής κρίσης.

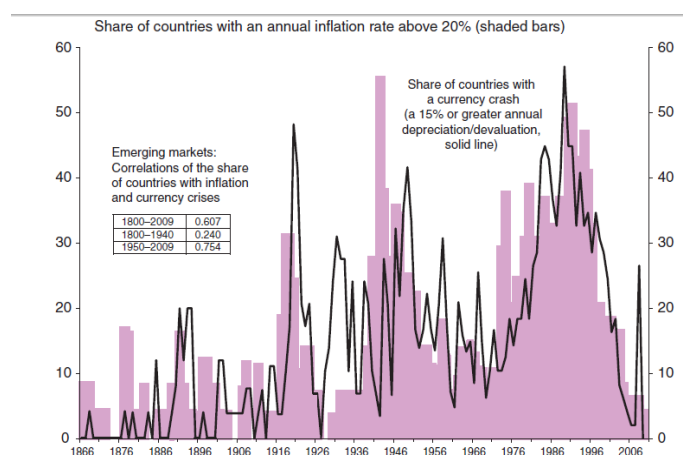
Στην εναλλακτική περίπτωση της επικράτησης καθεστώτος κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, ο πληθωρισμός μπορεί να προκαλέσει μεγάλη

υποτίμηση και να θέσει σε κίνηση τον φαύλο κύκλο μεταξύ πληθωρισμού και υποτίμησης, δημιουργώντας προϋποθέσεις πρόκλησης συναλλαγματικής κρίσης.

Η κυβέρνηση που επιλέγει να αθετήσει τις υποχρεώσεις της, με δυσκολία μπορούμε να βασιστούμε ότι θα διατηρήσει την συναλλαγματική αξία του νομίσματός της. Το αποκλειστικό δικαίωμα που διαθέτει στη δημιουργία χρήματος και ο συνεπαγόμενος υψηλός πληθωρισμός οδηγούν σε κατάρρευση της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Πράγματι, σύμφωνα με τους Reinhart and Rogoff, οι κρίσεις πληθωρισμού συνοδεύονται από νομισματικές κρίσεις, σε μια μεγάλη πλειοψηφία εκδήλωσης επεισοδίων διαχρονικά. Σε έρευνα που έχουν διεξάγει σε οικονομικά δεδομένα διαφόρων χωρών αναφορικά με τις πληθωριστικές κρίσεις που αντιμετώπισαν με ρυθμό πληθωρισμού που ξεπερνά το 20% ετησίως, παρατηρείται ταυτόχρονα νομισματική κρίση που εκδηλώνεται με νομισματική υποτίμηση πάνω από 15% ετησίως στο εγχώριο νόμισμα (Reinhart and Rogoff, 2010). Την πρωτοκαθεδρία στην καταγραφή ετήσιας νομισματικής υποτίμησης και υπερπληθωρισμού κατέχει η Ελλάδα στη διάρκεια του 1944, όπως θα δούμε και στη μελέτη περίπτωσης παρακάτω.

Διάγραμμα 3.2 Ετήσια νομισματική υποτίμηση

Πηγή: Reinhart and Rogoff, 2010

Για την καλύτερη κατανόηση της πληθωριστικής κρίσης παραθέτουμε δυο χαρακτηριστικά προβλήματα οικονομικής κρίσης με επίκεντρο τον υπερπληθωρισμό. Ακολουθεί η μελέτη περίπτωσης της πληθωριστικής κρίσης στην Γερμανία μετά τον

Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η δεύτερη μελέτη περίπτωσης στην κατοχική Ελλάδα στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Περιπτωσιολογική μελέτη 3.2: *Εμπειρική θεωρία για τις οικονομικές κρίσεις πληθωρισμού*

Παράδειγμα 1^ο Ο Γερμανικός υπερπληθωρισμός 1920-1923

Η Γερμανία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα κρίσης πληθωρισμού και νομισματικής υποτίμησης. Στην οικονομία της χώρας καταγράφεται ένας από τους υψηλότερους πληθωρισμούς εκείνη την εποχή. Πρωτογενής αιτία του πληθωρισμού ήταν ο υπέρογκος δανεισμός του γερμανικού κράτους για την χρηματοδότηση των πολεμικών επιχειρήσεων και στη συνέχεια για την πληρωμή των υπέρογκων πολεμικών επανορθώσεων που απαίτησαν οι Σύμμαχοι κατόπιν της πολεμικής ήττας της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αδυναμία της οικονομίας να ανταπεξέλθει στις παραπάνω υποχρεώσεις και η προσπάθεια εξεύρεσης λύσης, την οδηγεί στην αύξηση της ποσότητας χρήματος τυπώνοντας επιπρόσθετο χρήμα, δηλαδή δημιουργία πληθωριστικού χρήματος* Reichsmark (Mankiw, 2000). Πράγματι, εάν μελετήσουμε τα στατιστικά στοιχεία της εποχής, παρατηρούμε ότι η συνολική ποσότητα μάρκων στην Δημοκρατία της Βαυαρίας αυξήθηκε από 33 δισεκατομμύρια το 1918 σε 608 τετράκις εκατομμύρια το 1923 (Πανεπιστήμιο Πατρών, 2011). Αποτέλεσμα ήταν η τεράστια αύξηση του πληθωρισμού περισσότερο από 1 δις.% σε έναν χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι ενώ στις αρχές του χρόνου ένα κιλό ψωμί κόστιζε 163 μάρκα, στο τέλος του έτους η αντίστοιχη αξία ανήλθε σε 233 δις! μάρκα. Αντίστοιχα, η τιμή της καθημερινής εφημερίδας από 0,30 μάρκα εκτοξεύτηκε σε 70.000.000 μάρκα (Mankiw, 2000). Το χάρτινο χρήμα πλημύρισε την αγορά. Χαρακτηριστικό είναι ο μηχανισμός που κινητοποιήθηκε για να ανταπεξέλθει η οικονομία στις ανάγκες χάρτινου χρήματος, περισσότεροι από 7500 εργάτες των αυτοκρατορικών τυπογραφείων, 84 ιδιωτικά τυπογραφεία και 30 εργοστάσια χαρτιού. Η απαξίωση του χρήματος ήταν εμφανής, καθώς οι γυναίκες μετέφεραν με καροτσάκι τις ημερήσιες εισπράξεις του μισθού των συζύγων εργατών, ο οποίος μισθός άλλαζε καθημερινά (Κότιος και Παυλίδης, 2012:42).

Ο υπερπληθωρισμός, όπως ήταν αναμενόμενο, είχε αρνητική επίδραση μεταξύ των άλλων και στην ισοτιμία του εθνικού νομίσματος. Ως μέτρο σύγκρισης χρησιμοποιείται η υποτίμηση έναντι του δολαρίου, η οποία το 1919 ήταν 1 δολάριο προς 8 μάρκα και στο τέλος του 1922 ανήλθε σε 1 δολάριο προς 4.200.000.000.000 μάρκα (Καθημερινή, 2011). Εξετάζοντας την κοινωνική-πολιτική όψη της πληθωριστικής κρίσης, είναι γεγονός ότι οι συνέπειες των δυο συχνά αλληλένδετων γεγονότων έγιναν αισθητές από τους εργάτες, τους συνταξιούχους, τους κατόχους παλαιών τίτλων του κράτους, τους καταθέτες, οι οποίοι έβλεπαν να εξανεμίζονται οι καταθέσεις τους. Ενώ οι κερδισμένοι ήταν οι δανειολήπτες, και το κράτος, συμβάλλοντας έτσι στην ανισομερή κατανομή του κόστους της κρίσης με αρνητικές συνέπειες στην αναδιανομή του πλούτου (Κότιος και Παυλίδης, 2012:42). Η τεταμένη οικονομική κατάσταση της χώρας και κατ' επέκταση οι συνέπειες στην κοινωνία συγκαταλέγονται στις βασικές αιτίες που έδωσαν ώθηση στην άνοδο του φασισμού στη χώρα και των μετέπειτα εξελίξεων που τον συνοδεύουν (Paxton, 2004).

Για την αντιμετώπιση της κρίσης η χώρα προώθησε επιτυχώς την νομισματική μεταρρύθμιση στην οικονομία, εξασφαλίζοντας την λειτουργία ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας και κυκλοφορώντας ένα νέο νόμισμα το Rentenmark, (1 Rentenmark = 1.000.000.000.000 Reichsmark). Η εμπειρία της Γερμανίας εξηγεί εν μέρει την στάση της αναφορικά με την μεγάλη σημασία που προσδίδει στην σταθερότητα των τιμών, γεγονός που επηρέασε και τον σχεδιασμό του εγχειρήματος του Ευρώ (Κότιος και Παυλίδης, 2012:42).

*Η δημιουργία πληθωριστικού χρήματος δεν είναι πάντα συνδεδεμένη με πολέμους, αλλά αποτελεί ένδειξη ανισοροπίας του οικονομικού συστήματος. Έτσι κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ο πληθωρισμός στην Τουρκία ξεπερνούσε κατά μέσο όρο το 40%, ενώ στο Ισραήλ έφτασε το 116%, με πρωτοπόρο την Βραζιλία όπου ο πληθωρισμός άγγιζε το 199% (Πανεπιστήμιο Πατρών, 2011).

Παράδειγμα 2^ο Ο Ελληνικός υπερπληθωρισμός 1941-1944

Ο ελληνικός πληθωρισμός που προκλήθηκε κατά την διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο 1940-1949 αποτελεί

ενδεικτικό γεγονός της κρίση πληθωρισμού και της αστάθειας που μπορεί να μετακυλήσει στην πραγματική οικονομία. Με την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι την κατάκτηση της χώρας από τις δυνάμεις κατοχής η ελληνική οικονομία είχε εδραιωμένη την δημοσιονομική και νομισματική της σταθεροποίηση, τόσο εσωτερικά όσο και στο εξωτερικό της χώρας. Η ισοτιμία της δραχμής ήταν σταθερή προς την αγγλική στερλίνα (Lazaretou, 2003). Πράγματι, η χώρα δεν πλήγηκε από την Μεγάλη κρίση του 1929. Επίσης, οι προϋπολογισμοί κατά το 1938-39 έκλεισε με ελάχιστο έλλειμμα, παρά την πολεμική προεργασία που υφίστατο (Τσουλφίδης, 2009). Το ξέσπασμα του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου δημιουργεί μια πρόσθετη επιβάρυνση στον προϋπολογισμό, λόγω της συντήρησης των πολεμικών επιχειρήσεων, αλλά η κατάσταση ήταν ελεγχόμενη, διότι οι σύμμαχοι κάλυπταν τις πολεμικές δαπάνες, μέσω ενός ειδικού λογαριασμού από τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση είχε τη δυνατότητα να αντλεί χρήματα όταν είχε ανάγκη (Lazaretou, 2003). Άμεση συνέπεια ήταν ο προϋπολογισμός της χώρας να κλείσει ισοσκελισμένος κατά το 1939-1940, ενώ την επόμενη χρονιά 1940-41 παρά την κήρυξη του πολέμου ο προϋπολογισμός εμφανίζεται πλεονασματικός (Τσουλφίδης, 2009).

Ωστόσο, η οικονομική κατάσταση της χώρας τόσο στην πραγματική οικονομία όσο και στην νομισματικό τομέα εκτροχιάστηκε κατά την διάρκεια της Γερμανικής κατοχής. Πράγματι, στον τομέα της παραγωγής, η παραγωγική δυναμικότητα της χώρας το 1941 αντιστοιχούσε το 1/3 της αντίστοιχης δυναμικότητας του 1939 σε τιμές του 1939. Διότι το κεφάλαιο στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα καταστράφηκε, όπως και οι μεταφορές καθώς και το ανθρώπινο κεφάλαιο. Παράλληλα, η απομένουσα εθνική παραγωγή κυρίως βασικά είδη διατροφής κατευθυνόταν στην ικανοποίηση των αναγκών των στρατιωτικών δυνάμεων κατοχής ή εξάγονταν στις δυνάμεις του άξονα. Ενώ τμήμα της βιομηχανικής παραγωγής ελεγχόταν από τις δυνάμεις κατοχής και χρησιμοποιούνταν για τις Γερμανικές πολεμικές επιχειρήσεις. Παράλληλα, οι εισαγωγές αποτελούνταν από είδη που ήταν αναγκαία μόνο για την ικανοποίηση των αναγκών των κατοχικών στρατευμάτων. Η έλλειψη προϊόντων και η επακόλουθη λειτουργία της μαύρης αγοράς συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση των τιμών και έκρηξη του πληθωρισμού (Lazaretou, 2003).

Παράλληλα, ένα μέρος του πληθωρισμού προκλήθηκε και από την νομισματική πολιτική που επέβαλλαν οι δυνάμεις κατοχής στην διορισμένη από τις ίδιες Ελληνική κυβέρνηση. Οι δυνάμεις κατοχής επέβαλλαν στην κατοχική κυβέρνηση να συνεισφέρει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις τους στην λεκάνη της Μεσόγειου. Γεγονός που αυξάνει το έλλειμμα της κυβέρνησης. Παράλληλα, το αυξημένο έλλειμμα στο ισοζύγιο δημιουργεί επιτακτική ανάγκη εξεύρεσης χρηματικών πόρων. ενώ, το αναγκαστικό κατοχικό δάνειο που επέβαλλαν οι κατοχικές δυνάμεις στην Ελλάδα για να δανείσει την Γερμανία επιδεινώνει την οικονομική κατάσταση της πρώτης. Η ικανοποίηση των παραπάνω νομισματικών αναγκών πραγματοποιήθηκε με την έκδοση επιπλέον χρήματος από την κεντρική τράπεζα (Lazaretou, 2003).

Αποτέλεσμα ήταν η έκρηξη του πληθωρισμού. Ο Cagan υποστηρίζει ότι ο πληθωρισμός διήρκεσε 56 μήνες, ένας από τους μακροβιότερους παγκοσμίως, από τον Μάιο 1941 έως τον Φεβρουάριο 1946. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι τιμές αυξήθηκαν κατά μέσο όρο 68,6% μηνιαίως. Σε μια διεθνή σύγκριση ο Ελληνικός πληθωρισμός ξεπέρασε κατά 8000 φορές περίπου τον περίφημο Γερμανικό πληθωρισμό του μεσοπόλεμου και καταλαμβάνει την τρίτη θέση παγκοσμίως, ενώ την πρώτη θέση σε χρονική διάρκεια. Τον υπερπληθωρισμό για λογούς ευκρινείας τον διαχωρίζουμε σε δυο χρονικούς περιόδους από τον Αύγουστο 1939 έως τον Αύγουστο 1944 οπότε και έφτασε στο 540% μηνιαίως. Ενώ την υπόλοιπη περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 1944 ο πληθωρισμός, φτάνει σε πρωτόγνωρο επίπεδο 2000% μηνιαίως, τον επόμενο μήνα ξεπερνά το 7460% (Lazaretou, 2003). Ο υπερπληθωρισμός προκάλεσε την απώλεια της αξίας του εθνικού νομίσματος και την απώλεια εμπιστοσύνης προς αυτό, με συνέπεια την διακράτηση χρυσού, κυρίως χρυσές λίρες Αγγλίας, και τη χρησιμοποίησή τους για συναλλαγές. Η δραχμή υποτιμήθηκε τόσο πολύ έναντι της αγγλικής Λίρας, ώστε η έννοια της ισοτιμίας της δραχμής έναντι των άλλων νομισμάτων να στερείται περιεχομένου (Τσουλφίδης, 2009).

Η ελληνική οικονομία κατέρρευσε, καθώς η παραγωγική βάση αφανίστηκε. Παράλληλα, η αστάθεια ήταν διάχυτη, με συνέπεια ο ελληνικός επιχειρηματικός κόσμος να αντιμετωπίζει δυσκολίες στο να αναπροσανατολιστεί στο διεθνές εμπόριο και να βρει νέους εμπορικούς εταίρους έτσι ώστε να εξασφαλίσει τις αναγκαίες

προμήθειες σε εξοπλισμό και πρώτες ύλες και τις αναγκαίες αγορές για ανασύσταση της παραγωγικής βάσης (Τσουλφίδης, 2009).

Το πρόβλημα της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης επιδιώχθηκε να λυθεί με την έκδοση νέα δραχμής, η αξία της οποία ήταν ίση με 50.000.000.000 της παλαιάς δραχμής. Παράλληλα, απόπειρες δημοσιονομικής σταθεροποίησης υλοποιήθηκαν, ενώ σημαντική ήταν και η εξωτερική βοήθεια για την ανόρθωση της χώρας. Η δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα ως αιτία της πληθωριστικής κρίσης αποκαταστάθηκαν σταδιακά, ενώ σημαντική συμβολή προς την κατεύθυνση μείωση του πληθωρισμού ήταν και η σύνδεση της χώρας με το σύστημα του Bretton Woods (Lazaretou, 2003).

3.5 Οι Συναλλαγματικές Κρίσεις

Αίτια των διεθνών συναλλαγματικών κρίσεων

Στη θεωρία των οικονομικών κρίσεων, ως βασικές αιτίες των διεθνών συναλλαγματικών κρίσεων προβάλλονται: Α) παράγοντες που αποδίδονται στις εγχώριες οικονομικές πολιτικές, Β) παράγοντες που ενοχοποιούν την αστάθεια των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών. Οι παραπάνω παράγοντες ισχύουν σε καθεστώς σταθερών ισοτιμιών και σε καθεστώς ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών.

Α. Η πρώτη κατηγορία αιτιών ερμηνείας των συναλλαγματικών κρίσεων αποτελεί την παραδοσιακή θεωρητική προσέγγιση και περιλαμβάνει δυο παραμέτρους:

Καθεστώς σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας

1. Η ασυνεπής οικονομική πολιτική και η απομάκρυνσή της από τον στόχο της σταθερότητας της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Στη διεθνή βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι οι εθνικές κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν αναπόφευκτο περιορισμό στην ταυτόχρονη επίτευξη τριών οικονομικών στόχων, σταθερό καθεστώς συναλλαγματικής ισοτιμίας, αυτόνομη νομισματική πολιτική, και καθεστώς ελεύθερων χρηματοοικονομικών ροών (Helleiner, 2005:163).

Στους ασκούντες οικονομική πολιτική πρέπει να γίνει κατανοητό ότι είναι δυνατόν να επιτευχθούν ταυτόχρονα μόνο οι δυο από τους τρεις παραπάνω στόχους. Συνεπώς, υφίσταται ένας συμβιβασμός και πρέπει να αποφασίσουν ποιο στόχο θα θυσιάσουν. Έτσι, λοιπόν, εάν επιθυμούν να επιλέξουν σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία και ελεύθερο καθεστώς χρηματοοικονομικών ροών, τότε πρέπει να θυσιαστεί ο στόχος της αυτόνομης νομισματικής πολιτικής. Ο λόγος είναι προφανής, μια ανεξάρτητη και επεκτατική οικονομική πολιτική, σε καθεστώς ελεύθερης κινητικότητας κεφαλαίων θα προκαλέσει εκροή κεφαλαίων στο εξωτερικό λόγω της φθίνουσας τάσης του επιτοκίου. Η έξοδος κεφαλαίων θα προκαλέσει πτωτική πίεση στο εθνικό νόμισμα καθώς αυξάνεται η προσφορά του νομίσματος παγκοσμίως. Σ' αυτό το πλαίσιο, η μόνη λύση για την διατήρηση της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι η επαναφορά των επιτοκίων σε προηγούμενη κατάσταση, και συνεπώς να εγκαταλείψουν την νομισματική πολιτική ως εργαλείο άσκησης οικονομικής πολιτικής (Helleiner, 2005:163).

Ωστόσο, αν παρόλ' αυτά η κυβέρνηση επιμένει στην διατήρηση της επεκτατικής νομισματικής πολιτικής για την επίτευξη εσωτερικών οικονομικών στόχων και την ανώδυνη προσαρμογή της οικονομίας στο εσωτερικό της, τότε πρέπει να εγκαταλείψει το καθεστώς της ελεύθερης κινητικότητας κεφαλαίων. Ωστόσο, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της φιλελευθεροποίησης των αγορών, η κυβέρνηση αδυνατεί να επιβάλλει φραγμούς στην κινητικότητα κεφαλαίων (Helleiner, 2005: 163).

Στην περίπτωση που η κυβέρνηση επιμένει στην άσκηση αυτόνομης νομισματικής πολιτικής, χωρίς να καταφέρει να ελέγχει τις κινήσεις κεφαλαίων, και με δεδομένο την υποχρέωσή της για διατήρηση σταθερής της συναλλαγματικής ισοτιμίας, τότε πρέπει να παρέμβει στην αγορά συναλλάγματος για να εξισορροπήσει την αυξημένη προσφορά του νομίσματός της, αγοράζοντας με τα συναλλαγματικά αποθέματα που διαθέτει, ποσότητες του εθνικού της νομίσματος, εξισορροπώντας την αυξημένη προσφορά -κυκλοφορία του εθνικού νομίσματος και διατηρώντας την σταθερή ισοτιμία. Η ενέργεια αυτή έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Όταν οι χρηματοπιστωτικές αγορές θεωρούν ως κρίσιμο στοιχείο το μειούμενο επίπεδο των συναλλαγματικών αποθεμάτων και αναμένουν αναγκαστική διόρθωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών, τότε οι επενδυτές εγκαταλείπουν το εγχώριο

νόμισμα. Η παραπάνω τάση αυξάνει επιπρόσθετα την ήδη ανερχόμενη αύξηση της προσφοράς του εθνικού νομίσματος στην παγκόσμια αγορά. Η δημιουργία υπερπροσφοράς στην ποσότητα του νομίσματος προκαλεί τεράστια πίεση για υποτίμηση, επίσης, και έλλειψη των συναλλαγματικών αποθεμάτων της κεντρικής τράπεζας της χώρας. Αποτέλεσμα είναι η άτακτη κρίση της συναλλαγματικής ισοτιμίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Συνεπώς, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η απόκλιση της νομισματικής πολιτικής από τον στόχο της σταθερότητας της συναλλαγματικής ισοτιμίας, με σκοπό την προώθηση εσωτερικών οικονομικών στόχων, καθώς και η παράβλεψη του κανόνα της «ανέφικτης τριάδας οικονομικών στόχων», μπορεί να οδηγήσει σε δυσμενείς εξελίξεις για την συναλλαγματική ισοτιμία με την έννοια της βίαιης διακύμανσης της τιμής στην αγορά ξένου συναλλάγματος και με κίνδυνο την μετάδοση της ανισορροπίας στην πραγματική οικονομία.

2. Η επιδείνωση των θεμελιωδών οικονομικών μεγεθών.

Όπως είδαμε προηγουμένως, η αύξηση της προσφοράς του νομίσματος στην παγκόσμια αγορά αποτελεί ενδιάμεση αιτία πρόκλησης της συναλλαγματικής κρίσης. Η αύξηση είναι δυνατόν να προκληθεί από την επεκτατική νομισματική πολιτική της κυβέρνησης και την αγνόηση του κανόνα της «ανέφικτης τριάδας οικονομικών στόχων», προκειμένου να αντιμετωπίσει στρεβλώσεις σε οικονομικά μεγέθη. Άρα, λοιπόν, η επιδείνωση στα οικονομικά μεγέθη μπορεί να είναι πρωταρχική αιτία της επεκτατικής πολιτικής, χωρίς να αποκλείονται και άλλοι λόγοι (πολιτικοί, κτλ)

Η επιδείνωση των θεμελιωδών οικονομικών μεγεθών είναι δυνατόν να προκαλέσει αύξηση της προσφοράς του νομίσματος, ακόμη και αν η κυβέρνηση λαμβάνει υπόψη τον κανόνα των τριών στόχων, και δεν προβεί στην άσκηση επεκτατικής νομισματικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση που μια οικονομία είναι αντιμετώπιση με χρόνια αυξανόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών, με αύξηση του δημόσιου χρέους και διαγραφόμενη ύφεση στο εσωτερικό της, ενώ παράλληλα διαφαίνεται ότι δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τα προβλήματα αποτελεσματικά με οικονομική πολιτική προκαλεί υποψίες στους επενδυτές για μείωση της αξίας του εθνικού νομίσματος. Λόγω των χρόνιων οικονομικών προβλημάτων υπάρχει υποψία να καταφύγει η κυβέρνηση σε επίσημη υποτίμηση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Οι παραπάνω υποψίες ενεργοποιούν τους επενδυτές να

αποδεδειγμένον από το συγκεκριμένο εθνικό νόμισμα, αυξάνοντας έτσι την προσφορά του εθνικού νομίσματος, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε άτακτη υποτίμηση του νομίσματος (Pauly, 2005:177-200).

Καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών

Η συναλλαγματική κρίση δεν αποκλείεται ούτε στο καθεστώς των κυμαινόμενων ισοτιμιών. Η επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών ή αλλαγές στην πορεία της νομισματικής πολιτικής (μείωση επιτοκίων), μπορεί να προκαλέσει υπερβολικές αντιδράσεις στην αγορά συναλλάγματος. Τέτοιες αντιδράσεις σε καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών θέτουν σε κίνηση ένα φαύλο κύκλο υποτίμησης, πληθωρισμού και των μισθολογικών αυξήσεων (Κότιος, 1986p.297). Το πρόβλημα σ' αυτή την περίπτωση δεν προέρχεται από την εξάντληση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας, διότι η υποτίμηση του νομίσματος απαλλάσσει απ' αυτό τον κίνδυνο. Ωστόσο, το πρόβλημα προκύπτει από την τάση συνεχούς υποτίμησης του νομίσματος (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

B. Η λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών ως παράγοντας πρόκλησης συναλλαγματικών κρίσεων.

Στην προηγούμενη υποενότητα αναπτύξαμε την παραδοσιακή θεωρία ερμηνείας των συναλλαγματικών κρίσεων, η οποία τοποθετεί στην αφετηρία της ανάλυσης την παραδοχή ότι τα βαθύτερα αίτια των κρίσεων βρίσκονται στην επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών μιας οικονομίας. Άρα, λοιπόν, οι μετακινήσεις κεφαλαίων και η εμβάθυνση της κρίσης εκπηγάζουν από την παρατηρούμενη επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών και την ανάγκη προστασίας των επενδυτών.

Ωστόσο, στις σύγχρονες ερμηνείες των συναλλαγματικών κρίσεων για μετακινήσεις κεφαλαίων δεν αναφέρεται ως πραγματική αιτία μόνο η επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών της οικονομίας. Οι μετακινήσεις κεφαλαίων είναι περισσότερο κερδοσκοπικές επιθέσεις επενδυτών στον χρηματοοικονομικό τομέα. Η αναμενόμενη επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών δίνει μικρή αφορμή, καθώς η επιδείνωση δεν σημαίνει ότι πάντα είναι μη αναστρέψιμη η κατάσταση και νομοτελειακά θα οδηγήσει σε κρίση. Ωστόσο, αυτό δίνει αφορμές στους κερδοσκόπους να επιτεθούν στο νόμισμα. Αυτή η επίθεση στο νόμισμα προδιαγράφει και μονιμοποιεί μια πορεία στην κρίση συναλλαγματικής ισοτιμίας, η οποία μπορεί

να μην είχε καν εκδηλωθεί χωρίς την κερδοσκοπική συμπεριφορά των επενδυτών στην χρηματοοικονομική αγορά (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Η παραπάνω διατύπωση βασίζεται στις εξής υποθέσεις:

Πρώτον, στις αυτοεκπληρούμενες κρίσεις. Ξεκινώντας με αυτό που δεν είναι αυτή η υπόθεση, θεωρούμε ότι δεν βασίζεται στην υπαρκτή η αναμενόμενη τάση επιδείνωσης των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών μιας χώρας σε ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι χρηματαγορές και οι αγορές συναλλάγματος υπόκεινται στο φαινόμενο των πολλαπλών ισορροπιών. Δηλαδή, οι συμμετέχοντες στην αγορά αναμένουν την επέλευση ενός αποτελέσματος - υποτίμηση του νομίσματος - και ενεργούν προκαταβολικά, όπως θα έπρατταν με την πραγματική επέλευση του αποτελέσματος, οπότε και είναι πιθανόν να επιφέρουν στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα αυτό. Αναλυτικότερα, οι συμμετέχοντες, αναδιατάσσουν τα χαρτοφυλάκια τους με φυγή από το συγκεκριμένο νόμισμα. Αυτό σημαίνει ότι το αίτιο μιας συναλλαγματικής κρίσης είναι η αρχική πεποίθηση ότι η κρίση είναι δυνατή. Αδικαιολόγητες προσδοκίες εκ των πρότερων υλοποιούνται εκ των υστέρων και μόνο τότε δικαιολογούνται. Έτσι, λοιπόν, στην περίπτωση αυτή, οι προσδοκίες έχουν αυτοεκπληρωθεί (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Ωστόσο, προκειμένου να ξεσπάσει η συναλλαγματική κρίση απαιτείται η αναδιάταξη των χαρτοφυλακίων να γίνει από πολλούς συμμετέχοντες και όχι μόνο από λίγους σε αριθμό κερδοσκόπους. Αυτό απαιτεί ευρέως διαδεδομένη αυτοενισχυόμενη απαισιοδοξία. Άρα, λοιπόν, αυτό σημαίνει ότι οι χρηματοοικονομικές αγορές και οι κερδοσκόποι προκαλούν μια ευρέως διαδεδομένη αυτοεκπληρούμενη προσδοκία και κατά συνέπεια την συναλλαγματική κρίση (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Η διάχυση των αυτοεκπληρούμενων προσδοκιών σε ευρύ μέρος των επενδυτών πραγματοποιείται από φαινόμενα μαζικής συμπεριφοράς ή αγελαία συμπεριφορά, όπως θα αναπτυχθεί διεξοδικά η έννοια σε επόμενη ενότητα. Στην περίπτωση των κρίσεων της συναλλαγματικής ισοτιμίας η αγελαία συμπεριφορά λειτουργεί ως εξής: αρχικά η υπόθεση των νεοφιλελεύθερων είναι ότι οι πληροφορίες είναι διαθέσιμη σε όλους και χρησιμοποιείται με βέλτιστο τρόπο από τους συμμετέχοντες στην αγορά. Η παραπάνω υπόθεση, όπως έχει αποδειχθεί, δεν έχει καθολική εφαρμογή, διότι παρατηρούνται περιπτώσεις όπου η πληροφορία δεν είναι διαθέσιμη σε όλους τους επενδυτές λόγω του υψηλού κόστους στην πρόσβασή της. Σ' αυτή την περίπτωση, οι μικρότεροι επενδυτές λόγω της αδυναμίας πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με τις

προθέσεις της κεντρικής τράπεζας στην χάραξη οικονομικής πολιτικής ή αδυναμία να ερμηνεύσουν κάποια γεγονότα (αναφορικά με την τάση της συναλλαγματικής ισοτιμίας) τους αναγκάζουν να ακολουθούν την τάση της αγοράς, δηλαδή αυτών που θεωρούνται περισσότερο ειδικοί λόγω της μεγαλύτερης πρόσβασης στην πληροφόρηση (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Με βάση αυτή την εξήγηση, η συναλλαγματική κρίση συμβαίνει διότι μια αρχική υποτίμηση που ξεκίνησε από αρχική κερδοσκοπική επίθεση λόγω αναδιάταξης του χαρτοφυλακίου τους, π.χ. μαζική πώληση του εθνικού νομίσματος από κερδοσκόπους, οι οποίοι θεωρούνται ειδικοί από το κοινό, να ωθήσει και άλλους συμμετέχοντες να προβούν σε πώλησης εγχώριου νομίσματος. Άρα, λοιπόν, το αίτιο της αγελαίας συμπεριφοράς είναι η αρχική υποτίμηση, η οποία με την σειρά της προέρχεται από την κερδοσκοπική τάση κάποιων επενδυτών, η τάση στοιχειοθετείται από τις υποψίες των κερδοσκόπων για τα μακροοικονομικά δεδομένα σε συνδυασμό με την κερδοσκοπική μανία. Έτσι, η πώληση νομίσματος από ειδικούς χρηματοοικονομικούς επενδυτές με βάση την προσωπική τους πληροφόρηση, σε συνδυασμό με την κερδοσκοπική μανία, ωθεί και άλλους να πωλούν, διαχέοντας την τάση σε όλη την αγορά (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Η παραπάνω ερμηνεία δεν είναι εξωπραγματική, αλλά δεν απαντά στα ερωτήματα για τον ρόλο της οικονομικής πολιτικής στη διαμόρφωση των προσδοκιών ή για την δυνατότητα - αδυναμία της οικονομικής πολιτικής να ανατρέψει το κλίμα στις αγορές συναλλάγματος διακόπτοντας την παραπάνω αλληλουχία γεγονότων.

Συνεπώς, η παραπάνω υπόθεση έχει αδυναμίες, διότι, πρώτον, δεν απαντάται πώς διαμορφώνεται η απαισιοδοξία, η οποία δεν προκύπτει αδικαιολόγητα. Αλλά αντίθετα αποτελεί αποτέλεσμα της έλλειψης εμπιστοσύνης στην μακροοικονομική πολιτική και ανάπτυξη. Μ' άλλα λόγια, στην περίπτωση της αυτοεκπληρούμενης κρίσης οι προσδοκίες έχουν σχέση με την πραγματικότητα και υπάρχει παραπομπή στα μακροοικονομικά γεγονότα. Ωστόσο, αυτό δεν απενεργοποιεί σε μερικές περιπτώσεις την κερδοσκοπική τάση ορισμένων επενδυτών ή τον συνδυασμό της κερδοσκοπίας με την μικρή επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών μιας εθνικής οικονομίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Δεύτερον, μια κερδοσκοπική επίθεση πραγματοποιείται εάν η υποψήφια χώρα αξιολογείται ως αδύναμη λόγω της έλλειψης ανθεκτικότητας να αντιδράσει. Πράγματι, όταν οι χρηματοοικονομικές αγορές προσδοκούν ότι η υποψήφια χώρα

προς επίθεση έχει αντοχές να αντιδράσει με αύξηση βραχυπρόθεσμων επιτοκίων, μαζική παρέμβαση από την κεντρική τράπεζα ή περιορισμό στην κίνηση κεφαλαίων, τότε μειώνονται οι πιθανότητες να δεχθεί κερδοσκοπική επίθεση. Αυτό εξηγεί το γεγονός γιατί οι κερδοσκόποι δεν ενεργοποιούνται σε όλες τις χώρες και σε οποιαδήποτε χρονική περίοδο (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Να τονιστεί ότι η συναλλαγματική κερδοσκοπία σε καθεστώς σταθερών (αλλά ικανών να μεταβληθούν) συναλλαγματικών ισοτιμιών ευδοκιμεί λόγω του χαμηλού κινδύνου για τον επενδυτή. Πράγματι, οι ροές κεφαλαίων για κερδοσκοπικούς λογούς δεν αποφέρουν σημαντικά κέρδη σε περίπτωση υποτίμησης, ενώ με την αποτροπή ή αποφυγή της υποτίμησης, τα κεφάλαια επανεισάγονται στην προηγούμενη σταθερή ισοτιμία χωρίς απώλειες. Έτσι, λοιπόν, δεν διακυβεύονται απώλειες. Οι μοναδικές απώλειες είναι το κόστος συναλλαγής, το οποίο είναι χαμηλό στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και φιλελευθεροποίησης των αγορών και έλλειψη δασμών και φορών στις κινήσεις κεφαλαίων (Κότιος και Παυλίδης, 2012:71-77).

Συμπερασματικά, οι αυτοεκπληρούμενες προσδοκίες δεν συμβαίνουν από το πουθενά, αλλά απαιτούνται κάποια οικονομικά σημάδια και χαρακτηριστικά των χωρών. Ωστόσο, μια συναλλαγματική κρίση δεν συμβαίνει μόνο όταν η οικονομική πολιτική το επιτρέπει.

Στην συγκεκριμένη ενότητα θα αναφερθούμε με συντομία σε δυο παραδείγματα συναλλαγματικής κρίσης, αυτής της Ρωσίας και του Ηνωμένου Βασιλείου για την διάδραση θεωρίας και πράξης. Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναλύσουμε το θεωρητικό υπόδειγμα την κρίσης της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η ανάλυση του συγκεκριμένου υποδείγματος της κρίσης αυτής της κατηγορίας των οικονομιών με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά οικονομικής μεγέθυνσης θα βοηθήσει στη μελέτη της περίπτωσης της κρίσης της ελληνικής οικονομίας.

Περιπτωσιολογική μελέτη 3.3: *Εμπειρική θεωρία για τις συναλλαγματικές κρίσεις*

Είναι γεγονός ότι από τις εμπειρικές μελέτες και ανάλυση περιπτώσεων κρίσεων που συνέβησαν προκύπτει η θεωρία. Άρα, λοιπόν, η μελέτη των εμπειρικών περιπτώσεων - εμπειρικής θεωρίας αποτελεί μέρος της κατανόησης της θεωρίας των οικονομικών κρίσεων. Σ' αυτό το πλαίσιο θα μελετήσουμε κάποιες αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις, οι οποίες βοηθούν να κατανοηθούν οι θεωρητικές διατυπώσεις που έγιναν παραπάνω, μέρος των οποίων προκύπτουν και από τις εμπειρικές μελέτες.

Άρα, λοιπόν, σ' αυτή την ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά τα συμπεράσματα εμπειρικών μελετών περιπτώσεων συναλλαγματικών κρίσεων, οι οποίες εξηγούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες αυτού του τύπου οικονομικής κρίσης.

Νομισματική κρίση στη Ρωσία 1997-1998

Με βάση την παραπάνω θεωρητική επισκόπηση των νομισματικών κρίσεων θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε την νομισματική κρίση στην Ρωσία, η οποία οδήγησε σε κρίση του δημόσιου χρέους. Το 1996 στην οικονομία της ρωσικής δημοκρατίας εμφανιζόταν δειλά αισιόδοξα μηνύματα ως αποτέλεσμα μεταρρυθμίσεων που προώθησε η χώρα στην προσπάθεια μετάβασης από την σοσιαλιστική οικονομία στην οικονομία της αγοράς. Ωστόσο, παρόλη την αισιοδοξία προβλήματα συνέχισαν να υφίστανται. Πιο συγκεκριμένα, οι πραγματικοί μισθοί ήταν περίπου κατά 50% χαμηλότεροι σε σχέση με το 1991, επίσης 40% των εργαζομένων πληρωνόταν εξ ολοκλήρου τον μισθό και εγκαίρως. Οι ολιγοπωλιακές ρυθμίσεις δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν. Επίσης, η αδυναμία συλλογής φόρων ήταν ένα ακόμη χαρακτηριστικό το οποίο διατηρούσε το δημοσιονομικό έλλειμμα σε υψηλά επίπεδα. Το υψηλό κυβερνητικό χρέος και η πτώση των εσόδων αποτελεί χαρακτηριστικό της οικονομίας. Παράλληλα, η πτώση της τιμής των βασικών εξαγωγικών προϊόντων της χώρας, μέταλλα και πετρέλαιο, επιδείνωσε την κατάσταση των εσόδων της οικονομίας. Παράλληλα, πλησίαζε το χρονικό περιθώριο λήξης της δόσης αποπληρωμής ενός μεγάλου ποσού χρέους. Άρα, λοιπόν, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις κερδοσκοπικής επίθεσης. Ενώ παράλληλα, σύμφωνα με το μοντέλο του Κρούγκμαν, σε καθεστώς σταθερών ισοτιμιών η επιλογή της οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της κατάστασης είναι μονόδρομος (εκτύπωση χρήματος) (Pinto and Prasad, 2009).

Η ρωσική οικονομία έγινε αποδέκτης της βελτίωσης της πιστοληπτικής της ικανότητας από την λήσχη των Παρισίων, ωστόσο αυτή η εξέλιξη δεν ήταν προϊόν βελτίωσης του ισοζυγίου πληρωμών. Πράγματι, η λήσχη των Παρισίων αναγνωρίζει την Ρωσία ως κράτος πιστωτή, βασισμένη σε αμφισβητήσιμα προσόντα της χώρας. Το 25% των περιουσιακών στοιχείων από το σύνολο που κατείχε η Ρωσία ήταν υπό την μορφή χρέους που οφειλόταν στην πρώην Σοβιετική Ένωση από κουμουνιστικές χώρες όπως η Κουβιά, Μογγολία, Βιετνάμ. Ωστόσο, η παραπάνω αναγνώριση, πραγματοποιείται στην βάση αυθαίρετης επίσημης συναλλαγματικής ισοτιμίας

μεταξύ δολαρίου και ρούβλι (0,6 ρούβλι ένα δολάριο) που ίσχυε κατά την περίοδο της σοβιετικής ένωσης. Όμως εκείνη την περίοδο (1996) η συναλλαγματική ισοτιμία ήταν 5-6 ρούβλια προς ένα δολάριο. Αυτή η εξέλιξη της βελτίωσης της πιστωτικής αξιολόγησης της χώρας χαλάρωσε τους δανειοληπτικούς περιορισμούς, έτσι οι ρώσικες τράπεζες άρχισαν να δανείζονται περισσότερο από ξένες τράπεζες, αυξάνοντας τις εξωτερικές τους υποχρεώσεις (σε ξένο) νόμισμα από 7% των συνολικών τους υποχρεώσεων το 1994 στο 17% το 1997. Άρα, λοιπόν, μέχρι τώρα οι εξελίξεις στην ρωσική οικονομία εκπλήξουν τις προϋποθέσεις ότι οι συναλλαγματικές κρίσεις καθορίζονται και από την εξέλιξη των εγχώριων μακροοικονομικών μεγεθών, επιβεβαιώνοντας και ανατροφοδοτώντας την θεωρία (Chiodo and Owyang, 2002).

Το ξέσπασμα της συναλλαγματικής κρίσης στην νοτιοανατολική Ασία αποτέλεσε αφορμή για να γίνουν πιο δύσπιστοι οι επενδυτές προς την ρωσική οικονομία, ενώ παράλληλα τροφοδότησε προσδοκίες υποτίμησης του ρωσικού νομίσματος. Έτσι, λοιπόν, τον Νοέμβριο του 1997 μετά την έναρξη της ασιατικής κρίσης, η ρωσική οικονομία αποτελεί αντικείμενο κερδοσκοπικής επίθεσης. Η κεντρική τράπεζα υπερασπίζεται την συναλλαγματική ισοτιμία του νομίσματος, η οποία ήταν σταθερή έναντι του δολαρίου. Αυτή η υπεράσπιση μείωσε τα συναλλαγματικά αποθέματα της κεντρικής τράπεζας της χώρας, παράλληλα, μη μόνιμοι κάτοικοι και κάτοχοι κυβερνητικών τίτλων υπογραφούν συμβόλαια με την κεντρική τράπεζα ανταλλάσσοντας ρούβλια με ξένο νόμισμα, εξασφαλίζοντας προστασία από ενδεχόμενη - αναμενόμενη συναλλαγματική υποτίμησης όπως συνέβη πρόσφατα στην Ασία (Chiodo and Owyang, 2002). Η παραπάνω εξέλιξη επιβεβαιώνει την θεωρητική διατύπωση για την ύπαρξη προσδοκιών για υποτίμηση, ως αιτία κερδοσκοπικής επίθεσης (Krugman, 1979; Flood and Garber, 1984a).

Με την πρώτη κερδοσκοπική επίθεση η χώρα κατάφερε να διατηρήσει σταθερή την συναλλαγματική ισοτιμία. Ωστόσο, η νομισματική διαχείριση της δύσκολης κατάστασης στην οποία περιήλθε η χώρα επιβεβαιώνει την θεωρία. Σύμφωνα με την οποία η λύση στην περίπτωση σταθερών ισοτιμιών είναι η επεκτατική νομισματική πολιτική. Έτσι, λοιπόν, η ρωσική δημοκρατία επιδίδεται σε αύξηση της ποσότητας χρήματος, αυξάνοντας το ποσό δανεισμού των τραπεζών, ενώ παράλληλα αυξάνει και το επιτόκιο δανεισμού. Η αύξηση του επιτοκίου επιδείνωσε το πρόβλημα εσόδων της χώρας. Ενώ παράλληλα, κινήθηκε ανοδικά το χρέος της οικονομίας με την αύξηση

του επιτοκίου. Η παραπάνω μονεταριστική διαχείριση της κατάστασης, εντείνει τους φόβους των επενδυτών ότι το νόμισμα θα υποτιμηθεί (Chiodo and Owyang, 2002). Άρα, λοιπόν, η παράμετρος που θεωρεί την επεκτατική νομισματική πολιτική σημαντική αιτία της κρίσης επιβεβαιώνεται από τις εξελίξεις (Krugman, 1999· Aghion et. al., 2001· Chiodo and Owyang, 2002).

Ωστόσο, την επόμενη χρονιά (1998) η Ρωσία δέχεται και δεύτερη κερδοσκοπική επίθεση, γεγονός που αναγκάζει την κεντρική τράπεζα να υπερασπιστεί πάλι την ισοτιμία του νομίσματος, αντί να το αφήσουν να διακυμαίνεται. Ωστόσο, η προσπάθεια δεν υπήρξε επιτυχής, τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας εξαντλήθηκαν, γεγονός που οδήγησε στην άτακτη υποτίμηση του νομίσματος τον Αύγουστο του 1998 (Chiodo and Owyang, 2002). Άρα, λοιπόν, η προθυμία της κεντρικής τράπεζας να διατηρήσει σταθερή την συναλλαγματική ισοτιμία του νομίσματος αποτελεί σημαντικό συστατικό της κρίσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας, όπως τονίστηκε στην θεωρία.

Συμπερασματικά, η άσχημη δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, η μη ορθή δημοσιονομική διαχείριση της δύσκολης κατάστασης της οικονομίας δημιουργούν προσδοκίες για υποτίμηση και προοπτικές κερδοσκοπικής επίθεσης. Οι παραπάνω προσδοκίες επιτείνονται και από την εκδήλωση της πρόσφατης κρίσης στην Ασία. Παράλληλα, η αφοσίωση της κεντρικής τράπεζας στην σταθερή ισοτιμία συμπληρώνει τις παραμέτρους που συνεισφέρουν στην άτακτη διακύμανση του νομίσματος με τάσεις έντονης υποτίμησης.

Η υποτίμηση του νομίσματος συνδέεται με την κρίση χρέους και την αθέτηση υποχρεώσεων που ακολούθησε, φέρνοντας την χώρα αντιμέτωπη με την κρίση δημόσιου χρέους. Πράγματι, η υποτίμηση αύξησε το ποσό του χρέους που είχε συναφθεί σε ξένο νόμισμα, δυναμιτίζοντας το ποσοστό χρέους προς ΑΕΠ. Οι επιπτώσεις της συναλλαγματικής κρίσης στον οικονομικό κύκλο προκύπτουν από την κρίση δημόσιου χρέους, που ήδη αναλύσαμε σε προηγούμενη ενότητα (Pinto and Prasad, 2009).

Η συναλλαγματική κρίση στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η συναλλαγματική κρίση στη Μεγάλη Βρετανία την δεκαετία του 1980 αναδεικνύει τον παράγοντα της κερδοσκοπίας στην εδραίωση της κρίσης. Η επιδείνωση των

μακροοικονομικών μεγεθών της οικονομίας του Ηνωμένου Βασιλείου, σε συνδυασμό με την κερδοσκοπική επίθεση στο νόμισμα της οικονομίας προκάλεσαν την βίαιη υποτίμηση του νομίσματος και την κρίση.

Το τέλος των συμφωνιών του Μπρέτον Γουντς, το 1971, σηματοδοτεί την αρχή της διακύμανσης της ισοτιμίας των νομισμάτων. Οι ευρωπαϊκές χώρες, περιλαμβανομένης και της Βρετανίας, αποφασίζουν στις 10 Απριλίου 1972 να εφοδιαστούν με ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών με το «ευρωπαϊκό νομισματικό φίδι». Η διαχείριση αυτού του συστήματος, όμως, σύντομα κατέστη αδύνατη. Αντικαταστάθηκε στις 13 Μαρτίου 1979 από το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ).

Τα ευρωπαϊκά νομίσματα έχουν τώρα περιθώριο διακύμανσης 2,25% γύρω από ένα εικονικό νόμισμα, το ECU (European Currency Unit, Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα). Οι ισοτιμίες διατηρούνται χάρη στην αλληλεγγύη των κεντρικών τραπεζών. Το σύστημα αυτό ευνοεί το εμπόριο στο εσωτερικό της Ένωσης, καθώς οι επιχειρήσεις δεν έχουν τον κίνδυνο του συναλλάγματος. Σε αντιστάθμισμα, αυτό σημαίνει επεμβάσεις των κεντρικών τραπεζών για να διατηρηθούν οι ισοτιμίες, καθώς και μια σχετική ομοιογένεια των οικονομιών. Αν μια χώρα εξασθενήσει σε σχέση με τις άλλες, η αξία του νομίσματός της δεν αντανakλά πλέον αυτή της οικονομίας της. Η υποτίμηση καθίσταται αναπόφευκτη (INPRECOR, 2011).

Το 1992, στο οικονομικό επίπεδο, η Ευρώπη βρίσκεται σε ύφεση. Η επανένωση της Γερμανίας κοστίζει κάθε χρόνο 150 δισ. μάρκα. Για να καταπολεμήσει τον πληθωρισμό που προκαλείται η Μπούντεσμπανκ αυξάνει τα επιτόκιά της, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την άνοδο του μάρκου. Οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες αναγκάζονται να αυξήσουν, με τη σειρά τους, τα επιτόκια για να υπερασπιστούν τα νομίσματά τους (INPRECOR, 2011).

Η κατάσταση στην Πραγματική οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας επιδεινώθηκε. Πράγματι, εξαιτίας μιας ενδημικής ανεργίας και ενός πληθωρισμού μεγαλύτερου αυτού των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, η κατάσταση στη Βρετανία καθίσταται αφόρητη. Ωστόσο, οι ανάγκες της Βρετανικής οικονομίας δεν απαιτούσαν αύξηση επιτοκίων, αλλά μείωση και ενίσχυση της ρευστότητας. Έτσι, με επιτόκια στο 10% η οικονομική κατάσταση στη Βρετανία χειροτέρευε, οι πτωχεύσεις αυξήθηκαν κατακόρυφα, όπως και η αύξηση της ανεργίας (INPRECOR, 2011). Η βρετανική

κυβέρνηση έχει δύο λύσεις: είτε να αυξήσει τα επιτόκια δανεισμού είτε να υποτιμήσει το νόμισμά της. Με την πρώτη λύση, υπήρχε κίνδυνος να επιδεινωθεί η ανεργία ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι ήδη το επιτόκιο της Τράπεζας της Αγγλίας είναι άνω του 10%. Όσο για την υποτίμηση, θα έθιγε την υπερηφάνεια της χώρας. Έτσι, ο υπουργός Οικονομικών αποφασίζει να μην κάνει τίποτε.

Η ΑΝΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ. Ο Τζορτζ Σόρος θα θελήσει να επωφεληθεί από αυτή την αναποφασιστικότητα. Ο μηχανισμός που χρησιμοποιεί ο αμερικανός επενδυτής για να κερδοσκοπήσει επί των νομισμάτων είναι αρκετά απλός. Δανείζεται σε νόμισμα που είναι υπερτιμημένο, όπως η στερλίνα το 1992, και το μετατρέπει σε νομίσματα που είναι υποτιμημένα, τη χρονιά εκείνη ήταν το μάρκο και το φράγκο. Μόλις η στερλίνα πέσει αρκετά, την ξαναγοράζει για να αποπληρώσει το δάνειο (INPRECOR, 2011).

Την Τετάρτη 16 Σεπτεμβρίου 1992 το Quantum περνάει στην επίθεση μετατρέποντας σε άλλα νομίσματα σχεδόν 7 δισ. στερλίνες που είχε δανειστεί. Η επιχείρηση γίνεται με τυμπανοκρουσίες μαζί με τα ταμεία Caxton Corp και Jones Investment, καθώς και με τις αμερικανικές τράπεζες JP Morgan, Citicorp, Chase Manhattan και Bank of America, γεγονός που μεγεθύνει την κίνηση (INPRECOR, 2011).

Αντιμέτωπη με μια τέτοια κερδοσκοπία, η Τράπεζα της Αγγλίας δαπανά 50 δισ. στερλίνες για να στηρίξει το νόμισμά της, αλλά μάταια. Όταν φτάνει στο τέλος των αποθεμάτων της, συνθηκολογεί. Την επομένη, η Βρετανία αποφασίζει να βγει από το ΕΝΣ και προχωρεί σε υποτίμηση 15%. Ο Τζορτζ Σόρος μπορεί τότε να αγοράσει ξανά στερλίνες και να αποπληρώσει το δάνειό του. Μέσα σε μερικές ώρες καταγράφει κέρδη άνω του ενός δισ. δολαρίων. Το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών υπολογίζει τις απώλειές του σε 3,4 δισ. στερλίνες. Τα άλλα ευρωπαϊκά νομίσματα υποτιμώνται το ένα μετά το άλλο. Το ΕΝΣ δέχεται σοβαρό πλήγμα και την 1η Αυγούστου 1993 τα περιθώρια διακύμανσης των νομισμάτων αυξάνονται στο 15% (INPRECOR, 2011). Έτσι, λοιπόν, η αρχική ανισορροπία που επικρατούσε στην οικονομία και η επιδείνωση των μακροοικονομικών μεγεθών και η διαφαινόμενη ανάγκη υποτίμησης έγινε αντιληπτή από κερδοσκόπους, οι οποίοι με τις ενέργειες οδήγησαν στην βίαιη και έντονη αυτοεκπλήρωση των προσδοκιών.

3.6 Χρηματοπιστωτικές κρίσεις

Εισαγωγικές έννοιες

Στην παρούσα ενότητα αναλύονται οι χρηματοοικονομικές κρίσεις. Διακρίνουμε τις χρηματοοικονομικές κρίσεις σε τραπεζικές κρίσεις και χρηματιστηριακές κρίσεις για λόγους μεθοδολογικούς, παρόλο που η διάκριση δεν είναι πάντοτε δυνατή, διότι υπάρχουν σαφείς αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των δυο κατηγοριών κρίσεων. Πράγματι, η δημιουργία της φούσκας στον χρηματιστηριακό τομέα εξαρτάται σημαντικά από την σύμπραξη του πιστωτικού τομέα, ενώ το σκάσιμο της φούσκας στο χρηματιστηριακό τομέα επιδρά στον πιστωτικό τομέα και μετά την πραγματική οικονομία. Ενώ συχνά συμβαίνει και το αντίθετο, η κρίση στον τραπεζικό τομέα προκαλεί κατάρρευση και στα χρηματιστήρια.

Όπως υπονοείται και παραπάνω για να μπορέσει να επικρατήσει η ανισορροπία στον χρηματοπιστωτικό τομέα είναι απαραίτητη η ύπαρξη φούσκας στις τιμές των προϊόντων του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η ύπαρξη φούσκας στις τιμές των προϊόντων αποτελεί τον προθάλαμο της κρίσης, ενώ το σκάσιμο της φούσκας συνδέεται με την κρίση. Κρίνεται, λοιπόν, σκόπιμο να αναλύσουμε την έννοια της φούσκας στις τιμές αγαθών, πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των χρηματοπιστωτικών κρίσεων.

Φούσκες στις τιμές αγαθών

Εισαγωγικές έννοιες

Είναι γεγονός ότι η επικράτηση της οικονομικής ανισορροπίας σε μια οικονομία μπορεί να οφείλεται και σε φούσκα που έχει επικρατήσει στην τιμή κάποιων αγαθών. Η συγκεκριμένη μορφή κρίσης συνδυάζεται πάντα με τραπεζική κρίση, αυτόνομα δεν μπορεί να προκαλέσει οικονομική δυσλειτουργία.

Ως φούσκες στις αγορές αγαθών νοούνται οι ισχυρές και απότομες μεταβολές στις συνθήκες ζήτησης και προσφοράς των αγαθών, οι οποίες προκαλούν μεγάλες αλλαγές στις τιμές τους. Συνήθως, οι φούσκες στις τιμές αγαθών δεν προκαλούν από μόνες οικονομική κρίση, ούτε σημαντική μεταβολή στον οικονομικό κύκλο. Το σκάσιμο της φούσκας στις τιμές αγαθών είναι δυνατόν να προκαλέσει την πραγματοποίηση άλλου τύπου κρίσης, όπως για παράδειγμα χρηματοοικονομική

κρίση (κρίση στο τραπεζικό σύστημα, χρηματιστηριακή κρίση) και κατά συνέπεια ο συνδυασμός των δυο γεγονότων μεταβάλλει τον οικονομικό κύκλο. Άρα, λοιπόν, οι φούσκες στις τιμές των αγαθών επιδρούν συνδυαστικά με άλλους παράγοντες και γεγονότα στην πρόκληση του κύκλου. Τα συνήθη αγαθά των οποίων η αύξηση της τιμής τους είναι δυνατόν να προκαλέσει οικονομική κρίση, είναι οι τίτλοι περιουσιακών στοιχείων, οι κατοικίες, χωρίς να αποκλείονται και άλλα αγαθά τα οποία εμφανίζουν ηπιότερη επίδραση ιδιαίτερα στις μέρες (τρόφιμα, πρώτες ύλες, ενέργεια, η κρίση τουλίπας 17^ο αιώνα στην Ολλανδία).

Αιτίες των κρίσεων στις τιμές αγαθών

Οι αυξήσεις στις τιμές των αγαθών είναι δυνατόν να οφείλονται στη αύξηση της παγκόσμιας ζήτησης για το συγκεκριμένο αγαθό. Η αύξηση της ζήτησης υποκινείται: από την αύξηση των εισοδημάτων (Κότιος και Παυλίδης, 2012:43-45), όπως αυτή που εμφανίζεται στις αγορές ανερχόμενων χωρών, επίσης από αυξημένη ζήτηση πρώτων υλών λόγω έντονης παραγωγικής δραστηριότητας, αλλαγές στις προτιμήσεις των καταναλωτών (IMF, 2008).

Επίσης, τα διεθνή καρτέλ (ιδιωτικά ή κρατικά), με αδιαφανής διαδικασίες μπορούν να συγκρατήσουν τον ανταγωνισμό στα προϊόντα ενδιαφέροντός τους και να επιτυγχάνουν υψηλές τιμές. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το καρτέλ του OPEC, το οποίο κατά την δεκαετία του '70 δημιούργησε στρεβλώσεις στον διεθνή ανταγωνισμό πετρελαίου. Ο OPEC ελέγχοντας ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας προσφοράς πετρελαίου, κατάφερε να επηρεάσει την παγκόσμια τιμή του πετρελαίου μεταβάλλοντας την ποσότητα άντλησής του (Brown, 2011). Αυτή η εξέλιξη δημιούργησε πετρελαϊκή κρίση την δεκαετία του '70, η οποία επιβράδυνε το ρυθμό ανάπτυξης παγκοσμίως, ενώ παράλληλα για πολλούς ερευνητές αποτέλεσε προθάλαμο για τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 σε πολλές αναπτυσσόμενες οικονομίες, λόγω της διαθέσιμης παγκόσμιας ρευστότητας από την ανακύκλωση των κερδών των πετρελαιοπαραγωγών χωρών (λεγόμενων πετροδολαρίων) (Kapstein, 1994:58-80).

Οι φούσκες στις αξίες των περιουσιακών στοιχείων (μετοχές, κατοικίες, μελλοντικά συμβόλαια εμπορευμάτων), συνδέονται εντονότερα με χρηματοοικονομικές κρίσεις και την μεταβολή του κύκλου. Υπάρχουν διαφορετικές κατηγορίες ερμηνείας των αιτιών που εμπίπτουν με την πρόκληση της φούσκας. Μια πρώτη εξήγηση

επικεντρώνεται στις πεποιθήσεις και προσδοκίες των καταναλωτών-αγοραστών. Πράγματι, μια αρχική άνοδος των τιμών δημιουργεί προσδοκίες για διατήρηση της ανοδικής τάσης των τιμών. Οι προσδοκίες των καταναλωτών, τους κατευθύνουν στην αύξηση της ζήτησης των αγαθών από την μεριά τους προκειμένου να επωφεληθούν από την αύξηση της τιμής (Walh, 2009).

Η αρχική άνοδος των τιμών είναι δυνατόν να προκληθεί από εξωγενείς παράγοντες και σημαντικά γεγονότα τα οποία δημιουργούν ένα αρχικό εκτόπισμα. Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα αιφνίδιων διαταραχών, η φύση και το είδος των οποίων διαφέρει σε κάθε κρίση (μπορεί να συμπεριλαμβάνει μια νέα ανακάλυψη στον οικονομικό τομέα, εξέλιξη πολιτικών γεγονότων, χρηματοοικονομικές επιτυχίες ή μια απότομη μείωση του επιτοκίου). Οποιαδήποτε και αν είναι η αιτία του αρχικού εκτοπίσματος, εάν αυτό είναι μεγάλο και διαχυτικό στην οικονομία, τότε θα αλλάξει την οικονομική προοπτική μέσω της αλλαγής ευκαιριών κέρδους σε τουλάχιστον έναν σημαντικό τομέα της οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι δημιουργούνται ευκαιρίες κερδών σε νέες ή υπάρχουσες γραμμές παραγωγής, ενώ άλλες δραστηριότητες κλείνουν, καθώς οι επενδυτές και οι επιχειρηματικοί κύκλοι επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες στους ανερχόμενους τομείς, ενώ παράλληλα υποχωρούν από ξεπερασμένους τομείς. Εάν οι νέες ευκαιρίες επικρατήσουν αυτών που έχουν ζημίες, τότε οι επενδύσεις και η παραγωγή στους συγκεκριμένους τομείς αυξάνεται. Έτσι, αρχίζει και εκκολάπτεται η φούσκα στην τιμή των αγαθών και κατ'επέκταση ακολουθεί η έκρηξη (Minsky, 1982). Άρα, λοιπόν, η αρχική αιφνιδιαστική διαταραχή στο σύστημα προκαλεί μια αρχική εκτόπιση των τιμών. Αυτό με τη σειρά του ενισχύει-αναπαράγει θετικές προσδοκίες για τη διατήρηση της αυξητικής τάσης των τιμών, με συνέπεια την αύξηση της ζήτησης από τους καταναλωτές προκειμένου να επωφεληθούν από τις αναμενόμενες αυξήσεις των τιμών. Η αύξηση της ζήτησης συμβάλλει στην περαιτέρω αύξηση των τιμών, αναπαράγοντας έναν φαύλο κύκλο.

Η κερδοσκοπία αποτελεί μια ακόμη αιτία της δημιουργίας φούσκας στην τιμή των προϊόντων. Πράγματι, η διαδικασία που περιγράφεται παραπάνω συντηρείται και εντείνεται, με την προϋπόθεση ότι ένα μεγάλο μέρος των καταναλωτών συμμετάσχει στη διαδικασία προκειμένου να επωφεληθεί από την άνοδο της τιμής του αγαθού. Αυτό προϋποθέτει ότι η αγοροπωλησία οφείλεται σε καθαρή κερδοσκοπία, που

σημαίνει αγορά για μεταπώληση και όχι μόνο για χρήση του εμπορεύματος⁷ (Minsky, 1982). Χωρίς να αποκλείσουμε και τις περιπτώσεις αγοροπωλησίας, όπου η κερδοσκοπία αποτελεί μια μέση κατάσταση που πραγματοποιείται με σκοπό την εκμετάλλευση της αυξημένης τιμής του αγαθού, έστω κι αν δεν μεταπωλείται άμεσα το αγαθό. Έτσι, λοιπόν, η επικράτηση κερδοσκοπικής τάσης γενικεύει το φαινόμενο γεγονός που επιτρέπει τη μετεξέλιξή του σε φούσκα.

Ο μιμητισμός και η έννοια της μαζικής ψυχολογίας (herding Behaviour) αποτελούν σημαντική αιτία πρόκλησης της «φούσκας». Πράγματι, οι δυο παραπάνω παράγοντες διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στη διάχυση του φαινομένου σε ολόκληρη την κοινωνία και επισπεύδουν τις εξελίξεις ώστε να μετεξελιχθεί η κατάσταση σε φούσκα. Καθώς οι επενδυτές βλέπουν τους υπόλοιπους να πραγματοποιούν κέρδη από κερδοσκοπικές συναλλαγές, τότε τείνουν και αυτοί να ενεργούν με τον ίδιο τρόπο (Κένυς, 2001:183-184). Σύμφωνα με τα ίδια λόγια του Kindleberger

“There is nothing so disturbing to one’s well being and judgment as to see a friend get rich” Μετάφραση: “δεν υπάρχει τίποτε πιο αποσταθεροποιητικό στον πλούτο και στην κρίση ενός ανθρώπου, από το να δει έναν φίλο του να γίνεται πλούσιος”.

Άρα, λοιπόν, ο μιμητισμός και η συμπεριφορά της μαζικής ψυχολογίας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επικράτηση του φαινομένου, στην εμφάνιση και εξάπλωση ώστε να λάβει γενικευμένες διαστάσεις στην κοινωνία και να οδηγήσει σε μανία και φούσκες. Δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί και υπολογιστεί το αποτέλεσμα της φούσκας και της μανίας χωρίς το φαινόμενο του μιμητισμού και της συμπεριφοράς της μαζικής ψυχολογίας. Ωστόσο, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ο ρόλος του μιμητισμού.

Καθώς ο αριθμός των συμμετεχόντων (επιχειρήσεις-νοικοκυριά) σε τέτοιες πρακτικές αυξάνει, προσελκύοντας νέα τμήματα του πληθυσμού που συνήθως δεν έχουν σχέση με τέτοιες δραστηριότητες, τότε η κερδοσκοπία δεν επιτρέπει την επικράτηση της ορθολογικής συμπεριφοράς αλλά οδηγεί σε «ΜΑΝΙΕΣ» και «ΦΟΥΣΚΕΣ». Όπου η φούσκα αντικατοπτρίζει την απομάκρυνση από τα πραγματικά

⁷ Investment for use gives way to and selling for profit (Kindleberger, p.40)

οικονομικά δεδομένα (fundamentals)⁸. Ενώ η μανία αντικατοπτρίζει την έντονη εμμονή στην ανορθολογικότητα. Η ανορθολογικότητα αποδίδεται στο γεγονός ότι βραχυπρόθεσμα οι επενδυτές λειτουργούν ανορθολογικά με την έννοια ότι επιδεικνύουν συμπεριφορά αγέλης, που προκαλεί τους επενδυτές να ακολουθούν τους «ηγέτες της αγοράς», ανεξαρτήτως ποια είναι η αλήθεια για τα πραγματικά δεδομένα των περιουσιακών στοιχείων. Έτσι, λοιπόν, επιτυγχάνεται μια περιστασιακή απόκλιση από την ορθολογικότητα και τα πραγματικά δεδομένα της οικονομίας, υπερεκτιμώντας τα αναμενόμενα κέρδη και λαμβάνοντας επενδυτικές αποφάσεις όχι στη βάση ορθολογικών προβλέψεων σε πραγματικά γεγονότα αλλά με βάση την επικράτηση της «ευφορίας». Οι παραπάνω έννοιες, αποτελούν αιτίες ολοκλήρωσης της φούσκας στην τιμή περιουσιακών στοιχείων (Kindleberger, 1978).

Μια σημαντική παράμετρος που συντηρεί τις παραπάνω διεργασίες και παράλληλα αποτελεί ερμηνεία της φούσκας είναι η παροχή τραπεζικής χρηματοδότησης. Ο Kindleberger υποστηρίζει ότι η αρχική διαταραχή μπορεί να υποκινηθεί αποκλειστικά και μόνο με μια αρχική επέκταση του χρήματος και των πιστώσεων. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που ενισχύουν την τραπεζική χρηματοδότηση, όπως κερδοσκοπία των τραπεζών, χαλάρωση ρυθμιστικών κανόνων του χρηματοπιστωτικού συστήματος, εφεύρεση νέων καινοτομικών πιστωτικών προϊόντων, τα οποία διευκολύνουν την παροχή αυξημένων πιστώσεων, παρακάμπτοντας νομικές ρυθμίσεις. Είναι γεγονός ότι η κερδοσκοπία χρηματοδοτείται με τις πιστώσεις. Η ασύστολη παροχή δανείων στηρίζει την γενίκευση της ζήτησης για το προϊόν καθώς επιτρέπει σε άτομα που δεν είχαν την δυνατότητα να προβούν στην επένδυση χωρίς τις παρεχόμενες πιστώσεις να την πραγματοποιήσουν στην πράξη. Αυτή η δυνατότητα δημιουργεί γενικευμένη ζήτηση διότι ενσωματώνει στην διαδικασία της ζήτησης μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, έτσι αυξάνει περαιτέρω την ζητούμενη ποσότητα και κατ' επέκταση και την τιμή. Χωρίς την εύκολη παροχή τραπεζικής χρηματοδότησης δεν μπορεί να εκκολαφθεί η φούσκα σε τόσο μεγάλο βαθμό (1996). Αυτό αποτελεί πρόβλημα επειδή δημιουργεί μεγάλη μόχλευση και κίνδυνο κατάρρευσης στο χρηματοοικονομικό, διότι στην ξέφρενη προσπάθεια των τραπεζών αύξησης των χορηγούμενων δανείων συμπεριλαμβάνονται και δανειστές χαμηλότερης πιστοληπτικής ικανότητας με κίνδυνο αθέτησης αποπληρωμής των υποχρεώσεων. Ο

⁸ Έτσι, ενώ η τάση για κερδοσκοπία είναι ορθολογική για το άτομο, ωστόσο δεν είναι το ίδιο ορθολογική για το σύνολο της κοινωνίας (Kindleberger, 34)

λόγος που δεν λαμβάνεται υπόψη σοβαρά αυτός ο κίνδυνος από το χρηματοπιστωτικό σύστημα συνδέεται και με την έννοια του «ηθικού κινδύνου».

Η έννοια του ηθικού κινδύνου συντηρεί την τραπεζική χρηματοδότηση και την δημιουργία της φούσκας. Η παραπάνω έννοια αναφέρεται στη δυνατότητα της τράπεζας να προβαίνει σε χρηματοδοτήσεις υψηλού κινδύνου (και χαμηλής κάλυψης, όπως δανεισμός για κατοικίες) για την ίδια με κίνητρο την υψηλή κερδοφορία, έχοντας την βεβαιότητα της άνωθεν διάσωσης σε περίπτωση που οι επικίνδυνες χρηματοδοτήσεις επαληθευτούν. Άρα, λοιπόν, η έννοια του ηθικού κινδύνου συντηρεί και ενθαρρύνει την αύξηση της χρηματοδότησης από το χρηματοπιστωτικό σύστημα σε άτομα και επιχειρήσεις που δε διαθέτουν τις προϋποθέσεις επιστροφής των δανείων (Κέυνς, 2001:183-184).

Επιπτώσεις της φούσκας στον οικονομικό κύκλο

Ο επιχειρηματικός κύκλος επηρεάζεται από την έκρηξη της φούσκας. Συνδετικός κρίκος της φούσκας και της πρόκλησης επιχειρηματικού κύκλου αποτελεί η παρεμβολή της τραπεζικής κρίσης ή της χρηματιστηριακής.

Πράγματι, από την παραπάνω ανάλυση συμπεραίνουμε ότι η δημιουργία της κερδοσκοπικής φούσκας στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην τραπεζική χρηματοδότηση. Έτσι, λοιπόν, όταν η αγορά του προϊόντος-περιουσιακών στοιχείων συντρίβεται με το σκάσιμο της φούσκας αυτό επηρεάζει το χρηματοπιστωτικό τομέα. Αρχικά, το σκάσιμο της φούσκας και η πτώση των τιμών των προϊόντων επηρεάζει τα χρηματοοικονομικά δεδομένα και την περιουσιακή κατάσταση των τραπεζών, τα οποία διαθέτουν, είτε ως ενέχυρο για την χορήγηση δανείου είτε ως επενδύμενη περιουσιακή κατάσταση. Συνεπώς, υφίσταται στενή σχέση μεταξύ της φούσκας στην τιμή προϊόντων (περιουσιακών στοιχείων) και των τραπεζικών κρίσεων (για τις επιπτώσεις της τραπεζικής κρίσης δεσ αντίστοιχη ενότητα) (Κότιος και Παυλίδης, 2012).

Επίσης, μια έκρηξη της φούσκας μπορεί να επισπεύσει την τραπεζική κρίση, διότι αυξάνει τις χρεοκοπίες και μειώνει την καθαρή αξία των τραπεζικών τίτλων. Μπορεί να συμβεί και το αντίθετο, μια τραπεζική κρίση μπορεί να διακόψει την φούσκα στην τιμή αγαθών και τίτλων, διότι η τραπεζική κρίση μειώνει την χρηματοδότηση της

κερδοσκοπίας και της ζήτησης για το συγκεκριμένο αγαθό. Ενώ πιθανή είναι η ταυτόχρονη διάδραση των δυο γεγονότων. Ωστόσο, σύμφωνα με τους η συσχέτιση και η σύνδεση των δυο κρίσεων δεν είναι απαραίτητη, καθώς εντοπίζονται κρίσεις στις οποίες τα δυο γεγονότα δεν έχουν καμιά σχέση. Ωστόσο, από τότε έχουν εμφανιστεί περιπτώσεις κρίσεων, όπως στην Ιαπωνία, Νοτιανατολική Ασία και Αργεντινή επιβεβαιώνουν την παραπάνω συσχέτιση, χωρίς όμως να γίνεται εμφανής η αιτιότητα (Flood and Garber, 1984b).

Όταν η φούσκα παρατηρείται στην τιμή των μετοχών, σ' αυτή την περίπτωση η έκρηξη της φούσκας οδηγεί σε χρηματιστηριακή κρίση. Η χρηματιστηριακή κρίση είναι δυνατόν αυτόνομα να οδηγήσει σε ύφεση, επίσης συχνά, αλλά όχι πάντα, συνδέεται με τραπεζική κρίση. Σχετικά με τις επιπτώσεις της χρηματιστηριακής κρίσης, αφιερώνεται ξεχωριστή ενότητα.

Σημαντικός παράγων για την έκρηξη της φούσκας εκτός από τις χρεοκοπίες αποτελεί η έννοια της μαζικής ψυχολογίας, η οποία επηρεάζει όχι μόνο την δημιουργία της φούσκας, σε περίοδο «εφορίας» δημιουργώντας «μανίες» μέσω του μιμητισμού, αλλά ο μιμητισμός λειτουργεί προς την αντίθετη κατεύθυνση απομάκρυνσης από μια επένδυση και εξασθένισης της φούσκας σε περίπτωση πανικού. Πιο συγκεκριμένα, δημιουργείται μια συμβατική αξιολόγηση ως αποτέλεσμα της μαζικής ψυχολογίας μεγάλου αριθμού αμαθών ανθρώπων, οι οποίοι υπόκεινται σε βίαιη μεταβολή από ένα επενδυτικό τομέα-αγαθό, ως αποτέλεσμα της αιφνίδιας μεταβολής της γνώμης των επενδυτών, λόγω γεγονότων που πραγματικά δεν επηρεάζουν ιδιαίτερα τις προσδοκώμενες αποδόσεις. Ο παράγων αυτός δεν επιτρέπει να εδραιωθεί η πεποίθηση ότι η σταθερότητα θα διαρκέσει. Συχνά αυτή η μεταβολή πραγματοποιείται, όταν το κοινό ακολουθεί τις ενέργειες ειδικών επαγγελματιών. Έτσι, λοιπόν, η αρχική απόσυρση κάποιων ειδικών επαγγελματιών από συγκεκριμένους επενδυτικούς τομείς ή αγαθά παρασύρει και το κοινό που πολλές φορές δεν έχει εξειδικευμένη γνώση και καλύπτει το κενό γνώσης του, μιμούμενο τους ειδικούς. Το γεγονός τροφοδοτεί ένα μηχανισμό επανεπένδυσης και πτώσης της τιμής του επενδυτικού αγαθού, γεγονός που οδηγεί σε «σκάσιμο της φούσκας» - «ξεφούσκωμα» (Kindleberger, 1978).

Η συμπεριφορά της μαζικής ψυχολογίας μπορεί να προκαλέσει τις αγορές σε υπεραντίδραση προερχόμενη είτε από εισροή νέων πληροφοριών ή σε αλλαγές στις

συνθήκες των αγορών (και όχι συμβάντα τα οποία επηρεάζουν τα πραγματικά δεδομένα). Έτσι, στη διάρκεια περιόδων άσχημων οικονομικών συνθηκών, η συμπεριφορά της μαζικής ψυχολογίας μπορεί να οδηγήσει σε πανικό και σε κατάρρευση των χρηματοοικονομικών αγορών (Koop, 2008:78).

Παρατηρείται συχνά, η αρχική αντίδραση των ειδικών να βασίζεται σε κερδοσκοπικούς λόγους, αναδεικνύοντας την αρνητική λειτουργία της κερδοσκοπίας προς την κατεύθυνση της συρρίκνωσης της «φούσκας». Πιο συγκεκριμένα, οι ειδικοί μπορούν να προβλέψουν τις πιθανές αλλαγές στη συμβατική βάση αποτίμησης λίγο νωρίτερα από τον πολύ κόσμο. Έτσι, δεν ενδιαφέρονται για την πραγματική αξία που έχει μια επένδυση για κάποιον που την αγοράζει για να την κρατήσει αλλά για την αποτίμησή της από την αγορά υπό την επήρεια της μαζικής ψυχολογίας λίγους μήνες ή έτος νωρίτερα. Έτσι, ο επαγγελματίας επενδυτής εστιάζει την προσοχή του στην ανίχνευση εκείνων των επικείμενων μεταβολών ή στις ειδήσεις ή στην ατμόσφαιρα, οι οποίες, όπως διδάσκει η εμπειρία, επιδρούν σοβαρά στην μαζική ψυχολογία της αγοράς. Έτσι, επισπεύδουν καταστάσεις, σε βαθμό που προκαλούν την εκδήλωσή τους με έντονο τρόπο απ' ότι αν είχαν εξελιχθεί ομαλά. Επίσης, οι εξειδικευμένοι, παρατηρείται συχνά να δημιουργούν αυτή την κατάσταση τεχνικά, έτσι ώστε να επωφεληθούν αφού θα έχουν αποσυρθεί νωρίτερα (Κέυνς, 2001:183-184).

Η επενδυτική αξιολόγηση που προκύπτει από την επικράτηση τέτοιων καταστάσεων γίνεται αντιληπτή μέσα από ένα παράδειγμα. Σύμφωνα με τον Κνοορ, ερμηνεύοντας την συμπεριφορά ενός επενδυτή στην χρηματιστηριακή αγορά, διαπιστώνουμε ότι η απόδοση μιας μετοχής εξαρτάται από την τιμή της που είναι αποτέλεσμα των πραγματικών δεδομένων αλλά και από το πόσοι άνθρωποι (προβλέπουν- έχουν θετική πρόβλεψη για την συγκεκριμένη μετοχή) βλέπουν την μετοχή ευνοϊκά και επιλέγουν να την αγοράσουν. Όταν ενυπάρχει αβεβαιότητα και είναι αδύνατον να υπολογίσουμε την τιμή της μετοχής, τότε η μετοχή με την μεγαλύτερη απόδοση θα είναι αυτή η μετοχή για την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι θα έχει την μεγαλύτερη απόδοση (Kindleberger, 1978). Άρα, η αξιολόγηση της αγοράς δεν βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα, αλλά προκύπτει από την μαζική ψυχολογία⁹ του κοινού-επενδυτών.

⁹ Έτσι, ενώ η τάση για κερδοσκοπία είναι ορθολογική για το άτομο, ωστόσο δεν είναι το ίδιο ορθολογική για το σύνολο της κοινωνίας (Kindleberger).

Από το γεγονός αυτό προκύπτει ότι η καλύτερη αντίδραση ενός ατομικού κερδοσκόπου εξαρτάται από πρόβλεψη των δράσεων του πλήθους. Αυτή η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε μαζική συμπεριφορά του όχλου, όπου αυτό σημαίνει ότι εάν ένας αρκετά μεγάλος αριθμός κερδοσκόπων κάνει κάποια ενέργεια, τότε υπάρχει ένα κίνητρο για οποιονδήποτε άλλον να ακολουθήσει και να κάνει το ίδιο επίσης (Kindleberger, 1978). Σύμφωνα με τον Κένυς η συμπεριφορά του όχλου εξηγείται με βάση την αμάθεια των ανθρώπων.

3.6^a Τραπεζικές κρίσεις

Εισαγωγικές έννοιες

Οι κρίσεις του τραπεζικού τομέα διακρίνονται με κριτήριο την ένταση του φαινομένου στις διαστάσεις που λαμβάνει στο χρηματοπιστωτικό τομέα. Έτσι, λοιπόν, διακρίνονται τρεις κατηγορίες:

1. Κρίσεις σε λανθάνουσα κατάσταση, οι οποίες προκύπτουν από την μη συσσώρευση οικονομικών προβλημάτων.
2. Μη συστημικές κρίσεις, οι οποίες δεν έχουν καθολική επέκταση σε όλο το τραπεζικό σύστημα, αλλά σε ένα τμήμα μόνο, για παράδειγμα σε μια τράπεζα ή σε ένα μικρό αριθμό τραπεζών. Ο αντίκτυπος αυτής της κρίσης στην πραγματική οικονομία εξαρτάται από το μέγεθος της τράπεζας, τη θέση της στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και τις αλληλεξαρτήσεις με εγχώριες τράπεζες, ενώ ο αντίκτυπος της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο εξαρτάται από τη θέση της οικονομίας στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι και την αλληλεξάρτησης της συγκεκριμένης τράπεζας με τράπεζες του εξωτερικού. Έτσι, λοιπόν, διαφορετικό αντίκτυπο σε παγκόσμιο επίπεδο είχε η κατάρρευση της Lehman Brothers σε σχέση με την επιρροή που άσκησε η πτώχευση 14 τραπεζών στη Βουλγαρία το 1996, που δημιούργησε σοκ στην εθνική οικονομία αλλά δεν επεκτάθηκε στην παγκόσμια οικονομία.
3. Τέλος, η γενικευμένη κρίση-συστημική κρίση, που διαχέεται σε όλο το τραπεζικό σύστημα και άμεσο επακόλουθο στην ακραία τους μορφή την επικράτηση πανικού στο κοινό και την τάση μαζικών αναλήψεων. Αυτή η περίπτωση είναι σαφώς η σοβαρότερη, διότι η έλλειψη εμπιστοσύνης στον τραπεζικό τομέα έχει

καταστροφικές συνέπειες στην πραγματική οικονομία (Reinhart and Rogoff, 2009a:141-171).

Αιτίες των τραπεζικών κρίσεων

Ανάμεσα στις αιτίες της κρίσης του πιστωτικού συστήματος συμπεριλαμβάνονται παράγοντες που είναι εξωγενής στον τραπεζικό τομέα. Τα τραπεζικά ιδρύματα αναλαμβάνουν τον ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ αυτών που επιθυμούν να καταθέσουν τις αποταμιεύσεις τους για να καρπωθούν την απόδοση του τόκου και την ασφαλή τοποθέτηση των χρημάτων και όσων επιθυμούν να δανειστούν για επενδυτικούς ή καταναλωτικούς σκοπούς. Με αυτή την διαδικασία, το τραπεζικό σύστημα επιτυγχάνει την αύξηση της ρευστότητας, τον πολλαπλασιασμό της ποσότητας του διαθέσιμου χρήματος, την αύξηση της κυκλοφορίας του χρήματος, με συνέπεια την ενίσχυση της οικονομίας και της ανάπτυξης. Οι τράπεζες είναι υποχρεωμένες βάσει κανονισμών να διατηρούν ένα ποσοστό των καταθέσεων που δέχονται σε ρευστό, χωρίς να διατίθεται σε δάνεια, για την εξυπηρέτηση των καταθετών που επιθυμούν την χρησιμοποίηση των χρημάτων τους. Ωστόσο, σε περιόδους που επικρατούν μη ομαλές συνθήκες λόγω εξωγενών παραγόντων ανεξαρτήτως αιτίας (κοινωνικοί, πολιτικοί παράγοντες, κρατική χρεοκοπία), η επικράτηση συνθηκών πανικού και η επακόλουθη τάση για μαζική ανάληψη των καταθέσεων οδηγεί σε πλήρη κατάρρευση το τραπεζικό σύστημα, το οποίο αδυνατεί να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις του, έναντι όλων των καταθετών ταυτόχρονα. Αυτή η περίπτωση αναφέρεται στην κατηγορία γενικευμένη κρίση του συστήματος (Κότιος και Παυλίδης, 2012:97-99).

Επίσης, η τραπεζική κρίση είναι δυνατόν να προκληθεί από τις απότομες μεταλλαγές της νομισματικής πολιτικής. Μια αιφνίδια αύξηση των επιτοκίων της κεντρικής τράπεζας μπορεί να οδηγήσει σε αδιέξοδο πολλές τράπεζες οι οποίες παρείχαν μεγάλο μέρος των δανείων με σταθερό επιτόκιο. Σ' αυτή την περίπτωση, οι μεγάλες απώλειες μετατρέπουν τον κίνδυνο κατάρρευσης σε υπαρκτό γεγονός (Κότιος και Παυλίδης, 2012:97-99).

Επίσης, η συναλλαγματική κρίση μπορεί να αποτελέσει αιτία της κατάρρευσης των τραπεζικών ιδρυμάτων. Σε περίπτωση που κάποια ιδρύματα έχουν δανειστεί

κεφάλαια σε ξένο νόμισμα, και δάνεισαν τα κεφάλαια στο εσωτερικό σε εθνικό νόμισμα, η ξαφνική υποτίμηση του εθνικού νομίσματος διογκώνει απότομα το χρέος των τραπεζών μετατρέποντάς το σε μη βιώσιμο (Pinto and Prasad, 2009).

Επίσης, η κρίση δημόσιου χρέους κάποιων χωρών και η μονομερής αθέτηση των υποχρεώσεων-κήρυξη στάση πληρωμών- μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις και ολέθρια αποτελέσματα σε τράπεζες που μεγάλο μέρος του χαρτοφυλακίου τους περιλαμβάνει τίτλους της συγκεκριμένης χώρας (Pauly, 2005:177-200). Όπως για παράδειγμα οι τράπεζες της Κυπριακής δημοκρατίας, οι οποίες ήταν εκτεθειμένες σε ελληνικούς τίτλους, αντιμετωπίζουν προβλήματα βιωσιμότητας, μολύνοντας έτσι ολόκληρο το τραπεζικό σύστημα της χώρας. Επίσης, η μεγάλη διασπορά του ελληνικού χρέους σε τράπεζες του εξωτερικού. Αυτός είναι ο λόγος ύπαρξης και παρουσίας του ΔΝΤ σε τέτοιες περιπτώσεις υπερχρεωμένων χωρών και υπαρκτού κινδύνου αθέτησης των υποχρεώσεών τους, η αποφυγή τέτοιων περιστατικών ντόμινο.

Ωστόσο, η πιο συνήθης αιτία της τραπεζικής κρίσης προέρχεται από εσωτερικούς λόγους που αφορούν τον τρόπο κερδοσκοπικής λειτουργίας τους. Αναλυτικότερα, τα τραπεζικά ιδρύματα συνάπτουν δάνεια με αλόγιστο τρόπο, παραβλέποντας τους περιορισμούς που οφείλουν να τηρούν όσον αφορά την ποσοτική και ποιοτική διάσταση των δανειοληπτών. Αυτό μπορεί να επιτυγχάνεται και με την βοήθεια της νέας τεχνολογίας και τα νέα προηγμένα παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα, με τα οποία παραβλέπονται οι περιοριστικοί κανόνες. Ωστόσο, οι τράπεζες στην προσπάθεια να αυξήσουν τον αριθμό δανειοληπτών για κερδοσκοπικούς λόγους χαλαρώνουν και τα ποιοτικά κριτήρια επιλογής δανειοληπτών, διότι η δεξαμενή με τους φερέγγυους δανειολήπτες υψηλότερων εισοδηματικών επιπέδων εξαντλείται, με συνέπεια να καταφεύγουν σε δανειολήπτες που διαθέτουν χαμηλότερη πιστοληπτική αξιολόγηση, διότι ανήκουν σε χαμηλότερες εισοδηματικές τάξεις. Έτσι, λοιπόν, τα πιστωτικά ιδρύματα είναι εκτεθειμένα, καθώς ένα μέρος των δανείων είναι επισφαλή. Σε τέτοιες περιπτώσεις είναι πιθανόν να αντιμετωπίσουν πρόβλημα αθέτησης πληρωμών από αφερέγγυους πελάτες, κάτι που αν συνδυαστεί με το σκάσιμο της φούσκας στην τιμή κάποιων αγαθών, μπορεί να οδηγήσει μέχρι σε κατάρρευση κάποιων εξ αυτών, που έχουν υψηλό βαθμό έκθεσης σε μη φερέγγυους δανειστές (Agglieta, 2009).

Επίσης, σημαντική αιτία τραπεζικής κρίσης μπορεί να αποτελέσουν τα υπερβολικά χαμηλά επιτόκια της κεντρικής τράπεζας. Τα υπερβολικά χαμηλά επιτόκια παρέχουν την αφορμή στις εμπορικές τράπεζες να ασκήσουν αλόγιστη δανειοδοτική συμπεριφορά, με τις συνέπειες που περιγράφονται παραπάνω. Τέτοια υπήρξε η περίπτωση των χαμηλών επιτοκίων της κεντρικής τράπεζας των ΗΠΑ, η οποία, όπως ειπώθηκε, μείωσε τα επιτόκια στα τέλη της δεκαετίας του '90, προκειμένου η τράπεζα να αντιμετωπίσει την κρίση στην πραγματική οικονομία που προήλθε από την φούσκα στις εταιρίες ιντερνέτ. Έτσι, λοιπόν, ανάμεσα στ' άλλα και η μείωση των επιτοκίων συνέβαλλε, στο βαθμό που της αναλογεί, στην τραπεζική κρίση του 2007/8, διότι η μεγάλη ρευστότητα τους έδωσε την αφορμή και δυνατότητα στις τράπεζες να υιοθετήσουν την αλόγιστη δανειοδοτική συμπεριφορά στον τομέα των κατοικιών. Ωστόσο, δεν αποτελεί βαθύτερη αιτία της κρίσης, διότι οι άμεσες αιτίες σχετίζονται με παραμέτρους που αφορούν τη λειτουργία των τραπεζών και τον ρυθμιστικό τους έλεγχο από το κράτος (Agglieta, 2009).

Επίσης, αιτία της κατάρρευσης μπορεί να είναι και η κακή διαχείριση των προθεσμιών. Πιο συγκεκριμένα, όταν μια τράπεζα έχει επενδύσει σε μακροχρόνιες τοποθετήσεις μπορεί βραχυχρόνια να βρεθεί αντιμέτωπη με αδυναμία εξόφλησης των υποχρεώσεών της, αν δεν έχει υπολογίσει σωστά τις προθεσμίες (Pinto and Prasad, 2009).

Επιπτώσεις της τραπεζικής κρίσης στον οικονομικό κύκλο

Οι επιπτώσεις μιας τραπεζικής κρίσης δεν περιορίζεται μόνο στην ίδια την τράπεζα, δηλαδή τους μέτοχους και τους εργαζόμενους, αλλά προκαλεί προβλήματα στην πραγματική οικονομία. Πράγματι, η κρίση του τραπεζικού συστήματος δημιουργεί προβλήματα αναχρηματοδότησης στην πραγματική οικονομία. Έρευνα του Bernanke στο Reinhart and Rogoff, καταλήγει ότι η κατάρρευση των τραπεζών κατά την μεγάλη κρίση 1930 και το μεγάλο χρονικό διάστημα για την ανόρθωση της χρηματοδοτικής τους ικανότητας στην πραγματική οικονομία αποτελεί σημαντικό λόγο για την παρατεταμένη διάρκεια της ύφεσης στην πραγματική οικονομία, για περίπου 10 χρόνια, αντί για ένα έως δυο χρόνια, όπως συνηθίζεται. Πράγματι, οι επιχειρήσεις αναβάλλουν τα επενδυτικά τους σχέδια λόγω της έλλειψης χρηματοδότησης που συνεπάγεται η τραπεζική κρίση. Παράλληλα, με δεδομένο ότι ο

τραπεζικός τομέας μόνο θεωρείται μοχλός επενδυτικής ανάπτυξης αλλά είναι το απαραίτητο εργαλείο για την διεκπεραίωση βασικών εμπορικών συναλλαγών μέσω του συστήματος πληρωμών, η στέρηση αυτού του οικονομικού εργαλείου από την αγορά παρακωλύει τις συναλλαγές μεταξύ των επιχειρήσεων, δυσχεραίνοντας την διενέργεια και άνθηση του εμπορίου σε μεγάλη κλίμακα.

Παράλληλα, η πτώση της οικονομικής δραστηριότητας δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο ύφεσης και χρηματοοικονομικών προβλημάτων. Πράγματι, η μείωση της δραστηριότητας των επιχειρήσεων μειώνει τα κέρδη και τη δυνατότητα να ανταποκριθούν σε προηγούμενες οφειλές εντείνοντας τα προβλήματα στον τραπεζικό τομέα (Reinhart and Rogoff, 2009b).

Επίσης, σε περίοδο κρίσης μεγαλύτερο πρόβλημα αναχρηματοδότησης αντιμετωπίζουν οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις σε σχέση με τις μεγάλες επιχειρήσεις. Διότι, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν διαθέτουν την ίδια αναγνωσιμότητα σε σχέση με τις μεγάλες, άρα και μη αναλογική πρόσβαση στον υπό λειτουργία τραπεζικό τομέα. Επίσης, οι μεγάλοι μεγέθους επιχειρήσεις διαθέτουν εναλλακτικές επιλογές δανειοδότησης, καθώς έχουν τη δυνατότητα χρηματοδότησης και από τη χρηματιστηριακή αγορά και από την αγορά ομολόγων (Reinhart and Rogoff, 2009a:146-147). Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι μικρές οικονομίες αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της πραγματικής οικονομίας, η έλλειψη ρευστότητας σ' αυτές τις επιχειρήσεις δυσχεραίνει την κατάσταση της οικονομίας.

Η κατάρρευση των τραπεζών αποτελεί προθάλαμο της κρίσης δημόσιου χρέους, διότι ο κίνδυνος κατάρρευσης του τραπεζικού συστήματος δημιουργεί την αναγκαιότητα στο κράτος της διάσωσης του τραπεζικού συστήματος προκειμένου να διασωθεί η οικονομία. Έτσι, λοιπόν, το ιδιωτικό χρέος μετατρέπεται σε δημόσιο, με κίνδυνο την κρίση δημόσιου χρέους και συνέπειες που υπογραμμίζονται σε προηγούμενη σχετική ενότητα.

Σε περίπτωση συστημικής κρίσης, όπως εξηγείται παραπάνω ο όρος, κινδυνεύει με κατάρρευση όλο το οικονομικό σύστημα και κατ' επέκταση και η κοινωνική ζωή, όχι μόνο η βιωσιμότητα της ανάπτυξης. Έτσι εξηγείται και ο λόγος που δίνεται ιδιαίτερη σημασία στη διάσωση του τραπεζικού συστήματος από το κράτος, αγνοώντας το κόστος διάσωσης για το ίδιο το κράτος. Ωστόσο, αυτή η πολιτική, δηλαδή η βεβαιότητα διάσωσης των τραπεζικών ιδρυμάτων, δημιουργεί την έννοια του ηθικού

κινδύνου “moral hazard”, η οποία συντηρεί τις αλόγιστες δανειοδοτικές πολιτικές των τραπεζικών ιδρυμάτων.

Σε ξεχωριστή ενότητα αναλύεται η εμπειρική θεωρία από χρηματοπιστωτική κρίση των ΗΠΑ 2007/08 και το θεωρητικό της υπόδειγμα, η οποία επεκτάθηκε λαμβάνοντας παγκόσμια διάσταση. Η παραπάνω μελέτη περίπτωσης, δεν αποσκοπεί μόνο στην κατανόηση της θεωρίας που αναπτύσσουμε, αλλά αποσκοπεί στην αναζήτηση σχέσεων αυτής της κρίσης με την κρίση της ελληνικής οικονομίας και γενικότερα στην διεξοδικότερη ανάλυση της περίπτωσης της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

3.6β Χρηματιστηριακές κρίσεις

Εισαγωγικές έννοιες

Ως χρηματιστηριακή κρίση νοείται μια ξαφνική και ισχυρή πτώση των τιμών των μετοχών σ’ ένα μεγάλο φάσμα τίτλων της χρηματιστηριακής αγοράς (Kindleberger, 1978), η οποία μπορεί να διαρκέσει πολλές ημέρες ή εβδομάδες και οδηγεί σε ένα νέο επίπεδο τιμών, το οποίο είναι κατά πολύ χαμηλότερο του προηγούμενου. Είναι γενικά αποδεκτό ότι χρηματιστηριακή κρίση έχουμε όταν επικρατεί διψήφιος αριθμός στην πτώση των δεικτών των χρηματιστηριακών αξιών για περισσότερες ημέρες. Η έντονη και απότομη πτώση προκύπτει από μια προηγούμενη ισχυρή και σε λάθος τροχιά ανατίμηση στις τιμές των μετοχών, δηλαδή της εκτίναξης των τιμών των μετοχών των εταιριών πολύ πιο πάνω απ’ ότι η πραγματική τους αξία, τόσο την παρούσα όσο και τις μελλοντικές προοπτικές. Από τα παραπάνω, εύλογα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η χρηματιστηριακή κρίση είναι απόρροια και αναπόσπαστο τμήμα της φούσκας στις τιμές των μετοχών-χρηματιστηριακής φούσκας, διότι η απότομη και ξαφνική πτώση προκύπτει μετά από μια υπερβολική και διαρκής αύξηση των αξιών στα χρηματιστήρια (Κότιος και Παυλίδης, 2012:104).

Μία χρηματιστηριακή φούσκα μπορεί να περιγραφεί ως μία κατάσταση στην οποία οι τιμές των μετοχών ή άλλων εμπορεύσιμων αξιών αυξάνονται πάρα πολύ και φτάνουν σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα σε σχέση με τη θεμελιώδη αξία τους, σε ανώτατο σημείο (Flood και Hodrick, 1990· Diba και Grossman, 1988· Caginal, Porter and Smith, 2001). Οι φούσκες είναι δηλαδή αυτοαναπτυσσόμενες και αυτοεκπληρούμενες

διαφοροποιήσεις της τιμής μίας μετοχής από τη θεμελιώδη αξία της, που όταν για κάποιο λόγο σταματήσει αυτή η ανάπτυξη, σπάνε και ακολουθεί βίαιη προσαρμογή (Αλεξιάκης και Ξανθάκης 2008). Το ανώτατο σημείο προαναγγέλλει το σκάσιμο της φούσκας και εισάγει την χρηματιστηριακή κρίση. Άμεση συνέπεια της πτώσης των τιμών των μετοχών είναι συνολική πτώση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Τα αίτια των χρηματιστηριακών κρίσεων

Οι χρηματιστηριακές κρίσεις ως τύπος οικονομικής κρίσης ενεργοποιείται συνδυαστικά με το φαινόμενο της φούσκας. Διότι η χρηματιστηριακή κρίση δεν περιλαμβάνει μόνο την κατάρρευση των τιμών των μετοχών αλλά και την προηγούμενη υπερβολική άνοδό τους χωρίς αντίκρισμα στην οικονομική πραγματικότητα. Η υπερβολική άνοδος και η πτώση των τιμών στα χρηματιστήρια και η κατάρρευση ή συντριβή συναπαρτίζουν το φαινόμενο του τύπου κρίσης που αναλύεται σ' αυτή την ενότητα (Kindleberger, 1978). Άρα, λοιπόν, η κατάρρευση των τιμών έχει ως γενεσιουργό αιτία την φούσκα. Ωστόσο, τόσο η ίδια η φούσκα όσο και η επακόλουθη κατάρρευση των τιμών προκαλούνται από βαθύτερα αίτια.

Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την ανάλυση τόσο για τα βαθύτερα αίτια που προκαλούν την φούσκα στην χρηματιστηριακή αγορά όσο και τις αφορμές εκδήλωσης της κρίσης. Μια προσέγγιση θεωρεί τις στρεβλές κρατικές παρεμβάσεις και τα επακόλουθα λάθη στην οικονομική πολιτική, όπως μια ξαφνική περιοριστική νομισματική πολιτική, ως αιτία εκδήλωσης της κρίσης. Διότι, αυτή η πολιτική μειώνει την ρευστότητα στην οικονομία περιορίζοντας τον δανεισμό για αγορά τίτλων, που σε αντίθετη περίπτωση θα διατηρούσε την ζήτηση ενεργή, άρα και την τιμή τους. Έτσι, πολλοί θεσμικοί επενδυτές πουλούν του τίτλους που κατέχουν, δρώντας προνοητικά και προκαλούν την αρχική πτώση. Η ερμηνεία αυτής της προσέγγισης επιδιώκει να δώσει έμφαση στις στρεβλές κρατικές παρεμβάσεις και την αναγκαιότητα περιορισμού τους. Η θεωρία της αγελαίας συμπεριφοράς συμπληρώνει την παραπάνω θεωρία υποστηρίζοντας ότι οι μη θεσμικοί επενδυτές ακολουθούν τους θεσμικούς επενδυτές που θεωρούνται περισσότερο ειδήμονες. Έτσι, λοιπόν, δημιουργείται τάση μαζικής φυγής από το χρηματιστήριο πουλώντας τίτλους, έτσι δημιουργείται μεγάλη προσφορά και πτώση των τιμών τους (Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Επίσης, μια διαφορετική προσέγγιση θεωρεί ότι η επεκτατική νομισματική πολιτική και η επακόλουθη ρευστότητα ευθύνεται για την πρόκληση της φούσκας στην χρηματιστηριακή αγορά. Πράγματι, η αύξηση των παρεχόμενων δανείων δίνει τη δυνατότητα να αυξηθεί η ζήτηση αξιών, με συνέπεια την αύξηση των τιμών τους. Το φαινόμενο της μαζικής συμπεριφοράς ενισχύει και γενικεύει την παραπάνω τάση με συνέπεια την αύξηση τιμών των μετοχών, των κερδών των επιχειρήσεων, τις επενδύσεις, και συνολικά την πρόκληση της φούσκας. Ωστόσο, η αναγκαιότητα άσκησης περιοριστικής πολιτικής λόγω της πρόκλησης πληθωρισμού από την αυξημένη ρευστότητα, προκαλεί άμεσα κατάρρευση της φούσκας. Άρα, λοιπόν, η νομισματική πολιτική είναι η βαθύτερη αιτία της δημιουργίας της φούσκας στην χρηματιστηριακή αγορά και το σκάσιμό της που ισοδυναμεί με χρηματιστηριακή κρίση (Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Επίσης, άλλη ερμηνεία υποστηρίζει ότι η ύφεση που βιώνει μια οικονομία είναι η βαθύτερη αιτία της χρηματιστηριακής κρίσης. Πράγματι, η ύφεση μειώνει την ζήτηση, άρα και την επενδυτική δραστηριότητα των επιχειρήσεων, τον κύκλο εργασιών και συνολικά τα κέρδη τους. Άμεση συνέπεια είναι η μείωση των τιμών των μετοχών των επιχειρήσεων, ενώ παράλληλα μειώνεται και το ενδιαφέρον των επενδυτών στην αγορά αξιών. Άρα, λοιπόν, η ζήτηση και κατάσταση της πραγματικής οικονομίας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην χρηματιστηριακή κρίση (Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Μια διαφορετική ερμηνεία αποδίδει την χρηματιστηριακή κρίση στις διαρθρωτικές αλλαγές που βιώνει η οικονομία και τις προοπτικές που διαγράφουν για τις επιχειρήσεις και τα κέρδη τους. Πιο συγκεκριμένα, όταν η οικονομία βιώνει σαρωτικές τεχνολογικές καινοτομίες και αλλαγές δημιουργείται αύξηση των κερδών και μελλοντικές προοπτικές στους συγκεκριμένους κλάδους που εκπροσωπούν τις αλλαγές. Αυτή η εξέλιξη οδηγεί τους θεσμικούς και μη επενδυτές στην αγορά των συγκεκριμένων μετοχών προσδοκώντας οφέλη. Συνεπώς, η αυξημένη αγοροπωλησία μετοχών αυξάνει τεχνητά την τιμή της ακόμη περισσότερο από την πραγματική αξία που αντικατοπτρίζεται από τα οικονομικά δεδομένα και τις προσδοκώμενες εξελίξεις (κατάσταση των επιχειρήσεων). Έτσι, προκαλείται φούσκα στην χρηματιστηριακή αγορά.

Στην παραπάνω διαδικασία συμβάλλουν και η μαζική συμπεριφορά και ο μιμητισμός των μη θεσμικών επενδυτών, οι οποίοι ακολουθούν τους μεγάλους επενδυτές, σύμφωνα με άλλη θεωρία. Ωστόσο, μετά την αποκατάσταση της ισορροπίας στις αγορές των αγαθών μειώνονται τα κέρδη των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων και αντιστρέφεται το κλίμα προκαλώντας μαζικές πωλήσεις τίτλων. Εδώ υπεισέρχεται πάλι η μαζική ψυχολογία, αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση, διότι προκαλεί μαζική φυγή των επενδυτών μιμούμενοι τους θεσμικούς επενδυτές, έτσι αυξάνοντας τις πωλήσεις των μετοχών, μειώνεται η τιμή τους με συνέπεια την χρηματιστηριακή κρίση. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η φούσκα στις μετοχές των εταιριών ιντερνέτ στις ΗΠΑ κατά την δεκαετία του 1990, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο παράδειγμα (Κότιος και Παυλίδης, 2012: 104-107).

Η χειραγώγηση των μη θεσμικών επενδυτών αποτελεί αιτία δημιουργίας και μεγέθυνσης της φούσκας. Πράγματι, όταν οικονομολόγοι και ειδικοί υποστηρίζουν ότι η οικονομία είναι στην καλύτερη φάση σε στιγμές που παρατηρείται ήδη αύξηση στον δείκτη του χρηματιστηρίου και κέρδη για κάποιους, ενθαρρύνει μεγάλο μέρος του πληθυσμού να επιδοθεί σε τέτοιες κερδοσκοπικές πρακτικές. Παράλληλα, ίδια αποτελέσματα θα έχει και η πολιτική χειραγώγηση με δηλώσεις πολιτικών να υπόσχονται περιθώρια μεγαλύτερης ανόδου του χρηματιστηρίου ή ότι δε θα αφήσουν το δείκτη χρηματιστηρίου να κατακυλήσει (Αλεξιάκης και Ξανθάκης, 2008· Λαβδιώτης, 2007).

Μία χρηματιστηριακή φούσκα σκάει όταν οι επενδυτές -οι οποίοι γνωρίζουν την ύπαρξή της εφόσον ευσυνείδητα αγοράζουν ακριβά για να πωλήσουν ακριβότερα- θεωρήσουν ότι αυτή αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο των χρηματιστηριακών τιμών, τότε θα νιώσουν ότι αυτή η φούσκα πιθανότατα κάποτε θα “σπάσει”. Μόλις αυτή η πιθανότητα γίνει αντιληπτή από πολλούς επενδυτές, τότε η χρηματιστηριακή φούσκα πράγματι θα “σπάσει” (Αλεξιάκης και Ξανθάκης, 2008).

Μία πρόκληση της παραδοσιακής θεωρίας της χρηματοοικονομικής ήταν και τα αποτελέσματα ερευνητικής εργασίας του Shiller, ο οποίος έδειξε ότι οι τιμές των μετοχών έχουν υπερβολική μεταβλητότητα σε σχέση με τη μεταβλητότητα που δικαιολογείται από τις τιμές που προκύπτουν από την παρούσα αξία των μελλοντικών ροών, δηλαδή των μερισμάτων. Μ’ άλλα λόγια οι πραγματικές τιμές διαφοροποιούνται σημαντικά και έχουν σημαντική μεταβλητότητα σε σχέση με τις

θεωρητικές τιμές (συγκριτικά με άλλα αγαθά), γεγονός που ευδοκιμεί όταν παρουσιαστούν οι κατάλληλες συνθήκες. Αυτό φανερώνει ότι οι αγορές δεν αποτιμούν τις μετοχές, όπως θα περίμενε κανείς, με βάση τη θεωρία των αποτελεσματικών αγορών (Shiller, 1981).

Το φαινόμενο της χρηματιστηριακής μόδας αποτελεί έναν ειδικό τύπο χρηματιστηριακής φούσκας. Εξετάζει την πιθανότητα μίας μετοχής να απομακρύνεται από την εσωτερική ή θεμελιώδη αξία της λόγω κάποιων ψυχολογικών και κοινωνικών δυνάμεων που δημιουργούν μόδα ως ανοδικές ή πτωτικές τάσεις στις χρηματιστηριακές τιμές (Camerer, 1989· Poterba and Summers, 1988· Bikhchandani et al, 1998).

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη χρηματιστηριακών μοδών: Πρώτον, αυτά που στηρίζονται σε μία συνάρτηση μεγιστοποίησης ωφέλειας, είναι κατά κάποιο τρόπο ορθολογικά και τότε οι τιμές διακυμαίνονται ανάλογα με τη χρησιμότητα που τα άτομα απολαμβάνουν από τη διακράτηση περιουσιακών στοιχείων. Δεύτερον, εκείνες που στηρίζονται στις πεποιθήσεις, οι οποίες μπορεί να βασιστούν σε συναισθηματικούς παράγοντες και οι αποφάσεις δεν είναι ορθολογικές. Σ' αυτή την περίπτωση, οι χρηματιστηριακές τιμές διακυμαίνονται εξαιτίας μαζικών αλλαγών στις πεποιθήσεις για τις μελλοντικές εσωτερικές αξίες (Αλεξάκης και Ξανθάκης, 2008).

Το σκάσιμο της φούσκας μπορεί να προκαλέσουν και οι μαζικές πωλήσεις που διενεργούν οι θεσμικοί επενδυτές. Πράγματι, η άνοδος του χρηματιστήριου σ' ένα ανώτερο επίπεδο μπορεί να ωθήσει τους θεσμικούς επενδυτές σε πωλήσεις, καθώς δεν προσδοκούν περαιτέρω άνοδο του δείκτη, με στόχο να επωφεληθούν από τις υψηλές τιμές των μετοχών. Οι μαζικές πωλήσεις δημιουργούν αιφνίδια πτώση των τιμών των μετοχών. Τα δυο γεγονότα ενθαρρύνουν του υπόλοιπους επενδυτές σε παρόμοιες ενέργειες, με συνέπεια τη μαζική αποχώρηση από το χρηματιστήριο όλων των επενδυτών και την αιφνίδια πτώση του δείκτη (Αλεξάκης και Ξανθάκης, 2008).

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι όχι μόνο η χρηματιστηριακή κρίση ενεργοποιείται συνδυαστικά με άλλο τύπο κρίσης, δηλαδή τη φούσκα στις τιμές αγαθών αλλά και οι βαθύτερες αιτίες επιδρούν συνδυαστικά και συχνά σε αλληλουχία μεταξύ τους. Για παράδειγμα, ένα ευνοϊκό κλίμα με θετικές προσδοκίες είναι δυνατόν να προκληθεί από μια ανακάλυψη ή εισαγωγή καινοτομιών που

δημιουργεί προσδοκίες αύξησης κερδών και της τιμής των μετοχών. Η ύπαρξη προσδοκιών μπορεί να είναι τεχνητή και να οφείλεται σε μη ρεαλιστικά γεγονότα. Όπως για παράδειγμα σε φήμες, τακτικές χειραγώγησης των αγορών και δηλώσεις ειδικών ή σε επενδύσεις θεσμικών επενδυτών που προκαλούν μια αρχική αναθέρμανση στη χρηματιστηριακή αγορά. Ωστόσο, αυτό δεν είναι επαρκές για τη δημιουργία της φούσκας. Προϋπόθεση για γενικευμένη μαζική επένδυση στο χρηματιστήριο από θεσμικούς και μη θεσμικούς επενδυτές, είναι η ύπαρξη ρευστότητας. Μ' άλλα λόγια, η χαλαρή οικονομική πολιτική και το χαμηλό κόστος χρήματος ως αποτέλεσμα της επεκτατικής νομισματικής πολιτικής. Αυτή η εξέλιξη διευκολύνει τον ευνοϊκό δανεισμό που έχει κίνητρο κερδοσκοπικές δραστηριότητες. Η αγελαία συμπεριφορά συμβάλει στην γενίκευση της επενδυτικής συμπεριφοράς στο χρηματιστήριο προκαλώντας έντονη ζήτηση, άρα και υπερβολική αύξηση των τιμών.

Επιπτώσεις των χρηματιστηριακών κρίσεων

Το σκάσιμο της φούσκας αποτελεί το ορόσημο της χρηματιστηριακής κρίσης. Σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχουν πρόθυμοι αγοραστές να αποκτήσουν τους ήδη ακριβούς τίτλους. Οπότε, αντιστρέφεται το κλίμα και επικρατεί νέος πανικός, ο οποίος ωθεί τους επενδυτές στην μαζική πώληση μετοχών, ειδικά όσων αγόρασαν με χαμηλότερες τιμές από τις επικρατούσες στην αγορά την δεδομένη χρονική στιγμή. Έτσι, λοιπόν, αρχίζει ένας φαύλος κύκλος πωλήσεων και πτώσης των τιμών των μετοχών μέχρι να σταθεροποιηθεί το χρηματιστήριο σ' ένα χαμηλό επίπεδο. Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να αναπτύξουμε τον τρόπο με τον οποίο η παραπάνω κατάσταση επηρεάζει την πραγματική οικονομία (Kindleberger, 1978).

Οι επενδυτές που κατέχουν τους τίτλους που αγόρασαν σε υψηλότερη τιμή από την ισχύουσα, θα υποστούν πτώση της αξίας των χαρτοφυλακίων τους. Ενώ όσοι πούλησαν σε αξία χαμηλότερη απ' αυτήν που αγόρασαν υφίστανται απώλειες. Έτσι, λοιπόν, οι απώλειες για τους θεσμικούς επενδυτές, όπως τράπεζες, σημαίνει μείωση της ρευστότητας που παρέχουν στην αγορά, άρα και της οικονομικής δραστηριότητας. Οι οικονομίες απώλειες σε επιχειρήσεις ισοδυναμεί με μείωση των δραστηριοτήτων τους. Στην περίπτωση που υφίστανται απώλειες σε επιχειρήσεις, οι οποίες λειτουργούν ως επενδυτές θεσμικοί και μη, και έχουν δανειστεί από το τραπεζικό

σύστημα για να επενδύσουν στο χρηματιστήριο, είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε χρεοκοπίες τραπεζών και μετάδοση της κρίσης στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, οι συνέπειες των οποίων στην πραγματική οικονομία έχουν αναλυθεί παραπάνω (Νούλας, 2006· Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Όσον αφορά τις επιχειρήσεις που εκδίδουν τις μετοχές (εισηγμένες στο χρηματιστήριο) η πτώση της τιμής των μετοχών ισοδυναμεί με δυσκολίες στην χρηματοδότησή τους μέσω αύξησης του μετοχικού τους κεφαλαίου. Διότι οι εν λόγω εταιρίες δεν μπορούν να αυξήσουν το μετοχικό τους κεφάλαιο με έκδοση νέων τίτλων, λόγω της έλλειψης υποψήφιων αγοραστών στο χρηματιστήριο για μετοχές. Έτσι, περιορίζεται δραστικά η δυνατότητα χρηματοδότησης των επενδυτικών τους σχεδίων μέσω του χρηματιστηρίου (Νούλας, 2006· Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Επίσης, η χρηματιστηριακή κρίση είναι πιθανόν να οδηγήσει σε φυγή κεφαλαίων από την χώρα, με αρνητικές συνέπειες στη ρευστότητα της χώρας και στο ισοζύγιο κίνησης κεφαλαίων, καθώς και υπαρκτός κίνδυνος υποτίμησης του νομίσματος. Πράγματι, φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών επιφέρει μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων, και πιθανή αύξηση επιτοκίων για την ανακοπή της τάσης φυγής. Ενώ σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών μπορεί να οδηγήσει σε φαύλο κύκλο υποτίμησης και πληθωρισμού (Κότιος και Παυλίδης, 2012:104-107).

Εμπειρική θεωρία της φούσκας στην τιμή αγαθών και των οικονομικών κρίσεων

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα αναλύσουμε περιπτώσεις κρίσης φούσκας σε διάφορες χώρες για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Επίσης, θα προσπαθήσουμε να συνδέσουμε τις φούσκες στις τιμές αγαθών με την πρόσφατη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση. Παρόλο που θα παρουσιάσουμε σε ξεχωριστό κεφάλαιο το πλαίσιο ανάλυσης της πρόσφατης παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης σφαιρικά, στην παρούσα υποενότητα παρουσιάζουμε την πρόσφατη παγκόσμια κρίση μόνο από την αναλυτική σκοπιά της φούσκας.

Περιπτώσιολογική μελέτη 3.4: Εμπειρική θεωρία χρηματιστηριακών-τραπεζικών κρίσεων

2000: Η «φούσκα» των μετοχών υψηλής τεχνολογίας και η επακόλουθη χρηματιστηριακή κρίση

Στα τέλη της δεκαετίας του '90, οι τεχνολογικές ανακαλύψεις στον τομέα της πληροφορικής και του ιντερνέτ, αποτέλεσαν ένα αρχικό εκτόπισμα στον κλάδο, γεγονός που οδηγεί τις εταιρίες ιντερνέτ στο απόγειό τους. Η αρχική ώθηση δημιούργησε αισιόδοξες προοπτικές και προσδοκίες για τις εταιρείες του internet, γεγονός που δημιουργεί μια γενικευμένη τάση για επένδυση σε μετοχές υψηλής τεχνολογίας, αρχικά ως αποτέλεσμα των αισιόδοξων προσδοκιών αλλά και δευτερευόντως και της τάσης για κερδοσκοπία των επενδυτών. Το φαινόμενο κορυφώθηκε τον Ιανουάριο του 2000, όταν η AOL εξαγόρασε με το αστρονομικό ποσό των 200 δισ. δολαρίων τον όμιλο Gr Warner. Το Μάρτιο του 2000 ο δείκτης μετοχών υψηλής τεχνολογίας Nasdaq έφτασε το ιστορικό του υψηλό άνω των 5.000 μονάδων.

Ως κύρια αιτία αυτής της φούσκας ήταν η διαφθορά των εταιρειών μιας και πολλές από αυτές δήλωναν κέρδη υψηλότερα του πραγματικού δημιουργώντας προσδοκίες στους επενδυτές. Ωστόσο, αυτό από την πλευρά των επενδυτών δηλώνει την ανορθολογικότητα στην εκτίμηση της τιμής του επενδύμενου αγαθού και απομάκρυνση από τα πραγματικά οικονομικά δεδομένα του (στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η αξία τιμής μετοχών των εταιριών). Σ' αυτό συνέβαλλαν, επίσης, οι χρηματιστηριακοί αναλυτές έδιναν θετικές εισηγήσεις για μετοχές εταιρειών που είχαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα, προκαλώντας το φαινόμενο της μαζικής συμπεριφοράς, καθώς οι υπόλοιποι επενδυτές ακλούθησαν τους ειδικούς εκτιμητές-αξιολογητές. Ενώ και η επιθυμία, η κερδοσκοπία και τάση πλουτισμού των επενδυτών διαδραμάτισε τον δικό της ρόλο.

Η φούσκα έσκασε, με το δείκτη Nasdaq να χάνει μέχρι τον Οκτώβριο του 2002 το 78% της αξίας του. Το σκάσιμο της φούσκας οδήγησε σε χρηματιστηριακή κρίση, ενώ οι συνέπειες για την αμερικανική οικονομία ήταν ευρύτερες. Η πτώση ήταν απότομη, οι επενδύσεις διεκόπησαν, παράλληλα το συγκυριακό γεγονός της 11^{ης} Σεπτεμβρίου αποτέλεσε τη χαριστική βολή στην οικονομική κατάσταση της χώρας. Η Fed όμως παρενέβη εγκαίρως, ακολούθησε συνειδητά επεκτατική οικονομική

πολιτική, μειώνοντας διαδοχικά τα επιτόκια, προκειμένου να στηρίξει τις επιχειρήσεις να ξεχρεωθούν από το βαρύ δανειακό φορτίο που είχαν αναλάβει στην ανοδικά φάση του χρηματιστηριακού κύκλου της δεκαετίας του '90, βοηθώντας έτσι την αμερικανική οικονομία να ανακάμψει¹⁰. Η μεγάλη αύξηση της προσφοράς χρήματος εκείνη την περίοδο και η ρευστότητα των τραπεζών ευνόησε αργότερα την αύξηση της παροχής σε στεγαστικά δάνεια, εξέλιξη που συνέτεινε στην αύξηση της τιμής των κατοικιών και στην μετέπειτα φούσκα στις αξίες ακινήτων.

Η κρίση της τουλίπας στην Ολλανδία τον 17^ο αιώνα (tulip mania)

Η κρίση της τουλίπας στην Ολλανδία κατά τον 17^ο αιώνα δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της φούσκας στην τιμή του λουλουδιού, λόγω της αλματώδους ζήτησης που προκλήθηκε για το συγκεκριμένο αγαθό. Η αύξηση της ζήτησης υπήρξε αποτέλεσμα συνδυασμού διαφόρων παραγόντων, αρχικά η αύξηση της ποσότητας χρήματος άλλαξε τις καταναλωτικές συνήθειες στην Ολλανδική κοινωνία. Επίσης, η εκμετάλλευση των αποικιών και η ανάπτυξη του εμπορίου προσέφερε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, λοιπόν, ήταν σύνηθες το γεγονός να κατασκευάζονται μεγάλες και πολυτελείς κατοικίες από νεόπλουτους, με εντυπωσιακούς κήπους. Ο μιμητισμός εντείνει το φαινόμενο και την ζήτηση. Καθώς αυξανόταν η ζήτησή της, δεν παρατηρείται αύξηση της προσφοράς με συνέπεια η τιμή της να εκτοξεύεται στα ύψη και η τουλίπα να γίνεται σύμβολο πλούτου (Τσολάκος, 2012).

Η παραπάνω κατάσταση ενεργοποίησε την κερδοσκοπία. Συναπτόταν προθεσμιακά συμβόλαια (εμπόριο με βολβούς που δεν είχαν ακόμη παραχθεί) και αγορές με δανεικά και με προϊόν πώλησης άλλων περιουσιακών στοιχείων. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή εκείνη η τουλίπα πωλείται 5500 χρυσά Gulden (περίπου 87.000 ευρώ) (Knoor, 2008).

Η φούσκα αυτή δεν μπορούσε να κρατήσει για πάντα. Πράγματι, κάποια στιγμή σε πλειστηριασμό συμβολαίων στην πόλη Haarlem δε βρέθηκε νέος αφελής αγοραστής (1637) και η αγορά της τουλίπας οδηγήθηκε σε κατάρρευση. Οι αρχές αναγκάστηκαν να λάβουν μέτρα, ιδίως να απαγορεύσουν τα προθεσμιακά συμβόλαια και ν'

¹⁰ Σύμφωνα με τον Aglietta, αυτή η χαλαρή οικονομική πολιτική υπήρξε μια από τις γενεσιουργές αιτίες δημιουργίας της φούσκας στην αγορά ακινήτων στις ΗΠΑ 2007-2008, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες.

αποκλείσουν τις δικαστικές προσφυγές. Η επέκταση της κρίσης στην πραγματική οικονομία ήταν περιορισμένη, καθώς εξουδετερώθηκε από την επικράτηση του διεθνούς εμπορίου (Knoor, 2008).

Εμπειρική θεωρία στις χρηματιστηριακές κρίσεις

Σ' αυτή την ενότητα θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις αντιπροσωπευτικές κατηγορίες των χρηματιστηριακών κρίσεων που συνέβησαν σε διάφορες χώρες και τροφοδοτούν την οικονομική θεωρία με νέα επιβεβαιώνοντας στην πραγματικότητα την σχέση ανατροφοδότησης μεταξύ οικονομικής επιστήμης και εμπειρικών δεδομένων, όπως τονίστηκε σε προηγούμενη ενότητα. Θα επικεντρωθούμε στην περίπτωση της Ελληνικής χρηματιστηριακής κρίσης και της Ιαπωνικής. Σε ξεχωριστό κεφάλαιο θα αναλυθεί το υπόδειγμα της Μεγάλης Κρίσης του 1929, η οποία ξεκίνησε ως χρηματιστηριακή και εκτυλίχτηκε σε τραπεζική και μεταδόθηκε στην πραγματική οικονομία με την μορφή της ύφεσης.

Ελληνική χρηματιστηριακή κρίση

Στην Ελλάδα, μία ισχυρή χρηματιστηριακή κρίση διαδραματίστηκε πριν την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ, μία εξέλιξη ιδιαίτερα σημαντική για την ελληνική οικονομία, γεγονός που συνέβαλλε στη δημιουργία ευνοϊκού επενδυτικού κλίματος και στο χρηματιστήριο. Το θετικό επενδυτικό κλίμα, είχε αρχίσει να δημιουργείται μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχτ, όπου αποφασίστηκε από τις χώρες που πήραν μέρος να διοχετεύουν κοινοτικά κεφάλαια για την υποβοήθηση των ασθενέστερων οικονομιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Ως αποτέλεσμα, η χρηματιστηριακή αγορά γέμισε με ενθουσιασμό, καθώς υπήρχε η πεποίθηση ότι η ελληνική οικονομία θα άρχιζε να συγκλίνει με τις οικονομίες των υπόλοιπων κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημιουργώντας μεγαλύτερο όγκο συναλλαγών στο χρηματιστήριο (Καραγιαννίδου, 2010). Σ' αυτή την τάση βοήθησε και η απελευθέρωση της αγοράς του χρηματιστηρίου Αθηνών. Πράγματι, το Χρηματιστήριο Αθηνών από την ίδρυσή του και μέχρι το 1987 λειτουργούσε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα με την εγχώρια αγορά. Η απελευθέρωση της αγοράς και η απομάκρυνση ρυθμιστικών κανόνων συνέβαλλε, επίσης, στη δημιουργία έντονης

επενδυτικής κίνησης από το εξωτερικό. Ο συνδυασμός των δυο γεγονότων είχε αποτέλεσμα την αρχική σημαντική αύξηση του όγκου των συναλλαγών (Carorale et. al., 2008).

Την περίοδο μεταξύ 1993-1996 υπήρξε διαρκής άνοδος των τιμών των μετοχών του όγκου των συναλλαγών και του αριθμού των θεσμικών επενδυτών. Το θετικό κλίμα κυριάρχησε και το 1998, όπου η ένταξη στην ONE ήταν πλέον ένας ορατός στόχος (Καραγιαννίδου, 2010). Έτσι, το 1999, η χρηματιστηριακή έξαρση είχε λάβει πλέον φρενήρεις ρυθμούς. Μεταξύ των ετών 1998-1999 όπου παρατηρείται το ιστορικό υψηλό του χρηματιστηρίου, οι τιμές των μετοχών αυξήθηκαν κατά 332.69%. Η παραπάνω επιτάχυνση δημιουργίας της φούσκας ενισχύεται και από την συμπεριφορά μαζικής ψυχολογίας. Σύμφωνα με έρευνα και μέτρηση της αγελαίας συμπεριφοράς στην ελληνική χρηματιστηριακή κρίση από Carorale et. al. , υποστηρίζεται ότι από την δημιουργία μέχρι το σκάσιμο της φούσκας παρατηρούνται έντονα φαινόμενα αγελαίας και εφήμερης κερδοσκοπικής συμπεριφοράς, ενώ μετά το σκάσιμο και την εισαγωγή ρυθμιστικών κανόνων παρατηρείται περισσότερο ορθολογική συμπεριφορά. Έτσι, λοιπόν, η εντυπωσιακή αρχική αύξηση της χρηματιστηριακής αγοράς που ακολούθησε, είχε ως αποτέλεσμα την προσέλκυση χιλιάδων νέων μικροεπενδυτών-μικροαποταμιευτών από την ελληνική κοινωνία. Με αποτέλεσμα τον Σεπτέμβριο του 1999 υπήρχαν συνολικά 145.817 νέοι επενδυτές, καθώς βλέποντας κάποιος τον συνάνθρωπό του να πραγματοποιεί κέρδη από την παραπάνω δραστηριότητα, επιδίδεται και ο ίδιος σε παρόμοιες πρακτικές (Carorale et. al., 2008). Επίσης, δεν πρέπει να αγνοήσουμε και την χειραγώγηση των μη θεσμικών επενδυτών από οικονομολόγους και από μέρος της πολιτικής ηγεσίας (Λαβδιώτης, 2007). Ιδιώτες και επιχειρήσεις αγόραζαν μετοχές εταιριών, οι οποίες ακολουθούσαν φρενήρη άνοδο. Συνεπώς, επιχειρήσεις εμφάνιζαν κέρδη στους ισολογισμούς σε μεγάλο μέρος, όχι από την παραγωγική τους δραστηριότητα, αλλά από τις επενδύσεις στο χρηματιστήριο, δημιουργώντας συνολικά εφήμερα ευνοϊκές συνθήκες στον επιχειρηματικό κόσμο.

Η πτώση άρχισε το Σεπτέμβριο του 1999 και κράτησε μέχρι και τις αρχές του 2003. Η ψυχολογία του κοινού είχε αντιστραφεί και ακολούθησε κλίμα μαζικών ρευστοποιήσεων (Καραγιαννίδου, 2010). Ανάμεσα στις αιτίες της πτώσης συγκαταλέγεται η απομάκρυνση θεσμικών επενδυτών από το χρηματιστήριο, διότι

διέκριναν ότι η άνοδος είχε φτάσει στο μέγιστο σημείο και πρόβλεψαν την πτώση. Έτσι, λοιπόν, πωλούν τις μετοχές τους με στόχο την κερδοσκοπία (Λαβδιώτης, 2007). Αποτέλεσμα, η αγορά του χρηματιστηρίου καταρρέει, γεγονός που οδηγεί στην πτώση του δείκτη του χρηματιστηρίου σε 1467.30 μονάδες στις 31/3/2003, που ισοδυναμεί με 77.88% απώλεια (Caporale et. al., 2008) και σε μεγάλες απώλειες στους μικροεπενδυτές-μικροαποταμιευτές, οι οποίοι δεν αποσύρθηκαν εγκαίρως. Παράλληλα, πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις που επένδυναν στο χρηματιστήριο υφίστανται μεγάλες απώλειες και πτώση της παραγωγικής τους δραστηριότητας.

Η Ιαπωνική Φούσκα – The Japanese “Bubble Economy” (1984-1989)

Από το 1960 μέχρι το 1980, η Ιαπωνία είχε τον ψηλότερο οικονομικό δείκτη ανάπτυξης στον κόσμο. Στα μέσα του 1980, η κυβέρνηση της Ιαπωνίας χαλάρωσε την νομισματική της πολιτική, με αποτέλεσμα να μειωθούν τα επιτόκια και να αυξηθεί η προσφορά του χρήματος στην αγορά και οι επενδυτές να δανείζονται για να επενδύσουν στο χρηματιστήριο. Οι ενέργειες αυτές σε συνδυασμό με την Ιαπωνική εταιρική επινόηση, γνωστή ως «zaitech» , δηλαδή τη «χρηματοοικονομική μηχανική», όπου οι εταιρείες επένδυναν σε κερδοσκοπικές αγορές, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν τεράστια κέρδη στα αποτελέσματά τους προερχόμενα, όχι από βιώσιμη διαχρονικά επιχειρηματική δραστηριότητά τους, αλλά από κερδοσκοπικές δραστηριότητες, συνέβαλαν σημαντικά στη δημιουργία χρηματιστηριακής φούσκας. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1980, υπολογίζεται ότι το 50% των κερδών που παρουσίαζαν οι εταιρείες προέρχονταν από τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες του «zaitech». Με τέτοια «επικερδή» αποτελέσματα των εταιρειών ο δείκτης Nikkei εκτοξεύθηκε από τις 449 μονάδες τον Μάρτιο του 1980, στις 2800 μονάδες στις 31 Δεκεμβρίου 1989. Τον Ιανουάριο του 1990, οι τιμές των μετοχών στο χρηματιστήριο της Ιαπωνίας άρχισαν την κατρακύλα, με αποτέλεσμα οι επενδυτές να χάσουν τεράστιες περιουσίες. Ο δείκτης Nikkei έφτασε στο χαμηλότερό του σημείο, 800 μονάδες στις 11 Μαρτίου 2003. Μέσα στο νέο αυτό κλίμα, η Ιαπωνία μέχρι το 2002, είχε τον χαμηλότερο δείκτη ανάπτυξης απ’ όλες τις κύριες βιομηχανικές χώρες (Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς, 2007).

3.7 Συμπεράσματα

Το δημόσιο χρέος αποτελεί την κεντρική έννοια των κρίσεων δημοσίου χρέους και κατά συνέπεια και της παρούσης ανάλυσης. Η έννοια αυτή αναφέρεται στο σύνολο των οικονομικών οφειλών του κράτους, οι οποίες εκφράζονται συνήθως ως ποσοστό επί του ΑΕΠ (Κότιος και Παυλίδης, 2012:53) και προκύπτουν από την σύναψη δανείων, τόσο από το ίδιο όσο και από φορείς που υπάγονται στον έλεγχο του (επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, δημόσιες επιχειρήσεις), με σαφή κρατική εγγύηση. Ενώ δανειστές συνήθως είναι οι ξένες κυβερνήσεις, διεθνής οργανισμοί, (Διεθνής Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, Περιφερειακές Αναπτυξιακές Τράπεζες), ιδιώτες (Πιστωτικά Ιδρύματα, τράπεζες, αμοιβαία κεφάλαια, Οργανισμοί Εναλλακτικών Επενδύσεων, Θεσμικοί Επενδυτές, φυσικά πρόσωπα) Ασφαλιστικοί Οργανισμοί (Reinhart and Roggof, 2010).

Προβλήματα χρέους προκύπτουν επειδή οι υπερχρεωμένες χώρες με την συναίνεση των πιστωτών έχουν δανειστεί υπερβολικά περισσότερο απ' ό,τι μπορούσαν να αντέξουν για την αποπληρωμή των δανείων (Woodward, 1992:23), με συνέπεια την υπερχρέωσή τους. Η υπερχρέωση είναι δυνατόν να οδηγήσει στη μη βιωσιμότητα του δημοσίου χρέους και κατ' επέκταση στην κρίση δημοσίου χρέους. Ωστόσο, είναι δυνατόν να προκύψει αυξημένο δημόσιο χρέος χωρίς την άμεση σύναψη δανειακών συμβάσεων, λόγω μακροοικονομικών ανισορροπιών, χρηματοπιστωτικών ανισορροπιών και σε περιπτώσεις, όπως αυτές που αναλύθηκαν παραπάνω.

Η κρίση δημοσίου χρέους συμπεριλαμβάνει τη μονομερή αθέτηση-απάρνηση των δανειακών υποχρεώσεων εκ μέρους του δανειζόμενου, τη διμερή αθέτηση δανειακών υποχρεώσεων ή αναδιάρθρωση του χρέους με όρους λιγότερο ευνοϊκούς για τον δανειστή, σε σχέση με τους αρχικούς (Reinhart and Roggof, 2010:6). Ήδη από την εποχή του Adam Smith το φαινόμενο απασχόλησε τους οικονομολόγους, έτσι ο ίδιος στον *Πλούτο των Εθνών*, ορίζει ότι έχουμε κρατική χρεοκοπία, εφόσον το κράτος κατά οποιοδήποτε τρόπο υπεκφεύγει από την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του (Smith, 1776/1999).

Η υπερχρέωση δεν οδηγεί αυτόματα και πάντοτε σε κρατική πτώχευση. Η κατάσταση μπορεί να είναι ελεγχόμενη και η χώρα να μην οδηγηθεί σε άτακτη ή ελεγχόμενη

στάση πληρωμών. Συνήθως η υπερχρέωση καταλήγει σε κρίση υπό τη μορφή ολικής ή μερικής αδυναμίας εξόφλησης των χρεών. Ωστόσο, ανεξαρτήτως της έντασης και κατ' επέκταση της κατάληξης της κρίσης χρέους αναφορικά με την αδυναμία εξόφλησης των χρεών, (ελεγχόμενη η μονομερής πτώχευση) είναι γεγονός ότι έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην πρόκληση του οικονομικού κύκλου. Αρχικά, μετά την αθέτηση των πληρωμών το χρέος συνεχίζει να αυξάνεται, καθώς οι καθυστερούμενες πληρωμές συσσωρεύονται και το ΑΕΠ φθίνει (Reinhart and Rogoff, 2010).

Ως διαρθρωτική κρίση στην αγορά αγαθών εκλαμβάνονται οι απότομες και ισχυρές μεταβολές στην τομεακή ή/και χωρική σύνθεση της οικονομικής δομής – παραγωγής. Αυτό σημαίνει διαφορετική διευθέτηση της παραγωγικής δραστηριότητας της οικονομίας και διαφορετική διανομή των παραγωγικών συντελεστών της, μεταξύ διαφόρων τομέων της οικονομίας, ενασχολήσεων, γεωγραφικών περιοχών, ειδών προϊόντων κτλ (Silva and Teixeira, 2006:3). Συνήθως, η έννοια υπονοεί μόνιμες μεταβολές στην τομεακή σύνθεση του οικονομικού συστήματος (Syrguin, 2007). Οι μεταβολές θέτουν σε δοκιμασία συγκεκριμένους κλάδους παραγωγής, σε όφελος άλλων κλάδων παραγωγής. Μετρώνται με το μερίδιό της στη συνολική απασχόληση, ενώ μπορούν να μελετηθούν αν επικεντρωθούμε σ' ένα μικρό αριθμό ομάδων ή δραστηριοτήτων, οι οποίες συνθέτουν την οικονομική δομή.

Επίσης, και το φαινόμενο του πληθωρισμού είναι στενά συνδεδεμένο με το δημόσιο χρέος και το πρόβλημα της αθέτησης των δανειακών υποχρεώσεων. Παράλληλα, η πληθωριστική κρίση και ο υπερπληθωρισμός μπορούν εξίσου να επηρεάσουν τον επιχειρηματικό κύκλο (Reinhart and Rogoff, 2010). Υπό αυτή την έννοια, η μελέτη του φαινομένου της πληθωριστικής κρίσης, αποτελώντας ξεχωριστή κατηγορία των οικονομικών κρίσεων, χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης, με έμφαση στις επιπτώσεις του φαινομένου στον οικονομικό κύκλο.

Πράγματι, σύμφωνα με τους Reinhart and Rogoff, οι κρίσεις πληθωρισμού συνοδεύονται από νομισματικές κρίσεις, σε μια μεγάλη πλειοψηφία εκδήλωσης επεισοδίων διαχρονικά. Σε έρευνα που έχουν διεξάγει σε οικονομικά δεδομένα διαφόρων χωρών αναφορικά με τις πληθωριστικές κρίσεις που αντιμετώπισαν με ρυθμό πληθωρισμού που ξεπερνά το 20% ετησίως, παρατηρείται ταυτόχρονα νομισματική κρίση που εκδηλώνεται με νομισματική υποτίμηση πάνω από 15% ετησίως στο εγχώριο νόμισμα (Reinhart and Rogoff, 2010). Την πρωτοκαθεδρία στην

καταγραφή ετήσιας νομισματικής υποτίμησης και υπερπληθωρισμού κατέχει η Ελλάδα στη διάρκεια του 1944.

Η οικονομική κρίση και η πρόκληση του οικονομικού κύκλου μπορεί να οφείλεται και στην συναλλαγματική κρίση. Στη θεωρία των οικονομικών κρίσεων, ως βασικές αιτίες των διεθνών συναλλαγματικών κρίσεων προβάλλονται: α) παράγοντες που αποδίδονται στις εγχώριες οικονομικές πολιτικές, β) παράγοντες που ενοχοποιούν την αστάθεια των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών. Οι παραπάνω παράγοντες ισχύουν σε καθεστώς σταθερών ισοτιμιών και σε καθεστώς ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών.

Είναι γεγονός ότι η επικράτηση της οικονομικής ανισορροπίας σε μια οικονομία, μπορεί να οφείλεται και σε φούσκα που έχει επικρατήσει στην τιμή κάποιων αγαθών. Η συγκεκριμένη μορφή κρίσης συνδυάζεται πάντα με τραπεζική κρίση, αυτόνομα δεν μπορεί να προκαλέσει οικονομική δυσλειτουργία.

Ως φούσκες στις αγορές αγαθών νοούνται οι ισχυρές και απότομες μεταβολές στις συνθήκες ζήτησης και προσφοράς των αγαθών, οι οποίες προκαλούν μεγάλες αλλαγές στις τιμές τους. Συνήθως, οι φούσκες στις τιμές αγαθών δεν προκαλούν από μόνες οικονομική κρίση, ούτε σημαντική μεταβολή στον οικονομικό κύκλο. Το σκάσιμο της φούσκας στις τιμές αγαθών είναι δυνατόν να προκαλέσει την πραγματοποίηση άλλου τύπου κρίσης, όπως για παράδειγμα, χρηματοοικονομική κρίση (κρίση στο τραπεζικό σύστημα, χρηματιστηριακή κρίση) και κατά συνέπεια ο συνδυασμός των δυο γεγονότων μεταβάλλει τον οικονομικό κύκλο. Άρα, λοιπόν, οι φούσκες στις τιμές των αγαθών επιδρούν συνδυαστικά με άλλους παράγοντες και γεγονότα στην πρόκληση του κύκλου. Τα συνήθη αγαθά των οποίων η αύξηση της τιμής τους είναι δυνατόν να προκαλέσει οικονομική κρίση, είναι οι τίτλοι περιουσιακών στοιχείων, οι κατοικίες, χωρίς να αποκλείονται και άλλα αγαθά τα οποία εμφανίζουν ηπιότερη επίδραση ιδιαίτερα στις μέρες (τρόφιμα, πρώτες ύλες, ενέργεια, η κρίση τουλίπας 17^ο αιώνα στην Ολλανδία).

Οι χρηματοοικονομικές κρίσεις διακρίνονται σε τραπεζικές κρίσεις και σε χρηματιστηριακές κρίσεις για λόγους μεθοδολογικούς, παρόλο που η διάκριση δεν είναι πάντοτε δυνατή, διότι υπάρχουν σαφείς αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των δυο κατηγοριών κρίσεων. Πράγματι, η δημιουργία της φούσκας στον χρηματιστηριακό τομέα εξαρτάται σημαντικά από την σύμπραξη του πιστωτικού

τομέα, ενώ το σκάσιμο της φούσκας στο χρηματιστηριακό τομέα επιδρά στον πιστωτικό τομέα και μετά την πραγματική οικονομία. Ενώ συχνά συμβαίνει και το αντίθετο, η κρίση στον τραπεζικό τομέα προκαλεί κατάρρευση και στα χρηματιστήρια.

Ως χρηματιστηριακή κρίση νοείται μια ξαφνική και ισχυρή πτώση των τιμών των μετοχών σ' ένα μεγάλο φάσμα τίτλων της χρηματιστηριακής αγοράς (Kindleberger, 1978), η οποία μπορεί να διαρκέσει πολλές ημέρες ή εβδομάδες και οδηγεί σ' ένα νέο επίπεδο τιμών, το οποίο είναι κατά πολύ χαμηλότερο του προηγούμενου. Είναι γενικά αποδεκτό ότι χρηματιστηριακή κρίση έχουμε όταν επικρατεί διψήφιος αριθμός στην πτώση των δεικτών των χρηματιστηριακών αξιών για περισσότερες ημέρες. Η έντονη και απότομη πτώση προκύπτει από μια προηγούμενη ισχυρή και σε λάθος τροχιά ανατίμηση στις τιμές των μετοχών, δηλαδή της εκτίναξης των τιμών των μετοχών των εταιριών πολύ πιο πάνω απ' ότι η πραγματική τους αξία, τόσο την παρούσα όσο και τις μελλοντικές προοπτικές. Από τα παραπάνω, εύλογα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η χρηματιστηριακή κρίση είναι απόρροια και αναπόσπαστο τμήμα της φούσκας στις τιμές των μετοχών-χρηματιστηριακής φούσκας, διότι η απότομη και ξαφνική πτώση προκύπτει μετά από μια υπερβολική και διαρκής αύξηση των αξιών στα χρηματιστήρια

Η ανάλυση των χρηματοπιστωτικών κρίσεων δεν βοηθά να προσεγγίσουμε την πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ, αλλά μελετάται με σκοπό την διερεύνηση των επιπτώσεων και της συμβολή της στην εκδήλωση της Ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Οι άμεσες αρνητικές συνέπειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης αποτελούν παρελθόν. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία να ερευνήσουμε στην παρούσα εργασία είναι οι επιπτώσεις και η συμβολή της παγκόσμιας κρίσης στην έναρξη της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Διότι η μελέτη της ελληνικής κρίσης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς να λάβουμε υπόψη τις διεθνείς εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στο κατώφλι της έναρξης της ελληνικής κρίσης.

Η προηγούμενη χρηματοοικονομική κρίση ευαισθητοποίησε τις αγορές σε οτιδήποτε αρνητικό. Πράγματι, η εποχή όπου οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί και οι θεσμικοί επενδυτές χορηγούσαν δάνεια σε λιγότερο επισφαλής πελάτες (ιδιώτες ή κράτος) έχει παρέλθει, ως αποτέλεσμα του μαθήματος από την χρηματοπιστωτική κρίση. Όχι μόνο

οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί αξιολογούν αυστηρότερα τους υποψήφιους δανειστές για την δίκη τους εξασφάλιση, αλλά δεν διαθέτουν εκ των πραγμάτων την ίδια δυνατότητα παροχής ρευστότητας λόγω της κρίσης. Επίσης, η μελλοντική αβεβαιότητα τους αναγκάζει να γίνονται φειδωλοί στην δανειοδότηση και παράλληλα να μην αναλαμβάνουν υψηλό ρίσκο στις χρηματοοικονομικές τους επενδύσεις, αλλά να προτιμούν μικρότερες αποδόσεις και ρίσκο. Από την παραπάνω εξονυχιστική αξιολόγηση των πιστωτών δεν εξαιρούνται οι οικονομίες των χωρών, η αξιολόγηση των οποίων γίνεται πιο ενδελεχής σ' αντίθεση με ό,τι ίσχυε πριν την κρίση. Αυτό το νέο πλαίσιο που δημιουργήθηκε, αποτέλεσε την αφορμή για την αύξηση του επιτοκίου δανεισμού της Ελλάδος (Χαρδούβελης, 2011a).

Στα μέσα Οκτωβρίου 2009, στη δευτερογενή αγορά των CDS, η ασφάλιση των αγοραστών ελληνικών ομολόγων κόστιζε το ίδιο με τα Ιρλανδικά, περίπου 130 μονάδες βάσης ή 1,3%. Αυτό σημαίνει ότι ο αγοραστής ελληνικού πενταετούς ομολόγου ονομαστικής αξίας €10 εκ. έπρεπε να πληρώνει για την ασφάλεια 130 χιλιάδες ευρώ ετησίως για 5 χρόνια. Από το Νοέμβριο του 2009 το κόστος ασφάλισης των αγοραστών ελληνικών ομολόγων σταδιακά εκτοξεύτηκε, και φυσικά με πολλά σκαμπανεβάσματα, τα οποία αντικατοπτρίζουν οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη. Για παράδειγμα, την Παρασκευή 17 Δεκεμβρίου 2010, στη διάρκεια της Ευρωπαϊκής Συνόδου Κορυφής, ήταν 970 μονάδες βάσης, ένα κόστος σχεδόν απαγορευτικά υψηλό. Η μεγάλη επιδείνωση ξεκινάει από τα τέλη Απριλίου. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι αιτίες αυτής της αλματώδους ανόδου του επιτοκίου δανεισμού δεν περιορίζονται μόνο στις νέες συνθήκες που επικράτησαν στον χρηματοπιστωτικό τομέα, αυτές οι συνθήκες αποτέλεσαν την αφορμή. Οι βαθύτερες αιτίες βρίσκονται σε Ευρωπαϊκό επίπεδο και σε επίπεδο εθνικής οικονομίας. Ωστόσο, αναλυτικότερα θα αναφερθούμε σε επόμενη ενότητα.

Πίνακας 3.2 Συνοπτική παρουσίαση οικονομικών κρίσεων, των αιτιών τους και των επιπτώσεών τους στον οικονομικό κύκλο

Τύπος κρίσης	Αιτίες της κρίσης	Επιπτώσεις της κρίσης στον κύκλο
Κρίση δημόσιου χρέους	Αλόγιστος δανεισμός – οικονομική ύφεση - συναλλαγματικές ανισορροπίες – επιτοκιακός κίνδυνος - χρηματοπιστωτικές κρίσεις - κερδοσκοπικές πρακτικές	Αδυναμία εξόφλησης χρεών – διατάραξης της σχέσης με τους πιστωτές - ύφεση
Διαρθρωτικές κρίσεις	Τεχνολογική πρόοδος και η καινοτομία – εμφάνιση νέων ανταγωνιστικών χωρών – μεταβολές στις καταναλωτικές προτιμήσεις	Αύξηση εμπορικών ελλειμμάτων – απαξίωση παραγωγικών εγκαταστάσεων – αύξηση ανεργίας – στασιμοπληθωρισμός – μεταφορά εισοδημάτων προς τις χώρες εξαγωγής
Πληθωριστικές κρίσεις	Υπερβολική αύξηση της προσφοράς χρήματος – πιστωτική επέκταση – αύξηση έργου ζήτησης – χαμηλή ελαστικότητα προσφοράς – αύξηση των στοιχείων κόστους παραγωγής εισαγόμενος πληθωρισμός – επεκτατική δημοσιονομική πολιτική – μεγάλη υποτίμηση – αύξηση στις τιμές των εισαγόμενων προϊόντων	Μείωση επενδύσεων – μείωση πραγματικών και διαθέσιμων εισοδημάτων – μείωση κατανάλωσης – μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας - ενδεχόμενη υποτίμηση – μείωση ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων
Συναλλαγματικές	Ασυνεπή οικονομική πολιτική – δυσμενή θεμελιώδη οικονομικά	Αύξηση του χρέους των ιδιωτικών επιχειρήσεων

κρίσεις	μεγέθη – αυτοεκπληρούμενες κρίσεις – μαζική συμπεριφορά των επενδυτών – κερδοσκοπία – εισαγωγή της κρίσης με την βοήθεια μηχανισμών διεθνούς μετάδοσης	και τραπεζών- αύξηση του δημόσιου χρέους
Φούσκες στις τιμές αγαθών	Μεταβολές στις καταναλωτικές προτιμήσεις – περιορισμός του ανταγωνισμού – τεχνολογική πρόοδος – πιστωτική επέκταση – μαζική συμπεριφορά των καταναλωτών – κερδοσκοπική τάση – κρατική πολιτική (μέτρα προστατευτισμού) -	Σκάσιμο της φούσκας - Επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα – διάσωση του τραπεζικού συστήματος και επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού – πτώση της αξίας του ενεργητικού των επιχειρήσεων και τραπεζών
Τραπεζικές κρίσεις	Μαζική ψυχολογία των καταθετών – υπερδανεισμός και υπερχρέωση – αποτυχημένη νομισματική πολιτική – αποτυχημένη δημοσιονομική πολιτική – αποτυχημένη εποπτεία – κερδοσκοπία – εξωτερικό χρέος και υποτίμηση	Πρόβλημα στη χρηματοδότηση της ανάπτυξης και του εμπορίου – κίνδυνος ντόμινο για το χρηματοπιστωτικό σύστημα – κίνδυνος κατάρρευσης για τις συναλλασσόμενες επιχειρήσεις – επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού – μεγάλη υποτίμηση
Χρηματιστηριακές κρίσεις	Φούσκα στις τιμές των μετοχών – λάθη της οικονομικής πολιτικής – επεκτατική νομισματική πολιτική –	Πτώση της αξίας των χαρτοφυλακίων – πρόβλημα για τους

	διαθρωτικές αλλαγές στην οικονομία – κερδοσκοπική μανία – μαζική συμπεριφορά	θεσμικούς επενδυτές – χαμηλότερα φορολογικά έσοδα – φυγή κεφαλαίων
--	--	--

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Συγκριτική ανάλυση περιπτώσεων Διεθνών Οικονομικών Κρίσεων

4.1 Εισαγωγή

Οι οικονομικές κρίσεις είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο καθώς η αστάθεια αποτελεί ένα εγγενές χαρακτηριστικό του οικονομικού συστήματος. Συγκεκριμένα, με τον όρο *κρίση* περιγράφεται μια βαθιά και παρατεταμένη κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία υπερβαίνει τις βραχυπρόθεσμες εναλλαγές μεταξύ των ανοδικών και καθοδικών φάσεων του οικονομικού κύκλου. Η μέχρι σήμερα οικονομική ιστορία έχει δείξει ότι ιδιαίτερα σε ένα διεθνοποιημένο οικονομικό περιβάλλον, αλληλεξάρτησης και αλληλοδιείσδυσης, ο κίνδυνος που αντιμετωπίζει το διεθνές οικονομικό σύστημα μεγεθύνεται καθώς ένα αρχικό σοκ, κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες μπορεί να μεταδοθεί με ταχύτητα σε άλλες αγορές, όπως προκύπτει από την διεθνή βιβλιογραφία αλλά και την εμπειρία των διαφόρων κρίσεων που έχουν ξεσπάσει παγκοσμίως. Πράγματι, στη σύγχρονη οικονομία η εντατικοποίηση του διεθνούς εμπορίου και οι αυξημένες εμπορικές συναλλαγές, η επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, η απορρύθμιση των διεθνών χρηματαγορών, η απελευθέρωση των διεθνών κεφαλαιακών ροών και η διεθνοποίηση των τραπεζικών δραστηριοτήτων, μετατρέπουν τις διεθνείς αγορές σ' ένα ευμετάβλητο πεδίο ευκαιριών και κινδύνων, το οποίο είναι επιρρεπές στην εκδήλωση κρίσεων αλλά και στην μετάδοσή τους σ' άλλες οικονομίες.

Οι κρίσεις αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τον χαρακτήρα, τη διάρκεια, την ένταση, την γεωγραφική έκταση και τις συνέπειές τους, όμως παρουσιάζουν και ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Αναλυτικότερα, παρά το γεγονός ότι η σχετική βιβλιογραφία έχει ερμηνεύσει ορισμένους από τους κύριους παράγοντες που προκαλούν την εκδήλωση μιας κρίσης, ο ακριβής προσδιορισμός των αιτιών τους παραμένει μια πρόκληση για την ακαδημαϊκή έρευνα. Σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο, ωστόσο, οι κρίσεις αποτελούν ακραίες εκδηλώσεις των αλληλεπιδράσεων μεταξύ του χρηματοπιστωτικού τομέα και της πραγματικής οικονομίας. Έτσι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αναπτυχθεί πολλές θεωρίες σχετικά με τις αιτίες των κρίσεων. Όμως, κάθε φορά το ξέσπασμα μιας νέας κρίσης βρίσκει τις αγορές απροετοίμαστες. Επιπλέον, ενώ οι οικονομικές κρίσεις μπορούν να λάβουν διάφορες μορφές, η

βιβλιογραφία έχει επικεντρωθεί σε τέσσερις βασικούς τύπους των κρίσεων, τις συναλλαγματικές κρίσεις, τις κρίσεις απότομης μεταστροφής των ροών κεφαλαίου, τις κρίσεις χρέους και τις τραπεζικές κρίσεις. Βέβαια, η ποικιλία των κρίσεων είναι μεγάλη και μπορούν να ταξινομηθούν και με άλλους τρόπους, αλλά συχνά μπορούν και να επικαλύπτονται. Η συχνότερη και περισσότερο κοινή συνέπεια των κρίσεων είναι οι μεγάλες απώλειες στην παραγωγή αλλά και σε άλλες μακροοικονομικές μεταβλητές (κατανάλωση, επενδύσεις) αλλά και χρηματοοικονομικές μεταβλητές, οι οποίες ομοίως καταγράφουν σημαντική πτώση. Τα οφέλη, βέβαια, μιας ασφαλούς πρόβλεψης ως προς τον χρόνο και άλλες παραμέτρους της εκδήλωσης μιας κρίσης θα ήταν μεγάλα, όμως οι προβλέψεις των κρίσεων αποτελούν μια μεγάλη πρόκληση για την οικονομική έρευνα, καθώς δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί ένα σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης με βάση συγκεκριμένους δείκτες. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι αρνητικές συνέπειες των οικονομικών κρίσεων υπογραμμίζουν τη σημασία της κατανόησης και ερμηνείας τους. Όπως έχει αναδείξει η εμπειρία προηγούμενων κρίσεων, μια εμπειριστατωμένη ανάλυση των συνεπειών τους αλλά και η βελτίωση των μεθόδων αντιμετώπισής τους έχει γίνει αναπόσπαστο μέρος των συζητήσεων που αφορούν την άσκηση οικονομικής πολιτικής (Claessens & Kose, 2013).

Στο κεφάλαιο αυτό μελετώνται ορισμένες από τις σημαντικότερες οικονομικές κρίσεις και διερευνώνται τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους. Συγκεκριμένα εξετάζεται η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 στις ΗΠΑ, η συναλλαγματική κρίση της Αργεντινής και η επακόλουθη κρίση δημόσιου χρέους το 2001, η συναλλαγματική κρίση στην νότιο-ανατολική Ασία το 1997, καθώς και η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ την περίοδο 2007-2008.

4.2 Η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 στις ΗΠΑ και η Μεγάλη Ύφεση

Εισαγωγή

Η ανάλυση για τα αίτια της κρίσης παραμένει επίκαιρη ακόμη και σήμερα. Έχουν διατυπωθεί πολλές αντικρουόμενες απόψεις και θεωρίες σχετικά με το συνδυασμό αιτιών που προκάλεσαν την κατάρρευση του 1929, αφού κάθε οικονομική σχολή προσπάθησε να δώσει την δική της ερμηνεία για την Μεγάλη Κρίση. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ο κεντρικός τραπεζίτης των ΗΠΑ Β. Bernanke ονόμασε την κρίση του

1929 ως το «άγιο δισκοπότηρο» της οικονομικής επιστήμης. Πράγματι, η κρίση αυτή καταγράφεται ως μια μεγάλη τομή στην οικονομική ιστορία του 20ου αιώνα, καθώς σηματοδοτεί την μετάβαση από το laissez-faire του 19ου αιώνα σε ένα οικονομικό πρότυπο που αναδεικνύει τον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους. Η μετάβαση αυτή θεμελιώθηκε επιστημονικά στο έργο του Κέυνς, ενώ οι προσπάθειες αντιμετώπισης της κρίσης μετέβαλαν έκτοτε το πλαίσιο λειτουργίας των οικονομιών και την ασκούμενη οικονομική πολιτική. Σ' αυτό το πλαίσιο θα προσπαθήσουμε να εντυπώσουμε και να αναλύσουμε την Μεγάλη Κρίση του 1929, προκειμένου να αντλήσουμε οικονομικά διδάγματα και ερμηνευτικά εργαλεία με τα οποία θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε την ελληνική οικονομική κρίση.

Το χρονικό της κρίσης του 1929

Προσπαθώντας να διεισδύσουμε στα γεγονότα που προηγήθηκαν της κρίσης, ως απαραίτητο υπόβαθρο ερμηνείας των γεγονότων της ίδιας της κρίσης, παρατηρούμε ότι οι ΗΠΑ επιδόθηκαν σε νομισματική επέκταση, ενδεχομένως και για την στήριξη του Ηνωμένου Βασιλείου που βίωνε οικονομική ύφεση λόγω της επιστροφής της στερλίνας στον χρυσό κανόνα και της συνεπαγόμενης μείωσης της ρευστότητας της Βρετανικής οικονομίας (Κότιος και Παυλίδης, 2012:116).

Παράλληλα την ίδια περίοδο με την υψηλή ρευστότητα εμφανίστηκαν νέα προϊόντα και μέθοδοι παραγωγής (ραδιόφωνο, αυτοκίνητα, ηλεκτρικές συσκευές), γεγονός που ενίσχυε τα υπαρκτά και προσδοκώμενα μελλοντικά κέρδη των μετοχών των παραπάνω εταιριών. Χαρακτηριστικό της εποχής αυτής ήταν η εκτόξευση του καταναλωτικού δανεισμού, όπου οι Αμερικανοί δανείζονταν για να αγοράσουν νέα μοντέλα προϊόντων, όπως π.χ. αυτοκίνητα, ραδιόφωνα, με συνέπεια τη δημιουργία ευνοϊκών προοπτικών στους νέους τομείς παραγωγής. Γενικά, η οικονομική κατάσταση πριν την κρίση ήταν καλή, η απασχόληση, η παραγωγή και οι τιμές ήταν ανερχόμενες. Ο συνδυασμός των γεγονότων (υψηλή ρευστότητα και προοπτικές σε ανερχόμενους τομείς) προκάλεσε την εμφάνιση νέων επενδυτών στα χρηματιστήρια, με κίνητρο την κερδοσκοπία στις αυξημένες τιμές των μετοχών. Με δεδομένη την ρευστότητα που παρέχει το τραπεζικό σύστημα πολλοί επενδυτές δανείζονταν για να επενδύσουν σε μετοχές με ανερχόμενη τιμή διάφορων εταιριών. Χαρακτηριστικό της αύξησης των τιμών των μετοχών ήταν οι τιμές διαπραγμάτευσης των εταιριών

που κατασκεύαζαν ραδιόφωνα που εκτοξεύθηκαν το 1928 κατά 400%. Το 1926 ο χρηματιστηριακός δείκτης Dow Jones βρισκόταν στις 100 μονάδες. Στις 3 Σεπτεμβρίου του 1929, ο χρηματιστηριακός δείκτης έφτασε στο ψηλότερο του σημείο, 381 μονάδες, φαινόμενο που γενικεύτηκε χάρη στην μιμητισμό και την χρηματοδοτική στήριξη των τραπεζών, δημιουργώντας τη φούσκα στις τιμές των μετοχών στο χρηματιστήριο (Galbraight, 2000).

Η ανοδική πορεία των μετοχών διακόπηκε με το σκάσιμο της χρηματιστηριακής φούσκας (στις τιμές των μετοχών) τον Οκτώβριο του 1929. Η απότομη πτώση των τιμών των μετοχών δημιούργησε απώλειες στις επιχειρήσεις μεταφέροντας την κρίση στην πραγματική οικονομία. Παράλληλα, η χρηματιστηριακή κρίση με χρονική καθυστέρηση επηρέασε και τον τραπεζικό τομέα, κάτι που οφειλόταν τόσο στην κακή κατάσταση στην πραγματική οικονομία και την αδυναμία των οικονομικών μονάδων να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους προς τις τράπεζες λόγω απωλειών που υφίστανται στο χαρτοφυλάκιό τους από το σκάσιμο της φούσκας στο χρηματιστήριο, όσο και στις απώλειες των τραπεζών από το χρηματιστήριο. Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται κατάρρευση τραπεζών, επικρατεί πανικός και φαινόμενα μαζικών αναλήψεων με συνέπεια τη μετάδοση της κρίσης σ' όλο το τραπεζικό σύστημα. Οι αρχικές απώλειες που υφίστανται οι επιχειρήσεις σε συνδυασμό με τη μείωση της ρευστότητας και την κατάρρευση κάποιων τραπεζών επιφέρει μείωση της παραγωγής, ζημίες και κλείσιμο επιχειρήσεων που συνεπάγεται κύμα απολύσεων. Η αντίδραση της κεντρικής τράπεζας δεν διευκολύνει την κατάσταση, αντίθετα μείωσε σημαντικά τη ρευστότητα επιδεινώνοντας το πρόβλημα (Galbraight, 2000).

Σύμφωνα με μελέτη της Τράπεζας της Ελλάδος, το ιστορικό επεισόδιο της κρίσης του 1929 καταγράφεται με άξονα το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Το 1929 ύστερα από περίοδο οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας για τις ΗΠΑ και άνοδο του βιοτικού επιπέδου, οι τιμές των μετοχών άρχισαν να διακυμαίνονται έντονα. Στα πρώτα στάδια της κρίσης η πτώση αυτή εκτιμήθηκε ως συγκυριακή. Στην πραγματικότητα όμως εξέφραζε τη διόρθωση των τιμών των μετοχών, καθώς ήδη τα κέρδη είχαν αρχίσει να υποχωρούν, οι πωλήσεις βιομηχανικών και καταναλωτικών αγαθών μειώνονταν και γενικά η οικονομική δραστηριότητα συρρικνώνονταν. Στην συνέχεια παρατηρήθηκαν μαζικές ρευστοποιήσεις μετοχών οι οποίες κορυφώθηκαν στις 29 Οκτωβρίου, μέρα που ονομάστηκε «Μαύρη Τρίτη» εξαιτίας της απότομης και

καθολικής κατάρρευσης των τιμών των μετοχών. Όμως, λόγω των μεγάλων απωλειών εισοδήματος που επέφερε η πτώση των τιμών των μετοχών, η καταναλωτική δαπάνη μειώθηκε. Υπήρξε, λοιπόν, μια μείωση της συνολικής ενεργούς ζήτησης η οποία οδήγησε στη μείωση της συνολικής παραγωγής και αναπόφευκτα στην αύξηση της ανεργίας. Στις αρχές του 1930 η Fed μείωσε το επιτόκιο από 6% σε 4% και αγόρασε χρεόγραφα που διατηρούσαν οι τράπεζες προκειμένου να αυξήσει την προσφορά χρήματος. Έπειτα, ωστόσο, αδράνησε. Το κραχ στο χρηματιστήριο ακολούθησε η επιβολή προστατευτικών εμπορικών μέτρων και δασμών στις εισαγωγές. Οι υπόλοιπες χώρες όμως αντέδρασαν με παρόμοια μέτρα, με συνέπεια τη μείωση του διεθνούς εμπορίου και ακόμη μεγαλύτερη ύφεση. Προς το τέλος του έτους εκδηλώθηκε τραπεζικός πανικός, καθώς οι αποταμιευτές απέσυραν μαζικά τις καταθέσεις τους. Όμως τα χαμηλά αποθεματικά των τραπεζών δεν τις επέτρεπαν να επιστρέψουν τις καταθέσεις τροφοδοτώντας ακόμη περισσότερο τον πανικό. Από το 1931 έχει μπει ήδη σε κίνηση ένας φαύλος κύκλος ύφεσης και πτώσης των τιμών στην αμερικανική οικονομία. Τον ίδιο χρόνο η Αγγλία εγκαταλείπει τον κανόνα χρυσού, οι ΗΠΑ όμως εμμένουν σ' αυτόν και αυξάνουν τα επιτόκια για να υποστηρίξουν το δολάριο. Το 1932 λαμβάνονται κάποιες σημαντικές πρωτοβουλίες με σκοπό την αύξηση των δημόσιων δαπανών και την τόνωση της ρευστότητας. Η σημαντικότερη εξέλιξη όμως αφορά την εκλογή του Φραγκλίνου Ρούσβελτ, ο οποίος θα εγκαινιάσει την εποχή του λεγόμενου New Deal σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη πολιτική του προκάτοχου του Χ. Χούβερ. Το 1933 εφαρμόζονται τα πρώτα μέτρα αναδιανομής του πλούτου και ανακούφισης όσων πλήγηκαν από την κρίση, ενώ σωρεία μέτρων αφορά την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Στο ίδιο έτος, όμως, κορυφώνεται η ύφεση και η ανεργία αυξάνεται στο 25%, ενώ η αδυναμία αποπληρωμής των δανείων από νοικοκυριά και επιχειρήσεις επιφέρει νέο τραπεζικό πανικό. Η κυβέρνηση αναγκάζεται να διακόψει προσωρινά τις τραπεζικές εργασίες και λαμβάνει νομοθετικές πρωτοβουλίες για τη ρύθμιση της τραπεζικής αγοράς. Από το 1934 τελικά η αμερικανική οικονομία αρχίζει να ανακάμπτει (Τράπεζας της Ελλάδος, 2009).

Οι αιτίες της κρίσης

Οι πρωτοφανείς επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης (μαζικές πτωχεύσεις τραπεζών, πανικός καταθετών, πτώση των τιμών, αύξηση της ανεργίας) υπαγόρευαν την ανάγκη επαναπροσέγγισης της οικονομικής πολιτικής. Άλλωστε η κρίση του 1929 υπήρξε τραγική συνέπεια της εφαρμογής μιας παρωχημένης οικονομικής πολιτικής και της αδυναμίας προσαρμογής στο νέο περιβάλλον που διαμορφώθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πράγματι, αμέσως μετά την έναρξη του πολέμου το 1914 ο κανόνας χρυσού, στον οποίο είχε θεμελιωθεί το παγκόσμιο νομισματικό σύστημα, κατέρρευσε. Όσο συνεχίζονταν οι διενέξεις μεταξύ των χωρών μετά το τέλος του πολέμου αποδεικνύονταν η λανθασμένη επιλογή της επιστροφής στο προπολεμικό νομισματικό σύστημα, δηλαδή στον κανόνα χρυσού. Η προσήλωση των οικονομικών αρχών στον κανόνα χρυσού ήταν καταστροφική, όπως έδειξε η εκδήλωση της κρίσης. Το τέλος της κρίσης που ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 σηματοδότησε τον τερματισμό της πρώιμης εποχής της παγκοσμιοποίησης καθώς σ' αντίθεση με το παρελθόν οι χώρες περιόρισαν το διεθνές εμπόριο και επέβαλαν ελέγχους στη κίνηση των κεφαλαίων. Το οικονομικό κλίμα που διαμορφώθηκε διεθνώς μετά την κρίση τερματίστηκε μόνο έπειτα από το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009).

Πράγματι, όπως επισημαίνουν οι Krugman et al. ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της Μεγάλης Ύφεσης ήταν ο παγκόσμιος χαρακτήρας της. Αντί να περιοριστεί στις ΗΠΑ και τους κυριότερους εμπορικούς της εταίρους, η ύφεση εξαπλώθηκε γρήγορα και αποφασιστικά προς την Ευρώπη, τη Λατινική Αμερική και αλλού. Αυτό που καθόρισε την διεθνή επίδραση της Μεγάλης Ύφεσης ήταν ο διεθνής κανόνας χρυσού, ο οποίος διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στην έναρξη, την εμβάθυνση, και διάδοση της κρίσης. Το 1929, οι περισσότερες οικονομίες της αγοράς ακολουθούσαν τον κανόνα χρυσού κι έτσι χρηματιστηριακό κραχ τον Οκτώβριο του 1929 βύθισε την παγκόσμια οικονομία σε βαθιά ύφεση. Μια σειρά τραπεζικών αποτυχιών σ' όλο τον κόσμο επιτάχυνε την καθοδική πορεία της παγκόσμιας οικονομίας. Ο χρυσός κανόνας ήταν η βασική αιτία για την εξέλιξη αυτή. Πράγματι, πολλές χώρες επιθυμούσαν να διασφαλίσουν τα αποθέματα χρυσού τους ώστε να παραμείνουν στο χρυσό κανόνα. Η επιθυμία τους αυτή, όμως, τις αποθάρρυνε να παράσχουν ρευστότητα στις προβληματικές τράπεζες και να αποτρέψουν την

χρεοκοπία τους. Ίσως η πιο ξεκάθαρη απόδειξη του ρόλου του χρυσού κανόνα είναι η διαφορά ανάμεσα στις χώρες που εγκατέλειψαν νωρίς τον χρυσό κανόνα, όπως η Αγγλία, και στις χώρες επέμεναν στην διατήρηση του νομισματικού αυτού συστήματος. Η πρώτη ομάδα χωρών απόκτησε την δυνατότητα να υιοθετήσει πιο επεκτατική νομισματική πολιτική και να εμποδίσει τον αποπληθωρισμό και την ύφεση. Αντίθετα, η δεύτερη ομάδα χωρών και κυρίως οι ΗΠΑ αντιμετώπισε μια μεγάλη πτώση τιμών και μια έντονη συρρίκνωση της παραγωγής (Krugman et al. 2012).

Σύμφωνα με τον επιφανή οικονομολόγο B.Bernanke τα προβλήματα που αντιμετώπισε το χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ από τον Οκτώβριο του 1930 ως και το Μάρτιο του 1933, οφείλονται κυρίως στην απώλεια της εμπιστοσύνης στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, κυρίως στις εμπορικές τράπεζες, και στην εκτεταμένη αφερεγγυότητα των οφειλετών. Αναλυτικότερα, τα περισσότερα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα άρχισαν να επηρεάζονται αρνητικά το 1930. Μερικά εξ αυτών, όπως οι ασφαλιστικές εταιρείες κατάφεραν να λειτουργούν κανονικά, ενώ άλλες αντιμετώπισαν σημαντικά εμπόδια στην προσπάθειά τους ν' ασκήσουν τις δραστηριότητές τους. Τα πιο σημαντικά προβλήματα, όμως, αντιμετώπιζαν οι εμπορικές τράπεζες. Η σημασία της λειτουργίας των τραπεζών αυτών οφείλεται τόσο στο μέγεθός τους όσο και στον κεντρικό ρόλο που έπαιξαν στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η τραπεζική κρίση κατά την Μεγάλη Ύφεση ήταν δριμύτατη. Κατά την περίοδο 1930-1933 ένας μεγάλος αριθμός τραπεζών χρεοκόπησαν ενώ πολλές τράπεζες συγχωνεύτηκαν. Έτσι, ο αριθμός των τραπεζών που λειτουργούσαν στο τέλος του 1933 ήταν μόλις πάνω από το ήμισυ του αριθμού που λειτουργούσε το 1929. Βέβαια, όσο επιβίωσαν, αντιμετώπισαν βαριές ζημίες. Οι αιτίες της τραπεζικής κατάρρευσης γίνονται καλύτερα κατανοητές στο ιστορικό τους πλαίσιο. Το πρώτο σημείο που πρέπει να αναφερθεί είναι ότι οι πτωχεύσεις τραπεζών ήταν κάτι το συνηθισμένο κατά την περίοδο εκείνη. Το τραπεζικό σύστημα των ΗΠΑ, που αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από μικρές, ανεξάρτητες τράπεζες, ήταν πάντα ιδιαίτερα εύαλωτο. Η κυριαρχία των μικρών τραπεζών στις ΗΠΑ οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ρυθμιστικό περιβάλλον στο οποίο αντανάκλωνταν ο φόβος για μεγάλες τράπεζες και τραπεζικά τραστ. Σ' αυτό το περιβάλλον ένας σημαντικός αριθμός από τραπεζικές αποτυχίες ήταν αναμενόμενος. Ωστόσο, το τραπεζικό

σύστημα των ΗΠΑ ιστορικά υπέφερε από μια ακόμη πηγή τραπεζικών αποτυχιών: τον τραπεζικό πανικό. Το γεγονός ότι οι υποχρεώσεις των τραπεζών είναι σταθερές και βραχυπρόθεσμες (λ.χ. καταθέσεις όψεως) ενώ οι απαιτήσεις τους μακροπρόθεσμες και τα περιουσιακά τους στοιχεία δύσκολο να ρευστοποιηθούν, δημιουργούσε το πρόβλημα τραπεζικού πανικού και μαζικής απόσυρσης καταθέσεων (bank run). Σε μια κατάσταση τραπεζικού πανικού το κοινό φοβάται ότι μια τράπεζα μπορεί να χρεοκοπήσει και σπεύδουν να αποσύρουν τα χρήματά τους. Όμως, η μαζική ρευστοποίηση των καταθέσεων μπορεί τελικά να δημιουργήσει απώλειες που κάνουν πραγματικά μια τράπεζα να χρεοκοπήσει. Έτσι, η προσδοκία μιας χρεοκοπίας αποκτά ένα χαρακτήρα αυτοεκπληρούμενης προφητείας μέσω του τραπεζικού πανικού. Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται, όπως τονίζει ο B. Bernanke είναι γιατί οι τράπεζες βασίστηκαν σε καταθέσεις και όχι σ' άλλες εναλλακτικές μορφές προκειμένου να μειώσουν τον κίνδυνο του τραπεζικού πανικού (Bernanke, 1993). Μια απάντηση δίνεται από τους Friedman & Schwartz, οι οποίοι τόνισαν ότι πριν από την ίδρυση της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας (Fed) το 1913 ο τραπεζικός πανικός αντιμετωπίζονταν με την πρακτική αναστολής της μετατρεψιμότητας των τραπεζικών καταθέσεων. Ωστόσο, μετά την ίδρυση της Fed, αυτή η σταθεροποιητική θεσμική ρύθμιση καταργήθηκε, όμως η κεντρική τράπεζα έμοιαζε απρόθυμη ή ανίκανη να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο τραπεζικών πανικών (Friedman & Schwartz, 2008).

Όπως σημειώνει ο B. Bernanke, κανένα σοβαρό επεισόδιο τραπεζικού πανικού δεν σημειώθηκε μεταξύ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του 1930, αλλά οι άσχημες χρηματοοικονομικές ειδήσεις προκάλεσαν μια σειρά τραπεζικών αποτυχιών, οι οποίες μάλιστα εκδηλώθηκαν σπασμωδικά. Το πρόβλημα αυτό δεν αντιμετωπίστηκε μέχρι που υπήρξε κρατική παρέμβαση στα τέλη του 1932. Αξίζει να σημειωθεί, βέβαια, ότι οι τραπεζικές κρίσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 διαφέρουν από εκείνες που καταγράφηκαν στο παρελθόν, τόσο σε ένταση όσο και ως προς το βαθμό του κινδύνου που έθεταν στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι τραπεζικές αποτυχίες δεν επηρέασαν μόνο το τραπεζικό σύστημα αλλά είχαν επίσης σημαντικές μακροοικονομικές επιπτώσεις επηρεάζοντας τελικά ολόκληρη την αμερικανική οικονομία.

Η δεύτερη σημαντική πτυχή της οικονομικής κρίσης αφορούσε την αφερεγγυότητα των οφειλετών. Δεδομένου ότι οι δανειακές συμβάσεις διατυπώνονταν σε

ονομαστικούς όρους, η παρατεταμένη πτώση των τιμών και των εισοδημάτων αύξησε σημαντικά τα βάρη του χρέους. Ενδεικτικό είναι ότι ο λόγος της εξυπηρέτησης του χρέους προς το εθνικό εισόδημα αυξήθηκε από 9% σε σχεδόν 20%. Τα υψηλά ποσοστά αθέτησης πληρωμών προκάλεσαν σημαντικά προβλήματα τόσο για τους δανειζόμενους όσο και για τους δανειστές. Αυτή η κρίση χρέους άγγιξε όλους τους τομείς χωρίς να εξαιρούνται, βέβαια, οι ομοσπονδιακές και τοπικές κυβερνήσεις οι οποίες προσπαθούσαν να προσφέρουν ανακούφιση στους ανέργους. Στον τομέα των επιχειρήσεων, η επίπτωση της οικονομικής κρίσης ήταν πολύ άνιση καθώς επιβάρυνε τις μικρότερες επιχειρήσεις ενώ δεν επηρέασε ιδιαίτερα τις μεγάλες εταιρίες που συνέχιζαν να είναι κερδοφόρες. Ως προς τον αποπληθωρισμό ο B.Bernanke σημειώνει ότι αν και τη δεκαετία του 1930 ήταν ασυνήθιστα παρατεταμένος, μια αντίστοιχη κατάσταση στις αρχές της δεκαετίας του 1920 δεν είχε οδηγήσει σε μαζικές πτωχεύσεις. Η σοβαρότητα του προβλήματος στη Μεγάλη Ύφεση οφειλόταν, όχι μόνο στην ένταση του αποπληθωρισμού, αλλά και στη μεγάλη και ευρεία διεύρυνση του εσωτερικού χρέους μέσα στη δεκαετία του 1920. Πράγματι, η πιστωτική επέκταση κατά τη δεκαετία εκείνη υπήρξε εντυπωσιακή. Όπως και με τις τραπεζικές κρίσεις, η κρίση χρέους της δεκαετίας του 1930, δεν ήταν ποιοτικά ένα νέο φαινόμενο, αλλά αντιπροσώπευε μια διαφοροποίηση σε σχέση με το παρελθόν ως προς τη σοβαρότητά της.

Ο B.Bernanke αναγνωρίζει επίσης την συσχέτιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης με την μακροοικονομική δραστηριότητα. Πράγματι, η στενή σύνδεση των σταδίων της οικονομικής κρίσης και ιδιαίτερα οι πτωχεύσεις τραπεζών συνδέονται με τις μεταβολές στο μέγεθος της παραγωγής. Παρατηρώντας την πραγματική βιομηχανική παραγωγή φαίνεται ότι η ύφεση ξεκίνησε στις ΗΠΑ το 1929. Μέχρι τα τέλη του 1930, η ύφεση, αν και σοβαρή, ήταν ακόμα συγκρίσιμη σε μέγεθος με την ύφεση του 1920-1922. Όσο η πτώση επιβραδύνονταν θα ήταν λογικό να αναμένεται μια γρήγορη ανάκαμψη. Ύστερα από την πρώτη τραπεζική κρίση, όμως, υπήρξε μια αλλαγή στον χαρακτήρα της ύφεσης, καθώς όταν οι τράπεζες άρχισαν να χρεοκοπούν, η οικονομία μπήκε σε μια νέα δίνη το 1930. Ακολούθησε η απότομη πτώση τόσο της αμερικανικής οικονομίας όσο και του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τον Μάρτιο του 1933 η ύφεση στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και την οικονομία έφτασε στο κατώτατο σημείο της. Ταυτόχρονα η συνολική παραγωγή άρχισε να ανακάμπτει.

Η κρίση του 1929 και ο Κένυς

Η μεγάλη κρίση του 1929 αποτέλεσε καθοριστικό γεγονός στην σπουδή και εξέλιξη της θεωρίας του οικονομικού κύκλου και της μακροοικονομικής επιστήμης. Πριν την εμφάνιση της κρίσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1920 η Αμερικανική οικονομία βίωσε μια πρωτοφανή άνθιση. Η γρήγορη ανάπτυξη διήρκεσε μέχρι το 1928. Την επόμενη χρονιά η οικονομία βιώνει την μεγαλύτερη ύφεση και το καπιταλιστικό σύστημα την μεγαλύτερη απειλή για την επιβίωσή του. Κατά τη διάρκεια της ύφεσης η ανεργία άγγιξε το 25%, η πτώση του εισοδήματος ήταν της τάξης του 50% και δεν κατάφερε να ανακτήσει το επίπεδο του 1929 για τα επόμενα επτά χρόνια. Το κατακλυσμιαίο γεγονός απαιτούσε μια αναλόγου επιπέδου λύση, την οποία οι οικονομολόγοι της εποχής αδυνατούσαν να παρέχουν. Ο βασικός στόχος των οικονομολόγων της εποχής ήταν να σχηματίσουν μια εξήγηση για τις αιτίες που προκάλεσαν την κρίση με απώτερο στόχο την πρόταση λύσεων και μηχανισμών που μπορούν να αποτρέψουν στο μέλλον τέτοιες καταστάσεις (Knoor, 2008).

Ο Κένυς επιχείρησε να δώσει απαντήσεις στο αδιέξοδο που δημιουργήθηκε. Σ' αυτό το πλαίσιο ανέπτυξε δυο βασικά έργα *«Πραγματεία για το Χρήμα»*, χρονικά συμπίπτει λίγο μετά την έναρξη της κρίσης και η *«Γενική θεωρία της απασχόλησης του τόκου και του χρήματος»*. Πριν αναλύσουμε τις λύσεις που προτάσσει ο Κένυς, θα αναφερθούμε λεπτομερώς στη θεώρησή του για τις αιτίες που προκαλούν τον κύκλο κατά τον ίδιο.

Σύμφωνα με τον Κένυς ο επιχειρηματικός κύκλος τίθεται σε λειτουργία με την αλλαγή στις προσδοκίες. Χαρακτηριστικά η φάση της ύφεσης ξεκινά με την μείωση στην επιχειρηματική και κερδοσκοπική εμπιστοσύνη, η οποία μειώνει τις τιμές των μετοχών και την επενδυτική ζήτηση. Αυτή η εξέλιξη δημιουργεί μια πολλαπλασιαστική επίδραση, καθώς η χαμηλότερη επένδυση μειώνει το συνολικό εισόδημα, γεγονός που ωθεί τα νοικοκυριά και καταναλωτές να μειώσουν την κατανάλωση. Η μείωση της κατανάλωσης ωθεί σε επιπρόσθετη μείωση του εισοδήματος. Η αρχική μικρή μείωση των προσδοκιών και των επενδύσεων είναι δυνατή μέσω της πολλαπλασιαστικής επίδρασης της κατανάλωσης που μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες στην συνολική ζήτηση (Knoor, 2004).

Άμεση συνέπεια της πτώσης της ζήτησης είναι η πτώση του επίπεδου τιμών. Η ακαμψία των ονομαστικών μισθών οδηγεί σε αύξηση του πραγματικού μισθού. Ωστόσο, η παραπάνω ακαμψία των μισθών οδηγεί πολλές επιχειρήσεις σε περιορισμό του υπαλληλικού προσωπικού, λόγω της αυξημένης τιμής του και μειώνουν την παραγωγή. Έτσι, λοιπόν, το συνολικό προϊόν μειώνεται σε επίπεδο κάτω του δυναμικού της οικονομίας (Knoop, 2004).

Ο Κένυς στο έργο του *«Πραγματεία για το χρήμα»* επιχειρεί να κατανοήσει τη συμπεριφορά του συνόλου της οικονομίας. Το κίνητρο γι' αυτή την ανάλυση ήταν να κατανοήσει τους παράγοντες κάτω από τους οποίους η οικονομία λειτουργεί κυκλικά και άνισα όσον αφορά την παραγωγική δραστηριότητα (Baterman, 1996 cited in Ρουκανάς, 2008:104).

Σύμφωνα με τον Κένυς, η ευημερία της οικονομίας εξαρτάται από την ατομική ευημερία όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού. Διότι, η ατομική ευημερία μάς δίνει την δυνατότητα να διοχετεύσουμε ένα μέρος του εισοδήματος στην κατανάλωση. Δηλαδή, στα εισοδήματα των άλλων. Άρα, λοιπόν, η ατομική ευημερία του καθενός αποτελεί εισόδημα των άλλων (Ladler cited in Ρουκανάς, 2008:106). Μ' αυτό τον τρόπο δίνει έμφαση στη θεωρία της ενεργού ζήτησης.

Το υπόλοιπο τμήμα του εισοδήματός μας που δεν καταναλώνουμε, καταλήγει στην αποταμίευση. Έτσι, λοιπόν, στερώντας χρήματα από την κυκλική ροή εισοδημάτων υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να δημιουργηθεί η ύφεση. Το τμήμα του εισοδήματος που αποταμιεύεται δίνει τη δυνατότητα στην τράπεζα να χρηματοδοτήσει νέες επενδύσεις, παρέχοντας τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να αγοράσουν νέους παραγωγικούς συντελεστές (Laidler, όπ. αν. στο Ρουκανάς, 2008:106).

Στον καπιταλισμό, το επίπεδο των καταθέσεων και επενδύσεων καθορίζεται χωρίς περιορισμούς, σ' αντίθεση με τις κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία διατρέχει τον κίνδυνο οι καταθέσεις να μην επαρκούν για το επιθυμητό επίπεδο επενδύσεων ή οι επενδύσεις να μην επαρκούν για την απορρόφηση των αποταμιεύσεων. Η παραπάνω ανισορροπία που δημιουργεί ανεξαρτησία προσδιορισμού του ύψους των καταθέσεων και επενδύσεων μπορεί να προκαλέσει τις αρνητικές συνέπειες που δημιουργεί η ύφεση. Μ' αυτή την ανάλυση

προσπαθεί ο συγγραφέας να αναδείξει τον ρόλο των επενδύσεων και της αποταμίευσης στο οικονομικό κύκλο (Knoor, 2004).

Διέγινε τη σχέση μεταξύ αποταμιεύσεων και επενδύσεων. Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις έχουν ως στόχο την αγορά αποταμιεύσεων για τη δημιουργία νέων επενδύσεων. Οι αποταμιεύσεις έχουν τη δική τους τιμή, η οποία καθορίζεται από το επιτόκιο. Συνεπώς, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης λειτουργεί όπως και σε κάθε αγαθό. Όταν υπάρχει πλεόνασμα αποταμιεύσεων παρατηρούμε μείωση των επιτοκίων ενισχύοντας τις επενδύσεις και αντίστροφα. Άρα, λοιπόν, ο στόχος κάθε επιχειρηματία είναι η δυνατότητα πρόσβασης σε φθηνό χρήμα για την πραγματοποίηση επενδύσεων σε παραγωγικό εξοπλισμό (Κένυς, 1930). Ωστόσο, ο κανόνας δεν επαληθεύτηκε κατά τη μεγάλη ύφεση, καθώς τα επιτόκια μειωθήκαν ενώ η ζήτηση για ιδιωτικές επενδύσεις ήταν χαμηλή. Η οικονομία βρισκόταν σε αδιέξοδο και κανείς δεν μπορούσε να συμβάλει αποτελεσματικά στην επίλυση του φαινομένου.

Το 1936 ο Κένυς δημοσίευσε το βιβλίο με τίτλο «Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος». Η συμβολή του έργου υφίσταται στο επιχείρημα ότι δεν υπάρχει κανένας αυτόματος εσωτερικός μηχανισμός στην οικονομία που να ρυθμίζει προς μια κατεύθυνση παρατεταμένης άνθισης, πτώσης ή στασιμότητας. Καταρρίπτοντας έτσι την πεποίθηση που ίσχυε μέχρι τότε για αυτόματο μηχανισμό που επαναφέρει την οικονομία στο βέλτιστο σημείο (Τσουλιφίδης, 2009:407-409).

Ο Κένυς στο έργο του εντόπισε για πρώτη φορά, κάτι που ενώ μέχρι τότε ήταν προφανές κανένας δεν είχε κατανοήσει. Σε περίοδο παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης δεν υπάρχει πληθώρα αποταμιεύσεων, οι οποίες να μπορούν να τροφοδοτήσουν τις επενδύσεις και άρα την ανάπτυξη της οικονομίας. Πράγματι, η κοινωνία αδυνατεί να αποταμιεύσει σε περίοδο οικονομικής ύφεσης στον ίδιο βαθμό σε σχέση με την περίοδο οικονομικής άνθισης. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το 1929 οι αποταμιεύσεις ήταν 3,7 δις δολάρια στις ΗΠΑ. Την περίοδο 1932-33, στο χειρότερο σημείο της ύφεσης η οικονομία, οι αποταμιεύσεις σχεδόν εκμηδενίστηκαν. Αποδεικτικό της παραπάνω κατάστασης αποτελεί το γεγονός ότι τα κέρδη των επιχειρήσεων το 1929 άγγιζαν τα 2,6 δις δολάρια, ενώ το 1932 οι ζημίες υπολογιζόταν σε 6 δις δολάρια. Η μειωμένη ζήτηση αποτελεί παράγοντα που ενισχύει

την ύφεση (Τσουλφίδης, 2009:407-408). Έτσι, λοιπόν, η ισότητα της αποταμίευσης και της επένδυσης επιτυγχάνεται μέσω μεταβολών στο επίπεδο παραγωγής, το οποίο ήταν χαμηλό λόγω ανεπάρκειας του ιδιωτικού τομέα.

Ο Κένυς διαπίστωσε ότι η ευημερία ήταν άμεσα εξαρτημένη από τις επενδύσεις σε μια οικονομία. Η μείωση των επενδύσεων μειώνει την οικονομική δραστηριότητα αυξάνοντας την ανεργία. Οι επενδύσεις πραγματοποιούνται σύμφωνα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται στην οικονομία και όχι σύμφωνα με τις μελλοντικές ανάγκες τις οποίες οι επιχειρήσεις δεν γνωρίζουν.

Η αποφυγή της ύφεσης προϋποθέτει μετά την ολοκλήρωση μιας επένδυσης να παρουσιάζονται οι κατάλληλες συνθήκες που θα δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για νέες επενδύσεις. Οι επενδύσεις όμως χαρακτηρίζονται από μια συγκεκριμένη λογική, στην αρχή εμφανίζουν διάθεση για την αξιοποίηση μιας καινοτομίας. Στην συνέχεια εμφανίζουν επιφυλακτικότητα για να προφυλαχτούν από τις αρνητικές συνέπειες υπερβολών και τελικά οδηγούνται στην αδράνεια, ως αποτέλεσμα ενός περιβάλλοντος ελάχιστων επενδυτικών ευκαιριών. Άρα, λοιπόν, απαιτείται το κίνητρο που θα δημιουργήσει τις προσδοκίες για νέες επενδύσεις (Ρουκανάς, 2008:100-110).

Η θεραπεία που προτείνει ο Κένυς, τόσο για την αντιμετώπιση της μεγάλης ύφεσης αλλά όσο και ως οικονομική ιδεολογία, ήταν η ενίσχυση των δημοσίων δαπανών. Από την στιγμή που η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν αποτελεί τον κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη της οικονομίας, οι επενδύσεις δεν επαρκούν ή δεν αξιοποιούνται, το κράτος είναι υποχρεωμένο να αναλάβει αυτό το ρόλο σε αντικατάσταση των ιδιωτικών επενδύσεων που δεν πραγματοποιούνται. Μ' αυτό τον τρόπο θα δημιουργηθεί ευνοϊκές συνθήκες για τη δημιουργία ιδιωτικών επενδύσεων. Εκτός αυτού ενισχύεται η ζήτηση και η κατανάλωση (Τσουλφίδης, 2004:375-407).

Έτσι, λοιπόν, η μείωση της ανεργίας μέσω των δημοσίων δαπανών αυξάνει τα εισοδήματα των καταναλωτών. Οι νέοι απασχολούμενοι μπορούν να καταναλώνουν περισσότερο, με συνέπεια την αύξηση της παραγωγής και απασχόλησης στον τομέα των καταναλωτικών αγαθών (Τσουλφίδης, 2004: 375-407). Συμπερασματικά, το επίπεδο της οικονομίας καθορίζεται από το επίπεδο χρηματικών δαπανών.

Ο Κένυς καταρρίπτει την επικρατούσα άποψη ότι η αποταμίευση είναι δαπάνη και ότι η αποταμίευση πρέπει να αυξηθεί προκειμένου να αυξηθεί η επένδυση. Υποστηρίζει ότι η επένδυση καθορίζει την αποταμίευση και όχι το αντίστροφο. Η αύξηση της αποταμίευσης για την επιδίωξη επενδύσεων μειώνει την οριακή ροή προς κατανάλωση και οδηγεί σε μείωση της τιμής του πολλαπλασιαστή, μειώνοντας έτσι την οικονομική δραστηριότητα και οδηγεί σε περαιτέρω μείωση ακόμη και της αποταμίευσης (Τσουλφίδης, 2004: 375-407).

Οι επιστημονικά εμπειριστατωμένες απόψεις του Κένυς είχαν ήδη αρχίσει να εφαρμόζονται στις ΗΠΑ πριν την διατύπωσή τους, μέσω του New Deal, το οποίο αφορούσε ένα πρόγραμμα ενίσχυσης των δημοσίων δαπανών. Έτσι, λοιπόν, η κυβέρνηση με πρόεδρο τον Ρούσβελτ υλοποιεί την κατασκευή νέων δρόμων, λιμανιών, αεροδρομίων, κατοικιών και έργων που είχαν υψηλό κόστος κατασκευής και απορροφούσαν μεγάλο αριθμό ανέργων για την υλοποίησή τους. Η ίδια οικονομική συνταγή εφαρμοζόταν στις Σκανδιναβικές χώρες και στη Ναζιστική Γερμανία. Έτσι, πολλοί εκλαμβάνουν την ερμηνεία της «Γενικής θεωρίας» αναφορικά με τις δημόσιες επενδύσεις ως αιτιολόγηση των ενεργειών για τις οποίες ήδη είχε δημιουργηθεί επιτακτική ανάγκη να εφαρμοστούν (Galbraight, 2000).

Όπως αποδεικνύεται από τα στατιστικά δεδομένα, η ενίσχυση των δημοσίων δαπανών συγκεκριμένα στις ΗΠΑ οδήγησε τις ιδιωτικές επενδύσεις σε άνοδο, αγγίζοντας για το 1936 το ποσό των 10 δις δολαρίων. Το εθνικό εισόδημα εμφάνισε άνοδο της τάξης του 50% αλλά η ανεργία παρέμεινε σε υψηλό επίπεδα. Το πρόγραμμα δημοσίων δαπανών αν και δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα βελτίωσε αισθητά την εικόνα της αμερικανικής οικονομίας. Άρα, το πρόγραμμα δημοσίων δαπανών δεν εφαρμόστηκε στην ευρεία κλίμακα που ήταν απαραίτητη για την ολοκληρωτική ανάκαμψη της αμερικανικής οικονομίας. Μάλιστα, η αμερικανική κεντρική τράπεζα εξέφραζε φόβους για άνοδο του πληθωρισμού μη αντιλαμβανόμενη την ανάγκη εξόδου της οικονομίας από την ύφεση. Παράλληλα, ο επιχειρηματικός κόσμος έβλεπε αρνητικά την ενίσχυση των δημοσίων δαπανών, καθώς θεωρούσε ότι η συγκεκριμένη πολιτική οδηγούσε τις ιδιωτικές επενδύσεις και τα κέρδη των επιχειρήσεων σε συρρίκνωση. Οι επιχειρήσεις υπό αυτές τις συνθήκες διαφοροποίησαν τις μεθόδους τους, αφού αναγκάστηκαν, σε συνεργασία με τα συνδικάτα, στην επιβολή περιορισμών από το κράτος και στη γενικότερη

αναθεώρηση του επιχειρηματικού κλίματος. Η πολιτική ενίσχυσης των δημοσίων δαπανών ενώ αντέστρεψε την ύφεση της αμερικανικής οικονομίας δεν κατάφερε να θεραπεύει την οικονομία, καθώς ιδεολογικά δεν έγινε αποδεκτή πλήρως και ευρέως. Ωστόσο, τα κεϋνσιανά οικονομικά που στηριχτήκαν στην ανάλυση του Κέυνς επικρατήσαν στην οικονομική επιστήμη για τρεις δεκαετίες από 1940 έως το 1960. Η μεγάλη φθορά της δυναμικής επιρροής της συγκεκριμένης σχολής σκέψης συντελέστηκε από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οπότε και έπαψε να αποτελεί την κυρίαρχη ιδεολογία (Knoor, 2008).

Παράλληλα, με την δημοσιονομική πολιτική, ένα ακόμη μέτρο που μπορεί σε επίπεδο μακροοικονομικής πολιτικής να υιοθετηθεί για την έξοδο της οικονομίας από την ύφεση, είναι η μονεταριστική πολιτική. Ο Κέυνς πίστευε ότι το χρήμα αποτελεί περιουσιακό στοιχείο. Το κόστος ευκαιρίας ή η τιμή κράτησης χρήματος είναι το επιτόκιο. Όπως και στα υπόλοιπα αγαθά έτσι και στην περίπτωση του χρήματος, η αύξηση της ποσότητάς του, θα μειώνει την τιμή του, δηλαδή το επιτόκιο. Η επικράτηση χαμηλότερων επιτοκίων ενθαρρύνει τις επενδύσεις (Knoor, 2008).

Παράλληλα, με τις προτάσεις αυτές, ο Κέυνς εκφράζει την δυσπιστία του για την αποτελεσματικότητα των μέτρων στηριζόμενος στην ανάλυσή του που είναι γνωστή ως παγίδα ρευστότητας. Η επιχειρηματολογία στηρίχτηκε στο γεγονός ότι ο Κέυνς δεν πίστευε ότι η επενδυτική ζήτηση βασιζόταν τόσο πολύ στις αλλαγές επιτοκίου, αντίθετα, η παρατηρούμενη αβεβαιότητα και η επιχειρηματική εμπιστοσύνη αποτελούσαν τους σημαντικότερους παράγοντες. Επίσης, ο Κέυνς ήταν δύσπιστος ότι η κεντρική τράπεζα μπορεί να εφαρμόσει τη σωστή μονεταριστική πολιτική στο κατάλληλο χρόνο και με αποτελεσματικό τρόπο. Ένας ακόμη λόγος που ωθεί τον Κέυνς να απορρίψει την μονεταριστική πολιτική είναι ότι οι τράπεζες και τα νοικοκυριά αυξάνουν τα διαθέσιμά τους ως προληπτικό μέσο προστασίας σε περιόδους ύφεσης. Η παραπάνω τάση εντείνεται ειδικότερα όταν επικρατούν χαμηλά επιτόκια και επικρατεί χαμηλό κόστος ευκαιρίας στην παρακράτηση χρήματος. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω θεωρήσεων, οποιαδήποτε αύξηση στην προσφορά χρήματος σε περίοδο κρίσης είναι πιθανόν να οδηγήσει σε αύξηση της αποθησαύρισης και διακράτησης χρήματος παρά σε αυξημένες επενδύσεις, οδηγώντας σε παγίδα ρευστότητας, μετριάζοντας έτσι την αποτελεσματικότητα της

μονεταριστικής πολιτικής, και οδηγώντας στο μονόδρομο της δημοσιονομικής πολιτικής (Knoor, 2008).

Οι παράγοντες που περιορίζουν την επιρροή των κενσιανών οικονομικών είναι: Πρώτον, η αδυναμία συνδυασμού της μακροοικονομικής σκέψης του Κένυς και της μικροοικονομικής αντίληψης του Marshall, περιόρισαν την επίδραση του Κένυς στη διαμόρφωση οικονομικών πολιτικών των κυβερνήσεων αλλά και των διεθνών οργανισμών. Η μακροοικονομική θεώρηση του Κένυς είχε στο επίκεντρο μελέτης της την πορεία των δαπανών και το ρόλο τους στην ενίσχυση των επενδύσεων, ενώ από την άλλη πλευρά η μικροοικονομική ανάλυση επικεντρώθηκε στις αγορές, οι οποίες καθορίζονται από τις ορθολογικές αποφάσεις αγοραστών και πωλητών. Δεύτερον, δημιουργήθηκε μια πολεμική εναντίον στην προτροπή του Κένυς για κρατική παρέμβαση για την επίλυση των ανισοροπιών. Τρίτον, η ενδυνάμωση της άποψης ότι το άτομο αποτελεί την καθοδηγητική δύναμη στην οικονομία ήταν αντιμέτωπη με τις οικονομικές πολιτικές Κενσιανού τύπου. Τέλος, επανέρχεται στο προσκήνιο η θεωρία του χρήματος και ο τρόπος με τον οποίο αυτό επηρεάζει τον πληθωρισμό (Hicks στο Ρουκανάς, 2008:110).

Επίλογος

Συμπερασματικά, όπως αναφέρουν οι Krugman & Wells (2009) η Μεγάλη Ύφεση ήταν μια από τις καθοριστικότερες στιγμές της αμερικανικής και παγκόσμιας οικονομικής και όχι μόνο ιστορίας. Η κρίση αυτή, επίσης, υπήρξε σημαντική για τα σύγχρονα μακροοικονομικά τα οποία αναπτύχθηκαν στην συνέχεια ακριβώς με σκοπό την αποτροπή παρόμοιων κρίσεων. Η κρίση που ξεκίνησε με μια μικρή πτώση της παραγωγής, εξελίχθηκε σε χρηματιστηριακό κραχ και στη συνέχεια μετατράπηκε σε ύφεση καθώς το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 27% την περίοδο 1929-1933. Το επεισόδιο της Μεγάλης Ύφεσης οδήγησε σε μια επίμονη προσπάθεια των οικονομολόγων να κατανοήσουν τι πραγματικά είχε συμβεί και τι θα μπορούσε να έχει γίνει για να αποτραπεί η εξέλιξη αυτή. Η προσπάθεια αυτή είχε ως αποτέλεσμα την συλλογή στατιστικών στοιχείων και την οικονομική μέτρηση στην οποία βασίζεται σήμερα η άσκηση οικονομικής πολιτικής. Γενικότερα, την περίοδο αυτή η Μεγάλη Ύφεση και το μεγαλειώδες έργο του Κένυς διαμόρφωσαν το πεδίο της μακροοικονομικής, όπως

είναι σήμερα γνωστό. Η μακροοικονομική πολιτική ξεκίνησε να αναπτύσσεται άλλωστε ως κλάδος μετά το ξέσπασμα της Μεγάλης Κρίσης. Η εμπειρία αυτή έτσι, όπως μελετήθηκε και αναλύθηκε στη συνέχεια, παρείχε πολύτιμα εργαλεία που θεωρήθηκε ότι θα απέκλειαν την επανάληψη των ίδιων λαθών. Πράγματι, η άμβλυνση της κρίσης του 2008 αποδόθηκε μεταξύ άλλων και στην αξιοποίηση των εργαλείων της μακροοικονομικής πολιτικής που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης, όπως λ.χ. τα κρατικά πακέτα στήριξης και ο έλεγχος του τραπεζικού συστήματος. Ωστόσο, η κρίση του 2008 και η κρίση του 1929 συνιστούν δυο διαφορετικά επεισόδια χρηματοοικονομικών κρίσεων. Παρά το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις η κρίση εκδηλώθηκε μετά από μια περίοδο πιστωτικής επέκτασης και οικονομικής ανάπτυξης που δημιούργησαν «φούσκες», η ύφεση και η ανεργία κατά την κρίση του 1929 ήταν πολύ βαθύτερη και είχε πολύ μεγαλύτερη εμμονή πλήττοντας με σφοδρότητα τα αμερικάνικα νοικοκυριά. Αντίθετα, η κρίση του 2008 έπληξε κυρίως τα χαρτοφυλάκια επενδυτών. Η σημαντικότερη, όμως, διάφορα έγκειται στο περιεχόμενο της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, το 1929 υιοθετήθηκε, λανθασμένα, μια περιοριστική πολιτική, ενώ το 2008 ακολουθήθηκε μια συντονισμένη επεκτατική πολιτική. Επιπλέον, το 1929 η κρίση εξαπλώθηκε διεθνώς με χρονικές υστερήσεις και η ανάκαμψη υπήρξε αργή, ενώ το 2008 η κρίση διαδόθηκε αστραπιαία εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης και η ανάκαμψη υπήρξε ταχύτερη. Η ελληνική οικονομική κρίση και η κρίση δανεισμού δεν προκλήθηκε ως αποτέλεσμα κάποιας χρηματιστηριακής κρίσης. Η ελληνική οικονομία έχει απολέσει τα εργαλεία νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής λόγω της συμμετοχής της στην ευρωζώνη. Το ζητούμενο παραμένει για την ελληνική οικονομία μια εναλλακτική επαναστατική μακροοικονομική πολιτική αντιμετώπισης της κρίσης για τα δεδομένα της σημερινής εποχής

4.3 Η συναλλαγματική κρίση της Αργεντινής και η επακόλουθη κρίση Δημόσιου χρέους.

Εισαγωγή

Η κρίση χρέους των χωρών της Λατινικής Αμερικής τη δεκαετία του 1980 προηγήθηκε της Νομισματικής κρίσης και κατά συνέπεια της αδυναμίας

εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους της Αργεντινής. Είναι γεγονός ότι η κρίση χρέους των χωρών της Λατινικής Αμερικής παρόλο που δεν αποτέλεσε τον προθάλαμο της κρίσης της Αργεντινής το 2001, ωστόσο εμφανίζει κάποια κοινά γενικά χαρακτηριστικά με την κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας. Η ευκολία πρόσβασης σε διεθνή δανεισμό, η μη παραγωγική αξιοποίηση των κεφαλαίων για αναπτυξιακούς σκοπούς και οι χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες αποτελούν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Επίσης, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική αστάθεια υπήρξε αφορμή και για τις δυο παραπάνω περιπτώσεις.

Η χρεοκοπία της Αργεντινής το 2001 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας κρίσης εξυπηρέτησης δημοσίου χρέους, η οποία προέκυψε ως αποτέλεσμα της νομισματικής κρίσης και τελικά οδήγησε σε πτώχευση με βαρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Παρά το γεγονός ότι η Αργεντινή είχε μια μακρά ιστορία οικονομικής, νομισματικής και πολιτικής αστάθειας, η στάση πληρωμών στην Αργεντινή, εκτός από τις διαρθρωτικές της αδυναμίες, ανάδειξε τελικά και την αποτυχία του προγράμματος εξυγίανσης που σχεδιάστηκε υπό την καθοδήγηση του ΔΝΤ για την αναπτυσσόμενη οικονομία της Αργεντινής. Έτσι, αν και η χρεοκοπία δεν είναι ένα ασυνήθιστο γεγονός στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, η εμπειρία της κρίσης της Αργεντινής αποτελεί πολύτιμη εμπειρία για την πρόληψη και διαχείριση κρίσεων αλλά και για τον σχεδιασμό των προγραμμάτων οικονομικής πολιτικής του ΔΝΤ.

Θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις κρίσεις με την χρονολογική σειρά εκδήλωσής τους.

Η κρίση της Λατινικής Αμερικής τη δεκαετία του 1980

Η περίπτωση της κρίσης χρέους των χωρών της Λατινικής Αμερικής αναδεικνύει χαρακτηριστικά το πρόβλημα της διαχρονικής συσσώρευσης του πρωτογενούς ελλείμματος και επακόλουθα και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων ως αποτέλεσμα και της εύκολης πρόσβασης των χωρών στις διεθνείς αγορές κεφαλαίου. Αυτό, σε συνδυασμό με την μη ορθολογική αξιοποίηση των κεφαλαίων σε αναπτυξιακούς σκοπούς, δε δημιούργησε τις προϋποθέσεις αποπληρωμής των δανείων, ενώ παράλληλα η παγκόσμια άνοδος των επιτοκίων διόγκωσε το μέγεθος του χρέους και

την κρίση. Πράγματι, η κερδοσκοπική δραστηριότητα της αύξησης της τιμής του πετρελαίου από τις χώρες του ΟΠΕΚ, ενέργεια που συνετέλεσε στην μεγαλύτερη μεταφορά πλούτου από τους καταναλωτές των χωρών εισαγωγής πετρελαιοειδών, λόγω της βραχυχρόνια ανελαστικής ζήτησης των αγαθών προς τους εξαγωγείς πετρελαίου, αυτό δημιούργησε τεράστια υπερκέρδη σε έναν αριθμό χωρών. Τα κεφάλαια αυτά κατευθύνθηκαν σε χρηματοοικονομικές επενδύσεις στις χώρες της Δύσης, ΗΠΑ και Αγγλία κυρίως.

Οι εμπορικές τράπεζες του βορρά σε μια προσπάθεια να ανακυκλώσουν τις ονομαζόμενες καταθέσεις των πετροδολαρίων, η διακράτηση των οποίων δημιουργεί κόστος σε μια τράπεζα αν δε διοχετευτούν άμεσα σε δανεισμό, προχώρησαν σε επιθετική αύξηση της δανειοδοτικής τους δραστηριότητας, βασισμένη σε χαμηλές χρεώσεις επιτοκίων και ενίοτε σε χώρες με μικρότερη πιστοληπτική αξιοπιστία. Έτσι, λοιπόν, η αυξημένη ρευστότητα μετατράπηκε σε υπερδανεισμό προς τις ελλειμματικές σε κεφάλαια αναδυόμενες οικονομίες μεταξύ αυτών που είχαν συγκριτικά την καλύτερη οικονομική απόδοση, αποκτώντας έτσι τη δυνατότητα ευκολότερης πρόσβασης σε κεφάλαια (Cohn, 2009:261-262· Kapstein, 1996:81-102). Ένας αριθμός ερευνητών υποστηρίζει, ωστόσο, ότι το μερίδιο του πλεονάσματος των πετρελαιοπαραγωγών χωρών (πετροδολάρια) ήταν μικρό και ότι τα χαμηλά επιτόκια ήταν στην πραγματικότητα ο κύριος λόγος της αύξησης των τραπεζικών δανείων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ενδεικτικό της πρόσβασης των αναδυόμενων χωρών σε κεφάλαια είναι οι παγκόσμιες ροές κεφαλαίων προς αυτές τις χώρες, από 28 δις δολάρια στη δεκαετία του 1970 ανέρχονται σε 57 δις δολάρια αρχές δεκαετίας του 1980 (Kapstein, 1996), ως αποτέλεσμα της μη ορθολογικής λειτουργίας των αγορών.

Παράλληλα με την ευθύνη των δανειστών, μερίδιο ευθύνης αποδίδεται και στις ακολουθούμενες εγχώριες πολιτικές των δανειζομένων χωρών. Έτσι, κάποιες ανεπτυγμένες χώρες αντί να χρησιμοποιήσουν με σύνεση τα δάνεια για να πραγματοποιήσουν παραγωγικές επενδύσεις και να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη, πραγματοποίησαν ανεπαρκείς επενδύσεις, αύξησαν τις δημόσιες δαπάνες για να εισάγουν αγαθά πολυτελείας και για να εξαγοράσουν διεφθαρμένους πολιτικούς δημιουργώντας ένα τεράστιο κράτος που συντηρούσε την ανάπτυξη με δανεικά, η διακοπή των οποίων παύει την οικονομική μεγέθυνση (Cohn, 2009:263-264).

Ουσιαστικά, δηλαδή, δημιουργήθηκε μια παρασιτική οικονομία σε βάρος του κρατικού τομέα. Για όσο χρονικό διάστημα οι διεθνείς συγκυρίες ήταν ευνοϊκές, τα επιτόκια δανεισμού ήταν χαμηλά και σε συνδυασμό με την αύξηση των τιμών των προϊόντων, βελτίωσε τους όρους εμπορίου των δανειζομένων χωρών και τους βοηθούσε στην εξυπηρέτηση των δανείων και την συνέχιση της ροής τους (αφού διατηρείται το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ σε χαμηλά επίπεδα, βλέπε εξίσωση χρέους). Η παραπάνω κατάσταση ανετράπη με την συμβολή των εξής παραγόντων: η αύξηση των επιτοκίων στις αρχές της δεκαετίας του 1980 διόγκωσε το χρέος, ενώ η μείωση των τιμών των εξαγωγικών προϊόντων του πρωτογενούς τομέα των δανειζόμενων δυσχέρανε του όρους εμπορίου των δανειζόμενων χωρών, όπου σε συνδυασμό με την ύφεση που βίωναν οι προηγμένες χώρες αποκάλυψαν το πραγματικό μέγεθος και την μη βιωσιμότητα του χρέους των χωρών της Λατινικής Αμερικής (Karstein, 1996:81-102·). Παρατηρούμε ότι οι δυο προαναφερόμενοι πυλώνες δημιουργίας συνθηκών επικράτησης της κρίσης ήταν ο αυξημένος δανεισμός και η αντιαναπτυξιακή χρήση των κεφαλαίων. Παράλληλα, αφορμή αποτέλεσε η αύξηση των διεθνών επιτοκίων δανεισμού, η οποία αύξησε το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους, δηλαδή επιδείνωσε το δημοσιονομικό έλλειμμα, μετατρέποντας το χρέος σε μη βιώσιμο.

Οι κρίσεις στην Λατινική Αμερική κατά τη δεκαετία του 1980, μιας περιοχής με χρόνια οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, είχαν προσφέρει πολύτιμες εμπειρίες που είχαν αφομοιωθεί από τις κυβερνήσεις αλλά και από τους διεθνείς οργανισμούς. Στο πλαίσιο αυτό, η Αργεντινή, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και θέλοντας να ξεφύγει από τον φαύλο κύκλο στον οποίο είχε παγιδευτεί τις προηγούμενες δεκαετίες εφήρμοσε μια σειρά φιλελεύθερων μέτρων με πυρήνα την πρόσδεση του νέου peso με το δολάριο με σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία. Παρά τις αρχικές επιτυχίες του προγράμματος, κατά τα τέλη της δεκαετίας, μια σειρά από αρνητικές εξελίξεις ανέστρεψαν την κατάσταση αυτή οδηγώντας τελικά στο ξέσπασμα της κρίσης του 2001.

Οι αιτίες της χρεοκοπίας της Αργεντινής

Η Αργεντινή ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 αντιμετώπιζε ένα αδιέξοδο δεδομένου ότι ο υψηλός πληθωρισμός που αντιμετώπιζε για πολλά χρόνια είχε πλέον βγει εκτός ελέγχου. Πράγματι, καθώς η οικονομία ήταν βυθισμένη στην ύφεση τα διογκούμενα ελλείμματα χρηματοδοτούνταν από την έκδοση νέου χρήματος. Αυτό δημιουργούσε ένα καταστρεπτικό φαύλο κύκλο ελλειμμάτων, χρέους, πληθωρισμού και χρεοκοπίας. Όμως, οι εμπειρίες που είχαν συσσωρευτεί από προηγούμενες κρίσεις είχε θεωρηθεί ότι θα συνέβαλλαν στην διαμόρφωση μιας οικονομικής πολιτικής που θα επέτρεπε στις αναπτυσσόμενες οικονομίες να ξεφύγουν από τον προαναφερθέντα φαύλο κύκλο. Στον πυρήνα της πολιτικής αυτής βρίσκονταν, εκτός από την ιδιωτικοποίηση και την απορύθμιση, η σύνδεση του εθνικού νομίσματος με ένα σταθερό ξένο νόμισμα ή ένα καλάθι νομισμάτων. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Αργεντινή ξεκίνησε να εφαρμόζει μια σειρά μεταρρυθμίσεων προκειμένου να αποφύγει το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας.

Όπως αναφέρει ο Σαμπανιώτης, το θεμελιώδες συστατικό των μεταρρυθμίσεων αυτών ήταν η πρόσδεση του εθνικού νομίσματος της Αργεντινής, του peso με το αμερικανικό δολάριο σε μια σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία 1:1. Η λογική πίσω απ' αυτό το Currency Board ήταν η αναχαίτιση του υψηλού πληθωρισμού. Το Currency Board που επέλεξε η Αργεντινή είχε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά τυπικών συστημάτων σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών: η συναλλαγματική ισοτιμία του εθνικού νομίσματος καθορίζονταν με ένα νόμισμα – άγκυρα, η πλήρης μετατρεψιμότητα ήταν εγγυημένη, τα συναλλαγματικά αποθέματα της κεντρικής τράπεζας κάλυπταν την νομισματική βάση, η κεντρική τράπεζα δεν μπορούσε να δράσει ως δανειστής ύστατης καταφυγής (lender of last resort), ενώ η χρηματοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων δε γινόταν με την έκδοση νέου χρήματος αλλά με δανεισμό. Δεδομένου, μάλιστα, ότι το δολάριο απέκτησε το καθεστώς επίσημου νομίσματος στην Αργεντινή η εγκατάλειψη του Currency Board θα συνεπάγονταν εξαιρετικά υψηλό κόστος και το γεγονός αυτό προσέδιδε στο όλο εγχείρημα αξιοπιστία, που αποτελεί και την βασική παράμετρο επιτυχίας σε συστήματα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Όμως, εκ των υστέρων, η πρόσδεση του peso στο δολάριο αποδείχτηκε λανθασμένη επιλογή. Οι αιτίες ήταν ότι το εμπόριο με τις ΗΠΑ αποτελούσε μόνο ένα μικρό ποσοστό του συνολικού εμπορικού όγκου της Αργεντινής, οι οικονομικοί κύκλοι των δύο χωρών απέκλιναν και τέλος οι εξαγωγές

της Αργεντινής ήταν εκτεθειμένες σε συχνές διεθνείς διακυμάνσεις που αύξαναν τον κίνδυνο μιας πιθανής υποτίμησης. Όμως, αρχικά, η σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία εκτιμήθηκε ότι θα μπορούσε να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη των αγορών προς την Αργεντινή. Συγκεκριμένα, η πρόσδεση του εθνικού νομίσματος της Αργεντινής σε ένα διεθνές αποθεματικό νόμισμα, όπως το δολάριο, συνεπάγεται την έναρξη μιας μακροοικονομικής διαδικασίας, η οποία επιτρέπει την εισροή ξένων επενδυτικών κεφαλαίων, την αύξηση των συναλλαγματικών διαθέσιμων, την πιστωτική επέκταση, την αύξηση της εγχώριας ζήτησης, την μείωση του πληθωρισμού και γενικά την οικονομική μεγέθυνση. Τα οφέλη αυτά αν συνδυαστούν με δημοσιονομική πειθαρχία τότε επιτρέπουν σε μια χώρα να διαφύγει από τον φαύλο κύκλο στον οποίο είναι εγκλωβισμένη (Σαμπανιώτης, 2010).

Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή της κρίσης της Αργεντινής και διερευνώντας τα αίτια της ο Σαμπανιώτης επισημαίνει ότι αρχικά η εφαρμογή της φιλελεύθερης πολιτικής και των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων υπήρξε επιτυχημένη, καθώς ο πληθωρισμός άρχισε να μειώνεται και τα ξένα κεφάλαια να εισρέουν στη χώρα παρέχοντας πρόσβαση στο διεθνή δανεισμό. Στα μέσα, μάλιστα, της δεκαετίας του 1990, η Αργεντινή άντεξε στην κρίση του Μεξικού και της ΝΑ Ασίας. Παράλληλα, οι κυβερνήσεις της Αργεντινής εφάρμοσαν μια συνετή δημοσιονομική πολιτική. Παλαιότερα τα ελλείμματα χρηματοδοτούνταν από την έκδοση νέου χρήματος εις βάρος όμως του πληθωρισμού. Πλέον η Αργεντινή εξέδιδε κρατικά ομόλογα στις διεθνείς αγορές και εκ των πραγμάτων αναγκάζονταν να επιδείξει δημοσιονομική πειθαρχία. Όμως, αυτή η εξάρτηση από τον εξωτερικό δανεισμό υπήρξε ένα αδύνατο σημείο της οικονομίας της χώρας που υπονόμει το εγχείρημα της σταθεροποίησης. Στη συνέχεια, κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1990, σημειώθηκε μια σειρά αρνητικών εξελίξεων, η οποία ανάδειξε τις διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας της Αργεντινής. Αναλυτικότερα, στη Ρωσία κηρύχτηκε στάση πληρωμών που φρέναρε τις κεφαλαιακές εισροές στις αναδυόμενες οικονομίες ενώ την ίδια περίοδο μείωση της ζήτησης στη Βραζιλία, του βασικού εμπορικού εταίρου της Αργεντινής, επηρέασε αρνητικά τις εξαγωγές της. Επιπλέον, παρατηρήθηκε πτώση των διεθνών τιμών στις πρώτες ύλες και τα αγροτικά προϊόντα που αποτελούσαν τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα της Αργεντινής. Επίσης, αρνητικές ήταν και οι συναλλαγματικές εξελίξεις αφού το δολάριο ενισχύθηκε έναντι του ευρώ και το βραζιλιάνικο νόμισμα

υποτιμήθηκε κατά 70%. Έτσι, το 1999 η οικονομία της Αργεντινής μπήκε σε μια περίοδο ύφεσης και αστάθειας έχοντας ένα υπερτιμημένο νόμισμα αλλά και έχοντας χάσει την ευχέρεια να ασκήσει επεκτατική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική εξαιτίας του Currency Board. Η συσσώρευση όλων αυτών των προβλημάτων είχε ως αποτέλεσμα την άρση της εμπιστοσύνης των διεθνών χρηματαγορών προς την Αργεντινή με άμεση συνέπεια την αύξηση των επιτοκίων με τα οποία δανείζονταν η κυβέρνηση. Από το 2000 και έπειτα η Αργεντινή θα έπρεπε να πληρώνει επιτόκιο 10 ποσοστιαίες μονάδες μεγαλύτερο από εκείνο των ΗΠΑ. πρακτικά, το επιτόκιο αυτό ήταν τόσο υψηλό που απέκλειε την Αργεντινή από τις διεθνείς αγορές. Έτσι, η μόνη εναλλακτική επιλογή ήταν η προσφυγή της χώρας στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) (Σαμπανιώτης, 2010).

Ο Σαμπανιώτης κάνει μια ιδιαίτερη αναφορά στον ρόλο που διαδραμάτισε το ΔΝΤ. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι η Αργεντινή αντιμετώπιζε μια κρίση ρευστότητας και έτσι παρείχε ρευστότητα ύψους \$ 40 δισ. προκειμένου να αποκατασταθεί η ηρεμία στις αγορές. Την ίδια στιγμή το ΔΝΤ απαίτησε την επιβολή αυστηρών δημοσιονομικών μέτρων εκτιμώντας ότι η δημοσιονομική πειθαρχία θα τόνωνε την εμπιστοσύνη των αγορών με συνέπεια την μείωση των επιτοκίων και την επανάκαμψη της Αργεντινής στις διεθνείς αγορές. Ωστόσο, ο ρόλος του ΔΝΤ υπήρξε το επίκεντρο δριμείας κριτικής. Το ΔΝΤ κατηγορήθηκε ότι με την πολιτική που προωθούσε εγγυούταν την διατήρηση του Currency Board και ουσιαστικά καθυστέρουσε την εκδήλωση μιας αναπόφευκτης κρίσης. Όμως, όσο αναβάλλονταν η εξέλιξη αυτή το εύρος και η ένταση της κρίσης θα αυξάνονταν καθώς η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων δε θα αρκούσε για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνη των αγορών. Πράγματι, πολλοί αναλυτές θεωρούσαν ότι η χρεοκοπία της Αργεντινής ήταν αναπόφευκτη και παρατείνονταν εξαιτίας της στήριξης από το ΔΝΤ, ενώ η αναδιάρθρωση του χρέους και η εγκατάλειψη της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας με το δολάριο θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτρέψει το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας (Σαμπανιώτης, 2010).

Έτσι, η πορεία της Αργεντινής προς την χρεοκοπία το 2001, υπήρξε ραγδαία. Η πολιτική του ΔΝΤ είχε αποδειχθεί ανεπαρκής να επιτύχει τον στόχο της και οι όποιες πρωτοβουλίες αναλαμβάνονταν εκλαμβάνονταν ως σπασμωδικές και αντιφατικές κινήσεις απελπισίας της κυβέρνησης. Στην πραγματικότητα, οι πολιτικές που

εφαρμόζονταν κλώνιζαν ακόμη περισσότερο την εμπιστοσύνη των αγορών ως προς την δυνατότητα της Αργεντινής να εξέλθει από την κρίση που αντιμετώπιζε. Τελικά, τον Νοέμβριο του 2001 η κυβέρνηση παραδέχτηκε ότι δε θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του ΔΝΤ ως προς τους δημοσιονομικούς στόχους και το ΔΝΤ αρνήθηκε να παρέχει στην Αργεντινή το προγραμματισμένο δάνειο 1,25 δις. δολαρίων. Μετά από την εξέλιξη αυτή ακολούθησε η μαζική φυγή κεφαλαίων και η αποσταθεροποίηση του τραπεζικού τομέα, καθώς οι καταθέτες έσπευσαν μαζικά να αποσύρουν τις καταθέσεις τους ή να τις μετατρέψουν σε δολάρια. Η κυβέρνηση αναγκάστηκε να επιβάλει περιορισμούς στις αναλήψεις, προκαλώντας έτσι κοινωνικές αναταραχές. Τελικά, το Δεκέμβριο του 2001, η Αργεντινή χρεοκόπησε και τον Ιανουάριο του 2002 το Currency Board εγκαταλείφτηκε και το peso υποτιμήθηκε. Ο πανικός που κυριάρχησε στην αγορά συναλλάγματος επιδείνωσε ακόμη περισσότερο την συναλλαγματική ισοτιμία του peso προς το δολάριο, η οποία έφτασε την αναλογία 1:3,4. Οι συνέπειες της χρεοκοπίας υπήρξαν δραματικές αφού το ΑΕΠ συρρικνώθηκε κατά 11%, ο πληθωρισμός εκτοξεύτηκε και η ανεργία ξεπέρασε το 20%.

Ως προς τις αιτίες που οδήγησαν στην εκδήλωση της κρίσης οι López Murphy et al., θεωρούν ότι η κρίση στην Αργεντινή οφείλεται στην ακατάλληλη δημοσιονομική πολιτική, την δυσκαμψία των μισθών και των τιμών που ήταν ασυνεπείς με την σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, την πολιτική αναταραχή αλλά και τις δυσμενείς εξωτερικές διαταραχές. Από ένα άλλο πρίσμα, οι Perry & Servin (2002), εξετάζοντας σε ποιο βαθμό και γιατί η οικονομία της Αργεντινής ήταν πιο ευάλωτη στους δυσμενείς εξωτερικούς παράγοντες σε σχέση με άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής καταλήγουν στο συμπέρασμα πως ούτε η σκληρή ισοτιμία, ούτε το μεγάλο δημόσιο χρέος ούτε το εύθραυστο τραπεζικό σύστημα ευθύνεται μεμονωμένα για την εκδήλωση της κρίσης. Όμως, παρά το γεγονός ότι σε καθένα απ' αυτούς τους τομείς υπήρξαν σημαντικές ευπάθειες, αυτό που οδήγησε στην κρίση ήταν ότι ο καθένας απ' αυτούς τους τομείς ενίσχυε τους υπόλοιπους και από κοινού οδήγησαν σε μια πολύ μεγαλύτερη έκθεση σε εξωτερικές διαταραχές (Murphy et al., 2003).

Όπως αναφέρει ο Σαμπανιώτης, η χρεοκοπία της Αργεντινής ήταν το αποτέλεσμα των μακροχρόνιων παθογενειών της οικονομίας, οι οποίες δεν επέτρεψαν την αποτελεσματική αντιμετώπιση της κρίσης. Οι αναλύσεις και ερμηνείες για την κρίση

της Αργεντινής δίνουν έμφαση σε συγκεκριμένους παράγοντες που θεωρείται ότι οδήγησαν στην κρίση, όπως είναι η μη ολοκλήρωση των απαραίτητων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, το ανελαστικό συναλλαγματικό καθεστώς που συνεπάγονταν το Currency Board, η δυναμική του δημοσίου χρέους που το καθιστούσε μη βιώσιμο αλλά και η πολιτική αστάθεια σε συνδυασμό με την έλλειψη ισχυρής πολιτικής ηγεσίας (Σαμπανιώτης, 2010).

Αναλυτικότερα, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που θα έπρεπε να έχουν εφαρμοστεί για να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της Αργεντινής δεν ολοκληρώθηκαν. Η αιτία αυτής της υστέρησης ήταν η ελλιπής πολιτική βούληση εξαιτίας του υψηλού πολιτικού κόστους και η αντίσταση στις επιχειρούμενες αλλαγές. Η απουσία οικονομικών και πολιτικών οργανισμών ικανών να λάβουν δύσκολες αποφάσεις τελικά ακύρωσε την οποία μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Η μη ολοκλήρωση, όμως, των μεταρρυθμίσεων σήμαινε ότι προβλήματα, όπως η ακαμψία στην αγορά εργασίας, η ανεπαρκής προσαρμογή των πραγματικών μισθών στις οικονομικές συνθήκες, η συνεχής διόγκωση του δημόσιου χρέους, η υποχρηματοδότηση στο ασφαλιστικό σύστημα κ.α. παρέμεναν άλυτα και οι αρνητικές τους συνέπειες στην εθνική οικονομία της Αργεντινής διαιωνίζονταν. Επιπλέον, το τραπεζικό σύστημα, παρά το γεγονός ότι είχε αναδιαρθρωθεί και εκσυγχρονιστεί συνέχιζε να είναι έκθετο σε τρεις κινδύνους: την χαμηλή κερδοφορία, τον συναλλαγματικό κίνδυνο εξαιτίας του κινδύνου μιας υποτίμησης δεδομένης της δολαριοποίησης και το ενδεχόμενο αθέτησης πληρωμών εκ μέρους της κυβέρνησης.

Επιπλέον, η δυναμική του δημοσίου χρέους στην Αργεντινή επιδεινώνονταν εξαιτίας της ανεξέλεγκτης αύξησης των δημοσιονομικών δαπανών. Πρακτικά, το υψηλό δημόσιο χρέος δεν επέτρεπε την κυβέρνηση να ασκήσει επεκτατική δημοσιονομική πολιτική για να αναθερμάνει την εθνική οικονομία και να εξέλθει από την ύφεση. Μάλιστα, παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά τη δεκαετία του 1990, το δημόσιο χρέος διπλασιάστηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ, αφού η οικονομία της Αργεντινής διατηρούσε υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα. Αφού τα δημόσια οικονομικά δεν εξυγιάνθηκαν κατά την περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης είναι εύλογο ότι στην ύφεση η διατηρησιμότητα του δημοσίου χρέους θα αμφισβητούνταν. Επιπλέον, το γεγονός ότι η Αργεντινή είχε επιλέξει το συγκεκριμένο Currency Board σήμαινε ότι δανείζονταν από τις διεθνείς αγορές σε σκληρό νόμισμα αυξάνοντας έτσι

το κόστος εξυπηρέτησης, ιδιαίτερα ύστερα από την αύξηση των επιτοκίων το 1999, ενώ την ίδια στιγμή η ύφεση μείωνε τα δημοσιονομικά έσοδα. Γενικότερα, η δημοσιονομική διαχείριση επιβαρύνονταν από τρεις παράγοντες: την χρηματοδότηση του ασφαλιστικού συστήματος, την δυσκολία καταγραφής της πραγματικής δημοσιονομικής κατάστασης εξαιτίας του ομοσπονδιακού χαρακτήρα της Αργεντινής, αλλά και την χρήση δανεισμού για δαπάνες εκτός προϋπολογισμού. Το γεγονός ότι η Αργεντινή δεν επιδίωξε την δημοσιονομική προσαρμογή κατά τα χρόνια της ανάπτυξης και βρέθηκε σε μια κατάσταση ύφεσης με υψηλά ελλείμματα υποδεικνύει μια ασύνετη και κοντόφθαλμη δημοσιονομική πολιτική. Υπό άλλες συνθήκες, η κυβέρνηση θα μπορούσε να επιτύχει πλεονάσματα και να αξιοποιήσει μια επεκτατική δημοσιονομική πολιτική για να τονώσει την οικονομική δραστηριότητα. Ωστόσο, υπάρχει και η άποψη ότι στην πραγματικότητα το δημόσιο χρέος της χώρας ήταν διαχειρίσιμο, όμως η Αργεντινή επιβαρύνθηκε με την αύξηση των επιτοκίων εξαιτίας των συνεπειών της ασιατικής κρίσης, δηλαδή εξωγενών παραγόντων, και όχι των δικών της σφαλμάτων. Επίσης, διατυπώθηκε και η άποψη ότι τα δημοσιονομικά προβλήματα της χώρας προήλθαν από την ύφεση και όχι την λανθασμένη δημοσιονομική διαχείριση. Σε κάθε περίπτωση η Αργεντινή είχε εμπλακεί σε ένα φαύλο κύκλο υψηλών επιτοκίων, σκληρού νομίσματος, υψηλών ελλειμμάτων και υψηλού κόστους εξυπηρέτησης χρέους.

Όπως διαπιστώνει ο Σαμπανιώτης, η ανελαστική συναλλαγματική ισοτιμία και οι ακαμψίες που επέβαλε το Currency Board που είχε επιλέξει η Αργεντινή έπαιξαν έναν καθοριστικό ρόλο στην εκδήλωση της κρίσης. Αναλυτικότερα, το Currency Board ουσιαστικά εξουδετέρωνε την νομισματική πολιτική, καθώς η έκδοση νέου χρήματος θα έπρεπε αναγκαστικά να καλύπτεται από δολάρια. Το γεγονός αυτό ευνοούσε τον έλεγχο του πληθωρισμού, όμως προϋπέθετε δημοσιονομική πειθαρχία. Επιπλέον, όμως, το Currency Board αφαιρούσε και τη δυνατότητα υποτίμησης του νομίσματος προκειμένου να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα και να αυξηθούν οι εξαγωγές. Η ανικανότητα άσκησης συναλλαγματικής πολιτικής ήταν επιζήμια για το εμπόριο της Αργεντινής και εμπόδιζε την έξοδο της από την ύφεση. Η πρόσδεση του peso στο δολάριο είχε ως συνέπεια τελικά την υπερτίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας του νομίσματος της Αργεντινής έναντι των εμπορικών της εταίρων. Αφού, λοιπόν, η ονομαστική ισοτιμία ήταν σταθερή ο μόνος τρόπος για

να τονωθεί η ανταγωνιστικότητα της Αργεντινής ήταν η προσαρμογή μισθών και τιμών, η οποία, εξαιτίας ακαμψιών, δεν ήταν εφικτή λύση. Εκφράστηκε, λοιπόν, η άποψη ότι το Currency Board ήταν αποτελεσματικό ως προς την επίτευξη χαμηλού πληθωρισμού, όμως, αγνοούσε κάθε άλλη παράμετρο της οικονομίας της Αργεντινής εγκλωβίζοντας την οικονομική της πολιτική, καθώς της αφαιρούσε πολλά από τα εργαλεία της νομισματικής, συναλλαγματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Με δεδομένο, όμως, ότι το μεγαλύτερο μέρος του δημόσιου χρέους της Αργεντινής ήταν σε ξένο νόμισμα, η εγκατάλειψη του Currency Board θα εκτόξευε το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους ύστερα από την προσαρμογή/υποτίμηση του εθνικού νομίσματος. Γενικότερα, σήμερα θεωρείται ότι η πρόσδεση του peso στο δολάριο, έπρεπε να διατηρηθεί μόνο για όσο χρονικό διάστημα ήταν απαραίτητο για να περιοριστεί ο υπερβολικός πληθωρισμός. Στη συνέχεια, το καθεστώς της συναλλαγματικής ισοτιμίας θα έπρεπε να γίνει περισσότερο ευέλικτο. Σ' αυτή την περίπτωση, τα αποτελέσματα της κρίσης της Αργεντινής δεν θα ήταν τόσο καταστροφικά. Ωστόσο, σημειώνεται ότι εγκατάλειψη της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε μια περίοδο ύφεσης και αστάθειας, καθώς αναπόφευκτα θα επιδείνωνε την κατάσταση. Το 2001, το Currency Board όντως έγινε περισσότερο ευέλικτο καθώς το peso συνδέθηκε με ένα καλάθι νομισμάτων (ευρώ και δολάριο) και υπέστη μια μικρή υποτίμηση. Τα αποτελέσματα όμως δεν ήταν τα επιθυμητά, καθώς η χώρα είχε ήδη εισέλθει σε μια πορεία καθίζησης. Άλλωστε και ο ίδιος ο συναλλαγματικός μηχανισμός αυτός ήταν πολύπλοκος και σχεδιάστηκε με λανθασμένο τρόπο. Η σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία θα μπορούσε, λοιπόν, να διατηρηθεί μόνο με εσωτερική υποτίμηση, όμως η ακαμψία τιμών και μισθών απέκλειε το ενδεχόμενο αυτό (Σαμπανιώτης, 2010).

Επίλογος

Στο δημόσιο διάλογο συχνά η κρίση χρέους της Αργεντινής εμφανίζεται ως περίπτωση ανάλογη μ' αυτή της ελληνικής κρίσης. Πράγματι, οι δύο αυτές οικονομίες εμφανίζουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, όπως η συσσώρευση δημόσιου χρέους, η καθυστέρηση υλοποίησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, η διαβρωμένη ανταγωνιστικότητα και η αμφισβήτηση από τις αγορές ως προς την βιωσιμότητα του

χρέους αλλά και η εμπλοκή του ΔΝΤ. Ωστόσο, ανάμεσα στις δύο αυτές κρίσεις, εντοπίζονται σημαντικότερες διαφορές. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα ήταν μέλος μιας ισχυρής νομισματικής ένωσης και δεν είχε απλά προσδέσει το εθνικό της νόμισμα σε ένα σταθερότερο νόμισμα, όπως η Αργεντινή. Δεδομένου, μάλιστα, ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε νομικά να εκδιωχτεί από το ευρώ, η σταθερότητα της συναλλαγματικής της ισοτιμίας ήταν αδιαμφισβήτητη και οι κερδοσκοπικές επιθέσεις στα συναλλαγματικά της διαθέσιμα αδύνατη. Η Ελλάδα, επίσης, όντας μέλος της ευρωζώνης και εξαιτίας της αλληλεξάρτησης των ευρωπαϊκών οικονομιών, διασώθηκε ύστερα από την ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης της Ε.Ε. με την συμμετοχή του ΔΝΤ. Αντίθετα, στην Αργεντινή, το 2001, η χρεοκοπία δεν αποφεύχθηκε. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι αν και το δημόσιο χρέος της Ελλάδας ως προς το ΑΕΠ ήταν πολύ υψηλότερο από εκείνο της Αργεντινής, το χρέος της Αργεντινής ήταν σε ξένο νόμισμα, ενώ της Ελλάδας σε ευρώ. Γενικότερα, η συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωζώνη ήταν ο κρίσιμος παράγοντας, ο οποίος απέτρεψε τις αγορές από το να εξωθήσουν την Ελλάδα σε χρεοκοπία. Άλλωστε η ελληνική κρίση δεν ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό αλλά συνδέονταν με ευρύτερες αδυναμίες στην αρχιτεκτονική της ευρωζώνης που καθιστούσαν τις ελλειμματικές οικονομίες του ευρωπαϊκού νότου εκθέτες στον κίνδυνο μετάδοσης της κρίσης.

Ωστόσο, κάποιες γενικές ομοιότητες και χαρακτηριστικά, εμφανίζονται όσον αφορά την κρίση των χωρών της Λατινικής Αμερικής τη δεκαετία του 1980 και της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, η ελληνική οικονομία λόγω της παγκόσμιας διεθνούς ρευστότητας και λόγω της συμμετοχής της στην ευρωζώνη εξασφάλισε εύκολη πρόσβαση σε χαμηλού κόστους κεφάλαια και δανεισμό. Την ίδια εύκολη πρόσβαση εξασφάλισαν και οι χώρες της Λατινικής Αμερικής λόγω των διαθέσιμων πετροδολαρίων των χωρών του ΟΠΕΚ. Επίσης, και στις δυο περιπτώσεις οι χώρες δεν αξιοποίησαν τα διαθέσιμα κεφάλαια σε αναπτυξιακούς σκοπούς. Επιπροσθέτως, η διεθνής αναταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές στάθηκε η αφορμή για να αυξηθούν τα επιτόκια δανεισμού σε απαγορευτικό επίπεδο και την απώλεια πρόσβασης στις αγορές. Τα μακροοικονομικά δεδομένα των χωρών χειροτέρευαν και στις δυο περιπτώσεις. Οι διαφορές μεταξύ των δυο περιπτώσεων παραμένουν τεράστιες, με την χαρακτηριστικότερη ότι η Ελλάδα λειτουργεί στο

πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης σ' αντίθεση με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Το γεγονός αυτό δημιουργεί περιορισμούς και δυσκολίες στο χειρισμό της κρίσης με δεδομένο την περιορισμένη ομοσπονδοποίηση της ένωσης, ενώ παράλληλα δημιουργεί ένα έσχατο δίχτυ ασφαλείας.

4.4 Η συναλλαγματική κρίση στην Νότιο-Ανατολική Ασία

Εισαγωγή

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, μετά από τρεις δεκαετίες εξαιρετικής οικονομικής απόδοσης, ο δυναμισμός της Ανατολικής Ασίας στις αναδύμενες οικονομίες είχε μετατραπεί σε κινητήρια δύναμη της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης. Σ' εκείνο το σημείο, σχεδόν κανείς δεν θα μπορούσε να προβλέψει ότι οι οικονομίες αυτές θα μπορούσε να βυθιστούν μέσα στη χειρότερη μέχρι τότε μεταπολεμική οικονομική κρίση. Η ταχύτητα με την οποία οι δυναμικές οικονομίες της Ανατολικής Ασίας μετατράπηκαν σε οικονομικό χάος αιφνιδίασε τις αγορές. Στην πραγματικότητα, το ξέσπασμα της κρίσης το 1997 ξάφνιασε τους αναλυτές, καθώς τα μακροοικονομικά μεγέθη δεν έδειχναν κάποια σαφή ανησυχητικά σημάδια για την επερχόμενη κρίση. Η περίπτωση της κρίσης στις χώρες της Νότιο-Ανατολικής Ασίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της συναλλαγματικής κρίσης και μεταφοράς της κρίσης στην πραγματική οικονομία. Η αποσύνδεση της ισοτιμίας του εθνικού νομίσματος της Ταϊλάνδης από το δολάριο και η επικράτηση των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών αποτέλεσε την αφετηρία της συναλλαγματικής κρίσης στην περιοχή, η οποία έδωσε την σκυτάλη στην χρηματοπιστωτική κρίση και κατέληξε σε κρίση δημόσιου χρέους ορισμένων χωρών.

Οι αιτίες της ασιατικής κρίσης

Αναλυτικότερα, σε πολλές χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας παρατηρείται μεγάλη αύξηση της εισαγωγής ξένων κεφαλαίων (κυρίως ιδιωτικών) σημειώνοντας υψηλό ποσοστό δανεισμού του ιδιωτικού τομέα. Το μεγαλύτερο μέρος ήταν βραχυπρόθεσμες πιστώσεις, που ανανεωνόταν και χορηγούνταν από αμερικανικές τράπεζες σε επιχειρήσεις και τράπεζες των χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας συνήθως τα δάνεια συνάπτονται σε ξένο νόμισμα. Αυτές οι πιστώσεις, στη συνέχεια,

κατευθύνθηκαν σε μακροχρόνιες επενδύσεις (στη βιομηχανία, σε ακίνητα και σε τίτλους). Πολλές από τις αναφερόμενες χώρες διατηρούσαν σταθερές ισοτιμίες έναντι του δολαρίου. Ωστόσο, αυτές οι χώρες δεν προχώρησαν σε υποτίμηση παρά την αύξηση του πληθωρισμού λόγω της έντονης οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, λοιπόν, άρχισε να παρατηρείται μείωση της ανταγωνιστικότητας των χωρών λόγω της υψηλής αξίας του νομίσματος στις ξένες αγορές, με συνέπεια την επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών των χωρών. Αυτή η κατάσταση προκάλεσε την μείωση της εμπιστοσύνης των επενδυτών αρχικά προς την Ταϊλάνδη και την φυγή κεφαλαίων προς την δύση, η τάση γενικεύτηκε με το φαινόμενο την μαζικής συμπεριφοράς, ενώ παράλληλα μεταδόθηκε και σ' άλλες χώρες της περιοχής. Με συνέπεια την αποσύνδεση των τοπικών νομισμάτων από την ισοτιμία του δολαρίου και την άτακτη υποτίμηση του εγχώριου νομίσματος. Η κρίση μεταδόθηκε στον πιστωτικό τομέα, διότι μέρος των δανείων του ιδιωτικού τομέα ήταν σε ξένο νόμισμα, έτσι η υποτίμηση του εγχώριου νομίσματος αυξάνει το ποσό του χρέους του ιδιωτικού τομέα (τράπεζες και επιχειρήσεις), ο οποίος δανειζόταν βραχυπρόθεσμα σε ξένο νόμισμα και επενδύει μακροπρόθεσμα σε εγχώριο νόμισμα. Η υπερχρέωση του ιδιωτικού τομέα δημιουργεί αναγκαιότητα στο κράτος για διάσωση του πρώτου (τραπεζικό τομέα και μεγάλες επιχειρήσεις), έτσι μέρος του χρέους του ιδιωτικού τομέα μεταφέρεται στον κράτος, δημιουργώντας την κρίση δημόσιου χρέους (Pauly, 2005:177-201).

Άρα, λοιπόν, μια σειρά μελετών που ασχολούνται με την διερεύνηση των αιτίων της συναλλαγματικής κρίσης (υποτίμησης) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι συναλλαγματικές κρίσεις είναι αποτέλεσμα της επιδείνωσης των εγχώριων μακροοικονομικών μεγεθών. Πιο συγκεκριμένα, τα βαθύτερα αίτια είναι η επεκτατική νομισματική και δημοσιονομική πολιτική, μια λανθασμένη πραγματική ισοτιμία, μια επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αύξηση της υποαπασχόλησης ή μια επιδείνωση των συναλλαγματικών διαθεσίμων. Επίσης, τα χαμηλά συναλλαγματικά διαθέσιμα, η υψηλή εγχώρια πιστωτική επέκταση, η υπερεκτίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής εξωτερικής αξίας του εθνικού νομίσματος, το υψηλό επιτόκιο και οι χαμηλές άμεσες ξένες επενδύσεις αυξάνουν την πιθανότητα συναλλαγματικών κρίσεων. Επιπροσθέτως, τονίζεται και ο ρόλος των τραπεζών, καθώς και η απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, όπως και ο ελλιπής έλεγχος του τραπεζικού τομέα, παράγοντες που συνέβαλλαν στην κρίση στην Ασία,

διότι επιδεινώνουν την μόχλευση του ιδιωτικού τομέα και την έκθεσή του σε κίνδυνο. Ο εγχώριος πληθωρισμός μπορεί να συνεισφέρει στη μείωση της αξίας του νομίσματος, αλλά η αναγκαιότητα διατήρησης σταθερών ισοτιμιών διατηρεί υπερτιμημένο το νόμισμα στο εξωτερικό, εξέλιξη που δημιουργεί προσδοκίες υποτίμησης του νομίσματος.

Αναλυτικότερα, όπως επισημαίνουν οι Λιαργκόβας & Ρεπούσης, ως προς την κρίση στην ΝΑ Ασία, το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας έχει επικεντρωθεί σε τρεις κυρίως χώρες, δηλαδή την Ταϊλάνδη, την Ινδονησία και τη Νότιο Κορέα, οι οποίες και πλήγηκαν περισσότερο από το ξέσπασμα της κρίσης (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 62-73).

Ειδικότερα, η Ταϊλάνδη, μια παραδοσιακή εξαγωγική χώρα αγροτικών προϊόντων, από το 1980 και έπειτα έγινε βιομηχανικό κέντρο όταν εγκαταστάθηκαν εκεί πολλά ιαπωνικά εργοστάσια. Η οικονομική μεγέθυνση της Ταϊλάνδης ήταν ραγδαία, καθώς οι ξένες επενδύσεις χρηματοδοτούσαν την κατασκευή μεγάλων παραγωγικών μονάδων και οι εγχώριες αποταμιεύσεις την τοπική επιχειρηματικότητα. Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 υπήρξε μια προσπάθεια περεταίρω φιλελευθεροποίησης της οικονομίας υπό την καθοδήγηση του ΔΝΤ. Έτσι, λήφθηκε μια σειρά μέτρων προς την κατεύθυνση της απορρύθμισης του οικονομικού συστήματος και της απελευθέρωσης του κεφαλαίου. Κατά τη διάρκεια της εντυπωσιακής αυτής οικονομικής ανάπτυξης η Κεντρική Τράπεζα της Ταϊλάνδης διατηρούσε σταθερή την ισοτιμία ανάμεσα στο εγχώριο νόμισμα, μπατ, και το αμερικανικό δολάριο, προκειμένου να διασφαλιστούν οι επενδυτές έναντι του συναλλαγματικού κινδύνου που θα διέτρεχαν στην περίπτωση της υποτίμησης του μπατ. Άλλωστε το ΔΝΤ δεν ενέκρινε τις ευμετάβλητες ισοτιμίες συναλλάγματος, καθώς αυτές λειτουργούσαν αποσταθεροποιητικά. Η επίτευξη μιας σταθερής ισοτιμίας απαιτούσε από την Κεντρική Τράπεζα να αντισταθμίζει την αύξηση της ζήτησης μπατ με μια αντίστοιχη αύξηση της προσφοράς τους. Αυτό υπαγόρευε την πώληση μπατ και την αγορά ξένων νομισμάτων. Η συναλλαγματική αυτή πολιτική σε συνδυασμό με την πιστωτική επέκταση και την εισροή κεφαλαίων τροφοδότησε ένα κύμα επενδύσεων. Η υπερβολική αυτή αύξηση χρήματος θα μπορούσε να αποτραπεί ανατιμώντας το μπατ σε σχέση με το δολάριο. Ωστόσο, η Κεντρική Τράπεζα της Ταϊλάνδης δεν επέλεξε μια τέτοια πολιτική φοβούμενη ότι ένα ισχυρό μπατ θα έπληττε την ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών στις παγκόσμιες αγορές. Σε κάθε περίπτωση, όμως,

η επέκταση του χρήματος θα περιοριζόνταν από τις δυνάμεις της αγοράς, καθώς η οικονομική ανάπτυξη αναπόφευκτα θα αύξανε τις εισαγωγές ενώ η αύξηση των μισθών θα διάβρωνε την ανταγωνιστικότητα των εξαγωγικών προϊόντων (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 62-73).

Έτσι, το 1997, οι αρχές της Ταϊλάνδης υποτίμησαν το μπατ προκαλώντας διεθνή ανησυχία. Η μηχανή πίστωσης που τα προηγούμενα χρόνια τροφοδοτούσε την οικονομική ανάπτυξη πλέον κινούνταν προς την αντίθετη φορά: ορισμένες αγορές ταϊλανδέζικων προϊόντων υποχώρησαν, κερδοσκοπικές επενδύσεις κατέρρευσαν, ενώ κάποιες χρηματοπιστωτικές εταιρείες έκλεισαν. Η αρνητική εξέλιξη αυτή αποδόθηκε, μεταξύ άλλων, και στο ΔΝΤ, το οποίο επαινούσε την υποτιθέμενη συνετή μακροοικονομική διαχείριση της ταϊλανδέζικης οικονομίας και ενθάρρυνε τον υπερδανεισμό. Όμως, πολύ σύντομα το ΔΝΤ κλήθηκε από τις αρχές να διασώσει την εγχώρια οικονομία της Ταϊλάνδης, η οποία στην συνέχεια ακολούθησε ένα σταθεροποιητικό και διαρθρωτικό πρόγραμμα. Το πρόγραμμα είχε στόχο να μειώσει το τρέχον έλλειμμα μέσω της διατήρησης των επιτοκίων σε υψηλά επίπεδα. Η πολιτική αυτή συνοδεύτηκε με αύξηση του ΦΠΑ, περικοπή δαπανών στον δημόσιο τομέα, τερματισμό επιδοτήσεων, ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, κλείσιμο χρηματοπιστωτικών εταιρειών κ.α. Τον Ιούλιο του 1997 και μετά τον τερματισμό του καθεστώτος σταθερής ισοτιμίας μεταξύ μπατ και δολαρίου, επενδυτές και κερδοσκόποι άρχισαν να εγκαταλείπουν την Ταϊλάνδη και άλλες ασιατικές χώρες, ρευστοποιώντας και πουλώντας μετοχές σε χαμηλές τιμές. Αποτέλεσμα της συμπεριφοράς αυτής ήταν, εκτός από την οικονομική κατάρρευση της Ταϊλάνδης, η μετάδοση της κρίσης στην ευρύτερη περιοχή, καθώς μια σειρά χωρών αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη σταθερή ισοτιμία συναλλάγματος (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 62-73).

Η Ινδονησία μέχρι το 1997 αναγνωρίζονταν ως μια από τις δυναμικότερες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας, η οποία είχε πετύχει αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη κατά την τελευταία δεκαετία. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης, όμως, οι αξίες των μετοχών στο χρηματιστήριο κατέρρευσαν, το εγχώριο νόμισμα υποτιμήθηκε κατά 70% και η Ινδονησία βρέθηκε να εξαρτάται από ένα δάνειο διάσωσης από το ΔΝΤ. Η αδυναμία της οικονομίας της Ινδονησίας, που την έκανε ευάλωτη στις κερδοσκοπικές επιθέσεις, μοιάζει με εκείνη της Ταϊλάνδης, δηλαδή υψηλό εξωτερικό χρέος, έλλειψη

εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, υπερτιμημένο νόμισμα δεμένο με ένα ενισχυμένο δολάριο, ξένες επενδύσεις σε κεφαλαιακές φούσκες κ.α. Δεδομένου, όμως, ότι τα μακροοικονομικά δεδομένα κρίνονται αποδεκτά, ο αδύναμος κρίκος της οικονομίας της Ινδονησίας υπήρξε ο χρηματοπιστωτικός τομέας. Αρχικά, η κυβέρνηση στήριξε το εγχώριο νόμισμά της, χρησιμοποιώντας τα αποθέματα της Κεντρικής Τράπεζας σε ξένο συνάλλαγμα αλλά και χαλαρώνοντας τον έλεγχο στην ισοτιμία συναλλάγματος. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Ταϊλάνδης με το ΔΝΤ το εθνικό νόμισμα της Ινδονησίας κατέρρευσε και η κυβέρνηση κατάργησε τη σταθερή ισοτιμία, ανεβάζοντας παράλληλα τα επιτόκια. Όμως, η κατάσταση συνέχισε να επιδεινώνεται, το εγχώριο νόμισμα, το ρούπια, συνέχιζε να υποτιμάται και τα συναλλαγματικά αποθέματα εξαντλούνταν. Έτσι, ο κίνδυνος κατάρρευσης των χρηματοπιστωτικών θεσμών και η μαζική φυγή κεφαλαίων ανάγκασαν την κυβέρνηση να καταφύγει στο ΔΝΤ. Τον Οκτώβριο του 1997 η Ινδονησία ήρθε σε συμφωνία με το ΔΝΤ και της χορηγήθηκε δάνειο ύψους 43 δισ. δολαρίων. Στη συνέχεια η Ινδονησία ακολούθησε ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης με στόχο τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και την αύξηση των αποθεματικών της Κεντρικής Τράπεζας. Για την επίτευξη των στόχων αυτών εφαρμόστηκε μια σειρά αυστηρών δημοσιονομικών μέτρων, όπως η αύξηση των φόρων, η άρση των φοροαπαλλαγών, το κλείσιμο μη βιώσιμων τραπεζών, ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση εμπορίου και επενδύσεων κ.α (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 62-73).

Η Νότιος Κορέα αποτελεί ένα ακόμη πιο ακραίο παράδειγμα, καθώς μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης θεωρούνταν μια από τις υγιέστερες οικονομίες στον κόσμο και βρίσκονταν μεταξύ των πλουσίων ανεπτυγμένων χωρών. Η Νότιος Κορέα διαφοροποιούνταν από τις υπόλοιπες χώρες που έπληξε η κρίση στη ΝΑ Ασία, οι οποίες ήταν αναπτυσσόμενες και στο στάδιο της εκβιομηχάνισης. Αντίθετα, η Νότιος Κορέα ήταν ήδη από τη δεκαετία του 1950 μια εκβιομηχανισμένη χώρα που βάσισε την ανάπτυξή της στην κινητοποίηση των εγχωρίων αποταμιεύσεων. Το πλαίσιο για τη γρήγορη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας βασιζόταν στη συνεργασία μεταξύ ιδιωτικού τομέα και του κράτους. Όμως, οι συγκρούσεις συμφερόντων που προέκυπταν και η εκτεταμένη διαπλοκή και διαφθορά δεν αντιμετωπίστηκαν εξαιτίας της οικονομικής γιγάντωσης της Νοτίου Κορέας. Όμως, η εντυπωσιακή ανάπτυξη της χώρας άρχισε να υπονομεύεται σταδιακά εξαιτίας τριών παραγόντων. Πρώτον, η

χώρα δεν είχε επενδύσει σημαντικά στην έρευνα και την ανάπτυξη. Δεύτερον, η εμπορική επίθεση που δέχτηκε από τις ΗΠΑ είχε ως συνέπεια την ανατίμηση του εγχώριου νομίσματος. Ενδεικτικό είναι ότι καθώς αυξάνονταν η εμπορική αυτή πίεση, το εμπορικό πλεόνασμα της Νοτίου Κορέας εξανεμίστηκε με μεγάλη ταχύτητα, καθώς οι πρωτοβουλίες της κυβέρνησης δεν κατόρθωσαν να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα. Στη συνέχεια, η πιέσεις της παγκοσμιοποίησης και οι δεσμεύσεις της χώρας ως μέλους του ΟΟΣΑ είχαν ως αποτέλεσμα τον μαζικό βραχυπρόθεσμο δανεισμό του ιδιωτικού τομέα από το εξωτερικό. Όμως, το εγχώριο τραπεζικό σύστημα δεν μπόρεσε να διοχετεύσει την υπερβολική αυτή ρευστότητα με τη μορφή εισερχόμενων ξένων κεφαλαίων σε ασφαλείς και παραγωγικές επενδύσεις. Αντίθετα, τα κεφάλαια αυτά διοχετεύτηκαν και αναλώθηκαν σε ριψοκίνδυνες και κερδοσκοπικές επενδύσεις. Αυτό είχε ως συνέπεια την κατακόρυφη άνοδο των μη εξυπηρετούμενων δανείων από τις νοτιοκορεατικές επιχειρήσεις. Έτσι, οι ξένοι πιστωτές, που είχαν ήδη επενδύσει 200 δισ. δολάρια, δεν ήταν πλέον πρόθυμοι να χορηγήσουν νέα κεφάλαια στη Νότιο Κορέα. Τον Νοέμβριο του 1997 η κυβέρνηση δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει το χρέος της και ζήτησε τη συνδρομή του ΔΝΤ. Ακόμη και στην περίπτωση της Νοτίου Κορέας που διέφερε από τις αναπτυσσόμενες Ταϊλάνδη και Ινδονησία που επλήγησαν από την κρίση, οι προταθείσες οικονομικές πολιτικές του ΔΝΤ ήταν παρόμοιες. Στη Νότιο Κορέα χορηγήθηκε βοήθεια 57 δισ. δολάρια από διεθνείς οργανισμούς και εθνικές κυβερνήσεις, ακόμη και από την Ευρώπη, φανερώνοντας τον διεθνή χαρακτήρα της κρίσης. Από την πλευρά της η Νότιος Κορέα δεσμεύτηκε να υλοποιήσει μια σειρά οικονομικών, θεσμικών εργασιακών και βιομηχανικών μεταρρυθμίσεων προκειμένου να αποκαταστήσει τη δυναμική της οικονομίας της. Το πρόγραμμα σταθεροποίησης της Νοτίου Κορέας, όπως και στις άλλες περιπτώσεις των χωρών της ΝΑ Ασίας, περιλάμβανε μέτρα, όπως διεύρυνση της βάσης της φορολογίας, μείωση των φορολογικών απαλλαγών, μείωση των δημοσιονομικών δαπανών, κλείσιμο προβληματικών επιχειρήσεων κ.α (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 62-73).

Ο Krugman, διερευνώντας τα αίτια της κρίσης της ΝΑ Ασίας, καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα. Ειδικότερα, αναφέρει ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων που συνέβαλλαν στην κρίση. Ένας απ' αυτούς είναι η ισοτιμία γιεν-δολαρίου κατά τη διετία πριν την εκδήλωση της κρίσης η οποία ενώ είχε φτάσει στα ύψη έπειτα

προσγειώθηκε απότομα. Δεδομένου ότι τα περισσότερα ασιατικά νομίσματα ήταν δεμένα με το δολάριο σε μια σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, οι εξαγωγές τους γίνονταν ακριβότερες στην Ιαπωνία και αυτό, εξαιτίας του μεγέθους της ιαπωνικής οικονομίας, επιβράδυνε τις εξαγωγές. Επίσης, το υποτιμημένο νόμισμα της Κίνας και η φθηνή κινεζική εργασία περιόρισαν τις εξαγωγές της Ταϊλάνδης και της Μαλαισίας, ενώ την ίδια στιγμή στη διεθνή οικονομία σημειωνόταν μια κάμψη της ζήτησης για προϊόντα στα οποία στηρίζονταν οι ασιατικές οικονομίες. Ωστόσο, οι ασιατικές χώρες στο παρελθόν είχαν ξεπεράσει σημαντικότερους κλυδωνισμούς και η δυναμική της περιοχής δεν ανακόπηκε, αλλά αντίθετα επεκτάθηκε. Ο P. Krugman, λοιπόν, διερωτάται ποιος ήταν αυτός ο παράγοντας που τελικά προκάλεσε μια τόσο μεγάλη οικονομική καταστροφή στην περιοχή της ΝΑ Ασίας. Ορισμένοι επικαλέστηκαν ως αιτία εκδήλωσης της κρίσης μια διεθνή συνωμοσία με αιχμή μεγάλους χρηματιστές και μεγάλα κερδοσκοπικά hedge funds που δρούσαν κατ' εντολή της αμερικανικής κυβέρνησης. Πέραν των ανοησιών περί συνωμοσίας, ο ρόλος των κερδοσκοπικών hedge funds υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός. Μια άλλη ερμηνεία της κρίσης υπήρξε ηθικοπλαστική, όπου οι ασιατικές οικονομίες τιμωρούνταν για τον ευνοιοκρατικό καπιταλισμό (crony capitalism) που ευδοκίμωσε στις χώρες αυτές. Σίγουρα υπήρξαν υπερβολές και σοβαρά ζητήματα διαφθοράς. Όμως, η ερμηνεία αυτή είναι προβληματική ως προς την εκδήλωση της κρίσης, καθώς η εννοιοκρατία και η διαφθορά ήταν επί δεκαετίες χαρακτηριστικό των χωρών αυτών, το οποίο όμως δεν απέτρεψε την εντυπωσιακή τους οικονομική μεγέθυνση. Το μοντέλο αυτό δεν ήταν συμβατό με τα δυτικά πρότυπα. Όμως, απέδιδε για τουλάχιστον τρεις δεκαετίες. Ο Krugman προσπαθεί να εντοπίσει τη θεμελιώδη αιτία που εξηγεί τον λόγο για τον οποίο οι αδυναμίες αυτές διαδραμάτισαν ένα κρίσιμο ρόλο μόνο το 1997 αλλά και τον λόγο για τον οποίο εντελώς διαφορετικές χώρες, όπως η προηγμένη Νότιος Κορέα και η πολύ φτωχή Ινδονησία, αντιμετώπισαν ταυτόχρονα το ξέσπασμα της κρίσης. Σύμφωνα με την προσέγγιση του Krugman η κυριότερη αιτία της κρίσης στις χώρες της ΝΑ Ασίας ήταν ότι οι χώρες αυτές ήταν ευάλωτες στον πανικό που αυτοεπιβεβαιώνεται. Πράγματι, οι ασιατικές χώρες που πλήγηκαν από την κρίση ήταν ανόμοιες ως προς πολλά χαρακτηριστικά τους, όμως από την στιγμή που επικράτησε πανικός στις αγορές, οι διαφορές αυτές ήταν αδιάφορες. Αυτό, όμως, που έκανε τις ασιατικές χώρες περισσότερο ευάλωτες στον πανικό του 1997 δεν ήταν ο ευνοιοκρατικός καπιταλισμός αλλά το γεγονός ότι είχαν απορυθμίσει και

απελευθερώσει τις χρηματοπιστωτικές τους αγορές. Οι χώρες αυτές, έχοντας μετατραπεί σε οικονομίες της ελεύθερης αγοράς, κέρδισαν την εύνοια των διεθνών πιστωτών και δημιούργησαν μεγάλα εξωτερικά χρέη. Τα χρέη αυτά ενίσχυσαν τον φαύλο κύκλο που δημιουργείται μεταξύ της απώλειας εμπιστοσύνης και της χρηματοπιστωτικής κατάρρευσης καθώς τα χρέη που συσσωρεύουν ήταν σε δολάρια. Αυτό αποδείχθηκε καταστροφικό, οδηγώντας τελικά στην εκδήλωση της κρίσης (Krugman, 109-129).

Ο νομπελίστας οικονομολόγος Stiglitz εστιάζει την ανάλυσή του στον ρόλο που διαδραμάτισε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Υποστηρίζει ότι οι πολιτικές που επιβλήθηκαν κατά την ασιατική κρίση επιδείνωσαν την κατάσταση των οικονομιών της ΝΑ Ασίας. Με δεδομένο ότι το ΔΝΤ ιδρύθηκε με σκοπό να αντιμετωπίζει ανάλογες κρίσεις, η αποτυχία του να διαχειριστεί αποτελεσματικά την ασιατική κρίση οδήγησε σε μια σημαντική αναθεώρηση του θεσμού και του ρόλου του ΔΝΤ. Πράγματι, αναδρομικά έγινε φανερό ότι πολιτικές του ΔΝΤ, όχι μόνο δεν κατάφεραν να αναχαιτίσουν την κρίση, αλλά σε μεγάλο βαθμό ήταν υπεύθυνες και για την εκδήλωσή της. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον J. Stiglitz, η υπερβολικά γρήγορη απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών και των κεφαλαιαγορών υπήρξε η σημαντικότερη αιτία της κρίσης στις χώρες της ΝΑ Ασίας, χωρίς, βέβαια, να υποβαθμίζονται οι εσφαλμένες πολιτικές εκ μέρους των ίδιων των κυβερνήσεων των χωρών αυτών. Με δεδομένα τα υψηλά ποσοστά αποταμίευσης στις χώρες αυτές, η απελευθέρωση των λογαριασμών κεφαλαίου αποτέλεσε ένα ρίσκο χωρίς ουσιαστική ανταμοιβή. Πράγματι, ακόμη και χώρες με πολύ ισχυρότερες τράπεζες και περισσότερο ώριμη χρηματιστηριακή αγορά από τις ασιατικές χώρες δε θα μπορούσαν να αντέξουν σε μια τόσο απότομη μεταβολή της επενδυτικής ψυχολογίας και στη μεταστροφή των κεφαλαιακών εισροών σε μαζικές εκροές. Αναπόφευκτα, οι απότομες αυτές μεταβολές επίσπευσαν την εκδήλωση της κρίσης και αύξησαν την ένταση της ύφεσης που την ακολούθησε. Παρ' όλα αυτά, το ΔΝΤ επέβαλε τις πολιτικές απελευθέρωσης που τελικά οδήγησαν στην κρίση παρά το γεγονός ότι τα στοιχεία που έδειχναν ότι θα συνέβαλλαν στην οικονομική μεγέθυνση ήταν σαφώς λιγότερα από εκείνα που προειδοποιούσαν ότι οι πολιτικές αυτές θα εξέθεταν τις χώρες της ΝΑ Ασίας σε μεγάλους κινδύνους. Αυτό χαρακτηρίζεται τουλάχιστον ως παράδοξο από τον J. Stiglitz, αφού χωρίς επαρκές θεωρητικό υπόβαθρο το ΔΝΤ

προέκρινε τις πολιτικές εκείνες που αποτελούσαν τις βασικές αιτίες εκδήλωσης κρίσεων και στρέφονταν εναντίον του συμφέροντος τόσο αναπτυσσόμενων χωρών της ΝΑ Ασίας όσο και της παγκόσμιας οικονομικής σταθερότητας. Αυτή η θέση του ΔΝΤ για την απελευθέρωση των κεφαλαιαγορών, όπως υποστηρίζει ο J. Stiglitz, εξυπηρετούσε τις χρηματοπιστωτικές αγορές που αναζητούσαν μία μορφή πρόσβασης σε νέες αγορές. Αναγνωρίζοντας, όμως, το ΔΝΤ ότι οι χώρες της ΝΑ Ασίας δεν είχαν ανάγκες για επιπλέον κεφάλαια, η απελευθέρωση των κεφαλαιαγορών θεμελιώθηκε στο επιχείρημα ότι η απελευθέρωση αυτή θα ενίσχυε την οικονομική σταθερότητα των παραπάνω χωρών μέσω της μεγαλύτερης διαφοροποίησης των πηγών χρηματοδότησης. Ο J. Stiglitz απορρίπτει το επιχείρημα αυτό τονίζοντας την κυκλική ροή του κεφαλαίου το οποίο τείνει να εκρέει από μια χώρα κατά τη διάρκεια μιας ύφεσης και να εισρέει σ' αυτήν όταν παρατηρείται οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, στην πραγματικότητα, η απελευθέρωση των κεφαλαιαγορών κατέστησε τις ασιατικές χώρες έκθετες στην ευφορία ή απαισιοδοξία της διεθνούς επενδυτικής κοινότητας (Stiglitz, 2003).

Οι Bulard et al. υποστήριζαν ότι η Ταϊλάνδη, η Ινδονησία και η Νότια Κορέα, οι οποίες με βάση τους εντυπωσιακά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης ονομάστηκαν ασιατικές τίγρεις, διέφεραν σε αρκετά σημεία, αλλά ένα πράγμα που είχαν κοινό ήταν ότι ο ιδιωτικός τομέας εξαρτιόταν όλο και περισσότερο από την εξωτερική χρηματοδότηση. Ο εθισμός αυτός, όπως αναφέρεται, οφείλεται στην ταχεία απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων και την αναπόφευκτη επέκταση των διεθνών χρηματοοικονομικών εισροών. Στην πραγματικότητα, η ασιατική κρίση γίνεται περισσότερο κατανοητή ως μια παγκόσμια κρίση, η οποία κατέδειξε τις ανεπάρκειες των αγορών, των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών. Η κρίση αυτή, εκτός από την ύφεση, την φτώχεια και την πολιτική και κοινωνική αστάθεια που προκάλεσε, αποκάλυψε σημαντικά στοιχεία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, η εκδήλωση της κρίσης αυτής ανέδειξε την έκταση της ανικανότητας των κυβερνήσεων, οι οποίες δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν τον συνδυασμό της ταχείας απελευθέρωσης της κίνησης κεφαλαίων με τη θεματική αύξηση των εισροών κεφαλαίων. Ειδικότερα, τα υψηλά επίπεδα του μη εξυπηρετήσιμου χρέους του ιδιωτικού τομέα έδειξε μια σειρά αδυναμίες: η κεφαλαιαγορά δεν κατόρθωσε να καταναίμει αποτελεσματικά τους διαθέσιμους χρηματοοικονομικούς πόρους, οι

εθνικές κυβερνήσεις δεν κατάφεραν να αναπτυχτούν θεσμικά, προκειμένου να συμβαδίσουν με το ραγδαία μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον, η οικονομική απελευθέρωση αποδείχτηκε ασύμβατη με τη βιώσιμη και δίκαιη ανάπτυξη. Επιπλέον, η ασιατική κρίση κατέδειξε την κρίση των διεθνών οργανισμών και ιδίως του ΔΝΤ. Όπως επισημαίνουν οι Bulard et al. , η απόδοση του ΔΝΤ στην Ασία ήταν απογοητευτική, καθώς όχι μόνο διέγινωσε λάθος τις αιτίες της κρίσης και επέβαλε μια κοινωνικά καταστροφική πολιτική, αλλά παραβίασε τις αρμοδιότητές της και εμφανίστηκε αλλαζονική προσεγγίζοντας παράλληλα τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Το αποτέλεσμα των αποτυχιών του ΔΝΤ ήταν να επιδεινώσουν τις μακροοικονομικές συνέπειες της κρίσης (Bulard et al., 1998).

Σε μια άλλη ανάλυση, ο Wolf ερμηνεύει την ασιατική κρίση δίνοντας έμφαση σε τρία σημεία. Πρώτον, η απελευθέρωση των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων και η συνακόλουθη ενοποίηση με τις παγκόσμιες αγορές κεφαλαίου αποδείχτηκε ένα καταστροφικό λάθος για τις αναδυόμενες οικονομίες της ΝΑ Ασίας, καθώς συνεπάγεται τεράστιους κινδύνους και μέτριες, αν υπάρχουν, ανταμοιβές. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλά επιχειρήματα που δικαιώνουν την επιλογή της άρσης των περιορισμών των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, η πολιτική αυτή συνοδεύεται από πολλούς κινδύνους, ιδιαίτερα όταν απουσιάζουν ισχυρά τραπεζικά ιδρύματα και ώριμες χρηματιστηριακές αγορές, όπως συνέβη στην Ασία. Η διαπίστωση αυτή δεν ταυτίζεται με τη συνολική άρνηση της απελευθέρωσης, αλλά προκρίνει μια σταδιακή και μετριοπαθή απελευθέρωση. Η πλήρης απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων δεν είναι απαραίτητα ο καταλύτης για ακόμη ταχύτερη ανάπτυξη, αλλά ταυτόχρονα επιτρέπει, εκτός από την είσοδο, και την ξαφνική φυγή των ξένων κεφαλαίων, όπως έδειξε η εμπειρία της ασιατικής κρίσης. Συνολικά, οι οικονομίες της ΝΑ Ασίας δεν ήταν ακόμη έτοιμες για την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, αφού οι εγχώριες χρηματοπιστωτικές αγορές και οι ρυθμιστικές αρχές ήταν ανίκανες να διαχειριστούν μια πιθανή αστάθεια. Δεύτερον, το ΔΝΤ, ως θεσμός, αποδείχτηκε μωπικός, στενόμυαλος, αλαζονικός, απαιτητικός και ανίκανος. Ωστόσο, ορισμένες από τις κριτικές που δέχτηκε μετά το ξέσπασμα της ασιατικής κρίσης είναι άδικες. Ειδικότερα, το ΔΝΤ όταν ενεπλάκη στη διαχείριση της κρίσης, δεν επέβαλλε μεγαλύτερη λιτότητα απ' αυτήν που θα επέβαλαν οι δυνάμεις της αγοράς. Από την άλλη, το ΔΝΤ απέτυχε να προβλέψει την κρίση και να προειδοποιήσει για την

αύξηση του κινδύνου που επέφερε η ταχεία φιλελευθεροποίηση στις χώρες της ΝΑ Ασίας. Η ανικανότητα αυτή, όμως, δε δικαιολογεί τις λανθασμένες πολιτικές που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών. Επίσης, μια σειρά άλλων μέτρων που υιοθέτησε το ΔΝΤ, όπως η επιβολή υψηλών επιτοκίων, ο ηθικός κίνδυνος και η αιρεσιμότητα (coditionality) στην παροχή δανείων, βρέθηκαν στο επίκεντρο της κριτικής αλλά όχι με πειστικά πάντα επιχειρήματα. Συμπερασματικά, όμως, δεν είναι δυνατόν να μην καταλογιστούν ευθύνες στο ΔΝΤ, καθώς δεν κατάφερε τελικά να επιτελέσει το ρόλο του ως προς τη διασφάλιση της σταθερότητας του διεθνούς νομισματικού συστήματος. Το τρίτο σημείο στο οποίο εστιάζει η ανάλυση του Wolf (2004) αφορά την άποψη ότι αν πρόκειται να υπάρξει ενοποίηση της κεφαλαιαγοράς από τις αναπτυσσόμενες χώρες, θα πρέπει ταυτόχρονα να υπάρχουν ουσιαστικές θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο κέντρο, όχι μόνο στην περιφέρεια, της παγκόσμιας οικονομίας. Αυτά συνεπάγονται σημαντικές αλλαγές στη ρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών και των θεσμών τους. Πράγματι, η απελευθέρωση των οικονομιών της ΝΑ Ασίας θα γινόταν υπό άλλους όρους, αν υπήρχε ένα ισχυρό και λειτουργικό ρυθμιστικό πλαίσιο για να αντιμετωπίζει τις ενδογενείς αδυναμίες των χρηματαγορών που συνδέονται με την αβεβαιότητα, την ασύμμετρη πληροφόρηση, την αντίστροφη επιλογή (adverse selection) κ.α. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην εποπτεία του τραπεζικού τομέα, ο οποίος θεωρείται ότι βρίσκεται στο επίκεντρο της χρηματοοικονομικής αστάθειας. Επίσης, ο διεθνής δανεισμός σε χώρες διαφορετικής πιστοληπτικής ικανότητας, το γεγονός ότι ο δανεισμός γίνεται συνήθως σε ξένο νόμισμα, τα διάφορα συστήματα συναλλαγματικών ισοτιμιών που ακολουθούνται, καθώς και άλλα προβλήματα του χρηματοπιστωτικού συστήματος αποτελούν πρόσθετους παράγοντες αστάθειας, οι οποίοι έγιναν έκδηλοι στην περίπτωση της κρίσης στην ΝΑ Ασία (Wolf, 2004).

Επίλογος

Η ασιατική κρίση ανήκει πλέον στο παρελθόν. Ωστόσο, η εκδήλωσή της και οι προσπάθειες για την αντιμετώπισή της παρείχαν ένα σημαντικό μάθημα και μια πολύτιμη εμπειρία σχετικά με τις ραγδαίες εξελίξεις στις διεθνείς κεφαλαιαγορές και τη σωστή αλληλουχία των απελευθέρωσης της κίνησης κεφαλαίων. Επιπλέον, η

ασιατική κρίση ήταν μια ευκαιρία για τις κυβερνήσεις, τα διεθνή όργανα και ιδιαίτερα το ΔΝΤ να αξιολογήσουν τις κατάλληλες στρατηγικές που θα πρέπει να εισαχθούν για την τόνωση των οικονομιών και την αντιμετώπιση μελλοντικών κρίσεων. Είναι ενδιαφέρον ότι η ασιατική κρίση παρουσιάζει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με την ελληνική κρίση χρέους. Πράγματι, κατά την περίοδο πριν την εκδήλωση της κρίσης και στις δύο περιπτώσεις υπήρξε οικονομική ανάπτυξη, η οποία βασίστηκε σε εξωτερική χρηματοδότηση και πολύ μεγάλες ροές δανεισμού από το εξωτερικό. Βέβαια, σε αντίθεση με την Ελλάδα, οι ασιατικές χώρες της κρίσης είχαν το δικό τους νόμισμα, το οποίο υποτιμήθηκε έντονα, ως ένα μέσο αντιμετώπισης της κρίσης. Η ανάκαμψη τους, ωστόσο, υπήρξε ταχύτερη απ' αυτήν της Ελλάδας, η οποία βυθίστηκε στην ύφεση. Γενικότερα, η Ελλάδα, και η Ευρώπη ευρύτερα, διαφέρουν από τις χώρες της ΝΑ Ασίας, μεταξύ άλλων, ως προς την δομή των οικονομιών τους, το είδος των κεφαλαιακών εισροών που δέχθηκαν οι δυο περιοχές, την ιδιοκτησία του χρηματοπιστωτικού τομέα, το μοντέλο ανάπτυξης, την ποιότητα διακυβέρνησης, το ύψος της πιστωτικής επέκτασης, το καθεστώς νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, την πολιτική, την ένταση της κρίσης και τις απώλειες σε μονάδες ανάπτυξης και κυρίως τη βιωσιμότητα της επιτευχθείσας ανάπτυξης (Γκιώνης, 2009).

4.5 Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ 2007/8

Εισαγωγή

Το 2007/2008 η παγκόσμια οικονομία και το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα βρέθηκαν αντιμέτωπα με τη χειρότερη ύφεση από τον καιρό της Μεγάλης Κρίσης του 1929. Η ένταση και η διάρκεια της κρίσης αλλά και ο τρόπος που αυτή εξαπλώθηκε καθιστούν τη χρηματοπιστωτική κρίση των ΗΠΑ μοναδική σε σχέση με τις προηγούμενες εμπειρίες. Η χρηματοπιστωτική αυτή κρίση είναι εξαιρετικά σύνθετη και δεν αποδίδεται σε μία μόνον αιτία αλλά προέκυψε από ένα συνδυασμό παραγόντων, η δυναμική των οποίων αναπτύσσονταν παράλληλα με βαθιές αλλαγές του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 2007-2008, λοιπόν, το χρηματοπιστωτικό σύστημα στις ΗΠΑ δέχτηκε ισχυρούς κλυδωνισμούς που απείλησαν ακόμη και τη βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος. Η κρίση που ξέσπασε στην αμερικανική χρηματοπιστωτική αγορά και ιδιαίτερα στο κλάδο

των στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου (subprime loans) εξαιτίας των πρακτικών ανάληψης υψηλού ρίσκου γρήγορα διαδόθηκε στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Έτσι, η γεωγραφική εξάπλωση των συνεπειών της χρηματοπιστωτικής κρίσης στις ΗΠΑ, τη μετατρέπει σε παγκόσμια. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στις ΗΠΑ δε λειτουργεί μόνο ως περιπτωσιολογική μελέτη για την κατανόηση της θεωρίας. Αλλά μελετάται με σκοπό τη διερεύνηση των επιπτώσεων και τη συμβολή της στην εκδήλωση της Ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Το χρονικό της κρίσης

Η εμπλοκή των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στις ΗΠΑ, στις παραπάνω επικίνδυνες πρακτικές δημιούργησαν τις ιδανικές συνθήκες για την εκδήλωση της τραπεζικής κρίσης. Η υψηλή μόχλευση της οικονομίας είναι γεγονός, που σημαίνει λιγιστά ίδια κεφάλαια και υψηλός δανεισμός σε σχέση με το ενεργητικό ενός χρηματοοικονομικού ιδρύματος (Crotty, 2009). Μάλιστα, ο δανεισμός που χρηματοδοτούσε τις επενδύσεις την εποχή εκείνη ήταν κυρίως βραχυχρόνιος. Έτσι, όταν οι τιμές των περιουσιακών στοιχείων στα οποία είχαν επενδύσει οι επενδυτικές τράπεζες άρχισαν να πέφτουν και οι αγορές αντιλήφθηκαν την κεφαλαιακή απώλεια των δανεισμένων επενδυτικών τραπεζών, τότε δυσκόλεψαν ή και αρνήθηκαν την ανανέωση της βραχυχρόνιας χρηματοδότησης, αναγκάζοντας έτσι τις επενδυτικές τράπεζες να προβαίνουν σε περαιτέρω πωλήσεις άλλων υγιών περιουσιακών στοιχείων, οι οποίες με τη σειρά τους πίεζαν τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων ακόμα περισσότερο προς τα κάτω. Η υπομόχλευση, δηλαδή η άρνηση στην ουσία νέου δανεισμού στα χρηματοοικονομικά ιδρύματα που επένδυναν για ίδιο λογαριασμό με δανειακά κεφάλαια, έπαιξε τον κυριότερο ρόλο στην επέκταση της κρίσης πέραν του στενού χώρου των δανείων subprime σε όλες τις χρηματοοικονομικές δραστηριότητες. Η απομόχλευση οδήγησε στη συνέχεια και στο πέρασμα της χρηματοοικονομικής κρίσης στην πραγματική οικονομία (Χαρδούβελης, 2011b).

Παράλληλα, ακολούθησε και η αδυναμία των δανειστών προερχόμενοι από χαμηλά εισοδηματικές τάξεις να ανταπεξέλθουν στις δανειακές υποχρεώσεις τους προς τις τράπεζες, δημιουργώντας μεγάλο όγκο μη εξυπηρετούμενων δανείων. Οι τράπεζες διακόπτουν την χρηματοδότηση για νέα στεγαστικά δάνεια, με συνέπεια την πτώση της ζήτησης για κατοικίες και των τιμών τους. Έτσι, τα πιστωτικά ιδρύματα έχουν

εμπλακεί σε μια διαδικασία με αθετήσεις ενυπόθηκων δανείων και μειωμένη τιμή των κατοικιών που διατηρούν ως ενέχυρο. Η πτώση των τιμών των ακινήτων ενθαρρύνει και άλλους δανειοδοτούμενους να αθετήσουν τις υποχρεώσεις τους, διότι ήταν υποχρεωμένοι να ξεπληρώνουν την κατοικία σε πολύ μεγαλύτερη τιμή από την επικρατούσα εκείνη την χρονική περίοδο. Μ' άλλα λόγια, άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι τους συνέφερε να παραδώσουν τα κλειδιά της κατοικίας στην τράπεζα, η οποία, όχι μόνο δεν ήταν εξασφαλισμένη πλέον σε ολόκληρο το ποσό δανείου που χορήγησε, αλλά δεν είχε καμιά χρησιμότητα για την ίδια η διατήρηση στην κατοχή της του ακινήτου (Χαρδούβελης, 2009). Οι αρχές των ΗΠΑ αντιμέτωπες με τον κίνδυνο της κατάρρευσης αρκετών πιστωτικών ιδρυμάτων, υιοθέτησαν σχέδια διάσωσης κατά περίπτωση, ως πρώτη αντίδραση.

Ένα από τα γεγονότα που σηματοδοτούν την αρχή της κρίσης στις ΗΠΑ είναι ο κίνδυνος κατάρρευσης της επενδυτικής τράπεζας Bear Stearns και η επακόλουθη διάσωσή της. Τον Ιούλιο του 2007, η εν λόγω επενδυτική τράπεζα, πέμπτη μεγαλύτερη στη χώρα έκλεισε δυο hedge funds που είχε στην ιδιοκτησία της και δραστηριοποιούνταν στην αγορά τιτλοποιημένων δανείων χαμηλής εξασφάλισης. Τον Μάρτιο του 2008 η τράπεζα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα ρευστότητας και διασώθηκε από την κατάρρευση μόνο χάρη στη παρέμβαση της Ομοσπονδιακής τράπεζας, η οποία παρείχε ρευστότητα 29 δις δολάρια υπό την μορφή ειδικών βραχυπρόθεσμων πιστώσεων. Τελικά, η JPMorgan Chase εξαγόρασε την Bear Stearns, καταβάλλοντας 10 δολάρια ανά μετοχή, σημειώνοντας πτώση πάνω από 150 δολάρια σε σχέση με την αξία της μετοχής το 2007 (Χαρδούβελη, 2011b).

Ορόσημο της τραπεζικής κρίσης είναι αδιαμφισβήτητη η πτώχευση της Lehman Brothers, τέταρτη μεγαλύτερη τράπεζα επενδύσεων των ΗΠΑ. Η τράπεζα αναγκάστηκε να κηρύξει την μεγαλύτερη πτώχευση στην Αμερικανική ιστορία, αφού προηγουμένως είχε καταγράψει ζημίες 2,8 δις δολάρια το δεύτερο τρίμηνο του 2008 και εμφάνιζε δυσοίωνες προοπτικές. Η σημασία της πτώχευσης δεν περικλείεται μόνο στο πραγματικό γεγονός αλλά και στην ψυχολογία των χρηματιστηριακών αγορών, ως αποτέλεσμα της αντίδρασης πανικού και της μαζικής απόσυρσης κεφαλαίων (Κότιος και Παυλίδης, 2012:119).

Η κρίση των τραπεζικών ιδρυμάτων συνεχίζεται και με άλλους κολοσσούς. Δέκα μέρες μετά την αίτηση υπαγωγής της Lehman Brothers στην προστασία του

πτωχευτικού κώδικα ακολούθησε και η Washington Mutual, που ετέθη σε καθεστώς πτωχευτικής επιτήρησης από την Federal Deposit Insurance Corporation. Η αιτία ήταν το κύμα τραπεζικών αναλήψεων που αντιμετώπιζε η τράπεζα. Τον ίδιο μήνα η επενδυτική τράπεζα Merrill Lynch, αντιμετώπιζε άμεσα την κατάρρευση αλλά σώθηκε με την παρέμβαση της Bank of America για πρόταση εξαγοράς της. Ο κίνδυνος κατάρρευσης των τραπεζών δεν περιορίζεται μόνο στις παραπάνω τράπεζες. Μερικές από πιο χαρακτηριστικές πτωχεύσεις τραπεζών που διαδραματίστηκαν μέσα στο 2009: Colonial Bank group, Guaranty Bank, Bank united, United Commercial Bank, Corus Bank, Am Trust Bank, κτλ. Συνολικά 140 χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί έκλεισαν μέσα στο 2009 και επιπρόσθετα 157 στην επόμενη χρονιά, σύμφωνα με την Federal Deposit Corporation (Κότιος και Παυλίδης, 2012:120)

Γενικότερα, η κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ είναι στενά συνδεδεμένη με την φούσκα στην αγορά ακινήτων και την φούσκα των δανείων. Ο συνδυασμός αυτός αποτελεί ένα εκρηκτικό μείγμα, όπως αποδεικνύεται στην μακρά ιστορία των οικονομικών κρίσεων, ενώ συγκεκριμένα πρόσφατα οδήγησε στην κρίση των Subprimes και κατ' επέκταση στην κρίση του τραπεζικού συστήματος. Οι μηχανισμοί που έχουν τεθεί σε κίνηση στην πρόσφατη κρίση, εμφανίζουν την ίδια δομή, με το μοντέλο το οποίο πρότεινε ο Charles Kindleberger¹¹. Παρακάτω θα εξετάσουμε τους μηχανισμούς που δημιούργησαν αυτή την διπλή φούσκα και τους παράγοντες που επέτρεψαν την συστηματική αναπαραγωγή τους.

Η φούσκα στην αγορά ακινήτων στις ΗΠΑ

Το αρχικό εκτόπισμα που προκάλεσε την φούσκα υπήρξε η αύξηση του χρήματος που προωθήθηκε μετά την χρηματιστηριακή κρίση που ακολούθησε την φούσκα στις μετοχές των εταιριών Ιντερνέτ και υψηλής τεχνολογίας τη δεκαετία 2000. Η επεκτατική πολιτική που αποφάσισε να εφαρμόσει η FED στις αρχές της δεκαετίας του μειώνοντας τα επιτόκια στο 1% (αρνητικά πραγματικά επιτόκια παρά τον χαμηλό πληθωρισμό) με στόχο την αύξηση της ρευστότητας, προκειμένου να αποφευχθεί η μετάδοση της χρηματιστηριακής κρίσης στην πραγματική οικονομία, οδήγησαν σε αύξηση των διαθέσιμων πιστώσεων για την αγορά κατοικίας, δημιουργώντας μια

¹¹ Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises

αρχική αναθέρμανση της αγοράς ακινήτων στις ΗΠΑ. Οι πρακτικές των τραπεζών (αναλύονται παρακάτω) ενέτειναν την παραπάνω τάση και συνέβαλλαν καθοριστικά στη διόγκωση της φούσκας (Χαρδούβελης, 2009).

Στην προσπάθεια ανάλυσης της φούσκας θα ξεκινήσουμε με την κατάσταση στην αγορά ακινήτων μεταξύ των ετών 2000-2007. Η αγορά κατοικιών στις ΗΠΑ δεν είχε φτάσει ποτέ σε τέτοιο σημείο, όπως στη δεκαετία 2000-2010. Συγκεκριμένα, μεταξύ 1997-2006, οι τιμές κατοικιών αυξήθηκαν κατά 171% (διορθωμένη ως προς τον πληθωρισμό) (Agglietta όπ. αν. στο Orlean, 2010:17) δημιουργώντας τη φούσκα στην τιμή των ακινήτων. Το περιοδικό *The Economist* στο τεύχος 18^{ης} Ιουνίου 2005 υπογραμμίζει ότι πρόκειται για τη μεγαλύτερη χρηματοοικονομική φούσκα στην ιστορία. Η αξία της φούσκας υπολογίστηκε σε 30 δις δολάρια, ποσό που αντιστοιχεί στην προστιθέμενη αξία που παράγεται από όλα τα αναπτυγμένα κράτη σ' ένα χρόνο (Orlean, 2010:17).

Ένα χαρακτηριστικό στις τιμές ακινήτων των ΗΠΑ σ' όλη την διάρκεια επικράτησης της φούσκας είναι η επιμονή με την οποία αυξάνονται οι τιμές. Σε μια κανονική αγορά, σύμφωνα με τον νόμο της ζήτησης, όταν οι τιμές αυξάνονται, οι καταναλωτές συνεχίζουν να καταναλώνουν το προϊόν για ένα διάστημα, οπότε οι τιμές συνεχίζουν να ανεβαίνουν. Όμως, μετά από ένα χρονικό διάστημα οι ίδιοι καταναλωτές αντιδρούν περιορίζουν τις αγορές του συγκεκριμένου προϊόντος μειώνοντας έτσι την ζήτησή του και κατ' επέκταση και την τιμή του. Υπό αυτές τις συνθήκες, η τιμή μπορεί να αποτελέσει τον μηχανισμό εξισορρόπησης, διότι εάν η ζήτηση είναι υπερβολικά ισχυρή, η τιμή αυξάνεται, και η παραπάνω αύξηση οδηγεί σε μείωση της ζήτησης, αύξηση της προσφοράς και προσαρμογή της τιμής. Ο παραπάνω ρυθμιστικός μηχανισμός δε λειτούργησε στις τιμές των ακινήτων, οι οποίες αυξάνονται συνεχώς από το 1997-2006 (Aglietta, 2009)

Η απενεργοποίηση του ρυθμιστικού ρόλου του μηχανισμού τιμών, οφείλεται στο γεγονός ότι δεν ισχύει στην περίπτωση των επενδυτικών αγαθών και των χρηματοπιστωτικών στοιχείων του ενεργητικού. Πράγματι, τα στοιχεία ενεργητικού αποτελούν μέσο προσδιορισμού της αξίας του πλούτου. Ωστόσο, δεν υπάρχει κορεσμός από τον αφηρημένο πλούτο, άρα η αύξηση της τιμής τους θα αυξάνει συνεχώς τη ζήτησή τους. Συνεπώς, δεν ισχύει ο νόμος της ζήτησης και ο ρυθμιστικός

μηχανισμός της τιμής δε λειτουργεί ως μηχανισμός προσαρμογής, όπως συμβαίνει στα καταναλωτικά αγαθά (Aglietta, 2009).

Εξετάζοντας την κατοικία ως αγαθό, διαπιστώνουμε ότι αποτελεί ένα σύνθετο εμπόρευμα, όμοιο με τα τρέχοντα αγαθά ενώ παράλληλα διαθέτει και χαρακτηριστικά χρηματοοικονομικής τοποθέτησης. Η ζήτηση του αγαθού, εκτός από την άποψη ότι οφείλεται στην εγγενή του χρησιμότητα, προέρχεται και από τις αποδόσεις που μπορεί να προσφέρει το ακίνητο, όπως συμβαίνει με ένα κοινό χρηματοοικονομικό περιουσιακό στοιχείο. Ακόμη και η τάση για ικανοποίηση της ανάγκης για στέγη δεν υφίσταται από μόνη της αλλά ενυπάρχει και με την επενδυτική τάση (Orlean, 2010:18).

Η επενδυτική τάση προέρχεται από την ύπαρξη σχέσης μεταξύ απόδοσης και αύξησης της τιμής των ακινήτων. Εξαιτίας του σημαντικού ρόλου που διαδραματίζει η άνοδος των τιμών των κατοικιών στην αύξηση του πλούτου των νοικοκυριών (Orlean, 2010), έχοντας ως δεδομένο ότι οι κατοικίες αποτελούν το σημαντικότερο ίσως περιουσιακό στοιχείο των νοικοκυριών (Συμιγιάννης και Χονδρογιάννη, 2009). Σύμφωνα με την ένωση ακινήτων των ΗΠΑ, πριν την δημιουργία της φούσκας στα ακίνητα το ποσοστό όσων αγόραζαν σπίτια για επένδυση δεν ξεπερνούσε το 10%, γεγονός που έπαψε να ισχύει μετά το 2005 οπότε και το 27,5% της αγοράς κατοικίας αφορούσε επενδυτικές τοποθετήσεις. Ωστόσο, η παρουσία καθαρόαιμων επενδυτών δεν αποτελεί προϋπόθεση για την δημιουργία της κρίσης, στον βαθμό που η απόδοση είναι εξίσου θετική, ακόμη και για όσους ενδιαφέρονται μόνο να αποκτήσουν στέγη (Orlean, 2010:18).

Άρα, λοιπόν, αυτό σημαίνει ότι το συγκεκριμένο αγαθό λειτουργεί στα πλαίσια του κερδοσκοπικού μηχανισμού που οδηγεί σε μανία σύμφωνα με τον Kindleberger (1978), η οποία αποτελεί σημαντική παράμετρο της κρίσης. Αντί η αύξηση των τιμών των κατοικιών να οδηγήσει σε μείωση της τιμής τους, οδηγούσε σε συνεχή παράλληλα αύξηση της τιμής, δημιουργώντας έτσι έναν αυτοτροφοδοτούμενο κύκλο ανόδου τιμών.

Η φούσκα των δανείων

Στο σημείο αυτό η πρόσβαση στον δανεισμό αποτελεί τον απαραίτητο συνδετικό κρίκο στη διαδικασία που θα μπορούσε να δημιουργήσει μια φούσκα ακινήτων. Χωρίς διαθέσιμο δανεισμό δεν είναι δυνατόν να αυξηθεί η ζήτηση ακινήτων, η τιμή τους και συνεπώς να δημιουργηθεί η φούσκα. Αν η αγορά ακινήτων λειτουργούσε με βάση μόνο την διαθέσιμη αποταμίευση θα έφερε μέσα το όριό της. Ωστόσο, αυτό δε συνέβη στην αγορά ακινήτων, η οποία επεκτάθηκε με τις χορηγούμενες πιστώσεις (Aglietta, 2009). Δημιουργήθηκε, επίσης, φούσκα στον τομέα των πιστώσεων.

Ο συσχετισμός των χορηγούμενων πιστώσεων με τις τιμές των στοιχείων ενεργητικού έχει ουσιώδη σημασία για την κατανόηση του μηχανισμού της κρίσης. Όσο πιο έντονη είναι η πιστοδότηση, τόσο οι τιμές των στοιχείων ενεργητικού απογειώνονται αλλά και περισσότεροι οι αγοραστές που μπαίνουν στον πειρασμό να δανειστούν, καθώς μπορούν να χρησιμοποιούν για εγγύηση του δανεισμού τους τα όλο και πιο ακριβά στοιχεία ενεργητικού. Αν οι δανειστές απέρριπταν τις προτάσεις της αγοράς, οι οποίες δεν εκπλήρωσαν τα κριτήρια χορήγησης δανείων θα λειτουργούσε ένας μηχανισμός αποτροπής και επιβράδυνσης της διαδικασίας δημιουργίας φούσκας (Baily et. al., 2008).

Ωστόσο, το τραπεζικό σύστημα είχε εμπλακεί σε μια φούσκα δανείων με κίνητρα κερδοσκοπικά. Πράγματι, θα ήταν δυνατόν να ισχυριστούμε ότι τα πιστωτικά ιδρύματα προκάλεσαν την γενικότερη ευφορία και φούσκα στις τιμές ακινήτων, καθώς οδήγησαν τα νοικοκυριά σε εσφαλμένες επιλογές αντί να τους διαφωτίσουν για τους κινδύνους που ελλοχεύουν από τις συγκεκριμένες διαδικασίες. Για να κατανοήσουμε την φύση του επεισοδίου, θα εξετάσουμε αρχικά τα στατιστικά στοιχεία σχετικά με την εξέλιξη των ενυπόθηκων πιστώσεων από άποψη μεγέθους, ποιότητας και τιμολόγησης ώστε να κατανοήσουμε την έννοια της φούσκας δανεισμού (Baily et. al., 2008).

Η αύξηση των στεγαστικών δανείων υπήρξε υπερβολική, υπερδιπλασιάστηκε στη διάρκεια μιας εξαετίας. Μεταξύ των ετών 2000-2006, η αξία των στεγαστικών δανείων πέρασε από τα 4.800 δις δολάρια σε περίπου 9800 δις, δηλαδή 13% ετήσιο ποσοστό αύξησης, με αποτέλεσμα το μερίδιο των ενυπόθηκων πιστώσεων στο ΑΕΠ να αυξηθεί εξαιρετικά. Ωστόσο, το χαρακτηριστικό που συντελέστηκε μ' αυτή την αύξηση είναι η υποβάθμιση της ποιότητας των δανείων που εκδόθηκαν (Baily et. al., 2008).

Πράγματι, σε μια λογική κερδοσκοπίας των τραπεζών και μιμητισμού στην έκδοση δανείων η υποβάθμιση των κριτήριων έκδοσης δανείων που χορηγούνται σε νοικοκυριά ήταν απαραίτητη προϋπόθεση αύξησης των δανείων. Διότι, οι κατηγορίες νοικοκυριών που διέθεταν υψηλή πιστοληπτική ικανότητα εξαντλήθηκαν. Μια αρχική καταγραφή της υποβάθμισης εντοπίζεται στο αυξανόμενο μερίδιο των δανείων που δίνονται σε νοικοκυριά (και ειδικότερα ονομάστηκαν Subprimes), μεταξύ των ετών 2001-2007, το σύνολο των δανείων χαμηλής εξασφάλισης επταπλασιάστηκε και ανέρχεται σε 1.170 δις δολάρια στα τέλη του 2006, σχεδόν 12% των συνολικών ενυπόθηκων δανείων προς τα νοικοκυριά. Αυτό σημαίνει ως προς τα νέα δάνεια που εκδόθηκαν μεταξύ 2005-2006 μια αναλογία Subprimes 20%. Επίσης, σύμφωνα με τους Yuliya Demyanik και Otto Van Hemert, σημαντική ήταν η αύξηση των δανείων με πληρωμή μόνο τόκων και στο τέλος μετά τριάντα χρόνια την εξόφληση του κεφαλαίου συνολικά, η κατηγορία των δανείων από 0% το 2001 ανέρχεται σε 22.8% το 2006. Επίσης, τα δάνεια με ελλιπής τεκμηρίωση ή απύουσα από 28.5% ανέρχονται σε 50,8%. Με δεδομένη την παραπάνω κατάσταση εκπλήσσει το γεγονός ότι παρόλη την αύξηση των δανείων υψηλού κινδύνου δεν αυξάνονται τα επιτόκια, όπως θα ήταν αναμενόμενο, σύμφωνα με τη λειτουργία της θεωρίας της αποδοτικότητας (Aglietta, 2009).

Η φούσκα των δανείων διαφέρει από τις υπόλοιπες στον βαθμό που δεν παρατηρείται αύξηση της τιμής, αλλά η υπερβολή είναι στο μέγεθος και την ποιότητα των δανείων. Γι' αυτό χρησιμοποιούμε τον όρο credit boom, όπου η τιμή δε διαδραματίζει κανένα ρόλο (Orlean, 2010:22-27). Το μέγεθος δανείων είναι συνυφασμένο με χαλάρωση των πιστοδοτικών όρων δανεισμού, άρα και την ποιότητα των δανείων.

Είναι γεγονός ότι η παραπάνω συμπεριφορά των τραπεζών δεν οφείλεται μόνο στην κερδοσκοπική συμπεριφορά τους αλλά και σε μεγάλο βαθμό στην αντίληψη της μαζικής συμπεριφοράς και στο μιμητισμό. Κάνεις δεν επιθυμούσε να μείνει εκτός της διαδικασίας που ήταν επωφελής για όλους. Με μια εκφύσει άποψη του διευθύνοντα σύμβουλου της Citigroup: όταν σταματήσει η μουσική (ρευστότητα) η κατάσταση θα εξελιχτεί περίπλοκα. Αλλά όσο η μουσική συνεχίζει, είμαστε υποχρεωμένοι να χορεύουμε. Σ' αυτή τη χρονική στιγμή συνεχίζουμε να χορεύουμε. Έτσι, λοιπόν, τα στελέχη των τραπεζών επιδίδονται σ' έναν ξέφρενο ανταγωνισμό δανειοδότησης. Διαδικασία που απαιτεί την υποβάθμιση της ποιότητας των δανείων (Orlean, 2010).

Αυτή η διπλή διαδικασία δημιουργεί την φούσκα δανείων, η οποία επιτρέπει να τροφοδοτηθεί η αύξηση της τιμής των ακινήτων και η δημιουργία της φούσκας στην τιμή των ακινήτων και γενικότερα της τιμής των στοιχείων του ενεργητικού, όπως αναλύεται παραπάνω.

Παρά την επέκταση των χορηγούμενων πιστώσεων και την διόγκωσή τους σε ανησυχητικά επίπεδα, εντύπωση προκαλεί η ανυπαρξία προειδοποιητικών μηνυμάτων για την υπερβολική επέκταση των πιστώσεων και η αδυναμία πρόβλεψης της κρίσης. Η αδυναμία αυτή οφείλεται στην φύση των νέων λογιστικών προτύπων. Πράγματι, με την εισαγωγή των λογιστικών κανόνων στις εισηγμένες επιχειρήσεις στα χρηματιστήρια, η αξία των στοιχείων του ενεργητικού αποτιμάται με βάση μιας εκτίμησης της αγοραίας αξίας τους. Η μέθοδος που χρησιμοποιείται για να προκύψει η αποτίμηση ονομάζεται *market to market*, αποτίμηση με βάση την αγοραία τιμή. Έτσι, λοιπόν, καθημερινά συγκρίνεται η τιμή εκκαθάρισης της αξίας με την τιμή στην οποία είχαν αρχικά αποκτηθεί τα περιουσιακά στοιχεία. Με βάση αυτή την προσέγγιση και με δεδομένο την συνεχή αύξηση της αξίας των στοιχείων του ενεργητικού λόγω της φούσκας που επικράτησε, το χρέος όσων αγόρασαν στοιχεία ενεργητικού δεν συγκρίνεται με την αρχική αξία αγοράς της περιουσίας, όπως θα ίσχυε με την συμβατική αποτίμηση των περιουσιακών στοιχείων, αλλά συγκρίνεται με την τρέχουσα αξία των στοιχείων του ενεργητικού. Ωστόσο, η τρέχουσα αξία εμφανίζεται διογκωμένη. Έτσι, λοιπόν, το χρέος όσων αγοράζουν στοιχεία ενεργητικού εμφανίζεται σε χαμηλό επίπεδο σε σχέση με την αξία της περιουσίας, στο μέτρο που η περιουσία αποτελεί ενέχυρο εγγύησης του δάνειου. Μ' αυτό τον τρόπο, η αξία των στοιχείων ενεργητικού αυξάνεται ταχύτερα από το χρέος, άρα και οι τραπεζίτες δεν καταγράφουν τον σχετικό κίνδυνο, έναν υπαρκτό κίνδυνο στην πραγματικότητα, όπως αποδείχθηκε με το σκάσιμο της φούσκας και την πτώση της τιμής των περιουσιακών στοιχείων (Aglietta, 2009:19-21). Το γεγονός αυτό επιτρέπει την συνεχή αύξηση των δανείων, χωρίς να υπάρξουν προειδοποιητικά μηνύματα κινδύνου.

Οι παράγοντες που διευκολύνουν το τραπεζικό σύστημα στην αύξηση των πιστώσεων

Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά οι βασικές αιτίες που επέτρεψαν την διόγκωση των δανείων.

Πρώτον, η εκτεταμένη χρήση νέων χρηματοοικονομικών πρακτικών, όπως τιτλοποιήσεις δανείων και η ασφάλιση δανείων αποτελεί πρωταγωνιστικό παράγοντα της αύξησης των χορηγούμενων δανείων. Η λειτουργία των πιστώσεων ως παράγοντας μόχλευσης έλαβε τέτοια έκταση λόγω των εκπληκτικών εξελίξεων της τεχνολογίας στην χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική. Πρώτον, οι τράπεζες είχαν εφεύρει παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα που εφαρμοζόταν στις πιστώσεις, τα credit default swaps/CDS. Η παραπάνω διαδικασία αναφέρεται σε ανταλλαγή μεταξύ κάποιου που αγοράζει κάλυψη και κάποιου που πουλάει κάλυψη κινδύνου. Ο πρώτος πουλάει στον δεύτερο, έναντι καταβαλλομένου ασφαλιστρου, τον κίνδυνο μιας ορισμένης πίστωσης, της οποίας, όμως, διατηρεί την κυριότητα στον ισολογισμό του. Ο πωλητής κάλυψης ανταμείβεται για τον κίνδυνο τον οποίο εφεξής θα φέρει. Αυξάνει τα έσοδά του, χωρίς να δεσμεύσει κεφάλαιο (εισπράττει το επιτόκιο από τον δανειστή), εφόσον δεν προκύψει ατύχημα με την ασφαλισμένη κάλυψη μέχρι το τέλος της σχετικής σύμβασης. Η πράξη αυτού του είδους δεν απαιτεί να δεσμευτούν εγγυητικά κεφάλαια για πίστωση. Εκτός αυτού, ο αγοραστής κάλυψης (ο πρώτος CDS) από την στιγμή που ξεφορτώνεται τον πιστωτικό κίνδυνο από τον ισολογισμό, δεν είναι υποχρεωμένος να διατηρεί αποθεματικό κεφάλαιο έναντι της συγκεκριμένης πίστωσης. Συνεπώς, η τράπεζα που πούλησε κίνδυνο, βλέπει να απελευθερώνεται κεφάλαιο, προκειμένου να αυξήσει την μόχλευση πιστώσεών της. Στο μέτρο που συμβαίνει αυτή η διαδικασία με όλο το τραπεζικό σύστημα, αυξάνεται σημαντικά η μόχλευση της οικονομίας, η αύξηση του αριθμού των δανείων αναγκαστικά οδηγεί σε επιδείνωση της ποιότητάς τους. Ο χρηματοπιστωτικός χειριστής που μεταβιβάζει τον κίνδυνο δεν έχει σημαντικό λόγο να ασχολείται εντατικά με τον πιστωτικό κίνδυνο των δανείων που χορηγεί, μπορεί να πολλαπλασιάζει τις πιστώσεις, αφού τις μεταβιβάζει μετά την χορήγησή τους (Whalen, 2008).

Δεύτερον, οι τιτλοποιήσεις δανείων με καινοτόμες πρακτικές δανεισμού έπαιξαν έναν, επίσης, σημαντικό ρόλο. Οι νέες μορφές τιτλοποιήσεων, με πολύπλοκους δομημένους τίτλους και διαφορετικές ονομασίες και εκφάνσεις, όπως τα Collateralized Debt Obligations (CDO), λίγοι τους καταλάβαιναν σε βάθος και μπορούσαν να τιμολογήσουν σωστά, ενώ οι οίκοι αξιολόγησης τους παρείχαν υψηλές βαθμολογήσεις. Ιδιαίτερα, επίσης, η εκτεταμένη εφαρμογή της πρακτικής των τιτλοποιήσεων των δανείων, αποτέλεσε παράγων στρέβλωσης της πιστοδοτικής διαδικασίας των τραπεζικών ιδρυμάτων. Η τακτική αυτή αναφέρεται στην αγορά

συγκέντρωση δανείων την ομαδοποίηση σε πιστωτικά σύνολα με ομοειδή χαρακτηριστικά και την μετατροπή τους σε τίτλους αποτελούμενοι από σύνολα 1000 ή 2000 δανείων από τις τράπεζες επενδύσεων (pools πιστώσεων). Οι εν λόγω τράπεζες, στη συνέχεια, διαθέτουν τους τίτλους σε χρηματοπιστωτικούς φορείς, ονομαζόμενα οχήματα ειδικού σκοπού (ασφαλιστικά ταμεία, ασφαλιστικές εταιρίες, μεγάλες επιχειρήσεις, hedge funds) (Agletta, 2009:23-31). Η παραπάνω διαδικασία επεκτείνει την ρευστότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος, διότι μετατρέπει τραπεζικές πιστώσεις που δεν εμφανίζουν κανένα βαθμό ρευστότητας και παραμένουν στα λογιστικά βιβλία μέχρι την αποπληρωμή τους σε περιουσιακά στοιχεία. Έτσι, η τράπεζα βγάζει από τον ισολογισμό της τα δάνεια, μεταφέροντας τον κίνδυνο σε τρίτους και παράλληλα αποδεσμεύεται αυξάνει την ρευστότητά της για επιπρόσθετα δάνεια, τα οποία δεν θα μπορούσε να παρέχει λόγω δεσμεύσεων (Orlean, 2010). Η παραπάνω διαδικασία ενοχοποιείται στο βαθμό που στρεβλώνει την αρχή της απόλυτης ρευστότητας, η οποία υποθέτει ότι όλα τα περιουσιακά στοιχεία μπορούν να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στις αγορές με την προϋπόθεση ότι σύμφωνα με την αρχή της αποτελεσματικότητας η αποτίμηση είναι σωστή.

Τρίτον, σημαντικός παράγων διαταραχής της διαδικασίας χορήγησης των πιστώσεων που επιδρά στην ποιότητά τους και στην αύξηση των υψηλού κινδύνου δανείων ήταν ο νέος τρόπος εκτίμησης του πιστωτικού κινδύνου εκ μέρους των τραπεζών και κυρίως των επενδυτικών τραπεζών. Μέχρι πρόσφατα η διαδικασία χορήγησης δανείου περιελάμβανε μελέτη του φάκελου που υπέβαλλε ο υποψήφιος δανειζόμενος, ενημέρωση από το τραπεζικό ιστορικό του, για τυχόν άλλα δάνεια και ανεξόφλητα χρέη ή τυχόν κακή δανειοληπτική συμπεριφορά. Παράλληλα, συνυπολογιζόταν τα εισοδήματα του δανειζόμενου και οι δυνατότητες μελλοντικών εισοδημάτων. Οι τράπεζες εγκαινιάζουν μια νέα τακτική στην πιστοληπτική αξιολόγηση των υποψηφίων δανειζομένων, παίρνουν τις αποφάσεις βάσει μοντέλων στατιστικού κινδύνου. Τα μοντέλα αυτά στηρίζονται στην αρχή της «αξίας σε διακινδύνευση». Ξεκινώντας από την τιμή των στοιχείων του ενεργητικού, από το εισόδημα των δανειοληπτών και από τα στοιχεία που θεωρούνται τυχαία, προβαίνουν σε εκτίμηση της πιθανότητας αφερεγγυότητας του δανειζόμενου και του ποσοστού πιθανής ανάκτησης της αξίας του δανείου σε περίπτωση αφερεγγυότητας του δανειζόμενου. Μ' αυτό τον τρόπο εκτιμάται η προσδοκώμενη ζημιά και ως εκ τούτου ορίζεται το

επιτόκιο των χορηγούμενων πιστώσεων. Ωστόσο, με δεδομένο ότι οι τράπεζες προβαίνουν στην εκτίμηση του κινδύνου των στοιχείων του ενεργητικού με βάση την market to market μέθοδο αποτίμησης, τις τιμές αγοράς και με δεδομένο ότι αυτές αυξάνουν συνεχώς, η εκτίμηση του κινδύνου από το δάνειο ελαχιστοποιείται (Aglietta, 2009:25-28).

Τέταρτον, παρατηρήθηκε συστηματική υποεκτίμηση του πιστωτικού κινδύνου. Ειδικότερα, οι οίκοι αξιολόγησης διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην υποεκτίμηση του πιστωτικού κινδύνου που προκύπτει από τους τίτλους και άρα την εκτεταμένη χρήση τους. Η συγκέντρωση (pooling) των δανείων που αναφέρουμε παραπάνω συνοδεύεται από μια δόμηση ή στρωματοποίηση ή τεμαχισμό σε τμήματα. Πρόκειται για μια ιεράρχηση στην κατανομή των χρηματοοικονομικών ροών που διαχειρίζεται ο επενδυτικός φορέας. Κατά τρόπο ώστε ο κίνδυνος να μεταφέρεται στα χαμηλότερα τμήματα του τίτλου. Μέσω αυτής της διαδικασίας δίνονται απαντήσεις στους επενδυτές αναφορικά με την σχέση μεταξύ προφίλ απόδοσης και κινδύνου. Είναι γεγονός ότι η συνολική διαδικασία τιτλοποίησης επιτρέπει την ανακατανομή που πιστωτικού κινδύνου εκτός τραπεζικού συστήματος (Orlean, 2010:65).

Κατά την διαδικασία δημιουργίας του pool υπάρχει μια διαφοροποίηση μεταξύ τους με πιστώσεις που έχουν παρόμοιο εξατομικευμένο κίνδυνο. Ωστόσο, οι τίτλοι που δημιουργούνται από τα pools δεν αντικατοπτρίζουν επακριβώς τις εξατομικευμένες πιστώσεις. Διότι οι τράπεζες ενσωματώνουν στους τίτλους που εκδίδονται, pools που περιέχουν διαφορετικό κίνδυνο, δηλαδή διαφορετική ιεραρχία κινδύνου. Δημιουργώντας λιγότερο ή περισσότερο επικίνδυνες σειρές τίτλων. Έτσι, λοιπόν, δημιουργούν διαφορετικές σειρές τίτλων, η πρώτη σειρά equity ή κατώτερη ενσωματώνει υψηλό κίνδυνο. Μια ενδιάμεση σειρά εμφανίζει πιο περιορισμένο κίνδυνο. Στην κορυφή έχουμε τη σειρά των καλύτερων τίτλων senior-super senior που θεωρείται ιδιαίτερα ασφαλής. Όταν αυξάνονται οι πιθανότητες να εμφανίσει ζημιές ένα συνολικό pool τότε οι κατώτερες σειρές θα τις απορροφήσουν, δηλαδή η κάτω σειρά equity επιβαρύνεται με τους πρώτους κινδύνους που εκδηλώνονται. Στην κορυφή της σκάλας η σειρά senior επιβαρύνεται τελευταία (Orlean, 2010:56-65).

Οι οργανισμοί αξιολόγησης καθορίζουν την κλιμάκωση των τίτλων, δηλαδή το εύρος των σειρών κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι ανώτερες σειρές να βαθμολογούνται με υψηλότερο βαθμό. Εάν η τράπεζα επενδύσεων επιθυμεί να χορηγήσει πολλές

πιστώσεις έχοντας όμως μεταβιβάσει τον κίνδυνο θα πρέπει οι μεγάλοι επενδυτές να τους αγοράσουν. Ωστόσο, οι επενδυτές επιθυμούν τίτλους με υψηλή αξιολόγηση. Με την διαδικασία της αλχημείας που περιγράφηκε η τράπεζα προσπαθεί να μετατρέψει σε ελκυστικούς τους τίτλους, άρα και ν' αυξήσει την δανειοδοτική της ικανότητα (Orlean, 2010:65-77).

Έτσι, λοιπόν, η τιτλοποίηση που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη αποτελεί διαδικασία που εξασφαλίζει και ικανοποιεί όλους τους συμμετέχοντες. Οι τράπεζες επενδύσεων που διαδραματίζουν τον ρόλο του διαμεσολαβητή εισπράττουν προμήθειες χωρίς να δεσμεύουν κεφάλαια και συνεπώς αυξάνουν τα κέρδη τους. Οι μεσίτες που αναζητούν πελάτες εξασφαλίζουν αμοιβή χωρίς να επωμίζονται κίνδυνο. Οι επενδυτές αγοράζουν τίτλους επωφελούνται από μια νέα διαρθρωμένη πηγή προσφοράς δια της νέας αυτής κατηγορίας στοιχείων ενεργητικού που επιτρέπει καλύτερη διαφοροποίηση του κινδύνου.

Παράλληλα, οι αξιολογικοί οίκοι, κατηγορήθηκαν για ανεπάρκεια ή/και για μεροληψία που πιθανόν να πήγαζε από το γεγονός οι εκδότες των τίτλων ήταν αυτοί που πλήρωναν για την αξιολόγηση. Οι οίκοι αυτοί άργησαν να καταλάβουν ή να ενστερνιστούν το μέγεθος του προβλήματος, προφανώς επηρεαζόμενοι από την κερδοφορία που έφερναν οι αξιολογήσεις των τιτλοποιήσεων. Μετά την κρίση, οι εποπτικές αρχές επανεξετάζουν το καθεστώς λειτουργίας τους (Securities and Exchange Commission, 2008).

Πέμπτον, στις ΗΠΑ επικρατούσε η ιδεολογία των αρρύθμιστων αγορών, η οποία συντέλεσε στην υπερβολική αύξηση των πιστώσεων. Σύμφωνα με τη αντίληψη αυτή οι αγορές είναι αποτελεσματικές και οι πολίτες ορθολογικοί στην οικονομική συμπεριφορά. Η παραπάνω υπόθεση είχε καταλήξει να αποτελεί δόγμα, γεγονός που δεν δημιούργησε μηχανισμούς αντίδρασης των παικτών της αγοράς (πιστωτικά ιδρύματα, ιδιώτες). Έτσι, τα χρηματοοικονομικά ιδρύματα οδηγήθηκαν σε ριψοκίνδυνες επενδύσεις χωρίς να τιμολογούν σωστά τον κίνδυνο, βασιζόμενη στην υπόθεση της ορθολογικής λειτουργίας της αγοράς. Στο ίδιο επίπεδο λειτούργησαν και οι ιδιώτες επενδυτές. Αυτή η συμπεριφορά, σε συνδυασμό με τα χαμηλά επιτόκια την εποχή εκείνη, οδήγησε σε ακραίες συμπεριφορές. (Καραμούζης, 2011). Επίσης, η κυρίαρχη αντίληψη περί αλάθητου των αγορών εμπόδισε τις εποπτικές-ελεγκτικές αρχές από τον αποτελεσματική επιτήρηση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Οι

εποπτικές αρχές και αυτές φαίνεται να είχαν πλήρως ενστερνιστεί την υπόθεση της αποτελεσματικής αγοράς. Συνέπεια αυτού ήταν η απορρύθμιση, δηλαδή η κατάργηση πολλών από τους περιορισμούς στη δράση του χρηματοπιστωτικού τομέα που είχαν επιβληθεί από την εμπειρία της κρίσης στη δεκαετία του '30 και άλλων κρίσεων στην ενδιάμεση περίοδο. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στη κατάργηση του νόμου στίλ γκλας (steal glass). Ο συγκεκριμένος νόμος ύψωνε ένα τείχος ασφαλείας ανάμεσα στις δραστηριότητες των τραπεζών που δέχονται καταθέσεις αποταμιευτών και τις δραστηριότητες των επενδυτικών τραπεζών που εισέρχονται σε χρηματοδοτήσεις υψηλού κινδύνου. Έτσι, δημιουργήθηκαν τράπεζες, όπως η Lehman Brothers, Bear Sterns, Morgan που λειτουργούσαν με τις δυνατότητες και συνθήκες που περιγράφουμε, καταλήγοντας να έχουν μόχλευση σε αναλογία 35:1. Για λόγους σύγκρισης, ο λόγος των αντίστοιχων ελληνικών τραπεζών το πρώτο τρίμηνο του 2010 ήταν 1 ή 2:1 (Βατικιώτης, 2010). Στην πραγματικότητα ο μοναδικός αποτελεσματικός φορέας που μπορούσε να ασκήσει σταθεροποιητικό ρόλο ήταν το κράτος, το οποίο την δεδομένη χρονική στιγμή λειτουργούσε υπό μια ιδεολογία εγκατάλειψης του ρυθμιστικού του ρόλου προς μια νέα μορφή δράσης περιορισμένη στην πρωτοβουλία της πρωτοκαθεδρίας της αγοράς, τόσο στον χρηματοοικονομικό τομέα αλλά και γενικότερα (Καραμούζης, 2011).

Επίσης, υπήρξαν και άλλοι λόγοι που ενθάρρυναν την πιστωτική επέκταση και την δημιουργία της φούσκας δανείων. Ειδικότερα, μια σημαντική πτυχή που συνέβαλλε στην πιστοδοτική δυνατότητα των τραπεζών είναι η ανισορροπία ανάμεσα στις χώρες του πλανήτη όσον αφορά το διαφορετικό βαθμό αποταμίευσης και επένδυσης, που εκδηλώθηκε με υψηλά ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών των Η.Π.Α. και υψηλά πλεονάσματα των χωρών της Ασίας, ιδιαίτερα της Κίνας. Οι ανισορροπίες οδήγησαν σε μεταφορά κεφαλαίων από την Ασία προς τις Η.Π.Α., δηλαδή σε φτηνό χρήμα, μεγάλη ρευστότητα και χαμηλά πραγματικά επιτόκια στις Η.Π.Α. (Obstfeld and Rogoff, 2009· Caballero and Krishnamurthy, 2009· Δουράκης, 2011). Η κερδοσκοπική συμπεριφορά των πιστωτικών ιδρυμάτων ήταν μια, επίσης, σημαντική παράμετρος. Συγκεκριμένα, οι αμοιβές των στελεχών σ' όλες τις βαθμίδες συνδέονταν με τα βραχυχρόνια έσοδα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο αναλαμβανόμενος κίνδυνος, ούτε οι μακροχρόνιες επιδόσεις, με αποτέλεσμα να επικρατεί μια μανία των στελεχών δημιουργίας κερδών βραχυπρόθεσμα, χωρίς να

εξετάζουν το ενδεχόμενο μακροπροθέσμων συνεπειών (Cai, Cherny and Milbourn, 2010).

Οι επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Πραγματική οικονομία των ΗΠΑ

Ήδη από την αρχή της χρηματοοικονομικής κρίσης, άρχισαν να εκφράζονται ανησυχίες για την πιθανή μεταφορά της στην πραγματική οικονομία. Αυτό δεν αποφεύχθηκε. Η χρηματοπιστωτική κρίση επιδρά στην εκδήλωση της ύφεσης στην πραγματική οικονομία άμεσα. Οι μάντες μετάδοσης ήταν η μείωση της ρευστότητας και της συγκράτησης των τραπεζών, άρα και της καταναλωτικής τάσης των νοικοκυριών, μείωση των επενδύσεων, μείωση της εσωτερικής ζήτησης, μείωση της αξίας των περιουσιακών στοιχείων επιχειρήσεων και νοικοκυριών (Cecchetti et. al., 2009).

Ιδιαίτερα στο τέταρτο τρίμηνο του 2008, μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers, κατέρρευσε σχεδόν αμέσως το διεθνές εμπόριο και η παραγωγή των χωρών διεθνώς. Έτσι, το 2009, η παγκόσμια οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με τη χειρότερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου, με το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης να γίνεται αρνητικός, - 1,9%, για πρώτη φορά μετά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1930 και τη Μεγάλη Ύφεση. Η μεταφορά της κρίσης στην πραγματική οικονομία έγινε μέσω της απομόχλευσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τα προβλήματα φερεγγυότητας από τις κεφαλαιακές απώλειες οδήγησαν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σε προσπάθεια τόνωσης της κεφαλαιακής τους βάσης ή/και μείωσης του μεγέθους του ενεργητικού τους. Όμως, σ' αυτές τις περιπτώσεις η μείωση του ενεργητικού είναι πολλαπλάσια της αρχικής κεφαλαιακής απώλειας. Οι Τράπεζες που στο παρελθόν δάνειζαν 50 φορές τα ίδια κεφάλαιά τους αναγκάστηκαν να περιορίσουν το δανεισμό προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά κατά 50 φορές για να καλύψουν το χάσμα στα κεφάλαιά τους. Έτσι, θέσπισαν αυστηρότερα πιστωτικά κριτήρια και περιόρισαν τις πιστώσεις. Η μείωση στις πιστώσεις οδηγεί στη συνέχεια τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά σε συρρίκνωση των δραστηριοτήτων τους, γεγονός που σημαίνει μείωση του προσωπικού, αύξηση της ανεργίας, λιγότερη παραγωγή, λιγότερο εισόδημα και επιμήκυνση της ύφεσης. Η πολλαπλασιαστική αυτή αρνητική επίδραση από το χάσμα κεφαλαίων στο νέο δανεισμό, καθώς και στην ανανέωση των

παλαιών δανείων μεταφέρει την κρίση στην πραγματική οικονομία (Χαρδούβελη, 2011b).

Οι καταναλωτικές δαπάνες, ευρίσκονται σε διαρκή πτώση, τόσο από το φόβο της κρίσης, όσο και από τον υπερδανεισμό των νοικοκυρών. Οι αποταμιεύσεις των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών έχουν φτάσει τα ύψη, στη Γερμανία έχουν ξεπεράσει το 12% για πρώτη φορά, με τις ιδιωτικές επενδύσεις να περιορίζονται αισθητά, ιδιαίτερα μετά το πάθημα της *Lehman*. Επιπλέον, επειδή οι δαπάνες στις καταναλωτικές δυτικές οικονομίες αφορούν κυρίως προϊόντα που δεν είναι απαραίτητα για τη διαβίωση, ενώ αρκετοί είναι πια «κουρασμένοι» από τον καταναλωτικό τρόπο ζωής, δεν φαίνεται να αντιστρέφεται η τάση. Άμεση συνέπεια η πτώση της παραγωγικής διαδικασίας και η αδυναμία πολλών επιχειρήσεων να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους (Furceri and Mouragane, 2009).

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αμερικανικής αυτοκινητοβιομηχανίας, όπου στο τέλος του 2008 ουσιαστικά είχε χρεοκοπήσει λόγω της έλλειψης πιστώσεων, της απότομης πτώσης της κατανάλωσης και λανθασμένων επιχειρηματικών επιλογών. Η κυβέρνηση έσπευσε να οργανώσει σχέδιο διάσωσης με χρήματα από το TARP, ύψους \$23,4 δισ. για να σώσει τις τρεις μεγαλύτερες αμερικανικές αυτοκινητοβιομηχανίες, GM, Ford και Chrysler. Όμως, η GM και η Chrysler τελικά δεν θα αποφύγουν την χρεοκοπία το 2009 και την εθνικοποίηση (Χαρδούβελη, 2009).

Ταυτόχρονα, η ύφεση μειώνει τη δυνατότητα επιχειρήσεων και νοικοκυριών να εξυπηρετούν τα δάνειά τους, εντείνοντας τα ήδη οξυμένα προβλήματα ρευστότητας των τραπεζών. Έτσι, δημιουργείται φαύλος κύκλος έλλειψης ρευστότητας και ύφεσης.

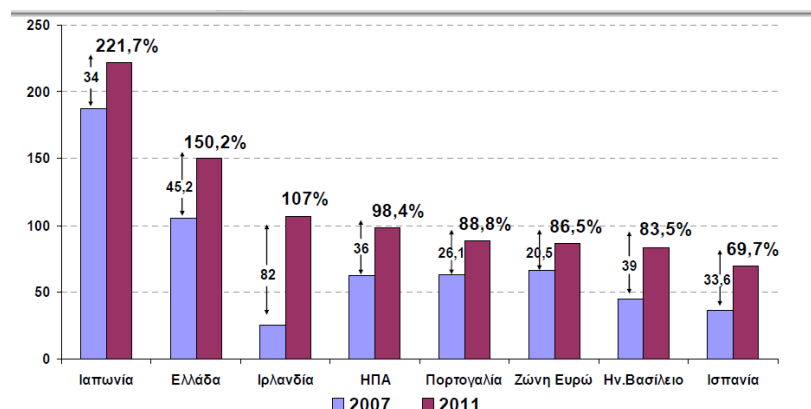
Οι πιστώσεις στο εξαγωγικό εμπόριο υπήρξαν τα πρώτα θύματα διότι εκεί ο κίνδυνος του αντισυμβαλλομένου είναι ο μεγαλύτερος. Ο φόβος των πτωχεύσεων των αντισυμβαλλόμενων χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων στέρεψε πρώτα τη ρευστότητα και στη συνέχεια τις πιστώσεις στο εξαγωγικό εμπόριο. Η έλλειψη πιστώσεων συνέβαλε μαζί με την πτώση της καταναλωτικής και της επιχειρηματικής εμπιστοσύνης στην κατάρρευση του παγκόσμιου εμπορίου. Το παγκόσμιο εμπόριο έχει σημειώσει σημαντική πτώση σε τρεις περιπτώσεις μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: κατά την διάρκεια της πετρελαϊκής κρίσης το 1974-75, το 1982-83 και κατά το 2001-02 με το σπάσιμο της φούσκας των τεχνολογικών μετοχών και τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου. Η επιβράδυνση, όμως, που ξεκίνησε στα μέσα του 2007 μαζί

με την χρηματοοικονομική κρίση, εξελίχθηκε από το τελευταίο τρίμηνο του 2008 σε κατάρρευση. Οι αρνητικοί ρυθμοί ανάπτυξης του εμπορίου συνεχίστηκαν και όλο το 2009. Η κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου είναι χαρακτηριστικό σημάδι της ύφεσης και σημαντικός παράγων εμβάθυνσής της. Η πτώση αυτή ήταν συγχρονισμένη, αφορούσε όλες τις οικονομίες και όλες τις κατηγορίες εμπορευμάτων (Χαρδούβελι, 2009). Είναι γεγονός ότι η πτώση της παγκόσμιας πραγματικής οικονομίας κατά μία ποσοστιαία μονάδα συνοδεύεται με πτώση του όγκου του διεθνούς εμπορίου σε σταθερές τιμές κατά 2,5 ποσοστιαίες μονάδες. Ωστόσο, το 2009 είναι το έτος, όχι απλώς με τη μεγαλύτερη πτώση και των δύο δεικτών τα τελευταία 40 χρόνια, αλλά και το έτος που η κατάρρευση του εμπορίου είναι πολύ μεγαλύτερη από την πτώση που δικαιολογείται με βάση την προηγούμενη ιστορική εμπειρία πτώσης του ρυθμού ανάπτυξης (Χαρδούβελι, 2011b).

Το κύριο βάρος που δημιούργησε η παγκόσμια κρίση είναι το υψηλό δημόσιο χρέος, το οποίο περιγράφεται στο Διάγραμμα. Παρατηρήσατε ότι σε τέσσερα μόνον χρόνια, από το τέλος του 2007 έως το τέλος του 2011, το χρέος στις Η.Π.Α. αυξάνεται κατά 37,2 μονάδες του ΑΕΠ, στο Ηνωμένο Βασίλειο 38,0 μονάδες και στην Ελλάδα 43,8 μονάδες. Η μεταβολή στο χρέος είναι μεγάλη σε διεθνές επίπεδο διότι η χρηματοοικονομική κρίση προξένησε την παρέμβαση των αρχών με πακέτα διάσωσης, μείωσε τα φορολογικά έσοδα, αλλά και ανάγκασε τις κυβερνήσεις σε επεκτατική δημοσιονομική πολιτική.

Διάγραμμα 4.1: Χρέος γενικής κυβέρνησης

(% ΑΕΠ & μεταβολή μεταξύ 2007 – 2011 σε π.μ. του ΑΕΠ)

Πηγή: Ευρωπαϊκή επιτροπή Cited in Χαρδούβελης, 2011b.

Οι παραπάνω επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης επηρεάζουν και την ελληνική οικονομία στο μέτρο που επηρεάστηκαν οι υπόλοιπες δυτικές οικονομίες. Πιο συγκεκριμένα, επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης και σταθεροποίηση σε επίπεδα μηδενικά, μείωση των φόρων λόγω της πτώσης της οικονομικής δραστηριότητας, αύξηση της ανεργίας. Επίσης, η ελληνική οικονομία επιβαρύνθηκε αναγκαζόμενη να στηρίξει το τραπεζικό της σύστημα στο πλαίσιο της γενικότερης παγκόσμιας αστάθειας του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, παρέχοντας εγγυήσεις.

Είναι γεγονός ότι αυτοί οι παράμετροι αποτέλεσαν την απαρχή επιδείνωσης των δημοσιονομικών μεγεθών. Όπως τονίστηκε στη θεωρία, η επιβράδυνση της ανάπτυξης επηρεάζει το ποσοστό χρέος ως προς το ΑΕΠ, παράλληλα, οι μειωμένοι φόροι επηρεάζουν τα κρατικά έσοδα και την πορεία των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Ωστόσο, η σημαντικότερη συμβολή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στη δημιουργία της ελληνικής κρίσης χρέους έγκειται στην επιρροή της πρώτης στην εκτίναξη των επιτοκίων δανεισμού της ελληνικής οικονομίας.

Ηερμηνεία της κρίσης

Ο P. Krugman στο βιβλίο του «*Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*» υποστηρίζει ότι η οικονομική κρίση του 2008 είχε φθάσει στον πυρήνα του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, ενώ η επιμονή της ήταν καταστροφική για το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα αλλά και για τις τράπεζες που δραστηριοποιούνταν σε διεθνές επίπεδο. Η ανάλυση του νομπελίστα οικονομολόγου δεν διερευνά τόσο πολύ το τι συνέβη όσο το γιατί συνέβη. Συγκεκριμένα, η συλλογιστική του P. Krugman ξεκινά από την ιστορία των οικονομικών κρίσεων στην διεθνή οικονομία και καταλήγει στον τρόπο εξέλιξης του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος κατά την πάροδο του χρόνου αγγίζοντας θέματα που αφορούν το ΔΝΤ, τα hedge funds, την Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα (Fed), τις οικονομικές φούσκες, την απορρύθμιση της οικονομίας και το σκιώδες τραπεζικό σύστημα. Η ιστορική αυτή αναδρομή δεν είναι τυχαία αφού ο P. Krugman υποστηρίζει ότι η κρίση του 2008 δεν μοιάζει με τίποτε με όσες κρίσεις έχουν εκδηλωθεί κατά το παρελθόν, αλλά στην πραγματικότητα μοιάζει με όλες αυτές τις κρίσεις, οι οποίες όμως συμβαίνουν ταυτόχρονα. Πράγματι, η φούσκα στην στεγαστική αγορά των ΗΠΑ μοιάζει με ό,τι συνέβη στην Ιαπωνία στα τέλη της δεκαετίας του 1980, το κλίμα του πανικού στο σκιώδες τραπεζικό σύστημα είναι συγκρίσιμο με τις μαζικές αναλήψεις της δεκαετίας του 1930, ενώ η διακοπή των διεθνών κεφαλαιακών ροών μοιάζει με ό,τι συνέβη κατά την κρίση στην Ασία την δεκαετία του 1990 (Krugman, 2009).

Αναλυτικότερα, ο P. Krugman εστιάζει την ανάλυση της κρίσης του 2008 σε τέσσερα σημεία. Το πρώτο σημείο αφορά την χρεοκοπία στην στεγαστική αγορά. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι η οικονομική άνοδος στον αμερικανικό στεγαστικό κλάδο είχε ήδη αρχίσει να υποχωρεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και οι πωλήσεις άρχισαν να μειώνονται, παρά τα δάνεια με χαμηλό επιτόκιο, αφού οι τιμές είχαν αυξηθεί υπερβολικά. Έτσι, από το 2006, κι ενώ άρχισε να γίνεται κατανοητή η φούσκα στην αγορά ακινήτων η αγορά άρχισε να καταρρέει, καθώς η πτώση των τιμών γινόταν όλο και μεγαλύτερη ένταση και ταχύτητα. Όμως μείωση των τιμών των κατοικιών συμπαρέσυρε και την αγορά ενυπόθηκων στεναχτικών δανείων υψηλού κινδύνου που είχε γιγαντωθεί κατά την περίοδο αυτή. Η λογική αυτού του τύπου δανείων ήταν ότι όσο αυξάνονταν οι τιμές των ακινήτων ο δανειζόμενος θα μπορούσε να αποπληρώσει

το δάνειο του και να εξοφλήσουν τις υποθήκες τους πουλώντας το ακίνητο. Όμως, όταν οι τιμές των ακινήτων άρχισαν να πέφτουν και η αγορά ακινήτων είχε παγώσει, οι αθετήσεις πληρωμών αυξάνονταν. Στην περίπτωση αυτή, όπως σημειώνει ο P.Krugman, η κατάσχεση λόγω υποθήκης δε συνιστά μόνο μια τραγωδία για τον ιδιόκτητη αλλά πλήττει και την τράπεζα που ασκεί το δικαίωμα αυτό, καθώς μέχρι την επαναπώλησή του η αρχική αξία του ακινήτου μειώνεται, με αποτέλεσμα οι πιστωτές να εισπράττουν τελικά μέρος μόνο της αξίας του δανείου. Επιπλέον, τα ενυπόθηκα αυτά στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου τιτλοποιήθηκαν από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και στη συνέχεια πωλήθηκαν σε επενδυτές. Έτσι, η διαχείριση των δανείων δε γινόταν από εμπορικές τράπεζες αλλά από εισπρακτικές εταιρίες τόκων και κεφαλαίων, οι οποίες δεν είχαν ούτε τη δυνατότητα ούτε και συμφέρον να αναδομήσουν τα δάνεια αυτά για να τα καταστήσουν εξυπηρετήσιμα. Επιπλέον, οι υποθήκες για τα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου μέσω πολύπλοκων χρηματοπιστωτικών μεθοδεύσεων μεταβιβάστηκαν σε πολλαπλούς επενδυτές με αποτέλεσμα οποιαδήποτε μορφή αναδόμησης του χρέους να συναντά σοβαρά νομικά εμπόδια. Έτσι, αφού η κατάσχεση των ακινήτων προκρίθηκε ως λύση έναντι της αναδιάρθρωσης των δανείων, τα δάνεια αυτά, μόλις ξεκίνησε η κατάρρευση της αγοράς ακινήτων, μετατράπηκαν σε πολύ επισφαλείς επενδύσεις. Όταν από τις αρχές του 2007 εκδηλώθηκαν τα πρώτα προβλήματα με τα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου έγινε αντιληπτό ότι πολλοί επενδυτές θα υφίσταντο σοβαρές ζημίες με άμεση συνέπεια τον τερματισμό της διαδικασίας χορήγησης ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου, καθώς οι τιμές των τίτλων των δανείων αυτών καταποντίστηκαν. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με την μειωμένη ζήτηση για αγορά ακινήτων, οδήγησε στην περεταίρω επιδείνωση του στεγαστικού τομέα. Τελικά, αποδείχτηκε ότι η οι τίτλοι που βασίζονταν στην τιτλοποίηση των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων ήταν εξαιρετικά επισφαλή, εξαιτίας κυρίως του μεγέθους της φούσκας που είχε δημιουργηθεί στην αμερικανική αγορά ακινήτων. Ενδεικτικό είναι ότι στα μέσα της δεκαετίας του 2000 τα ακίνητα ήταν ήδη υπερτιμημένα πάνω από 50% σε σχέση με ό,τι θα υπαγόρευαν τα θεμελιώδη οικονομικά δεδομένα. Πρακτικά, αυτοί που αγόρασαν κάποιο ακίνητο κατά τη διάρκεια των χρόνων της φούσκας βρέθηκαν να έχουν υποθήκες με αξία μεγαλύτερη από εκείνη του ακινήτου. Η αρνητική αυτή καθαρή αξία ευνοεί την αθέτηση πληρωμών και την κατάσχεση και αν τελικά ένα ακίνητο αξίζει λιγότερο από την

υποθήκη του οι δανειστές και οι επενδυτές που είχαν αγοράσει τίτλους βασισμένους σε υποθήκες είναι σίγουρο ότι θα υποστούν ζημίες. Ο τερματισμός της φούσκας αυτής θα είχε μεμονωμένες συνέπειες για τους ιδιοκτήτες των ακινήτων και για τους δανειστές τους, όμως η κρίση του 2008 έδειξε ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αφού η κατάρρευση της αγοράς ακινήτων οδήγησε τελικά και στην κατάρρευση του σκιώδους τραπεζικού συστήματος (Krugman, 2009).

Αυτό ακριβώς είναι το δεύτερο σημείο στο σημείο εστιάζει η ανάλυση του P. Krugman. Όπως επισημαίνεται, οι κλονισμοί από την κρίση στον στεγαστικό τομέα και στα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου αρχικά αντιμετωπίστηκαν, στη συνέχεια, όμως, η κατάσταση επιδεινώθηκε ραγδαία εξαιτίας των κινδύνων που δημιούργησε το σκιώδες τραπεζικό σύστημα. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να περιγράψει το παράλληλο εκείνο τραπεζικό σύστημα που αποτελείται από τραπεζικά ιδρύματα, τα οποία δε διενεργούν συμβατικές τραπεζικές δραστηριότητες και δεν επιβλέπονται από ρυθμιστικές αρχές. Αντίθετα, οι λειτουργίες των χρηματοπιστωτικών αυτών ιδρυμάτων είναι αδιαφανείς, δικαιολογώντας τον χαρακτηρισμό σκιώδεις. Για επτά δεκαετίες ο νόμος Γκλας-Στίγκαλ χώριζε με σαφήνεια τις τράπεζες σε εμπορικές που εκτελούσαν τις συμβατικές τραπεζικές δραστηριότητες (λ.χ. καταθέσεις) και επενδυτικές, οι οποίες δε δέχονταν καταθέσεις και για τον λόγο αυτό δεν υπόκειντο σε ρυθμίσεις. Η διάκριση αυτή θωράκιζε την σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ωστόσο, ο νόμος αυτός ανακλήθηκε το 1999 επιτρέποντας και στις εμπορικές τράπεζες να ασχοληθούν με επενδυτικές δραστηριότητες. Όμως, η απορύθμιση αυτή δε συνέβαλλε τόσο στο ξέσπασμα της κρίσης του 2008, όσο η δραστηριότητα του μη ρυθμιζόμενου σκιώδους τραπεζικού συστήματος, το οποίο διαρκώς μεγεθύνονταν και σε μερικές περιπτώσεις υποσκέλιζε ακόμη και το συμβατικό. Ο P. Krugman υπογραμμίζει το γεγονός ότι το σκιώδες τραπεζικό σύστημα, εξαιτίας των μακροπρόθεσμων και σχετικά μη ρευστοποιήσιμων τίτλων που χρηματοδοτούνται μέσω βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεων, καθιστά το χρηματοπιστωτικό σύστημα ευάλωτο σε κινδύνους, ανάλογους μ' εκείνους των μαζικών αναλήψεων και μάλιστα χωρίς την προστασία που παρέχει το τραπεζικό σύστημα, όπως λ.χ. η ασφάλεια καταθέσεων. Αρχικά, λοιπόν, οι ζημίες που σχετίζονταν με ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου, υπονόμευσαν την εμπιστοσύνη στο σκιώδες τραπεζικό σύστημα. Έτσι, όταν οι

επενδυτές στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς του σκιώδους τραπεζικού συστήματος απέσυραν τα χρήματά τους από τις αγορές αυτές, το σύστημα έγινε ευάλωτο και οδήγησε σ' έναν αυτοενισχυόμενο φαύλο κύκλο ρευστοποίησης τίτλων. Η εξέλιξη αυτή είχε ως συνέπεια την αύξηση της τρωτότητας στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και την πτώση των τιμών σε πολλές κατηγορίες τίτλων. Τα κεφαλαιακά αποθέματα εξαντλούνταν όσο πωλούνταν εσπευσμένα οι τίτλοι, ενώ οι επενδυτές απαιτούσαν μεγαλύτερο επιτόκιο προκειμένου να μην αποσύρουν τα χρήματά τους. Η δυναμική αυτή που αναπτύσσονταν στο αμερικανικό χρηματοοικονομικό σύστημα έλαβε μεγάλες διαστάσεις εξαιτίας της πολύ κακής ποιότητας των τίτλων που συνδέονταν με υποθήκες στην αγορά ακινήτων και είχαν εξαπλωθεί σ' όλο το σύστημα. Η διασπορά αυτή εξηγεί το πώς μια σχετικά μικρή ποσότητα επικίνδυνων τίτλων υπονόμεισε την εμπιστοσύνη των επενδυτών σε μια μεγαλύτερη ποικιλία τίτλων σε διάφορες αγορές. Όπως διαπιστώνει ο P. Krugman, η μείωση της αξίας των τίτλων αυτών που επιδείνωσε τους ισολογισμούς προκαλώντας περαιτέρω πωλήσεις τίτλων, μοιάζει με την μείωση του δανεισμού που οδήγησε στην αυτοεκπληρούμενη χρηματοπιστωτική κρίση στην Ασία. Υπό το πρίσμα αυτό, η κρίση του 2008 ξεκίνησε από την κατάρρευση της αξίας επικίνδυνων τίτλων ενώ την ασιατική κρίση σηματοδότησε η κατάρρευση της αξίας του τοπικού νομίσματος. Η πτώση της αξίας των τίτλων αυτών και η ρευστοποίησή τους προκάλεσαν τη συρρίκνωση του σκιώδους τραπεζικού συστήματος με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που οι μαζικές τραπεζικές αναλήψεις συρρίκνωσαν το συμβατικό τραπεζικό σύστημα τη δεκαετία του 1930. Οι επενδυτές αποφεύγοντας τα παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα, στράφηκαν στα βραχυπρόθεσμα χρεόγραφα του αμερικανικού δημοσίου τα επιτόκια των οποίων σχεδόν μηδενίστηκαν, καθώς τα κρατικά χρεόγραφα αυτά θεωρούνταν οι ασφαλέστερες επενδύσεις και ήταν τα μόνα που σ' ένα περιβάλλον αστάθειας οι αγορές αποδεχόταν ως εγγύηση στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές. Στην αμερικανική οικονομία εκδηλώθηκε μια πιστωτική συρρίκνωση, καθώς η κατάρρευση του σκιώδους τραπεζικού συστήματος ακολουθήθηκε από την κάμψη της δραστηριότητας των συμβατικών τραπεζών. Πράγματι, τα επιτόκια αυξήθηκαν, τα όρια των πιστωτικών καρτών μειώνονταν, τα αιτήματα για νέα δάνεια γίνονταν δύσκολα δεκτά, πολλές επιχειρήσεις και νοικοκυριά έχασαν την πρόσβαση στην πίστωση και γενικά δυνατότητα των καταναλωτών ν' αγοράσουν με πίστωση περιορίστηκε παρά τις προσπάθειες της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας,

διαμορφώνοντας μια κατάσταση όμοια με την παγίδα στην οποία είχε πέσει η νομισματική πολιτική της Ιαπωνίας (Krugman, 2009).

Το τρίτο σημείο της ανάλυσης του P. Krugman επικεντρώνεται στην νομισματική πολιτική που ασκήθηκε από την Fed κατά τη διάρκεια της κρίσης. Όταν εκδηλώθηκε η κρίση διοικητής της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας ήταν ο B. Bernanke, ένας επιφανής οικονομολόγος, ο οποίος μελετώντας σε βάθος την Μεγάλη Κρίση του 1929 και συνέβαλε σημαντικά στην θεωρία των νομισματικών οικονομικών. Παρά το γεγονός ότι κανείς δεν ήταν καταλληλότερος από το B. Bernanke, όταν άρχισε να εκδηλώνεται η κρίση, δεν κατόρθωσε να προσανατολίσει τις χρηματοπιστωτικές αγορές προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Ο P. Krugman σημειώνοντας ότι η Fed ιδρύθηκε προκειμένου να διαχειρίζεται τα επιτόκια και να παρέχει ρευστότητα στις τράπεζες, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο, επισημαίνει ότι ο B. Bernanke αξιοποίησε επιθετικά αυτά τα εργαλεία ήδη από την αρχή της κρίσης. Σημειώνεται ιδιαίτερα ότι η Fed μείωσε το ημερήσιο επιτόκιο με το οποίο διενεργείται ο διατραπεζικός δανεισμός από 5,25% σε μόλις 1% ενώ παράλληλα αύξησε κατακόρυφα τον δανεισμό προς τις εμπορικές τράπεζες. Αυτή η πολιτική σε φυσιολογικές περιόδους θα είχε μειώσει τα επιτόκια σ' όλο το φάσμα των τραπεζικών προϊόντων και υπηρεσιών και θα είχε οδηγήσει σε πιστωτική επέκταση. Όμως, οι κινήσεις αυτές της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας δεν υλοποιούνταν σε φυσιολογικές περιόδους. Έτσι, παρά την προσπάθεια της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας να μειώσει τα επιτόκια στην αμερικανική χρηματοπιστωτική αγορά, τα επιτόκια εκείνα που διαμορφώνουν τις αποφάσεις για δαπάνες και επενδύσεις παρέμεναν ανεπηρέαστα φανερώνοντας την αδυναμία της Fed να επηρεάσει τις εξελίξεις στην αμερικανική οικονομία. Ο Krugman εντοπίζει την αιτία της αρνητικής αυτής εξέλιξης στο γεγονός ότι οι δράσεις της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας αφορούν τις συμβατικές τράπεζες, οι οποίες, όμως, δε βρίσκονταν στο επίκεντρο της κρίσης. Έτσι, η νομισματική πολιτική δεν επέφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στην πραγματικότητα, όσο και αν διευκολύνονταν η τραπεζική δραστηριότητα λ.χ. της Citibank ή της Bank of America, η κρίση στο αμερικανικό χρηματοπιστωτικό σύστημα δε θα μπορούσε να αναχαιτιστεί. Η Fed, λοιπόν, βρέθηκε σε παγίδα ρευστότητας ιαπωνικού τύπου, όπου η άσκηση νομισματικής πολιτικής δεν μπορούσε να επηρεάσει ουσιαστικά την πραγματική οικονομία. Ο ίδιος ο B. Bernanke υποστήριζε ότι η νομισματική πολιτική

μπορούσε να είναι αποτελεσματική, ακόμη και εγκλωβισμένη σε μια παγίδα ρευστότητας, αν μπορούσε να μεταβάλλει τη σύνθεση τον ισολογισμού της κεντρικής τράπεζας, δηλαδή αν εκτός από τις συμβατικές τράπεζες μπορούσε να χορηγήσει δάνεια και σε επενδυτικές τράπεζες, ιδρύματα της χρηματαγοράς ή ακόμη και σε μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις. Πράγματι, το 2008 η Fed εισήγαγε ένα μείγμα τέτοιων διευκολύνσεων σε μια προσπάθειά της να χορηγήσει πιστώσεις εκεί που το ιδιωτικό χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν ήταν ικανό να επιτελέσει τον ρόλο αυτό. Όμως, τα αποτελέσματα και αυτής της πολιτικής, δεν ήταν ικανοποιητικά. Σύμφωνα με τον P. Krugman, η αδυναμία της νομισματικής πολιτικής οφείλονταν στην μικρή της κλίμακα σε σχέση με την γιγαντιαία αμερικανική χρηματοπιστωτική αγορά. Πράγματι, η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα μπορεί με ευκολία ν' αυξήσει την ποσότητα των τραπεζικών αποθεματικών και του ρευστού σε κυκλοφορία αφού μόνο αυτή μπορεί να δημιουργήσει νομισματική βάση. Όμως, όταν προσπαθεί να ενισχύσει την χρηματοπιστωτική αγορά, αφενός τίθεται το ζήτημα της υποκατάστασης των ιδιωτών, καθώς η διοχέτευση πιστώσεων στην αγορά ενδέχεται να αντισταθμίζεται από ιδιωτικές αποσύρσεις, και αφετέρου τίθεται το ζήτημα της κλίμακας, αφού οι ενέργειες και οι πρωτοβουλίες της Fed είναι δύσκολο να επηρεάσουν ουσιαστικά μια γιγαντιαία αγορά. Επιπλέον, η Fed βρέθηκε στην ουρά των εξελίξεων, καθώς η εξελισσόμενη χρηματοπιστωτική κρίση παρουσίαζε νέες διαστάσεις, όπως ήταν η διεθνής της εξάπλωση (Krugman, 2009).

Η διάσταση αυτή αποτελεί το τέταρτο σημείο που εστιάζει η ανάλυση του P. Krugman. Όπως υποστηρίζεται ύστερα από τις κρίσεις της δεκαετίας του 1990, οι κυβερνήσεις των χωρών εκείνων που πλήγηκαν θέλησαν να προστατευθούν από το ενδεχόμενο μιας νέας κρίσης και για τον λόγο αυτό περιόρισαν τον ξένο δανεισμό που τις καθιστούσε ευάλωτες στο εξωτερικό και παράλληλα δημιούργησαν τεράστια αποθέματα σε δολάρια και ευρώ, ώστε να είναι θωρακισμένες στην περίπτωση μιας επείγουσας κατάστασης. Στην πραγματικότητα, υπήρχε η πεποίθηση ότι αναδυόμενες αγορές, αλλά και άλλες χώρες, είχαν πλέον αποσυνδεθεί από το δολάριο και τις ΗΠΑ. Αυτό θεωρήθηκε από ορισμένους ότι θα ωφελούσε την παγκόσμια οικονομία, όμως τελικά η παρατηρούμενη ανώμαλη προσγείωση των αναδυόμενων οικονομιών υπήρξε το δεύτερο επίκεντρο της κρίσης που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ. Ο P. Krugman επισημαίνει ότι παράλληλα με τη μεγέθυνση του σκιώδους τραπεζικού συστήματος

κατά τα προηγούμενα χρόνια μεταμορφώνονταν και ο χαρακτήρας του χρηματοπιστωτικού συστήματος το οποίο διεθνοποιούταν διαρκώς. Η εμφάνιση, λοιπόν, της χρηματοπιστωτικής παγκοσμιοποίησης αντανακλούνταν στο γεγονός ότι οι Αμερικανοί επενδυτές διατηρούσαν μεγάλο μέρος του χαρτοφυλακίου τους στο εξωτερικό και ξένοι επενδυτές διατηρούσαν μεγάλο μέρος του δικού τους χαρτοφυλακίου στις ΗΠΑ προκειμένου να μειώσουν έκαστοι την έκθεσή τους στην περίπτωση οικονομικής κρίσης στο εσωτερικό. Η χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση δε βασίστηκε, όμως, μόνο στην κάλυψη κινδύνου αλλά και σε ριψοκίνδυνες επενδύσεις που σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιούσαν τη μόχλευση. Όταν, όμως, εκδηλώθηκε η κρίση στις ΗΠΑ οι διασυνοριακές αυτές επενδύσεις λειτούργησαν ως ένας μηχανισμός μετάδοσης μολύνοντας και άλλες οικονομίες. Έτσι, η κρίση που ξεκίνησε στην αμερικανική στεγαστική αγορά μεταδόθηκε και στο εξωτερικό. Ιδιαίτερα μετά την καταστροφική απόφαση το 2008 να μην διασωθεί η Lehman Brothers εξαιτίας της λανθασμένης υπόθεσης του Υπουργείου Οικονομικών ότι οι συνέπειες της χρεοκοπίας της δε θα ήταν ιδιαίτερα σοβαρές, δεν κατέρρευσαν απότομα μόνο οι τιμές των τίτλων, αλλά επηρεάστηκε αρνητικά και το λεγόμενο carry trade, ο δανεισμός δηλαδή χρημάτων από χώρες με χαμηλό επιτόκιο και η παροχή πιστώσεων εκεί όπου τα επιτόκια είναι ψηλά. Ακόμη και η εθνικοποίηση ουσιαστικά της AIG, του γιγαντιαίου ασφαλιστικού ομίλου, δεν απέτρεψε τον πανικό στις αγορές, με συνέπεια η διοχέτευση κεφαλαίων από χώρες με χαμηλά επιτόκια να περιοριστεί και όσοι συμμετείχαν σε διασυνοριακές δραστηριότητες να υποστούν ζημίες, θυμίζοντας έτσι καταστάσεις που η παγκόσμια οικονομία βίωσε κατά την ασιατική κρίση το 1997 αλλά σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα (Krugman, 2009).

Πράγματι, η παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, έχει αυξήσει τον χρηματοπιστωτικό κίνδυνο εξαιτίας της ευκολίας με την οποία χρηματοοικονομικές κρίσεις και άλλα οικονομικά σοκ μπορούν να μεταδοθούν από μία αγορά σε μια άλλη. Η διεθνής αρθρογραφία χρησιμοποιεί έναν όρο από τον τομέα της επιδημιολογίας για να περιγράψει την κατάσταση όπου μια τοπική χρηματοοικονομική κρίση που εκδηλώνεται σε μια αγορά, μεταδίδεται μέσω κάποιου μηχανισμού και στις υπόλοιπες αγορές με τις οποίες συνδέεται. Ο όρος αυτός είναι η χρηματοοικονομική μόλυνση (financial contagion) και έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον τόσο των οικονομολόγων όσο και των διαμορφωτών πολιτικής εξαιτίας

των σοβαρότατων επιπτώσεων που επιφέρει. Παλαιότερα, η χρηματοοικονομική μόλυνση θεωρούνταν ότι αφορούσε μόνο τις αναδυόμενες αγορές, όμως η χρηματοπιστωτική κρίση που εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ το 2008 ανέτρεψε τη λανθασμένη αυτή παραδοχή. Ένας παράγοντας, ο οποίος έκανε την κρίση αυτή τόσο δριμύεια, είναι η έκταση και η φύση της ενοποίησης των διεθνών τραπεζών, η οποία οδήγησε σε πρωτοφανή μετάδοση της χρηματοοικονομικής αστάθειας, όπως διαπιστώνεται σε έκθεση του ΟΟΣΑ (2012). Η χρηματοοικονομική μόλυνση μέσω των διεθνών τραπεζών συμβαίνει όταν μια τράπεζα αντιδρώντας σε επιδείνωση του ισολογισμού της, περιορίζει τις διεθνείς της πιστωτικές δραστηριότητες επηρεάζοντας χώρες, οι οποίες δεν εκτίθενται άμεσα στο αρχικό σοκ. Η επιδείνωση του ισολογισμού μπορεί να προκαλείται είτε από ένα σοκ στην έδρα της τράπεζας, είτε από σοκ που επιδρούν σε τρίτες χώρες με τις οποίες διατηρεί πιστωτικές σχέσεις. Γενικά, η διεθνής τραπεζική ενοποίηση συνεισφέρει στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της ανάπτυξης, όμως καθιστά τις χώρες εκθέτες στον κίνδυνο μετάδοσης μιας κρίσης. Πράγματι, σύμφωνα με τους Kollmann & Malherbe (2011), στις σύγχρονες ερμηνείες της χρηματοοικονομικής μόλυνσης οι ισολογισμοί των διεθνών τραπεζών θεωρούνται το βασικό κανάλι μετάδοσης μιας κρίσης, όπως άλλωστε έδειξε και η εμπειρία της κρίσης στις ΗΠΑ. Σε αντίθεση με την εκδήλωση προηγούμενων κρίσεων, το διεθνές εμπόριο έπαιξε έναν δευτερεύοντα ρόλο, καθώς οι χώρες που επηρεάστηκαν περισσότερο ήταν αυτές που διατηρούσαν χρηματοπιστωτικούς δεσμούς με την αμερικανική οικονομία και όχι εμπορικούς. Η τραπεζική λειτουργία και οι τακτικές της αποτελούν μια πηγή αστάθειας που μεγεθύνει την επίδραση μιας κρίσης, καθώς σ' ένα διεθνοποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα οι τράπεζες διατηρούν εγχώρια και ξένα περιουσιακά στοιχεία και δανείζουν σε εγχώριους και ξένους αλλά δανείζονται και μεταξύ τους. Συνεπώς, μια αρνητική μακροοικονομική εξέλιξη ή ένα πιστωτικό σοκ σε μια χώρα που θα μειώσει το ενεργητικό στους ισολογισμούς των διεθνών τραπεζών και άλλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων μπορεί να προκαλέσει μια παγκόσμια κάμψη του τραπεζικού δανεισμού, η οποία με την σειρά της θα προκαλέσει μια παγκόσμια ύφεση (Krugman, 2009).

Ο γνωστός επενδυτής G.Soros (2008) στο βιβλίο του «*Η οικονομική κρίση του 2008 και η σημασία της*» ακολουθεί μια διαφορετική προσέγγιση για να ερμηνεύσει την

κρίση αυτή. Η συλλογιστική του G. Soros ξεκινά από την διατύπωση της θεωρίας της «ανακλαστικότητας» και καταλήγει στην προσέγγιση της οικονομικής κρίσης με βάση την θεωρία αυτή. Η κεντρική ιδέα του G. Soros είναι ότι οι κοινωνικές επιστήμες, όπως τα οικονομικά, έχουν μια διαφορετική δομή από τις φυσικές επιστήμες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια σαφή αιτιώδη σχέση. Αντίθετα, στις κοινωνικές επιστήμες, η πορεία των γεγονότων είναι πιο περίπλοκη καθώς τα γεγονότα αυτά εμπλέκονται μεταξύ τους αλλά και όσοι συμμετέχουν σ' αυτά αλληλεπιδρούν. Ο G. Soros θεωρεί, λοιπόν, ότι η οικονομική επιστήμη λανθασμένα έχει προβεί σε καθολικές γενικεύσεις οι οποίες είναι συγκρίσιμες με τους νόμους της φυσικής. Αντίθετα, η θεωρία της «ανακλαστικότητας» υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα στα οικονομικά υπάρχει ένα εγγενές στοιχείο απροσδιοριστίας, το οποίο δεν επιτρέπει αιτιοκρατικές εξηγήσεις και προβλέψεις. Υπό το πρίσμα αυτό μπορεί να υποστηριχτεί ότι η κλασική οικονομική θεωρία και η «έννοια της ισορροπίας» μιμούνται τη νευτώνεια φυσική, όμως ο ισχυρισμός ότι οι αγορές τείνουν προς την ισορροπία, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Έτσι, αφού οι χρηματοπιστωτικές αγορές δεν τείνουν προς την ισορροπία, δεν μπορούν να αφεθούν χωρίς ρύθμιση και έλεγχο. Η ανάλυση του G. Soros δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν δεν επεξηγηθούν τα θεμελιώδη θεωρητικά στοιχεία της θεωρίας της «ανακλαστικότητας». Συγκεκριμένα, το μοντέλο που προτείνει ο G. Soros αφορά την σχέση ανάμεσα στη αντίληψη και στην πραγματικότητα. Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο, στο οποίο κυριαρχούν οι παρανοήσεις, οι παρερμηνείες και οι προκατειλημμένες αντιλήψεις παρά η τέλεια γνώση, ο τρόπος σκέψης των συμμετεχόντων στην αγορά έχει μια διπλή λειτουργία. Η πρώτη λειτουργία, η γνωστική, αφορά την προσπάθεια των συμμετεχόντων να κατανοήσουν μια κατάσταση. Η δεύτερη λειτουργία, η συμμετοχική ή χειραγωγική, αφορά την προσπάθειά τους να αλλάξουν την κατάσταση αυτή. Εύλογα οι δυο αυτές λειτουργίες ενεργούν προς αντίθετες κατευθύνσεις και παρεμβάλλονται η μια στην άλλη. Η «ανακλαστικότητα» περιγράφει αυτήν ακριβώς την παρεμβολή (Soros, 2008).

Όπως υποστηρίζει ο G. Soros, η θεωρία της «ανακλαστικότητας» σχετίζεται άμεσα με την κρίση του 2008. Ειδικότερα, η αμφίδρομη ανακλαστική σχέση ανάμεσα στην αντίληψη και στην πραγματικότητα είναι η αιτία δημιουργίας ισχυροποιούμενων αλλά και αυτοκαταστροφικών διαδικασιών οικονομικής ανόδου-πτώσης ή φούσκας.

Στην πραγματικότητα, κάθε φούσκα αποτελεί την ίδια στιγμή μια τάση αλλά και μια εσφαλμένη εκτίμηση, οι οποίες αλληλεπιδρούν. Στην στεγαστική αγορά των ΗΠΑ υπήρξε μια φούσκα, όμως η κρίση του 2008 δεν είναι η συνέπεια του γεγονότος ότι αυτή η φούσκα έσκασε. Αντίθετα, η κρίση αυτή υπήρξε μέρος μιας υπερ-φούσκας, δηλαδή μιας μακροπρόθεσμης ανακλαστικής διαδικασίας που διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων είκοσι πέντε ετών πριν την εκδήλωση της κρίσης. Η κρίση αυτή σύμφωνα με τον G.Soros οφείλεται σε μια δεσπόζουσα τάση, στην επέκταση της πίστωσης, και σε μια κυρίαρχη παρανόηση, στην απόλυτη εμπιστοσύνη στην ελεύθερη αγορά. Η κρίση του 2008, όμως, αποτέλεσε σημείο καμπής, καθώς τόσο η δεσπόζουσα τάση όσο και η κυρίαρχη παρανόηση έχουν απολέσει την εγκυρότητά τους και έχουν καταστεί αβάσιμες (Soros, 2008).

Ο G. Soros αναγνωρίζει ότι η οικονομική κρίση του 2008 είναι η χειρότερη μετά τη Μεγάλη Ύφεση. Η κρίση αυτή υπήρξε συστημική. Ειδικότερα, ο G. Soros υποστηρίζει ότι η κρίση του 2008 οφείλεται σε δύο φούσκες: στην φούσκα των ακινήτων και στην μακροπρόθεσμη υπερ-φούσκα, οι οποίες εξελίχθηκαν παράλληλα, και όχι σε απομόνωση. Η φούσκα των ακινήτων αναπτύχθηκε ακολουθώντας την πορεία ενός οικονομικού κύκλου απότομων διακυμάνσεων σε συνδυασμό με την όλο και πιο επιθετική χαλάρωση των προϋποθέσεων δανεισμού, πιστωτική επέκταση, η αύξηση των τιμών των κατοικιών, μείωση των αποταμιεύσεων, μείωση της ποιότητας της πίστωσης, αυξανόμενο μερίδιο των δανείων υψηλού κινδύνου και αύξηση των σύνθετων παράγωγων χρηματοοικονομικών προϊόντων στην αγορά ακινήτων. Η υπερ-φούσκα βασίστηκε στον φονταμενταλισμό της αγοράς, στην εσφαλμένη, δηλαδή, αντίληψη για το μηχανισμό της αγοράς και τα πλεονεκτήματά του. Η κρίση του 2008 αποτελεί το σημείο καμπής, όπου οι δύο αυτές φούσκες συνδυάστηκαν σηματοδοτώντας το τέλος μιας εποχής. Αυτή τη φορά η κρίση δεν περιορίστηκε σε ένα συγκεκριμένο τμήμα των χρηματοπιστωτικών αγορών, αλλά είχε θέσει σε κίνδυνο ολόκληρο το σύστημα. Κατά το παρελθόν οι αγορές είχαν αποτρέψει αποτελεσματικά τις προσπάθειες των οικονομικών αρχών να τις θέσουν υπό έλεγχο, ενώ οι κεντρικές τράπεζες αντέδρασαν με καθυστέρηση, πιστεύοντας ότι η κρίση στην αγορά ακινήτων ήταν ένα μεμονωμένο φαινόμενο. Συμπερασματικά, η κρίση του 2008 ερμηνεύεται ως μια αντανάκλαση του γεγονότος ότι, τόσο οι συμμετέχοντες στην αγορά όσο και οι ρυθμιστικές αρχές, δεν κατανοούσαν τον τρόπο που

λειτουργούν οι χρηματοοικονομικές αγορές, υποδεικνύοντας έτσι την ανάγκη για ένα νέο εννοιολογικό πλαίσιο (Soros, 2008).

Ο G. Soros υπογραμμίζει εμφατικά την ανάγκη για ένα νέο οικονομικό μοντέλο και υπογραμμίζει ότι η θεωρία της «ανακλαστικότητας» μπορεί να εξηγήσει τα γεγονότα καλύτερα από την επικρατούσα θεωρία. Ειδικότερα, η έννοια της «ανακλαστικότητας» που αφορά τη σχέση μεταξύ της σκέψης και της πραγματικότητας, μπορεί να αναδείξει τον τρόπο που παρεξηγήσεις και παρερμηνείες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της οικονομικής ιστορίας. Στην πραγματικότητα, η ελεύθερη αγορά δεν είναι ένας αλάνθαστος μηχανισμός που αυτοδιορθώνεται και που ο απρόσκοπτος ανταγωνισμός δημιουργεί την τέλεια γνώση, η οποία οδηγεί αναπόφευκτα σε μια κατάσταση ισορροπίας. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες στην αγορά διακατέχονται από προκαταλήψεις και οδηγούνται σε παρανοήσεις, οι οποίες επηρεάζουν αναπόφευκτα, όχι μόνο τις τιμές της αγοράς, αλλά και τα βασικά οικονομικά μεγέθη. Όπως σημειώνει ο G. Soros, οι οικονομολόγοι δεν έχουν ενστερνιστεί την άποψη αυτή σε μεγάλο βαθμό επειδή υπονομεύει την αντίληψη ότι τα οικονομικά είναι μια καθαρά αντικειμενική επιστήμη. Ωστόσο, η θεωρία της «ανακλαστικότητας» εξηγεί καλύτερα το τι συμβαίνει στις χρηματοπιστωτικές αγορές σε σχέση με την κλασική οικονομική θεωρία. Ο G. Soros χρησιμοποιεί την οικονομική κρίση του 2008 για να τονίσει τόσο την αδυναμία της κλασικής οικονομικής θεωρίας όσο και την ισχύ της θεωρίας της «ανακλαστικότητας». Είναι σαφές ότι η κρίση αυτή διέψευσε πολλά από τα κεντρικά δόγματα της φιλελεύθερης οικονομίας: οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν συγκλίνουν προς την τέλεια γνώση αλλά ούτε και η απουσία ρύθμισης είναι επιθυμητή. Αντίθετα, λανθασμένες αντιλήψεις και παρανοήσεις μπορεί να δημιουργήσουν μια αυτοτροφοδοτούμενη κρίση (Soros, 2008).

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον G. Soros η κρίση του 2008 ξεκίνησε ένα χρόνο νωρίτερα όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα σοβαρά προβλήματα στην αγορά κατοικίας των ΗΠΑ και στην αγορά ενυπόθηκων δανείων. Στη συνέχεια οι βραχυπρόθεσμες πιστωτικές αγορές πάγωσαν και οι κεντρικές τράπεζες παρενέβησαν για την παροχή ρευστότητας. Όμως, οι συνθήκες για την εκδήλωση της χρηματοπιστωτικής αυτής κρίσης διαμορφώνονταν από πολύ παλιότερα. Η φούσκα των ακινήτων ήταν κατάληξη της φούσκας των εταιρειών του διαδικτύου του 2000 αλλά και της

τρομοκρατικής επίθεσης της 9/11, που ανάγκασαν τη Fed να μειώσει το βασικό της επιτόκιο στο 1%, ενώ στην πραγματικότητα, για σχεδόν τρία χρόνια, το βραχυπρόθεσμο επιτόκιο προσαρμοσμένο στον πληθωρισμό ήταν αρνητικό. Το φθινό χρέμα, το οποίο κατέκλυσε τις αγορές, οδήγησε σε πολλές υπερβολές, οι οποίες, μεταξύ άλλων, προκάλεσαν και τη φούσκα των ακινήτων. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, καθώς όταν το χρέμα είναι φθινό, οι δανειστές έχουν κίνητρο να συνεχίζουν διαρκώς να δανείζουν. Στην πραγματικότητα, οι πιστωτές στεγαστικών δανείων χαμήλωσαν τα πρότυπα δανεισμού για να εισπράξουν υψηλά μπόνους, την ίδια στιγμή που μεταβίβαζαν τις υποθήκες σε τρίτους θεσμικούς επενδυτές. Ως αποτέλεσμα, οι τράπεζες είχαν μικρό ενδιαφέρον για τον έλεγχο της πιστοληπτικής ικανότητας των πελατών τους. Επιπλέον, υπήρξε κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων μέσω της χορήγησης δανείων σε άτομα χωρίς δουλειά, εισόδημα και περιουσιακά στοιχεία και μέσω της τιτλοποίησης, η οποία τροφοδότησε περαιτέρω τη φρενίτιδα στην αγορά ακινήτων. Είναι ενδεικτικό ότι σε μια περίοδο πέντε ετών (2000-2005) οι τιμές των κατοικιών αυξήθηκαν κατά το εντυπωσιακό 50%. Όμως, η πρακτική τιτλοποίησης των υποθηκών των στεγαστικών δανείων και η μετατροπή τους ιδιαίτερα σε εξασφαλισμένα χρεωστικά, τα λεγόμενα CDOs, εξαιτίας της πολυπλοκότητά τους, δεν επέτρεπαν τη σωστή εκτίμηση του κινδύνου από τις ρυθμιστικές αρχές, τους οίκους αξιολόγησης και του ίδιους τους κατόχους τους. Στην πραγματικότητα, όλη η αγορά ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου χαρακτηριζόταν από επιθετικό δανεισμό και παραπλανητικές επιχειρηματικές πρακτικές. Τα hedge funds συμμετείχαν στην αγορά αυτή προσφέροντας ασφάλιση για τα CDOs και ακόμη πιο σύνθετα χρηματοπιστωτικά προϊόντα. Η υπερβολική, όμως, μόχλευση που χρησιμοποιήθηκε από τα hedge funds, σε συνδυασμό με τη δυσκολία αποτίμησης της ασφάλισης για την κάλυψη των λεγόμενων τοξικών τίτλων αποδείχτηκε μια καταστροφική πρακτική. Η κατάρρευση της αγοράς αυτής ξεκίνησε όταν αρκετοί από τους μεγαλύτερους πιστωτές ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν ότι διέθεσαν δισεκατομμύρια δολάρια σε επισφαλή δάνεια. Ο πρόεδρος της Fed διαβεβαίωσε το κοινό ότι η κρίση στην αγορά ακινήτων ήταν υπό έλεγχο, όμως τα στοιχεία έδειχναν ότι οι απειλές για την πραγματική οικονομία ήταν πιο εκτεταμένες και συστηματικές από ό,τι οι αξιωματούχοι παραδέχονταν. Ο G. Soros επισημαίνει ότι δεδομένου ότι η πραγματική οικονομική μεγέθυνση τροφοδοτήθηκε από την πιστωτική επέκταση, δεν ήταν λογικό

να αναμένει κανείς ότι η οικονομία δεν θα επηρεαστεί αρνητικά από μια συρρίκνωση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η φούσκα στην αγορά ακινήτων σύμφωνα με τον G. Soros είναι συνεπής με την θεωρία της «ανακλαστικότητας» και το μοντέλο του για την ακολουθία οικονομικής ανόδου-πτώσης. Συγκεκριμένα, στη φούσκα ακινήτων υπήρξε μια κυρίαρχη τάση, η οποία αφορά την χαλάρωση των κριτηρίων δανεισμού και την διεύρυνση του λόγου δάνειο/αξία υποθήκης. Η κυρίαρχη αυτή τάση υποστηρίχτηκε από μια κυρίαρχη παρανόηση, δηλαδή ότι η αξία των εγγυήσεων δεν επηρεάζονταν από την προθυμία δανεισμού. Έτσι, η κερδοσκοπική ζήτηση, οι ελαστικές δανειοδοτικές πρακτικές και οι πολύπλοκοι τρόποι τιτλοποίησης των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων τροφοδότησαν την φούσκα στην αγορά ακινήτων (Soros, 2008).

Όπως προαναφέρθηκε, όμως, η φούσκα των ακινήτων στην αμερικανική οικονομία εξελίσσονταν μια πολύ ευρύτερη ακολουθία οικονομικής ανόδου-πτώσης. Η υπερφούσκα αυτή, όμως, είναι πιο περίπλοκη και απαιτεί μια περισσότερο σύνθετη ερμηνεία. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι διαδικασίες ανόδου-πτώσης εκπορεύονται από μια ανακλαστική αλληλεπίδραση, η οποία εκδηλώνεται μεταξύ μιας κυρίαρχης τάσης και μιας κυρίαρχης παρανόησης. Στην υπερφούσκα η κυρίαρχη τάση είναι ίδια μ' εκείνη στη φούσκα των ακινήτων, δηλαδή οι εξεζητημένες μέθοδοι δημιουργίας πιστώσεων. Ωστόσο, η κυρίαρχη παρανόηση είναι διαφορετική και βασίζεται στην υπερβολική εμπιστοσύνη στους μηχανισμούς της αγοράς. Αυτός ο φονταμενταλισμός της αγοράς, όπως τον ονομάζει ο G. Soros, έχει τις ρίζες του στη θεωρία του τέλει ανταγωνισμού και την δεκαετία του 1990 ισχυροποιήθηκε εξαιτίας των αποτυχιών διάφορων μορφών κρατικής παρέμβασης. Όμως η αποτυχία της κρατικής παρέμβασης δεν καθιστά τις αγορές τέλειες. Άλλωστε, σύμφωνα με την θεωρία της «ανακλαστικότητας», οι χρηματοοικονομικές αγορές δεν τείνουν αναγκαία σε μια κατάσταση ισορροπίας και ακριβώς για τον λόγο αυτό εποπτεύονται από ρυθμιστικές αρχές. Ύστερα από την εμπειρία της Μεγάλης Ύφεσης οι αρχές κατάφεραν να αποτρέψουν κάποια κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όμως ακριβώς αυτή η επιτυχία επανέφερε στο προσκήνιο τον φονταμενταλισμό της αγοράς. Η επικράτηση των αντιλήψεων αυτών ανάγκασε τις ρυθμιστικές αρχές να χάσουν σταδιακά τον έλεγχο των χρηματοοικονομικών αγορών και να αναπτυχθεί η υπερφούσκα (Soros, 2008).

Η διόγκωση αυτής της υπερφούσκας, σύμφωνα με την ανάλυση του G. Soros, οφείλεται σε τρεις μείζονες τάσεις, η καθεμιά από τις οποίες, εμπεριέχει ένα ελάττωμα.. Η πρώτη τάση αφορά την διαρκή αύξηση της πιστωτικής επέκτασης. Η τάση αυτή αποτυπώνεται στην αύξηση της αναλογίας των δανείων ως προς την αξία στους τομείς των ακινήτων και των καταναλωτικών δανείων αλλά και από την αύξηση της αναλογίας τον όγκου των πιστώσεων ως προς το αμερικανικό ΑΕΠ. Η τάση αυτή ιστορικά υπήρξε το αποτέλεσμα των αντικυκλικών πολιτικών, οι οποίες εφαρμόζονταν κάθε φορά που το τραπεζικό σύστημα διέτρεχε κάποιο κίνδυνο αποσταθεροποίησης, καθώς οι νομισματικές αρχές παρενέβαιναν παρέχοντας ρευστότητα ή διασώζοντας χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Όμως, ακριβώς η παρέμβαση αυτή δημιουργούσε «ηθικό κίνδυνο», δηλαδή έδινε κίνητρα για ριψοκίνδυνη επέκταση της πίστωσης. Η δεύτερη τάση αφορά την παγκοσμιοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η παγκοσμιοποίηση, ωστόσο, διακρίνεται από μια ασύμμετρη δομή, καθώς δεν ωφέλησε όλες τις χώρες στον ίδιο βαθμό. Αντίθετα, το χρηματοοικονομικό σύστημα λειτούργησε προς όφελος των ανεπτυγμένων χώρων που βρίσκονται στον πυρήνα του. Η ανισότητα αυτή, όμως, έχει διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη της υπερφούσκας. Η τρίτη τάση αφορά την σταδιακή εξάλειψη των ρυθμιστικών μηχανισμών και τον επιταχυνόμενο ρυθμό ανάπτυξης χρηματοοικονομικών καινοτομιών. Ωστόσο, η απορρύθμιση και οι καινοτομίες στις πιστωτικές αγορές βασίζονται στην εσφαλμένη αντίληψη ότι οι αγορές ισορροπούν και ότι οι αποκλίσεις είναι παροδικές και τυχαίες. Συνολικά, η υπερφούσκα, η απαρχή της οποίας εντοπίζεται στη δεκαετία του 1980, συνδέει αυτές τις τρεις τάσεις (Soros, 2008).

Η σύνδεση της ελληνικής κρίσης με την κρίση του 2008

Η εκδήλωση της κρίσης στην ελληνική οικονομία διαδέχτηκε χρονικά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία ξεκίνησε από την αμερικανική οικονομία το 2008, όμως δεν οφείλεται σ' αυτήν. Τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή η διόγκωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η συνεχής διάβρωση της ανταγωνιστικότητας, υπήρχαν και πριν την κρίση του 2008, η οποία, ωστόσο, μεγέθυνε τις αρνητικές επιπτώσεις αυτών των χρόνιων αδυναμιών και επιτάχυνε την

πτωτική πορεία της οικονομίας, καθώς οι επενδυτές επιθυμούσαν να περιορίσουν την έκθεση των χαρτοφυλακίων τους σε κίνδυνο και επιζητούσαν υψηλά επιτόκια ώστε να αναλάβουν τον κίνδυνο να αγοράσουν ελληνικά κρατικά ομόλογα υπό την προοπτική της δημοσιονομικής κατάρρευσης. Στις αρχές του 2009 οι αδυναμίες των δίδυμων ελλειμμάτων, δηλαδή του δημοσιονομικού ελλείμματος και του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, δεν απασχόλησαν τις αγορές, οι οποίες είχαν αλλού στραμμένο το ενδιαφέρον τους. Όμως, όσο οι διεθνείς αγορές άρχισαν να δίνουν έμφαση στα μεγάλα δημοσιονομικά βάρη των κυβερνήσεων, οι οποίες διέσωζαν τον χρηματοπιστωτικό τους τομέα, χώρες, όπως η Ελλάδα, που βρίσκονταν σε άσχημη δημοσιονομική θέση, άρχισαν να βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος (Χαρδουβέλης, 2011b).

Πράγματι, τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, σε συνδυασμό με το υψηλό δημόσιο χρέος, δεν έγιναν φανερά την περίοδο της συνεχούς οικονομικής μεγέθυνσης μετά από την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ, όμως αναδείχθηκαν έπειτα από την παγκόσμια κρίση του 2008 με τραγικό τρόπο για την ελληνική οικονομία. Όπως επισημαίνεται εμφατικά στην έκθεση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (2010), το μεγάλο δημοσιονομικό έλλειμμα, το τεράστιο χρέος και η συνεχής διάβρωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας προϋπήρχαν της διεθνούς κρίσης που ξέσπασε το 2008 και ήταν σίγουρο ότι χωρίς καίριες παρεμβάσεις οι αδυναμίες αυτές θα οδηγούσαν γρήγορα σε αδιέξοδο. Όμως, όσο η υλοποίηση των παρεμβάσεων αυτών καθυστερούσε, η κατάσταση επιδεινώνονταν με συνέπεια τον δημοσιονομικό εκτροχιασμό της χώρας κατά την περίοδο 2008-2009 και την επιτάχυνση της πτωτικής πορείας της ελληνικής οικονομίας. Παρά τις προειδοποιήσεις για την άσχημη δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, για τις μακροοικονομικές ανισορροπίες που θα επιδεινώνονταν όσο εξελίσσονταν η διεθνής κρίση και για την ενδεχόμενη αύξηση του κόστους δανεισμού, οι ελληνικές κυβερνήσεις αδράνησαν. Έτσι, η κατάσταση που είχε πλέον διαμορφωθεί, καθιστούσε την ελληνική οικονομία εκτεθειμένη σε μια απότομη μεταβολή του εξωτερικού περιβάλλοντος. Όταν ξέσπασε η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, οι μακροοικονομικές αδυναμίες της χώρας άρχισαν σταδιακά να αποκαλύπτονται. Οι διεθνείς αγορές κλονισμένες ήδη από το σοκ της κρίσης στις ΗΠΑ υιοθέτησαν μια αμυντική στάση και μέσα σ' ένα

περιβάλλον αποστροφής στον κίνδυνο έθεσαν υπό αμφισβήτηση την διατηρησιμότητα του ελληνικού χρέους (Τράπεζας της Ελλάδος, 2010).

Επίλογος

Σ' ένα διεθνοποιημένο οικονομικό περιβάλλον εντατικοποίησης των εμπορικών συναλλαγών, αλληλεξάρτησης και αλληλοδιείσδυσης, ο κίνδυνος που αντιμετωπίζει το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα μεγεθύνεται, καθώς ένα αρχικό σοκ, κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες μπορεί να μεταδοθεί με ταχύτητα σε άλλες αγορές, εξαιτίας της ολοκλήρωσης των διεθνών κεφαλαιακών και εμπορικών ροών, όπως προκύπτει από την διεθνή βιβλιογραφία αλλά και την εμπειρία των διάφορων κρίσεων που έχουν ξεσπάσει παγκοσμίως και ιδιαίτερα της κρίσης του 2007-2008. Η κρίση αυτή ξεκινώντας από ένα τμήμα του τραπεζικού κλάδου των ΗΠΑ εξελίχθηκε σε μια οικονομική κρίση, η οποία έλαβε παγκόσμιες διαστάσεις επηρεάζοντας ιδιαίτερα τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου και μεταξύ αυτών την ελληνική οικονομία. Πράγματι, η παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες έχουν αυξήσει τον κίνδυνο εξαιτίας της ευκολίας με την οποία χρηματοοικονομικές κρίσεις και άλλα οικονομικά σοκ μπορούν να μεταδοθούν από μία αγορά σε μια άλλη. Αρχικά θεωρούταν ότι ο μηχανισμός μετάδοσης μιας τοπικής χρηματοοικονομικής κρίσης στις υπόλοιπες αγορές αφορούσε μόνο τις αναδυόμενες αγορές. Όμως, η χρηματοπιστωτική κρίση που εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ το 2007/2008 ανέτρεψε την λανθασμένη αυτή παραδοχή, καθώς οι ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες βρέθηκαν στο επίκεντρο της κρίσης.

4.6 Συμπεράσματα

Η παγκόσμια οικονομική ιστορία του τελευταίου αιώνα ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ιστορία των διεθνών οικονομικών κρίσεων, που όπως τεκμηριώθηκε στο κεφάλαιο, αποτελούν ένα συχνό στοιχείο του διεθνούς οικονομικού περιβάλλοντος. Στο κεφάλαιο αυτό μελετήθηκαν με συστηματικό τρόπο ορισμένες από τις σημαντικότερες διεθνείς οικονομικές κρίσεις και επιχειρήθηκε να αναδειχθούν οι αιτίες, οι επιπτώσεις, τα κανάλια μετάδοσης, καθώς και οι πολιτικές διαχείρισής τους. Παράλληλα, επιχειρήθηκε να βρεθούν οι ομοιότητες των κρίσεων αυτών με την περίπτωση της ελληνικής κρίσης χρέους.

Το παγκόσμιο οικονομικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει γίνει πιο αποτελεσματικό, όμως την ίδια στιγμή, η πληθώρα των πρόσφατων κρίσεων στο διεθνές οικονομικό σύστημα δείχνει μια ανησυχητική αστάθεια. Πολλά είναι τα ερωτήματα που προκύπτουν και τα οποία προσελκύουν το ενδιαφέρον και την προσοχή των ακαδημαϊκών αλλά και των διαμορφωτών της οικονομικής πολιτικής. Καταρχήν διερευνάται το κατά πόσο οι κρίσεις είναι εγγενείς στο οικονομικό σύστημα ή αποδίδονται σε λανθασμένες οικονομικές πολιτικές. Επιπλέον, υπάρχουν αμφιβολίες ως προς την ορθότητα των θεωριών και των δογμάτων της οικονομικής επιστήμης, αλλά και ως προς την ορθότητα των μεθόδων και των συνταγών οικονομικής πολιτικής κατά την διαχείριση των διεθνών οικονομικών κρίσεων. Σε κάθε περίπτωση, στο κεφάλαιο αυτό έγινε σαφές το γεγονός ότι οι οικονομικές κρίσεις και ιδιαίτερα εκείνες που λαμβάνουν ένα διεθνή ή περιφερειακό χαρακτήρα αποτελούν εξαιρετικά σύνθετα, πολυδιάστατα και πολύπλοκα φαινόμενα στη εκδίπλωση των οποίων επενεργεί ένα μεγάλο πλήθος ετερόκλιτων παραγόντων. Άλλωστε, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η αλληλεξάρτηση μεταξύ της οικονομίας, της κοινωνίας, και της πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο έχει αυξηθεί δραματικά. Ιδιαίτερα στο οικονομικό επίπεδο η παγκοσμιοποίηση συμβάλει στην ενοποίηση, ολοκλήρωση και ομογενοποίηση των αγορών, αύξησης μέσω της ελεύθερης διακίνησης αγαθών, κεφαλαίων, τεχνολογίας, πληροφοριών και ανθρώπινου δυναμικού. Έτσι, οι τάσεις που έχουν επικρατήσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες στην παγκόσμια οικονομία έχουν διαμορφώσει ένα διεθνές οικονομικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από την αποδυνάμωση του εθνικού χαρακτήρα των τοπικών εσωστρεφών αγορών και την δημιουργία σύγχρονων και βαθιά αλληλοεξαρτώμενων εξωστρεφών παγκόσμιων αγορών. Μέσα σ' αυτό το διεθνοποιημένο οικονομικό περιβάλλον αλληλεξάρτησης, όμως, το ενδεχόμενο εκδήλωσης και μετάδοσης μιας παγκόσμιας κρίσης αυξάνεται, όπως τεκμηριώθηκε στο κεφάλαιο αυτό.

Ειδικότερα, οι κρίσεις που μελετήθηκαν στο κεφάλαιο αυτό, δηλαδή η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 στις ΗΠΑ, η συναλλαγματική κρίση της Αργεντινής το 2001, η συναλλαγματική κρίση στην νότιο-ανατολική Ασία το 1997 και η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ την περίοδο 2007-2008, δεν υπήρξαν μεμονωμένες. Αντίθετα, μέσω ενός σύνθετου πολυ-παραγοντικού μηχανισμού μεταδόθηκαν και σ' άλλες χώρες. Το στοιχείο της μεταδοτικότητας των

κρίσεων, λοιπόν, αναδεικνύεται ιδιαίτερα στην παγκόσμια οικονομία. Πράγματι, τα παρελθόντα επεισόδια των οικονομικών κρίσεων φανερώνουν μία τάση εξάπλωσης από μια χώρα σε μια άλλη ή σε μια ευρύτερη ομάδα χωρών. Η τάση αυτή ενισχύεται από την διεθνοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία προκαλεί την αλληλεξάρτηση μεταξύ των εθνικών οικονομιών. Γενικότερα, τα αίτια της μεταδοτικότητας ανάγονται στα θεμελιώδη οικονομικά μεγέθη αλλά και στην συμπεριφορά των επενδυτών. Ειδικότερα, οι τοπικές μακροοικονομικές διαταραχές μεταβιβάζονται σε διεθνές επίπεδο μέσω εμπορικών συναλλαγών, ανταγωνιστικών υποτιμήσεων και χρηματοοικονομικών δεσμών. Επιπλέον, η διάχυση μιας κρίσης εξαρτάται από τον βαθμό της χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης των αγορών. Εάν, δηλαδή, μια χώρα είναι ισχυρά ενοποιημένη με τις διεθνείς χρηματοοικονομικές αγορές, ή αν οι χρηματοοικονομικές αγορές σε μια περιοχή είναι βαθιά ενοποιημένες, οι οικονομικές μεταβλητές τους θα κινηθούν παράλληλα. Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός ενοποίησης, τόσο πιο εκτεταμένη θα είναι η μεταδοτικότητα μιας κρίσης.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται συνοπτικά μια σύγκριση των τεσσάρων περιστατικών κρίσεων που μελετήθηκαν στο κεφάλαιο αυτό.

Πίνακας 4.2: Συγκριτική παρουσίαση των διεθνών οικονομικών κρίσεων

Χώρα	Έτος εκδήλωσης	Βασικότερες αιτίες	Μείωση ΑΕΠ
ΗΠΑ	2007	φούσκα στην αγορά ακινήτων υπερβολική αύξηση στεγαστικών δανείων εκτεταμένη χρήση νέων χρηματοοικονομικών πρακτικών υποεκτίμηση του πιστωτικού κινδύνου ρόλος σκιάδους τραπεζικού συστήματος αναποτελεσματική νομισματική πολιτική απορρύθμιση χρηματοπιστωτικών αγορών	2007: +1,8 2008: -0,3 2009: -2,8
ΗΠΑ	1929	προσήλωση στον κανόνα χρυσού παρωχημένη οικονομική πολιτική απώλεια της εμπιστοσύνης προς τις τράπεζες τραπεζικός πανικός αφερεγγυότητα των οφειλετών	1930: -8,5% 1931: -6,4% 1932: -12,9%
Αργεντινή	2001	υψηλός πληθωρισμός ανελαστική πρόσδεση του peso με δολάριο εξάρτηση από τον εξωτερικό δανεισμό κακή διεθνής οικονομική συγκυρία αύξηση κόστους δανεισμού της κυβέρνησης εύθραυστο τραπεζικό σύστημα δυναμική του δημοσίου χρέους	2001: - 4,4% 2002: -10,8 % 2003: +8,9
N.A. Ασία	1997	λανθασμένη ακολουθία απορρύθμισης ταχεία απελευθέρωση των κεφαλαιαγορών παρέμβαση του ΔΝΤ ανατίμηση εγχώριου νομίσματος δανεισμός σε ξένο νόμισμα επιδείνωση των εγχώριων μακροοικονομικών μεγεθών σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία με δολάριο	Ινδονησία 1997: +4,7% 1998: -13,1% 1999: +0,8% Ταϊλάνδη 1997: -1,4% 1998: -10,5% 1999: +4,4% N. Κορέα 1997: +5,8% 1998: -5,7% 1999: +10,7%

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ – ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΝΕΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Το Μοντέλο Οικονομικής Κρίσης της Ελληνικής Οικονομίας

5.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις αιτίες της ελληνικής οικονομικής κρίσης και τις αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Απώτερος στόχος αυτής της διαπίστωσης είναι η θεραπεία των προβλημάτων και αδυναμιών που θα εντοπιστούν με βάση το Υπόδειγμα του Αναπτυξιακού Ρεαλισμού που προτάθηκε παραπάνω.

Την 01.01.2001 η Ελλάδα εντάχθηκε στην Ευρωζώνη μετά από μια συνολική προσπάθεια προσαρμογής για την επίτευξη των όρων σύγκλισης της Συνθήκης για την Ε.Ε. (1992). Η συμμετοχή της χώρας στην τρίτη και τελική φάση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) είχε αναγορευτεί από την συντριπτική πλειοψηφία του πολιτικού συστήματος και της ελληνικής κοινωνίας ως εθνικός στόχος πρώτης προτεραιότητας. Ο λόγος που δινόταν υψηλή προτεραιότητα στον παραπάνω στόχο ήταν η προσδοκία για επίτευξη οικονομικών και πολιτικών πλεονεκτημάτων, όπως η δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα, η ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσής της, η μείωση του κόστους χρήματος και συναλλαγών, η βελτίωση του γενικού οικονομικού περιβάλλοντος, η αύξηση των εγχώριων και ξένων επενδύσεων, η ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη και η συμμετοχή σε μια οριζόντια πολιτική με σαφή ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά και με πιθανές θετικές επιδράσεις σε μια πορεία προς την πολιτική ένωση.

Η πορεία της Ελλάδας στην ΟΝΕ, παρά τις συχνές διαταραχές λόγω των περιοδικών αποκλίσεων της χώρας από τις συμβατικές της υποχρεώσεις, φαινόταν διαχειρίσιμη. Ωστόσο, η σφοδρότητα της παγκόσμιας κρίσης που ξέσπασε το 2009, αποτέλεσε αφορμή για να αποκαλυφθούν οι χρόνιες αδυναμίες του ελληνικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος να λειτουργήσει αρμονικά εντός της ευρωζώνης, τις χρόνιες αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας που καλύφθηκαν με τον μανδύα της συμμετοχής της στην ΟΝΕ. Επίσης, η κερδοσκοπική λειτουργία των αγορών, οι οποίες δρουν κερδοσκοπικά, ανεξέλεγκτα και χωρίς ρυθμιστικούς κανόνες, το μη βιώσιμο μοντέλο

ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας που παρείχε την αίσθηση της προσωρινής και μη βιώσιμης σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με την ΟΝΕ, ένα μοντέλο που αποκαλούμε παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης σε βάρος του κράτους, το οποίο δεν παρέχει τη δυνατότητα βιώσιμης διαχείρισης του λόγου χρέους προς ΑΕΠ. Επίσης, γεγονός ήταν η ανεπάρκεια της ευρωζώνης να λειτουργήσει ως γνήσια ομοσπονδιακή ένωση τόσο σε οικονομικό επίπεδο, λειτουργώντας προληπτικά για την αποφυγή της κρίσης, όσο και σε πολιτικό επίπεδο, ως κατασταλτικό μέτρο για τον μετριασμό της. Αμφισβητήθηκε έντονα η ικανότητα της χώρας να συνεχίσει να διατηρεί το καθεστώς κράτους μέλους της ΟΝΕ. Η κατάληξη ήταν η αύξηση του επιτοκίου δανεισμού, επιβαρύνοντας το ήδη υψηλό ποσοστό χρέος προς ΑΕΠ και μετατρέποντάς το σε μη βιώσιμο, ο αποκλεισμός της χώρας από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και η σύναψη της δημόσιας δανειακής σύμβασης.

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε το μοντέλο της κρίσης χρέους της ελληνικής οικονομίας, εξετάζοντας τα ζητήματα τα οποία τίθενται στην παραπάνω παράγραφο. Έμφαση θα δοθεί στον ρόλο που διαδραμάτισε ο παράγοντας του αναπτυξιακού μοντέλου της χώρας στην κρίση χρέους, χωρίς να υποβαθμιστεί ο ρόλος των προηγούμενων παραγόντων. Θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε αρχικά το ιστορικό της κρίσης, σε χρονολογική σειρά. Στη συνέχεια, με βάση την εξίσωση από τη θεωρία θα αναλύσουμε τους παράγοντες που συνέβαλλαν στη διόγκωση του χρέους, αναλύοντας τον ρόλο του κάθε παράγοντα διεξοδικά. Τέλος, θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε ότι το μοντέλο ανάπτυξης που επικράτησε στη χώρα λειτουργούσε παρασιτικά σε βάρος του κράτους, αναδεικνύοντας τους παράγοντες που δείχνουν την παρασιτική του λειτουργία, καταλήγοντας συνολικά σε ένα παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης. Η παρούσα ανάλυση βασίζεται στη μεθοδολογία της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, η οποία επιτρέπει μια σύνθετη και σφαιρική προσέγγιση των ζητημάτων που τέθηκαν, συνδυάζοντας την οικονομική ερμηνεία με ζητήματα και εξελίξεις που ξεφεύγουν από το πεδίο της οικονομικής ανάλυσης και απαιτούν εργαλεία σε άλλα επίπεδα, όπως για παράδειγμα, σε επίπεδο πολιτικής ανάλυσης ή διεθνών και ευρωπαϊκών ζητημάτων. Η παραπάνω προσέγγιση είναι απαραίτητη, διότι ενώ κάποια γεγονότα δεν μπορούν να ερμηνευθούν με βάση την οικονομική θεώρηση. Η επικράτηση της οικονομικής θεώρησης έπρεπε να δώσει μια συγκεκριμένη τροπή στις εξελίξεις, ωστόσο η πρόσφυση και άλλων παραγόντων δίνει

διαφορετική τροπή, η οποία δεν μπορεί να ερμηνευθεί από τα μεθοδολογικά οικονομικά εργαλεία, αλλά αιτείται η ανάλυση των πρόσθετων παραγόντων.

5.2 Η ελληνική κρίση χρέους, πιθανές ενδογενείς αιτίες και ο μηχανισμός πρόκλησής της

Είναι γεγονός ότι οι προτάσεις για λύσεις στο ζήτημα της κρίσης χρέους προϋποθέτει αρχικά ερμηνεία του προβλήματος και ανάλυση των αιτιών. Στη συνέχεια, με βάση τα αποτελέσματα της ανάλυσης και αφού θα έχουν εντοπιστεί οι πιθανές γενεσιουργές αιτίες του προβλήματος, μπορούν να προταθούν λύσεις για την καταστολή και την μελλοντική πρόληψη. Το ίδιο συμβαίνει και σε επίπεδο ιατρικής επιστήμης. Η θεραπευτική-φαρμακευτική αγωγή για τον ασθενή προϋποθέτει την ανάλυση του ιατρικού ιστορικού του ασθενή. Σ' αυτό το πλαίσιο θα επιχειρήσουμε ν' αναλύσουμε την προέλευση της κρίσης της ελληνικής οικονομίας με απώτερο στόχο τη θεραπευτική αγωγή της οικονομίας. Η ανάλυση θα βασιστεί στη θεωρία που αναπτύξαμε για τις οικονομικές κρίσεις.

Η ανάλυση της Δυναμικής του Ελληνικού Δημόσιου χρέους

Σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση, η δυναμική του δημόσιου χρέους προκύπτει από τους συντελεστές της παρακάτω εξίσωσης:

$$Dt - dt - 1 = pdt - ndfst + \frac{rt - gt}{1 + gt} dt - 1$$

Όπου dt είναι το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ στο τέλος μιας χρονικής, pd είναι το πρωτογενές έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ, $ndfs$ (nondebt financing sources to GDP ratio), οι πηγές χρηματοδότησης εκτός από δάνεια ως ποσοστό του ΑΕΠ. Σύμφωνα με την παραπάνω συνάρτηση, οι αλλαγές στο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ εξηγούνται με το πρωτογενές έλλειμμα, το πραγματικό επιτόκιο και τον πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης. Επίσης, άλλοι παράγοντες συμπεριλαμβανομένου και της στρατηγικής των ιδιωτικοποιήσεων ως πηγή χρηματοδότησης εκτός δανείων μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο (μόνο προς την κατεύθυνση περιορισμού της δυναμικής του χρέους). Οι παραπάνω συντελεστές δρώντας μεμονωμένα ή συνδυαστικά, μπορούν να επηρεάσουν το επίπεδο χρέους ως προς το ΑΕΠ,

αποτελώντας ενδυνάμωμα αιτίες της υπερχρέωσης και κατ' επέκταση της κρίσης δημόσιου χρέους.

Στους παραπάνω παράγοντες θα πρέπει ανάλογα με την ιδιαιτερότητα της κρίσης νέες μεταβλητές, καθώς και παράγοντες που δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν και αναφέρονται σε πολιτικά ζητήματα ή σε ζητήματα περιφερειακής ολοκλήρωσης και ομοσπονδιακής, καθώς και σε διεθνείς παράγοντες που δεν είναι ελεγχόμενοι σ' εθνικό επίπεδο.

Αρχικά θα επιχειρήσουμε να διαχωρίσουμε την ανάλυσή μας και τους παράγοντες που διαδραμάτισαν ρόλο στην κρίση χρέους σε δυο χρονικές περιόδους, η πρώτη

Πίνακας 5.1: Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν το επίπεδο χρέους μιας χώρας?

- Δημοσιονομικό έλλειμμα = πρωτογενές έλλειμμα + πληρωμές τόκων
- Αλλαγή στο ονομαστικό χρέος = πρωτογενές έλλειμμα + πληρωμές τόκων –(κυριαρχικά δικαιώματα + διαδικασία ιδιωτικοποίησης)
- Πληρωμές τόκων = ονομαστικό επιτόκιο * ονομαστικό χρέος
- Όσο γρηγορότερα η οικονομία αναπτύσσεται τόσο χαμηλότερο παραμένει το ποσοστό χρέους στο ΑΕΠ.
- Εάν μέρος του χρέους έχει συναφθεί σε δολάρια, τότε μια ονομαστική ανατίμηση (υποτίμηση) θα αυξήσει (μειώσει) το επίπεδο χρέους σε τοπικό νόμισμα.
- Επίσης το χρέος αυξάνεται εάν η κυβέρνηση διασώζει τράπεζες.

Πηγή: Brian Pinto and Mona Prasad, 2009

αφορά πριν το ξέσπασμα της κρίσης και αναφέρεται σε παράγοντες που σχετίζονται με τα δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, μοντέλο ανάπτυξης και η πολιτική διατήρησης αντιαναπτυξιακών ελλειμμάτων, το μοντέλο ανάπτυξης και αναφέρονται στις βαθύτερες αιτίες της κρίσης. Ενώ οι υπόλοιποι παράγοντες που συνέβαλλαν στην εκδήλωση της κρίσης εμφανίζονται μετά την παγκόσμια κρίση του 2007/2008, πρωτοστατούντος της τελευταίας. Είναι φανερό ότι υπάρχει αμφίδρομη σχέση μεταξύ των παραπάνω παραγόντων. Με βάση αυτή την εξίσωση θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε το ρόλο που διαδραμάτιζε η διατήρηση του υψηλού δημοσιονομικού ελλείμματος στον κρατικό προϋπολογισμό.

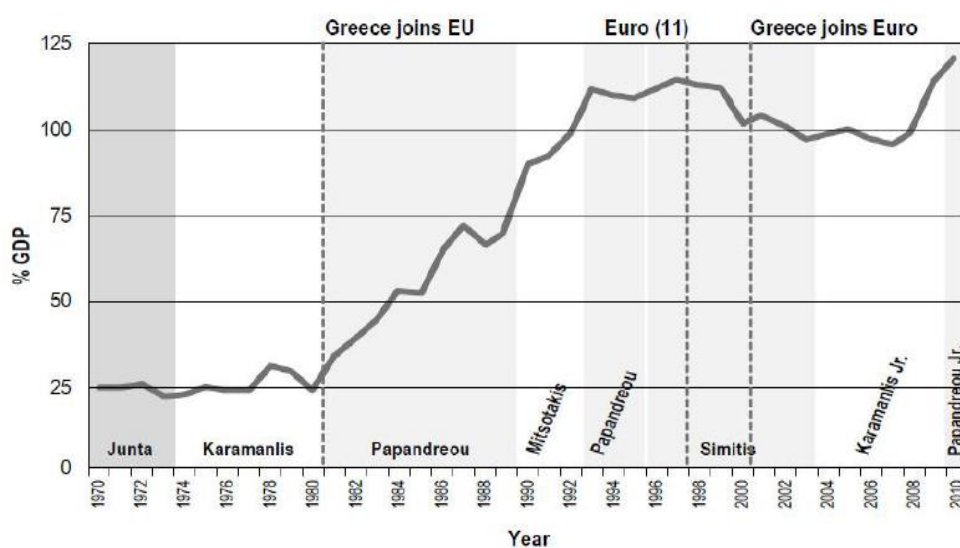
Μακροοικονομικά δεδομένα της ελληνικής οικονομίας αναφορικά με την εξέλιξη του δημόσιου χρέους και των αντιαναπτυξιακών πρωτογενών ελλειμμάτων

Στην παρούσα υποενότητα θα αναφερθούμε στα μακροοικονομικά δεδομένα της ελληνικής οικονομίας αναφορικά με την συσσώρευση του πρωτογενούς ελλείμματος, του δημοσίου χρέους, καθώς και της έλλειψης αξιόλογης προσπάθειας περιορισμού των σπαταλών και δημοσιονομικής προσαρμογής, όμοια μ' αυτές άλλων χωρών, γεγονός που αναδεικνύει την αντιαναπτυξιακή αξιοποίηση των ελλειμμάτων και του χρέους.

Είναι γεγονός ότι η συσσώρευση πρωτογενών ελλειμμάτων αποτελεί μια από τις βασικότερες αιτίες διόγκωσης του χρέους. Η δημιουργία των πρωτογενών ελλειμμάτων προέρχεται από την ασκούμενη οικονομική πολιτική κάθε κράτους στον τομέα των εξόδων και εσόδων. Είναι γεγονός ότι συνολικά η δημόσια διοίκηση και δημόσιος τομέας δε διαθέτουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν πολιτικές που θα εκσυγχρονίσουν τους τομείς εσόδων και εξόδων (Sklias and Galatsidas, 2010).

Στο παρακάτω διάγραμμα παρατηρούμε την εξέλιξη του ελληνικού δημόσιου χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά τη χρονική περίοδο από το 1970 έως το 2010, σύμφωνα με στοιχεία από την Τράπεζα της Ελλάδος. Είναι ξεκάθαρο ότι η οικονομία δεν μπόρεσε να συγκρατήσει το χρέος στη μεταπολιτευτική περίοδο, από ποσοστό περίπου 25% χρέος προς ΑΕΠ εκτοξεύτηκε σταθερά σε υπερδιπλάσια μεγέθη.

Διάγραμμα 5.1 Διαχρονική εξέλιξη ελληνικού χρέους

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων

Το χρέος είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Δηλαδή, η διάφορα ανάμεσα στα έσοδα και στις πρωτογενείς δαπάνες, καθώς και δαπάνες για συντήρηση χρέους (τοκοχρεολύσια). Οι δαπάνες στην ελληνική οικονομία παρουσιάζουν μια αυξητική τάση από το μέσον περίπου της δεκαετίας του 1970, η οποία συμπίπτει με την πετρελαϊκή κρίση. Η τάση αυτή διατηρείται για τα επόμενα περίπου 20 έτη, οπότε και αρχίζει η δημοσιονομική προσπάθεια για την ένταξη στην ΟΝΕ. Είναι η περίοδος όπου παρατηρείται μια κάμψη, ως αποτέλεσμα του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης. Έτσι, λοιπόν, δαπάνες που κυμαίνονται κάτω του 30% του ΑΕΠ κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, παρουσίασαν σημαντική άνοδο κατά τη δεκαετία του 1980, για να φτάσουν το 1990 και στη συνέχεια να υπερβούν το 50%, ενώ μειώθηκαν ελαφρώς σε επίπεδα κάτω του 50% κατά την τρέχουσα δεκαετία. Αξίζει να σημειωθεί ότι εάν εξετάσουμε τις πρωτογενείς δαπάνες, δηλαδή τις δαπάνες χωρίς τους τόκους, παρατηρούμε ότι η πίεση από τη μεγάλη αύξηση των πληρωμών για τόκους κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 φαίνεται πως συνέτεινε στη σχετική συγκράτηση των πρωτογενών δαπανών για μια δεκαετία περίπου μετά το 1985. Μετά την υποχώρηση του μεγέθους των δαπανών για τόμους, και παρά την τελική ευθεία για την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ, οι πρωτογενείς δαπάνες άρχισαν και πάλι να αυξάνονται για να αγγίξουν το 45% του ΑΕΠ τη δεκαετία του 2000. Από την άλλη πλευρά, τα έσοδα του δημόσιου σημείωσαν σημαντική αύξηση από το 1975, από 25% του ΑΕΠ σε επίπεδα άνω του 45%. Γενικά, συμπεραίνουμε ότι το μέγεθος του δημόσιου τομέα σχεδόν διπλασιάστηκε από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα (Καραβίτης, 2008).

Είναι εμφανές από το διάγραμμα ότι μέχρι το 1974 οι δαπάνες κινούνται στα ίδια επίπεδα με τα έσοδα. Στη συνέχεια, οι δαπάνες αυξάνονται ταχύτερα με συνέπεια τη δημιουργία ελλειμμάτων. Η παραπάνω τάση αποκτά μεγαλύτερη δυναμική και η απόκλιση εσόδων και δαπανών μεγεθύνεται κατά τη δεκαετία του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η συσσώρευση ελλειμμάτων τροφοδοτούσε το δημόσιο χρέος και το κόστος συντήρησής του. Έτσι, λοιπόν, κύριο χαρακτηριστικό της πορείας του ελληνικού δημόσιου χρέους είναι η εμφάνιση πρωτογενών ελλειμμάτων και η διατήρησή τους μέχρι και το 1993, γεγονός που συνέβαλλε στην αλματώδη αύξηση του δημόσιου χρέους (Καραβίτης, 2008).

Η αυξητική πορεία του χρέους παρατηρείται έντονα και από την ένταξη της χώρας στην ONE. Αυτή η εξέλιξη συντηρεί και ενίοτε εντείνει και διαιωνίζει το πρόβλημα, διότι δίνει τη δυνατότητα στην Ελλάδα για εύκολη πρόσβαση σε δανεισμό, παρ' όλη την αρνητική εξέλιξη των μεγεθών χρέους, ενώ από ελληνικής πλευράς συνεχίζεται η ασυγχρόνιστη πολιτική στον τομέα εξόδων και εσόδων της οικονομίας. Θα γίνει προσπάθεια να μελετηθεί η εξέλιξη του χρέους και των εσόδων και δαπανών σ' ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, από την ένταξη της χώρας στο ευρώ μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης. Η ίδια τάση παρατηρείται στο χρονικό διάστημα από την ένταξη της ελληνικής οικονομίας, στο ευρώ, οπότε και δεν μπόρεσε να συγκρατήσει τα έξοδά της σε σχέση με τα έσοδα¹². Παρακάτω παρατηρούμε την εξέλιξη των εσόδων και εξόδων για όλη τη χρονική διάρκεια συμμετοχής της Ελλάδας στην ONE, αναλυτικά για κάθε έτος. Έτσι, λοιπόν, δημιουργείται ένα συνεχώς διευρυνόμενο πρωτογενές έλλειμμα γεγονός που συσσωρεύει το δημόσιο χρέος.

Στον Πινάκα 5.2 απεικονίζονται τα ελλείμματα που διατηρούσε η ελληνική οικονομία μετά την ένταξη στην ONE.

Πίνακας 5.2: Συνολικά έσοδα, έξοδα και δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
%ΑΕΠ										
Συνολικά έσοδα	40.9	40.3	39	38	38.5	39.1	39.8	39.7	37.8	40.6
Συνολικά έξοδα	45.3	45	44.7	45.5	43.7	44.9	46.2	49.1	53.2	50.2
Δημοσιονομικό έλλειμμα	-4.4	-4.7	-5.7	-7.5	-5.2	-5.8	-6.4	-9.4	-15.4	-9.6

Πηγή: IMF

¹² Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε μόνο με τα έξοδα της ελληνικής οικονομίας, χωρίς να αμφισβητείται η συμβολή της αποτελεσματικής διαχείρισης του τομέα εσόδων.

Παρακάτω στον Πίνακα 5.3 παρατηρούμε το ποσοστό του χρέους προς το ΑΕΠ, και ως συνέπεια της διαχρονικής συσσώρευσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Σύμφωνα με μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας Διακανονισμών ο δανεισμός των ελληνικών νοικοκυριών και επιχειρήσεων δεν αποτελεί πρόβλημα στην Ελληνική οικονομία, καθώς είναι μικρότερος από τον μέσο όρο των 18 πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Αντιθέτως, το ελληνικό κράτος είναι καταχρεωμένο (Cecchetti et. al, 2011).

Πίνακας 5.3 Ελληνικό χρέος ως ποσοστό ΑΕΠ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΡΕΟΣ %ΑΕΠ								
2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
103.72	101.66	97.44	98.57	99.99	97.12	95.56	99.19	115.16

Πηγές: Eurostat, Bank of France: “The Maastricht treaty”

Ωστόσο, η διατήρηση αυξημένων δαπανών είναι αποτέλεσμα και της έλλειψης εξορθολογισμού των δημόσιων πόρων. Πράγματι, αυτό προκύπτει από την έρευνα των Hauptmeier, et. al, οι οποίοι εξετάζουν τη δημοσιονομική προσαρμογή και τον εξορθολογισμό των δαπανών σε διάφορες χώρες τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Στην Ελλάδα, οι μεταρρυθμίσεις για μείωση των πρωτογενών δαπανών τις τελευταίες δυο δεκαετίες πραγματοποιήθηκε το 2000, όπου παρατηρείται μεγαλύτερο ποσοστό δαπανών προς ΑΕΠ ήταν πολύ μικρή 0, 4%, ενώ σε χώρες με φιλόδοξες μεταρρυθμίσεις και περίπου ίδιο σημείο εκκίνησης (ποσοστό δαπανών προς ΑΕΠ) το ποσοστό της μείωσης ανέρχεται από 9,7 έως 23,3%, να σημειωθεί ότι για την Ελλάδα μεγάλο τμήμα της μείωσης προέρχεται από τη μείωση του κόστους εξυπηρέτησης των δανείων λόγω της πτώσης των επιτοκίων δανεισμού (cited in Ράπανος, 2008).

Η Ελλάδα, σε σύγκριση με άλλες χώρες, δεν κατάφερε να μειώσει τις δαπάνες της αλλά αύξησε τα έσοδα κυρίως με αύξηση της φορολογίας. Έτσι, από το 1993 μέχρι το 2000, το μερίδιο των φορολογικών εσόδων στο ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 8%, ενώ τα κυβερνητικά έξοδα παραμένουν σταθερά (Χαρδούβελης, 2011a; Katsimi and Moutos,

2010). Ωστόσο, η δημοσιονομική προσαρμογή που βασίζεται στην αύξηση των εσόδων και κυρίως της φορολογίας δεν είναι αποτελεσματική ούτε και βιώσιμη, σε αντίθεση με άλλες χώρες της ευρωζώνης, όπου μειωθήκαν πρωτίστως οι δαπάνες (Perroti et. al., 1998) .

Η έλλειψη αποφασιστικότητας της ελληνικής πλευράς για διαρθρωτικές πολιτικές σε θέματα διοίκησης και διαχείρισης των πόρων δείχνει αδυναμία εξοικονόμησης και εξορθολογισμού των πόρων, σε αντίθεση με την εμπειρία άλλων χωρών που πέτυχαν σημαντική εξοικονόμηση πόρων, μέσω εξορθολογισμού των δαπανών, χωρίς αντίστοιχη μείωση των κοινωνικών υπηρεσιών που παρέχει το κράτος.

Επίσης, ο Παπαδημητρίου σε έρευνα για τις αποκλίσεις των προϋπολογισμών σε διάφορα κράτη, καταλήγει στο συμπέρασμα της μη τήρησης μεθόδων και διαδικασιών αποτελεσματικής δημοσιονομικής διαχείρισης, με τεράστια ευθύνη των κυβερνήσεων των τελευταίων τριάντα ετών¹³.

Για την εκτίμηση των αποκλίσεων αναζητήθηκαν στοιχεία από τους εγκριθέντες από τη Βουλή προϋπολογισμούς κάθε έτους για την περίοδο 2000-2008 και συγκρίθηκαν με τα απολογιστικά στοιχεία, δηλαδή τις ετήσιες εκταμιεύσεις, όπως αυτές αναγράφονται στα Δελτία Εκτέλεσης του Προϋπολογισμού που εκδίδονται από το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους και συγκεκριμένα τη Γενική Διεύθυνση Θησαυροφυλακίου & Προϋπολογισμού. Είναι χαρακτηριστικό πως από την έρευνα προκύπτει ότι οι προϋπολογισθείσες δαπάνες συστηματικά στις περισσότερες των περιπτώσεων υπερβαίνουν των καταβληθέντων (Παπαδημητρίου και Χατζηγιαννάκης, 2010).

¹³ Παράλληλα, ευθύνη για την κακοδιαχείριση και την αστοχία των προϋπολογισμών δεν επιφορτίζεται μόνο η ελληνική πολιτική ηγεσία αλλά και η Ε.Ε., διότι δημιουργεί νομισματική ένωση χωρίς την καθιέρωση δημοσιονομικών κανόνων. Αντίθετα, παρατηρείται εμμονή σε γενικούς ποσοτικούς στόχους, όπως αυτοί της Συνθήκης του Μάαστριχτ ή του Συμφώνου Σταθερότητας, χωρίς διακρίσεις των επιμέρους κατηγοριών δαπανών και εσόδων και χωρίς σχεδιασμό διαδικασιών δικαιολόγησης και παρακολούθησης των δημοσιονομικών μεγεθών (Παπαδημητρίου και Χατζηγιαννάκης, 2010).

Πίνακας 5.4: Αποκλίσεις μεταξύ προϋπολογισθέντων και καταβληθέντων δαπανών

Φορείς	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Προεδρία Δημοκρατίας	-3%	-7%	5%	-4%	-2%	-3%	-4,90%
Βουλή	3%	0%	8%	-1%	0%	2%	-3%
Υπ. Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης	16%	12%	11%	1%	2%	2%	-1,50%
Υπ. Εξωτερικών	0,23	6%	-8%	4%	-3%	-11%	-13,90%
Υπ. Εθνικής Άμυνας	8%	9%	4%	-5%	9%	2%	-0,20%
Υπ. Δικαιοσύνης	0%	0%	0%	-2%	-4%	-4%	-1,90%
Υπ. Παιδείας και Θρησκευμάτων	2%	3%	10%	3%	-1%	0%	1,60%
Υπ. Υγείας	4%	8%	5%	59%	-1%	3%	1,40%
Υπ. Πολιτισμού	8%	6%	8%	4%	13%	14%	3,40%
Υπ. Οικονομίας και Οικονομικών πλην Γεν. Κρατικών Δαπανών	-3%	18%	19%	7%	13%		6,20%
Υπ. Οικονομίας και Οικονομικών-Γενικές Κρατικές Δαπάνες	1%	1%	11%	-3%	-2%	-4%	-3,90%
Μακεδονίας-Θράκης	-1%	19%	-2%	-10%	-8%	-7%	-12,80%
ΥΠΕΧΩΔΕ	8%	6%	12%	2%	-3%	-3%	3,50%
Υπ. Μεταφορών	31%	31%	53%	32%	25%	27%	-0,50%

Επικοινωνίας							
Υπ. Εμπορικής Ναυτιλίας	1%	10%	25%	5%	3%	7%	
Υπ. Επικοινωνίας και Ενημέρωσης	5%	19%	62%	18%	13%	13%	-4,50%
Υπ. Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας	-3%	2%	12%	5%	6%	-3%	-1,60%
Υπ. Ανάπτυξης	5%	12%	16%	16%	18%	45%	3,10%
Υπ. Δημόσιας Τάξης	3%	3%	21%	-1%	-3%	2%	

Πηγή: Παπαδημητρίου και Χατζηγιαννάκης, 2010

Οι περισσότεροι από τους κυρωθέντες προϋπολογισμούς της χώρας μας, τα τελευταία χρόνια, ήταν στην ουσία μία απλή αποτύπωση των προσδοκώμενων εσόδων – εξόδων, δεν είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα και συνεπώς σε μεγάλο βαθμό ήταν ενδεικτικοί. Σε πολλές περιπτώσεις το ύψος των επιμέρους δαπανών προσδιοριζόταν απολογιστικά με βάση τις αποφάσεις της πολιτικής ηγεσίας για επιπλέον παροχές ή τα ελλείμματα που κάθε φορά δημιουργούνταν στις επιμέρους υπηρεσίες και στους επιχορηγούμενους φορείς. Η σημασία του προϋπολογισμού ως «απόλυτου» εργαλείου πολιτικής δεν έγινε ποτέ αντιληπτή στην Ελλάδα, όπου όλη η συζήτηση εξαντλείται στην πολιτική συζήτηση κύρωσης του Προϋπολογισμού και χωρίς ουσιαστικά κανείς να ασχολείται με την ορθότητα της κατάρτισής του και με τον τρόπο υλοποίησής του. Με τέτοιες μεθόδους είναι προφανές ότι έχουμε φτάσει στο σημείο να μη ξέρουμε τι δαπανά το κράτος, πως κρίνει και αξιολογεί μια δαπάνη ειδικά σε σχέση με το κόστος ευκαιρίας (δηλαδή τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τα χρήματα αυτά με άλλο τρόπο για την ίδια ή άλλη δραστηριότητα), και εν τέλει γιατί ξοδεύει αυτά που ξοδεύει εκεί που τα ξοδεύει (Παπαδημητρίου και Χατζηγιαννάκης, 2010).

Τα παραπάνω παραδείγματα είναι ενδεικτικά μίας γενικότερης αντι-οικονομικής διαχείρισης των δημόσιων οικονομικών. Η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει ουσιαστικά καθιερώσει καμία διαδικασία μελέτης του κόστους ευκαιρίας κάθε δαπάνης που αναλαμβάνει ούτε κάποια διαδικασία που θα παρουσιάζεται στο κοινό και θα

αξιολογείται η σκοπιμότητά της. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο έχει ουσιαστικά περιορισμένη σημασία η συζήτηση του πού πήγαν τα λεφτά, αφού οι προϋπολογισμοί υπήρξαν πάντα πρόχειροι και “ενδεικτικοί”, εκτός αν πρόκειται για περιπτώσεις εξόφθαλμης διαφθοράς και νομικού καταλογισμού. Ζητούμενο είναι το αν σχεδιάστηκε ποτέ ξεκάθαρα το πού θα πάνε τα λεφτά. Γιατί αν δεν υπάρχει σχεδιασμός είναι ξεκάθαρο ότι ακόμα και όταν δεν συντρέχει κακοδιαχείριση, τα λεφτά θα χανόταν, με την έννοια ότι η επίπτωση της δαπάνης στην οικονομική ανάπτυξη και στην κοινωνική ευημερία θα είναι πολύ λιγότερη απ’ αυτή που θα μπορούσε να ήταν (Παπαδημητρίου και Χατζηγιαννάκης, 2010).

Άμεση συνέπεια ήταν η ελληνική οικονομία να διατηρεί υψηλές σπατάλες, οι οποίες ισοδυναμούν με αντιαναπτυξιακά ελλείμματα και τροφοδοτούνται με τον δημόσιο δανεισμό.

Είναι γεγονός ότι διαχρονικά από την δεκαετία του 1980 διατηρείται αυξημένο χρέος ως ποσοστό στο ΑΕΠ στην ελληνική οικονομία, ως αποτέλεσμα υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων¹⁴. Παράλληλα, η έλλειψη σοβαρής προσπάθειας ανορθολογισμού των δαπανών συντηρεί το υψηλό μέγεθος των κρατικών σπαταλών. Η παραπάνω κατάσταση συντηρείται και εντείνεται με την εισαγωγή της χώρας στην ΟΝΕ.

Ωστόσο, παρόλη τη δυσμενή εξέλιξη των μακροοικονομικών μεγεθών και την απροθυμία από ελληνικής πλευράς για προσπάθεια δημοσιονομικής προσαρμογής, η ελληνική οικονομία συνεχίζει, όχι μόνο να έχει άνετη πρόσβαση στις χρηματοοικονομικές αγορές, αλλά παρατηρείται πτώση των επιτοκίων δανεισμού της, τα οποία συγκλίνουν με τα αντίστοιχα Γερμανικά (όπως θα δούμε παρακάτω). Το γεγονός αυτό συντηρεί τον εφησυχασμό στην ελληνική οικονομία αποφεύγοντας κάθε σοβαρή προσπάθεια εξυγίανσης και ήπιας δημοσιονομικής προσαρμογής που θα μπορούσε να προκύψει μέσω της πίεσης του επιτοκίου.

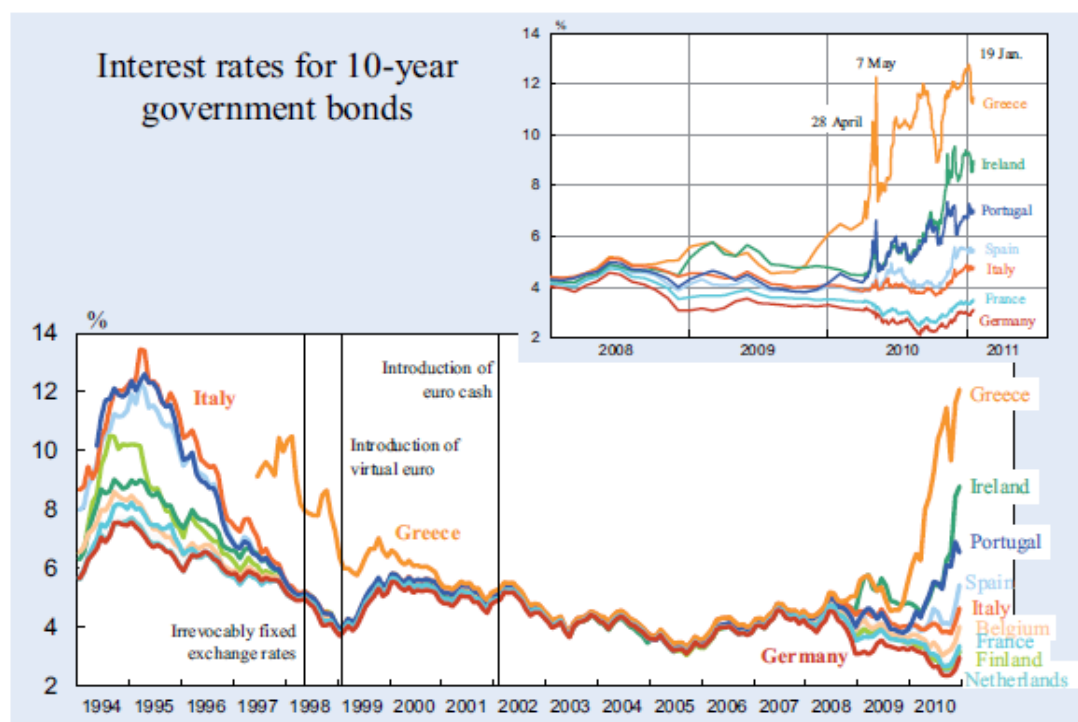
¹⁴ Το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιονομικών ελλειμμάτων προκύπτει από το πρωτογενές έλλειμμα λόγω του χαμηλού κόστους συντήρησης των δανείων που προκύπτει από τα χαμηλά επιτόκια που απολαμβάνει η χώρα από την συμμετοχή της στην ΟΝΕ μετά το 2001.

Η σύγκλιση των επιτοκίων δανεισμού της Ελλάδος και των περιφερειακών χωρών μελών της ONE με τα Γερμανικά

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ONE είναι ο βασικότερος παράγων που επέτρεψε τη συνέχιση της εύκολης πρόσβασης της χώρας στις αγορές κεφαλαίων και την απρόσκοπτη εισροή δανεικών κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων της μέχρι το 2007. Διότι στους κόλπους της ένωσης πραγματοποιείται τεράστια μείωση των επιτοκίων δανεισμού της χώρας και των υπολοίπων μελών της ONE (κυρίως χωρών του Νότου) που συγκλίνουν με τα Γερμανικά επιτόκια, χωρίς να διαθέτουν την ίδια πιστοληπτική ικανότητα (Κότιος και Παυλίδης, 2012:217).

Πράγματι, σύμφωνα με την Bundesbank, ο μέσος όρος απόκλισης της απόδοσης του δεκαετούς κυβερνητικού ομολόγου των 11 χωρών που δημιούργησαν το ευρώ- πριν υλοποιηθεί το εγχείρημα και ο σχεδιασμός γίνει αξιόπιστος, ήταν μεταξύ 6,9% έως 12,6%. Εκφράζοντας μ' αυτό τον τρόπο τις διαφορετικές οικονομικές επιδόσεις των χωρών. Καθώς η επιτυχής έκβαση της προσπάθειας του ευρώ γινόταν ρεαλιστική, η απόκλιση του spread, κυρίως μετά το 1995, άρχισε να μειώνεται απότομα (δες Διάγραμμα 1) (EEAGb, 2011).

Διάγραμμα 5.2. Απόδοση 10 έτους κυβερνητικού ομόλογου Χωρών της Ευρωζώνης

Πηγή: Reuters Ecowin, cited in EEAG, 2011a

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζεται το μέσο ετήσιο ποσοστό επιτοκίου για τον δεκαετή δανεισμό των διαφόρων χωρών της ΟΝΕ, διαχρονικά από το 1995 μέχρι το 2011. Επίσης, υπολογίζεται η διαφορά της τιμής του ελληνικού επιτοκίου και των υπολοίπων χωρών του Νότου σε σύγκριση με το αντίστοιχο γερμανικό διαχρονικά. Παρατηρούμε ότι η διαφορά αρχίζει και μειώνεται απότομα αμέσως μετά την εισαγωγή του Ευρώ, και σύντομα σχεδόν εκμηδενίζεται. Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις του επιτοκίου δανεισμού μεταξύ των χωρών αρχίζουν να εντείνονται με αφορμή το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ο Πίνακας 6 υπολογίζει τη μεταβολή του μεγέθους απόκλισης του Γερμανικού επιτοκίου δανεισμού μ' αυτό των υπολοίπων χωρών της ΟΝΕ, σε σχέση με το προηγούμενο έτος και το έτος βάσης 1995 (ενσάρκωση του εγχειρήματος του Ευρώ). Παρατηρούμε ότι το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα της σύγκλισης των επιτοκίων πραγματοποιείται απότομα μέσα σε 2-3 χρόνια, ως απόδειξη ότι δεν στηρίχτηκε σε πραγματικά κριτήρια αξιολόγησης της οικονομίας.

Πίνακας 5.5: Ετήσιο Επιτόκιο Μακροπρόθεσμου Δανεισμού %

		Μακροπρόθεσμο επιτόκιο δανεισμού % ανά έτος																
Έτος		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Χώρα																		
	i	68583	6225	5.65833	4.58333	45	5.26666	4.8	4.7825	4.07083	4.03666	3.35333	3.7625	4.21666	3.98416	3.2225	2.74333	2.608333
Γερμανία	i	..	-	..	8.48166	6.30833	6.10833	5.30416	5.1225	4.2675	4.25583	3.585	4.07	4.5	4.8025	5.17416	9.09166	15.74917
Ελλάδα	i	11.271	8.73675	6.40083	4.83416	4.7275	5.52583	5.11666	4.95916	4.125	4.10333	3.38666	3.78425	4.30641	4.36316	3.97433	4.24975	5.4375
Ισπανία	i	11.465	8.55916	6.35833	4.8775	4.7775	5.595	5.15833	5.00666	4.18008	4.14391	3.43791	3.91466	4.42414	4.51985	4.21015	5.39641	10.23912
Πορτογαλία	i	12.2058	9.40066	6.86025	4.8825	4.7275	5.57608	5.18708	5.03416	4.29583	4.25867	3.55542	4.04614	4.48726	4.68106	4.31118	4.03571	5.422758
Ιταλία	i	8.22583	7.24916	6.25583	4.74666	4.76916	5.47833	5.01916	4.9875	4.125	4.06166	3.32083	3.78916	4.32833	4.55	5.2325	5.9925	9.5775
Ιρλανδία	i	8.79166	7.07666	5.9575	4.7875	4.7225	5.4825	5.04333	4.98083	4.135	4.10916	3.35083	3.7825	4.29333	4.29	3.73833	3.01083	3.005833
Φιλανδία	i	7.535	6.31083	5.58166	4.64	4.60916	5.39416	4.93916	4.86083	4.13	4.09916	3.41	3.7975	4.30416	4.23416	3.64833	3.11833	3.32
Γαλλία	i	7.13416	6.3225	5.6825	4.71333	4.67916	5.55583	5.075	4.96666	4.15333	4.15166	3.38666	3.79666	4.2975	4.35833	3.93666	3.225	3.319167
Αυστρία	i	7.3775	6.29833	5.58666	4.695	4.71333	5.57	5.06333	4.8925	4.14583	4.0625	3.365	3.805	4.33333	4.39833	3.81833	3.345	4.1775
Βέλγιο	i	6.89916	6.15083	5.57666	4.63166	4.62925	5.40833	4.9575	4.89025	4.12316	4.095	3.374	3.78075	4.28816	4.22675	3.68683	2.99008	2.98875
Ολλανδία	i	4.60666	2.33416	0.7	0.29416	0.2775	0.32833	0.35833	0.22416	0.10925	0.10725	0.08458	0.15216	0.20747	0.53568	0.98765	2.65307	7.630787

Η διάφορα της τιμής του Πορτογαλικού & Γερμανικού επιτοκίου	i	534749	3.17566	1.20191	0.29916	0.2275	0.30941	0.38708	0.25166	0.225	0.22201	0.20208	0.28364	0.27059	0.6969	1.08868	1.29237	2814425
Η διάφορα της τιμής του Ιταλικού & Γερμανικού επιτοκίου	i				3.89833	1.80833	0.84166	0.50416	0.34	0.19666	0.21916	0.23166	0.3075	0.28333	0.81833	1.95166	6.34833	13.14084
Η διάφορα της τιμής του Ελληνικού & Γερμανικού επιτοκίου	i	441266	2.51175	0.7425	0.25083	0.2275	0.25916	0.31666	0.17666	0.05416	0.06666	0.03333	0.02175	0.08975	0.379	0.75183	1.50641	2.829167
Η διάφορα της τιμής του Ισπανικού & Γερμανικού επιτοκίου	i	1.3675	1.02416	0.5975	0.16333	0.26916	0.21166	0.21916	0.205	0.05416	0.02499	-0.0325	0.02666	0.11166	0.56583	201	3.24916	6.969167

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από OECD, data statistics

Πίνακας 5.6: Ποσοστό μείωσης της απόκλισης μεταξύ των Γερμανικών επιτοκίων και των υπολοίπων χωρών σε σχέση με το προηγούμενο έτος και σε σχέση με το έτος βάσης 1995

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Πορτογαλία- Γερμανία ¹⁵		- 49%	-70%	- 58%	-6%	18%	9%	- 37%	-51%	-2%	-21%	80%	36%	158%	84%	169%	188%
Πορτογαλία- Γερμανία ¹⁶		- 49%	-85%	- 94%													
Ιταλία- Γερμανία		- 41%	-62%	- 75%	- 24%	36%	25%	- 35%	-11%	-1%	-9%	40%	-5%	158%	56%	19%	118%
Ιταλία- Γερμανία		- 41%	-78%	- 94%													
Ελλάδα-					-	-	-	-	-42%	11%	6%	33%	-8%	189%	138%	225%	107%

¹⁵ Ποσοστό μείωσης της διαφοράς μεταξύ Πορτογαλικού και Γερμανικού επιτοκίου δανεισμού σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Δηλαδή, το 1995 η διαφορά επιτοκίου μεταξύ των δυο χωρών ήταν 4.6 και την επόμενη χρονιά 1996 το μέγεθος ήταν 2.33 (στοιχεία από πίνακα 1). Δηλαδή, η διαφορά μειώθηκε κατά 49%.

¹⁶ Ποσοστό μείωσης της διαφοράς επιτοκίου μεταξύ των δυο χωρών σε σχέση με το πρώτο έτος. Δηλαδή, το 1996 η μείωση σε σχέση με το 1995 ήταν 49%. Το 1997 υπολογίζουμε το ποσοστό μείωσης της διαφοράς σε σχέση με το πρώτο έτος 1995 (στοιχεία από πίνακα 1). Δηλαδή, υπολογίζει πόσο έχει μειωθεί η συνολική διαφορά επιτοκίου διαχρονικά. Υπολογίζουμε μόνο για τα 3 πρώτα χρόνια, στην διάρκεια των οποίων διαβρώθηκε το 94% της διαφοράς επιτοκίων.

Γερμανία					54%	53%	40%	33%									
Ελλάδα- Γερμανία						- 78%	- 87%										
Ισπανία- Γερμανία		- 43%	-70%	- 66%	-9%	14%	22%	- 44%	-69%	23%	-50%	-35%	313%	322%	98%	100%	88%
Ισπανία- Γερμανία		- 43%	-83%	- 94%													
Ιρλανδία- Γερμανία		- 25%	-42%	- 73%	65%	- 21%	4%	-6%	-74%	-54%	- 230%	- 182%	319%	407%	255%	62%	114%

Πηγή: OECD data statistics, Επεξεργασία στοιχείων.

Ωστόσο, ερωτηματικά δημιουργούνται σχετικά με τη διαδικασία της σύγκλισης των επιτοκίων, αναφορικά με την ορθολογική λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών.

Οι αιτίες της απότομης και έντονης σύγκλισης των επιτοκίων. Από την αξιολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας των χωρών στην προστασία του κοινού νομίσματος.

Η μείωση των κριτηρίων πιστοληπτικής αξιολόγησης των χωρών της περιφέρειας του ευρώ.

Είναι γεγονός πως η εξάλειψη του συναλλαγματικού κινδύνου λόγω της εισαγωγής του ευρώ δικαιολογεί ένα τμήμα της σύγκλισης των ευρωπαϊκών επιτοκίων (Boysen-Hogrefe jeans and Aβmann Christian, 2010· EEAG, 2011a: 80). Ωστόσο, η σχεδόν πλήρης σύγκλιση των επιτοκίων μεταξύ των χωρών της ΟΝΕ, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αδικαιολόγητη αγνόηση σημαντικών παραμέτρων προσδιορισμού της ορθής διαδικασίας πιστοληπτικής αξιολόγησης των χωρών, για κινδύνους, οι οποίοι δεν αντισταθμίζονταν-εξαλείφονταν από τη λειτουργία του κοινού νομίσματος¹⁷ (Boysen-Hogrefe jeans and Aβmann Christian, 2010).

Πράγματι, οι Boysen-Hogrefe jeans and Aβmann Christian μελετούν τους καθοριστικούς παράγοντες του μεγέθους των κυβερνητικών ομολογιακών spread δέκα χωρών της Ευρωζώνης σε σχέση με το Γερμανικό ομόλογο στη διάρκεια ευνοϊκών και άσχημων οικονομικών συνθηκών, δηλαδή αμέσως μετά την εισαγωγή του Ευρώ και μετά την παγκόσμια κρίση. Αυτό που ισχύει ως γενική κατάσταση σύμφωνα με τους νόμους λειτουργίας της χρηματαγοράς είναι ότι η διαμόρφωση του spread εξαρτάται από το **ρίσκο αθέτησης** και **ρίσκο ρευστότητας**. Το ρίσκο αθέτησης αξιολογείται λαμβάνοντας υπόψη τρεις παράγοντες, *χρέος ως ποσοστό στο ΑΕΠ, ισοζύγιο πληρωμών ως ποσοστό του ΑΕΠ* (budget balance relative to GDP), *Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως προς το ΑΕΠ* (Current account relative to GDP). Ενώ το ρίσκο ρευστότητας προσεγγίζεται με το *εκκρεμή ποσό των εγχώριων υποχρεώσεων του δημοσίου τομέα* (domestic debt securities of public sector). Μετά την εισαγωγή του κοινού νομίσματος και μεταξύ 2001-2009 η έρευνα καταλήγει ότι το χρέος ως ποσοστό στο ΑΕΠ είναι η μοναδική ισχυρή μεταβλητή προσδιορισμού

¹⁷ Επίσημη ρήτρα για άρνηση διάσωσης χώρας μέλους σε περίπτωση χρεωκοπίας.

του σπρεντ. Ενώ η επιρροή των υπολοίπων μεταβλητών ήταν ασήμαντη. Ο λάθος τρόπος λειτουργίας των αγορών γίνεται εμφανής όταν μετά την κρίση του 2009 σύμφωνα με το ίδιο μοντέλο, οι αγορές άρχισαν να λαμβάνουν υπόψη την επιρροή των υπολοίπων παραγόντων στην πιστοληπτική αξιολόγηση (Boysen-Hogrefe jeans and Abmann Christian, 2010). Επίσης, και οι Lemmen and Goodhart (1999) και οι Gibson et al (2010), καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα ότι η σύγκλιση των επιτοκίων των χωρών της ΟΝΕ συμπεριλαμβανομένου και της Ελλάδας, με τα Γερμανικά επιτόκια δεν αντιπροσωπεύει τα πραγματικά δεδομένα ορισμένων χωρών.

Η μικρότερη σύγκλιση επιτοκίων μεταξύ πολιτειών των ΗΠΑ σε σχέση με Ε.Ε., ως αποτέλεσμα της επίδρασης του κινδύνου αθέτησης.

Η λανθασμένη λειτουργία των αγορών στο ζήτημα της πιστοληπτικής αξιολόγησης των ευρωπαϊκών χωρών μετά την εισαγωγή του ευρώ, γίνεται περισσότερο εμφανής εάν συγκριθεί το μέγεθος της απόκλισης των επιτοκίων που επικρατεί στις χώρες της ζώνης του ευρώ με το αντίστοιχο μέγεθος της απόκλισης των επιτοκίων μεταξύ των πολιτειών των ΗΠΑ. Η διαφορά επιτοκίου ανάμεσα στις πολιτείες των ΗΠΑ ήταν πάνω από 170 μονάδες βάσης ενώ η μεγαλύτερη διαφορά των 34 μονάδων βάσης μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης φαίνεται πολύ μικρή και εκτός πραγματικών οικονομικών δεδομένων. Αυτή η εξέλιξη στις πολιτείες των ΗΠΑ συνδέεται στενά με τις διαφορές της μακροοικονομικής επίδοσης κάθε πολιτείας, και αποτελεί απαίτηση αποζημίωσης στην έκδοση ομολόγων, για τον προσδοκώμενο κίνδυνο αθέτησης της κάθε πολιτείας, παρόλο που η αθέτηση σε κρατικό χρέος των πολιτειών των ΗΠΑ είναι κάτι σπάνιο στη σύγχρονη αμερικανική ιστορία (Lonning, 2000). Αντιθέτως, για τις χώρες της ΟΝΕ αγνοούνται οι παραπάνω παράμετροι παρόλες τις δομικές ανεπάρκειες του εγχειρήματος, όπως «αρχή της μη αλληλεγγύης», έλλειψη δημοσιονομικής ολοκλήρωσης στην ΟΝΕ για την εξασφάλιση ενός προληπτικού μηχανισμού της κρίσης μέσω της αναδιανομής των πλεονασμάτων στις ελλειμματικές χώρες της ένωσης, ως υποκατάστατο της απώλειας των εθνικών εργαλείων οικονομικής πολιτικής που χρησίμευαν στην απορρόφηση των shocks που δέχονταν

οι ελλειμματικές χώρες (λόγω διαφοράς ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας)¹⁸ (Σιδηρόπουλος, 2011b· Κότιος και Παυλίδης, 2012:207).

Η πεποίθηση των αγορών για τις προοπτικές του ευρώ και της σύγκλισης

Η παραπάνω αποσύνδεση του επιτοκίου δανεισμού στην ζώνη του Ευρώ με τον κίνδυνο αθέτησης συνδέεται στενά και με προσδοκίες των αγορών για τις προοπτικές του ευρώ (EEAG, 2011a). Συγκεκριμένα, για την περίπτωση της Ελλάδας, η δανειοδοτική συμπεριφορά και η διενεργούμενη πιστοληπτική αξιολόγηση από τους επενδυτές βασίστηκε στην εκτίμηση των αγορών για την πραγματοποίηση ενός ευνοϊκού σεναρίου για τη χώρα που περιλαμβάνει την ανοικοδόμηση μιας συγκριτικά χαμηλού εισοδήματος, μη ανταγωνιστικής, και υψηλά χρεωμένης οικονομίας, σε υψηλά αναπτυσσόμενη οικονομία, εφόσον προηγουμένως η Ελλάδα θα είχε στηρίξει την ανταγωνιστικότητά της, προωθώντας τις αναδιαρθρώσεις. Παράλληλα, οι αγορές διατηρούσαν την πεποίθηση ότι οι υπόλοιπες χώρες της ΟΝΕ είχαν συμφέρον να προωθήσουν τις ελληνικές μεταρρυθμίσεις και η Ελλάδα θα συνέχιζε τη συμμετοχή της στο ευρώ, πεποίθηση που ενισχυόταν με τη γερμανική μακροχρόνια πολιτική δέσμευση για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, αναλαμβάνοντας έμμεσα τον ρόλο εγγυητή. Ωστόσο, το καλύτερο σενάριο δεν επιτεύχθηκε πλήρως (Arghyrou and Tsoukalas, 2010).

Στο πλαίσιο της ΟΝΕ η ευκολότερη πρόσβαση στην αγορά κεφαλαίων (άρα και ο υψηλότερος δανεισμός) για τις χώρες του Νότου, δεν προκύπτει μόνο από τη σύγκλιση των επιτοκίων αλλά και τη δημιουργία νέων τμημάτων στην αγορά κεφαλαίου. Τα νέα τμήματα, εισάγουν νέα κατηγορία δανείων για τις χώρες του Νότου μακροχρόνιας εικοσαετούς διάρκειας, παρέχοντας μεγαλύτερες δυνατότητες άντλησης κεφαλαίων, τα οποία δεν ήταν διαθέσιμα στις χώρες της περιφέρειας πριν τη δημιουργία της ΟΝΕ (EEAG, 2011a).

Από την παραπάνω ανάλυση εύλογα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ΟΝΕ παρείχε και στην ελληνική οικονομία ένα ευνοϊκό περιβάλλον πρόσβασής της σε δανεισμό. Ωστόσο, το παραπάνω περιβάλλον δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο λάθους πρόβλεψης και εκτίμησης των χρηματοπιστωτικών αγορών, αλλά σε μεγάλο βαθμό

¹⁸ Επίσης και δομικές ανεπάρκειες σε επίπεδο **ρόλου** και **λειτουργίας** της ΕΚΤ, όπως για παράδειγμα στην αγορά δημόσιου χρέους των χωρών. Επίσης η έκδοση **Ευρωομολόγου**.

συνδυάστηκε και υποκινήθηκε πρωτίστως και από την κερδοσκοπική τάση των χρηματοπιστωτικών αγορών στο πλαίσιο της γενικευμένης παγκόσμιας ρευστότητας κεφαλαίων.

Η τάση της παγκόσμιας ρευστότητας κεφαλαίων

Παράλληλα, με την επίδραση του ευρωπαϊκού παράγοντα για την αυξημένη ρευστότητα προς την Ελλάδα, θα πρέπει σύμφωνα με την θεωρία να συνυπολογιστεί και η συμβολή της τάσης για χαλάρωση της διεθνούς ρευστότητας. Πράγματι, μετά το 2002 και μέχρι και ένα χρόνο πριν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, το μέγεθος των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων (περιλαμβάνει την αξία τραπεζικών καταθέσεων, κυβερνητικοί χρεωστικοί τίτλοι, επιχειρηματικοί χρεωστικοί τίτλοι και μετοχικοί τίτλοι) αυξάνεται σημαντικά κατά 74% από 96\$ τρις σε 167\$ τρις, ενώ την προηγούμενη τριετία 2000-2002 το μέγεθος παρέμενε περίπου σταθερό, 92 έως 94 τρις δολάρια. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία, είναι η παρακολούθηση του μεγέθους των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων σε σχέση με την εξέλιξη του μεγέθους του παγκοσμίου ΑΕΠ, δηλαδή υπολογίζει την παγκόσμια χρηματοοικονομική εμβάθυνση (εκφράζει τι ποσοστό της συνολικής αξίας του παγκοσμίου ΑΕΠ αποτελεί η αξία των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων). Πράγματι, το 2006 η χρηματοοικονομική εμβάθυνση ανήλθε σε 346% από 292% που ήταν το 2002, μεταξύ 2002 έως το 2006 η αύξηση της χρηματοπιστωτικής εμβάθυνσης ανήλθε στο 18%. Αναδεικνύοντας έτσι τον ρόλο του διεθνούς παράγοντα και της διεθνούς χρηματοοικονομικής χαλαρότητας στην χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας¹⁹, ως αποτέλεσμα της εφήμερης κερδοσκοπικής δραστηριότητας των χρηματοοικονομικών αγορών.

¹⁹ Σημαντική συμβολή στη χαλάρωση της διεθνούς ρευστότητας διαδραμάτισε και ο ανεπαρκής και αναποτελεσματικός τραπεζικός έλεγχος (προωθήθηκε μέσω της συνθήκης της Βασιλείας), ο οποίος παρείχε ισχυρά κίνητρα στο τραπεζικό σύστημα για την αύξηση του δανεισμού στους κυβερνητικούς τομείς. Πράγματι, σύμφωνα με το σύστημα της βασιλείας, οι τράπεζες πρέπει να διατηρούν ελάχιστα αποθεματικά, τα οποία προσδιορίζονται από το άθροισμα της βαρύτητας του ρίσκου που περικλείει το κάθε περιουσιακό στοιχείο στον τραπεζικό ισολογισμό. Η βαρύτητα του ρίσκου σ' αυτό το σύστημα είναι για παράδειγμα 0,5 για τα δάνεια στις επιχειρήσεις της πραγματικής οικονομίας, 0,2 για διατραπεζικά επιτόκια. Όσον αφορά τα ομολόγα του δημόσιου ήταν μηδέν (0), κάτι που εξαλείφει πλήρως τους περιορισμούς των τραπεζών για την χρηματοδότηση του κυβερνητικού τομέα, περιορισμοί υφίστανται μόνο για χώρες με χαμηλή αξιολόγηση, αλλά δεν αφορούσε ευρωπαϊκές χώρες (EEAG, 2011a:79-80· Story et. al, 2010).

Πίνακας 5.7: Παγκόσμια χρηματοοικονομική εμβάθυνση

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Μέγεθος παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων	94	92	96	117	134	142	167
Ονομαστική αξία ΑΕΠ, \$ τρις	31.7	31.6	32.8	36.9	41.6	44.8	48.3
Χρηματοοικονομική εμβάθυνση, % επί ΑΕΠ	294	290	292	315	318	317	346
Ποσοστιαία μεταβολή αξίας των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων συγκριτικά με την προηγούμενη χρονιά		-2%	4%	22%	15%	6%	18%
Ποσοστιαία Μεταβολή αξίας παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων από 2000-2002 και 2002-2006	3%		74%				
Ποσοστιαία Μεταβολή εμβάθυνσης από 2000-2002 και 2002 έως 2006	-1%		18%				

Πηγή: MCKinsey, Επεξεργασία Συγγραφέων.

Άρα, λοιπόν, παρατηρείται ανεπαρκής λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών, που επιτρέπουν την συντήρηση χρηματοδότησης αντιαναπτυξιακών ελλειμμάτων στην ελληνική οικονομία πέραν των δυνατοτήτων της, χωρίς να λειτουργούν οι αγορές αποτρεπτικά, αναδεικνύοντας έτσι την αναγκαιότητα κρατικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων στις αγορές. Η παραπάνω συμπεριφορά συσσώρευσης αντιαναπτυξιακών ελλειμμάτων συμβάλλει στην εγκαθίδρυση ενός στρεβλού

μοντέλου ανάπτυξης που θα δούμε παρακάτω πως συντηρήθηκε καθώς και τον ρόλο του στην κρίση²⁰.

Η εκδήλωση της κρίσης χρέους

Ωστόσο, σ' αυτό το σημείο θα διερευνηθούν οι παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση της κρίσης, παραμένοντας στο ρόλο που διαδραματίζει το επιτόκιο βραχυπρόθεσμα ως αφορμή εκδήλωσης της κρίσης. Η λανθασμένη αντίληψη των αγορών για το επιτόκιο είναι εμφανής μετά την εκδήλωση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, οπότε και το spread αρχίζει και αναπροσαρμόζεται σε διάφορες χώρες. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφαλαίο, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση αποτέλεσε αφορμή για την αναπροσαρμογή των επιτοκίων των χωρών της περιφέρειας της ευρωζώνης και κυρίως της Ελλάδας. Οι αγορές άρχισαν να γίνονται περισσότερο ενδελεχείς στην αξιολόγηση της πιστοδοτικής ικανότητας των δανειστών.

Χρονικό της αύξησης του επιτοκίου

Θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε τα γεγονότα της εκδήλωσης της κρίσης, τα οποία η θεωρία των κρίσεων πρέπει να λάβει υπόψη για την ανάλυση των αιτιών της κρίσης. Τα γεγονότα εκδήλωσης της κρίσης περιγράφονται περιληπτικά για την άνεση του αναγνώστη και περιλαμβάνουν την χρονική περίοδο μέχρι την ένταξη της χώρας στο χρηματοδοτικό μηχανισμό στήριξης. Το επιτόκιο αποτελεί πρωταγωνιστικό παράγοντα στην εκδήλωση της κρίσης. Οι αιτίες και η αφορμή για την πορεία του επιτοκίου διαφοροποιούνται. Οι αιτίες της αύξησης του χρέους δεν εντοπίζονται μόνο στις αιτίες για την εκδήλωσή της και οι οποίες σχετίζονται με τις αιτίες που προκαλούν την διακύμανση του επιτοκίου.

²⁰ Εκτός από τους παραπάνω παράγοντες που αναλύονται θα πρέπει να έχουμε υπόψη και το λεγόμενο κρυφό χρέος της Ελλάδος που έδινε την ψευδαίσθηση για χαμηλό δημόσιο χρέος, άρα και την δυνατότητα της χώρας πρόσβασης στις αγορές κεφαλαίων. Το 2001, η Goldman Sachs βοήθησε κρυφά την Ελλάδα να κρύψει ένα μέρος του χρέους με τη χρήση των σύνθετων χρηματοπιστωτικών μέσων, όπως τις ανταλλαγές πιστωτικής προεπιλογής. Αυτό επέτρεψε στην Ελλάδα να **πληροί** τις βασικές απαιτήσεις για να εισέλθει στην ευρωζώνη στην πρώτη θέση. Αλλά δημιούργησε επίσης και μια φούσκα χρέους που θα **εκρηγνύονταν** αργότερα και θα επέφερε την τρέχουσα οικονομική κρίση (Reinhart and Rogoff, 2010)

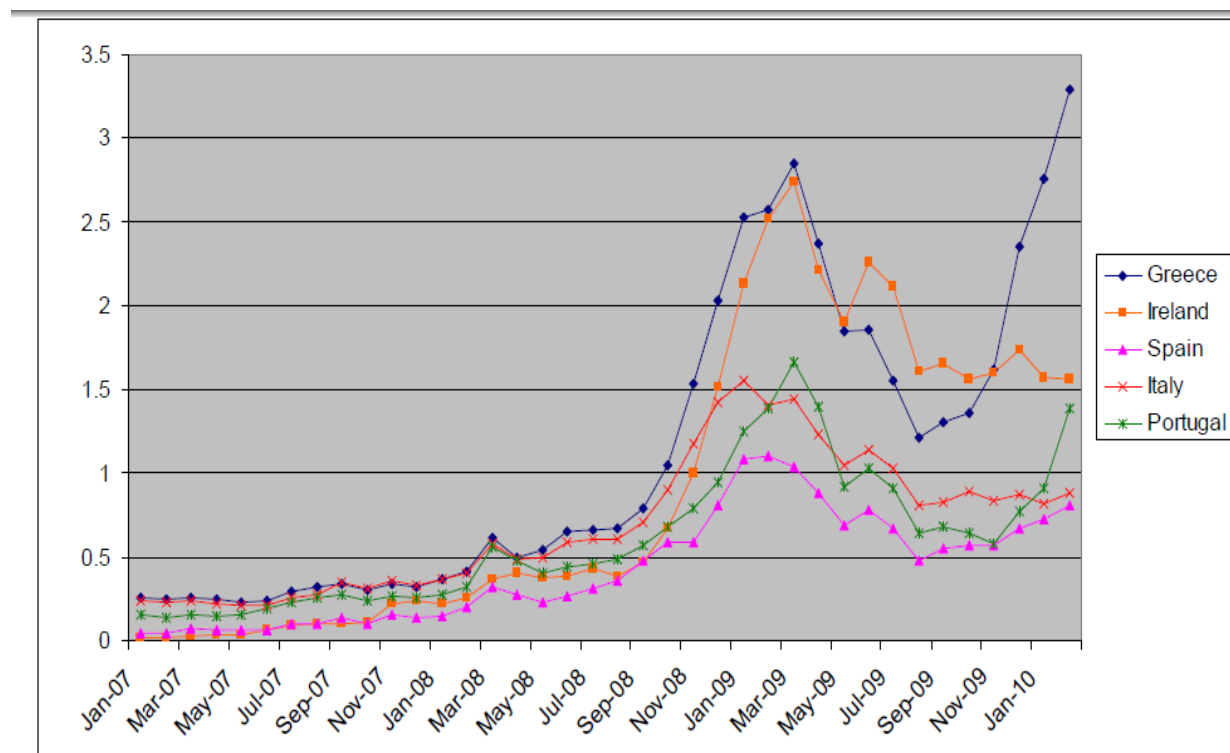
Η πρώτη φάση και σημείο εκκίνησης της εκδήλωσης κρίσης συνυφασμένο με την πορεία του επιτοκίου μπορεί να ιχνηλατηθεί στη χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ. Η τελευταία θορύβησε τις αγορές και αποτέλεσε αφορμή στον τρόπο αξιολόγησης των πιστωτών και την δανειοδοτική της πολιτική. Αυτή η εξέλιξη αυξάνει το spread επιτοκίου του δεκαετούς ομολόγου της ελληνικής κυβέρνησης σε σχέση με το αντίστοιχο γερμανικό από 25 μονάδες βάσης έφθασε στις 65 μονάδες βάσης τον Αύγουστο του 2008 (Αρλαπάνου και Τσαχαράκη, 2012· ΕΕΑΓ, 2011b). Η δεύτερη φάση και που ακολούθησε μεταξύ του Σεπτεμβρίου 2008 και Μαρτίου 2009 εμφανίζει εντονότερα χαρακτηριστικά. Στη διάρκεια αυτή της φάσης η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση φθάνει στο υψηλότερο σημείο της έντασης, έτσι στο τέλος αυτής της περιόδου το spread φθάνει στις 285 μονάδες βάσης. Παρόμοιες εξελίξεις όσον αφορά την πορεία του επιτοκίου παρατηρούνται και στις υπόλοιπες χώρες της περιφέρειας της νομισματικής ένωσης. Ωστόσο, άρχισε να γίνεται ξεκάθαρο ότι οι αγορές δημιουργούσαν διακρίσεις εναντίον της Ελλάδας και της Ιρλανδίας. Το τρίτο στάδιο περιλαμβάνει μια σύντομη περίοδο μεταξύ του Απριλίου και Αυγούστου 2009, η οποία χαρακτηρίζεται από αποκλιμάκωση της ανόδου του επιτοκίου που απορεί από την χαλάρωση της έντασης της παγκόσμιας κρίσης. Έτσι, παρόλο την πτώση του ελληνικού spread τον Αύγουστο του 2009 σε 121 μονάδες βάσης, ήταν ξεκάθαρο στις αγορές ότι συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφερειακές χώρες της ΟΝΕ τα ελληνικά και ιρλανδικά ομόλογα μειονεκτούσαν (Arghyrou and Tsoukalas, 2010· ΕΕΑΓ, 2011b).

Το τέταρτο στάδιο της κρίσης χρονικά εκτείνεται ανάμεσα στο Σεπτέμβριο του 2009 και στα μέσα Νοεμβρίου 2010. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου το ελληνικό επιτόκιο αυξάνει οριακά, παραμένοντας μεταξύ 120-130 μονάδες βάσης. Αυτή την περίοδο την ταξινομούμε ως ξεχωριστό στάδιο διότι περιλαμβάνει κάποια γεγονότα κλειδί, τα οποία πρωταγωνιστούν στο επόμενο στάδιο εκδήλωσης της κρίσης. Η ξαφνική προκήρυξη εκλογών στις 4 Οκτωβρίου, που προκάλεσε κυβερνητική αλλαγή (Arghyrou and Tsoukalas, 2010). Επίσης, δεύτερο γεγονός η ανακοίνωση από τη νεοεκλεγείσα κυβέρνηση της υπέρβασης των προβλέψεων της προηγούμενης κυβέρνησης σχετικά με το δημοσιονομικό έλλειμμα, από 6% στο 12,7%. Η ανακοίνωση αρχικά σόκαρε τις Βρυξέλες και τις αγορές. Το σοκ αποδίδεται, όχι τόσο στο μέγεθος του οικονομικού προβλήματος, όσο στην ανειλικρίνεια της κυβέρνησης.

Ανεξαρτήτως το περιθώριο αμφιβολιών σχετικά με το πόσο αληθινό ήταν το σοκ από την αποκάλυψη των μακροοικονομικών μεγεθών, το κεντρικό ζήτημα παραμένει ότι δηλαδή παραβλέφθηκαν οι συστημικές συνέπειες της αποκάλυψης (Katsimi and Moutos, 2010· Arghyrou and Tsoukalas, 2010). Τρίτο γεγονός η υποβολή από την νέα κυβέρνηση στην ευρωπαϊκή επιτροπή στα μέσα Νοεμβρίου, του προτεινόμενου δημοσιονομικού ελλείμματος της Ελλάδας για το 2010. Αυτό το γεγονός καθορίζει ουσιαστικά το επόμενο στάδιο. Το πέμπτο στάδιο και πιο έντονα αλλά και καθοριστικό για την επικράτηση της κρίσης περιλαμβάνει αύξηση από του spread από 135 μονάδες βάσης από τον Νοέμβριο 2009 σε 586 μονάδες βάσης τον Απρίλιο του 2010, η μεγάλη επιτάχυνση της αύξησης παρατηρήθηκε μετά τον Φεβρουάριο. Αυξητική τάση στο spread παρατηρείται και στις υπόλοιπες περιφερειακές χώρες της ΟΝΕ, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό και μέγεθος (Arghyrou and Tsoukalas, 2010).

Στη συνέχεια ακολούθησαν διαπραγματεύσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης που εμφανιζόταν. Ένα αριθμός χωρών, πρωτοστατούντος της Γερμανίας, αρνήθηκαν την διάσωση της χώρας, ενώ άλλες χώρες συμπεριλαμβανόμενου της Γαλλίας είχαν θετικότερη στάση προς την Ελλάδα. Τελικά, τον Μάρτιο του 2010, οι ηγέτες των χωρών συμφώνησαν σε μια συμβιβαστική λύση, η οποία περιλαμβάνει ένα μηχανισμό αποτελούμενο από Ε.Ε. και ΔΝΤ, ο οποίος θα παρέχει χαμηλότοκα δάνεια στην Ελλάδα σε σχέση με το επιτόκιο των αγορών. Η ανακοίνωση του σχεδίου δεν άμβλυσε την μανία των αγορών, τελικά οι ελληνικές αρχές ζήτησαν την ενεργοποίηση του διασωστικού μηχανισμού (EEAG, 2011a).

Διάγραμμα 5.3: Το spread της απόδοσης του δεκαετούς κυβερνητικού ομολόγου σε σχέση με το Γερμανικό (μηνιαία πρόβλεψη)

Πηγή: EEAG, 2011a

Είναι γεγονός πως η αφορμή για την αύξηση του επιτοκίου αποτέλεσαν διάφοροι παράγοντες η συνεισφορά των οποίων δεν είναι μετρήσιμη. Έτσι, λοιπόν, η διεθνής οικονομική κρίση διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Επίσης, τα μακροοικονομικά δεδομένα της ελληνικής οικονομίας υπήρξαν σημαντικός παράγων που πυροδότησε την αύξηση του spread. Ωστόσο, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί και ο πολιτικός παράγων, δηλαδή ο πολιτικός χειρισμός από ελληνικής πλευράς, αναφορικά με την αναθεώρηση του ελλείμματος προς τα πάνω, ειδικά σε μια περίοδο που οι αγορές είναι ήδη ευαίσθητες σε μηνύματα, λόγω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης. Αυτό δημιουργεί ερωτηματικά αναπάντητα αναφορικά με την χρησιμότητα της πράξης για την ελληνική οικονομία και ελληνικά συμφέροντα. Ειδικότερα όταν η ευρωπαϊκή επιτροπή είχε δεχθεί την αρχική εκτίμηση του ελλείμματος και αντιτίθετο στην προς τα πάνω αναθεώρηση από την νεοεκλεγμένη κυβέρνηση.

Σ' αυτή την περίπτωση έγκειται και η συνεισφορά της πολιτικής οικονομίας, διότι η οικονομική επιστήμη αποτελεί κοινωνική επιστήμη, ενώ παράλληλα δεν μπορούν να ερμηνευτούν τα οικονομικά γεγονότα πάντα και χρησιμοποιώντας αποκλειστικά μετρήσιμα κριτήρια, διότι δεν μπορεί να αγνοηθεί και η πολιτική διάδραση στην εξέλιξη των οικονομικών γεγονότων²¹.

Ωστόσο, η πραγματική αιτία της αύξησης των επιτοκίων και κατ' επέκταση της έναρξης της κρίσης είναι τα μακροοικονομικά δεδομένα της οικονομίας. Δηλαδή, το αυξημένο χρέος της οικονομίας μαζί με τα αντιαναπτυξιακά ελλείμματα, όπως αναλύσαμε παραπάνω. Αυτή η εξέλιξη, όχι μόνο αυξάνει το χρέος σε απόλυτα μεγέθη, αλλά τα αντιαναπτυξιακά ελλείμματα συμβάλλουν στην εγκαθίδρυση ενός μη βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης, όπως θα αποδείξουμε στην παρακάτω ενότητα, βασισμένου στις κρατικές χρηματοδοτήσεις με δανεικά. Η μη βιωσιμότητα του μοντέλου ανάπτυξης δεν εξασφαλίζει τη βιώσιμη διαχείριση του χρέους, όπως τονίστηκε στη θεωρία. Παρόμοια δεδομένα παρατηρούνται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες του νότου αλλά δεν αντιμετωπίζουν ίδιο μένος από τις αγορές.

Το παρασιτικό εις βάρος του κράτους μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας

Είναι γεγονός ότι διαχρονικά διατηρείται αυξημένο χρέος και παράλληλα υφίστανται υψηλά μεγέθη κρατικών σπαταλών ως αποτέλεσμα έλλειψης σοβαρής προσπάθειας εξορθολογισμού των δαπανών. Η παραπάνω κατάσταση συντηρείται και εντείνεται με την εισαγωγή της χώρας στην ΟΝΕ. Η πτώση του κόστους του χρήματος για την Ελλάδα, κυρίως στο πλαίσιο της ΟΝΕ, και η αυξημένη δυνατότητά της να συνεχίσει να αντλεί κεφάλαια αποτελεί μέρος της χώρας για την συμμετοχή της στην ΟΝΕ. Ωστόσο, το παραπάνω μέρος κατασπαταλήθηκε από την ελληνική οικονομία. Πράγματι, το φθινό κεφάλαιο που εισέφερε άφθονα στη χώρα χρησιμοποιήθηκε, όχι για παραγωγικές επενδύσεις, αλλά για την ενίσχυση της εσωτερικής ζήτησης, μέσω άστοχων κρατικών παρεμβάσεων που δημιούργησαν ένα υπερδιογκωμένο δημόσιο τομέα (Christodoulakis, 2009).

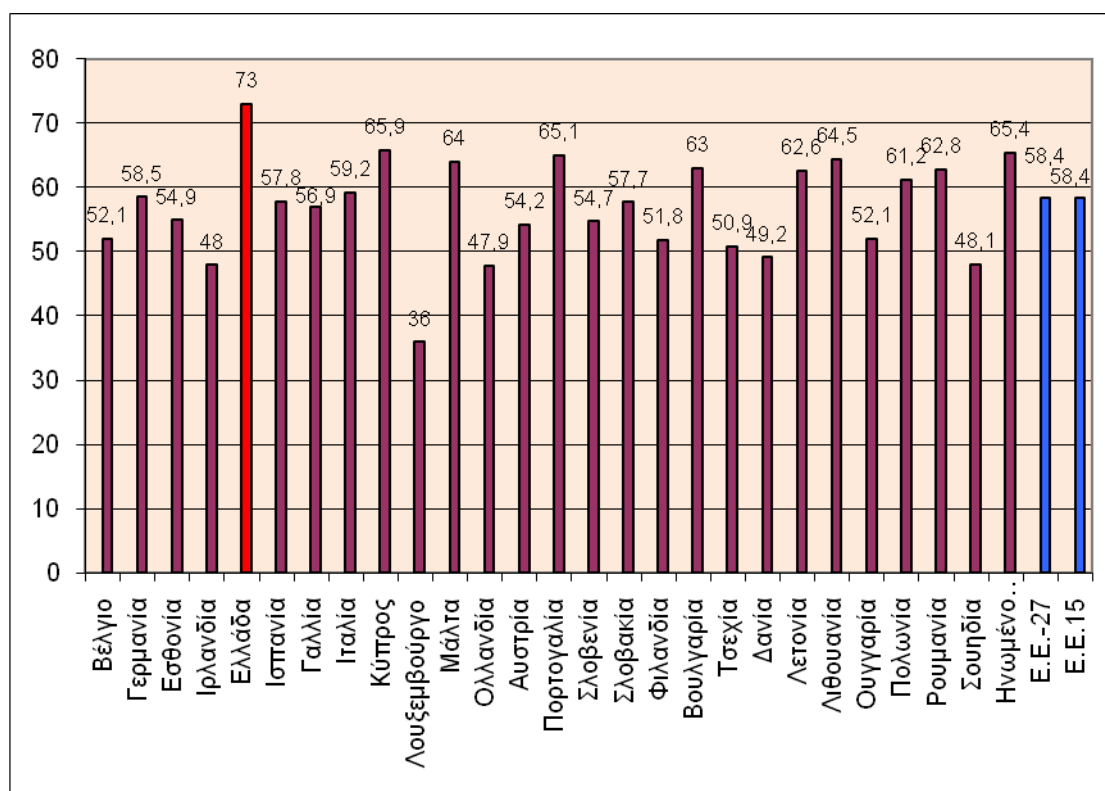
Ο δημόσιος τομέας με παροχές και σπατάλες που μετατρέπονται σε κρατικά αντιαναπτυξιακά ελλείμματα από την δεκαετία του 1980 όπως μαρτυρεί η εξέλιξη

²¹ Στην αναζήτηση των αιτιών ανόδου του επιτοκίου δανεισμού της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να αγνοηθεί και ο παράγων της ελαττωματικής λειτουργίας των χρηματοπιστωτικών αγορών, όχι μόνο προς την κατεύθυνση πτώσης του επιτοκίου αλλά και προς την αντίθετη κατεύθυνση.

του δημόσιου χρέους ενίσχυσε την εσωτερική ζήτηση και την ιδιωτική κατανάλωση. Το γεγονός αυτό αναγάγει την κατανάλωση σε βασική συνιστώσα του ΑΕΠ.

Πράγματι, σύμφωνα με την ευρωπαϊκή επιτροπή, η ιδιωτική κατανάλωση στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας συνιστούσε κατά μέσο όρο 73% του ΑΕΠ (το μεγαλύτερο ποσοστό στην Ευρώπη των 27), έναντι 58,8% του μέσου όρου της Ευρωζώνης (δες διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 5.4 Κατανάλωση ως ποσοστό στο ΑΕΠ στις χώρες της Ε.Ε.

Πηγή: European Commission επεξεργασία στοιχείων

Το υψηλό ποσοστό της κατανάλωσης στο ΑΕΠ της οικονομίας είναι αποτέλεσμα της αδιάλειπτης ετήσιας αύξησης της ιδιωτικής κατανάλωσης κατά την τελευταία εικοσαετία (δες πίνακα 8). Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την συνεισφορά της κατανάλωσης σε σημαντική παράμετρο διαμόρφωσης, όχι του ΑΕΠ, άρα και του ετήσιου ρυθμού μεταβολής του - ανάπτυξης που επιτεύχθηκε την τελευταία δεκαετία. Σ' αυτό το πλαίσιο θα διερευνήσουμε την συνεισφορά των διαφόρων τομέων της

οικονομίας συμπεριλαμβανομένου και της κατανάλωσης στην οικονομική μεγέθυνση που βίωσε η οικονομία.

Πίνακας 5.8: Μέση ποσοστιαία ετήσια μεταβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης στην Ελλάδα

Ιδιωτική Κατανάλωση (Μέση ποσοστιαία ετήσια μεταβολή)							
έτη	1992-1996	1997-2001	2002-2006	2007	2008	2009	2010
% ετήσια μεταβολή	1.8	3.1	4.3	2.8	3.2	-2.2	-4.5

Πηγή:European Economy Forecast Spring 2011, cited in Κότιος και Παυλίδης, 2012:208-209

Η συνεισφορά των διαφόρων τομέων στην ανάπτυξη του ΑΕΠ

Είναι γεγονός ότι την περίοδο 2000-2008 η ελληνική οικονομία βίωσε μια συνεχή περίοδο ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης, και λόγω της εισαγωγής κεφαλαίων, με μέσο ετήσιο ρυθμό 4% έναντι 2,1% του μέσου όρου των Ε.Ε.-16. Ωστόσο, η ελληνική οικονομία, αναπτυσσόταν με ρυθμό ανάπτυξης υψηλότερο του μακροχρόνιου δυνητικού ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ της, έχοντας αιτιώδης συνάφεια με τις πηγές από τις οποίες προερχόταν η ανάπτυξη (Αναστασάτος, 2009:4).

Πίνακας 5.9: Ετήσια μεταβολή ΑΕΠ

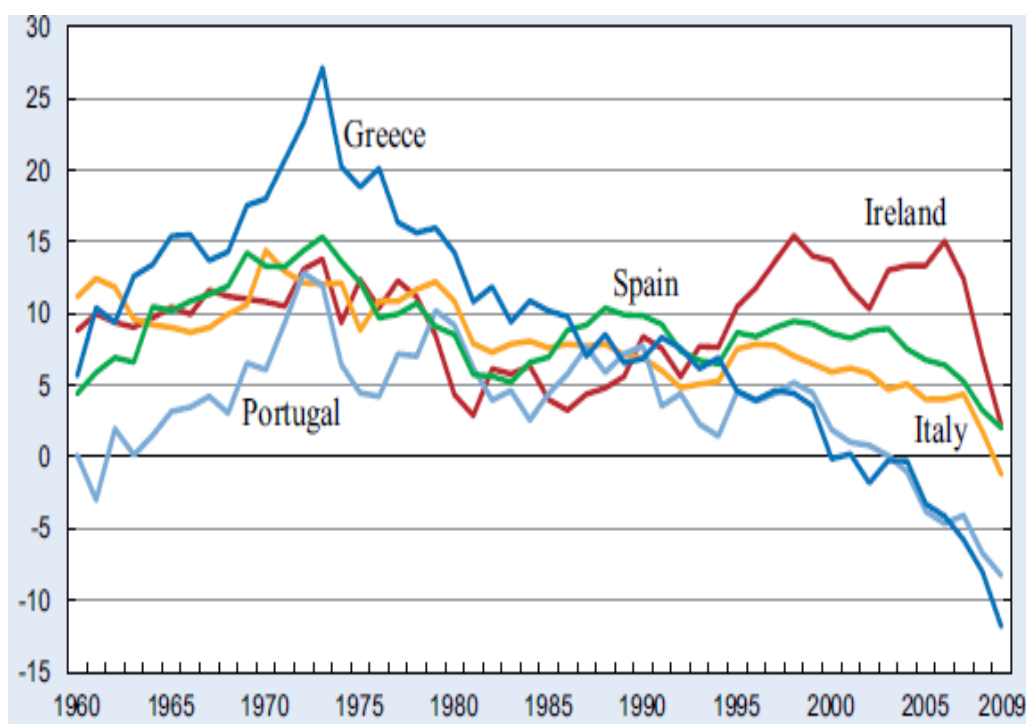
Ετήσια Μεταβολή του ΑΕΠ							
Έτη	1992-1996	1997-2001	2002-2006	2007	2008	2009	2010
% ετήσια μεταβολή ΑΕΠ	1,1	3,8	4,2	4,3	1,0	-2.	-4.5

Πηγή: European Economy Forecast Spring 2011 cited in Κότιος και Παυλίδης, 2012:208-209

Θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε την συνεισφορά των διαφόρων τομέων της οικονομίας: κατανάλωση, επενδύσεις, εξωτερικός τομέας στην μεγέθυνσή της. Εξετάζοντας τη συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης, διαπιστώνουμε ότι συνεισέφερε το 65.5% της ανάπτυξης του ελληνικού ΑΕΠ, έναντι 52,7% του μέσου όρου της ευρωζώνης. Η υπερκατανάλωση στηρίχτηκε στις διαφόρου τύπου οικονομικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες και στο σπάταλο και αναποτελεσματικό κοινωνικό κράτος. Έτσι, αναπαράγεται ένας φαύλος κύκλος ανάπτυξης και κατανάλωσης μεταλλάσσοντας τις αξίες και τους κώδικες συμπεριφοράς της ελληνικής κοινωνίας.

Άμεση συνέπεια ήταν η απότομη πτώση της αποταμίευσης, -12% του ΑΕΠ. Το 1975, η αποταμίευση είχε φθάσει στο μέγιστο σημείο πάνω από 25% του ΑΕΠ, και έκτοτε αδιάλειπτα μειώνεται μέχρι σήμερα. Στη διάρκεια συμμετοχής της Ελλάδας στην ΟΝΕ μετά το 2000, η αποταμίευση στην Ελλάδα κυμαίνεται σταθερά σε αρνητικό επίπεδο, ενώ οι υπόλοιπες χώρες του Νότου, εκτός την Πορτογαλία, έχουν, επίσης, θετικό μέγεθος εθνικής αποταμίευσης, με μέσο όρο στην ευρωζώνη 5% του ΑΕΠ, (EEAG, 2011b:107). Η παραπάνω πτώση της εθνικής αποταμίευσης στην ελληνική οικονομία αποδίδεται πλήρως μετά το 1989 στην πτώση της ιδιωτικής αποταμίευσης, από 27% το 1988 στο 11% το 2008, προκαλώντας έτσι έλλειψη κεφαλαίων για επενδυτικούς σκοπούς και αύξηση της κατανάλωσης (EEAG, 2011b:107).

Διάγραμμα 5.5 Απόκλιση ελληνικού spread σε σχέση με το Γερμανικό

Πηγή: ΕΕΑΓ, 2011α

Η συνολική επένδυση συνεισέφερε το 23,4% στην οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας έναντι 21,2% κατά μέσο όρο στην ευρωζώνη. Ωστόσο, το 1/3 περίπου των επενδύσεων αφορούσε την κατασκευή κατοικιών (Αναστασάτος, 2009), ως αποτέλεσμα της εξειδίκευσης της οικονομίας στην παραγωγή μη εμπορεύσιμων αγαθών. Σύμφωνα με τον Χριστοδουλάκη, η Ελληνική οικονομία παραμένει εντάσεως κεφαλαίου στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών σε βάρος των εμπορεύσιμων, τα οποία ασκούν ευεργετική επίδραση στην διεθνή ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Η εξειδίκευση διατηρήθηκε και στην ΟΝΕ εποχή, επηρεάζοντας την προσέλκυση των αμέσων ξένων επενδύσεων στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών (τομέας κατασκευών κατοικιών-ξενοδοχείων) με προφανής επίδραση στην προσφορά της οικονομίας²², τη διεθνή ανταγωνιστικότητά της και

²² Αντίθετα, οι χώρες του βορρά, οι οποίες ήταν εντάσεως κεφαλαίου στον τομέα των εμπορευσίμων αγαθών, καταφέρνουν να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις στον τομέα των εμπορευσίμων αγαθών, αυξάνοντας την παραγωγή εμπορευσίμων προϊόντων, βελτιώνοντας την παραγωγικότητά τους και την διεθνή ανταγωνιστικότητα, άρα και το εμπορικό ισοζύγιο. Αυτή η διαφοροποίηση αποτελεί μια ανισορροπία στην ευρωζώνη, που έχει συμβάλει στις διαφοροποιήσεις των εμπορικών ισοζυγίων μεταξύ χωρών του βορρά και του νότου.

τελικώς την επιβάρυνση του ισοζυγίου πληρωμών και ανταγωνιστικότητας της οικονομίας (Christodoulakis, 2009). Έτσι, επηρεάζεται η σύνθεση του παραγωγικού ιστού της οικονομίας, παραγκωνίζοντας έτσι τη συμβολή των παραγωγικών και βιώσιμων επενδύσεων στην ανάπτυξη, ενισχύοντας στηρίζοντας την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος σε μη βιώσιμο παραγωγικό μοντέλο.

Ως αποτέλεσμα, η συνεισφορά του εξωτερικού τομέα στην ανάπτυξη υπήρξε αναιμική, κατά την προηγούμενη δεκαετία οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών συμβάλλουν κατά 30,8%, έναντι 87,5% κατά μέσο όρο στην ευρωζώνη, αναδεικνύοντας το ζήτημα της έλλειψης εξωστρέφειας και διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Συγχρόνως, οι εισαγωγές αφαίρεσαν πόρους ίσους με το 35,4% της ανάπτυξης υπεραντισταθμίζοντας τη θετική συμβολή των εξαγωγών. Μ' άλλα λόγια, ο εξωτερικός τομέας της οικονομίας έχει ανασταλτική δράση στην οικονομική ανάπτυξη.

Είναι γεγονός, όπως αναφέρθηκε και στο θεωρητικό μέρος, η δημιουργία χρέους δεν πρέπει να δαιμονοποιείται. Αλλά ποσοστό χρέους είναι χρήσιμο για την αναθέρμανση της οικονομίας. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία είναι η διάθεση των δανεικών κεφαλαίων σε επενδυτικούς σκοπούς με βιώσιμο αναπτυξιακό χαρακτήρα και όχι η διάθεση στην κατανάλωση, όπως συνέβη σε μεγάλο βαθμό στην Ελλάδα.

Η σταθερότητα του ποσοστού των δημόσιων επενδύσεων στο ΣΕΠ δεν μπορεί να δικαιολογήσει την απορρόφηση των επιπλέον κεφαλαίων που εισρέουν στη χώρα. Πράγματι, από το 1992 ακόμη και στην περίοδο που η χώρα βρίσκεται στην ΟΝΕ οι δημόσιες δαπάνες παραμένουν σταθερά σ' ένα ποσοστό περίπου 3% του ΑΕΠ

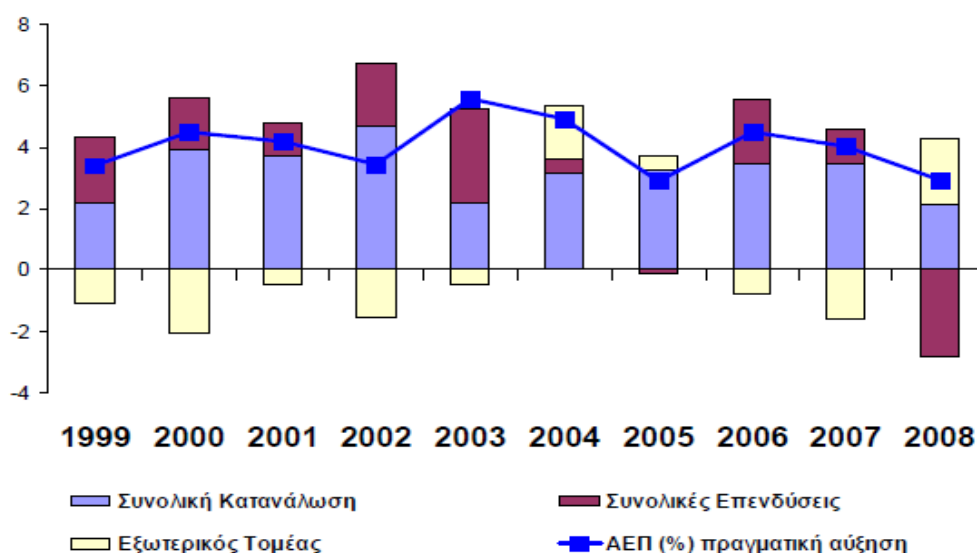
Πίνακας 5.10: Ποσοστό δημόσιων δαπανών ως προς ΑΕΠ

Ποσοστό δημόσιων δαπανών ως προς ΑΕΠ							
Χρονικό διάστημα	1992-1996	1997-2001	2002-2006	2007	2008	2009	2010
Δημόσιες επενδύσεις (% του ΑΕΠ)	2,9	3,3	3,3	3,4	3,6	3,0	2,8

Πηγή: European Economist Forecast Spring 2011 cited Κότιος και Παυλίδης, 2012

Συνεπώς, η οικονομική ανάπτυξη, άρα και η έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα που επιτεύχθηκε βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην κατανάλωση και εσωτερική ζήτηση που διευκόλυναν οι κρατικές παρεμβάσεις με την μορφή σπαταλών και παροχών. Άρα, λοιπόν, η οικονομική ανάπτυξη που βίωσε η οικονομία στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στις μη βιώσιμες κρατικές παρεμβάσεις και όχι στην υγιή, ανταγωνιστική και εξωστρεφή επιχειρηματικότητα. Δίκαια, λοιπόν, μπορούμε να ισχυριστούμε για την ελληνική οικονομία την έννοια «ανάπτυξη παρασιτική σε βάρος του κράτους». Γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των κρατικών παρεμβάσεων.

Διάγραμμα 5.6: Συνεισφορά των διαφόρων τομέων της οικονομίας στην ανάπτυξη του πραγματικού ΑΕΠ

Πηγή: AMECO (European Commission), επεξεργασία Eurobank Research.

Πηγή: Αναστασάτος, 2009:8

Η διάρθρωση των τραπεζικών δανείων ενόησε το καταναλωτικό μοντέλο ανάπτυξης

Η ανάλυση του τρόπου κατανομής του δανειακού χρήματος που διέθεταν οι ελληνικές τράπεζες επιβεβαιώνει την επικράτηση του στρεβλού καταναλωτικού μοντέλου ανάπτυξης στην ελληνική οικονομία. Με βάση τα στοιχεία που

παρατίθενται παρακάτω, το άθροισμα των χορηγούμενων δανείων στους τρεις παραγωγικούς τομείς που η ελληνική οικονομία διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα, γεωργία (1,5 δις. ΕΥΡΩ), ο τουρισμός (7,3 δις. ευρώ) και η ναυτιλία (14,2 δις. ευρώ) διαμορφώνεται στα 23 δις ευρώ. Αντίθετα, τα χορηγούμενα καταναλωτικά δάνεια ξεπερνούν τα 32 δις ευρώ.

Εάν συγκρίνουμε τα στοιχεία και δούμε τον λόγο των καταναλωτικών δανείων ως προς τα δάνεια που προορίζονται στη βιομηχανία και τον κατασκευαστικό τομέα, διαπιστώνουμε ότι οι χορηγήσεις καταναλωτικών δανείων είναι κατά 45% υψηλότερες από τις χορηγήσεις που διατέθηκαν στον τομέα της βιομηχανίας και κατά 215% υψηλότερες από τις αντίστοιχες στον κατασκευαστικό τομέα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τα δάνεια προς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι διπλάσια από τα δάνεια για την ανάπτυξη της γεωργίας. Ενώ σε 5 δις ευρώ υπολογίζονται τα δάνεια για την αγορά αυτοκίνητου, δηλαδή τριπλάσια απ' ότι διατίθενται στον τομέα της γεωργίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα καταναλωτικά δάνεια σε αναγωγή στο σύνολο των χορηγούμενων δανείων αντιπροσωπεύουν το 14% ενώ το άλλο 32% από το σύνολο διατέθηκε για την κάλυψη των στεγαστικών δανείων. Άρα, λοιπόν, το 46% των δανείων αφορούν την κατανάλωση και την κατοικία, η οποία θεωρείται ένα ενδιάμεσο αγαθό, καταναλωτικό και επενδυτικό, χωρίς όμως να προσδίδει χαρακτηριστικά βιώσιμης ανάπτυξης.

Η παραπάνω διάρθρωση των χορηγούμενων δανείων αναδεικνύει την ευθύνη του πολιτικοοικονομικού συστήματος για την διόγκωση των καταναλωτικών δανείων και του υπερκαταναλωτισμού και κυρίως προϊόντων εισαγόμενων, που είχε ως συνέπεια την επικράτηση του καταναλωτικού μοντέλου ανάπτυξης, το οποίο λειτουργεί παρασιτικά σε βάρος του κράτους. Μερίδιο ευθύνης έχουν και οι τράπεζες, ωστόσο οι τράπεζες έχουν ως κύρια αρμοδιότητα και ευθύνη να επιλέγουν αξιόχρεους δανειστές. Την μεγαλύτερη ευθύνη για την χάραξη της αναπτυξιακής πολιτικής φέρουν οι κυβερνώντες. Αυτή την στρέβλωση καλείται τώρα με πρωτοβουλίες να διορθώσει το ελληνικό κράτος (Παπαδογιάννης, 2012).

Πίνακας 5.11: Η δομή των δανείων μέχρι τον 09/2012

Ποσά δανείου όπως διαμορφώθηκαν μέχρι τον Σεπτέμβριο/ 2012	Ποσά σε εκατ. Ευρώ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	110320,00
1. Γεωργία	1503,00
2. Βιομηχανία	22011,00
2.1 Ορυχεία και λατομεία	672,00
2.2 Μεταποίηση	21338,00
3. Εμπόριο	22641,00
4. Τουρισμός	7326,00
5. Ναυτιλία	14190,00
6. Κατασκευές	10146,00
7. Ηλεκτρισμός-Φωταέριο-Ύδρευση	5944,00
8. Αποθηκεύσεις και μεταφορές πλην Ναυτιλίας	1135,00
9. Λοιπά	18523,00
9.1 Ενημέρωση και επικοινωνία	2885,00
9.2 Διαχείριση ακίνητης περιούσιας	4720,00
9.3 Επαγγελματικές και λοιπές δραστηριότητες	2873,00
9.4 Λοιποί κλάδοι	8046,00
10. Ασφαλιστικές επιχειρήσεις και λοιπά χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα	6902,00

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ, ΑΓΡΟΤΕΣ & ΑΤΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	13957,00
ΙΔΙΩΤΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ	107541
1. Στεγαστικά	75098,00
2. Καταναλωτικά	30634,00
3. Λοιπά	1809,00
Σύνολο δανείων	231818,00

Πηγή: Παπαδογιάννης, 2012

Το παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης και οι δείκτες μεγέθυνσης που επέδειξε δεν βασίστηκαν στην υγιή επιχειρηματικότητα που προσδιορίζεται με χαρακτηριστικά υψηλής ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας και αποτελεί σημείο αναφοράς της βιώσιμης ανάπτυξης μιας οικονομίας. Αντίθετα, βασίστηκε και σε κρατικές επενδύσεις δημόσιων έργων και υποδομών²³, γεγονός που δημιούργησε εφησυχασμό και αδράνεια για την αναγκαιότητα στήριξης της υγιούς επιχειρηματικότητας (Κολλιντζάς, 2011).

Αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου ότι το έλλειμμα στον κρατικό προϋπολογισμό είναι συνέπεια του ότι το κράτος ξοδεύει περισσότερα από ό,τι εισπράττει. Σ' αυτή την περίπτωση, συσσωρεύεται χρέος ανεξαρτήτως της προέλευσής του (εσωτερικό ή εξωτερικό). Απ' την άλλη, το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι ο καθαρός δανεισμός από το εξωτερικό όλων των οικονομικών παραγόντων της χώρας (Κολλιντζάς, 2011) και συμβάλλει στην συσσώρευση εξωτερικού χρέους (Malliaropoulos, 2011).

Το χρόνιο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών συνδέεται με την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Δηλαδή, την ικανότητα μιας χώρας να μπορεί να

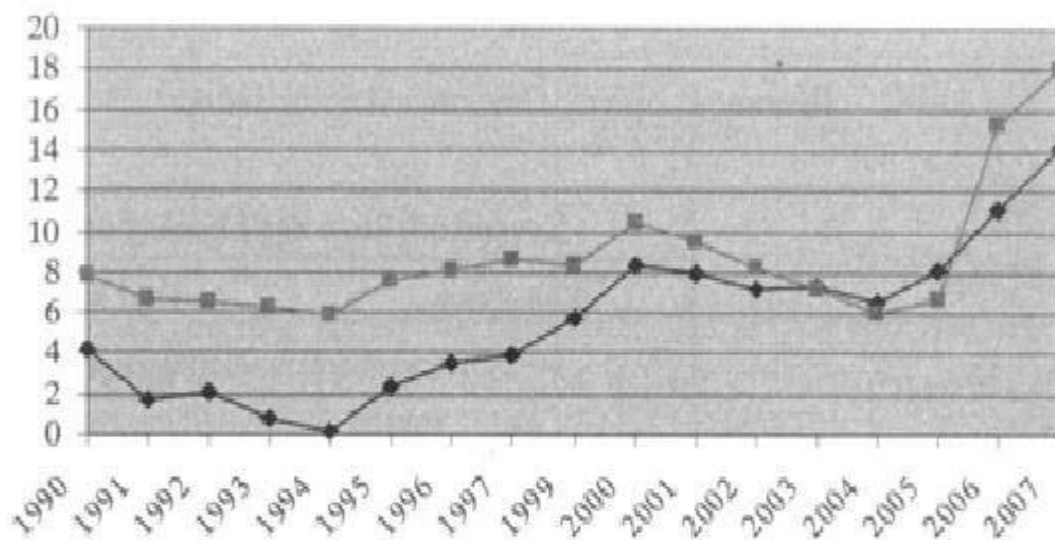
²³ Αυτό δεν αποτελεί μομφή για την υλοποίηση των δημόσιων επενδύσεων για υποδομές, διότι αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση ενός μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης..

πουλάει αγαθά και υπηρεσίες στο εξωτερικό, γεγονός που συνδέεται με την αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα του οικονομικού συστήματος (Malliaropoulos, 2011· Κολλιντζάς, 2011· Λαβραδάκης, 2011). Επίσης, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών επηρεάζεται και επηρεάζει το δημοσιονομικό έλλειμμα (Κολλιντζάς, 2011).

Ο εξωτερικός τομέας της ελληνικής οικονομίας την τελευταία δεκαετία

Παρατηρώντας κανείς τη μεγάλη διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος τα τελευταία δέκα χρόνια θα μπορούσε εύκολα να διαβλέψει ότι οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας δεν θα ήταν διατηρήσιμοι. Η διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ήταν αποτέλεσμα πρωτίστως της επιδείνωσης του εμπορικού ισοζυγίου που το 2007 ανήλθε στο 14,1% του ΑΕΠ της οικονομίας, όπως φαίνεται ευκρινέστερα στο παρακάτω διάγραμμα. Η διεύρυνση οφείλεται στην έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και εξωστρέφειας, ενώ παράλληλα και στην υψηλή κατανάλωση που στρέφεται και σε εισαγόμενα προϊόντα, κατανάλωση που προέρχεται από την αυξημένη ρευστότητα και αγοραστική δύναμη που συντηρείται με δανεικά. Η μαύρη γραμμή απεικονίζει την εξέλιξη του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η γκρι γραμμή απεικονίζει το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο (συμπεριλαμβανομένου και των υπηρεσιών).

Διάγραμμα 5.7: Έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και εμπορικό ισοζύγιο 1990-2007 (εκτός 1998)

Πηγή: Αλογοσκούφης, 2010:71-73

Οι εξαγωγές και εισαγωγές της Ελλάδας (2000 – 2008)

Θα επιχειρήσουμε αναλυτικά με αριθμητικά δεδομένα να απεικονίσουμε την θέση της Ελλάδας στις εμπορικές σχέσεις με το εξωτερικό. Κατά την περίοδο 2000-2008, σημειώνεται συνολική αύξηση των ελληνικών εξαγωγών κατά 36,25% (πίνακας 1).

Πίνακας 5.12: Εξαγωγές Ελλάδας σε Ε.Ε.(27) και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)

Χώρα/ Περιοχή	Εξαγωγές					Μεταβολή
	2000	2002	2004	2006	2008*	%
Ε.Ε. (27)	7.885	6.699	7.902	10.558	11.102	40,79
<i>% συνόλου</i>	<i>61,98</i>	<i>60,83</i>	<i>64,21</i>	<i>63,89</i>	<i>64,05</i>	
Τρίτες χώρες	4.837	4.314	4.404	5.967	6.232	28,84
<i>% συνόλου</i>	<i>38,02</i>	<i>39,17</i>	<i>35,79</i>	<i>36,21</i>	<i>35,95</i>	
Σύνολο	12.722	11.013	12.306	16.525	17.334	36,25

Πηγή: Eurostat, *ΕΣΥΕ

Την ίδια περίοδο, οι ελληνικές εισαγωγές συνολικά αυξήθηκαν κατά 67,36% (2008/2000), (πίνακας 2).

Πίνακας 5.13: Εισαγωγές Ελλάδας από Ε.Ε.(27) και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)

Χώρα/ Περιοχή	Εισαγωγές					Μεταβολή
	2000	2002	2004	2006	2008*	%
Ε.Ε. (27)	23.526	18.594	25.518	29.014	33.330	41,67
<i>% συνόλου</i>	<i>64,90</i>	<i>55,69</i>	<i>60,16</i>	<i>57,26</i>	<i>54,94</i>	
Τρίτες χώρες	12.724	14.792	16.897	21.654	27.339	114,86
<i>% συνόλου</i>	<i>35,10</i>	<i>44,31</i>	<i>39,84</i>	<i>42,74</i>	<i>45,06</i>	
Σύνολο	36.250	33.386	42.415	50.668	60.669	67,36

Πηγή: Eurostat, *ΕΣΥΕ

Διαπιστώνεται ότι συνολικά το ποσοστό αύξησης των εισαγωγών είναι μεγαλύτερο (31,11%) από το αντίστοιχο των εξαγωγών.

Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου της Ελλάδας (2000-2008)

Καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο (2000-2008), το εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας είναι ελλειμματικό και αυξανόμενο (84,18%). (πίνακας 3).

Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου από 15,92% του ΑΕΠ το 2000, αυξήθηκε σε 18,22% το 2008. Οι εξαγωγές ήταν το 8,05% του ΑΕΠ το 2000 και το 8,32% το 2008, ενώ οι εισαγωγές το 23,97% και 26,55% αντίστοιχα.

Από την εξέλιξη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (1971-2009), διαπιστώνεται ότι το έλλειμμα ήταν κατά μέσο όρο 3,5% του ΑΕΠ, ενώ κατά την περίοδο 2000-2009 διαμορφώθηκε στο 8,7% του ΑΕΠ (μέσο όρο αύξηση κατά 150% μεταξύ των δύο χρονικών περιόδων). Η πηγή του προβλήματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών είναι το εμπορικό ισοζύγιο, το μέγεθος του οποίου ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά την περίοδο 1971-2000 ήταν κατά μέσο όρο 12,4%, ενώ τη δεκαετία του

2000 διαμορφώθηκε κατά μέσο όρο στο 15,1% του ΑΕΠ (Κωνσταντακοπούλου, 2010).

Πίνακας 5.14: Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδας με Ε.Ε.(27), Ευρωζώνη και τρίτες χώρες 2000-2008 (εκατ. ευρώ)

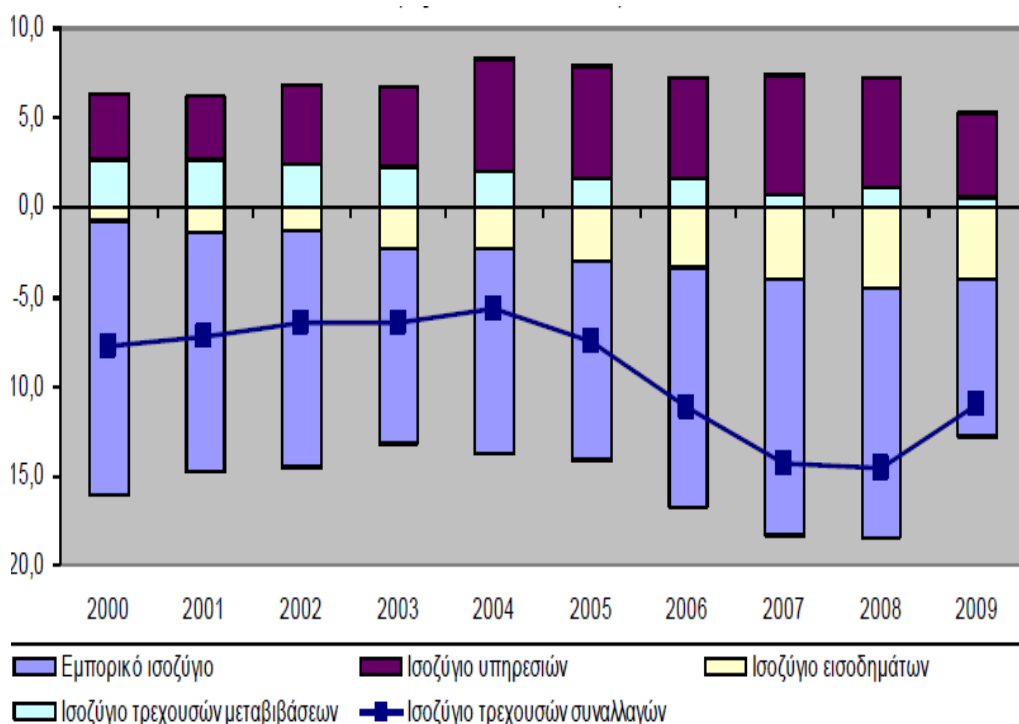
Χώρα/ Περιοχή	Εμπορικό Ισοζύγιο (X-M)					Μεταβολή
	2000	2002	2004	2006	2008*	%
Ε.Ε. (27)	-15.641	-11.895	-17.616	-18.456	-22.228	42,11
<i>% συνόλου</i>	<i>66,48</i>	<i>53,17</i>	<i>58,50</i>	<i>54,05</i>	<i>51,29</i>	
Τρίτες χώρες	-7.887	-10.478	-12.493	-15.687	-21.107	167,61
<i>% συνόλου</i>	<i>33,52</i>	<i>46,83</i>	<i>41,50</i>	<i>45,95</i>	<i>48,71</i>	
Σύνολο	-23.528	-22.373	-30.109	-34.143	-43.335	84,18

Πηγή: Eurostat, *ΕΣΥΕ

Παρακάτω επιχειρείται μια προσπάθεια ανάλυσης των υπόλοιπων συνιστωσών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ειδικότερα, η πορεία των εξαγωγών ήταν αρνητική σ' αντίθεση με την πορεία των εισαγωγών που ήταν θετική, αντανακλώντας έτσι τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης της εγχώριας ζήτησης. Από την άλλη πλευρά, η βελτίωση του ισοζυγίου των υπηρεσιών δεν ήταν αρκετή ώστε να αντισταθμίσει την χειροτέρευση του εμπορικού ισοζυγίου. Ταυτόχρονα, τα ισοζυγία εισοδημάτων και τρεχουσών μεταβιβάσεων κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση της επιδείνωσης αντανακλώντας κυρίως τη δυναμική σχέση μεταξύ του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και της συσσώρευσης του εξωτερικού χρέους. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί, ότι καθώς οι εισροές κεφαλαίων και οι άμεσες επενδύσεις βρίσκονται σε χαμηλό επίπεδο, τα ελλείμματα του εξωτερικού τομέα χρηματοδοτούνται μέσω δανεισμού, ειδικότερα μέσω πωλήσεων κρατικών ομολόγων,

γεγονός που αντανακλά το ρόλο του δημόσιου τομέα στη διαμόρφωση των ελλειμμάτων αυτών. Το διάγραμμα αποτυπώνει την εξέλιξη των συνιστωσών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδας την περίοδο 2000-2009.

Διάγραμμα 5.8: Οι συνιστώσες του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας (%ΑΕΠ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, 2010

Αιτίες της ελλειμματικότητας του εμπορικού ισοζυγίου

Η απώλεια της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και κατά συνέπεια της ελλειμματικότητας του εμπορικού ισοζυγίου βασίζεται στους παρακάτω παράγοντες:

Εργατικό κόστος

Η αύξηση του εργατικού κόστους της Ελλάδας σε σχέση με τους εμπορικούς της εταίρους. Με δεδομένο ότι η ελληνική οικονομία δεν δύναται να υποτιμήσει το νόμισμά της από την είσοδό της στο ευρώ, η ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας

μπορεί να πραγματοποιηθεί με εσωτερική υποτίμηση και πιθανή μείωση του εργατικού κόστους (Malliaropoulos, 2011). Ως μέτρο σύγκρισης αρκεί να τονιστεί ότι στην προ ONE εποχή, ένα έλλειμμα της τάξης 5-7% του ΑΕΠ ήταν αρκετό για να προκαλέσει μια υποτίμηση της ισοτιμίας της δραχμής για την αποκατάσταση απωλειών της ανταγωνιστικότητας (Αναστασάτος, 2009). Έρευνα του Malliaropoulos (2011) έχει δείξει ότι μεταξύ των ετών 2000-2009, η συμβολή του εργατικού κόστους στη μείωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών εξαγωγών ανέρχεται σε 10%.

Πληθωρισμός

Ένας από τους παράγοντες που επιδεινώνει την ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου, ειδικότερα στις συναλλαγές με τις χώρες της ευρωζώνης, είναι η διαφορά του πληθωρισμού μεταξύ της Ελλάδας και των άλλων χωρών μελών της. Σύμφωνα με έρευνα του Malliaropoulos, (2010) η μείωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών εξαγωγών έχει μειωθεί κατά 6.5% σε όρους τιμών.

Κατά την περίοδο 2001-2008 ο μέσος ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού στην Ελλάδα ήταν υψηλότερος κατά 0,9-1,4% από τον πληθωρισμό στη ζώνη του ευρώ (πίνακας). Μετά την είσοδό της στην ευρωζώνη, η Ελλάδα καταγράφει έναν ρυθμό πληθωρισμού, ο οποίος υπερβαίνει συστηματικά τον αντίστοιχο μέσο όρο των υπόλοιπων κρατών-μελών. Αυτό οφείλεται κυρίως σε παράγοντες που σχετίζονται με διαφορές στο ρυθμό αύξησης του κόστους παραγωγής των προϊόντων (Μαγούλιος, 2011). Ενδεικτικά, στην Ελλάδα η μέση ετήσια αύξηση (2001-2006) των κατά κεφαλήν ονομαστικών αμοιβών των εργαζομένων ήταν 6,40% και του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος 3,16%, ενώ οι αντίστοιχες τιμές στη Γερμανία ήταν 1,53% και 0,00% (Σιδηρόπουλος, 2011a).

Οφείλεται, επίσης, σε διαφορές στο ρυθμό αύξησης της εγχώριας ζήτησης μεταξύ της Ελλάδας και των άλλων χωρών της ευρωζώνης. Ο συνδυασμός χαμηλών επιτοκίων, η άρση των πιστωτικών περιορισμών και οι αυξήσεις στην τραπεζική ρευστότητα, τόνωσαν τη συνολική ζήτηση της οικονομίας και τροφοδότησαν τις πληθωριστικές πιέσεις.

Οι στρεβλώσεις του ανταγωνισμού στην Ελλάδα, από την ύπαρξη ολιγοπωλιακών και μονοπωλιακών αγορών, που επιτρέπουν στις επιχειρήσεις ν' αυξάνουν τις τιμές των

προϊόντων, συνέβαλαν στη μεγαλύτερη αύξηση του πληθωρισμού (Αναστασάτος, 2008).

Ο συνδυασμός χαμηλών επιτοκίων, η άρση των πιστωτικών περιορισμών και οι αυξήσεις στην τραπεζική ρευστότητα, τόνωσαν τη συνολική ζήτηση της οικονομίας και τροφοδότησαν τις πληθωριστικές πιέσεις. Επιπλέον, οφείλεται στην εισαγωγή του ευρώ (2002), που εκτιμάται ότι συνέβαλε εφάπαξ στην αύξηση του πληθωρισμού κατά 0,5%.

Πίνακας 5.15: Πληθωρισμός Ελλάδας - Ευρωζώνης (εναρμονισμένος ΔΤΚ) 2001-2008

	2001-03	2004	2005	2006	2007	2008
Ελλάδα	3,7	3,0	3,5	3,3	2,9	4,2
Ευρωζώνη	2,3	2,1	2,2	2,2	2	3,3
Διαφορά	1,4	0,9	1,3	1,1	0,9	0,9

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος, Έκθεση Διοικητή 2009

Συναλλαγματική ισοτιμία και πολιτική

Η απώλεια της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό και στην ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ. Σύμφωνα με βάση δεδομένων της ευρωπαϊκής κεντρικής τράπεζας από το Δεκέμβριο του 2000 έως το Δεκέμβριο του 2003 το νόμισμα ανατιμήθηκε κατά 17% σε σχέση με 20 βασικούς εμπορικούς εταίρους της Ε.Ε., ενώ συνολικά ανατιμήθηκε κατά 20% από το 2000 έως το 2010 (Malliaropoulos, 2011). Ωστόσο, επειδή ένα μεγάλο μέρος των ελληνικών εξαγωγών περίπου 35% των εξαγωγών (δες παραπάνω πίνακα) κατευθύνεται σε τρίτες χώρες εκτός Ε.Ε., η ανατίμηση του ευρώ διέβρωσε την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων η υψηλή ευαισθησία των ελληνικών εξαγωγών στις μεταβολές των πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών, είναι η ίδια μια αντανάκλαση του γεγονότος ότι η ελληνική παραγωγή εξακολουθεί να συγκεντρώνεται σε χαμηλής

τεχνολογίας, υψηλού ανταγωνισμού τομείς, όπου οι αυξήσεις των σχετικών τιμών, ή η εμφάνιση φθηνότερων υποκατάστατων, που παράγονται από χώρες χαμηλού εργατικού κόστους, οδηγούν σε σημαντικές απώλειες μεριδίων στις διεθνείς αγορές (Μαγούλιος, 2011).

Η κλαδική σύνθεση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου

Συγκρίνοντας τους όρους εμπορίου της Ελλάδας στις συναλλαγές της με τις χώρες της Ε.Ε. (27) και τις τρίτες χώρες, διαπιστώνεται ότι σ' όλες τις περιπτώσεις αυτοί είναι δυσμενείς για την Ελλάδα. Στις συναλλαγές της Ελλάδας, με τις χώρες της Ε.Ε. οι εξαγωγές αποτελούν το 1/3 των εισαγωγών (2000 και 2008) και με τις τρίτες χώρες περίπου το 1/3 (2000) και το 1/4 (2008) (πίνακας).

Πίνακας 5.16: Οι Όροι Εμπορίου (X/M) της Ελλάδας με τις χώρες της Ε.Ε. και τις τρίτες χώρες 2000, 2008

Περιοχή	2000 ¹	2008 ²	Μεταβολή % 2008/2000
Ε.Ε. (27)	0,33	0,33	0,00
Τρίτες χώρες	0,38	0,23	-39,47
Σύνολο (X/M)	0,35	0,28	-20,00

Πηγή: ¹ Eurostat, ² ΕΣΥΕ, επεξεργασία στοιχείων

Η κλαδική σύνθεση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου επιδεινώνει την ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου, αφού τα εξαγόμενα προϊόντα είναι χαμηλότερης εντάσεως τεχνολογίας και χαμηλότερης προστιθέμενης αξίας σε σχέση με τα εισαγόμενα (για περισσότερες λεπτομέρειες δεξ ανάλυση Μαγούλιος, 2011). Ο συγκεκριμένος παράγοντας αναδεικνύει το ζήτημα της παραγωγής και εξαγωγής προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας. Επίσης, η δημιουργία επώνυμων προϊόντων ειδικά σε προϊόντα όπου έχει συγκριτικό πλεονέκτημα η Ελλάδα (λάδι, κ.α.), ώστε να

μην διατίθενται ακατέργαστα ή ημικατεργασμένα στο εξωτερικό, χάνοντας έτσι η ελληνική οικονομία μεγάλο μέρος της τελικής τιμής του προϊόντος. Αυτό το ζήτημα αναδεικνύει πεδίο ερευνητικό αναφορικά την θεωρία της παγκόσμιας αλυσίδας παραγωγής με πεδίο έρευνας την ελληνική οικονομία. Σ' αυτό τον τομέα, το ελληνικό αναπτυξιακό κράτος μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες και μέτρα τα οποία θα αναλυθούν σε επόμενη ενότητα.

Εκτός από τις παραπάνω αιτίες το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας οφείλεται και σε διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας. όπως είναι οι δυσκαμψίες των αγορών, ο δημόσιος τομέας, η ανεπάρκεια των υποδομών, η πολυνομία, η διαφθορά κ.λπ.

Η άνοδος των τιμών των εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα σε σχέση με τα μη εμπορεύσιμα.

Η απώλεια της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μεταξύ των ετών 2000-2009 δεν οφείλεται μόνο στην αύξηση των μισθών στη χώρα και στις σχετικές τιμές των εξαγωγικών αγαθών. Η τράπεζα της Ελλάδος και διεθνείς οργανισμοί υπολογίζουν ότι κατά την διάρκεια της παραπάνω περιόδου η υπερτίμηση συσσωρεύτηκε στα 20%. Σύμφωνα με την οικονομετρική ανάλυση του Μαλιαρόπουλου, 70% της απώλειας της ανταγωνιστικότητας οφείλεται στην αύξηση των μισθών και στις σχετικές τιμές σε τομείς μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών (κυβερνητικό τομέα, κατασκευαστικό τομέα, υπηρεσίες για εγχώρια κατανάλωση κτλ) σε σύγκριση με μισθούς και τιμές σε τομείς που παράγουν εξαγωγικά αγαθά και υπηρεσίες. Αυτή η αλλαγή στις σχετικές τιμές στην χώρα ήταν αποτέλεσμα αλλά και ενίσχυσε την ανακατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων και πηγών από εξαγωγικά κατευθυνόμενους τομείς σε τομείς υπηρεσιών για εγχώρια κατανάλωση, ανάμεσα στους οποίους και ο ιδιωτικός τομέας. Το υπόλοιπο περίπου 30% (του μεγέθους απώλειας της ανταγωνιστικότητας) οφείλεται σε αύξηση των τιμών και των μισθών στους εξαγωγικούς τομείς της χώρας. Ένα ποσοστό αυτής της απώλειας οφείλεται και στην ανατίμηση του ευρώ (Malliaropoulos, 2011).

Επίσης, το παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης και η στροφή προς την κατανάλωση επηρέασε, όχι μόνο άμεσα το δημοσιονομικό έλλειμμα, αλλά και έμμεσα μέσω του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Πράγματι, η δανειακή θέση μιας

χώρας στην παγκόσμια οικονομία, σύμφωνα με την παραπάνω φράση του Ben Bernanke²⁴, περιγράφεται από το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, καθώς το ισοζύγιο ορίζεται από τη διαφορά εθνικής αποταμίευσης και επένδυσης. Όταν η εθνική αποταμίευση είναι μεγαλύτερη από την επένδυση, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι πλεονασματικό και η χώρα αποταμιεύει περισσότερο απ' όσο ξοδεύει. Στην περίπτωση αυτή, η χώρα δανείζει τον υπόλοιπο κόσμο αγοράζοντας ομόλογα που εκδίδουν οι κυβερνήσεις χωρών, όπου η επένδυση είναι μεγαλύτερη από την αποταμίευση²⁵.

Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ορίζεται από τη διαφορά μεταξύ εθνικής αποταμίευσης και επένδυσης. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι καταναλωτικές συνήθειες των ιδιωτών και του Δημόσιου τομέα απεικονίζονται στο ισοζύγιο μέσω της εθνικής αποταμίευσης και της επένδυσης. Σ' αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, η πιστωτική επέκταση χρηματοδοτεί την κατανάλωση ιδιωτών και Δημοσίου με αποτέλεσμα την υστέρηση της εθνικής αποταμίευσης. Ωστόσο, η επένδυση ενισχύεται από την πιστωτική επέκταση. Έτσι, σ' ένα περιβάλλον πιστωτικής επέκτασης, όταν η επένδυση είναι μεγαλύτερη από την αποταμίευση, το ισοζύγιο χειροτερεύει.

Διαπιστώνεται, με τη βοήθεια εκτίμησης κατάλληλου οικονομετρικού υποδείγματος, ότι όλα τα είδη πιστωτικής επέκτασης δεν επηρεάζουν αρνητικά το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η πιστωτική επέκταση προς επιχειρήσεις βελτιώνει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ενώ η βελτίωση της πιστωτικής επέκτασης προς τα νοικοκυριά το επιδεινώνει. Αύξηση της πιστωτικής επέκτασης προς επιχειρήσεις κατά 1% βελτιώνει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών κατά 0,19% του ΑΕΠ. Αντίστοιχης κλίμακας μεταβολής της πιστωτικής επέκτασης προς τα νοικοκυριά ζημιώνει το ισοζύγιο κατά 0,07% του ΑΕΠ. Σύμφωνα με τη μελέτη, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι ελλειμματικό γιατί υπερισχύει το αρνητικό αποτέλεσμα της πιστωτικής επέκτασης προς τα νοικοκυριά, καθώς τα δάνεια στα νοικοκυριά αυξάνονται ταχύτερα από τα δάνεια στις επιχειρήσεις.

²⁴ Bernanke (2005).

²⁵ Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αναφέρεται συχνά ότι το διογκούμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών των Η.Π.Α. (2006:6,5% του ΑΕΠ) χρηματοδοτείται από την πολύ υψηλή εθνική αποταμίευση στην Κίνα.

Άρα, λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι το παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης αυξάνει τα δημοσιονομικά ελλείμματα, άρα και το χρέος της οικονομίας. Παράλληλα, όμως, συντελεί σημαντικά στη ανακατανομή του παραγωγικού τομέα της οικονομίας επηρεάζοντας έτσι και το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών, το οποίο με την σειρά του επιβαρύνει το δημόσιο εξωτερικό χρέος και άρα το συνολικό χρέος. Η κρίση μετριάζει την εγχώρια ζήτηση και τις εισαγωγές, ωστόσο αυτή η βελτίωση δεν είναι επαρκής ούτε και βιώσιμη, στην μετά ύφεση εποχή. Αρχικά, η μείωση των δαπανών που συντηρούν το παραπάνω σύστημα που περιγράφεται. Επίσης, η δημιουργία πλεονασμάτων στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών αποτελεί τη βιώσιμη λύση ώστε να αντιμετωπιστεί βιώσιμα το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών. Επίσης, έτσι δημιουργείται ανταγωνιστική παραγωγική δυναμικότητα, η οποία παρέχει βιώσιμη ανάπτυξη και κατά συνέπεια βιώσιμο έλεγχο του λόγου χρέους προς ΑΕΠ. Αυτό απαιτεί, προσπάθειες ενδυνάμωσης της παραγωγικής δυναμικότητας σε τομείς στοχευμένους της οικονομίας μέσω ενός σχεδιασμού στήριξης της επιχειρηματικότητας.

Συμπερασματικά, η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, η ανυπαρξία πολιτικής για τη δημιουργία επώνυμων προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας, η στροφή της ελληνικής οικονομίας στην παραγωγή μη εμπορεύσιμων αγαθών (κατασκευές-κατοικίες) χειροτερεύουν την κατάσταση του εξαγωγικού εμπορίου. Απ' την άλλη μεριά, η υψηλή ρευστότητα και αγοραστική που δεν πρόεκυψε από βιώσιμη ανάπτυξη βασισμένη σε βελτίωση της παραγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας, αλλά προήλθε από τη διαθεσιμότητα κεφαλαίων και τον υπερδανεισμό του ελληνικού δημοσίου, καθώς και τις υψηλές παροχές και σπατάλες, αλλά και την τάση αναδιανομής του πλούτου, χωρίς να υφίσταται πλούτος, αυξάνουν τις εισαγωγές προϊόντων από το εξωτερικό χειροτερεύοντας το εμπορικό έλλειμμα και την παραγωγική βάση της χώρας.

Κατάταξη των χωρών με βάση την ανταγωνιστικότητα και κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Αποτέλεσμα αλλά και αιτία (σχέση αιτίας και αιτιατού) αυτού του τύπου ανάπτυξης είναι η τεράστια διαφορά μεταξύ ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Πίνακας 5.17: Κατάταξη χωρών με βάση την ανταγωνιστικότητα και το ΑΕΠ κατά κεφαλήν

Κατάταξη χωρών με βάση ανταγωνιστικότητα και ΑΕΠ κατά κεφαλήν...

Χώρα	Ανταγωνιστικότητα	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	Διαφορά σε θέσεις
Ελλάδα	90	31	59
Ιταλία	41	29	12
Ισπανία	37	27	10
Γερμανία	7	19	-12
Πορτογαλία	45	39	6
Βέλγιο	15	18	-3
Βουλγαρία	73	68	5
Αλβανία	78	95	-17

Πηγή: IMF Επεξεργασία στοιχείων

Η Ελλάδα από άποψη εισοδήματος είναι η 31^η πιο πλούσια χώρα στον κόσμο και από άποψη ανταγωνιστικότητας είναι στην 90^η θέση. Με απλά λόγια, αυτό σημαίνει ότι η Ελλάδα έζησε για πολύ καιρό πολύ πάνω από τις δυνατότητες που της επιτρέπει η κατάσταση της οικονομίας της. Σε επίπεδο μικροοικονομικό, μικρογραφία της μακροοικονομικής κατάστασης της χώρας, σημαίνει ότι έχουμε να κάνουμε με την περίπτωση κάποιου που ξοδεύει για να ζει περί τις 3.000 ευρώ το μήνα, ενώ τα έσοδα από τη δουλειά που κάνει δεν ξεπερνάνε τα μισά.

Για να καταλάβουμε καλύτερα, αρκεί να κοιτάξουμε πως η Ιταλία από άποψη κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι στην 29^η θέση στον κόσμο ενώ από ανταγωνιστικότητα στην 41^η. Η Ισπανία στις 27^η και 37^η αντίστοιχα.

Τα τελευταία χρόνια πραγματοποιήθηκε διανομή πλούτου με δανεικά, τώρα η χώρα καλείται να μειώσει την διαφορά ανταγωνιστικότητας και πλούτου, διαφορά που δεν υπάρχει σε καμιά χώρα του κόσμου. Αυτό που μπορεί κάποιος να προβλέψει με βεβαιότητα είναι πως η Ελλάδα θα φτωχύνει τα επόμενα χρόνια και θα πέσει αρκετές θέσεις πιο κάτω από την 31η θέση που βρίσκεται στην κατάταξη των πιο πλούσιων χωρών. Το ζητούμενο είναι το πόσο θα πέσει, διότι η διαφορά ανταγωνιστικότητας και πλούτου μπορεί να καλυφτεί αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητα της χώρας, μετριάζοντας έτσι την πτώση στην κατάταξη του πλούτου. Προκείμενου να φροντίσουμε για την άνοδο της ανταγωνιστικότητας πρέπει αρχικά να αντιληφτούμε τις αιτίες που μας μετέτρεψαν στην τελευταία σοβιετική οικονομία καπιταλιστικού τύπου. Έτσι, μπορούμε να φροντίσουμε για ένα βιώσιμο βιοτικό επίπεδο, καλύτερο από αυτό που μας κληροδότησαν τα σοσιαλιστικά πειράματα της τελευταίας 30ετίας, το παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης των συνδικαλιστών του δημοσίου και της αυθαιρεσίας των οπαδών του ΠΑΜΕ και των συντεχνιών που κλείνουν καθημερινά λιμάνια και δρόμους παρακωλύοντας στην οικονομική δραστηριότητα και εκσυγχρονισμό της οικονομίας πρωτεύοντα στη διατήρηση του κακώς εννοούμενου κρατικού παρεμβατισμού «σοβιετικού» τύπου.

Η πολιτική διάσταση της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Όπως εξηγείται από την παραπάνω ανάλυση, μια σειρά από οικονομικές εξηγήσεις στέκονται στη βάση της ανάλυσης της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Έτσι, λοιπόν, η διαχρονική συσσώρευση υψηλού δημόσιου χρέους, η χαμηλή ανταγωνιστικότητα και εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας, η έλλειψη ικανής παραγωγικής βάσης και η απουσία πρόνοιας για την ενδυνάμωσή της. Αντ' αυτού, η οικονομία προσαρμοζόταν τις τελευταίες δεκαετίες με την μέθοδο την νομισματικής υποτίμησης για να ξεπεράσει τις αδυναμίες της. Όλες αυτές οι οικονομικές εξηγήσεις, να μεν παρέχουν ικανοποιητική εξήγηση για την κατάσταση της οικονομικής κρίσης, αλλά δεν αποτελεί πλήρης εξήγηση για το φαινόμενο. Πράγματι, οι ελλείψεις και ανεπάρκειες σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής αποτελούν ανεπάρκειες σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων και πολιτικής ανάπτυξης. Έτσι, για παράδειγμα, η διαφθορά, η δημαγωγία, η στρεβλή ανάπτυξη των συνδικάτων, η ανάπτυξη του κρατισμού, το ασταθές και αδύναμο πολιτικό και κοινοβουλευτικό καθεστώς, η ανάπτυξη των

ομάδων συμφερόντων και η απουσία θεσμικής ολοκλήρωσης και εξέλιξης αναφέρονται σε κάποια από τα προβλήματα πολιτικής και θεσμικής ολοκλήρωσης στην Ελλάδα (Sklias and Maris, 2013). Η συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση αποτελεί μέρος των εξηγήσεων για την μη λήψη σωστών οικονομικών αποφάσεων. Άρα, λοιπόν, θα πρέπει να προσεγγίσουμε το φαινόμενο από την διάσταση της πολιτικής. Σκοπός της διατριβής δεν αποτελεί η πολιτική ανάλυση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, διότι αυτό αποτελεί ένα θέμα για διδακτορική διατριβή από μόνο του. Ωστόσο, επιβάλλεται να γίνει αυτή η σύντομη αναφορά, για την πληρέστερη αντιμετώπιση του ζητήματος. Σκοπός της παρούσης διατριβής είναι να αναπτύξουμε τις οικονομικές αδυναμίες και να τις θεραπεύσουμε προτείνοντας λύσεις σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής με το μοντέλο που παρουσιάζουμε. Η πολιτική διάσταση του φαινομένου αποτελεί ξεχωριστή αλλά απαραίτητη συνθήκη η οποία θα αναλάβει να συμπληρώσει τις οικονομικές αδυναμίες και να λάβει τις κατάλληλες πολιτικές – οικονομικές αποφάσεις. Χωρίς πολιτική ανάπτυξη η πρόταση οικονομικών λύσεων δεν έχει αντίκρισμα.

Ο ευρωπαϊκός παράγων και δομή της Ε.Ε. στην πρόκληση της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Έχουμε αναλύσει σε προηγούμενη ενότητα τον ρόλο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης στην πρόκληση της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Πράγματι, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση υπήρξε η αφορμή για την πρόκληση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, για την οποία οι κύριες αιτίες απαντώνται πρωτίστως στη δομή και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας αλλά δευτερευόντως και στον τρόπο λειτουργίας και δόμησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σ' αυτή την ενότητα θα επιχειρήσουμε ν' αναλύσουμε τις παραμέτρους της Ε.Ε. που συνεπικουρούν στην πρόκληση της ελληνικής κρίσης. Η μελέτη αυτών των παραμέτρων συμπληρώνει το πάζλ της ελληνικής κρίσης, ωστόσο δεν θ' αποτελέσει αντικείμενο βαθύτερης ανάλυσης και εξεύρεσης λύσεων σ' αυτό το επίπεδο, διότι αποτελεί ξεχωριστό ερευνητικό πεδίο.

Αρχικά, θα πρέπει να τονιστεί, ότι η δημιουργία της ONE ήταν ένα πολιτικό επιχείρημα. Η κεντρική πρόταση προσήλθε από την Γαλλία και την Ιταλία με κεντρικό στόχο την απεξάρτησή τους από την πολιτική της Bundesbank. Ενώ

παράλληλα, επιδιωκόταν μια ισχυρότερη ένταξη της Γερμανίας στις ευρωπαϊκές δομές, μετά την συνένωση της πρώτης. Σημαντική παράμετρος είναι ότι ο επιδιωκόμενος νομισματικός χώρος απέκλινε από το υπόδειγμα του βέλτιστου νομισματικού χώρου, διότι ενέτασσε χώρες με διαφορετικές διαρθρώσεις και ανταγωνιστικές δυνατότητες, χωρίς παράλληλη δημοσιονομική ένωση. Παράλληλα, όρος της Γερμανίας ήταν η υιοθέτηση της Ε.Ε. του Μονεταριστικού υποδείγματος της Bundesbank (Κότιος και Παυλίδης, 2012:169).

Ένα από τα μείζονα ζητήματα της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ε.Ε. είναι η παθητική της συμμετοχή. Η χώρα εκλαμβάνει ότι η απλή συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση διασφαλίζει κατά ένα αυτόματο τρόπο πλεονεκτήματα και επιλύει τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Η Ελλάδα εστίασε στην επίτευξη περιορισμένων και αμιγώς οικονομικίστικων κριτηρίων σύγκλισης, που αγνοούσαν την πραγματική οικονομία, τις ανάγκες μεταρρυθμίσεων και βελτίωσης της παραγωγικής βάσης της οικονομίας, καθώς και την ανταγωνιστικότητά της. Επίσης, αγνοήθηκαν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις συμμετοχής μεταξύ άνισα αναπτυγμένων κρατών (Σκλιάς et al, 2013).

Δομικά κενά και ασυμβατότητες του οικοδομήματος

Αγνοήθηκε η άποψη ότι η νομισματική ένωση δεν θα είναι βιώσιμη μεταξύ ετερογενών χωρών, χωρίς την πολιτική ένωση. Η πολιτική ένωση περιλαμβάνει την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής από την Ε.Ε. για την εξομάλυνση των προβλημάτων που δημιουργούνται στο εμπορικό ισοζύγιο των λιγότερο ανταγωνιστικών χωρών.

Πράγματι, σε μια νομισματική ένωση αυξάνεται το ενδοκοινοτικό εμπόριο. Όμως, η συνάθροιση ανομοιογενών χωρών αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας τους, οδηγεί σε ανισορροπίες στο εμπορικό ισοζύγιο των λιγότερο ανταγωνιστικών χωρών. Οι χώρες του βορά βελτιώνουν την ανταγωνιστικότητά του με πρωτοβουλίες που παίρνουν αναφορικά με την επιχειρηματικότητα, καινοτομία. Επίσης, ασκούν περιοριστική δημοσιονομική πολιτική και πολιτική αυξήσεων μισθών. Επίσης, οι ανισορροπίες εντάθηκαν από την χαλαρότητα της παγκόσμιας ρευστότητας και την σύγκλιση των επιτοκίων δανεισμού μεταξύ ανόμοιων χωρών

αναφορικά με την πιστοληπτική τους ικανότητα. Έτσι, δημιουργούνται χώρες που δέχονται σημαντικές πιέσεις στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Ωστόσο, η έλλειψη αυτονομίας άσκησης νομισματικής πολιτικής (υποτίμησης) από τις εθνικές κεντρικές τράπεζες έχει ως συνέπεια την αδυναμία εξισορρόπησης των ανωμαλιών. Από την άλλη μεριά, η ύπαρξη δημοσιονομικής πολιτικής θα έδινε τη δυνατότητα στις εθνικές οικονομίες να προσαρμόσουν, με την πολιτικής της μεταβίβασης πόρων, όπως συμβαίνει στις ΗΠΑ. Ωστόσο, η Ε.Ε. δεν έχει προωθηθεί σε τόσο ώριμο στάδιο σε οικονομικό επίπεδο για την υιοθέτηση δημοσιονομικής πολιτικής. Έτσι, τα προβλήματα συσσωρεύονται. Στην προκειμένη περίπτωση, οι κερδισμένοι από την ένωση δεν ανέλαβαν το κόστος της δημιουργίας ενός μεταβιβαστικού μηχανισμού (Σκλιάς et. al., 2012).

Η προσήλωση της ένωσης στο μονεταριστικό υπόδειγμα, προκειμένου να αποφευχθεί η δημιουργία μιας πληθωριστικής κοινότητας, με βάση τους όρους που έθεσε η Γερμανία, δεν δίνει την δυνατότητα ευελιξίας της νομισματικής πολιτικής στην ευρωζώνη για την επίτευξη στόχων, όπως της απασχόλησης και της οικονομικής ανάπτυξης. Η ευελιξία και η χαλαρότητα της νομισματικής πολιτικής στην ευρωζώνη θα μπορούσε να είχε προάγει τέτοιους στόχους. Ωστόσο, η πρόσφατη ύφεση αποδεικνύει περίτρανα ότι η ευρωζώνη οφείλει να έχει ευελιξία (Skliasis and Maris, 2012).

Ο παραπάνω στόχος απαγορεύει ρητά να χρηματοδοτούνται τα κράτη μέλη από κοινοτικούς θεσμούς. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να χρηματοδοτούν τα όποια ελλείμματά τους από τις αγορές. Η οποία κερδοσκοπική εκδήλωση των αγορών με την μορφή μιας επιθετικής αρνητικής αξιολόγησης μπορεί να δημιουργήσει αναταραχές στην συγκεκριμένη χώρα αλλά και στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Οι παραπάνω παράγοντες αναδεικνύουν τις αστοχίες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Οι παραπάνω αστοχίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν προληπτικά στην αποφυγή της ελληνικής οικονομικής κρίσης ή σε μετριασμό των συνεπειών και της εμβάθυνσής της. Επίσης, σε επίπεδο καταστολής της ελληνικής οικονομικής κρίσης, η ευρωπαϊκή ένωση δεν έλαβε τις κατάλληλες πολιτικές από τα πρώτα στάδια εμφάνισης της οικονομικής αναταραχής (Κότιος και Παυλίδης, 2012:173). Η ανάλυση της λειτουργίας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, των ατελειών και της συμβολής του στην ελληνική οικονομική κρίση αποτελεί ξεχωριστή και ιδιαίτερη

ανάλυση, και μπορεί να λειτουργήσει ως ξεχωριστό θέμα διατριβής. Στην παρούσα διατριβή δίνουμε έμφαση σε ενδογενής οικονομικές αδυναμίες. Ωστόσο, ακροθιγώς αναφέρουμε τις υπόλοιπες πτυχές της πολυπαραγοντικής ελληνικής οικονομικής κρίσης. Στην ανάλυση των αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης ιδιαίτερη μελέτη χρήζει και ο παράγων της γεωπολιτικής. Η συγκεκριμένη αιτία δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσης μελέτης, ωστόσο δεν μπορεί να αγνοηθεί (για περισσότερη ανάλυση δεξ Σκλιάς et al, 2013)

Πίνακας 5.18: Αιτίες Κρίσης της Ελληνικής Οικονομίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	ΑΙΤΙΕΣ
	ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ
	ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΡΙΣΗ
	ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΧΕΙΡΙΣΜΟΣ
	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ
	ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
	ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Πίνακας 5.19: Παρασιτικό μοντέλο ανάπτυξης εις βάρος του κράτους

Μοντέλο Ανάπτυξης της Ελληνικής Οικονομίας
Αυξημένες δυνατότητες δανεισμού (Ε.Ε. –Διεθνείς Συνθήκες ρευστότητας)
Διάθεση της ρευστότητας σε άστοχες κρατικές παρεμβάσεις και αντιαναπτυξιακά ελλείμματα
Το υψηλό ποσοστό της κατανάλωσης στο ΑΕΠ της οικονομίας
Η ιδιωτική κατανάλωση μεγαλύτερος συντελεστής της ανάπτυξης
Μικρή συμμετοχή των επενδύσεων στην ανάπτυξη
Μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων ήταν σε μη εμπορεύσιμα αγαθά κατοικίες και κατασκευές
Ανύπαρκτη η συμμετοχή των εξαγωγών στην ανάπτυξη. Αναδεικνύοντας την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας
Η διάρθρωση των τραπεζικών δανείων ενισχύει την κατανάλωση
Το εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας είναι ελλειμματικό και αυξανόμενο

Συμπεράσματα

Στην παρούσα ενότητα αναλύσαμε τις μεταβλητές του μηχανισμού που δημιούργησε τις προϋποθέσεις υπερχρέωσης και εδραίωσης της κρίσης, οι οποίοι ήταν τα αντιαναπτυξιακά ελλείμματα και σπατάλες της ελληνικής οικονομίας ως βασικές αιτίες που διόγκωσαν το δημόσιο χρέος. Παράλληλα, οι ίδιοι παράγοντες συμβάλλουν στην εγκαθίδρυση του στρεβλού μοντέλου ανάπτυξης, το οποίο λειτουργεί καταλυτικά στην εμφάνιση της κρίσης, ενώ συγχρόνως η μη βιωσιμότητα του μοντέλου ανάπτυξης δεν επιτρέπει την κατασταλτική αντιμετώπιση και περιορισμό της έντασης της κρίσης, διότι δεν βοηθά στη βιωσιμότητα της σχέσης χρέος προς ΑΕΠ. Έτσι, λοιπόν, δημιουργείται ένα τρίπτυχο μεταξύ ελλειμμάτων μη βιώσιμης ανάπτυξης και κρίσης χρέους.

Αναλυτικότερα, υποστηρίζεται ότι η δυνατότητα της χώρας στην άντληση κεφαλαίων δεν αξιοποιήθηκε παραγωγικά, αλλά διοχετεύτηκε μέσω ανεπαρκών κρατικών παρεμβάσεων και αντιαναπτυξιακών ελλειμμάτων (που δημιουργούν προϋποθέσεις υπερχρέωσης), στην υπερβάλλουσα αύξηση της εσωτερικής ζήτησης και ουσιαστικά

στην εφήμερη αναθέρμανση της οικονομίας, χωρίς να υποχρεωθεί σε μεταρρυθμίσεις και παρεμβάσεις που αποβλέπουν στην τόνωση της ανταγωνιστικότητας και στη δημιουργία ισχυρών παραγωγικών δομών. Ο ιδιωτικός τομέας εφυσυχαζόταν καθώς εξασφάλιζε την προσφορά του από την τεχνητή ζήτηση που προκαλούσαν οι άστοχες κρατικές παρεμβάσεις, με συνέπεια το κρατικό έλλειμμα να συγκαλύπτει το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας του ιδιωτικού τομέα. Έτσι, λοιπόν, δημιουργήθηκε η φούσκα στην ελληνική οικονομία, στο πλαίσιο της οποίας ανδρώθηκε και επιβίωσε ένα μέρος του ιδιωτικού τομέα και των επιχειρήσεων παρασιτικά στον δημόσιο τομέα. Μ' άλλα λόγια, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι κρατικές παρεμβάσεις αποτέλεσαν την θερμοκοιτίδα του παρασιτικού ιδιωτικού τομέα. Εύκολα, λοιπόν, μπορούμε να υποστηρίξουμε για παρασιτικές κρατικές παρεμβάσεις σε βάρος της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Προβάλλοντας την αναγκαιότητα σχεδιασμού σωστής κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, μέσω ενός πλαισίου δράσης του σύγχρονου κράτους που θα ενδυναμώνει έναν υγιή, ανταγωνιστικό και εξωστρεφές παραγωγικό ιστό της χώρας για την κατάκτηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Συμπερασματικά, η ONE, όπως και η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, δεν προκάλεσαν την ελληνική οικονομική κρίση. Αυτή ήταν αποτέλεσμα εσωτερικής οικονομικής πολιτικής. Όμως, οι μηχανισμοί της ONE και τα αντανεκλαστικά των εταιρών δεν ενεργοποιήθηκαν έγκαιρα για την πρόληψη της κρίσης.

Με την έναρξη της κρίσης, η Ελλάδα αποκάλυψε τις εσωτερικές αδυναμίες της οικονομίας. Το καταναλωτικό μοντέλο ανάπτυξης που επικράτησε ήταν βασισμένο σε αυξημένη αγοραστική δύναμη. Η καταναλωτική ζήτηση δεν προκύπτει από οικονομική μεγέθυνση που στηρίζεται στην ανάπτυξη υγιούς παραγωγικής βάσης, αλλά από δανεικά του δημοσίου. Η δυνατότητα δανεισμού του δημοσίου αξιοποιήθηκε σε παροχές, αυξήσεις μισθών πάνω από την παραγωγικότητα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, παραιτείται μια έντονη παρεμβατικότητα του κράτους σε λάθος κατεύθυνση που οδήγησε σ' ένα μη βιώσιμο αναπτυξιακό μοντέλο μεγέθυνσης. Απ' την άλλη μεριά, το κράτος δεν λαμβάνει μέτρα για αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Για παράδειγμα δεν συγχρονίζει τις δομές του για βελτίωση της επιχειρηματικότητας, η οποία που αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης. Επίσης, δεν υιοθέτει πρωτοβουλίες που θα

μπορούσαν να εξειδικεύσουν την ελληνική οικονομία σε τομείς και προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας.

Έτσι, λοιπόν, παρατηρούμε ότι οι παρεμβάσεις του ελληνικού κράτους είναι προς μια κατεύθυνση που δεν δημιουργεί βιώσιμα αποτελέσματα στην οικονομία. Αυτό δεν σημαίνει ότι απορρίπτεται ο ρόλος του κράτους στην οικονομία. Ωστόσο, πρέπει να οριστεί ο σωστός ρόλος και οι σωστές παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην εξασφάλιση ενός βιώσιμου αναπτυξιακού υποδείγματος. Μ' άλλα λόγια, αποτελεί επιτακτική ανάγκη για την Ελλάδα να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο λειτουργίας του κράτους που θα μπορεί να εγγυηθεί την βιώσιμη ανάπτυξη της οικονομίας μέσω της εγκαθίδρυσης ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης. Ο παραπάνω προβληματισμός θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

5.3 Το Αναλυτικό πλαίσιο Λειτουργίας του αναπτυξιακού κράτους- Το Θεωρητικό Υπόδειγμα του «Αναπτυξιακού Ρεαλισμού»

Εισαγωγικά στοιχεία

Στο παρόν κεφάλαιο θα αξιοποιήσουμε τις θεωρητικές προσεγγίσεις της ΔΠΟ. Πιο συγκεκριμένα της προσέγγισης του Ρεαλισμού, του Αναπτυξιακού Κράτους και των Φιλελευθέρων – Ρόλο Αγοράς, προκειμένου να δημιουργήσουμε ένα υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης και υγιούς μοντέλου ανάπτυξης στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και αγοράς. Το υπόδειγμα δύναται να έχει εφαρμογή σε χώρες που επιθυμούν τον οικονομικό μετασχηματισμό της οικονομίας τους μέσω της εγκαθίδρυσης ενός βιώσιμου αναπτυξιακού μοντέλου. Ειδικότερα δε για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, θα αξιοποιήσουμε το πλαίσιο ανάλυσης του αναπτυξιακού ρεαλισμού για την εφαρμογή συγκεκριμένων προτάσεων οικονομικής πολιτικής που αποσκοπούν στην βιώσιμη ανάπτυξη μέσω ενός νέου προτύπου ανάπτυξης της χώρας, το οποίο με βάση τα συμπεράσματα της ελληνικής οικονομικής κρίσης έχει ανάγκη η ελληνική οικονομία τόσο για την υπέρβαση της παρούσας κρίσης, όσο και για την βιώσιμη ανάπτυξη της οικονομίας, ως μέτρο μελλοντικής πρόληψης κρίσεων.

Με άλλα λόγια, η θεωρία των οικονομικών κρίσεων σε συνδυασμό με τα συμπεράσματα από την συγκριτική ανάλυση διεθνών οικονομικών κρίσεων μάς

βοηθά να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο ανάλυσης των οικονομικών κρίσεων με στόχο ν' αποτυπώσουμε τις αιτίες της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Επίσης, να μελετήσουμε τις αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας με έμφαση σε επίπεδο του αναπτυξιακού προτύπου και σε ποιο βαθμό αυτές οι αδυναμίες συμβάλλουν στην εκδήλωση της κρίσης. Επίσης, κατά πόσο με την αντιμετώπιση των αδυναμιών θα μπορούσε να είχε προληφθεί η κρίση ή τουλάχιστον να είχε μετριαστεί. Έχοντας, λοιπόν, μελετήσει το υπόδειγμα της ελληνικής κρίσης και εμβαθύνοντας σε πτυχές του στρεβλού οικονομικού μοντέλου ανάπτυξης, αξιοποιούμε τις θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης για προτάσεις εξόδου και προληπτικής αποτροπής.

Πράγματι, αξιοποιώντας τις θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης δημιουργούμε το θεωρητικό υπόδειγμα για το πλαίσιο δράσης του κράτους στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης. Αναλυτικότερα, ένα υπόδειγμα το οποίο επεκτείνει την δράση του κράτους στην οικονομία σε επίπεδο πολιτικών υποκίνησης της ανάπτυξης και όχι παρεμβάσεων κριτικισμού στην οικονομία. Απώτερος στόχος είναι το συγκεκριμένο να το εφαρμόσουμε στην ελληνική οικονομία, με βάση τις εγγενείς ιδιαιτερότητες και τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, για την εγκαθίδρυση ενός νέου υγιούς αναπτυξιακά μοντέλου, ικανό να παρέχει αποτελέσματα βιώσιμης ανάπτυξης, τόσο για την έξοδο από την οικονομική κρίση όσο και μελλοντική πρόληψή της.

Έχουν περάσει πάνω από 40 χρόνια από τότε που ο Charles Kindleberger διακήρυξε ότι το έθνος κράτος έχει παρέλθει ως οικονομική μονάδα (1969:207). Από τότε υπήρξε ένας αξιοσημείωτος αριθμός προβλέψεων σχετικά με την εξάλειψη του ρόλου του κράτους (Cited in Hay, 2005:236). Οι παραπάνω προβλέψεις συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση και την νεοφιλελεύθερη άποψη (Hay, 2005:236), που έλκει την καταγωγή της στην ανάλυση του Άνταμ Σμιθ, αλλά εκφρασμένη σε πιο ακραία μορφή (Goldsmith, 1995:1-2). Οι παραπάνω υποστηρικτές των απόψεων της πλήρως ανεξέλεγκτης αγοράς χωρίς ελέγχους και κρατικές παρεμβάσεις αποτελούν την κύρια πηγή κριτικής από τους υποστηρικτές της ανάδειξης κάποιου ρόλου στο κράτος για την εκκίνηση της οικονομικής ανάπτυξης στα πλαίσια πάντα του καπιταλιστικού συστήματος (Willis, 2005: 32-33).

Η πρόσφατη διεθνής οικονομική κρίση έχει εγείρει ερωτηματικά σχετικά με τον ρόλο του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα. Παράλληλα, η κρίση έχει αμφισβητήσει την αρχή της μη παρέμβασης της ακραίας νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας,

όπως αποδείχθηκε από την αναγκαιότητα τις παρεμβάσεις του κράτους για την διάσωση των δυτικών οικονομιών, αλλά και από τα αποτελέσματα των ασύδοτων αγορών.

Η μέχρι τώρα επικρατούσα Νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, περιορίζει την κρατική παρέμβαση και αναδεικνυε σε μεγάλο βαθμό τις ασύδοτες αγορές, ως ένα αυτόματο εξισορροπητικό μηχανισμό στην οικονομία, ο οποίος μηχανισμός μπορεί να εξομαλύνει τις ανισοροπίες και κρίσεις που εμφανίζονται, με συνέπεια η δράση του κράτους να έχει συρρικνωθεί στην οικονομική δραστηριότητα και στον οικονομικό μετασχηματισμό των χωρών

Ωστόσο, με την εμφάνιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης οι αγορές μόνες τους δεν αποδείχθηκαν επαρκής για την εξομάλυνση της οικονομικής κατάστασης και για την στήριξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος και κατ' επέκταση των εθνικών οικονομιών τους. Άρα, λοιπόν, η πρόσφατη εξέλιξη, αναδεικνύει την σπουδαιότητα του ισχυρισμού για ύπαρξη κρατικής παρέμβασης στην οικονομία (στα πλαίσια πάντα του καπιταλιστικού συστήματος και της ελεύθερης αγοράς) και παράλληλα καταρρίπτει τον μύθο ότι οι αγορές (ως αυτόματος εξισορροπητής) από μόνες αποτελούν πανάκεια και στις οικονομικές ανισοροπίες, καθώς και στον οικονομικό μετασχηματισμό των αναπτυσσομένων χώρων (αυτό, βέβαια, δεν μειώνει την αξία της ανταγωνιστικής αγοράς). Το γεγονός αυτό έχει εγείρει εκ νέου το ζήτημα για τον ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην ανάπτυξη γενικότερα και δημιουργούνται ερωτηματικά σχετικά με το ποιος πρέπει να είναι αυτός ο ρόλος και μας αναθέτει την διερεύνηση αυτού του ρόλου.

Από τη άλλη μεριά, υπάρχουν περιπτώσεις κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία που δημιουργούν στρεβλώσεις και καταλήγουν σε ολέθρια αποτελέσματα, όπως ήταν η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, όπου ο κρατικός παρεμβατισμός σοσιαλιστικού τύπου στην ελληνική οικονομία δημιούργησε μια οικονομία και ένα ιδιωτικό τομέα στην κατώτερη διεθνή κατάταξη, όσον αφορά την ανταγωνιστικότητα, διότι ο συγκεκριμένος ιδιωτικός τομέας ήταν τρεφόμενος από το κράτος. Το ζητούμενο είναι να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο λειτουργίας του κράτους για την ύπαρξη βιώσιμων οικονομικών αποτελεσμάτων και μεγεθών.

Σύμφωνα με την Weiss, η παγκόσμια οικονομία δεν αποκλείει έναν ρόλο για τις εθνικές κυβερνήσεις αλλά τείνει να απαιτεί έναν τέτοιο ρόλο. Έτσι, λοιπόν,

υπογραμμίζει ότι το νέο αναπτυξιακό κράτος δεν θα έχει τα χαρακτηριστικά και πολιτικές των παλαιών επιτυχημένων (περισσότερο ή λιγότερο) αναπτυξιακών κρατών, όπως νοτιοανατολική Ασία ή λατινική Αμερική, (όπως αναδύθηκε μετά το II Παγκόσμιο πόλεμο.), αλλά αναπροσαρμόζονται στις νέες συνθήκες της παγκόσμιας οικονομίας, και διατηρώντας την ίδια λογική (αναπτυξιακή) αλλά με διαφορετικά μέσα και πολιτικές προσαρμοσμένες στις νέες συνθήκες που επιβάλλει η παγκόσμια οικονομία ²⁶ (σύγχρονο διεθνές περιβάλλον της παγκόσμιας οικονομικής αλληλεξάρτησης) προσπαθούν να προωθήσουν την ανάπτυξη. Ενώ παράλληλα, σύμφωνα με τον Evans, το δίλημμα για τα νέα αναπτυξιακά κράτη δεν θα είναι όπως παλαιότερα, δηλαδή σχετικά με τον μέγεθος της κρατικής παρέμβασης και αντίστοιχα της εκτόπισης των αγορών, αλλά το είδος της παρέμβασης (Evans), ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και προτεραιότητες της κάθε χώρας. Αυτό ακριβώς το είδος των παρεμβάσεων θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε.

Το νέο αυτό ρόλο της κρατικής παρέμβασης θα επιχειρήσουμε να ονομάσουμε, **αναπτυξιακό ρεαλισμό** και συγχρόνως θα ορίσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της νέας προσέγγισης. Η νέα προσέγγιση δεν έχει ως σκοπό να θεωρητικολογήσουμε για τον ρόλο του κράτους. Αντίθετα, αποσκοπεί, στη δημιουργία του θεωρητικού υπόβαθρου πάνω στο οποίο θα στηριχτούμε για να προτείνουμε συγκεκριμένες αναπτυξιακές λύσεις με βάση τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας αλλά και του ρόλου που θα ορίσουμε ότι πρέπει να διαθέτει το σύγχρονο κράτος. Οι παραπάνω προτάσεις θα πρέπει να αποτελέσουν προτεραιότητα για το ελληνικό κράτος στη δημιουργία του νέου «εθνικού αναπτυξιακού μοντέλου» της χώρας. Το υπόδειγμα που προτείνουμε μπορεί να έχει εφαρμογή σε κάθε οικονομία που επιθυμεί την εγκαθίδρυση ενός υγιούς αναπτυξιακού μοντέλου. Οι προτάσεις που θα προκύπτουν από την εφαρμογή του υποδείγματος σε κάθε οικονομία εξαρτώνται από τις ιδιαιτερότητες της οικονομίας και τα χαρακτηριστικά της, όπως και συγκριτικά της πλεονεκτήματα.

Προκειμένου να ορίσουν τα όρια λειτουργίας του νέου αναπτυξιακού κράτους θα αξιοποιήσουμε τα θεωρητικά εργαλεία της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και συγκεκριμένα την άποψη της ρεαλιστικής προσέγγισης. Την συγκεκριμένη προσέγγιση θα εμπλουτίσουμε με την αντίληψη και τις αναγκαιότητες της

²⁶ Διεθνής καταμερισμός της εργασίας σε επίπεδο χωρών

διαδικασίας του οικονομικού μετασχηματισμού μιας χώρας με βάση την φιλελεύθερη αντίληψη υπέρ του πολίτη και όχι την ανάπτυξη βασισμένη στη Μερκαντιλιστική προσέγγιση.

Το κράτος και ο οικονομικός μετασχηματισμός

Στην παρούσα ενότητα θα προσπαθήσουμε να τεκμηριώσουμε το αναλυτικό πλαίσιο λειτουργίας του κράτους για την προώθηση του οικονομικού μετασχηματισμού που οδηγεί σε βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με το Weber, το κράτος ορίζεται ως μια οντότητα που αξιώνει έλεγχο στα όρια της εδαφικής του επικρατείας αλλά και στους ανθρώπους που κατοικούν σε αυτήν (Skocpol, 1985). Ο συγκεκριμένος ορισμός δεν μειώνει την περιπλοκότητα αναφορικά με το τι κάνει το κράτος αλλά και ποιες είναι οι κύριοι πυλώνες πάνω στους οποίους βασίζεται για ν' ασκήσει τον έλεγχο στην εδαφική του επικράτεια. Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μου είναι να διαχωρίσουμε τους διαφορετικούς ρόλους που το κράτος εκτελεί.

Οι ρεαλιστές ισχυρίζονται ότι μια εκδοχή για τον ρόλο του κράτους, ως μια κυρίαρχη οντότητα σ' έναν κόσμο αναρχίας, αποτελεί το ενδιαφέρον του για την στρατιωτική του επιβίωση (βλ. σχήματα 1 και 2). Το έργο της διενέργειας πολέμου για το κράτος τού επιτρέπει να απεικονίζει τον εαυτό του ως διεθνή παράγοντα που εκφράζει τα κοινωνικά συμφέροντα. Το κράτος αποτελεί πάνω απ' όλα μια μηχανή πολέμου, ρόλος που αποτελεί προϊόν της επείγουσας ανάγκης για συλλογική επιβίωση σ' έναν κόσμο αναρχίας (Gilpin, 2000).

Ένας δεύτερος ρόλος που ανατίθεται στο Κράτος, σύμφωνα με το Hobbes, είναι η μονοπώληση της βίας στο εσωτερικό για την αποφυγή του εσωτερικού χάους (βλ. σχήματα 1 και 2). Το κράτος πάλι προβάλλει τον εαυτό του ως συντελεστή που εκφράζει το παγκόσμιο συμφέρον της κοινωνίας.

Το κίνητρο για την υιοθέτηση των δυο παραπάνω ρόλων προστασίας της εθνικής κυριαρχίας και της εσωτερικής τάξης αποτελεί, όχι μόνο η έκφραση των κοινωνικών συμφερόντων, αλλά και μέσο της δικής του προστασίας και επιβίωσης (Weiss, 1985). Εναλλακτική εκδοχή αυτής της άποψης εκφράζουν οι μαρξιστές, οι οποίοι τονίζουν ότι το κράτος είναι όργανο για την κυριαρχία και επικράτηση στις κοινωνίες τις

οποίες εξυπηρετούν. Ενώ η δράση του κράτους αντικατοπτρίζει και ενεργοποιεί ανισότητες στην κοινωνική δύναμη υπέρ των προνομιούχων (Sweezy, 2009).

Η διενέργεια πολέμου και διατήρηση της τάξης αποτελούν δυο κλασικούς ρόλους για το αρχαίο όσο και το μοντέρνο κράτος. Στη σύγχρονη εποχή, ένας τρίτος ρόλος έχει προστεθεί. Με δεδομένο ότι η πολιτική επιβίωση και η εσωτερική τάξη καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό και με οικονομικούς όρους, το κράτος γίνεται υπεύθυνο για τον οικονομικό μετασχηματισμό. Ο βαθμός επιτυχίας αυτού του στόχου διαφέρει μεταξύ των κρατών, ωστόσο, η δύναμη της επιθυμίας για την επίτευξη του στόχου είναι εξίσου σημαντική σ' όλα τα κράτη.

Ο παραπάνω στόχος δεν εκλαμβάνεται αποκλειστικά με την έννοια που δεχόταν οι μερκαντιλιστές, δηλαδή οικονομική ενδυνάμωση του κράτους για την δυνατότητα διενέργειας πολέμου. Επίσης, ο οικονομικός μετασχηματισμός και οικονομική μεγέθυνση δεν στοχεύει στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των προνομιούχων χωρίς να μπορούν να αποκλειστούν τέτοια κρούσματα. Ωστόσο, εξισώνοντας την συσσώρευση κεφαλαίου με το εθνικό συμφέρον διευκολύνει να υποστηρίξουμε ότι το κράτος αποτελεί παράγον προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων. Όπως βλέπουμε και στα σχήματα 1 και 2, μαζί με τους δυο παραδοσιακούς ρόλους του κράτους συνυπάρχει και ο τρίτος ρόλος του οικονομικού μετασχηματισμού ως απαραίτητου συστατικού για τη συσσώρευση πλούτου με βάση τους όρους λειτουργίας της σύγχρονης οικονομίας της αγοράς και κατ' επέκταση την επίτευξη των παραδοσιακών λειτουργιών του αναγκαίες συνθήκες για την επιβίωσή του.

Ο ρόλος του κράτους στον οικονομικό μετασχηματισμό και η μεγέθυνση σίγουρα δεν μπορεί να υποκατασταθεί με ζητήματα που άπτονται διανεμητικού χαρακτήρα του πλούτου. Ωστόσο, η ανάπτυξη αποτελεί προϋπόθεση για την αναδιανομή του πλούτου. Η ανεύρεση μεθόδων παραγωγής του πλούτου προηγείται από την αναδιανομή.

Η ανάμιξη του κράτους στον οικονομικό μετασχηματισμό περιλαμβάνει δυο όψεις. Η πρώτη όψη αποτελεί την ανάμιξη του κράτους στη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου. Η συσσώρευση κεφαλαίου δεν επαφίεται μόνο στη λειτουργία της **φύσης (στο συγκριτικό πλεονέκτημα που παρέχει)** και των **αγορών**. Πράγματι, η κινητικότητα κεφαλαίου, εργατικού δυναμικού και πληροφοριών έχει υποκαταστήσει τον παραδοσιακό ρόλο του κράτους για απόκτηση φυσικού κεφαλαίου, ως μέσο

οικονομικής ευρωστίας. Αυτές οι αλλαγές απαιτούν νέες στρατηγικές για το κράτος στην προσπάθειά του για δημιουργία πλούτου και ισχύς. Στο σύγχρονο κόσμο οι ανταγωνιστικές οικονομίες βασίζονται λιγότερο στην παραγωγή και περισσότερο στην γνώση. Απαιτώντας, έτσι, ενεργό ανάμιξη για την στήριξη της εκπαίδευσης και δημιουργία ενός περιβάλλοντος πρόσφορο για την προσέλκυση επενδύσεων. Ούτε πρέπει η συσσώρευση κεφαλαίου να επαφίεται στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά απαιτείται ενεργός ανάμιξη του κράτους για καθορισμό ανώτερης θέσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Όπως και η ευθύνη για την διαδικασία της αναδιανομής του πλούτου δεν επαφίεται στη φύση και στις αγορές, έτσι και ο ρόλος του κράτους στον οικονομικό μετασχηματισμό είναι άμεσα απαιτητός (Rueschemeyer and Evans, 1985).

Η τέχνη της ανάμιξης της πολιτικής στην διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου αυτή περιλαμβάνει την εκμαίευση της **επιχειρηματικότητας, την διευκόλυνση δημιουργίας της νέων παραγωγικών ικανοτήτων**, διαδικασίες που απαιτούν μεγαλύτερη ανάμιξη του κράτους σε ζητήματα των πολιτών, αντί απλά να απαιτεί αφοσίωση και καλή συμπεριφορά. Η ικανότητα που απαιτείται για το μετασχηματιστικό ρόλο του κράτους στην οικονομία είναι πολύ μεγαλύτερη με ιδιαίτερες πολυπλοκότητες και πολυσύνθετη από την απλή διενέργεια πολέμων και επιβολής της τάξης

Ο Chang σε έρευνα που πραγματοποίησε για τον τρόπο με τον οποίο μετασχηματίστηκαν οικονομικά τα σύγχρονα βιομηχανικά κράτη (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Γερμανία κ.ά.) καταλήγει ότι σε όλα εφαρμόστηκαν πολιτικές εκβιομηχάνισης υποκινούμενες από το κράτος (Chang, 2003). Πολιτικές που τώρα στερούνται από τις λιγότερο εκβιομηχανισμένες (υπ' ανάπτυξη οικονομίες). Έχοντας αυτό ως δεδομένο, στο διεθνές σύστημα, τα κράτη δεν λειτουργούν μόνο ως οντότητες (σύστημα) κυρίαρχες πολιτικές αλλά, επίσης, και ως ένα σύστημα καταμερισμού εργασίας στο πεδίο της διεθνούς παραγωγής. Η σύνδεση μεταξύ εσωτερικών επιτευγμάτων και εξωτερικού πλαίσιο είναι στενή και άμεση. Ο οικονομικός μετασχηματισμός εξαρτάται από τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και τη θέση που θα αποκτήσει η χώρα στο παγκόσμιο παραγωγικό σύστημα (Wallerstein, 1974).

Η παρέμβαση του κράτους αναφορικά με την κατάκτηση μιας θέσης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας

Τα σύγχρονα κράτη πρέπει να προσαρμόζουν τις οικονομικές φιλοδοξίες τους και τις δραστηριότητες στο παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας, βάσει ισχύοντος παγκόσμιου συστήματος παραγωγής. Στο υπάρχον παγκόσμιο σύστημα παραγωγής, κάποιες χώρες παράγουν βαμβάκι, ρούχα, άλλοι ύφασμα, ενώ άλλες χώρες σχεδιάζουν ενδύματα υψηλής ραπτικής και ειδικών προδιαγραφών, αναθέτοντας την παραγωγή σε τρίτους αναζητώντας οφέλη από την επωνυμία και το σχεδιασμό. Κάποιες χώρες παράγουν σίδηρο ακατέργαστο, άλλες παράγουν αυτοκίνητα και άλλες μηχανές υψηλής τεχνολογίας, άλλες πωλούν ασφαλιστικά προϊόντα. Η θέση που θα κατακτήσει κάθε κράτος στην παραγωγή για τις διεθνείς αγορές έχει συνέπειες στην πολιτική του και στον πλούτο των πολιτών του.

Όπως και κάθε είδους διαφοροποίηση, έτσι και ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας, μπορεί να θεωρηθεί ως η βάση μιας αυξημένης ευημερίας ή μιας ιεραρχίας. Η επιχειρηματολογία για αυξημένη ευημερία εντάσσεται στη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος, δηλαδή ότι όλες οι χώρες θα είναι σε καλύτερη οικονομική κατάσταση, αν η κάθε μια επικεντρώνονταν σ' αυτό που κάνει καλύτερα με βάση τις φυσικές ικανότητες και χαρίσματα που τους προίκισε η φύση. Προσπαθώντας να παράγουν αγαθά, τα οποία άλλες χώρες μπορούν να παράγουν πιο αποδοτικά, οδηγούνται μόνο στη μείωση της ευημερίας των πολιτών τους.

Οι φτωχότερες χώρες είναι επιφυλακτικές απέναντι σ' αυτήν την άποψη. Από τον Alexander Hamilton μέχρι τον Friedrich List και τον Raul Prebisch, υπάρχει η υποψία ότι ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας είναι αιτία της ανάπτυξης και όχι αποτέλεσμά της.

Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι μία ανεξάρτητη, παγκόσμια οικονομία αποτελεί βελτίωση σε σχέση με ένα σύστημα αυτάρκειας, άποψη που ισχύει ακόμα και για εκείνους που υιοθετούν λιγότερο επιθυμητές θέσεις. Κανείς δεν αμφιβάλλει για το ότι οι χώρες πρέπει να κάνουν το καλύτερο που μπορούν, άποψη που συμβαδίζει με τις θέσεις του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Μέχρι τώρα οι σύγχρονες θεωρίες παρέχουν υποστήριξη στην άποψη ότι προσπαθώντας να κατακτηθεί μια καλύτερη θέση αποτελεί ένα μέρος της προσπάθειας για την οικονομική μεγέθυνση. Οι σύγχρονες βελτιώσεις στη θεωρία του εμπορίου οδηγούν στο ότι τα ποσοστά κέρδους μπορούν

να διαφέρουν συστηματικά και συνεχώς στους διάφορους τομείς της οικονομίας. Σύμφωνα με τον Paul Krugman (1987:230), *«με ατελή ανταγωνισμό, που ενδυναμώνεται από οικονομίες κλίμακας και εμπόδια εισόδου, κάποιες βιομηχανίες πιθανόν να μπορεί να έχουν πρόσθετα κέρδη»*. Τα διαφορετικά ποσοστά κέρδους αποτελούν μέρος τού τι διακυβεύεται.

Ο Albert Hirschman (1977) έχει επιχειρηματολογήσει πειστικά ότι η ολοκλήρωση μίας θέσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας έχει τόσο δυναμικές όσο και στατικές συνέπειες. Ορισμένοι τομείς δημιουργούν μία «πολυδιάστατη συνομωσία», στο όνομα της ανάπτυξης, υποκινώντας επιχειρηματικές ενέργειες, δημιουργώντας θετική διάχυση δραστηριοτήτων στην υπόλοιπη οικονομία (σπινθηροβολώντας νέους τομείς) (Hirschman, 1980). Οι θέσεις στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας είναι επιθυμητές, όχι μόνο επειδή μπορεί να συνεπάγονται μεγαλύτερο κέρδος και πιο γρήγορη συσσώρευση του κεφαλαίου, αλλά και επειδή εξυπηρετούν την επίτευξη των κοινωνικών στόχων και του στόχου της ευημερίας, που συνδέονται με την «ανάπτυξη», με την ευρύτερη έννοια του όρου.

Η ικανότητα τού να δημιουργείς μια «πολυδιάστατη συνομωσία», στο όνομα της ανάπτυξης δεν είναι έμφυτη σ' ένα προϊόν αυτό καθ' αυτό. Εξαρτάται από το πώς το προϊόν ταιριάζει σε μία παγκόσμια τάξη από τομεακές πιθανότητες. Θεωρητικοί τού «κύκλου των προϊόντων», όπως ο Vernon και ο Wells, έχουν αποδείξει ότι τα προϊόντα έχουν και αναπτυξιακές τροχιές. Οι χώρες που θα το αντιληφτούν στο απόγειο της ανόδου του προϊόντος ή του κλάδου, μπορούν να δρέψουν διάφορες ανταμοιβές από χώρες που τα κληρονομούν και υιοθετούν τον κλάδο κατά τη διάρκεια της πτώσης του. Τα υφάσματα πρόσφεραν στην Αγγλία του 18^{ου} αιώνα μία «πολυδιάστατη συνομωσία», αλλά δεν μπορούσαν να κάνουν το ίδιο και στην Ινδία στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Τα αυτοκίνητα και ο σίδηρος υποστήριξαν μία «πολυδιάστατη συνομωσία» στις Ηνωμένες Πολιτείες στο πρώτο μισό αυτού του αιώνα, αλλά όχι και στη Βραζιλία κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του ίδιου αιώνα. Η «πολυδιάστατη συνομωσία» μιας εποχής μπορεί να αποτελέσει τον «τομέα επιβράδυνσης» μιας άλλης.

Από αυτήν την οπτική, η ανάπτυξη δεν είναι πλέον απλά μία τοπική υπόθεση οικονομικού μετασχηματισμού. Καθορίζεται επιπλέον και από τη σχέση μεταξύ της τοπικής παραγωγικής ικανότητας και της μεταβαλλόμενης παγκόσμιας τάξης των

τομέων-κλάδων. Οι χώρες που ικανοποιούν τις πιο αποδοτικές και δυναμικές τομιακές θέσεις είναι «ανεπτυγμένες». Το να σχετίζονται με θέσεις που είναι λιγότερο ανταποδοτικές ή το να ολοκληρώνουν λιγότερο αποδοτικούς συνδέσμους σε μία «αλυσίδα προϊόντων», μειώνει την προοπτική για προοδευτική αλλαγή. Μέχρι στιγμής, καθώς ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας αποτελεί μία ιεραρχία, το να ανησυχείς για την ανάπτυξη σημαίνει το να ανησυχείς για τη θέση σου στην ιεραρχία.

Αποδεχόμενοι την εθνική ανάπτυξη ως εμπλεκόμενη στην παγκόσμια οικονομία, όπου ορισμένες θέσεις είναι πιο δυναμικές και ανταποδοτικές από άλλες, αναγκαζόμαστε να θέσουμε άλλη μία ερώτηση: είναι οι θέσεις στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας δομικά καθορισμένες ή υπάρχει χώρος για δράση; Για να το θέσουμε πιο απλά, μπορούν οι χώρες εσκεμμένα να αλλάξουν τη θέση που κατέχουν στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας;

Παραδοσιακές ερμηνείες της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος είναι ανένδοτα προς την πλευρά της δομής. Χώρες που επιχειρούν δραστηριότητες που είναι πέρα απ' αυτές που είναι πιο συμβατές με τα παραγωγικά τους χαρίσματα, απλά φορτώνονται με πολυδάπανα αποτελέσματα και χάνουν πιθανά κέρδη από το εμπόριο. Αν διαθέτεις αποθέματα χαλκού, είναι απερισκεψία το να μην πουλάς χαλκό. Αν το κλίμα σου σε ευνοεί να παράγεις υψηλής ποιότητας καφέ, θα πρέπει να επωφεληθείς απ' αυτό. Εάν αυτοί είναι προνομιακοί ή μειονεκτικοί τομείς της παγκόσμιας οικονομίας, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία. Οι χώρες πρέπει να καταπιαστούν μ' αυτό που μπορούν να κάνουν καλύτερα. Το να κάνουν κάτι άλλο, είναι αυτοκαταστροφικό. Ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας παρουσιάζεται από μόνος του ως δομικά αναγκαίος.

Οι παραδοσιακές ερμηνείες προκαλούν μεγαλύτερη αίσθηση σ' έναν κόσμο, όπου το διεθνές εμπόριο αποτελείται από ακατέργαστες πρώτες ύλες. Σ' έναν κόσμο, όπου οι κατασκευαστές κυριαρχούν στο εμπόριο και όπου ακόμα και οι υπηρεσίες θεωρούνται αυξανόμενα εμπορεύσιμες, οι επιλογές που αφορούν το τι θα φτιάξεις και το τι θα πουλήσεις δεν μπορούν να συνάγονται από τα φυσικά χαρίσματα. Η δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος δεν είναι λιγότερο εύλογη από το να τη λαμβάνεις ως δεδομένη. Σύμφωνα με τη διατύπωση του William Cline, το εμπόριο στα βιομηχανικά προϊόντα αντικατοπτρίζει μια ανταλλαγή προϊόντων, στην οποία ένα έθνος έχει τις ίδιες πιθανότητες μ' ένα άλλο να αναπτύξει συγκριτικό πλεονέκτημα.

Σε μία παγκοσμιοποιημένη οικονομία, όπου προστίθεται μεγαλύτερη αξία στα προϊόντα και προστίθεται και κατά την απομάκρυνσή τους από τις φυσικές πηγές από τις οποίες προέρχονται, ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας παρουσιάζεται ως μία ευκαιρία για δράση και όχι ως ένας εξωγενής περιορισμός.

Η ιδέα της δημιουργίας συγκριτικού πλεονεκτήματος αποτελεί κατά πολλούς τρόπους μία επέκταση της παραδοσιακής θεωρίας. Η παραδοσιακή Ricardian εκδοχή δίνει έμφαση στα φυσικά χαρίσματα. Ο Heckscher και ο Ohlin έδωσαν έμφαση στις εγχώριες ελλείψεις εργασίας και κεφαλαίου, που ήταν προϊόν της ανάπτυξης και λιγότερο των έμφυτων χαρακτηριστικών μιας εθνικής περιοχής. Η ιδέα της δημιουργίας συγκριτικού πλεονεκτήματος αναδεικνύει κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες, που είναι καθαρά συνέπειες της διαδικασίας της ανάπτυξης. Ο Cline δεν εννοεί πραγματικά ότι ένα έθνος έχει τις ίδιες δυνατότητες μ' ένα άλλο για να αναπτύξει συγκριτικό πλεονέκτημα σ' ένα συγκεκριμένο αγαθό. Εννοεί ότι μία απλή εκτίμηση των φυσικών πόρων ή μία σχετική έλλειψη διαφορετικών παραγόντων της παραγωγής δεν μπορεί να υποδείξει ποιος θα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στα χημικά ή στους υπολογιστές ή στα ρούχα. Θα πρέπει να αναλύονται, επίσης, και οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί.

Η εργασία του Michael Porter καθιστά πιο σαφές αυτό το σημείο. Γιατί πρέπει η Δανία να είναι πρωτοπόρος στις εξαγωγές φαρμάκων, ενώ η Σουηδία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στα βαριά φορτηγά; (Porter, 1990). Αυτές οι εξειδικεύσεις μπορεί να ανάγονται σε ιστορικές διαφορές, σε χαρίσματα, αλλά η ανάγκη πλεονεκτήματος εξαρτάται από μία σύνθετη εξέλιξη, από τους συνεργατικούς δεσμούς μεταξύ των τοπικών επιχειρήσεων, των κυβερνητικών πολιτικών, καθώς και σε άλλες πολιτικές και κοινωνικές παραμέτρους.

Οι κοινωνιολόγοι και οι ιστορικοί εδώ και καιρό έχουν θέσει ως δεδομένο τέτοιες συνδέσεις μεταξύ κοινωνικών και θεσμικών προκρισμάτων και κατ' επέκταση της θέσης της χώρας στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Η ανάλυση του Dieter Senghaas (1985) σχετικά με την εξέλιξη της θέσης της Δανίας στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας στο πέρασμα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, υπογραμμίζει το πώς κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες εξυπηρετούν κρατικές στρατηγικές, οι οποίες με τη σειρά τους επιτρέπουν αναδιαμόρφωση της θέσης μιας χώρας στο παγκόσμιο σύστημα.

Σ' έναν κόσμο κατασκευασμένου συγκριτικού πλεονεκτήματος, οι κοινωνικοί και οι πολιτικοί θεσμοί (το κράτος ανάμεσά τους) σχηματίζουν τη διεθνή εξειδίκευση. Η εμπλοκή του κράτους πρέπει να θεωρείται ως μία κοινωνικοπολιτική ειδοποιός διαφορά ως προς με ποια θέση θα καταλήξει μια χώρα να ασχολείται στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Κράτη με μεταβαλλόμενες βλέψεις, εξ' ορισμού, ψάχνουν τρόπους για να συμμετέχουν στους «ηγετικούς» παραγωγικούς τομείς και αποβάλλουν αυτούς που επιβραδύνουν. Ο Gilpin (2000) τονίζει ότι κάθε κράτος, σωστά ή εσφαλμένα, επιθυμεί να βρίσκεται όσο πιο κοντά γίνεται στον κύκλο ζωής ενός καινοτόμου προϊόντος, στο οποίο πιστεύεται ότι βρίσκεται η μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία. Αυτά τα κράτη δεν ελπίζουν μόνο στη δημιουργία εγχώριων τομέων με υψηλότερα ποσοστά κέρδους. Ελπίζουν, επίσης, στη δημιουργία των επαγγελματικών και κοινωνικών δομών που συνδέονται με τη «βιομηχανία της υψηλής τεχνολογίας». Ελπίζουν στο να δημιουργήσουν μία πολυδιάστατη «αναπτυξιακή συνομοσία» για την διάχυση της ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Gilpin (2000), ακόμα και αν τα κράτη αφοσιωθούν στην αλλαγή της θέσης τους στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, η επιθυμία και η ικανότητα πρέπει να διαχωρίζονται αυστηρά. Η δημιουργία νέων ειδών συγκριτικών πλεονεκτημάτων μπορεί να είναι δυνατή, αλλά δεν είναι πάντα και εύκολη, κυρίως αν η δομή της παγκόσμιας οικονομίας είναι άκαμπτη. Σαφείς προσπάθειες να κινηθούν προς το μέρος της είναι συνήθως αναποτελεσματικές, ακόμα και αντιπαραγωγικές. Βλέψεις χωρίς την απαραίτητη ικανότητα του κράτους μπορούν να οδηγήσουν σε αδέξια δουλειά, που υποσκάπτει ακόμα και τις υπάρχουσες βάσεις του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Οι προσπάθειες για την αναμόρφωση της συμμετοχής στην παγκόσμια οικονομία, είναι ενδιαφέρουσες, όχι μόνο επειδή μπορεί να πετύχουν, αλλά και επειδή αποκαλύπτουν τα όρια αυτών που μπορεί να κάνει το κράτος.

Η εξειδίκευση δεν είναι αποκλειστικά για νέα μοναδικά προϊόντα, ενώ παράλληλα μπορεί να εφαρμοστεί και σε προϊόντα υψηλού συγκριτικού πλεονεκτήματος, αλλά με διαφορετική μορφή. Η ειδίκευση μπορεί να αφορά την κατάκτηση μιας θέσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας με βάση την θεωρία της παγκόσμιας αλυσίδας παραγωγής. Σύμφωνα με την θεωρία της Παγκόσμιας Αλυσίδας Παραγωγής (Global Chain Production), η παραγωγή ενός προϊόντος είτε πρωτογενούς ή δευτερογενούς

τομέα από τα αρχικά του στάδια μέχρι την τελική προώθηση και Μάρκετινγκ, λαμβάνει χώρα σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (παραγωγή καφέ στην Αφρική και πώληση καφέ (ρόφημα από αλυσίδες cafe chili). Έτσι, τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει, τα στάδια παραγωγής με υψηλή προστιθέμενη αξία, να γίνονται στις προηγμένες χώρες, ενώ στάδια χαμηλής προστιθέμενης αξίας (τα οποία καλύπτουν ένα πολύ μικρό τμήμα της τελικής τιμής του προϊόντος) να πραγματοποιούνται στις αναπτυσσόμενες χώρες. Έτσι, λοιπόν, συντελείται ένας γεωγραφικός καταμερισμός εργασίας, στον οποίο το Ρεαλιστικό κράτος καλείται να καταλάβει μια θέση (στον άναρχο ανταγωνισμό μεταξύ κρατών), η οποία υπόσχεται τις περισσότερες αποδόσεις, συγκριτικά με άλλες θέσεις στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας (Kaplinsky, 2003). Η παραπάνω αντίληψη - στρατηγική μπορεί να εφαρμοστεί σε προϊόντα μοναδικά που έχει ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα η Ελλάδα, όπως αγροτικά προϊόντα, τουρισμός κ.α.

Σύμφωνα με την θεωρία του Kiely Ray αναφορικά με τον transnational capitalism, βασιζόμενη εν μέρει στην αντίληψη της Global Chain Production, οι πολυεθνικές εταιρίες δεν περιορίζουν την παραγωγή τους μέσα σε στενά εθνικά σύνορα. Κάθε στάδιο της παραγωγής συντελείται σε διαφορετικές χώρες. Στις αναπτυσσόμενες χώρες συντελείται η παραγωγή (λόγω χαμηλού εργατικού κόστους), ενώ στις αναπτυγμένες, ο σχεδιασμός, μάρκετινγκ, προώθηση του προϊόντος. Κάθε στάδιο παραγωγής προσθέτει διαφορετική αξία στην διαδικασία παραγωγής των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών (Kiely, 2007).

Η εξειδίκευση μιας χώρας σε τομείς, όπως το μάρκετινγκ, σχεδιασμός προϊόντων νέων και γενικότερα σε υψηλής προστιθέμενης αξίας γραμμή παραγωγής απαιτεί και τις κατάλληλες γνώσεις, εκπαίδευση, καλλιέργεια της επιχειρηματικότητας και προώθηση της έρευνας. Με βάση αυτή την ανάγκη, ο Evans, επιχειρηματολογεί υπέρ του νέου τύπου αναπτυξιακού κράτος, το οποίο καλείται, όχι μόνο να αναλάβει πρωτοβουλίες για την παραδοσιακή συσσώρευση κεφαλαίου, αλλά αντίθετα για την ανάπτυξη του κεφαλαίου του ανθρώπινου δυναμικού. Σε αντικατάσταση του παραδοσιακού ρόλου του κράτους που ήταν εγγυητής του φυσικού κεφαλαίου-επενδύσεων. Νέα εποχή τεχνολογιών και γνώσης, κεφάλαιο ανθρώπινου δυναμικού απαιτεί ένα νέο ρόλο εγγυητή του ανθρώπινου κεφαλαίου, το οποίο μπορεί να εγγυηθεί την κατάκτηση μιας καλύτερης θέσης για μια χώρα στον διεθνή

καταμερισμό της εργασίας. Η παραπάνω ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού μπορεί να παρέχει στη χώρα εξειδίκευση σε τομείς, οι οποίοι έχουν υψηλή προστιθέμενη αξία στην παγκόσμια αλυσίδα παραγωγής (Evans, 2008).

Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα των δυνατοτήτων και των αρμοδιοτήτων και εξουσίας του κράτους. Σ' αυτό το πλαίσιο τονίζουμε την αναγκαιότητα υιοθέτησης της συμπεριφοράς ενός κράτους στο πλαίσιο της ρεαλιστικής προσέγγισης, το οποίο αρχικά διαθέτει διευρυμένες δυνατότητες και εξουσίες για δράση, επιθυμία για ισχυροποίηση, η οποία επιτυγχάνεται και μέσω οικονομικής μεταμόρφωσης. Ωστόσο, η ισχυροποίηση δεν πρέπει να προσεγγίζει το κράτος των μερκαντιλιστών, αλλά θα πρέπει να έχει ως στόχο την διάχυση των οικονομικών επιτευγμάτων στους πολίτες. Σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση διαδραματίζουν οι κοινωνικοί θεσμοί, οι οποίοι πρέπει να αποτελέσουν για το κράτος αντικείμενο μετασχηματισμού προς μια αντίληψη αναπτυξιακή, σε επίπεδο συνεργασίας με τις τοπικές επιχειρήσεις, διευκόλυνσης και προώθησής τους. Το παραπάνω πλαίσιο λειτουργίας του αναπτυξιακού κράτους ονομάζουμε «αναπτυξιακό ρεαλισμό».

Εάν τα θεσμικά χαρίσματα και η άσκηση των υπηρεσιών μπορούν να αναδιαμορφώσουν το είδος των προϊόντων που παράγει μια χώρα, και αν η παραγωγή διαφορετικών ειδών προϊόντων έχει ευρείες συνέπειες στην ανάπτυξη, οι ισχυρισμοί σχετικά με το πώς και το εάν το κράτος μπορεί να εξυπηρετήσει την τοπική ανάγκη για νέους τομείς δραστηριοποίησης γίνονται σημαντικοί για κράτη με κατανόηση για την εθνική ανάπτυξη και φυσικά για τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αυτού του είδους κράτη που λειτουργούν στο πλαίσιο του αναπτυξιακού ρεαλισμού δύναται να αποτελέσουν προπομπό για την οικονομική ανάπτυξη. Όπως γίνεται ευδιάκριτο και από το σχήμα 3, προκειμένου μια οικονομία να επωφεληθεί από την παγκόσμια οικονομία της αγοράς πρέπει να μετασχηματίσει την παραγωγική της δομή, ώστε να κατακτήσει μια θέση στην παγκόσμια αλυσίδα παραγωγής. Προκειμένου να μετασχηματιστεί η παραγωγική της δομή δεν είναι επαρκής η ύπαρξη και η κληρονομιά φυσικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Είναι απαραίτητο το κράτος να αναλάβει δράση για να υποκινήσει την οικονομία της αγοράς σε τοπικό επίπεδο σε κατευθύνσεις παραγωγικές με υψηλή προστιθέμενη αξία. Αυτή η δράση είναι απαραίτητη διότι η ιδιωτική πρωτοβουλία από μόνη της δεν μπορεί να πρωτοστατήσει σ' αυτή την προσπάθεια. Επίσης, ο επιδιωκόμενος οικονομικός

μετασχηματισμός αποτελεί συστατικό στοιχείο της επιβίωσης του κράτους σύμφωνα με τη ρεαλιστική προσέγγιση της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, όπως εμφανίζεται στα σχήματα 1 και 2.

Συμπερασματικά

Άγονες συζητήσεις σχετικά με το πόσο πολύ τα κράτη παρεμβαίνουν, πρέπει να αντικατασταθούν από συζητήσεις σχετικά με τους διαφορετικούς τρόπους εμπλοκής και τα αποτελέσματά τους. Στον σύγχρονο κόσμο, η απόσυρση και η εμπλοκή δεν είναι εναλλακτικές. Η κατάλληλη ερώτηση δεν είναι το «πόσο πολύ» αλλά το «τι είδους» απαιτούνται.

Οι διακυμάνσεις στην εμπλοκή του κράτους πρέπει να τοποθετούνται σε διάφορα πεδία. Ο τομέας της τεχνολογίας πληροφοριών (γνωστός και ως πληροφορική ή βιομηχανία υπολογιστών) είναι ξεκάθαρα ενδιαφέροντος, επειδή είναι ο πιο πιθανός τομέας να σπιθοβολήσει «συνωμοσία ανάπτυξης» του 21^{ου} αιώνα για χάρη της ανάπτυξης. Είναι γενικά μία καλή περίπτωση γιατί παρέχει έναν εξαιρετικά δυνατό έλεγχο της πρότασης ότι η εμπλοκή του κράτους μπορεί να επηρεάσει τη θέση μιας χώρας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αυτός ο τομέας είναι γενικά αποδεκτός για όλες τις χώρες διότι μπορεί να δώσει τη δυνατότητα ενασχόλησης. Επιπρόσθετα για κάθε χώρα υπάρχουν διαφορετικοί τομείς όπου το κράτος θα μπορούσε να παρέμβει για την κατάκτηση μιας καλύτερης θέσης στην παγκόσμια αλυσίδα παραγωγής του προϊόντος.

Ο στόχος μου δεν είναι να θεωρητικολογήσω περισσότερο για το πεδίο δράσης του κράτους στο πλαίσιο του αναπτυξιακού ρεαλισμού. Αντίθετα, με βάση το πεδίο δράσης θα πρέπει να τεθούν προτεραιότητες σε στρατηγικούς τομείς για την ελληνική οικονομία, έτσι ώστε να δημιουργήσουμε το νέο εθνικό αναπτυξιακό μοντέλο της οικονομίας.

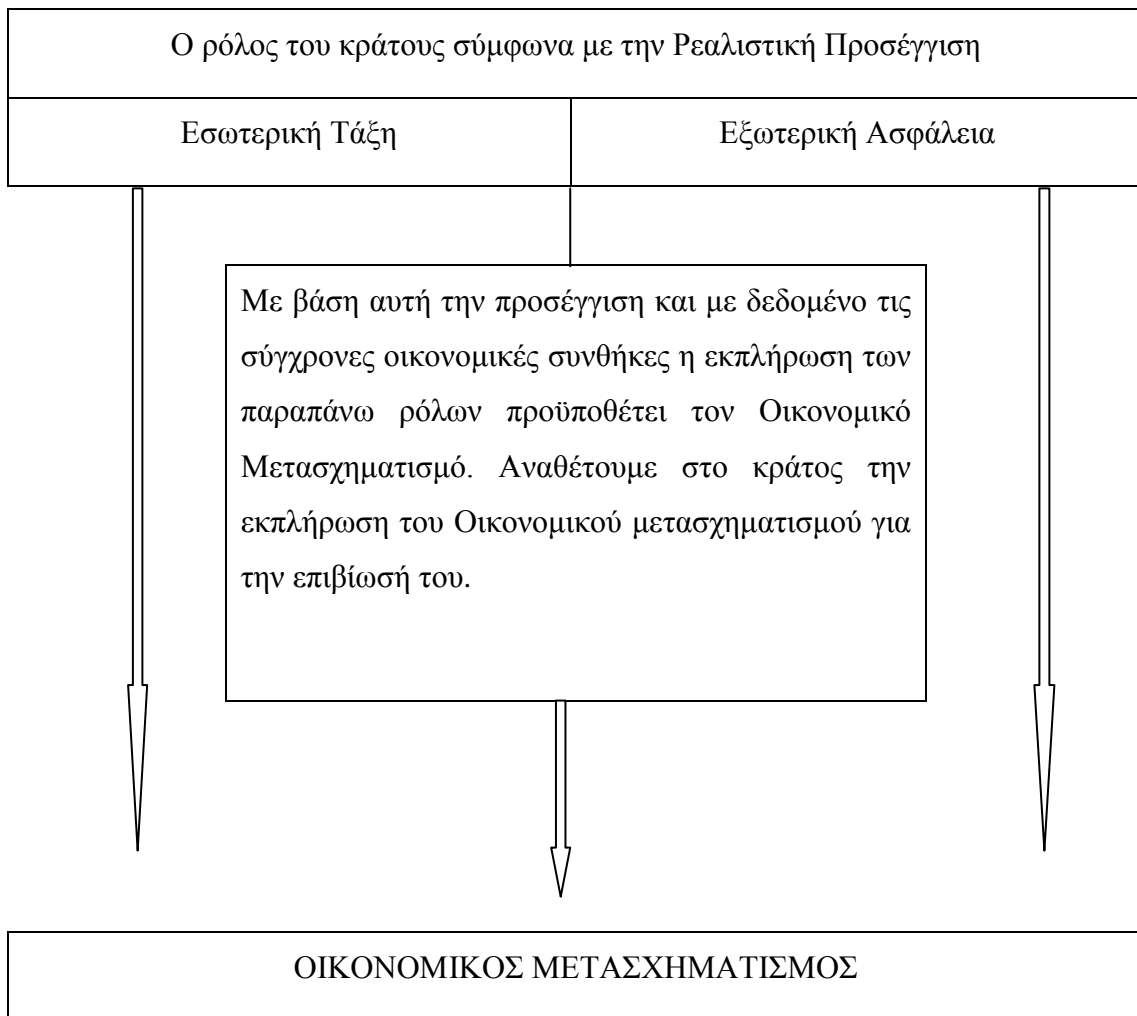
Για την προσπάθεια δημιουργίας του νέου αναπτυξιακού μοντέλου προβάλλουμε δυο πυλώνες πολιτικών.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Dani Rodrick, η πρόοδος μιας χώρας απαιτεί μια διαδικασία να ανακαλύψουμε τον εαυτό μας, αυτή η προσπάθεια για την ελληνική οικονομία μπορεί να ξεκινήσει αρχικά από τις επενδύσεις στους τομείς που την

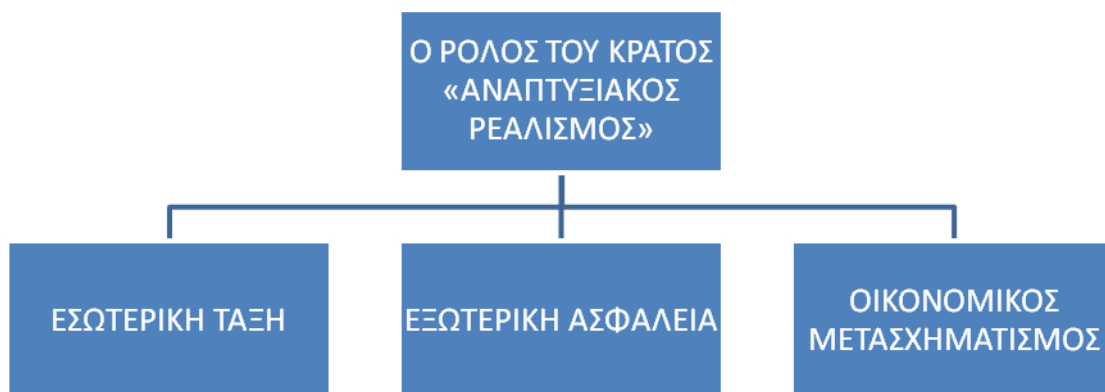
καθιστούν μοναδική, υιοθετώντας πολιτικές που αναφέρονται παραπάνω και σε τομείς που είναι σε υψηλή ανάπτυξη (Rodrick, 2006).

Ξεχωριστή θέση στην προσπάθεια δημιουργίας του νέου εθνικού αναπτυξιακού μοντέλου είναι και η προώθηση και καλλιέργεια της επιχειρηματικότητας στην ελληνική κοινωνία. Ο ελληνικός καπιταλισμός ήταν πάντοτε κρατικός. Δημιούργησε κρατικοδίαιτες επιχειρήσεις, προστατευμένες από τον ανταγωνισμό. Αυτό πρέπει να αλλάξει. Παρακάτω στην εξέλιξη των κεφαλαίων της διατριβής αναλύουμε την εφαρμογή του μοντέλου στην Ελληνική Οικονομία με βάση τις αδυναμίες που θα εντοπίσουμε από την ανάλυση των αιτιών της κρίσης. Το υπόδειγμα του Αναπτυξιακού Ρεαλισμού δύναται να έχει εφαρμογή σε κάθε οικονομία και ανάλογα με τις ιδιαιτερότητές της να προτείνονται οι αντίστοιχες πολιτικές.

Σχήμα 1: Ο ρόλος του Κράτους

Σχήμα 2: Ο ρόλος του Κράτους στον Αναπτυξιακό Ρεαλισμό

Σχήμα 3: Αναπτυξιακός Ρεαλισμός

5.4 Σχεδιάζοντας το μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας

Στην παρούσα ενότητα θα προσπαθήσουμε να προβάλουμε και να διαμορφώσουμε τις βασικές παραμέτρους, στις οποίες πρέπει να στηρίζεται το νέο βιώσιμα αναπτυξιακά παραγωγικό μοντέλο που πρέπει να υιοθετηθεί από την ελληνική οικονομία, με δεδομένο ότι το παλαιό μοντέλο ανάπτυξης, όπως προέκυψε από την ανάλυση βασίστηκε σε επιχειρηματικότητα στηριζόμενη στο κράτος. Επίσης, έχοντας υπόψη ότι το επαγγελματικό πρότυπο κάθε νέου ανθρώπου μέχρι πρόσφατα ήταν η εξασφάλιση μιας εργασιακής θέσης στο δημόσιο. Αποτελεί επιτακτική ανάγκη η αλλαγή της παραπάνω τάσης.

Το νέο αναπτυξιακό πρότυπο θα πρέπει να βασίζεται σε δυο συνιστώσες, σε τόνωση της επιχειρηματικότητας - την καλλιέργεια της ιδέας της επιχειρηματικότητας ως εναλλακτική μορφή απασχόληση και η δεύτερη την απευθείας τόνωση και προσανατολισμό των επιχειρήσεων σε συγκεκριμένους τομείς που εμφανίζει η ελληνική οικονομία συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Αρχικά, πριν αναλύσουμε τους τομείς που θα στηριχτεί το νέο μοντέλο ανάπτυξης, θα πρέπει να θέσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά που θα έχει. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης θα τεκμηριώσουμε ότι πρέπει να έχει ως επίκεντρο την μικρομεσαία επιχείρηση (ΜΜΕ), εξετάζοντας τον ρόλο που ήδη διαδραματίζει η ΜΜΕ στις σύγχρονες οικονομίες με βάση στατιστικών στοιχείων των εθνικών οικονομιών. Επίσης, θα εξετάσουμε την συμβολή της ΜΜΕ στην εξέλιξη των οικονομικών δεικτών, τόσο στην Ε.Ε. όσο και στην Ελλάδα.

Είναι γεγονός ότι βασικός σχεδιασμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της γενικότερης αναπτυξιακής ώθησης αποτελεί η ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας. Με δεδομένο τα πρόσφατα συμπεράσματα ότι η επιχειρηματικότητα σε μεγάλο βαθμό «καλλιεργείται». Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες λόγω της στρέβλωσης που επικράτησε, είναι ανάγκη εκ θεμελίων να οργανώσουμε την ελληνική οικονομία. Γι' αυτό τον λόγο δίνουμε έμφαση αρχικά σε πρωτοβουλίες τόνωσης του επιχειρείν. Τέτοιες πρωτοβουλίες μπορούν να υποδεχθούν δημιουργικά οποιοσδήποτε μετέπειτα προσπάθειες προώθησης στρατηγικών τομέων της οικονομίας.

Είναι γεγονός ότι η προώθηση στρατηγικών τομέων εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας δεν μπορούν να έχουν βιώσιμα αποτελέσματα εάν δεν αλλάξει η νοοτροπία για την επιχειρηματικότητα. Αλλά και το αντίθετο, οποιαδήποτε πρωτοβουλία αλλαγής της επιχειρηματικότητας δεν μπορεί να ευδοκιμήσει εάν δεν ακολουθηθεί από ενέργειες που αποσκοπούν στην εξειδίκευση της οικονομίας σε στρατηγικούς τομείς, οι οποίοι υπόσχονται προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας με βιώσιμα αναπτυξιακά αποτελέσματα για την ελληνική οικονομία. Σ' αυτό το πλαίσιο, ως δεύτερο στρατηγικό πυλώνα του νέου εθνικού αναπτυξιακού προτύπου που καλείται να υιοθετήσει το ρεαλιστικό κράτος, είναι η προώθηση συγκεκριμένων τομέων δραστηριοποίησης στην ελληνική οικονομία. Στη συνέχεια, θα προτείνουμε τους στρατηγικούς τομείς δραστηριοποίησης που καλούνται να θέσουν την ελληνική οικονομία σε αναπτυξιακή τροχιά και προτεραιότητες για το αναπτυξιακό κράτος που πρέπει να τηρήσει στο πλαίσιο δράσης του αναπτυξιακού ρεαλισμού. Οι συγκεκριμένες λύσεις αποτελούν τον πρώτο βασικό πυλώνα δράσης του αναπτυξιακού κράτους στην Ελλάδα.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ

Οικονομική κρίση και επιχειρηματικότητα

Τόσο η επιστημονική βιβλιογραφία, όσο και εκθέσεις διεθνών οργανισμών, όπως ο ΟΗΕ, ο ΟΟΣΑ και η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν δείξει τον σημαντικό ρόλο που παίζει η επιχειρηματικότητα στην οικονομική μεγέθυνση μιας χώρας (και μιας περιφέρειας), στην αύξηση της παραγωγικότητας, στην καινοτομία και στην απασχόληση.

Όμως, όπως σημειώνεται και σε έκθεση του ΟΟΣΑ, ο ρόλος της επιχειρηματικότητας καθίσταται ακόμη πιο σημαντικός σε περιόδους κρίσης (OECD, 2010). Σε περιόδους κρίσης, υπάρχει έντονη η πίεση για αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου ή όπως αναφέρεται από τον J. Schumpeter, για «δημιουργική καταστροφή», καθώς οι αποτυχημένες ή απαρχαιωμένες επιχειρήσεις κλείνουν.²⁷ Στην θέση τους

²⁷ Σύμφωνα με έρευνα που δημοσιεύτηκε στον Economist (Μάρτιος 2009), κατά τις περιόδους κρίσεις είναι ευκολότερο να εμφανιστούν τα ταλέντα των αναδυόμενων επιχειρηματιών, ενώ ταυτόχρονα και αρκετοί από τους αναγκαίους πόρους για το ξεκίνημα της επιχειρηματικής δράσης είναι φθηνότεροι, όπως για παράδειγμα, τα ενοίκια. Έτσι, σύμφωνα με την έρευνα, αν και το 85% των επιχειρηματιών, σε οκτώ αναδυόμενες αγορές δήλωσε ότι έχει πληγεί από την κρίση, σημειώνουν ότι σε μακροπρόθεσμη βάση η **επιχείρησή** τους θα αναπτύσσεται με 31% κατά μέσο όρο, ενώ και ο αριθμός των απασχολουμένων θα αυξάνει με ρυθμό 12%.

αναπτύσσονται νέα επιχειρηματικά μοντέλα και αναδύονται νέες επιχειρήσεις με εφαρμογή νέων τεχνολογιών στα προϊόντα και την οργάνωση. Αυτές οι νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες συντελούν στην ταχύτερη έξοδο από την κρίση και την οικονομική ανάκαμψη. Στη συνέχεια της ανάλυσης θα τεκμηριώσουμε την σπουδαιότητα της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη, αφού αρχικά υπογραμμίσουμε την σύγχρονη τάση της επιχειρηματικότητας, όσον αφορά το μέγεθος της επιχείρησης.

Σύγχρονη τάση της επιχειρηματικότητας

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, σε όλες τις χώρες του δυτικού τότε κόσμου, επικράτησε το μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης που στηριζόταν στις μεγάλες επενδύσεις από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Οι οικονομίες κλίμακας ήταν το κλειδί για την επιτυχημένη οικονομική μεγέθυνση. Μεγάλες παραγωγικές μονάδες του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα εξασφάλιζαν εκατομμύρια θέσεις εργασίας. Και αυτή η εξασφάλιση ήταν διαρκής και δια βίου. Το σύνηθες ήταν να προσληφθεί κάποιος σε μια μεγάλη εταιρεία και να πάρει σύνταξη από την ίδια εταιρεία. Και αυτό, όχι μόνο στις μεγάλες αναπτυγμένες οικονομίες της δύσης, αλλά και στις μικρότερες, όπως η Ελλάδα (Παραδείγματα επιχειρήσεων, ΔΕΗ, ΟΤΕ, Διυλιστήρια, κ.α.) (Βαρσακέλης et. al., 2010). Ενώ η ιδέα της υποαπασχόλησης μέσω της ιδιωτικής καινοτόμου και εξωστρεφής επιχειρηματικότητας είχε παραμεριστεί.

Μέσα σ' αυτήν την μακροχρόνια σταθερότητα, υπήρχαν αναδυόμενοι και καταδυόμενοι παραγωγικοί τομείς. Για παράδειγμα, η δεκαετία του 1960 χαρακτηρίστηκε από την άνοδο του κλάδου των παραγώγων πετρελαίου (μεγάλα διυλιστήρια) και του κλάδου των πλαστικών.

Στις ΗΠΑ κατά την δεκαετία του 1950, αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η οικονομία στηριζόταν στις μεγάλες παραγωγικές μονάδες, έμφαση τις οικονομίες κλίμακας, όπως η General, η IBM και η US Steel. Η έκφραση που χαρακτήριζε τον ρόλο των μεγάλων εταιρειών στη δημιουργία θέσεων εργασίας, εισοδήματος και τελικά ευημερίας για τον μέσο αμερικάνο είναι αυτή που εξέφρασε κάποτε ο πρόεδρος της General Motors: «*Ό,τι είναι καλό για την General Motors, είναι καλό*

για την Αμερική!». Στην ουσία, εκκινώντας απ' αυτήν την θέση το αμερικάνικο κράτος, με την συναίνεση της κοινωνίας, προχώρησε σε μεγάλες παρεμβάσεις, υιοθέτησε νόμους και κανονισμούς για την πιο εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία των παραγωγικών κολοσσών. Αναδεικνύοντας το πεδίο λειτουργίας και εφαρμογής των κρατικών παρεμβάσεων. Αυτές οι παρεμβάσεις αφορούσαν όλο σχεδόν το φάσμα των κοινωνικών σχέσεων, από το σχολείο και την εκπαίδευση²⁸, έως τον γάμο και την οικογένεια. Έτσι, δημιουργήθηκε το αναγκαίο περιβάλλον και το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό, εργάτες και στελέχη, που οδήγησαν στην ανάπτυξη των μεγάλων αμερικανικών εταιρειών και στην ραγδαία ανάπτυξη της δεκαετίας του 1950 και 1960 (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Η Ευρώπη ακολούθησε το μοντέλο των ΗΠΑ. Δημιουργία και στήριξη μεγάλων εθνικών επιχειρήσεων. Η Renault και η Peugeot στη Γαλλία, η Volkswagen, η Opel και η Mercedes-Benz στη Γερμανία, η Saab στη Σουηδία, η Philips στην Ολλανδία, είναι μερικά μόνο παραδείγματα εθνικών παραγωγικών κολοσσών σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης. Κυρίαρχοι κλάδοι, όπως και στις ΗΠΑ, ήταν η αυτοκινητοβιομηχανία, τα ηλεκτρικά, τα χημικά, τα παράγωγα πετρελαίου και τα μηχανήματα. Υιοθετήθηκαν παραπλήσιοι θεσμοί και πολιτικές προς τους αντίστοιχους αμερικανικούς, με καθυστέρηση, βέβαια, μιας δεκαετίας, καθώς οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες εξήλθαν σχεδόν καταστραμμένες από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ένα παράδειγμα τέτοιου θεσμού μπορούμε να δούμε στη Γερμανία, η οποία, θέλοντας να παράσχει στη βιομηχανία της ανθρώπινο δυναμικό με κατάρτιση, δημιούργησε τα fachonschhule που είχαν ως στόχο τη δημιουργία του συνδεδετικού κρίκου μεταξύ των εργατών της παραγωγής και των μηχανικών-στελεχών. Ταυτόχρονα, επένδυσε στην ανάπτυξη των πολυτεχνείων της για τη δημιουργία των μηχανικών-στελεχών. Τέλος, με την συγκροτημένη μεταναστευτική πολιτική, προσέλκυσε, κυρίως από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, τους εργάτες παραγωγής με χαμηλή εξειδίκευση και χαμηλούς μισθούς (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Η Ελλάδα ακολούθησε παρόμοιο τρόπο οικονομικής ανάπτυξης, στηριγμένη στις μεγάλες ιδιωτικές και κρατικές επενδύσεις κατά τη δεκαετία του 1950 και του 1960.

²⁸ Τα προγράμματα διοίκησης επιχειρήσεων αναπτύσσονται ραγδαία στην δεκαετία του 1950 με κορωνίδα τους τα γνωστά Master in Business Administration που είχαν ως στόχο την προετοιμασία του αποφοίτου για μια δια βίου θέση «λευκού κολάρου» σε μεγάλη εταιρεία. Αυτόν τον στόχο είχαν τα προγράμματα σπουδών, τα οποία ήταν δομημένα γύρω από τις βασικές λειτουργίες μιας μεγάλης επιχείρησης.

Οι νόμοι περί κίνητρων για επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα, αλλά και σχεδόν όλο το νομοθετικό πλαίσιο, είχε ως κύριο στόχο τη δημιουργία μεγάλων μονάδων με πολλές θέσεις εργασίας (Δες Αναπτυξιακοί Νόμοι).

Η μεγάλη κρίση του πετρελαίου το 1973 αλλάζει τις παραγωγικές ισορροπίες στη Δύση και για πρώτη φορά αρχίζει και αμφισβητείται ο ρόλος των μεγάλων παραγωγικών κολοσσών. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία χιλιάδων νέων δυναμικών επιχειρήσεων στον τομέα της ηλεκτρονικής τεχνολογίας²⁹ μακριά από τους κυρίαρχους μέχρι τότε κλάδους (Audretsch, 2007). Η Ελλάδα συνέχισε να επενδύει στο ίδιο παραγωγικό μοντέλο (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Στην Ελλάδα, έστω και με καθυστέρηση, σε σχέση με την παγκόσμια τάση, αμφισβητήθηκε το μεταπολεμικό παραγωγικό μοντέλο. Αντίθετα, όμως, με τον υπόλοιπο δυτικό κόσμο, η διαδικασία της αλλαγής χαρακτηρίζεται από στρέβλωση, διότι οδήγησε σ' έναν νέο με χαρακτηριστικό έναν συνεχώς διευρυνόμενο κρατικό τομέα εις βάρος του ιδιωτικού και την παράλληλη εξάρτηση και συντήρηση, σε μεγάλο βαθμό του ιδιωτικού από τον δημόσιο³⁰. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στην οικονομία και αναλύονται παρακάτω δημιουργούν την αναγκαιότητα καθορισμού ενός διαφορετικού πεδίου παρεμβάσεων και δράσης του κράτους (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Οι αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία στη δεκαετία 1990 δημιουργούν την αναγκαιότητα της νέας τάσης στην μικρομεσαία επιχειρηματικότητα

Σ' αντίθεση με τις προβλέψεις που είχε κάνει ο Galbraight, αναφορικά με την επικράτηση των μεγάλων επιχειρήσεων, στο έργο του ο Birch (1979) *The job generation process*, ανατρέπει την καθιερωμένη πεποίθηση ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις αποτελούν μοχλούς οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας δεδομένα για περισσότερες από 5,6 εκατομμύρια επιχειρήσεις στις ΗΠΑ. Η έρευνα έδειξε ότι οι μικρές επιχειρήσεις δημιουργούν πάνω από 80% των νέων θέσεων εργασίας (Cited in

²⁹ Ο Bill Gates, αμφισβητώντας την τυπική εκπαίδευση, εγκατέλειψε τις πανεπιστημιακές σπουδές στο Harvard που θα του εξασφάλιζαν μια καλή θέση εργασίας στελέχους σε έναν κολοσσό π.χ. στην IBM, και ξεκίνησε την δική του επιχειρηματική περιπέτεια της Microsoft. Ο Steve Jobs της Apple συμμετείχε ενεργά στο «κίνημα των χίπις» και ακολούθησε τα βήματα ενός γκουρού στην Ινδία διανύοντας μια περίοδο διαλογισμού.

³⁰ Υπολογίζεται ότι περίπου το 55% του εθνικού ΑΕΠ εξαρτάται άμεσα και έμμεσα από τον δημόσιο τομέα.

Deakins and Freel, 2009). Η δεκαετία του 1990 έφερε μεγάλες ανατροπές στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Η μεγάλη πρόοδος της πληροφορικής, οι νέες τεχνολογίες στην παραγωγή και οργάνωση των παραγωγικών μονάδων, η επιτάχυνση των διαδικασιών διεθνοποίησης των οικονομιών, η δημιουργία της ενιαίας αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και τέλος, η είσοδος της Κίνας, της Ινδίας και άλλων αναπτυσσόμενων χωρών στον χώρο της οικονομίας της αγοράς έχουν αλλάξει τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Όλες αυτές οι αλλαγές συνοδεύτηκαν από τη συνεχή συρρίκνωση του ρόλου των μεγάλων επιχειρήσεων στις εθνικές οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Εάν δούμε, για παράδειγμα, τις επιχειρήσεις που βρίσκονταν στις εκατό μεγαλύτερες επιχειρήσεις παγκοσμίως κατά τη δεκαετία του 1950, δύσκολα θα βρούμε το πολύ δέκα που να εξακολουθούν να βρίσκονται στον ίδιο κατάλογο. Αντίστοιχα, στις εκατό μεγαλύτερες της δεκαετίας του 2000 θα βρούμε πολλές επιχειρήσεις, αν όχι τις περισσότερες, των οποίων ο ιδρυτής ίσως να μην ζούσε ή να ήταν μαθητής των πρώτων τάξεων του δημοτικού κατά τη δεκαετία του 1950. Αναφέρουμε μόνο τον Μπιλ Γκέιτς ως χαρακτηριστικό παράδειγμα της αλλαγής αυτής. Δημιούργησε την εταιρεία Microsoft στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και σε μερικά χρόνια κατάφερε να την ανεβάσει στην υψηλότερη θέση παγκοσμίως³¹. Ταυτόχρονα, κλάδοι ολόκληροι που χαρακτήριζαν ολόκληρες χώρες, όπως η χαλυβουργία, έχουν μεταφερθεί στην Νότια Κορέα, την Κίνα, την Ινδία και στις άλλες αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου οι επιχειρήσεις να εκμεταλλευτούν το χαμηλό κόστος του εργατικού δυναμικού. Συγχρόνως, παρατηρείται και σημαντική αλλαγή των οργανωτικών δομών των μεγάλων επιχειρήσεων, με κύρια μεταβολή την παραγωγή σημαντικών τμημάτων του προϊόντος ή της υπηρεσίας εκτός της ίδιας της παραγωγικής μονάδας από υπεργολάβους (το γνωστό στην ορολογία *outsourcing*). Επίσης, οι εταιρίες, από επιχειρήσεις παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών, διαμορφώνονται πλέον ως *αλυσίδες παραγωγής αξίας* (*value chains*) και αναθεωρούν τις παλιές αντιλήψεις περί τόπου εγκατάστασης. Η επιχείρηση δεν επιλέγει τον τόπο

³¹ Οι Hewlett και Packard ξεκίνησαν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα ως φοιτητές χρησιμοποιώντας το γκαράζ του σπιτιού. Δημιούργησαν έναν κολοσσό υψηλής τεχνολογίας με χιλιάδες θέσεις εργασίας. Μπορεί να αναρωτηθεί ο αναγνώστης εάν θα μπορούσαν να κάνουν το ίδιο και στην Ελλάδα, δηλαδή να χρησιμοποιήσουν το γκαράζ, όταν για τη λειτουργία μιας επιχείρησης απαιτούνται δεκάδες γραφειοκρατικές διαδικασίες και τυποποιήσεις.

εγκατάστασης για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου προϊόντος, αλλά για την παραγωγή ενός μέρους της *αξιακής αλυσίδας*. Έτσι, βλέπουμε η κατασκευή ενός ανταλλακτικού να γίνεται σε μία περιοχή, ο σχεδιασμός σε μία άλλη και τέλος, η συναρμολόγηση να πραγματοποιείται σε μία τρίτη (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Στην Ελλάδα, οι επιχειρήσεις, για πρώτη φορά στη σύγχρονη οικονομική ιστορία, επεκτείνονται σε διεθνή παραγωγή. Χιλιάδες επιχειρήσεις, μικρομεσαίες και μεγάλες, μετέφεραν μέρος της παραγωγικής διαδικασίας στις βαλκανικές χώρες για την εκμετάλλευση του συγκριτικού πλεονεκτήματος του φθηνού εργατικού δυναμικού³². Η αποβιομηχάνιση της Β. Ελλάδας οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στη μετακίνηση αυτή. Ο δεύτερος σημαντικός λόγος είναι ο νέος παγκόσμιος καταμερισμός της παραγωγής με τη μετακίνηση κλάδων εντάσεως χαμηλής και μέσης ειδίκευσης στις αναπτυσσόμενες χώρες και στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Έτσι, τα προϊόντα που παράγονται σ' αυτές τις χώρες με φθινό εργατικό δυναμικό εκτοπίζουν τα ελληνικά προϊόντα από τις αγορές, οδηγώντας μακροπρόθεσμα στο κλείσιμο των επιχειρήσεων και την αποβιομηχάνιση (Βαρσακέλης et. al., 2010).

Σε μια τέτοια εποχή, που η αβεβαιότητα για το μέλλον έχει αυξηθεί σε σχέση με τις παλαιότερες δεκαετίες, η οικονομική ευελιξία και η προσαρμογή στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, καθίσταται το σημαντικό εργαλείο για τη συνεχή οικονομική μεγέθυνση και τη συνεπακόλουθη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών μιας χώρας ή μιας περιοχής. *Η μικρή επιχείρηση είναι συνώνυμο της ευελιξίας* (Βαρσακέλης, et. al, 2010). Τα εμπειρικά δεδομένα έχουν δείξει ότι οι ΜΜΕ μπορεί να προσαρμόζονται ευκολότερα στις διακυμάνσεις του ευρύτερου οικονομικού περιβάλλοντος (Πετράκη, 1996).

Σημαντική παράμετρος που πρέπει να σημειωθεί, είναι το γεγονός ότι η αύξηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων αποτρέπει την εμφάνιση μεγάλων ολιγοπωλιακών αγορών και την εμφάνιση μεγάλων επιχειρήσεων σε ορισμένους τομείς στρατηγικής σημασίας για τους καταναλωτές. Οι μεγάλες ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις

³² Η στρατηγική αυτή θα ήταν επωφελής για την οικονομία της χώρας εάν παρέμενε στο μέρος της παραγωγικής διαδικασίας που χαρακτηρίζεται από υψηλή προστιθέμενη αξία, όπως π.χ. έρευνα και ανάπτυξη, μάρκετινγκ. Η υψηλή προστιθέμενη αξία, όμως, υπάρχει μόνο σε προϊόντα και υπηρεσίες έντασης γνώσης και υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας. Καθώς, λοιπόν, τα προϊόντα που παράγονται είναι χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας, η αντίστοιχη προστιθέμενη αξία τους είναι επίσης χαμηλή. Συνεπώς, η περιοχή δεν μπορεί να αναμένει σημαντικά οφέλη από τη διεθνοποίηση των ελληνικών επιχειρήσεων (Βαρσακέλης, 2003).

επιδεικνύουν μεγαλύτερη ευελιξία στη χειραγώγηση των τιμών σε βάρος του καταναλωτή (Πετράκης, 1996).

Ο ρόλος των μικρομεσαίων έχει αναγνωρισθεί, ώστε στη Στρατηγική της Ε.Ε. «Ευρώπη 2020» αναφέρεται ρητά ότι:

«στρατηγικό στόχος της Ε.Ε. μέχρι το 2020 είναι:

- *Να βελτιώσει το επιχειρηματικό περιβάλλον, ιδίως για τις ΜΜΕ, περιορίζοντας μεταξύ άλλων το κόστος συναλλαγής για επιχειρηματικές δραστηριότητες στην Ευρώπη, προωθώντας τη δημιουργία συστάδων επιχειρήσεων και βελτιώνοντας την προσιτή οικονομικά πρόσβαση σε χρηματοδότηση.*
- *Να προωθήσει την αναδιάρθρωση των τομέων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες σε δραστηριότητες προσανατολισμένες στο μέλλον, μεταξύ άλλων μέσω της ταχείας διοχέτευσης επαγγελματικών δεξιοτήτων προς αναδυόμενους τομείς και αγορές υψηλής ανάπτυξης και μέσω της στήριξης από το καθεστώς κρατικών ενισχύσεων της Ε.Ε. ή/και από το Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση.*
- *Να προωθήσει τη διεθνοποίηση των ΜΜΕ.»*

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Πολλοί λόγοι έχουν αναφερθεί γι' αυτήν την τεράστια αλλαγή στο παραγωγικό μοντέλο που έχει συντελεστεί κατά τα τελευταία 25 χρόνια. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς, χωρίς, βέβαια, ο κατάλογος να είναι εξαντλητικός:

- *Η ραγδαία τεχνολογική μεταβολή, ως αντίβαρο των οικονομιών κλίμακας. Η ανάδυση της νέας τεχνολογίας υπολογιστών βελτιώνει την παραγωγικότητα της μικρής και μεσαίας κλίμακας παραγωγής σε σχέση με τις τυποποιημένες μεθόδους μαζικής παραγωγής. Επίσης, οι νέες τεχνολογίες δεν αναφέρονται μόνο στη μηχανική, αλλά και στους τρόπους οργάνωσης των παραγωγικών μονάδων. Παράδειγμα τέτοιας οργανωσιακής τεχνολογίας είναι η δημιουργία των *ευέλικτων δικτύων* παραγωγής μεταξύ μικρομεσαίων επιχειρήσεων³³ (Deakins and Freel, 2009).*

³³ Η δημιουργία ευέλικτων δικτύων στα οποία η κάθε επιχείρηση συμμετέχει εθελοντικά και έχει επίσης τη δυνατότητα να συμμετέχει σε περισσότερα του ενός, πιστεύουμε ότι αποτελεί την καλύτερη

- Η διευρυνόμενη *έμφαση στην καινοτομία και τη γνώση* για την παραγωγή των προϊόντων και των υπηρεσιών που έχει μειώσει τη σημασία του μεγέθους και των οικονομιών κλίμακας. Το μοντέλο του Solow στην οικονομική μεγέθυνση που βασίζεται στο φυσικό κεφάλαιο και στην εργασία ως παράγοντες ανάπτυξης αντικαθίσταται από το μοντέλο του Romer, που βασίζεται στο κεφάλαιο της γνώσης (Deakins and Freel, 2009).
- Η συνεχώς αυξανόμενη διεθνοποίηση των εθνικών και περιφερειακών οικονομιών - η λεγόμενη *παγκοσμιοποίηση* - που έχει καταστήσει όλες σχεδόν τις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών πιο ευμετάβλητες ως αποτέλεσμα του διευρυνόμενου αριθμού ανταγωνιστών από άλλες χώρες. Οι μεγάλες παραγωγικές μονάδες, που όλες τις προηγούμενες δεκαετίες στηρίχθηκαν στο μέγεθος και στη μαζική παραγωγή, δεν διαθέτουν την απαραίτητη ευελιξία να ανταποκριθούν σ' αυτές τις νέες συνθήκες. Από την άλλη μεριά, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, λόγω ακριβώς του μικρού μεγέθους, έχουν πολύ μικρό κόστος προσαρμογής στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.³⁴
- Η *σύνθεση της αγοράς εργασίας* έχει μεταβληθεί με την ένταξη των γυναικών, των νέων, των παλαιών εργαζόμενων, των μεταναστών. Η νέα σύνθεση φαίνεται να ταιριάζει περισσότερο στην ευελιξία της μικρομεσαίας από την αρτηριοσκλήρωση της μεγάλης επιχείρησης (Βαρσακέλης et. al., 2010).
- Η σταδιακή *κατάργηση κανόνων και νόμων* που εμπόδιζαν την ελεύθερη είσοδο νέων επιχειρήσεων στην αγορά.
- Οι νέες τάσεις στις *καταναλωτικές προτιμήσεις*. Στις αναπτυγμένες οικονομίες, όπου η αγοραστική δύναμη των πολιτών είναι μεγαλύτερη, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην υιοθέτηση της εξατομίκευσης των προϊόντων και υπηρεσιών και την

στρατηγική απάντηση στο πρόβλημα των οικονομιών κλίμακας. Η περίπτωση της Emilia Romagna στην κεντρική Ιταλία, αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα επιτυχούς συνεργασίας μεταξύ μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Τα ευέλικτα δίκτυα αφορούν όλο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας, από την προμήθεια της πρώτης ύλης και τον σχεδιασμό του προϊόντος, μέχρι την προώθηση του προϊόντος και τη διαφήμιση.

³⁴ Είναι πολύ ενδιαφέρον να ανατρέξει κανείς στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων της Ευρώπης και της Β. Αμερικής. Θα αντιληφθεί, λοιπόν, αμέσως, ότι η μεγάλη επιχείρηση έχει το πλεονέκτημα από την διεθνοποίηση, δηλαδή, μόνο εάν υπάρχουν οικονομίες κλίμακας μπορεί η επιχείρηση να αποκομίσει οφέλη από το διεθνές εμπόριο και τις ξένες επενδύσεις. Αυτή η άποψη, που διαπερνά κατακόρυφα και οριζόντια όλο το πρόγραμμα σπουδών, εις πείσμα των δεδομένων της τελευταίας εικοσαετίας ότι η μικρομεσαία επιχείρηση είναι αυτή που εκμεταλλεύεται καλύτερα τον ανταγωνισμό σε σχέση με την μεγάλη επιχείρηση, τείνει να καταστεί εξωπραγματική.

απομάκρυνση από τα προϊόντα μαζικής παραγωγής. Οι καταναλωτές αναζητούν για κατανάλωση προϊόντα, τα οποία είναι κατασκευασμένα με βάση τις δικές τους προτιμήσεις και όχι με βάση τα δεδομένα που δημιουργεί η μαζική γραμμή παραγωγής. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα βιολογικά προϊόντα που με αυξανόμενο ρυθμό εισέρχονται στη διατροφή, αντικαθιστώντας προϊόντα διατροφής μαζικής παραγωγής (Χαντζηκωνσταντίνου και Γωνιάδης, 2009).³⁵

- Η συμβολή του κλάδου της μεταποίησης στο ΑΕΠ μειώθηκε στις αναπτυγμένες χώρες από 31% το 1972 σε 19% το 2000, ομοίως και οι απασχολούμενοι στην μεταποίηση. Αντιθέτως, η συμβολή του κλάδου των υπηρεσιών στο ΑΕΠ αυξήθηκε από 59% σε 72%. Οι επιχειρήσεις στον τομέα των υπηρεσιών τείνουν να είναι μικρότερες, έχουν, δηλαδή, μικρότερο ελάχιστο αποτελεσματικό μέγεθος, σε σχέση με τη μεταποίηση (Deakins and Freel, 2009).

Οι Audretsch and Thurik (2001) θεωρούν την επαναφορά της μικρομεσαίας επιχείρησης και της επιχειρηματικότητας στο προσκήνιο, ως αποτέλεσμα της μεταβολής στο εθνικό και περιφερειακό συγκριτικό πλεονέκτημα. Οι περισσότερες χώρες, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, έχουν χάσει το παραδοσιακό συγκριτικό πλεονέκτημα που διέθεταν, είτε αυτό οφειλόταν στο φτηνό εργατικό δυναμικό, είτε στην ένταση κεφαλαίου και μεγέθους. Το νέο συγκριτικό πλεονέκτημα φαίνεται να αναδύεται σε οικονομικές δραστηριότητες *έντασης γνώσης* (knowledge-based). Έτσι, κατά τα τελευταία χρόνια αναδύθηκε αυτό που ονομάστηκε από τον η *κοινωνία της επιχειρηματικότητας* (entrepreneurial society). Αποτέλεσμα των παραπάνω αλλαγών ήταν η επιστροφή της μικρομεσαίας επιχείρησης στο προσκήνιο των οικονομικών εξελίξεων (cited Audretsch, 2007).

Στόχο πλέον δεν αποτελεί η συνεχής διεκυστίνδα μεταξύ περιφερειών για το ποια θα προσελκύσει τον ξένο επενδυτή, αλλά η ανάπτυξη νέων επιχειρηματικών προσπαθειών από το εσωτερικό της περιφέρειας. Τέτοιες επιχειρηματικές προσπάθειες πρέπει να βασίζονται στην ατομική επιχειρηματικότητα στραμμένη στην καινοτομία και πρωτοτυπία, έστω και παραδοσιακών διαδικασιών παραγωγής με τη χρήση νέων τεχνολογικών εργαλείων. Διότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, το μοντέλο

³⁵ Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη της Επιτροπής της Ε.Ε., η μελλοντική ζήτηση στην Ε.Ε. θα χαρακτηρίζεται από: α) κατανάλωση με έμφαση στην ποιότητα, β) κατανάλωση της γνώσης, γ) περισσότερες υπηρεσίες και απούλοποίηση, δ) κατανάλωση των μεγαλύτερων ηλικιών, ε) προσωποποίηση των αγαθών και υπηρεσιών και στ) κατανάλωση φιλική προς το περιβάλλον.

μετατρέπεται από ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος (όπως είναι η προσέλκυση ξένων επενδύσεων) (zero-sum) σε ένα παίγνιο οφέλους-οφέλους (win-win) για όλους.

Τέλος, να σημειώσουμε ότι στις ημέρες της κρίσης η επιχειρηματικότητα θα μπορούσε να είναι ακόμη πιο ψηλά στην ατζέντα της οικονομικής πολιτικής, διότι ο δυναμισμός, που αποτελεί ενδογενές χαρακτηριστικό της επιχειρηματικότητας, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα για την έξοδο από την κρίση και τη μακροχρόνια ανάπτυξη των εθνικών και περιφερειακών οικονομιών. Οι επιχειρήσεις που βασίζονται στις οικονομίες κλίμακας έχουν και στη μαζική παραγωγή ομοειδών προϊόντων έχουν μεταφερθεί σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και Νοτιοανατολικής Ασίας, λόγω φθηνού εργατικού δυναμικού. Οι δυτικές χώρες δεν διαθέτουν το συγκριτικό πλεονέκτημα του φθηνού εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, διαθέτουν τη δύναμη της καινοτομίας, της τεχνολογικής προσαρμοστικότητας και των ευκαιριών που δίνει η καταναλωτική τάση στραμμένη στην κατανάλωση διαφορετικών προϊόντων και όχι ομοειδών και μαζικά παραγομένων. Η παραπάνω ζήτηση για κατανάλωση διαφορετικών προϊόντων μπορεί να εξασφαλιστεί από μικρομεσαίες επιχειρήσεις, αυτό σημαίνει για τις ίδιες παραγωγή προϊόντων με υψηλή προστιθέμενη αξία. Επίσης, όλο και μεγαλύτερο τμήμα της τελικής τιμής διακρίνεται από τον παραγωγό.

Στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα πεδίο κρατικών παρεμβάσεων που θα λαμβάνει υπόψη τις παραπάνω αλλαγές στις οικονομίες. Το δίκτυο κρατικών παρεμβάσεων θα έχει στόχο την προώθηση, διευκόλυνση και στήριξη τέτοιων πρωτοβουλιών ατομικής καινοτόμου επιχειρηματικότητας. Η αναγκαιότητα του παραπάνω στόχου αναδεικνύεται από τη σημαντικότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στις σύγχρονες οικονομίες και στην οικονομική ανάπτυξη.

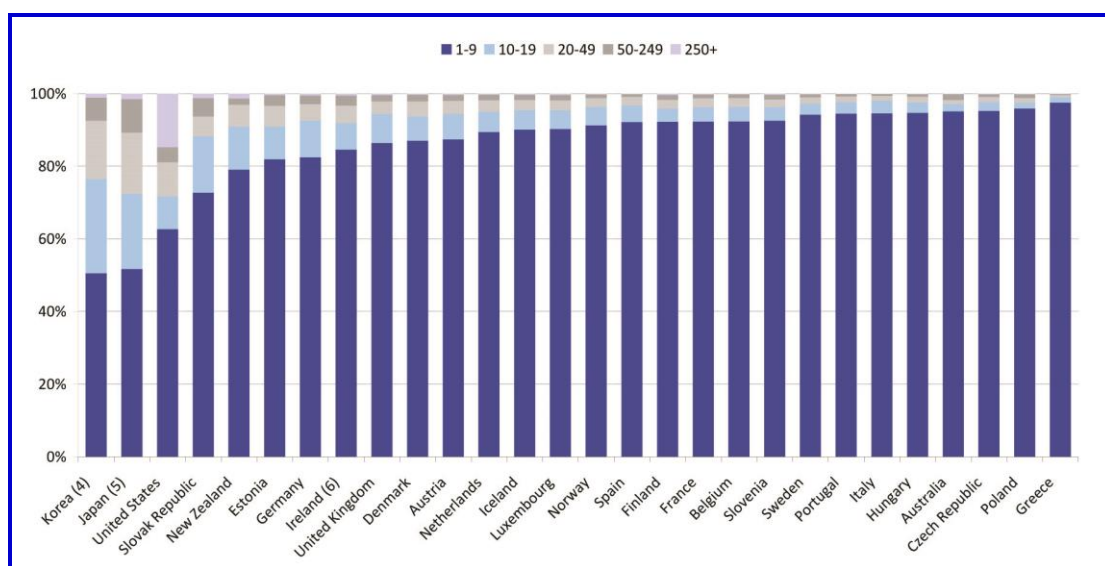
Επιχειρηματικότητα Μικρομεσαίες επιχειρήσεις και οικονομική ανάπτυξη

Ο ρόλος της Επιχειρηματικότητας στην Εθνική Οικονομία

Στο σημείο αυτό θα θεμελιώσουμε τώρα, χρησιμοποιώντας στατιστικά στοιχεία, την επικρατούσα πλέον άποψη για τον σημαντικό ρόλο της επιχειρηματικότητας και των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του ΟΟΣΑ, κατά το έτος 2006, περίπου το 97% του συνόλου των επιχειρήσεων που λειτουργούσαν στην Ελλάδα ανήκαν στην κατηγορία των *πολύ μικρών επιχειρήσεων*, δηλαδή απασχολούσαν 1-9 εργαζόμενους (διάγραμμα 1). Η ίδια περίπου είναι η κατάσταση στις περισσότερες χώρες, όπως για παράδειγμα την Ολλανδία, Νορβηγία, Ισπανία, Γαλλία, Σουηδία, Ιταλία, στις οποίες τα αντίστοιχα ποσοστά είναι μεγαλύτερα από 90%. Στην Γερμανία, την Μεγάλη Βρετανία και την Δανία το αντίστοιχο ποσοστό είναι μεγαλύτερο από 80%. Τέλος, στις ΗΠΑ ανέρχεται στο 78% περίπου. Αυτές οι πολύ μικρές επιχειρήσεις απασχολούν περίπου το 60% της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα, το υψηλότερο ποσοστό στον ΟΟΣΑ (διάγραμμα 2). Στην Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία το ποσοστό κυμαίνεται γύρω στο 40%. Στη Γερμανία, τη Δανία και τη Μεγάλη Βρετανία, το ποσοστό αυτό είναι λίγο πάνω από το 20%.

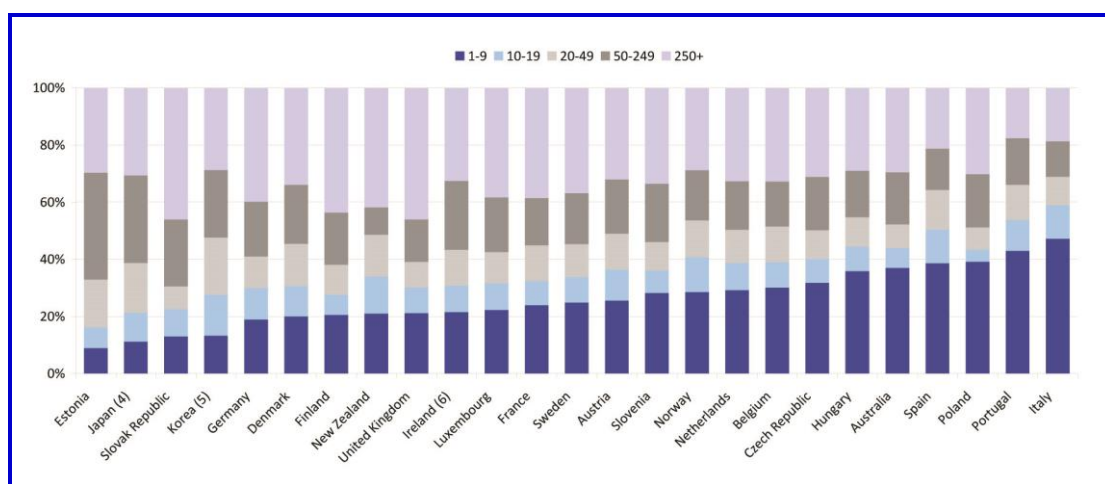
Ο ρόλος της επιχειρηματικότητας και της μικρομεσαίας επιχείρησης αυξάνει εάν λάβουμε ως βάση το μέγεθος των επιχειρήσεων μέχρι 50 εργαζομένους. Τότε, σχεδόν σ' όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, το ποσοστό των επιχειρήσεων είναι γύρω ή ξεπερνά το 90% του συνόλου των επιχειρήσεων της χώρας. Επιπλέον, το *μερίδιο της απασχόλησης* στις επιχειρήσεις αυτές στο σύνολο της απασχόλησης ξεπερνά σχεδόν σ' όλες τις χώρες το 50%, ενώ σε μερικές από αυτές ανέρχεται γύρω στο 70%, όπως για παράδειγμα η Ελλάδα, Ιταλία και Πορτογαλία.

Διάγραμμα 5.9: Αριθμός Επιχειρήσεων κατά Τάξη Μεγέθους 2005

Πηγή: OECD (2008)

Διάγραμμα 5.10: Αριθμός Απασχολούμενων κατά Τάξη Μεγέθους 2005

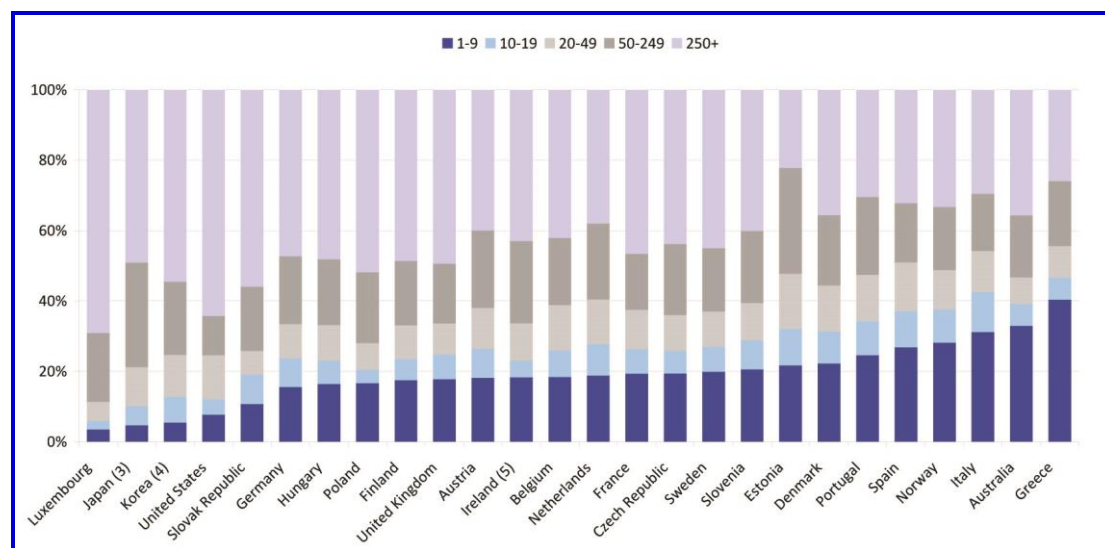

Πηγή: OECD (2008)

Όσον αφορά την *προστιθέμενη αξία*, οι πολύ μικρές επιχειρήσεις, στις περισσότερες χώρες, συνεισφέρουν ποσοστό πάνω από το 20% με τη Δανία, την Ισπανία, την Ελλάδα, την Αυστραλία, τη Νορβηγία και την Ιταλία, το ποσοστό να είναι κοντά ή να ξεπερνά το 30% της συνολικής προστιθέμενης αξίας (διάγραμμα 3). Εάν δε λάβουμε ως μέτρο το σύνολο των επιχειρήσεων με εργαζόμενους μέχρι τους 50, τότε τα

ποσοστά στις προαναφερθείσες χώρες ξεπερνούν το 50% της συνολικής εθνικής προστιθέμενης αξίας.

Διάγραμμα 5.11: Προστιθέμενη Αξία κατά Τάξη Μεγέθους^{1,2} 2005³

Πηγή: OECD (2008)

Οι εξαγωγές αποτελούν ακόμη ένα δείκτη για τη συνεισφορά των πολύ μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην οικονομική ευημερία μιας χώρας (διάγραμμα 4). Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι το μερίδιο των εξαγωγών στις συνολικές εθνικές εξαγωγές, τόσο των πολύ μικρών όσο και των μικρών επιχειρήσεων με μέχρι 50 εργαζόμενους, είναι σημαντικά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο μερίδιο της προστιθέμενης αξίας. Για παράδειγμα, στην Ιταλία και το Βέλγιο, το μερίδιο των εξαγωγών που αντιστοιχούν στις παραπάνω επιχειρήσεις ξεπέρασε το 60%, όταν, για παράδειγμα, στο Βέλγιο το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας είναι 40%.

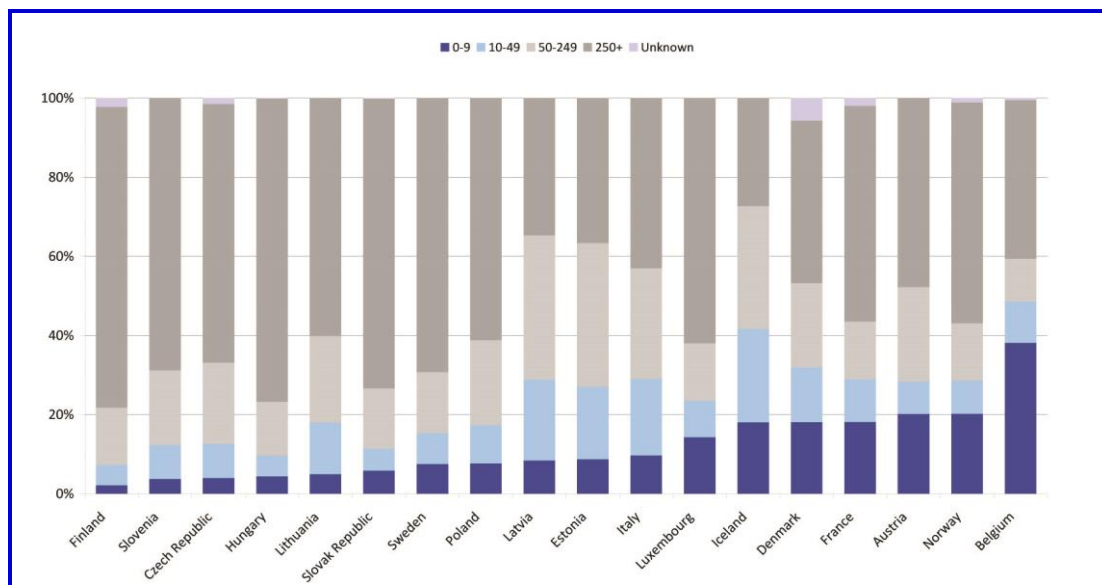
Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ το μερίδιο των μεγάλων επιχειρήσεων στην εθνική προστιθέμενη αξίας σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνά και το 70%, όπως στην Ιρλανδία, ή είναι κοντά στο 50%, όπως στη Μεγάλη Βρετανία. Το μερίδιο, όμως, αυτών των μεγάλων επιχειρήσεων, δηλαδή με απασχόληση μεγαλύτερη από 250 εργαζομένους, στις εθνικές εξαγωγές είναι μικρότερο από της προστιθέμενης αξίας. Ακόμη και στις ΗΠΑ το μερίδιο αυτό είναι μικρότερο. Ίσως

αυτό το στοιχείο να είναι μια ένδειξη ότι οι μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες, είτε αυτές είναι εγχώριες, είτε πολυεθνικές, έχουν κυρίως ως στόχο την εγχώρια αγορά.

Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες εξελίξεις, όσον αφορά τον ρόλο των ΜΜΕ σε μια οικονομία, αποτελεί η περίπτωση της Ν. Κορέας. Η οικονομία της Ν. Κορέας παραδοσιακά στηριζόταν στη λειτουργία των μεγάλων συγκροτημάτων επιχειρήσεων - *chaebol* (conglomerates). Η πολιτική ήταν εστιασμένη προς την ανάπτυξη των μεγάλων συγκροτημάτων, ενώ οι ΜΜΕ ήταν σχεδόν εκτός παιχνιδιού της πολιτικής. Κατά τη δεκαετία του 1980 και 1990, αλλάζει ο προσανατολισμός της πολιτικής και δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας. Με την εφαρμογή της συγκεκριμένης πολιτικής, το μερίδιο της απασχόλησης στις ΜΜΕ αυξήθηκε από 45,7%, το 1975, σε 72%, το 2005 (Gilbert, et. al., 2004).

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τα στατιστικά στοιχεία, το βάρος της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εθνικής οικονομίας και της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας σηκώνουν κυρίως οι πολύ μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Κατά την άποψή μας, αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό για τους ασκούντες την εθνική πολιτική για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της χώρας και ίσως μπορεί να θεωρηθεί ως σήμα-ένδειξη για τον αναπροσανατολισμό των πολιτικών και την άσκηση πολιτικής ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας, όπως είναι και ο στόχος της παρούσας εργασίας.

Διάγραμμα 5.12: Εξαγωγική Επίδοση: Συνολικές Εξαγωγές κατά Τάξη Μεγέθους^{1,2}
2003 (ως ποσοστό της συνολικής αξίας)

Πηγή: OECD (2008)

Σημείωση: 1. Συνολική οικονομία

Ο ρόλος της Επιχειρηματικότητας στην διαμόρφωση της απασχόλησης και της μεγέθυνσης στις Ευρωπαϊκές περιφέρειες

Με βάση τα στοιχεία της Eurostat, στην Ευρώπη υπολογίζονται περίπου οι επιχειρήσεις σε 20 εκατομμύρια, εκ των οποίων το 99% είναι μικρομεσαίες. Οι επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα απασχολούν το 19% των εργαζομένων, από τους οποίους τα 2/3 εργάζονται σε ΜΜΕ. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κατά την περίοδο 2002-2005 παρατηρήθηκε αύξηση των νέων θέσεων κατά 2 εκατομμύρια από ΜΜΕ, ενώ οι υπόλοιπες δημιούργησαν 2000 θέσεις εργασίας (Eurostat, 2008).

Έκθεση της Eurostat σημειώνει ότι οι ΜΜΕ θεωρούνται ο κυριότερος μοχλός οικονομικής ανάπτυξης (Samitas and Kenourgios, 2005). Επίσης, μελέτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δείχνει παρόμοια αποτελέσματα (Ortega Argiles & Brandsma, 2009).

Επίσης, στοιχεία του GEM από 37 χώρες επιβεβαίωσαν τη συνήθη εικόνα, όπου οι ΜΜΕ συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη (Wong, Ho & Autio cited in Ortega Argiles & Brandsma, 2009). Εξάλλου, οι Van Praag & Versloot (2007) εξέτασαν 57

πρόσφατες μελέτες που σχετίζουν την επιχειρηματικότητα με οικονομικά αποτελέσματα, καταλήγοντας μεταξύ των άλλων στο ότι οι επιχειρηματίες συνεισφέρουν σημαντικά αλλά με ιδιαίτερο τρόπο στην οικονομία, αυξάνουν την απασχόληση, υιοθετούν καινοτομία, ενώ επισημαίνεται και ο ρόλος τους σε τοπικό επίπεδο.

Στο σημείο αυτό, χρήσιμο είναι να εξετάσουμε την συσχέτιση της επιχειρηματικότητας με την οικονομική μεγέθυνση και της υποαπασχόλησης-απασχόλησης για τις περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατόπιν έρευνας που πραγματοποιήθηκε από Βαρσακέλη et. al, (2010). Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται, προέρχονται από την Eurostat και αναφέρονται στην περίοδο 1999-2008, για 290 περιφέρειες της Ε.Ε.-27. Τα επεξεργασμένα στοιχεία παρουσιάζονται σε διαγράμματα. Ως δείκτη επιχειρηματικότητας χρησιμοποιούμε τον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων, μια συνήθης πρακτική στην έρευνα σχετικά με την επιχειρηματικότητα.

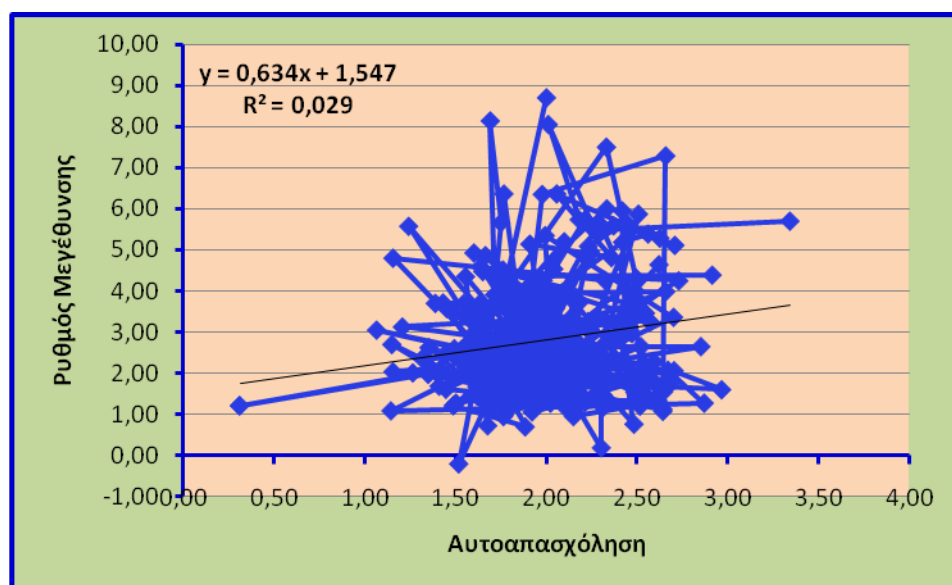
Στο διάγραμμα 5, παρουσιάζεται η συσχέτιση μεταξύ της επιχειρηματικότητας – αυτοαπασχόλησης και της *απασχόλησης με εξαρτημένη σχέση εργασίας*. Είναι εμφανής η θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεγεθών (ο συντελεστής συσχέτισης R^2 είναι ίσος με 70% περίπου) επιβεβαιώνοντας τα προηγούμενα ευρήματα που συσχετίζουν τις δύο μεταβλητές σε εθνικό επίπεδο. Θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες που επηρεάζουν τη δημιουργία θέσεων εργασίας (είτε θετικά, είτε αρνητικά) ως σταθερούς, το κάθε άτομο, που αποφασίζει ν' ακολουθήσει σταδιοδρομία αυτοαπασχόλησης, δημιουργεί κατά μέσο όρο 0,7 θέσεις απασχόλησης εξαρτημένης εργασίας. Επίσης, να σημειώσουμε ότι η ελαστικότητα δημιουργίας απασχόλησης ως προς την αυτοαπασχόληση είναι 0,83, γεγονός που υποδηλώνει ότι μια αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων κατά 1% συσχετίζεται με μια αύξηση των απασχολούμενων με εξαρτημένη σχέση εργασίας κατά 0,83%. Έτσι, λοιπόν, τα στατιστικά στοιχεία της Eurostat σε περιφερειακό επίπεδο επιβεβαιώνουν προηγούμενα ευρήματα σε εθνικό επίπεδο, αλλά και σε πολιτειακό και περιφερειακό για τις ΗΠΑ, ότι η επιχειρηματικότητα συσχετίζεται με την αύξηση της απασχόλησης. Όμως, αυτή η αύξηση της απασχόλησης δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη μείωση της μακροχρόνιας ανεργίας, όπως θα δούμε παρακάτω.

Τέλος, στο διάγραμμα 9 παρουσιάζεται η συσχέτιση μεταξύ της επιχειρηματικότητας-αυτοαπασχόλησης και *ρυθμού μεγέθυνσης του περιφερειακού ΑΕΠ*. Ο συντελεστής

συσχέτισης είναι επίσης μικρός, 3% περίπου ($R^2=0,029$), όμως η συσχέτιση είναι θετική. Εάν δε εξετάσουμε την ελαστικότητα του ρυθμού μεγέθυνσης του περιφερειακού ΑΕΠ ως προς μια μεταβολή στο επίπεδο της επιχειρηματικότητας, διαπιστώνουμε ότι μια αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων κατά 1% μπορεί να επιταχύνει τον ρυθμό ανάπτυξης του περιφερειακού ΑΕΠ κατά 0,63%. Έτσι, για παράδειγμα, εάν στην Ήπειρο αυξηθούν οι αυτοαπασχολούμενοι, δηλαδή η επιχειρηματικότητα, κατά 460 περίπου άτομα, τότε ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ της Ηπείρου μπορεί να αυξηθεί στο 4,1%, σε σχέση με τον μέσο όρο της προηγούμενης περιόδου, που ήταν 3,4%, διατηρώντας, βέβαια, όλους τους υπόλοιπους παράγοντες που επηρεάζουν τον ρυθμό μεγέθυνσης του περιφερειακού ΑΕΠ σταθερούς. Επίσης, η περιφέρεια Severen Tsentralen της Βουλγαρίας, μια από τις φτωχότερες περιφέρειες της Ευρώπης, με μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, κατά τη περίοδο ανάλυσης, μόλις 1.675 ευρώ, εάν αυξηθεί το ποσοστό της αυτοαπασχόλησης από 14,2% που είναι σήμερα στον μέσο όρο των περιφερειών της Ε.Ε., σε 21%, μπορεί να επιταχύνει τους ρυθμούς ανάπτυξης του περιφερειακού ΑΕΠ κατά 4% σ' όλη την περίοδο που θα αυξάνει η αυτοαπασχόληση. Με αντίστοιχους ρυθμούς μεγέθυνσης του περιφερειακού ΑΕΠ, θα επιταχυνθεί και ο ρυθμός πραγματικής σύγκλισης με τις πλουσιότερες περιφέρειες της Ε.Ε..

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η επιχειρηματικότητα μπορεί να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο επιτάχυνσης του ρυθμού μεγέθυνσης στις ευρωπαϊκές περιφέρειες, σε συνδυασμό, βέβαια, με άλλους παράγοντες. Μελλοντική ανάλυση για τις περιφέρειες αυτές θα μπορούσε να δώσει πιο ξεκάθαρες απαντήσεις σ' αυτό το θέμα και να βοηθήσει καλύτερα στην κατανόηση του ρόλου της επιχειρηματικότητας στην περιφερειακή ανάπτυξη, πλουτίζοντας έτσι το οπλοστάσιο της οικονομικής πολιτικής.

Διάγραμμα 5.13: Επιχειρηματικότητα και Ρυθμός Οικονομικής Μεγέθυνσης

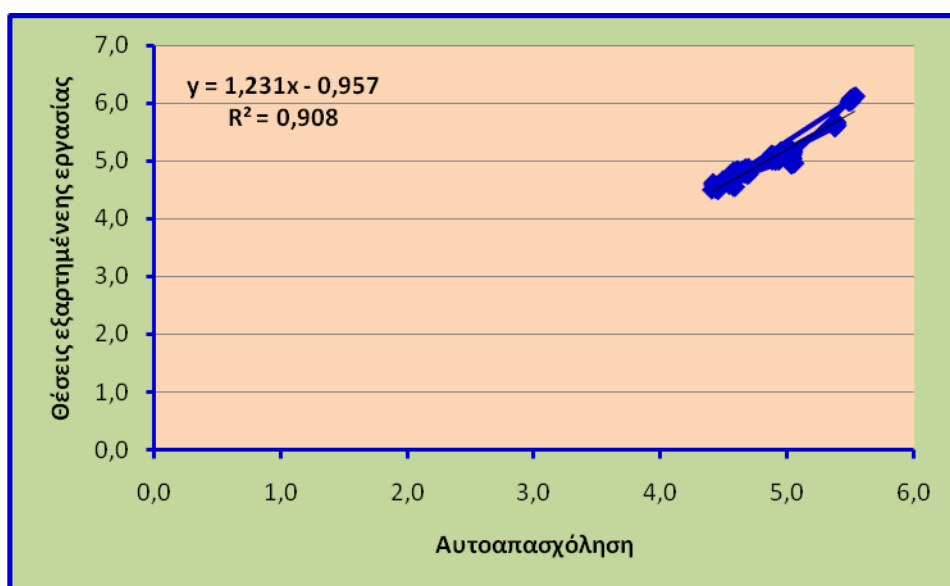
Πηγή: Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την βάση δεδομένων της Eurostat. Η επεξεργασία είναι δική μας.

Ο ρόλος της επιχειρηματικότητας στη διαμόρφωση δεικτών στις ελληνικές περιφέρειες

Στη συνέχεια θα δοθεί έμφαση στην επίδραση που μπορεί να έχει η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στις δεκατρείς περιφέρειες της Ελλάδας. Για την κατασκευή των διαγραμμάτων διασποράς και τον υπολογισμό του συντελεστή συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών χρησιμοποιήθηκαν ταυτόχρονα διαχρονικά (1999-2008) και περιφερειακά στοιχεία.

Η συσχέτιση μεταξύ επιχειρηματικότητας-αυτοαπασχόλησης και απασχόλησης είναι πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη που παρουσιάσαμε για το σύνολο των περιφερειών της Ε.Ε. (διάγραμμα 10). Ο συντελεστής συσχέτισης ανέρχεται στο 90% ($R^2=0,908$), δηλαδή περίπου 20% υψηλότερος από τον αντίστοιχο του συνόλου των περιφερειών της Ε.Ε.. Η ελαστικότητα δημιουργίας θέσεων απασχόλησης ως προς την αυτοαπασχόληση ανέρχεται στο 1,23, δηλαδή μια αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων κατά 1% συσχετίζεται με αύξηση της απασχόλησης κατά 1,23%.

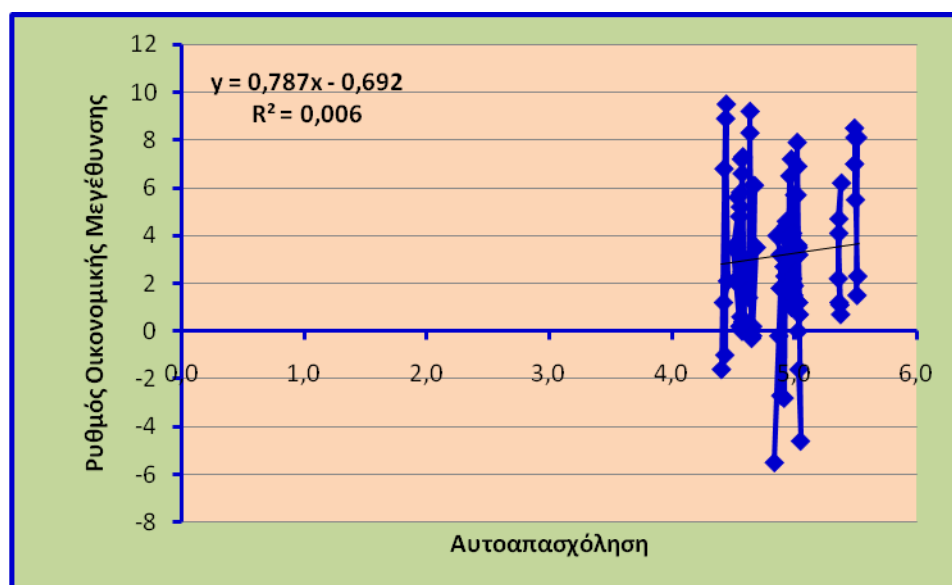
Διάγραμμα 5.14: Επιχειρηματικότητα και Απασχόληση

Πηγή: Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την βάση δεδομένων της Eurostat. Η επεξεργασία είναι δική μας.

Όσον αφορά την συσχέτιση μεταξύ επιχειρηματικότητας – αυτοαπασχόλησης και ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης ο συντελεστής συσχέτισης για τις ελληνικές περιφέρειες είναι σημαντικά μικρότερος από τον αντίστοιχο που υπολογίστηκε για το σύνολο των ευρωπαϊκών περιφερειών (διάγραμμα 14). Η επίδραση όμως είναι θετική, γεγονός που επιβεβαιώνει προηγούμενα ευρήματα για την επίδραση της επιχειρηματικότητας στο σύνολο της εθνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 5.15: Επιχειρηματικότητα και Οικονομική Μεγέθυνση

Πηγή: Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την βάση δεδομένων της Eurostat. Η επεξεργασία είναι δική μας.

Όπως είδαμε στις παραπάνω παραγράφους, τα δεδομένα της οικονομίας αλλάζουν τόσο σε επίπεδο αναπτυγμένων χωρών, όσο και σε επίπεδο ελληνικής οικονομίας, με αφορμή και την πρόσφατη κρίση. Ο ρόλος των μεγάλων επιχειρήσεων, σταδιακά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μειώνεται, τουλάχιστον στον τομέα της μεταποίησης και των υπηρεσιών, σε αντίθεση, βέβαια, μ' αυτό που συμβαίνει στον τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.³⁶ Καθώς ο κόσμος αλλάζει, μέσα σ' ένα διαρκώς εξελισσόμενο περιβάλλον, απαιτείται ευελιξία και ευπροσαρμογή στις αλλαγές. Η εμπειρία έχει αποδείξει τα τελευταία χρόνια ότι αυτήν την ευελιξία και ευπροσαρμογή διαθέτει η μικρομεσαία, σε σχέση με την μεγάλη επιχείρηση. Συνεπώς, το μέλλον φαίνεται να βρίσκεται στην ενίσχυση της επιχειρηματικής δράσης, δηλαδή στη διάθεση των ανθρώπων να ξεκινήσουν τη δική τους παραγωγική μονάδα σε καινοτόμους ή σε παραδοσιακούς κλάδους. Μέσα απ' αυτήν τη διαδικασία θα αυξηθεί η απασχόληση και θα βελτιωθεί το εισόδημα, σε εθνικό, περιφερειακό και

³⁶ Η τάση για μεγέθυνση των επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει σε άλλους τομείς, απαιτεί διερεύνηση που δεν εμπίπτει στους στόχους της παρούσας διατριβής.

τοπικό επίπεδο. Αυτήν τη διαδικασία, βέβαια, δεν την έχουμε δει σε πλήρη ανάπτυξη στην Ευρώπη, όμως σε πολλές περιοχές της Βόρειας Αμερικής είναι ήδη γεγονός. Σ' αυτές τις περιοχές, ο πυλώνας βελτίωσης του τοπικού βιοτικού επιπέδου είναι κυρίως οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Τονίζουμε ότι όταν αναφερόμαστε σε επιχειρηματική δράση εννοούμε τη νέα επιχειρηματικότητα/ ατομική επιχειρηματικότητα και όχι τις μεγάλες παραγωγικές μονάδες, που σταδιακά, ακόμη και στην Ελλάδα, φαίνεται να αποχωρούν από τις αγορές.

Το χαρακτηριστικό του σύγχρονου εξωτερικού περιβάλλοντος είναι η οικονομική κρίση. Σε μια εποχή κρίσης κλείνουν κυρίως μεγάλες επιχειρήσεις, όπως έχουμε δει στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Θυμίζουμε τα ρεπορτάζ των μέσων μαζικής ενημέρωσης σχετικά με το αν θα κλείσουν η Opel, η FIAT ή η General Motors και για το κλείσιμο μεγάλων παραγωγικών μονάδων στη Γαλλία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και αλλού. Αυτό συμβαίνει διότι οι μεγάλες επιχειρήσεις, λόγω της δυσκαμψίας που τις διακρίνει, δεν μπορούν να κινηθούν ευέλικτα, να προσαρμοστούν και να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που ανακύπτουν λόγω της κρίσης. Η οικονομική κρίση, λειτουργώντας ως καθαρτήριο ή όπως η φωτιά στο δάσος που καίει τα παλιά και σάπια δένδρα και ανοίγει τον δρόμο για τα νέα και δυναμικά, δημιουργεί συνθήκες ευκαιρίας για τους μικρούς και τους νέους. Άρα, λοιπόν, το εξωτερικό περιβάλλον της οικονομικής κρίσης δημιουργεί προϋποθέσεις και μπορεί να αποτελέσει έναυσμα δημιουργικής καταστροφής, με την έννοια ότι υπό την πίεση της αναγκαιότητας η υλοποίηση της μετάβασης στο νέο παραγωγικό μοντέλο έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να υλοποιηθεί. *Είναι η εποχή των νέων και των μικρών. Είναι η εποχή της δημιουργικής καταστροφής.* Ο ρόλος της επιχειρηματικότητας, λοιπόν, μπορεί να αποδειχτεί σημαντικός για την ταχύτερη έξοδο από την αρνητική κατάσταση. Άρα, το εξωτερικό περιβάλλον δημιουργεί προοπτικές ευκαιριών, λόγω της αυξανόμενης διεθνοποίησης του εμπορίου και της οικονομικής κρίσης.

Όπως προκύπτει από την παρουσίαση των ευρημάτων της βιβλιογραφίας, των διεθνών οργανισμών, αλλά και από αυτά των συγγραφέων, φαίνεται να υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της επιχειρηματικότητας, της απασχόλησης, του βιοτικού επιπέδου, της καινοτομίας και τελικά της ανταγωνιστικότητας, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Όπως τονίστηκε σε προηγούμενη ενότητα, σύμφωνα με έναν ορισμό της επιχειρηματικότητας, η ανάπτυξή της σε μεγάλο βαθμό

επαφίεται στην προσπάθεια καλλιέργειας και προώθησης της ιδέας. Με βάση αυτό τον ορισμό η Ε.Ε. έχει κινητοποιηθεί και αναλάβει σημαντική δράση για την καλλιέργεια της ιδέας της επιχειρηματικότητας. Στην ίδια κατεύθυνση επιβάλλεται να κινηθεί και η ελληνική πολιτεία.

Για να αυξηθεί και να βελτιωθεί όμως το επίπεδο της επιχειρηματικότητας σε μια χώρα και μια περιοχή, δεν αρκούν οι ευκαιρίες που προσφέρει το εξωτερικό περιβάλλον, εθνικό και διεθνές. Θα πρέπει να συντρέξει ενεργά η οικονομική πολιτική. Οι κυβερνήσεις επηρεάζουν το επίπεδο της επιχειρηματικότητας αίροντας όσο τον δυνατόν περισσότερα γραφειοκρατικά εμπόδια, διότι συνήθως τα γραφειοκρατικά εμπόδια που αντιμετωπίζει ένας νέος επιχειρηματίας οφείλονται στο νομικό πλαίσιο και δημιουργούν συναλλακτικό κόστος, με αποτέλεσμα να μειώνεται η διάθεση των ατόμων να ασκήσουν την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Πρέπει να τονιστεί ότι δεν είναι επαρκές μόνο η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, γενικώς ως ιδέα. Αποτελεί, βέβαια, στρατηγική επιλογή αλλά πρέπει να συνδυαστεί με προτάσεις για συγκεκριμένους τομείς δράσης της επιχειρηματικότητας. Η πολιτεία πρέπει να πραγματοποιήσει παρεμβάσεις με σκοπό να κατευθύνει και να δώσει κίνητρα στις νέες και υφιστάμενες επιχειρήσεις σε συγκεκριμένους τομείς και κλάδους που μπορούν να διαχύσουν την οικονομική ανάπτυξη στην ελληνική οικονομία. Σ' αυτή τη λογική, στην επόμενη ενότητα παραθέτουμε συγκεκριμένους τομείς δράσης και στάδια της παραγωγής των προϊόντων που παγιδεύουν υψηλή προστιθέμενη αξία για την ελληνική οικονομία.

Είναι γεγονός ότι οι παραπάνω πολιτικές δεν μπορεί να είναι ο βασικός κορμός του νέου αναπτυξιακού προτύπου της ελληνικής οικονομίας. Αντίθετα, αποτελούν τα θεμέλια του νέου αναπτυξιακού προτύπου της ελληνικής οικονομίας. Ο βασικός κορμός του νέου αναπτυξιακού προτύπου που θα προταθεί σε επόμενη ενότητα θα πρέπει να βασίζεται αρχικά σε συγκεκριμένους στρατηγικούς τομείς, οι οποίοι θα μπορέσουν να διαχύσουν την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση των νέων στρατηγικών κλάδων από το κράτος, αποτελεί η αλλαγή της επιχειρηματικής κουλτούρας, χωρίς την οποία δεν θα μπορέσουν να ευδοκιμήσουν οι νέοι κλάδοι. Όπως είδαμε από την ανάλυση, το ελληνικό μοντέλο βασίστηκε σε μια στρεβλή επιχειρηματικότητα συντηρούμενη από το κράτος. Το μοντέλο απασχόλησης των νέων ανθρώπων είχε ως πρότυπο

επαγγελματικής σταδιοδρομίας την εξασφάλιση μιας θέσης στο δημόσιο. Στο πλαίσιο της αλλαγής του παραπάνω μοντέλου απαιτείται η προώθηση της έννοιας της επιχειρηματικότητας. Σημαντικός, προς αυτή την κατεύθυνση, είναι ο καθορισμός των στρατηγικών τομέων που μπορεί να θέσουν την ελληνική οικονομία σε βιώσιμη αναπτυξιακή τροχιά. Αυτή η ανάλυση αποτελεί αντικείμενο της επόμενης ενότητας και αποτελεί το βασικό αναπτυξιακό σχεδιασμό της ελληνικής οικονομίας.

ΘΕΤΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΘΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΛΥΣΙΔΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Οι μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις και ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας διοίκησης είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την απομάκρυνση των εμποδίων που αναφέρθηκαν παραπάνω. Παράλληλα, η λήψη μέτρων που ωθούν την επιχειρηματικότητα, είναι απαραίτητη προϋπόθεση στο στρατηγικό σχεδιασμό της ανάπτυξης. Η ώθηση της επιχειρηματικότητας αναφέρεται τόσο σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον που καλείται να υποδεχτεί την επιχειρηματικότητα όσο και σε μέτρα ώθησης για ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Μια ανάλυση της ελληνικής οικονομίας αναδεικνύει τις καλύτερες επιχειρηματικές ευκαιρίες για ανάπτυξη.

Η παρούσα ανάλυση επιχειρεί να καθορίσει το νέο αναπτυξιακό μοντέλο της ελληνικής οικονομίας και να θέσει προτεραιότητες στον στρατηγικό αναπτυξιακό σχεδιασμό. Προκειμένου να ικανοποιηθεί αυτός ο στόχος, θα επιχειρηθεί μια ανάλυση της δομής και των αναπτυξιακών προοπτικών σε στρατηγικούς τομείς και τομείς καθοδηγητές της ανάπτυξης, προκλήσεις και ευκαιρίες για την ελληνική οικονομία.

Βασικοί τομείς

- Τουρισμός

Ο τουρισμός αποτελεί περίπου το 15% της ελληνικής οικονομίας. Ο τομέας άρχισε να αναπτύσσεται την τελευταία δεκαετία, όπου το 70% αυτής της ανάπτυξης τροφοδοτήθηκε από την εγχώρια ζήτηση. Η Ελλάδα, ως προορισμός διακοπών «ήλιου και παραλίας», συναγωνίζεται στον τομέα αυτό την Ιταλία, την Ισπανία, τη

Γαλλία και πρόσφατα την Τουρκία. Οι περισσότεροι από τους «ξένους» τουρίστες προέρχονται από τη Γερμανία και την Αγγλία.

Η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να προσελκύσει τουρίστες από τις αναδυόμενες αγορές, όπως είναι η Κίνα και η Ρωσία. Επιπλέον, η τουριστική περίοδος επικεντρώνεται στους καλοκαιρινούς μήνες και οι τουρίστες ξοδεύουν σχετικά λιγότερα λεφτά στην Ελλάδα απ' ό τι στους ανταγωνιστικούς προορισμούς (συγκεκριμένα προκύπτει από στατιστικά ότι ξοδεύουν 146€/ ημέρα στην Ελλάδα, 200€/ ημέρα στην Ιταλία και 162€/ ημέρα στην Τουρκία).

Αυτό το γεγονός οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, Από άποψη εμπορικής πολιτικής, η Ελλάδα μπορεί να προσφέρει ήλιο και παραλίες, αλλά ο τουρισμός είναι σχετικά χαμηλής ποιότητας, υπάρχει περιορισμένη διαφοροποίηση στα τοπία και υπάρχει διφορούμενη οικονομική βιωσιμότητα, σε συνδυασμό με έλλειψη μεγάλης κλίμακας εγκαταστάσεων διαμονής και υψηλής προστιθέμενης αξίας υποδομών. Από την πλευρά του real estate, των υποδομών και των επενδύσεων, υπάρχουν περιορισμοί στην κατασκευή εγκαταστάσεων που θα συνέβαλαν στην ανάπτυξη του τουρισμού, π.χ. εξελιγμένα ξενοδοχειακά συγκροτήματα, εξοχικές κατοικίες, μαρίνες, λιμάνια που θα μπορούν να προσεγγιστούν από μεγάλα κρουαζιερόπλοια, κλπ, ενώ οι χρονοβόρες διαδικασίες έκδοσης των σχετικών αδειών και το ευμετάβλητο φορολογικό σύστημα αποθαρρύνουν τις επενδύσεις. Επιπλέον, η σύνδεση με τις αναδυόμενες και μεγάλων αποστάσεων αγορές είναι περιορισμένη, ενώ ορισμένοι προορισμοί, όπως είναι η Αθήνα, είναι ιδιαίτερα ακριβοί, όσον αφορά τις αερομεταφορές. Τέλος, από τη σκοπιά των ικανοτήτων, η Ελλάδα παρουσιάζει μειωμένες επιδόσεις, όσον αφορά την ποιότητα, την ποσότητα και το status των ακαδημαϊκών θεσμών, καθώς επίσης και στη διαχείριση και την προώθηση του τουρισμού.

Για την τόνωση του τουρισμού στην Ελλάδα, προτείνονται δράσεις, που κατηγοριοποιούνται σε 4 θεματικές ενότητες, που αφορούν:

- ✓ Τον επαναπροσδιορισμό και την έμφαση στην εμπορική στρατηγική της Ελλάδας, με την προσέλκυση τουριστών από την Ευρώπη, την Κίνα, τη Ρωσία και την Αμερική, με προσέλκυση τουριστών με μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια, με

- έμφαση στον τομέα της ναυτιλίας και της κρουαζιέρας και με καθιέρωση της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης ως ελκυστικούς αστικούς προορισμούς.
- ✓ Την επιτάχυνση των επενδύσεων και τη δημιουργία υποδομών υψηλής ποιότητας.
 - ✓ Τη βελτίωση της σύνδεσης της Ελλάδας με τις αναδυόμενες αγορές, με τη δημιουργία περισσότερων απευθείας πτήσεων με χώρες του εξωτερικού, με μείωση των τελών και των φόρων στα αεροδρόμια και μειώνοντας τα εμπόδια εισόδου στη χώρα για τους τουρίστες που προέρχονται από κράτη που δεν ανήκουν στη συνθήκη Schengen.
 - ✓ Τον εκσυγχρονισμό των δυνατοτήτων της Ελλάδας στο θέμα του τουρισμού.
 - ✓ Την προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, (πολιτιστικό, γαστρονομικό, χειμερινό)

- Ενέργεια

Ο τομέας της ενέργειας αποτελεί το 4% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας της Ελλάδας. Η συμβολή αυτού του τομέα στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της Ελλάδας είναι μεγαλύτερη από ότι είναι στις υπόλοιπες χώρες της νότιας Ευρώπης και στη Γερμανία και αξίζει να σημειωθεί ότι η συμβολή αυτή αυξήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2000- 2008, σε αντίθεση με άλλες χώρες, στις οποίες υπήρξε μείωση του ποσοστού συμμετοχής της ενέργειας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία τους. Το μεγαλύτερο ποσοστό και η επιπλέον αύξησή του οφείλονται σε αδυναμίες αυτού του τομέα (McKinsey, 2013).

Σε σχέση με άλλες χώρες της νότιας Ευρώπης η ηλεκτρική κατανάλωση στις κατοικίες και στο εμπόριο είναι 40% μεγαλύτερη στην Ελλάδα, ενώ στις μεταφορές είναι 10% μεγαλύτερη. Ο τομέας της ενέργειας βασίζεται περισσότερο στα προϊόντα του πετρελαίου και λιγότερο στο φυσικό αέριο, ενώ ο μελλοντικός στόχος για αύξηση της χρήσης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, θα αυξήσει το κόστος της ενέργειας.

Επιπλέον, ο τομέας της ενέργειας χαρακτηρίζεται από περιορισμένη εξωστρέφεια, καθώς δεν παρατηρείται καμία δραστηριότητα στη διακίνηση του πετρελαίου και του αερίου και η συμμετοχή στην κατασκευή υποδομών στον ενεργειακό τομέα είναι περιορισμένη.

Για την ανάπτυξη του ενεργειακού τομέα στην Ελλάδα, προτείνονται δράσεις, που κατηγοριοποιούνται σε 4 θεματικές ενότητες, που αφορούν:

✓ Τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης, με: 1. εφαρμογή προοδευτικής τιμολόγησης του ηλεκτρισμού για να δώσει κίνητρα για περιορισμένη κατανάλωση ενέργειας, 2. καμπάνιες για την ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τα οφέλη της ενεργειακής αποδοτικότητας και με το οικονομικό όφελος που θα προκύψει για τα κτίρια και τις μεταφορές, 3. εφαρμογή και αυστηρή τήρηση πολιτικών για ενεργειακά αποδοτικά κτίρια και επιβολή προστίμων σε περίπτωση μη τήρησης των πολιτικών.

✓ Την αύξηση της παραγωγικότητας, με στόχο τη μείωση των απωλειών διανομής και μετάδοσης.

✓ Τη βελτίωση των προϊόντων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή της ενέργειας, χρησιμοποιώντας καύσιμα και άλλα υποκατάστατα προϊόντα, με απώτερο στόχο τη μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, την αύξηση της ασφάλειας και την εξοικονόμηση κέρδους.

✓ Την ενδυνάμωση της εξωστρέφειας, εκμεταλλευόμενοι τη στρατηγική θέση της Ελλάδας στη διανομή του αερίου, συμμετέχοντας στην κατασκευή των απαιτούμενων υποδομών για το φυσικό αέριο και προωθώντας την εξαγωγή ενεργειακών προϊόντων.

- Βιομηχανία και επεξεργασία τροφίμων

Τα τελευταία 20 χρόνια, παρατηρείται η αποβιομηχανοποίηση, τόσο της Ελλάδας, όσο και των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 κρατών- μελών, με το ποσοστό της βιομηχανίας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της Ελλάδας να πέφτει από το 13% στο 8% και στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 κρατών να πέφτει από το 21% στο 15%. Παρ' όλα αυτά, ο τομέας της βιομηχανίας καταλαμβάνει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της Ελλάδας και από τους παραγωγικούς τομείς αποτελεί τον τρίτο μεγαλύτερο εργοδότη. Επιπλέον, συμβάλλει κατά πολύ στα κέρδη που προκύπτουν από τους φόρους.

Ο βιομηχανικός τομέας στην Ελλάδα περιλαμβάνει πολλές μεγάλες και διεθνώς ανταγωνιστικές εταιρείες με σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα.

Οι εταιρείες που ανήκουν στον κλάδο της βιομηχανίας κατηγοριοποιούνται σε 4 τομείς: της επεξεργασίας τροφίμων, της βαριάς βιομηχανίας, των ποτών και άλλων μικρότερων υποτομέων.

Στον τομέα επεξεργασίας τροφίμων, εξαιτίας της ύπαρξης υψηλής ποιότητας πρώτων υλών, εξαιτίας της τεχνογνωσίας και των λογικών επιπέδων κόστους, η Ελλάδα έχει τη δυνατότητα ν' αυξήσει την παραγωγή της, να μειώσει τις εισαγωγές της και να αυξήσει τις εξαγωγές της, κυρίως όσον αφορά το λάδι, τα φρούτα και τα λαχανικά, τα γαλακτοκομικά προϊόντα και την αρτοποιία.

Για την ανάπτυξη του τομέα στην Ελλάδα, προτείνονται δράσεις, που κατηγοριοποιούνται σε 4 θεματικές ενότητες, που αφορούν:

- ✓ Την επικέντρωση σε εξαγωγικές αγορές. Υψηλής προτεραιότητας αγορές είναι αυτές της Βόρειας Αμερικής, της Αγγλίας, της Γερμανίας, της Αυστρίας και των Βαλκανίων, ενώ αμέσως μετά έπονται η Ιταλία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Σκανδιναβία, η Ρωσία και η Αυστραλία.
- ✓ Τη σταδιακή βελτίωση της ποιότητας και της καινοτομίας των προϊόντων, με την εφαρμογή ενός παγκόσμια αναγνωρίσιμου μηχανισμού πιστοποίησης των ελληνικών προϊόντων, με βελτίωση της συσκευασίας των λαδιών που εξάγονται, με περιορισμό των εισαγωγών ξένων λαδιών και διαφημίζοντας και τονίζοντας την ελληνική σημαία των γαλακτοκομικών προϊόντων (στραγγιστό γιαούρτι και φέτα).
- ✓ Την αύξηση της παραγωγικότητας της Ελλάδας
- ✓ Τη διευκόλυνση της εμπορικής πρόσβασης σε υψίστης προτεραιότητας αγορές, με τη δημιουργία Εταιρείας Ελληνικών Τροφίμων, η οποία θα διαχειρίζεται τα δίκτυα χονδρικού και λιανικού εμπορίου, θα διευθύνει τις εμπορικές καμπάνιες και θα διευθύνει και θα λειτουργεί καταστήματα ελληνικών προϊόντων στις αγορές υψίστης προτεραιότητας.

- Γεωργία

Η γεωργία ήταν πάντα σημαντική για την Ελλάδα, απασχολώντας στις μέρες μας 500.000 άτομα. Ο τομέας της γεωργίας αποτελεί το 4% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας της Ελλάδας (ποσοστό τριπλάσιο απ' αυτό που ισχύει για την Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών). Η σπουδαιότητα του τομέα γίνεται ακόμα πιο

αντιληπτή εάν αναλογιστούμε τις επιπρόσθετες επιρροές της στη βιώσιμη αγροτική και περιβαλλοντική ανάπτυξη, καθώς επίσης και τις επιπτώσεις της σε άλλους τομείς, όπως είναι η βιομηχανία τροφίμων.

Ο συνολικός τομέας (καλλιέργειες, κτηνοτροφία και αλιεία) χαρακτηρίζονται από μειωμένη παραγωγικότητα. Με βάση τα στατιστικά στοιχεία της Eurostat, προέκυψε ότι πριν την κρίση, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία για κάθε Έλληνα αγρότη ήταν 17.200 €, ενώ το αντίστοιχο ποσό για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 ήταν κατά μέσο όρο 30.900 €. Κατά τη χρονική περίοδο 2000- 2008, το εργατικό κόστος στην Ελλάδα διπλασιάστηκε, μειώνοντας κατ' επέκταση την ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας, ενώ σε άλλες χώρες το ποσοστό αύξησης ήταν κατά πολύ μικρότερο (3% στη Γερμανία, 23% στην Ιταλία και 38% στη Γαλλία) (McKinsey, 2013).

Οι καλλιέργειες είναι ο σημαντικότερος υποτομέας της γεωργίας, αντιπροσωπεύοντας το 62% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και το 80% της γεωργικής απασχόλησης. Η διείδυση της Ελλάδας στην «καρδιά» των Ευρωπαϊκών αγορών είναι πολύ μικρή (2% του συνολικού μεριδίου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της Ιταλίας είναι 10% και της Ισπανίας είναι 13% αντίστοιχα) (McKinsey, 2013).

Παρ' όλες αυτές τις προκλήσεις, η Ελλάδα διαθέτει τομείς, των οποίων η ποιότητα και τα θεμελιώδη οικονομικά στοιχεία, δημιουργούν δυνατότητες για μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα, για μεγαλύτερη εξωστρέφεια και για υποκατάσταση των εισαγωγών.

Για την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων και για την περαιτέρω ανάπτυξη του τομέα της καλλιέργειας στην Ελλάδα, προτείνονται δράσεις, που κατηγοριοποιούνται σε 4 στρατηγικές θεματικές ενότητες, που αφορούν:

- ✓ Την διαφοροποίηση των αγροτικών προϊόντων και την επικέντρωση στην παραγωγή τους, καθώς επίσης και τον καθορισμό της στρατηγικής του μάρκετινγκ. Αυτά περιλαμβάνουν τη συγκέντρωση των προϊόντων σε 4 διακριτές ομάδες: την παραγωγή των σημαντικότερων προϊόντων, την επικέντρωση σε εγχώρια παραγόμενα προϊόντα, τους αναδυόμενους εμπόρους και τους μηχανισμούς εξαγωγών, καθώς επίσης και την προσαρμογή της παραγωγής και των εμπορικών στρατηγικών στα θεμελιώδη στοιχεία.

- ✓ Τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, μέσω της παραγωγικότητας, της ποσότητας και της ποιότητας.
- ✓ Τη διασφάλιση της πρόσβασης και της παρουσίας στις διεθνείς αγορές. Αυτό περιλαμβάνει τη δημιουργία της Εταιρείας Ελληνικών Τροφίμων, η οποία συνενώνει την παραγωγή, θα συντονίζει, θα δημιουργεί και θα διαχειρίζεται τα δίκτυα διανομής στο εξωτερικό και θα οργανώνει καμπάνιες για τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα.
- ✓ Το «ξαναφρεσκάρισμα» των δυνατοτήτων. Αυτό περιλαμβάνει τη δημιουργία ενός πανεπιστημιακού πτυχίου γεωργίας, που να επικεντρώνεται τόσο στην επιχείρηση όσο και στις αγροτικές πρακτικές, καθώς επίσης και τη δημιουργία ενός Ινστιτούτου Αγροτικής Ανάπτυξης για να διαδίδει και να προωθεί την τεχνογνωσία και την καινοτομία στις συνεργασίες και στις αγροτικές μονάδες. Επιπλέον, περιλαμβάνει την εισαγωγή κινήτρων για τους νέους αγρότες, ώστε να επικεντρωθούν στις εξαγωγές, με απώτερο στόχο να αναζωογονήσουν την εργατική δύναμη και να δημιουργήσουν νέες επαγγελματικές ευκαιρίες.
- ✓ Εμπορική αξιοποίηση των διαφορετικών και ποιοτικών προϊόντων που παράγει η Ελλάδα. Σε πολλά αγροτικά προϊόντα η ελληνική οικονομία δε συμμετέχει σε όλα τα στάδια της παγκόσμιας αλυσίδας παραγωγής των προϊόντων. Για παράδειγμα, το λάδι, συμμετέχει μόνο στην αγροτική παραγωγή και στην χονδρική διάθεση. Ωστόσο, τα στάδια που εγκλωβίζουν την μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία είναι η συσκευασία και διάθεση με την τοπική επωνυμία, καθώς και το μάρκετινγκ.

- Ανάπτυξη περιφερειακού κέντρου φορτίων

Η περιοχή της ανατολικής Μεσογείου προσφέρει καλές προοπτικές για την ανάπτυξη κεντρικού λιμανιού φορτίων, καθώς βρίσκεται σε μία από τις τρεις μεγαλύτερες διηπειρωτικές πορείες μεταφοράς φορτίων, από όπου διακινήθηκαν το 2009 περίπου 19 εκατομμύρια TEU.

Η Ελλάδα μπορεί να επωφεληθεί, λόγω της θέσης της από τους δύο σχετικούς τύπους εμπορίου, δηλαδή από το διαμεταφορικό εμπόριο μέσω θαλάσσης και από την είσοδο των εμπορευμάτων. Στο διαμεταφορικό εμπόριο μέσω θαλάσσης, όπου υπάρχει ένας ενδιάμεσος σταθμός πριν την επόμενη διαθαλάσσια αποστολή εμπορευμάτων στον τελικό προορισμό τους, η γειτνίαση του Πειραιά με τις σημαντικότερες γραμμές

θαλάσσιου εμπορίου είναι συγκρίσιμη με σημαντικά ανταγωνιστικά λιμάνια, όπως είναι το λιμάνι Gioia Tauro στην Ιταλία. Στη δεύτερη κατηγορία εμπορίου, όπου τα αγαθά μεταφέρονται απευθείας σε τοπικές αγορές και σε αγορές της ενδοχώρας, τόσο το λιμάνι του Πειραιά όσο και της Θεσσαλονίκης, μπορούν να εξυπηρετήσουν, λόγω της θέσης τους, την αγορά της Ανατολικής Ευρώπης, η οποία τα τελευταία 10 χρόνια παρουσιάζει αύξηση του εμπορίου από το 10% στο 15% ετησίως.

Τα ελληνικά λιμάνια δέχονται ανταγωνισμό από γειτονικά λιμάνια, όπως είναι της Βάρνας στη Βουλγαρία, το Αμπαρλί στην Τουρκία και της Κωσταντζας στη Ρουμανία, τα οποία προσφέρουν καλύτερες υποδομές, υψηλότερη λειτουργική σταθερότητα (λιγότερες απώλειες εργασιμών ημερών λόγω απεργιών) και βελτιωμένες υπηρεσίες (μέχρι και 50% λιγότερος χαμένος χρόνος στην εκφόρτωση). Συγχρόνως, οι γειτονικές χώρες διαθέτουν καλύτερες υποδομές στην ενδοχώρα, που επιτρέπουν τη γρηγορότερη και την αποδοτικότερη μεταφορά των αγαθών στον τελικό τους προορισμό, όπου σ' αυτόν τον τομέα υστερεί ο Πειραιάς.

Τα ελληνικά λιμάνια μπορούν να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητά τους με το να μειώσουν τις διοικητικές απαιτήσεις και να βελτιώσουν τις διαδικασίες φορτοεκφόρτωσης των αγαθών. Για να επιτύχουν τα παραπάνω, πρέπει να αναθεωρηθεί και να επιβληθεί νομοθεσία, η οποία θα διασφαλίζει την ομαλή και συνεχή λειτουργία των λιμανιών και να βελτιωθούν οι υποδομές τους, ώστε να ενισχυθεί η σύνδεση με τα κύρια λιμάνια.

5.5 Συμπεράσματα κεφαλαίου

Συμπερασματικά, η ONE, όπως και η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, δεν προκάλεσαν την ελληνική οικονομική κρίση. Αυτή ήταν αποτέλεσμα εσωτερικής οικονομικής πολιτικής. Όμως οι μηχανισμοί της ONE και τα αντανεκλαστικά των εταίρων δεν ενεργοποιήθηκαν έγκαιρα για την πρόληψη της κρίσης.

Με την έναρξη της κρίσης η Ελλάδα αποκάλυψε τις εσωτερικές αδυναμίες της οικονομίας. Το καταναλωτικό μοντέλο ανάπτυξης που επικράτησε ήταν βασισμένο σε αυξημένη αγοραστική δύναμη. Η καταναλωτική ζήτηση δεν προκύπτει από οικονομική μεγέθυνση που στηρίζεται στην ανάπτυξη υγιούς παραγωγικής βάσης,

αλλά από δανεικά του δημοσίου. Η δυνατότητα δανεισμού του δημοσίου αξιοποιήθηκε σε παροχές, αυξήσεις μισθών πάνω από την παραγωγικότητα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, παραιτείται μια έντονη παρεμβατικότητα του κράτους σε λάθος κατεύθυνση που οδήγησε σε ένα μη βιώσιμο αναπτυξιακό μοντέλο μεγέθυνσης.. Απ' την άλλη μεριά, το κράτος δε λαμβάνει μέτρα για αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Για παράδειγμα δε συγχρονίζει της δομές του για βελτίωση της επιχειρηματικότητας, η οποία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης. Επίσης, δεν υιοθετεί πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να εξειδικεύσουν την ελληνική οικονομία σε τομείς και προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας.

Έτσι, λοιπόν, παρατηρούμε ότι οι παρεμβάσεις του ελληνικού κράτους είναι προς μια κατεύθυνση που δε δημιουργεί βιώσιμα αποτελέσματα στην οικονομία. Αυτό δε σημαίνει ότι απορρίπτεται ο ρόλος του κράτους στην οικονομία. Ωστόσο, πρέπει να οριστεί ο σωστός ρόλος και οι σωστές παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην εξασφάλιση ενός βιώσιμου αναπτυξιακού υποδείγματος. Με άλλα λόγια, αποτελεί επιτακτική ανάγκη για την Ελλάδα να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο λειτουργίας του κράτους που θα μπορεί να εγγυηθεί τη βιώσιμη ανάπτυξη της οικονομίας μέσω της εγκαθίδρυσης ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης. Ο παραπάνω προβληματισμός θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

Με δεδομένο ότι το παλαιό μοντέλο ανάπτυξης, όπως προέκυψε από την ανάλυση, βασίστηκε σε επιχειρηματικότητα στηριζόμενη στο κράτος. Επίσης, το επαγγελματικό πρότυπο κάθε νέου ανθρώπου μέχρι πρόσφατα ήταν η εξασφάλιση μιας εργασιακής θέσης στο δημόσιο. Αποτελεί επιτακτική ανάγκη η αλλαγή της παραπάνω τάσης. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης θα πρέπει να έχει ως επίκεντρο την μικρομεσαία επιχείρηση (ΜΜΕ), με δεδομένο τον ρόλο που ήδη διαδραματίζει η ΜΜΕ στις σύγχρονες οικονομίες με βάση στατιστικών στοιχείων των εθνικών οικονομιών. Επίσης, σημαντική η συμβολή της ΜΜΕ στην εξέλιξη των οικονομικών δεικτών τόσο στην Ε.Ε όσο και στην Ελλάδα. Σ' αυτό το πλαίσιο προτείνονται πολιτικές ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας μέσω των Δήμων και του Κράτους.

Είναι γεγονός ότι βασικό σχεδιασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της γενικότερης αναπτυξιακής ώθησης αποτελεί η ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας, με δεδομένα τα πρόσφατα συμπεράσματα ότι η

επιχειρηματικότητα σε μεγάλο βαθμό «καλλιεργείται». Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες λόγω της στρέβλωσης που επικράτησε, είναι ανάγκη εκ θεμελίων να οργανώσουμε την ελληνική οικονομία. Γι' αυτό τον λόγο δίνεται έμφαση αρχικά σε πρωτοβουλίες τόνωσης του επιχειρείν. Τέτοιες πρωτοβουλίες μπορούν να υποδεχθούν δημιουργικά οποιεσδήποτε μετέπειτα προσπάθειες προώθησης στρατηγικών τομέων της οικονομίας

Είναι γεγονός ότι η προώθηση στρατηγικών τομέων εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να έχει βιώσιμα αποτελέσματα εάν δεν αλλάξει η νοοτροπία για την επιχειρηματικότητα. Αλλά και το αντίθετο: οποιαδήποτε πρωτοβουλία αλλαγής της επιχειρηματικότητας δεν μπορεί να ευδοκιμήσει εάν δεν ακολουθηθεί από ενέργειες που αποσκοπούν στην εξειδίκευση της οικονομίας σε στρατηγικούς τομείς, οι οποίοι υπόσχονται προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας με βιώσιμα αναπτυξιακά αποτελέσματα για την ελληνική οικονομία. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο δεύτερος στρατηγικός πυλώνας του νέου εθνικού αναπτυξιακού προτύπου που καλείται να υιοθετήσει το ρεαλιστικό κράτος, είναι η προώθηση συγκεκριμένων τομέων δραστηριοποίησης στην ελληνική οικονομία, στους οποίους διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα η ελληνική οικονομία, όπως και τομείς αιχμής για τη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Ο στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να αποδώσουμε στην ελληνική επιστημονική κοινότητα και στην ελληνική κοινωνία μια αποτίμηση των συστατικών στοιχείων και των πυλώνων διαμόρφωσης της Ελληνικής Οικονομικής κρίσης. Η αποτίμηση ξεπερνά τις περιγραφικές αναφορές και περνά μέσα από την ανάλυση τόσο των εξωγενών παραγόντων που συνετέλεσαν στην ελληνική οικονομική κρίση όσο και των ενδογενών. Η ανάλυση των αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης αποσκοπεί στην αξιοποίηση των συμπερασμάτων για να προταθούν λύσεις σε ενδογενείς παθογένειες της ελληνικής οικονομίας. Η θεωρία των οικονομικών κρίσεων, σε συνδυασμό με τη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης συνεισφέρει στην ερμηνεία και διάγνωση των αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης και κατά συνέπεια στη δημιουργία πολιτικών αντιμετώπισής της.

Υπό το πρίσμα αυτό, εισήγαγα στη διατριβή το πεδίο θεωρητικής ανάλυσης των οικονομικών κρίσεων. Διατυπώθηκαν και αξιολογήθηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις των διαφόρων τύπων οικονομικών κρίσεων, όπως έχουν διαμορφωθεί από την εμπειρική παρατήρηση και θεωρία που προκύπτει από τις περιπτώσεις οικονομικών κρίσεων που έχουν ήδη εκδηλωθεί. Αναλυτικότερα, από τον κάθε τύπο οικονομικής κρίσης αναλύθηκαν οι αιτίες που την προκαλούν και οι συνέπειές της στην οικονομία και ο τρόπος με τον οποίο οι παραπάνω συνέπειες επηρεάζουν την κυκλική πορεία της οικονομίας. Επίσης, επιχειρήθηκε να αναλυθούν συγκριτικά τα θεωρητικά υποδείγματα των εξής κρίσεων: Μεγάλη Κρίση του 1929, η κρίση της Λατινικής Αμερικής την δεκαετία του 1980 και η κρίση της Αργεντινής δεκαετία 2000, η κρίση στην Νοτιοανατολική Ασία και τέλος, η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική κρίση 2007/08, για να εφοδιαστούμε με τα εργαλεία με τα οποία θα μελετήσουμε την ελληνική οικονομική κρίση. Μέσα απ' αυτή τη θεωρητική και περιπτωσιολογική ανάλυση, καθώς σε συνδυασμό με την ανάλυση των συμπτωμάτων της ελληνικής οικονομικής κρίσης και των χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας, επιχειρήθηκε ν' αναλυθεί το μοντέλο κρίσης της ελληνικής οικονομίας.

Από τη μελέτη συμπεραίνουμε ότι για την κρίση της ελληνικής οικονομίας, οι αιτίες διακρίνονται σε ενδογενής που άπτονται των χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας και του μοντέλου ανάπτυξης που επικράτησε τις τελευταίες δεκαετίες μέσα από την ιστορική διάσταση της ανάλυσης, που συνιστούν μια από τις

παθογένειες της οικονομίας της Ελλάδας, αυτή η διάσταση αποτελεί και η συνεισφορά μας στη βιβλιογραφία. Επίσης, μια άλλη διάκριση αποτελούν και οι εξωγενείς αιτίες που προέρχονται από τα χαρακτηριστικά λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ατελές ομόσπονδη ένωση και από το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, η οποία λειτούργησε ως αφορμή για την ελληνική κρίση. Ενώ, δεν πρέπει να αγνοηθούν και οι πολιτικοί παράγοντες που αποτέλεσαν την αφορμή για να ξεσπάσει η κρίση, όπως για παράδειγμα, ο χειρισμός από ελληνικής πλευράς της προς τα πάνω αναθεώρησης του δημοσιονομικού ελλείμματος, άνευ αιτίας και άνευ λόγου, για τα συμφέροντα της ελληνικής οικονομίας, σε μια περίοδο που οι αγορές ήταν ευαίσθητες σε μηνύματα λόγω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

Εξωγενείς αιτίες

Η προσπάθεια εξήγησης της ελληνικής οικονομικής κρίσης μόνο με οικονομικά κριτήρια, αγνοώντας την ιστορική διάστασή της αποτελεί αποσπασματικού τύπου ανάλυση. Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι σημαντικό μέρος των διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις πολιτικές των δεκαετιών 1980 και 1990 στην Ελλάδα αλλά και με τον στρεβλό τρόπο διαμόρφωσης των κριτηρίων τις συνθήκες του Μάαστριχ από τα κράτη μέλη της τότε ΕΟΚ. Έτσι, σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναδεικνύεται το γεγονός ότι τόσο η Συνθήκη όσο και τα κριτήρια σύγκλισης που υιοθετήθηκαν για την ένταξη μιας χώρας στην ΟΝΕ, πέρα από το ότι δεν είχαν στέρεες βάσεις, ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού. Ο συμβιβασμός υλοποιείται με διαδικασίες που προκύπτουν από μια νέα τύπου συναίνεση ως αποτέλεσμα της ανάγκης να ξεπεραστούν τα οικονομικά προβλήματα που έκαναν την εμφάνισή τους ήδη από την δεκαετία του 1970. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, επικράτησε ο παρασιτικός καπιταλισμός (η μορφή του οποίου αναλύεται παρακάτω) στην Ελλάδα σε πλήρη αντίθεση με τις ευρωπαϊκές και διεθνείς εξελίξεις. Ο συνδυασμός των δυο παραπάνω γεγονότων δημιούργησε μια σειρά από στρεβλώσεις και παθογένειες.

Η ανάλυση καταδεικνύει ότι η επιτευχθείσα σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας ήταν ονομαστική και πραγματοποιήθηκε παρασιτικά στην πραγματική οικονομία. Η

Ελλάδα πέτυχε την ένταξή της στην ΟΝΕ βασιζόμενη στη συναλλαγματική πολιτική και σε μια φαινομενική βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών, αξιοποιώντας παράλληλα τις συνθήκες ελιγμού που παρείχε η ερμηνεία των κριτηρίων της ΟΝΕ. Ειδικότερα, το πρόβλημα εντείνεται ακόμη περισσότερο, επειδή η σύγκλιση δε συνοδεύτηκε από ουσιαστικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η κρίση αποκαλύπτει τα κατασκευαστικά λάθη του ενιαίου νομίσματος του ευρώ, και την έλλειψη ενός ενιαίου κράτους. Αγνοώντας, έτσι, την πολιτική διάσταση του νομίσματος και τον «κανονισμό» ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει νόμισμα χωρίς πολιτική εξουσία. Μ' άλλα λόγια, οι ευρωπαϊκές χώρες επιθυμούν να αποκομίσουν τα θετικά ενός ενιαίου νομίσματος χωρίς να καταβάλλουν το τίμημα του πολιτικού κόστους που του αντιστοιχεί. Απαιτείται, λοιπόν, ένα κοινοβούλιο της ευρωζώνης, το οποίο να είναι σε θέση να ελέγχει δημοκρατικά τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα που θα δημιουργηθούν για την αντιμετώπιση της κρίσης. Η διακυβερνητική διαπραγμάτευση δεν επαρκεί ως μέθοδος επίλυσης των παρόντων προβλημάτων.

Επίσης, στους εξωγενείς παράγοντες που συνετέλεσαν με καταλυτικό ρόλο στην ελληνική κρίση συμπεριλαμβάνονται και οι συνέπειες της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης. Η ευκολία στην ροή κεφαλαίων ως βασικό συστατικό ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, αποτελεί κύριο συντελεστή μετάδοσης της κρίσης μεταξύ των χωρών. Είναι γεγονός ότι το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης συνέβαλλε ώστε οι αγορές να γίνουν περισσότερο φειδωλές στη δανειοδότηση των χωρών. Πράγματι, οι αγορές γίνονται περισσότερο εξονυχιστικές στον έλεγχο των πραγματικών οικονομικών δεδομένων των χωρών και στην αξιολόγησή τους. Αυτό αποτέλεσε αφορμή στο να σταθούν με περισσότερη προσοχή στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, κάτι που οδήγησε σε κρίση δανεισμού.

Ενδογενή συστατικά της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Τα ενδογενή συστατικά της ελληνικής οικονομικής κρίσης αλληλεπιδρούν με τα εξωγενή στοιχεία της. Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους αποτελεί έναν εκ θεμελίων πυλώνων της ελληνικής κρίσης. Η ελληνική οικονομία μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 διατηρεί το χρέος ως προς το ΑΕΠ σταθερά σε χαμηλά επίπεδα μέχρι 30% (λόγος χρέους / ΑΕΠ). Παράλληλα, εφαρμόζει τον χρυσό κανόνα στα

δημοσιονομικά, όπου οποιαδήποτε ελλείμματα προέρχονται μόνο από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων. Τις επόμενες δεκαετίες, η κατάσταση διαφοροποιείται. Κατά την δεκαετία του 1980, το ποσοστό χρέος προς το ΑΕΠ αυξάνεται συνεχώς για πρώτη φορά η αύξηση σε τέτοιο μέγεθος και με τέτοια συχνότητα, ενώ τα ελλείμματα που διατηρούνται, ανέρχονται στο 12,5%. Έτσι, λοιπόν, μ' αυτή τη δυναμική, το ελληνικό χρέος ως προς το ΑΕΠ διαμορφώθηκε σε επίπεδα πάνω από 100% στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το χρέος παρέμενε στα ίδια σχεδόν επίπεδα για τα επόμενα έτη. Το πρόβλημα της Ελλάδας ήταν ότι διαχρονικά η χώρα διαθέτει υψηλό έλλειμμα και χρέος σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Οποιοσδήποτε προσπάθειες μείωσης των ελλειμμάτων ήταν ευκαιριακές, ενώ παράλληλα προσπάθειες μείωσης της σπατάλης του δημοσίου και εξορθολογισμού των δαπανών είχαν πενιχρά αποτελέσματα σε σχέση με προσπάθειες άλλων χωρών (0,4% μείωση των δαπανών ως προς το ΑΕΠ, με δεδομένο ότι εκείνη την περίοδο μειώθηκε το επιτόκιο δανεισμού και το κόστος δανεισμού λόγω της σύγκλισης των επιτοκίων με τη δημιουργία της ΟΝΕ). Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι άλλες ευρωπαϊκές χώρες προχώρησαν σε γενναίες και τελικά αποτελεσματικές μεταρρυθμίσεις ως προς τη μείωση των δαπανών έως και 20% στο ΑΕΠ). Συνεπώς, παρατηρείται πως όλο αυτό το χρονικό διάστημα δε γίνεται προσπάθεια εξορθολογισμού των δημόσιων δαπανών.

Η μείωση του ελληνικού χρέους που σημειώθηκε δεν ήταν εξολοκλήρου πραγματική, όπως και η συμμόρφωση με τους δημοσιονομικούς κανόνες της ΟΝΕ. Πράγματι, με βάση έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη μεγάλο μέρος του χρέους μεταφέρθηκε σε χρηματοπιστωτικούς οίκους, προκειμένου να καταφέρει η Ελλάδα να ικανοποιήσει τα κατ' επίφαση κριτήρια σύγκλισης με τις ευρωπαϊκές οικονομίες. Παράλληλα, τα «Greek Statistics» συμβάλλουν προς την κατεύθυνση απόκρυψης μέρος του χρέους.

Η εισαγωγή της χώρας στην ΟΝΕ, χωρίς να έχει γίνει ουσιαστική σύγκλιση και πραγματικές μεταρρυθμίσεις στην οικονομία αλλά μόνο κατ' επίφαση τήρηση δημοσιονομικών κανόνων, δίνει τη δυνατότητα στη χώρα να συνεχίσει να δανείζεται. Πράγματι, με τη δημιουργία της ΟΝΕ παρατηρείται μια σύγκλιση επιτοκίων στις χώρες μέλη της ένωσης. Λίγο πριν τη δημιουργία της ΟΝΕ, η Ελλάδα δανείζεται με επιτόκιο 12% (το διπλάσιο απ' αυτό που δανείζεται η Γερμανική οικονομία), ενώ με τη δημιουργία της ένωσης καταφέρνει να δανείζεται με επιτόκιο ίδιο περίπου μ' αυτό

της γερμανικής οικονομίας. Αυτή η εξέλιξη, σε συνδυασμό με τα «Greek Statistics» και την παγκόσμια χαλαρότητα στη ρευστότητα δίνουν τη δυνατότητα στην ελληνική οικονομία να συνεχίσει τις ίδιες σπατάλες, λόγω της υψηλής ρευστότητας. Έτσι, δε λειτουργεί ο αυτοέλεγχος των χρηματοπιστωτικών αγορών. Πράγματι, σε περίπτωση που οι αγορές λειτουργούσαν ορθολογικά θα είχε γίνει καλύτερη αξιολόγηση των πραγματικών δεδομένων της ελληνικής οικονομίας και η πιθανή αύξηση του επιτοκίου δανεισμού για την Ελλάδα θα λειτουργούσε έγκαιρα ως ένα προληπτικό μέσο μείωσης των δαπανών, για την προβολή καλύτερης οικονομικής απόδοσης. Η ανοχή των αγορών επιτρέπει στη χώρα να συνεχίσει την ίδια δανειοδοτική πολιτική και τη συσσώρευση του προβλήματος σε βαθμό που δεν ήταν ελεγχόμενος, όταν ξέσπασε η κρίση.

Από την άλλη, η παρεμβατική πολιτική που εφάρμοζε το ελληνικό κράτος δημιούργησε ένα στρεβλό υπόδειγμα ανάπτυξης όλα αυτά τα χρόνια. Η στρεβλή παρεμβατική πολιτική του κράτους στην πραγματικότητα ευθύνεται για τις παραπάνω σπατάλες και τα υψηλά ελλείμματα του δημόσιου τομέα. Πράγματι, η ελληνική οικονομία έχει χαρακτηριστεί ως η τελευταία καπιταλιστική οικονομία σοβιετικού τύπου. Τα πρωτογενή ελλείμματα του δημόσιου κατευθύνονται: σε προβληματικές δημόσιες επιχειρήσεις που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία πολιτικών ψηφοφόρων, σε αυξήσεις μισθών πάνω από την παραγωγικότητα, στη διατήρηση υπεραρίθμων υπάλληλων στο δημόσιο λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας και της έλλειψης εκσυγχρονισμού των δημόσιων υπηρεσιών (μηχανογράφηση κτλ), καθώς και σε κοινωνικές παροχές χωρίς αντίκρισμα και αποτελεσματικότητα. Για παράδειγμα, οι επιπρόσθετες συνταγογραφήσεις φαρμάκων δεν μπορούν να θεωρηθούν δαπάνες για το κοινωνικό κράτος. Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται το εξής οξύμωρο: να επιχειρείται αναδιανομή του πλούτου χωρίς να υπάρχει πλούτος, αλλά με δανεικά. Οι παραπάνω δαπάνες, που οφείλονται σε αποτυχημένα σοσιαλιστικά πειράματα της Ελλάδας (και όχι σε σοσιαλιστικά επιτεύγματα χωρών, όπως η Ολλανδία) δε δημιουργούν προϋποθέσεις αποπληρωμής των δανείων και επιβαρύνουν της μελλοντικές γενιές.

Επίσης, η αποτυχημένη παρεμβατική πολιτική του κράτους όχι μόνο αναδιανομή πλούτου δεν πραγματοποιούσε αλλά δημιουργούσε πολίτες δυο ταχυτήτων - δυο τάξεων: οι ευνοημένοι του δημόσιου και οι υπόλοιποι μη προνομιούχοι υπάλληλοι.

Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο οι νέοι άνθρωποι να έχουν ως όραμα για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία την ενασχόλησή τους στο δημόσιο.

Οι υψηλές δημόσιες παροχές και σπατάλες μέσω του κρατικού παρεμβατισμού ενισχύουν την καταναλωτική ζήτηση στην Ελλάδα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ένας αριθμός επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται να βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην κατανάλωση που υποκινεί ο κρατικός παρεμβατισμός με δανεικά και σπατάλες και όχι στην εξωστρεφή και ανταγωνιστική επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, μόλις σταμάτησε η ροή χρήματος, η πλασματική ανάπτυξη σταμάτησε. Παράλληλα, ένα μέρος της ανάπτυξης βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε δημόσια έργα αλλά και σε μη εμπορεύσιμα αγαθά (κατασκευές). Η διακοπή των παραπάνω επενδύσεων δε δημιουργεί προϋποθέσεις διατήρησης της ανάπτυξης. Έτσι, λοιπόν, τα παραπάνω χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας δημιουργούν ένα μοντέλο ανάπτυξης παρασιτικό σε βάρος του κράτους.

Η ελληνική οικονομία σε επίπεδο ανταγωνιστικότητας κατατάσσεται στις χαμηλότερες θέσεις παγκοσμίως. Παρατηρούμε ότι έχει ξεπεραστεί ακόμη και από βαλκανικές χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ. Ενώ το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδος βρίσκεται στις μεγαλύτερες θέσεις, η διαφορά ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι κατά τέσσερις έως πέντε φορές μεγαλύτερη από χώρες του βορρά αλλά και μεσογειακές χώρες (Ισπανία, Ιταλία). Με άλλα λόγια, έχουμε καταφέρει να ξοδεύουμε πολύ περισσότερα απ' όσα παράγουμε.

Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας λόγω του παρασιτικού μοντέλου ανάπτυξης, δημιουργεί ένα διευρυνόμενο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Το έλλειμμα ανέρχεται σε 15% περίπου στις αρχές της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Απ' την άλλη μεριά, η δομή δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν επιτρέπει την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας, αλλά την συσσώρευση των προβλημάτων που δημιουργεί το εμπορικό έλλειμμα.

Πράγματι, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν προέβλεψε έναν αναδιανεμητικό μηχανισμό μεταξύ ελλειμματικών και πλεονασματικών χωρών στο εμπορικό ισοζύγιο, ενώ η έλλειψη δημοσιονομικής πολιτικής λόγω ατελούς ολοκλήρωσης δεν επιτρέπει την λήψη μέτρων δημοσιονομικού χαρακτήρα, όπως συμβαίνει στις ΗΠΑ, με τις πολιτείες που εμφανίζουν παρόμοια προβλήματα. Αυτό, αν συνδυαστεί με την

έλλειψη άσκησης νομισματικής πολιτικής από τις χώρες με υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, δεν επιτρέπει την προσαρμογή της οικονομίας. Έτσι, λοιπόν, τα προβλήματα συσσωρεύονται χωρίς καμιά πρόβλεψη για τις χώρες με χαμηλή ανταγωνιστικότητα. Αρκεί να τονιστεί ότι σε εποχή δραχμής ένα έλλειμμα της τάξης του 6% ήταν επαρκές για να προκαλέσει υποτίμηση του νομίσματος και προσαρμογή της οικονομίας. Σίγουρα δεν ήταν η ενδεδειγμένη λύση. Η καλύτερη πολιτική ήταν η μακροχρόνια αύξηση της ανταγωνιστικότητας ή η καλύτερη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε επίπεδο αναδιανεμητικό. Ωστόσο, ήταν μια λύση πολύ καλύτερη από την υπερσυσσώρευση και την ξαφνική έκρηξη του προβλήματος. Επίσης, αυτό δεν αποτελεί μομφή για το ευρώ, αλλά αφορμή για βελτίωση των λανθασμένων σχεδιασμών στη δημιουργία της ONE.

Η ευρωπαϊκή ευθύνη υφίσταται και την χρονική περίοδο πριν την ένταξη της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης. Η ευρωπαϊκή συνδρομή θα έπρεπε να βασίζεται σε μια διμερή εποπτεία (Ε.Ε. και ΕΚΤ) και να οριοθετείται αποκλειστικά εντός της ΕΟΔ, χωρίς οποιαδήποτε συμμετοχή μη ευρωπαϊού εταίρου και, άρα, χωρίς κριτήρια και προϋποθέσεις χρηματοδότησης που αγνοούν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και τις αρχές μιας νομισματικής ένωσης κρατών. Παρατηρείται, λοιπόν, μια έλλειψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των χωρών της ευρωζώνης για να διασφαλιστούν οι προϋποθέσεις για μια βέλτιστη νομισματική και οικονομική ένωση στην Ευρώπη, ενώ παράλληλα υπάρχει και διάχυτη η άποψη στις δηλώσεις Βορειοευρωπαίων ότι η Ελλάδα πρέπει αν τιμωρηθεί. Αυτή η άποψη αναδεικνύεται και από το γεγονός ότι δεν υπήρξε μια δήλωση ευρωπαϊού ηγέτη περί διάσωσης της Ελλάδας, ώστε να καλμάρει την αγριότητα των αγορών και την υπερβολική άνοδο των επιτοκίων δανεισμού της χώρας.

Επίσης, σημαντική αφορμή στάθηκε και ο πολιτικός χειρισμός της ελληνικής οικονομικής κρίσης και ατυχείς κυβερνητικοί χειρισμοί παραμονές της ένταξης της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης. Τα νέα στοιχεία για το έλλειμμα της Ελλάδας και η υποβάθμιση από Α σε -Α από τη Fitch τον Οκτώβριο του 2009, έπρεπε να οδηγήσουν σε λήψη μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης και εν συνεχεία σε προληπτικό δανεισμό λόγω της ιδιαίτερης ρευστότητας από τους δανειστές και των χαμηλών επιτοκίων, για τη διασφάλιση μελλοντικών στενοτήτων της ελληνικής οικονομίας. Αντί αυτών, η κυβέρνηση προχώρησε σε κοινωνικές παροχές και

κατέθεσε έναν προϋπολογισμό μη ικανό να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη των αγορών για τη χώρα μας. Χαρακτηριστικό της διεύρυνσης των επιτοκίων είναι και οι αναθεωρήσεις προς τα πάνω του ελλείμματος της ελληνικής οικονομίας. Η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση αναθεωρεί το έλλειμμα από 6% περίπου, σε 12%, με ερωτηματικά σχετικά με τη χρησιμότητα της πράξης, όταν δε η ευρωπαϊκή επιτροπή δίνει πολύ κατώτερα μεγέθη ελλείμματος από το 12%. Η παραπάνω ενέργεια, όπως ήταν επακόλουθο, θορύβησε τις αγορές σε μια περίοδο που οι ίδιες είναι δεκτικές και ευαίσθητες σε τέτοια μηνύματα. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με όλα τα υπόλοιπα, εκτινάσσουν το επιτόκιο δανεισμού της οικονομίας σε απαγορευτικά επίπεδα και τη θέτουν εκτός αγορών. Η σημαντικότητα των παραπάνω αφορμών εκδήλωσης της ελληνικής οικονομικής κρίσης δεν πρέπει να αγνοηθεί, διότι συνέβαλλαν καθοριστικά στη διόγκωση του μεγέθους της κρίσης και των επιπτώσεών της, με δεδομένο ότι και οι υπόλοιπες χώρες του νότου αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα μ'αυτά της ελληνικής οικονομίας.

Έχοντας τις παραπάνω θέσεις ως δεδομένες και κυρίως την στρεβλή παρεμβατικότητα του ελληνικού κράτους στην οικονομία, καθώς επίσης και το γεγονός ότι η βιώσιμη ανάπτυξη μέσω ενός αποτελεσματικού αναπτυξιακού προτύπου αποτελεί το καλύτερο μέσο για την έξοδο από την κρίση και τη μελλοντική πρόληψη λόγω της σχέσης βελτίωσης του κλάσματος χρέος ως ποσοστό στο ΑΕΠ, και με δεδομένη την πολυπαραγοντικότητα των αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης, και τον περιορισμένο χώρο της παρούσης έρευνας να προτείνουμε λύσεις σε κάθε μια από τις αιτίες που συνέβαλλαν στην ελληνική οικονομική κρίση, θα εστιάσουμε στη μελέτη σε προτάσεις για την εγκαθίδρυση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου στην χώρα. Η παραπάνω προσπάθεια αποτελεί την καινοτομία της διατριβής.

Το νέο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας προτείνεται να υιοθετηθεί με τη βοήθεια σωστών κρατικών παρεμβάσεων και κυρίως κατευθύνσεων στην οικονομία, που δεν θα αλλοιώνουν τους κανόνες της οικονομίας της αγοράς.

Πράγματι, η στρεβλή παρεμβατικότητα του κράτους πρέπει να αντικατασταθεί από υγιής κρατικές παρεμβάσεις στα πλαίσια της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας, για την εγκαθίδρυση ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού μοντέλου.

Σ' αυτό το πλαίσιο, δημιουργήθηκε η ανάγκη να οικοδομηθεί το αναλυτικό πλαίσιο λειτουργίας του σύγχρονου αναπτυξιακού κράτους, το οποίο αποκαλείται «αναπτυξιακό ρεαλισμό».

Για να οικοδομηθεί το πλαίσιο ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της ΔΠΟ και πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση του Ρεαλισμού, του Αναπτυξιακού Κράτους και των Φιλελευθέρων – Ρόλο Αγοράς, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης και υγιούς μοντέλου ανάπτυξης στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και αγοράς. Το υπόδειγμα μπορεί να έχει εφαρμογή σε χώρες που επιθυμούν τον οικονομικό μετασχηματισμό της οικονομίας τους μέσω της εγκαθίδρυσης ενός βιώσιμου αναπτυξιακού μοντέλου. Ειδικότερα δε για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας αξιοποιείται το πλαίσιο ανάλυσης του αναπτυξιακού ρεαλισμού μέσω του οποίου προτείνουμε την εφαρμογή συγκεκριμένων προτάσεων οικονομικής πολιτικής που αποσκοπούν στη βιώσιμη ανάπτυξη με βάση τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας. Οι προτάσεις βασίζονται σε 2 πυλώνες: 1) την ανάδειξη στρατηγικών τομέων, οι οποίοι μπορούν να σπινθηροβολήσουν την ανάπτυξη, και 2) την ανάληψη μέτρων τόνωσης της επιχειρηματικότητας.

Στον σύγχρονο κόσμο και με δεδομένη την αποτυχία των αγορών από μόνες να αυτορυθμίζονται, όπως απέδειξε η σύγχρονη παγκόσμια οικονομική κρίση, αλλά και η αποτυχία ορισμένων τύπων κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία, η απόσυρση και η εμπλοκή του κράτους δεν είναι εναλλακτικές. Η κατάλληλη ερώτηση δεν είναι το «πόσο πολύ» αλλά το «τι είδους» παρεμβάσεις απαιτούνται από το κράτος στην οικονομία.

Οι διακυμάνσεις στην εμπλοκή του κράτους πρέπει να τοποθετούνται σε διάφορα πεδία. Αρχικά, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι η οικονομία θα εξειδικευτεί αποκλειστικά και μόνο σε τομείς που έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Διότι αυτό συνεπάγεται κίνδυνο ενασχόλησης της χώρας με παραγωγή προϊόντων χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Αντίθετα, το κράτος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες εξειδίκευσης της οικονομίας σε τομείς που παρέχουν προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει για την διευκόλυνση ανάπτυξης τέτοιων τομέων (όπως για παράδειγμα, ο τομέας της τεχνολογίας πληροφοριών). Το κράτος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα δημιουργήσουν

«συνομοσία ανάπτυξης» και θα διαχύσουν την εξέλιξη των επιθυμητών τομέων. Από μόνη της η αγορά και η ιδιωτική πρωτοβουλία, χωρίς κίνητρα και ενισχύσεις, δεν είναι βέβαιο εάν θα επικεντρωθεί σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας, οι οποίοι θα είναι ικανοί να δημιουργήσουν την λεγόμενη «συνομοσία ανάπτυξης»

Επίσης, σε τομείς όπου η οικονομία έχει συγκριτικά πλεονέκτημα, είναι απαραίτητο το κράτος να αναλάβει πρωτοβουλίες ώστε η οικονομία να συγκρατήσει στα όριά της (να αναλάβει) στάδια της παγκόσμιας αλυσίδας παραγωγής των προϊόντων, τα οποία στάδια έχουν υψηλή προστιθέμενη αξία (μάρκετινγκ, τυποποίηση, προώθηση, ειδικά εξαρτήματα υψηλής τεχνολογίας σε ανταλλακτικά αυτοκινήτων κ.α.).

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η προσπάθεια ενίσχυσης συγκεκριμένων κλάδων δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική, εάν δεν αλλάξει η νοοτροπία για το επιχειρείν. Το νέο αναπτυξιακό μοντέλο και οι λύσεις που παρέχουμε βασίζονται σε συγκεκριμένες προτάσεις για μια διαφοροποιημένη δομή της επιχειρηματικότητας. Αλλά και το αντίθετο, οποιαδήποτε προσπάθεια τόνωσης της επιχειρηματικότητας δεν μπορεί να ευδοκιμήσει και να παρέχει βιώσιμα οικονομικά αποτελέσματα εάν δεν προωθηθούν και συγκεκριμένοι τομείς στην ελληνική οικονομία και συγκεκριμένα στάδια παραγωγής στην παγκόσμια αλυσίδα παραγωγής των προϊόντων. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης πρέπει να έχει ως επίκεντρό του τη μικρομεσαία επιχείρηση (ΜΜΕ), εξετάζοντας τον ρόλο που ήδη διαδραματίζει η ΜΜΕ στις σύγχρονες οικονομίες, με βάση στατιστικών στοιχείων των εθνικών οικονομιών. Επίσης, θα εξετάσαμε τη συμβολή της ΜΜΕ στην εξέλιξη των οικονομικών δεικτών τόσο στην Ε.Ε. όσο και στην Ελλάδα. Σ' αυτό το πλαίσιο, προτείνουμε πολιτικές ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας.

Είναι γεγονός ότι βασικός σχεδιασμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της γενικότερης αναπτυξιακής ώθησης, αποτελεί η ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας. Με δεδομένο τα πρόσφατα συμπεράσματα ότι η επιχειρηματικότητα σε μεγάλο βαθμό «καλλιεργείται». Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες λόγω της στρέβλωσης που επικράτησε, είναι ανάγκη εκ θεμελίων να οργανώσουμε την ελληνική οικονομία. Γι' αυτό τον λόγο, δίνουμε έμφαση αρχικά σε πρωτοβουλίες τόνωσης του επιχειρείν. Τέτοιες πρωτοβουλίες μπορούν να υποδεχθούν δημιουργικά οποιοσδήποτε μετέπειτα προσπάθειες προώθησης στρατηγικών τομέων

της οικονομίας. Άρα, λοιπόν, το αναπτυξιακό κράτος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες βασισμένες σε βασικούς πυλώνες, εκ των οποίων αναλύουμε δυο, την τόνωση της επιχειρηματικότητας και την παροχή κατεύθυνσης στο ιδιωτικό τομέα σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας.

Συνολικά, η θεωρία των οικονομικών κρίσεων, σε συνδυασμό με τη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης συνεισφέρει στην ερμηνεία και διάγνωση των αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης και κατά συνέπεια στη δημιουργία πολιτικών αντιμετώπισής της, μέσω ενός θεωρητικού υποδείγματος, το οποίο εφαρμόζεται στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

Αρθρογραφία – Βιβλιογραφία

Βιβλία

Ελληνόγλωσσα Βιβλία

1. Aglietta, M. (2009), Η οικονομική Κρίση, Αθήνα: Πόλις.
2. Begg, D. et. al. (1998), Εισαγωγή στην οικονομική, Αθήνα: Κριτική.
3. Boyer, R. (1988), Η θεωρία της ρύθμισης: κριτική ανάλυση, Αθήνα: Εξάντας.
4. Cohn, T. (2009), Διεθνής πολιτική οικονομία, Αθηνά: Gutenberg.
5. Demange, G. (2010), Τεχνικές της Χρηματοοικονομικής: οι παρεκκλίσεις στο Askenazy, P., Daniel C. (ed), Οικονομική κρίση: αίτια και προοπτικές, Αθήνα: Πόλις.
6. Freeman, C. and Perez, C., (1991), Διαρθρωτικές κρίσεις προσαρμογής: οικονομικοί κύκλοι και η επενδυτική συμπεριφορά στο Γιαννίτσης, Α. (ed), Οικονομική Θεωρία και Τεχνολογία, Αθήνα: Gutenberg.
7. Galbraight, J.K. (1987), Ταξίδι στον χρόνο της οικονομίας, Αθήνα: Κάκτος.
8. Galbraight, J.K. (2000), Το μεγάλο κραχ του 1929, Αθήνα: Λιβάνη
9. Galbraith, J. K. (2009), Οικονομική ιστορία. Μια συνοπτική ιστορία, Αθηνά: Λιβάνης.
10. Gilpin, R. (2000), Η πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων, Αθήνα: Gutenberg.
11. Gilpin, R. (2002), Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η παγκόσμια οικονομία τον 21^ο αιώνα, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
12. Keynes, J. M. (2001), Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης Του Τόκου και του Χρήματος, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
13. Krugman, P. (2009), Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης, Αθήνα: Καστανιώτη.
14. Krugman, P. (2011), Τέλος στην ύφεση, τώρα!, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.

15. Krugman, P., Wells, R. (2009), Μακροοικονομική, Αθήνα: Επίκεντρο.
16. Mankiw, G. (2000), Μακροοικονομική θεωρία, Μετάφραση Ν. Σταματάκης, Αθήνα: Gutenberg.
17. McCallum, B. (2002), Νομισματική θεωρία και πολιτική, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
18. Orleans, A. (2010), Από την ευφορία στον πανικό στο Askenazy, P., Daniel C. (ed), Οικονομική κρίση: αίτια και προοπτικές, Αθήνα: Πόλις.
19. Paxton, R. (2006), Η ανατομία του φασισμού, Μετάφραση Χαλμούκου Κ., Αθήνα: Κέδρος.
20. Ragot, X. (2010), Από τη χρηματοπιστωτική κρίση στην κρίση της παγκόσμιας οικονομίας. στο Askenazy, P., Daniel C. (ed), Οικονομική κρίση: αίτια και προοπτικές, Αθήνα: Πόλις.
21. Rima, I. (2002), Ιστορία της οικονομικής ανάλυσης, Αθήνα: Gutenberg.
22. Smith, A. (1999/1776), Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών, Αθήνα: Παπαζήση.
23. Soros, G. (2008), Η οικονομική κρίση του 2008 και η σημασία της, Αθήνα: Λιβάνης.
24. Stiglitz, J. (2003), Η μεγάλη αυταπάτη, Αθήνα: Λιβάνης.
25. Sweezy, P. (2004), Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, Αθήνα: Gutenberg.
26. Thirlwall, A. (2001), Μεγέθυνση και Ανάπτυξη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
27. Αλεξιάκης, Χ., Ξανθάκης, Μ. (2008), Συμπεριφορική χρηματοοικονομική», Αθήνα: Σταμούλης.
28. Βαρσακέλης, Ν. et. al. (2010), Αυτοδιοίκηση και επιχειρηματικότητα, πολιτικές για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, Ζυγός: Θεσσαλονίκη.
29. Βατικιώτης, Λ. (2010), Σαράντα αδιέξοδα χρόνια: Η μετάσταση στην Ελλάδα μιας χρόνιας και δομικής κρίσης, *(ed) Ο χάρτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
30. Δουράκης, Γ. (2010), Νέες μορφές οργάνωσης, Αθήνα: Παπαζήσης.

31. Καραβίτης, Ν. (2008), Δημόσιο χρέος και έλλειμμα, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
32. Καραμούζης, Ν. (2011), Από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση στην ελληνική δημοσιονομική εκτροπή και την κρίση της Ευρωζώνης: οι προκλήσεις για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, Αθήνα: Λιβάνης.
33. Κότιος, Α., Παυλίδης, Γ. (2012), Κρίσεις του συστήματος ή της πολιτικής?, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Rosili.
34. Λιαργκόβας, Π., Ρεπούσης, Σ. (2011), Κρίση, δανεισμός και χρεοκοπία: ελληνικές και διεθνείς εμπειρίες, Αθήνα: Παπαζήσης
35. Μακεδόνας, Κ. (2002), Διεθνές εμπόριο, η πολιτική οικονομία των διεθνών οικονομικών σχέσεων, Αθήνα: Εκδόσεις ΕΛΛΗΝ.
36. Νούλας, Α. (2006), Αγορές Χρήματος και Κεφαλαίου, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακές εκδόσεις.
37. Πετράκης, Π. (1996), Επενδυτικά κίνητρα για τις Μ.Μ.Ε., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
38. Ράπανος, Β. (2008), Οικονομική θεωρία και δημοσιονομική πολιτική: οι δημοσιονομικοί θεσμοί στην Ελλάδα, στο Γιανντσης Τ. (ed) Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
39. Ρέππας, Π. (1991), Οικονομική ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγικές, Αθήνα: Παπαζήση.
40. Ρουκανάς Σ. (2008), Οικονομική Θεωρία και Ανάπτυξη υπό το Πρίσμα της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, Κομοτηνή: ΔΠΘ.
41. Σκλιάς, et. ΑΙ (2012), Η Πολιτική των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σχέσεων, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
42. Τράπεζα της Ελλάδας, (2009), Η κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδας
43. Τσουλφίδης, Λ. (2004), Ιστορία οικονομικής θεωρίας και πολιτικής, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

44. Τσουλφίδης, Λ. (2009), Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
45. Χατζηκωνσταντίνου, Γ., Γωνιάδης, Η. (2009), Επιχειρηματικότητα και καινοτομία. Από την ίδρυση στην διοίκηση και καινοτομία, Αθήνα: Gutenberg

Ξενόγλωσσα Βιβλία

46. Acharya, A. (1998), Beyond Anarchy: Third World Instability and International Order after the Cold War in Neuman, G.S (ed), International Relations Theory and the Third World, New York: St. Marin's Press.
47. Audretsch, D. (2007), The Entrepreneurial Society, New York: Oxford University Press
48. Akerlof, G., Shiller, R. (2009), Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism, Princeton: Princeton University Press.
49. Amsden, A. (1989), Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization, Oxford: Oxford University Press.
50. Audretsch, D. (2007), The Entrepreneurial Society, New York: Oxford University Press.
51. Baldwin, D. (1985), Economic Statecraft, Princeton: Princeton University Press.
52. Baldwin, D. (1993), Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate, New York: Columbia University Press.
53. Blaug, M. (1997), Economic theory in retrospect, Cambridge: Cambridge university press.
54. Chandrasekhar, C.P. (2005), Alexander Gerschenkron and Late Industrialization, in Jomo K.S. (ed.), The Pioneers of Development Economics: Great Economists on Development, London: Zed Books.

55. Claessens, S., Kose A. (2013), Financial Crises: Explanations, Types, and Implications, in Claessens, S. Kose, A. Laeven, F. and Valencia F. (eds.), Financial Crises, Consequences, and Policy Responses, IMF Publications.
56. Das, U. et. al. (2009), Sovereign default risk and private sector access, in Braga C. and Domeland D. (ed), Debt relief and beyond: Lessons learned and challenges ahead, Washington: The World Bank.
57. Dauten, C., Valentine, L. (1968), Business cycles and forecasting, Cincinnati: South-western Publication.
58. Deakins, D., Freel, M. (2009), Entrepreneurship and Small firms, London: McGraw Hill Education
59. Evans, P. (2003), States and industrial transformation, in Goddard C. Roe et. al. (ed), International Political Economy: State-Market relations in an changing global order, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
60. Fine, B. (1982), Theories of capitalist economy, London: Edward Arnold
61. Fine, B., Lapavistas, C., Pincus, J. (2001), Development Policy in the Twenty – first Century. Beyond the post -Washington consensus, London: Routledge
62. Flood, R., Garber P. (1984a), Speculative bubbles, speculative attacks, and policy switching, USA: MIT Press.
63. Freeman, C. and Perez, C., (1991), Structural crises of adjustment, in Dosi, G., Freeman, C., Nelson, R., Silverberg, G., Soette (eds), London: Printer Publishers.
64. Friedman, M., & Schwartz, A. J. (2008), A monetary history of the United States, 1867-1960, USA:Princeton University Press.
65. Garnaut, R. (1998), The East Asia Crisis, in McLeod, R., R. Garnaut (eds), East: Asia in Crisis: From being a miracle to needing one?, London: Routledge.
66. Gerschenkron, A. (1962), Economic Backwardness in Historical Perspective, Massachusetts: Harvard University Press.
67. Gill, R., Law, D. (1988), The global political economy perspectives, problems and policies, Baltimore: The John Hopkins University Press.

68. Gowan, P. (1999) *The global gamble : Washington's Faustian bid for world dominance*, London : Verso.
69. Haberler, G. (1960), *Prosperity and depression: a theoretical analysis of cyclical movements*. London: Allen & Unwin.
70. Hay, C. (2005), *Globalization's impact on states*, in Ravenhill, J. (ed.), *Global Political Economy*, Oxford: Oxford University Press.
71. Helleiner, E. (2005), *The evolution of international monetary and financial system* in Ravenhill, J. (ed), *Global Political economy*, N. York, Oxford University Press.
72. Hirschman, A. (1980) *National power and the structure of foreign trade*, Berkeley: University of California Press.
73. Howard, S. (1991), *The business cycle. Growth and crisis under capitalism*, New Jersey: Princeton University Press.
74. Kaplinsky, R. (2003), *How can agricultural commodity producers appropriate a greater share value chain incomes?* In Sarris, M., Hallam, D., *Agricultural commodity markets and trade: New approaches to analyzing market structure and instability*, Cheltenham: Edward Elgar.
75. Kapstein, E. (1994) *Governing the global economy, international finance and the state*, Massachusetts: Cambridge. USA: Harvard university press.
76. Kenedy, P. (1987), *The rise and fall of great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House.
77. Keohane, R. (1986), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press.
78. Kharas, H. et. al. (2001), *An analysis of Russia's 1998 meltdown: fundamentals and market signals* in Brainard, W., Perry, G. (ed), *Brooking papers on Economic Activity*, Washington: The Brooking Institution.
79. Kiely, R. (2007), *The new political economy of development*, New York: Palgrave Mackmillan.
80. Kindleberger, C. (1978), *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. New Jersey: Macmillan.

81. Knight, F. (1921), *Risk Uncertainty and profit*, Chicago: Univ. of Chicago Press.
82. Knoop T. (2008), *Modern financial macroeconomics. Panics, crashes and crises*, Oxford: Blackwell publishing.
83. Knoop, T. (2004), *Recessions and Depressions. Understanding business cycles*, London: Praeger.
84. Kohli, A. (2004), *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*, Cambridge: Cambridge University Press.
85. Krugman, P., Obstfeld, M., Melitz, M., (2012), *International Economics: Theory & Policy*, Berkeley: University of California.
86. List, F. (1885) *The National System of Political Economy*, translated by Sampson S. Lloyd (London: Longmans, Green, and Co.) (Translation of Friedrich List [1841], *Das nationale System der Politischen Ökonomie*.)
87. Luedde-Neurath, R. (1986), *Import Controls and Export-Oriented Development: A Reassessment of the South Korea Case*, London: Westview Press.
88. Machiavelli, N. (1984), *The Prince*, USA: Aristeus Books.
89. Martinussen, J. (1997), *Society, State and Market: a guide to competing theories of Development*, London: Zed Books.
90. Millet, D., Toussaint, E. (2004), *Who owes who? 50 questions about world debt*, N.Y: Zed Books.
91. Milward, B. (2000), *What is structural adjustment?* in the G. Mohan, E. Brown, B. Milward, A. B. Zack-Williams (eds), *Structural adjustment: theory, practice and impacts*, London: Routledge.
92. Pauly, L. (2005), *The political economy of international financial crises in S. Ravenhill (ed), Global political economy*, N. York: Oxford University Press.

93. Pinto B., Prasad M. (2009), Lessons from market-access countries on public debt sustainability and growth, in Braga C., Domeland D. (ed), Debt relief and beyond: Lessons learned and challenges ahead, Washington : The World Bank.
94. Reinhart, C., M., Rogoff, K. (2009a.), This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly, Princeton: Princeton University Press.
95. Roberston, M. (1979), The economic explanation of inflation, in Hirsch, F., Goldthorpe, J. (ed), The political economy of inflation, Oxford: Wiley-Blackwell.
96. Rodrick, D. (2006), Industrial development: stylized facts and policies, in U.N. (ed), Industrial development for the 21st century: sustainable development perspectives, N.Y.: U.N.
97. Rueschemeyer, D., Evans, P. (1985), The state and economic transformation: toward an analysis of the conditions Underlying Effective intervention in Peter E. et. al (ed), Bringing the state back in, Cambridge: Cambridge University press.
98. Ruggie, J.G. (1983), International regimes, transaction and change: embedded liberalism in the postwar economy order in Kranser, D.S. (ed) International regimes, Ithaca: cornell university press.
99. Schumpeter, J. (1934), The Theory of economic development, Harvard University Press, Boston.
100. Schumpeter, J. (1943), Capitalism, socialism and democracy, New York: Harper and Row.
101. Senghaas, D. (1985), The European experience. A historical critique of development theory, New Hampshire: Berg Publishers.
102. Shafaeddin, M. (2005), Friedrich List and the Infant Industry Argument, in Jomo KS (ed.), The Pioneers of Development Economics, London: Zed.
103. Shiller, R. (2000), Irrational Exuberance, Princeton: Princeton University Press.
104. Shiller, R. (2003), The New Financial Order: Risk in the 21st Century, Princeton: Princeton University Press.

105. Shiller, R. (2008), *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about it*, Princeton: Princeton University Press.
106. Simon, D. (2002), Neoliberalism, structural adjustment and poverty reduction strategies, in V. Desai and R. Potter (eds), *The companion to development studies*, London: Arnold.
107. Skidelsky, R. (2009), *Keynes: the return of master*, Allen Lane, London: Penguin Books.
108. Skocpol, T. (1985), Bringing the state back in, in Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T., (ed), *Strategies of analysis in current research* Cambridge: Cambridge University Press.
109. Toussaint, E. (1999), *Your money or your life, the tyranny of global finance*, London: Pluto press.
110. Toye, J. (1993), *Dilemmas of Development*, London:Rutledge.
111. Udaibir, D., Papaioannou, M., Trebesch, C. (2009) Sovereign default risk and private sector access to capital in emerging markets, in Carlos, P. B. (ed) *debt relief and beyond, lessons learned and challenges ahead*, Washington: The world bank.
112. Wade, R. (1990), *Governing the Market, Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization* Princeton: Princeton University Press.
113. Wallerstein, I. (1974), *The Modern World System I: Capitalist agriculture and the origins of the European World-Economy in the sixteenth Century*. New York: Academic Press.
114. Waltz, N. (1979), *Theory of international politics*, Reading: Addison Welsey.
115. Watkins, K. (2002), *Rigged Rules and Double Standard: trade globalization and the fight against poverty*, London : Oxfam.
116. Weiss, L. (1998), *The myth of the powerless state*, N.Y: Cornell University Press.

117. Willis, K. (2005), *Theories and Practices of development*, London: Routledge
118. Wolf, M. (2004), *Why globalization works?*, USA: Yale University Press
119. Wolfson, M. (1994), *Financial Crises: Understanding the Postwar Experience*, N.Y: M.E. Sharpe.
120. Woodward, D. (1992), *Debt and adjustment: an introduction*, London: Pinter publishers.

Επιστημονικά άρθρα

Ελληνόγλωσσα

1. ICAP, (2005), Κλαδική μελέτη κλάδου κλωστοϋφαντουργίας.
2. Αναστασάτος, Τ. (2008), Η επιδείνωση του ελληνικού ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών: Αίτια, επιπτώσεις και σενάρια προσαρμογής, *Οικονομία και αγορές*, Eurobank Vol.2: (6).
3. Αναστασάτος, Τ. (2009), Προς ένα νέο Ελληνικό αναπτυξιακό πρότυπο: επενδύσεις και εξωστρέφεια, *Eurobank Research Οικονομία και Αγορές*.
4. Γκιώνης, Ι. (2009), Η χρηματοοικονομική κρίση και η νέα Ευρώπη, *Οικονομίας & Αγορές*, Τόμος IV, Τεύχος 4.
5. Δαβραδάκης, Μ. (2011), Ελληνικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και δανειακή χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα, *Διεύθυνση οικονομικών μελετών και προβλέψεων Eurobank EFG*.
6. Καραγιαννίδου, Α. (2010), Συμπεριφορική χρηματοοικονομική, διπλωματική εργασία στο Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής.
7. Κωνσταντακοπούλου, Ι. (2012), Διαχρονική πορεία του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις 2010/12.

8. Μαγούλιος, Γ. (2011), Αιτίες της Ελλειμματικότητας του Εμπορικού Ισοζυγίου της Ελλάδας ανακοίνωση στο 11th International Conference of the Economic Society of Thessaloniki, Global Crisis & Economic Policy, 2011.
9. Παπαδημητρίου, Π., Χατζηγιαννάκης, Γ. (2010), Δημοσιονομική κατάσταση στην Ελλάδα: Φταίμε τελικά για όλα. Πρακτικά συνεδρίου International conference on international Business, 2010 Thessaloniki.
10. Σαμπανιώτης, Θ. (2010), Η περίπτωση της Αργεντινής: Αίτια της χρεοκοπίας του 2001 & σύγκριση με Ελλάδα, Οικονομίας & Αγορές, Τόμος V, Τεύχος 3
11. Σιδηρόπουλος, Μ., Βαρσακέλης, Ν., Γωνιάδης, Η., Γαλατσίδας, Γ. (2013), Εργαστήρι Νεανικής Επιχειρηματικότητας.
12. Σκλιάς, et. al, (2011), Ο παράγοντας της «μαζικής ψυχολογίας» στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και τρόποι πρόληψης. International conference on international business, 2011, Θεσσαλονίκη 19-21 Μαΐου.
13. Σκλιάς, Π. et. al. (2013), Η πολιτική και θεσμική ανάπτυξη στην Ελλάδα και η ελληνική κρίση. International conference on international business, 2011, Θεσσαλονίκη 19-21 Μαΐου.
14. Συμιγιάννης, Θ., Γ. Χονδρογιάννης (2009), Τιμές κατοικιών: η πρόσφατη ελληνική εμπειρία στο Αγορές Ακινήτων: Εξελίξεις και Προοπτικές, Ομιλίες Ημερίδας 29 Απριλίου, Τράπεζα της Ελλάδος, Τεύχος 8, Δεκέμβριος.
15. Χαρδούβελης, Γ. (2009), Η χρηματοοικονομική κρίση και το μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας, Eurobank EFG Economic Research: Η κρίση του 2007-2009: Τα αίτια, η αντιμετώπιση και οι προοπτικές, Vol. 4: (8), 19-43
16. Χαρδούβελης, Γ. (2011a), Η ελληνική ευρωπαϊκή κρίση και η νέα αρχιτεκτονική της ευρωζώνης, Οικονομία και αγορές τόμος νι τεύχος 2.

Ξενόγλωσσα

17. Acemoglu, D. (2009), The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics, CEPR, Policy Insight No. 28. 1450-2889 Issue 7.

18. Aghion, et. al., (2001), Currency crises and monetary policy in an economy with credit constraints, *European Economic Review*, Vol. 45: 1121–1150.
19. Aguiar, M., Gita, G. (2006), Defaultable Debt, Interest Rates and the Current Account, NBER Working Papers 10731, National Bureau of Economic Research, Inc.
20. Arghyrou M., Tsoukalas, J. (2010), The Greek debt crisis: Likely causes, mechanism and outcomes, CESifo Working Paper No. 3266.
21. Babb, S. (2005), The social consequences of structural adjustment: Recent Evidence and Current Debates, *Annual Review of Sociology*, Vol. 31: 199-222.
22. Baily, et. al. (2008), The origins of the financial crisis, initiative on business and public policy at Brookings, fixing finance series, paper 3.
23. Beenstock, M., Ilek, A. (2010), Wicksell's Classical Dichotomy: Is the natural rate of interest independent of the money rate of interest?, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 32: (1), 366-377.
24. Bernanke, B. (1983), Non-Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression, *The American Economic Review*, Vol.73: (3), 257-276.
25. Best, J. (2007), Legitimacy Dilemmas: the IMF's pursuit of country ownership, *Third World Quarterly* 40: (5), 33-42.
26. Bikhchandani, D., Hirshleifer, D., Welch, I. (1998), Learning from the behaviour of others: Conformity, Fads and Informational Cascades, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 12: (3), 151-170.
27. Bird, G. (2004), Growth, poverty and the IMF, *Journal of International Development*, Vol. 16: (4), 621-636.
28. Blanchard, O. (2000), What do we know about macroeconomics that Fisher and Wicksell did not?, NBER Working Paper No. 7550.
29. Boianovsky, M. (2011) Wicksell on the American crisis of 1907, *Journal of the history of economic thought*, Vol.33: (2), 173-185.

30. Bottke, P., Coyne, C. (2010), The debt-inflation cycle and the global financial crises, *Global Policy*, Vol. 2: (2) 184-189.
31. Boysen-Hogrefe, J., Aßmann C. (2010), Determinants of government bond spreads in the Euro Area-in good times as in bad, Kiel Working Paper 1548.
32. Bresser-Pereira, (2010), The 2008 financial crisis and Neoclassical economics, *Brazillian Journal of Political Economy*, Vol.30:(1), 3-26.
33. Brody, A. (1999), A long monetary swing, *Economic Systems Research*, Vol.11: (2), 127-138.
34. Bullard, N., Bello, W., & Mallhotra, K. (1998), Taming the tigers: the IMF and the Asian crisis, *Third World Quarterly*, Vol. 19: (3), 505-556.
35. Caballero, R., Krishnamurthy, A. (2009), Global Imbalances and Financial Fragility, NBER Working Paper No. 14688.
36. Caginalp, G., Porter, D. and Smith, V. (2001), Financial Bubbles: Excess Cash, Momentum, and Incomplete Information, *Journal of Psychology and Financial Markets*, Vol. 2 (2): 80-99.
37. Cai, J., Cherny, K., Milbourn, T. (2010), Compensation and Risk Incentives in Banking and finance, Instituto Einaudi, Research Paper.
38. Camerer, C. (1989), Bubbles and fads in asset prices, *Journal of Economic Surveys*, Vol. 3: (1), 1-39.
39. Camerer, C., Lovallo, D. (1999), Overconfidence and Excess Entry: An Experimental approach, *The American Economic Review*, Vol. 89: (1), 306-318.
40. Caporale, et. al. (2008), Herding behaviour in extreme market conditions: the case of the Athens Stock Exchange, *Economics Bulletin*, Vol. 7: (17) 1-13.
41. Cecchetti, S. et. Al. (2011), The real effect of debt, Bank for international settlements, working paper No 352.
42. Centre for Economic Policy Research, (1998), Asset bubbles, domino effects and 'lifeboats' : elements of the East Asian crisis, Discussion Papper No 606.

43. Chang, H (1993), The Political Economy of Industrial Policy in Korea, Cambridge Journal of Economics, Vol.17: (2), 131-157
44. Chang, H. (2003), Kicking away the ladders: Development strategy in historical perspective, Anthem Press, New York.
45. Chang, H. (2008), Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism, London: Bloomsbury.
46. Christodoulakis, N. (2009), Ten years of EMU: convergence divergence and new policy priorities, LSE, The Hellenic Observatory, Greece Paper No 22.
47. Cleveland, M. (2009), George Wicksell and Gaffney: a three-factor model of the boom and bust cycle, International Journal of Social Economics, Vol. 36: (4) 412-427.
48. Cogou, M. (1973), The fall in the rate of profit and the theory of accumulation, International journal of Political Economy, Vol. 17: (2), 54-74.
49. Corbett, A.C. (2005), Experiential learning within the process of opportunity identification and exploitation, Entrepreneurship Theory and Practice Vol. 29: (4), 373-397.
50. Crisp, B. F. and Kelly, M. J. (1999), The Socioeconomic Impacts of Structural Adjustment, International Studies Quarterly, Vol. 43: (3), 533–552.
51. Crotty, J. (2009), Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the new financial architecture, Cambridge Journal of Economics Vol. 33: 563–580
52. De Grauwe, P. (2008), The banking crisis: causes, consequences and remedies, CEPS Policy brief, No 178.
53. Diaz, A. (1985), Good-bye financial repression, hello financial crash, Journal of development economics, Vol. 19: (1-2), 1-24.
54. Dida, B., Grossman H.I. (1988), The theory of rational bubbles in stock prices, The Economic Journal, Vol. 98: (392), 746-754.
55. EEAG, (2011a) The EEAG Report on the European Economy, A New Crisis Mechanism for the Euro Area”, CESifo, Munich 2011, chapter 2, pp.71-96.

56. EEAG, (2011b) The EEAG Report on the European Economy, Greece, CESifo, Munich 2011, chapter 3, pp.95-125.
57. Evans, P. (2008), In Search of The 21st Century Developmental State, Working paper 4 Center for Global Political Economy University of Sussex.
58. Farel, D. et. al. (2008), Long Term trends in the global capital markets, The McKinsey Quarterly.
59. Feldstein, M. (2007) Housing credit market and the business cycle, NBER WP Series No 13471.
60. Flood, R. and Hodrick, R. (1990), On testing for speculative bubbles, The Journal of Economic Perspective , Vol. 4: (2), 85-101.
61. Flood, R., Garber, P. (1984b), Collapsing Exchange rate regime, Journal of International Economics, Vol. 17: (1-2), 1-13.
62. Fostel, A., Kaminsky, G. (2007), Latin America's access to international capital markets: good behaviour or global liquidity? NBER Working Paper 13194, National Bureau of Economic Research.
63. Furceri, D., Mouragane, A. (2009), The Effect of Financial Crises on Potential Output: New Empirical Evidence from OECD Countries, OECD Economics Department, Working Paper No. 699.
64. Gelos, et. al. (2004), Sovereign borrowing by developing countries: what determines market access? IMF Working Paper 04/221, IMF Washington, DC.
65. Geroski, P. (1995), What do we know about entry?, International journal of industrial organization, Vol. 13: (4), 421-440.
66. Gibson, H. et. al. (2010), The Greek financial crisis: growing imbalances and sovereign spreads, Working Paper No 24, Athens: Bank of Greece.
67. Gilbert, B. et al. (2004), The emergence of entrepreneurship policy, Small Business Econimcs, Vol.22: 313-323
68. Goldsmith, A. (1995), The State, The Market and Economic Development: A Second Look at Adam Smith in Theory and Practice, Development and Change, Vol. 26: (4), 633-650.

69. Grieco, J. (1987), State anarchy and cooperation: a realist critique of neoliberal theory, Duke University programme in international political economy, Working Paper No.10.
70. Hagemann, H. (2001), Wicksell's new theory of crises: an introduction, *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 12: (3), 331-334.
71. Hawtrey R.G. (2011) London and the trade cycle, *The American Economic Review* Vol. 19: (1), 69-77.
72. Hoffmann, S. (1970), International organization and the international system, *international organization*, Vol. 24: (3), 389-413.
73. Jorda, O. et. al (2011), Financial Crises, credit booms and external imbalances: 140 Years of Lessons, NBER Working Paper No 16567.
74. Katsimi, M., Moutos, T. (2010), EMU and the Greek crisis: The political economy perspective, *European journal of political economy*, Vol. 26: (4), 568-576.
75. Killick, T. (1995), Structural Adjustment and Poverty Alleviation: An Interpretative Survey, *Development and Change*, Vol. 26: (2), 305-331.
76. Kollmann, R., Malherbe, F. (2011), International Financial Contagion: the Role of Banks, ECARES Working Paper, No 1.
77. Kotz, D. (2009), The financial and economic crisis of 2008: a systemic crisis of Neoliberal capitalism, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 41: (3), 305-317.
78. Krugman, P. (1979), A model of balance of payments crises. *Journal of money credit and banking*, Vol. 11: (3), 311-325.
79. Krugman, P. (1999), Balance sheets, the transfer problem and financial crises, *International Tax and Public Finance*, Vol. 6: (4), 459-472.
80. Krugman, P. (1987), Is free trade passe, *Economic Perspectives*, Vol. 1: (2), 131-144
81. Laidler, D. (1998), More on Hawtrey, Harvard and Chicago, *Journal of economic studies*, Vol. 25: (1), 4-16.

82. Lazaretou, S. (2003), Greek monetary economics in retrospect: the adventures of the Drachma. Working Paper No.2 Bank of Greece.
83. Lemmen, J. and Goodhart, C. (1999), Credit risks and European government bond markets: a panel data econometric analysis, *Eastern Economic Journal* Vol. 25: (1), 77-107.
84. Levi-Faur, D. (1997), Friedrich List and the political economy of the Nation State, *review of international political economy*, 4: (1), 154-178.
85. Lonning, I. (2000) Default Premia on European Government Debt, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 136: (2), 259-283.
86. Low, M. & MacMillan, I. (1988), Past research and future challenge, *Journal of Management*, Vol. 14: (2), 139-161.
87. Malliaropoulos, D. (2010), How much did competitiveness of the Greek economy decline since EMU entry? *Economy and Markets Eurbank EFG*, Vol. 5: (4), 1-16.
88. Malliaropoulos, D. (2011), Competitiveness, External deficit and external Debt of the Greek Economy, *Economy and Markets* Vol.6: (7), 1-14.
89. Minsky, H. (1982), Can "It" Happen Again: Essays on instability and finance?, *Journal of economic issues*, Vol. 18: (4).
90. Mody, T., Jung, Y. K. (2001) Modelling fundamentals for forecasting capital flows to emerging markets, *International journal of finance and economics*, Vol. 6: (3) 201-216.
91. Montiel, P., Reinhart, C. (1999), Do capital controls and macroeconomic policies influence the volume and composition of capital flows? Evidence from 1990, *Journal of international money and finance*, Vol. 18: (4) 619-65.
92. Murphy, L., Atana, D., & Navajas, F. (2003). Argentine Economic Crisis, *The Cato Journal*, Vol. 23:(1), 23-28.
93. Obstfeld, M., Rogoff, K. (2009), Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of common causes, *CEPR Discussion Paper No. DP7606*.

94. OECD, (2012), Financial Contagion in the era of globalised banking, OECD Economics Department Policy Note, No. 14
95. Ortega-Argilés, R., Brandsma, A. (2009) EU-US differences in the size of R&D intensive firms, JRC-IPTS Working Papers on Corporate R&D and Innovation 2009-2, Institute of Prospective Technological Studies, Joint Research Centre.
96. Oye, K.A. (1986), Explaining cooperation under anarchy: Hypotheses and strategies, *World Politics*, Vol. 38: (1), 1-24.
97. Perroti et. al., (1998), sustainable public finances, CEPR Discussion paper No.1781.
98. Perry, G. E., Servén, L. (2003), The anatomy of a multiple crisis: why was Argentina special and what can we learn from it?, World Bank Policy Research Working Paper No.3081.
99. Poterba, J., Summers, L. (1988), Mean Reversion in Stock Prices: Evidence and Implications, NBER Working Paper No. 2343.
100. Reinhart, C., M., Rogoff, K. (2010), From Financial crash to debt crash. NBER Working Paper No.15795.
101. Reinhart, C., M., Rogoff, K. (2009b.), The Aftermath of Financial Crises., *American Economic Review*, Vol.99: (2), 466-472.
102. Rodrik, D. (1994), Getting Interventions Right: How South Korea and Taiwan Grew Rich, NBER Working Paper No. 4964.
103. Roukhanas S. (2013): The political economy of the Greek crisis, ICIB Conference 2013 May, Thessaloniki.
104. Samitas, A., Kenourgios, D. (2005), Entrepreneurship, small and medium size business markets and European Economic Integration, *J. Policy Model*, Vol.27: 363-374
105. Securities and Exchange Commission, (2008), “Proposed Rules for Nationally Recognized Statistical Rating organizations, No 34.

106. Shafaeddin, M. (1998), How did developed countries industrialize? The history of trade and industrial policy: the case of Great Britain and USA, UNCTAD Discussion Paper 139.
107. Shiller, R. (2001), Bubbles, Human Judgement and Expert Opinion, *Financial Analyst Journal*, Vol. 58: (3), 18-26.
108. Silva, E.G., Teixeira, A.C. (2008) Surveying structural change: seminal contributions and a bibliometric account, *structural change and economic dynamics*, Vol. 19: (4), 273-300.
109. Sklias P. and Maris G.,(2012) Reassessment of the OCA criteria in the Euro area: the case of Greece, *Monetary Economics and Finance*, Vol. 5: (2), 124-138.
110. Sklias P., Galatsidas G., (2010), The Political Economy of the Greek Crisis: Roots, Causes and Perspectives for Sustainable Development, *Middle Eastern Finance and Economics*, Vol. (7), 166-177.
111. Sklias, P. (2013), The political economy of the EU governance, ICIB Conference 2013 May, Thessaloniki.
112. Sklias, P., Maris G. (2013), The political dimension of the Greek financial crisis, *Perspectives on European politics and society*, Vol.14: (1), 144-164.
113. Solow R. (1956), A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, Vol.70: (1), 65-94.
114. Storey, A. (2000), The World Bank, neo-liberalism, and power: discourse analysis and implications for campaigners, *Development in Practice*, Vol. 10: (3-4), 361-370.
115. Sweezy, M.P. (1943), Professor Schumpeter's Theory of Innovation, *The Review of Economic Statistics*, Vol.25: (1), 93-96.
116. Syrquin, M. (2007), Kuznets and Pasinetti on the study of structural transformation: never the Twain shall meet? ICER, Working Paper No.46.
117. Szymanski, A. (1984), Productivity growth and capitalism stagation *Science and Society*, Vol. 48: (3), 295-322.

118. Taylor, P., Sarno, L. (1997) Capital flows to developing countries long and short terms determinants, *World bank economic review*, Vol. 11: (3), 451-70.
119. UNIDO, (2009), Structural change in the world economy: main features and trends, Research and statistics branch, Working Paper No.24.
120. Van Praag, M., Versloot, P. (2007), What is the value of entrepreneurship? A review of recent research, *Small Business Economics*, Vol. 29: 351-382
121. Wade, H. (2003), What Strategies Are Viable For Developing Countries Today? The World Trade Organization And The Shrinking Of "Development Space". *Review of International Political Economy*, Vol. 10: (4), 621-644.
122. Weber, A. et. al. (2008), How useful is the concept of the natural real rate of interest for monetary policy? *Cambridge Journal of Economics*, Vol.32: (1), 49-63.
123. Weisskopf, T. (1979), Marxian crisis theory and the rate of profit in the postwar US economy, *Cambridge journal of economics*, Vol.3: (4), 341-378.
124. Weisskopf, T. et. al. (1985), Two views of capitalist stagnation: underconsumption and challenges to capitalist control. *Science and society* 3.
125. Whalen, P. (2008), The Subprime crisis-cause, effect and consequences, *Network Financial institutes Policy Brief 2008-PB-04*.
126. Wicksell, K. (2001), A new theory of crises, translated by Homolka V., *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol.12: (3), 335-342.
127. Williamson, J. (2000), What should the World Bank think about the Washington Consensus?, *The World Bank Research Observer* Vol.15: (2), 251-264.
128. Yaffe, D. (1973), The Marxian theory of crisis, capital and the state. *Economy and Society*, Vol. 2: (2), 131-163.

Πηγές Διαδίκτυο

Ελληνόγλωσσες

1. INPRECOR, (2011), Η προσφυγή της Μεγάλης Βρετανίας στο ΔΝΤ, στο:<http://www.inprecor.gr/index.php/archives/134334> , [Retrieved Απρίλιος 19, 2012].
2. Αρλαπάνου, Ε., Τσαχαράκης Κ. (2012), Το χρονικό της Ελληνικής κρίσης 2009-2012. Ημερησία: διαθέσιμο στο: <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26509&subid=2&pubid=112935188>, [Retrieved Νοέμβριος 19, 2013].
3. Δουράκη, Γ. (2011), Παγκόσμια οικονομική κρίση και οικονομικές πολιτικές: Επιστροφή του John Maynard Keynes; 11th International Conference of the Economic Society of Thessaloniki, “Global Crisis & Economic Policy”, 2011, στο: <http://www.polsci.auth.gr/content/dourakis/5.pdf>, [Retrieved Ιούλιος 9, 2012].
4. Επίλεκτος Κλωστοϋφαντουργία (2008), διαθέσιμο στο <http://www.stiafilco.com/gr/index.asp>, [Retrieved Αύγουστος 19, 2012].
5. Επιτροπή κεφαλαιαγοράς, (2007), διαθέσιμο στο: <http://www.cysec.gov.cy/Downloads/Investors/Publications/2007/EK%202-2007%20%20%CE%A4%CE%BF%20%CF%86%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%A6%CE%BF%CF%8D%CF%83%CE%BA%CE%B1%CF%82.pdf>, [Retrieved Δεκέμβριος 11, 2012].
6. Καθημερινή, (2011), Η τραυματική εμπειρία της Βαϊμάρης, διαθέσιμο στο: http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathextra_1_12/12/2011_41832_3, [Retrieved Μάρτιος 28, 2013].
7. Κλωστοϋφαντουργία Ναυπάκτου (2010), στο: <http://www.nafpaktos-yarns.gr/>, [Retrieved Σεπτέμβριο 19, 2012].

8. Κολλιντζάς, Τ. (2011), Το Άλλο μνημόνιο» και η αναδιάρθρωση, στο: <http://www.euro2day.gr/specials/opinions/article/638571/to-allo-mnhmonio-kai-h-anadiarthros.html>, [Retrieved Μάρτιος 19, 2012].
9. Κορρές Γ., Κοκκίνου Α., Τσομπανόγλου Γ. (2010), Ελληνική Οικονομία: Δομή-Διάρθρωση, Δημόσιο Χρέος και Προοπτικές Ανάπτυξης στο: http://www.prd.uth.gr/sites/GS_RSAI/CONFERENCE_MAY2011_SITE/PAPERS_MAY2011_PDF_CD/KORRES_G_TSOBANOGLOU_G_KOKKINOUE_29.pdf, [Retrieved Φεβρουάριος 9, 2012].
10. Λαβδιώτης, Σ. (2007), στο: <http://spiros26.files.wordpress.com/2009/10/cf87cf81ceb7cebcecb1cf84ceb9cf83cf84ceb7cf81ceb9ceb1cebaceac-cebacf81ceb1cf87-cebaceb1ceb9cebfbceb9-cebfbceb9cebacebfbcebdccebfbcebcecb91.pdf>, [Retrieved Ιούλιος 9, 2013].
11. Πανεπιστήμιο Πατρών (2011), Γενικά χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης. Οικονομικές διακυμάνσεις, κρίσεις και κύκλοι, στο: http://www.isfm.ch/oikonomiki_krisi.htm, [Retrieved Ιούνιος, 2012].
12. Παπαδογιάννης, Γ. (2012), Δάνεια στην κατανάλωση και όχι στην παραγωγή από τις ελληνικές τράπεζες, στο: <http://www.kathimerini.gr/474143/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/daneia-sthn-katanalwsh-kai-oxi-sthn-paragwgh-apo-tis-ellhnikes-trapezes>, [Retrieved Ιούλιος 29, 2013].
13. Πλουμίδου, Β. (2010), Προσδιορισμός των δυνατοτήτων επέκτασης επιχειρήσεων κλωστοϋφαντουργίας σε χώρες μη δραστηριοποίησης τους, στα πλαίσια σύνταξης του επιχειρησιακού πλάνου δράσης τους: η περίπτωση της επιχείρησης Αφοί Ι & Β Λαδένης Α.Ε. MINERVA, στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/14081/1/PloumidouVasilikiMsc2010.pdf.pdf>, [Retrieved Ιούλιος 9, 2012].
14. Σιδηρόπουλος, Μ. (2011a), Καταστροφικό το Γερμανικό μοντέλο ανάπτυξης για την ευρωζώνη. Μακεδονία, στο: <http://www.makthes.gr/news/opinions/70265/>, [Retrieved Ιούνιος 28, 2012].

15. Σιδηρόπουλος, Μ. (2011b), Οι τρεις ασθένειες της Ευρωζώνης, Available at <http://www.agelioforos.gr/default.asp?pid=7&ct=36&artid=117642>, [Retrieved Ιούνιος 5, 2012].
16. Σκλιάς, Π. et. al. (2012), Η ελληνική κρίση και το ευρωπαϊκό οικονομικοπολιτικό πλαίσιο, Φιλελεύθερη Έμφαση, στο: http://www.academia.edu/3761077/%CE%97_%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%BF_%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%80%CE%BB%CE%B1%CE%AF%CF%83%CE%B9%CE%BF, [Retrieved Μάιος 23, 2013].
17. Τράπεζα της Ελλάδος (2010), Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2009, στο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2009.pdf>, [Retrieved Ιανουάριος 6, 2011]
18. Τσολάκο, Κ. (2012), Η φούσκα της Ολλανδικής τουλίπας, στο: http://www.gkmagazine.gr/userfiles/articles/Toulipa_52_primo_61420468_2.pdf, [Retrieved Μάρτιος 6, 2013].
19. Χαρδούβελης, Γ. (2011b), Το χρονικό της διεθνούς και συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: αίτια, επιπτώσεις, αντιδράσεις, προοπτική, στο: http://web.xrh.unipi.gr/attachments/131_Hardouvelis_Crises_Feb_2011.pdf, [Retrieved Μάιος 6, 2012]

Ξενόγλωσσες

20. Bank of France: The Maastricht treaty, http://www.banque-france.fr/gb/eurosys/telechar/docs/Maastricht_treaty.pdf, [Retrieved June 16, 2010].
21. Brown, L. (2011), The New Geopolitics of food, foreign policy, in http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/25/the_new_geopolitics_of_food, [Retrieved September 6, 2012].
22. Cecchetti, S. et. al. (2009), Financial crisis and economic activity, in <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf>, [Retrieved November 8, 2013].
23. Chang, H., Wolf, M., Krueger, A. Debate. (2007), The Financial Times Discusses, Financial Time, [Retrieved July 2, 2012].
24. Chiodo, A., Owyang, M. (2002), A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998, in: <http://research.stlouisfed.org/publications/review/02/11/ChiodoOwyang.pdf>, [Received May 26, 2014].
25. European commission, in http://ec.europa.eu/atoz_en.htm, [Retrieved June 16, 2010].
26. Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&code=tsieb090>, [Retrieved June 16, 2010].
27. IMF (2008), Food and fuel prices-recent developments, macroeconomic impact and policy responses, Washington D.C. in <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/063008.pdf>, [Retrieved February 09, 2012].
28. IMF, in www.imf.org/external/datamapper/index.php, [Retrieved June 16, 2010].
29. McKinsey, (2013), Greece ten years ahead, in: www.mckinsey.com. [Retrieved Νοεμβριος, 2013]
30. Nyamugasira, W., Rowden, R. (2002), New Strategies, Old Loan Conditions. Do the IMF and the World Bank Loans Support Countries' Poverty Reduction Strategies? The Case of Uganda, in:

http://www.jubileeusa.org/fileadmin/user_upload/Resources/Policy_Archive/Uganda_PRSP-PRSC-PRGF_Analysis.pdf. [Retrieved May, 2011].

31. OECD, data statistics, Available at <http://www.oecd-ilibrary.org/statistics>, [Retrieved June 16, 2010].
32. Shiler, R. (1981), Do stock markets moved too much to be justified by subsequent changes in dividends, in <https://www.aeaweb.org/aer/top20/71.3.421-436.pdf>. [Retrieved July 5, 2012]
33. Sklias, P., Maris, G. (2011), Greek, European or Global Crisis? In: <http://www.europeanstrategist.eu/2011/10/sklias-pantelis-georgios-maris-greek-european-or-global-crisis/>. [Retrieved July 10, 2011]
34. Walh, P. (2009), Food speculation – The main factor of the price bubble in 2008, Briefing Paper, WEED in: www.weed-online.org. [Retrieved July 16, 2012]